LUND UNIVERSITY

Framtidens fragmentering

Sekretariatet för framtidsstudier och välfärdssamhällets dilemman under det långa 1970-talet

Haikola, Karl

2023

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

Link to publication

Citation for published version (APA):
Haikola, K. (2023). *Framtidens fragmentering: Sekretariatet för framtidsstudier och välfärdssamhällets dilemman under det långa 1970-talet*. [Doktorsavhandling (monografi), Historiska institutionen]. Lund University.

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Download date: 12. Oct. 2024

Framtidens fragmentering

Sekretariatet för framtidsstudier och välfärdssamhällets dilemman under det långa 1970-talet

KARL HAIKOLA
DEPARTMENT OF HISTORY | LUND UNIVERSITY

Framtidens fragmentering

Framtidens fragmentering

Sekretariatet för framtidsstudier och välfärdssamhällets dilemman under det långa 1970-talet

Karl Haikola

LUNDS UNIVERSITET

DOCTORAL DISSERTATION

Doctoral dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) at the Faculty of Humanities and Theology at Lund University to be publicly defended on 17th of February at 10.00 in Lux C121, Department of History, Helgonavägen 3.

Faculty opponent
Jenny Andersson, Uppsala University

Organization: LUND UNIVERSITY

Document name: DOCTORAL DISSERTATION **Date of issue:** February 17, 2023

Author(s): Karl Haikola **Sponsoring organization:** Department of History

Title and subtitle: Framtidens fragmentering: Sekretariatet för framtidsstudier och välfärdssamhällets dilemman under det långa 1970-talet

Abstract:

The Swedish Secretariat for futures studies was formed in 1973, on the initiative of the Social Democratic government. Initially installed as a part of the Prime Ministers's Office, futures studies were envisioned as a vital tool for policymaking as well as for stimulating public debate. The present thesis examines the Secretariat from its beginnings up until about ten years later, when it was relocated to the Swedish Council for Planning and Co-ordination of Research (Forskningsrådsnämnden), thus losing its ties to the political planning process.

The thesis situates the Secretariat for futures studies between the welfare state expansion and planning optimism of the late 1960s and the breakthrough of neoliberal ideas and decline of the welfare state of the early 1980s. These two phases mark the beginning and the end respectively of what the Dutch historian Duco Hellema has called "the long 1970s". The thesis thus relates to a historical problem which Hellema himself only discusses briefly: why did this change take place? In the Swedish case, the futures studies of the decade provide interesting perspectives on this question, given their proximity to both political power and public debate, and also given their engagement with the long-term future. Drawing on the emerging field of *the history of the future*, the thesis focuses on the *images of the future* (framtidsbilder) and the *view of the future* (framtidssyn) expressed in this context. The former concept refers to particular visions and scenarios, the latter to more fundamental, and often implicit, ideas about the possibilities and means of influencing the future. A third concept, *dilemma*, serves to contextualise the projects of the Secretariat, relating them to contemporary issues such as economic growth, technological change, and internationalization.

The thesis points to a gradual change. At the outset, Swedish futures studies were influenced by the ideological heritage of the Swedish Social Democrats. This was manifested in a *utopian* view of the future, more particularly one in which Swedish welfare society was ascribed the ability to shape its own future, and to some extent even that of other parts of the world, by means of planning and large-scale reform. During the course of the decade, however, the view of the future became more *deterministic*. The projects of the late 70s and early 80s predominantly highlighted processes and international developments which Swedish society could adjust to in a more or less successful way, but not avoid, much less control. The images of the future became more limited in scope, focused on changing specific parts of Swedish society rather than an international or global context. In the final chapter, I call this process a *fragmentation of the future*. This process, I further argue, was an important part of the more general changes associated with the end of the long 70s.

Key words: futures studies, the long 1970s, the history of the future, images of the future, view of the future, dilemmas, social democracy.

Classification system and/or index terms (if any) Supplementary bibliographical information

Language: Swedish **ISSN and key title**:

ISBN: 978-91-89415-56-0

Recipient's notes **Number of pages**: 353

Price Security classification

I, the undersigned, being the copyright owner of the abstract of the above-mentioned dissertation, hereby grant to all reference sources permission to publish and disseminate the abstract of the above-mentioned dissertation.

Signature Date 2023-01-03

Framtidens fragmentering

Sekretariatet för framtidsstudier och välfärdssamhällets dilemman under det långa 1970-talet

Karl Haikola

LUNDS UNIVERSITET

Omslagsbilden är hämtad från omslaget till framtidsstudieutredningen *Att välja framtid* (1972).
Reproduktion: Kungliga biblioteket.

Copyright Karl Haikola, 2023

Humanistiska och teologiska fakulteterna

Historiska institutionen

ISBN 978-91-89415-56-0 (print)

ISBN 978-91-89415-57-7 (pdf)

Tryckt i Sverige av Media-Tryck, Lunds universitet

Lund 2023

Media-Tryck is a Nordic Swan Ecolabel
certified provider of printed material.
Read more about our environmental
work at www.mediatryck.lu.se

MADE IN SWEDEN

Innehållsförteckning

Förord **10**

1 Utgångspunkter **13**

Inledning 13

Det långa 1970-talet som historiskt problem 17

Avhandlingens syfte 21

Forskningsläge 23

Efterkrigstidens internationella framtidsforskning 23

De socialdemokratiska framtidsstudiernas uppgång och fall 30

Mellan den starka statens radikalisering och dess fall 34

Forskningsläget och avhandlingen 42

Teori 44

Framtidshistoria 44

Dilemman 49

Framtidsbilder 52

Framtidssyn 58

Teorin och avhandlingens frågeställning 62

Metod 63

Att närma sig en gränsorganisation 63

Källmaterial 66

Att studera framtidsstudier – och varför 70

Analysens disposition 73

2 Att välja framtidsstudier **75**

Inledning 75

Framtiden som en formbar helhet 78

Mellan politik och vetenskap 86

Sammanfattning 93

3 Tillväxtens dilemma **97**

Inledning 97

Världsproblematiker 99

Ett symposium om välfärdssamhällets och världens tillstånd 105
En uppsats och en debatt om ett annorlunda Sverige 110
”How much is enough?” 110
Allard och Lindholm – en samtida analys 116
”Framtidsforskarnas gatlopp” – och därefter 118
”Lagom är inte nog” 122
Resurser och råvaror i en delad värld 127
En framtidsstudie utan framtidsbilder 127
Att gendriva tillväxtens gränser 131
Sammanfattning 134

4 Teknikens dilemma 139

Inledning 139
Framtidsstudierna och teknikens förtroendekris 141
Om tekniksyn och framtidssyn 143
Teknikens verkningar och drivkrafter 146
”Under trycket av kommunikationsteknologin” 146
Tekniken i vardagen 149
Teknikens systemkaraktär 153
Att formulera en teknikpolitik 155
En ställföreträdande framtidsstudie om teknik och samhälle 162
Kärnkraftsdebatten och ”Energi och samhälle” 162
Politisk vidsyn eller teknokratiskt tunnelseende? 166
Två framtider och deras förutsättningar 169
En framtid inom räckhåll 172
Socialdemokraternas Sol-Sverige 177
Socialdemokraternas Uran-Sverige 182
Det sårbara välfärdssamhället 190
Ett begrepp i tiden 190
Välfärdsstaten som teknoindustriellt komplex 193
Sammanfattning 197

5 Internationaliseringens dilemma 201

Inledning 201
Omvärlden som löfte och hot 203
Globala scenarier 207
En gränsförflyttning 207
Välfärdssamhällen för 2000-talet 211
Ett farväl till ”de tre decennierna efter 1945” 215
Summan av scenarierna 218
Mot en oviss framtid 221

Sinande tillväxt och krympande handlingsfrihet 225
Från NIEO till internationaliseringens dilemma 225
1970-talet blir historia 228
Vilken världsordning? 231
Internationella beroenden och nationell legitimitet 237
En dubbelt dualistisk framtidsbild 243
”Ett välfärdssamhälle i en orolig värld” 249
Den svenska modellen och den ordinarie framtiden 249
”Av-internationalisering” som alternativ 255
Välfärdens sociala kostnader 257
År 2006 262
”Är Sverige totalitärt?” 265
Sammanfattning 272

6 Avslutning 277

Framtidens fragmentering 277
Framtidsbildernas och framtidssynens förändring 280
Dilemman och konvergerande kritik 286
Slutsatser 293
Framåt- och utåtblickar 296

English summary 305

The fragmentation of the future: The Swedish Secretariat for futures studies and the dilemmas of welfare society during the long 1970s 305

Referenser 313

Källor 313
Arkivmaterial 313
Tryckta källor, tidningar och tidskrifter 313
Tryckta källor, övriga 315
Intervjuer 319
Litteratur 319
Tryckt litteratur 319
Internet 348
Personregister 349

Förord

När jag i början av våren 2018 stod i begrepp att söka till forskarutbildningen sade en doktorand i bekantskapskretsen till mig att det var en tämligen ensam bana jag försökte ge mig in på. Eftersom jag då befann mig i ett yrke där jag tvärtom ständigt var omgiven av andra människor hade påpekandet ingen omedelbart avskräckande effekt. Ganska exakt två år senare, då jag avverkat lite drygt tre terminer av utbildningen, drabbade coronapandemin världen. Vardagliga sociala sammanhang och rutiner jag varit delaktig i på institutionen under de gångna terminerna löstes upp. Kanske var det först då som jag till fullo började uppskatta dem. Jag blev varse att man kan få för mycket även av lugn och avskildhet. Det är fullt möjligt att de nya omständigheterna tidvis bidrog till att skärpa mitt fokus på skrivprocessen. Men ensam på ett kontor i en tom korridor i en nästintill tom byggnad drabbas man samtidigt lätt av känslan av att det man gör är meningslöst. Forskning är en social verksamhet – på fler sätt än man kan tro. Denna för avhandlingsarbetet helt centrala erfarenhet måste understrykas.

Med det sagt har jag under de år som gått lärt känna förträffliga människor som nu är förtjänta av ett tack, antingen av sociala eller mer yrkesmässiga skäl. Tack först och främst till Jagger Andersen Kirkby och Victor Pressfeldt, som varit mina kontorskamrater under större delen av den här tiden. Till Jagger: ett stort lycka till med allt du företar dig utanför akademin, eller innanför den om du beslutar dig för att återvända. Till Victor önskar jag ett lika stort lycka till med det sista avhandlingsarbetet. Tack och lyckönskningar även till Christina Dackling, vår nykomling i rummet, vars resa bara har börjat. Stort tack också till andra doktorander och forskare som jag promenerat med, ätit lunch med, fikat med eller på annat sätt umgåtts med under en eller annan period av doktorandtiden – med risk för att någon glöms bort. Ett stort tack till Kristoffer Edelgaard Christensen, som redan på ett tidigt stadium fick mig att känna mig välkommen i korridoren. Tack också till Magnus Bergman, Gustaf Fryksén, Lise Groesmeyer, Björn Lundberg, Anton Jansson, Josefin Hägglund och Evelina Kallträsk.

Under mitt första år på institutionen var Nationella forskarskolan i historia en viktig fast punkt, och kursen Historiska problem en rolig introduktion till doktorandtillvaron. Forskarskolans olika internat var därefter ett välkommet återkommande inslag, främst under perioden före pandemin. Tack därför till de då ansvariga: Hanne Sanders, Cecilia Riving, Maria Småberg och Kajsa Weber. Jag vill också skicka en hälsning till mina generationskamrater på nämnda kurs, som alla bidrog till att göra den till en positiv erfarenhet: Peter Eriksson, John Berg och

Magnus Gustafsson från Malmö universitet, samt Martin Johansson från Södertörns högskola.

Ett stort antal personer måste naturligtvis också framhållas för sin inverkan på mitt avhandlingsarbete – för eventuella fel och brister i detsamma bär vi alla ett delat ansvar. Skämt åsido så tillfaller det allra främsta tacket mina båda handledare vid institutionen. Min huvudhandledare Johan Östling har tålmodigt gett mig stor frihet, men likväl genomgående visat ett stort engagemang för mitt arbete. Detta inte minst i avgörande skeden av skrivprocessen. Han har också uppmuntrat mig till författandet av diverse artiklar och involverat mig i några av sina pågående projekt. Förutom att detta har stärkt mitt akademiska självförtroende har det också hjälpt mig att höja blicken mot de möjligheter som hägrar efter disputation. För allt detta är jag mycket tacksam. Min biträdande handledare Wiebke Kolbe har trots sina många utlandsvistelser alltid varit redo att läsa och diskutera mina texter. Hennes engagerade synpunkter har varit ett viktigt stöd. Tack Wiebke!

Därutöver vill jag också sträcka mig bakåt i tiden och tacka några personer på institutionen som i egenskap av lärare, handledare eller examinatorer uppmuntrade mig att testa lyckan som forskare: Ulf Zander, min högt uppskattade handledare på kandidat- och magisternivå, Klas-Göran Karlsson, en likaledes uppskattad lärare och examinator, och David Larsson Heidenblad, som på något sätt följt mig åt sedan b-kursen. Under dessa senaste år har David i stunder varit en inspirerande samtalspartner om såväl 1970-talet som undervisning och forskartillvaron. Det hoppas jag att han förblir.

Under arbetets gång har jag flera gånger haft förmånen att lägga fram texter vid olika seminarier. Betydelsen av detta ska inte underskattas. Jag tänker inte tacka enskilda personer för deras konstruktiva kommentarer, då jag lär glömma fler än jag kommer ihåg. Dock vill jag tacka de som varit huvudansvariga för seminarierna här i Lund, Yvonne Maria Werner vid två tillfällen och Hanne Sanders vid ett. Ett stort tack också till Sven Widmalm, som gav mig möjlighet att presentera ett delkapitel på Institutionen för idé- och lärdomshistoria vid Uppsala universitet i början av 2021. Jag vill också tacka alla som fungerat som opponenter vid ett par av seminarierna: Peter Eriksson, Martin Englund, Svante Norrhem och Rikke Lie Halberg. Särskilt ska framhållas Gustav Holmberg och Nina Wormbs, som var opponenter på min mittavstämning respektive mitt slutseminarium. Med sina gedigna kunskaper om ämnet framtidsstudier framförde Gustav värdefulla synpunkter, samtidigt som han också förvissade mig om att jag var på rätt väg. Det var nog så viktigt i den situationen. Han har även på andra sätt visat intresse för mitt arbete, vilket jag uppskattar. Nina läste mitt slutseminariemanus med synnerligen skarp blick. I den mån förbättringar skett sedan dess är de delvis hennes förtjänst. Tack, båda två!

Det finns också personer som bidragit till mitt arbete på andra sätt. Personalen på Lux-biblioteket och Universitetsbiblioteket i Lund har ständigt stått till min tjänst, liksom personalen på Riksarkivets depåer i Marieberg respektive Arninge. Våren 2020 beviljades jag av Harald och Louise Ekmans forskningsstiftelse ett stipendium

för fri vistelse på Sigtunastiftelsen. Det resulterade i några produktiva och även i andra avseenden fantastiska sommardagar i stiftelsens klipparkiv, lokaler och omgivningar. I arbetets slutfas har Jonas Palm vid Media-Tryck gett mig ovärderligt stöd med de tekniska bitarna. I arbetets sista, skälvande ögonblick agerade Isak Hammar snabbt och rådigt för att hjälpa mig med en liten men avgörande detalj. Stort tack till er alla.

Ett alldeles särskilt tack riktas till de ännu högst levande och intellektuellt vitala personer från 70-talets framtidsstudier som tagit sig tid att prata med mig. Lars Ingelstam har vid upprepade tillfällen tagit sig an mina frågor med vänlighet, engagemang och skärpa. Jag har sannerligen uppskattat detta, Lars. Stort tack också till Göran Bäckstrand, Lars Anell, Sven Tägil och Måns Lönnroth. Nämnas bör också ytterligare ett par initierade personer med vilka jag på ett tidigt stadium fick möjlighet att diskutera 70-talets framtidsstudier, antingen ansikte mot ansikte eller via mail. Tack således till Lars Emmelin, Arne Kaijser och Carl Marklund.

Sist men inte minst måste framhållas några personer i min omedelbara närhet. Jag vill tacka mina föräldrar, Lars och Stina, liksom min bror Simon och hans familj, Corinna, Johann och Alva. Framför allt vill jag tacka min egen älskade familj, Klara, Otto och Vidar. Ni har funnits vid min sida hela tiden, hur mentalt frånvarande jag än må ha varit i vissa stunder.

Lund, januari 2022

1 Utgångspunkter

> Det är framtidens uppgift att vara problematisk på ett sådant sätt att vad som krävs är en utvidgning av redan etablerade problemlösningsmodeller. Det är framtidens uppgift att göra förflutna beslut och åtaganden välmotiverade. Det är den svenska välfärdens framtidsuppgift att så låta sig förstås att exportledd tillväxt och offentlig expansion är den mest adekvata vägen dit. En industriell, instrumentalistisk, rationalistisk, sekulariserad och ytterligt instabil kultur är hänvisad till att hämta all sin legitimitet ur framtiden. Detta ställer höga krav på den slags framtid som förmår göra systemet meningsfullt och beslutsmässigt. 1970-talet har producerat framtider som inte alls lever upp till dessa krav.
>
> Svante Beckman, 1980.[1]

Inledning

I juni 1979 publicerade en rad svenska dagstidningar en TT-intervju om framtiden med historieprofessorn Jörgen Weibull. *Svenska Dagbladet* använde intervjun som introduktion till en artikelserie på temat ”Kunniga svärmare”, vilken under de kommande veckorna skulle lyfta fram ett antal högutbildade personer som lämnat en akademisk karriär till förmån för en alternativ, idealistisk livsstil. En viss kontrastverkan uppstod mellan historikerns väsentligen dystra budskap och den ganska lättsamma ton som präglade serien i övrigt. Weibull – kunnig men måhända ingen svärmare – menade nämligen att det utgående 70-talet av allt att döma skulle gå till historien som slutet på en hundrafemtio år lång epok av framstegstro. En grundläggande tillförsikt hade på kort tid slagit över i ”en oro inför morgondagen och en bristande tro på att vi skall klara upp de allt överskuggande problemen”. Samtidigt varnade Weibull för den nya pessimismen. Den var illavarslande, inte bara som symptom på diverse faror i samhällsutvecklingen utan också för att den faktiskt påverkade människors handlande. Där hoppet inför morgondagen sviktade uppstod lätt passivitet, impulsivitet, kortsiktighet eller egocentrism, både på individ- och samhällsnivå.[2]

---

[1] Svante Beckman, *Långt borta och nära – 1900-talets svenska politiska framtider i ekonomisk-historisk belysning,* Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1980, s. 85–86.

[2] ”Ser optimisten klarare i en pessimistisk tid?”, *Svenska Dagbladet* 17/6 1979.

När samma tidning några månader senare intervjuade Tage Erlander, tio år efter att han avgått som socialdemokratisk partiledare och statsminister, ombads denne ge sin syn på vad Weibull sagt. Erlander höll med om att det onekligen fanns många skäl till oro: den växande arbetslösheten och den framåtrusande tekniska utvecklingen, världsfattigdomen och kärnvapenkapplöpningen på ett mer globalt plan. Men han fann det ändå anmärkningsvärt att en historieprofessor, av alla människor, inte tycktes inse att samtidens farhågor och allmänna modfälldhet trots allt var uttryck för ett återkommande tankemönster. Erlander framhöll likheterna mellan det sena 70-talet och det sena 20-talet, vilket ju även det präglats av ekonomisk kris, polarisering, politikerförakt och framtidsoro. Vilka slutsatser som skulle dras av en sådan parallell var förvisso långt ifrån självklart. Erlander lyfte fram att modiga visionärer som Ernst Wigforss och Franklin D. Roosevelt på varsitt håll hade visat vägen ut ur krisen och fram till ett starkare och mer solidariskt samhälle. Samtidigt hade liknande omständigheter i andra länder banat vägen för totalitarism, förtryck och världskrig, vilket var en skrämmande illustration av att en utbredd och djupgående framtidspessimism kunde bli en självuppfyllande profetia. För att förändra framtiden krävdes kort sagt ett mått av optimism och målmedvetenhet, men Erlander medgav själv att det var svårt att urskilja en distinkt viljeriktning i dagens läge.[3]

Historikern och den pensionerade statsmannen var alltså oense i fråga om hur pass unika de rådande stämningarna var. Däremot var de som synes överens om att något höll på att förändras i synen på framtiden under 70-talet. Föreliggande bok handlar om denna förändring. Som vi ska återkomma till längre fram i kapitlet har intresset för vad den tyske historikern Reinhart Koselleck har kallat ”förflutna framtider” ökat inom bland annat just historievetenskapen på senare år.[4] En viktig utgångspunkt inom det framväxande fältet framtidshistoria är att historiska aktörers framtidsföreställningar är viktiga, inte bara som uttryck för en specifik kulturell kontext eller tidsanda, utan också som drivkrafter bakom individuellt och kollektivt handlande. Framtidsföreställningar bidrar därmed till historisk förändring, något som ju för övrigt också både Weibull och Erlander uttryckte på olika vis.

I linje med detta gör föreliggande avhandling gällande att 70-talets debatter om ekonomisk tillväxt, miljö, resurser, teknisk utveckling och internationalisering gav upphov till en mängd nya, ofta högst motstridiga, föreställningar om framtiden. Den gör också gällande att 70-talets framtidsdebatt är viktig för att förstå de mer övergripande förändringar som skedde i det svenska välfärdssamhället längre fram.[5] Min ingång är de *framtidsstudier* som bedrevs i statlig regi i Sverige under 1970-

[3] Gunnar Andrén, “– Framtidstron måste tillbaka!”, *Svenska Dagbladet* 15/12 1979.

[4] Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, Cambridge: The MIT Press 1985.

[5] Om hur begreppen välfärdssamhälle och välfärdsstat används i avhandlingen, se föreliggande kapitel, delkapitel Teori, avsnitt ”Dilemman”.

och början av 80-talet. Här fordras en kort bakgrundsteckning innan jag i de båda följande avsnitten preciserar avhandlingens problem- och syftesformulering.

Det som omväxlande kallades futurologi (*futurology*), framtidsforskning (*future research*) och framtidsstudier (*futures studies*) genomgick en internationell storhetstid under senare delen av 60-talet.[6] Perioden såg bildandet av bland annat Association internationale de futuribles i Paris, Zentrum für Zukunftsforschung i Berlin, Bibliothek für Zukunftsfragen i Salzburg och Institute for the Future i Palo Alto. Likaså etablerades ett flertal internationella nätverk, konferenser och tidskrifter, där representanter för fältets olika schatteringar debatterade framtidsforskningens syften, metoder och vetenskapliga status. 1968 publicerade tunga tidskrifter som *Science* och *Journal of Social Science* specialnummer om framtidsforskning. Oljebolag och andra multinationella företag höll sig med egna underavdelningar för framtidsforskning eller långsiktig planering. FN och OECD tillsatte sina egna framtidsforskningskommissioner.[7] Därtill kan läggas ett stort intresse från allmänheten. Exempelvis har historikern Achim Eberspächer för västtyskt vidkommande talat om en veritabel medial framtidsfeber under senare delen av 60-talet.[8]

I Sverige bevakade ett flertal journalister, politiker och näringslivsföreträdare denna utveckling med nyfikenhet och en debatt pågick rörande hur framtidsforskningen borde institutionaliseras, organiseras och finansieras i Sverige. 1969 föreslog Kungliga Ingenjörsvetenskapsakademin (IVA) inrättandet av en permanent, fristående institution för framtidsforskning med både staten och det privata näringslivet som finansiärer. Den socialdemokratiska regeringen svarade med att tillsätta en utredning under Alva Myrdals ledning. I 1972 års slutbetänkande *Att välja framtid* förordades istället ett helstatligt initiativ på området. Vikten av visionära, demokratiskt förankrade framtidsstudier betonades, liksom att verksamheten måste kunna tjäna som underlag för både den politiska planeringen

---

[6] Dessa benämningar användes ofta som synonymer, men som vi ska se längre fram kunde de också reflektera konfliktlinjer inom efterkrigstidens framtidsforskning. Framtidsstudier var den term som föredrogs av det svenska sekretariatet och det är följaktligen också den som jag själv använder med avseende på deras verksamhet. Observera att samma term även kan syfta på enskilda projekt inom ramarna för denna verksamhet. Man kan alltså även tala om *en* framtidsstudie i singular. Vid mer allmänna hänvisningar till fältet i dess helhet talar jag både om framtidsstudier och framtidsforskning, dels för den språkliga variationens skull, dels för att den senare termen i vissa fall kan vara ett smidigt sätt att klargöra att det just då *inte* är fråga om Sekretariatet för framtidsstudiers verksamhet.

[7] Om framtidsforskningens historia, se t.ex. Elke Seefried, *Zukünfte: Aufstieg und Krise der Zukunftsforschung, 1945–1980*, Berlin: De Gruyter Oldenbourg 2015a; Jenny Andersson, *The Future of the World: Futurology, Futurists, and the Struggle for the Post-Cold War Imagination*, Oxford: Oxford University Press 2018. Mer om denna historia och om dessa verk i föreliggande kapitel, delkapitel Forskningsläge, avsnitt ”Efterkrigstidens internationella framtidsforskning”.

[8] Achim Eberspächer, *Das Projekt Futurologie: Über Zukunft und Fortschritt in der Bundesrepublik 1952–1982*, Paderborn: Ferdinand Schöningh, Brill Deutschland 2019, s. 14–15.

och samhällsdebatten.[9] Med detta som utgångspunkt bildades Sekretariatet för framtidsstudier året därpå, ursprungligen som en del av statsrådsberedningen och sedermera som en del av utbildningsdepartementet. Sekretariatet sjösatte under de följande åren ett antal tvärvetenskapliga projekt om bland annat framtidens energiförsörjning och internationaliseringens långsiktiga konsekvenser. Projekten var förhållandevis välfinansierade, genomfördes i dialog med representanter för regering och riksdag och väckte i flera fall en betydande uppmärksamhet. 1979 togs emellertid ett beslut om att flytta framtidsstudieverksamheten från regeringen till en politiskt sett mer perifer position i den nybildade Forskningsrådsnämnden. Parallellt minskade anslagen till framtidsstudierna.[10] Mot denna bakgrund tillsattes i början av 80-talet, sedan Socialdemokraterna återkommit till regeringsmakten efter två mandatperioder i opposition, en ny utredning om framtidsstudiernas framtid.

Det nya slutbetänkandet *Att studera framtiden* (1986) förordade att sekretariatet skulle ombildas till en fristående forskningsstiftelse med statlig finansiering, något som snart också skedde.[11] Motiveringen utgick från en tillbakablick på de gångna åren. Betänkandets författare konkluderade att 70-talets statliga framtidsstudier hade legat ”väl i linje med den svenska modellen för välfärdssamhällets uppbyggnad”, kännetecknad av en tilltro till planering och storskaligt reformarbete. Framtidsstudierna hade, fortsatte man, gynnats av att ha befunnit sig i ett ”kraftfält” mellan denna modell och de nya perspektiv och debatter som aktualiserats i början av 70-talet, inte minst miljödebatten.[12] Från sin utkikspunkt i mitten av 80-talet pekade betänkandets författare dock på att förutsättningarna hade förändrats i grunden. Den ekonomiska kris som inletts drygt ett decennium tidigare framstod nu som strukturell snarare än temporär. Men det handlade inte bara om att den rent materiella basen för planering och reformarbete var på väg att ge vika – därtill noterades en allmän avsaknad av förtroende för det politiska arv som framtidsstudierna från första början vilat på: ”den specifika utopi som sammanhänger med det moderna välfärdssamhället och socialstaten” hade helt enkelt nått vägs ände. De statliga framtidsstudier som tagit form i symbios med denna utopi riskerade därmed att få en rent defensiv eller konserverande inriktning, vilket naturligtvis skulle gå på tvärs mot deras ursprungliga syfte.[13]

---

[9] *Att välja framtid: Ett underlag för diskussion och överväganden om framtidsstudier i Sverige*, SOU 1972:59, Stockholm: Allmänna förlaget 1972. Mer om denna första framtidsstudieutredning i kapitel 2.

[10] *Att studera framtiden, del 1: Betänkande av Framtidsstudiekommittén*, SOU 1986:3, Stockholm: Norstedts 1986, s. 20–23.

[11] SOU 1986:3, s. 97–103. Sekretariatet ombildades i slutet av 80-talet till det ännu aktiva Institutet för framtidsstudier.

[12] SOU 1986:3, s. 25–27, 94, citaten på s. 25.

[13] SOU 1986:3, s. 28.

Föreliggande avhandling undersöker Sekretariatet för framtidsstudier under den period som *Att studera framtiden* syftade tillbaka på. Betänkandet indikerade som synes att den statliga framtidsstudieverksamheten befann sig mellan två faser i den svenska socialdemokratins och välfärdsstatens historia. Å ena sidan härleddes framtidsstudierna till ett statsinterventionistiskt reformparadigm, främst men inte uteslutande uppburet av den svenska socialdemokratin. Å andra sidan satte betänkandet framtidsstudiernas minskande betydelse under 80-talet i samband vad som ofta har beskrivits som ett skifte i ny- eller marknadsliberal riktning, men också som en allmän legitimitetskris för storskaligt reformarbete.[14] Denna observation utgör en utgångspunkt för mitt eget arbete. I nästa avsnitt förankras den i en vidare kontext.

Det långa 1970-talet som historiskt problem

I översiktsverk om 1900-talets historia, eller mer avgränsade delar av århundradet, har skildringarna av 70-talet ofta varit stämda i moll. Tony Judt har talat om ”the most dispiriting decade of the twentieth century” och “an age of cynicism, of lost illusions and reduced expectations”, Jeremy Black i sin tur om “a terrible decade, a time of profound rupture with the entire post-war era of economic growth, expanding welfare and social cohesion”.[15] Eric Hobsbawm menade i början av 90-talet att historien efter oljekrisen 1973 var historien ”om en värld som tappade orienteringen och kom på glid mot instabilitet och kris”.[16]

I takt med att 70-talet på senare år tilldragit sig ett växande historievetenskapligt intresse har denna typ av perspektiv reproducerats såväl som nyanserats och ifrågasatts.[17] Bilden av decenniet som präglat av uppbrott och kriser kvarstår emellertid. Den nederländske historikern Duco Hellema har i sin *The Global 1970s* (2019) använt periodiseringen ”det långa 1970-talet” för att sammanfoga till synes

---

[14] Se t.ex. Johannes Lindvall & Bo Rothstein, ”Sweden: The Fall of the Strong State”, *Scandinavian Political Studies* 2006:1, s. 47–63.

[15] Tony Judt, *Postwar: A History of Europe since 1945*, London: Vintage 2010 (2005), s. 477–478; Jeremy Black, *Europe since the Seventies*, London: Reaktion 2009, s. 160.

[16] Eric J. Hobsbawm, *Ytterligheternas tidsålder: Det korta 1900-talet 1914–1991*, Stockholm: Prisma 1999 (1994).

[17] Se t.ex. följande temanummer “The 1970s and 1980s as a Turning Point in European History?”, *Journal of Modern European History* 2011:1; “Politics and Time from the 1960s to the 1980s”, *Journal of Modern European History* 2015:3; “Die 1970er Jahre in Westeuropa”, *Geschichte und Gesellschaft* 2016:2; “1970s: Turn of an Era in the History of Science?”, *Centaurus* 2017:1–2. För historiografiska översikter, se t.ex. Karl Haikola, “Historiska perspektiv på 1970-talet”, *Scandia* 2020a:1, s. 81–98; Sebastian Voigt, ”Introduction”, i Sebastian Voigt (red.), *Since the Boom: Continuity and Change in the Western Industrialized World after 1970*, Toronto: Toronto University Press 2021, s. 4–17. Se även Hartmut Kaelble, “The 1970s in Europe: A Period of Disillusionment or Promise?”, *Annual Lecture of the German Historical Institute London* 2010, s. 5–25.

motstridiga utvecklingslinjer i ett sammanhållet transnationellt narrativ.[18] Å ena sidan noterar han att 70-talet, framför allt i en västeuropeisk kontext, är förknippat med välfärdsstatens expansion och progressiv lagstiftning. Historikern Bernd Faulenbach har för Västtysklands del talat om ett ”socialdemokratiskt årtionde”, men som Hellema påpekar var det på många håll även kristdemokratiska eller center-högerregeringar som höll i den reformistiska taktpinnen. Utvecklingen brukar också förstås som pådriven av en allmänt upprorisk tidsanda och en uppsjö av nya sociala rörelser: socialister av olika schatteringar, feminister, miljö- och alternativrörelser etc.[19] Denna tendens är, som idéhistorikern Linnea Tillema har påpekat, inte minst framträdande i en svensk historiografisk kontext.[20] Det svenska 70-talet har sålunda ofta skildrats som en förlängning av det sena 60-talets progressiva våg, avbruten först av nyliberalismens intåg under 80-talet, med Margaret Thatchers makttillträde i Storbritannien 1979 som startpunkt.[21]

Å andra sidan kan noteras en benägenhet att, i linje med Judts, Blacks och Hobsbawms resonemang, framställa 70-talet som präglat av en rad djupgående kriser, tillika som genombrottsfasen för en konservativ, nyliberal eller individualistisk reaktion mot välfärdsstaten. I brittisk historieforskning har fokus ofta legat på landets ekonomiska kris under senare delen av decenniet och maktskiftet 1979.[22] Även i USA har 70-talet ofta setts som ett tvärt uppbrott från

---

[18] Duco Hellema, *The Global 1970s: Radicalism, Reform, and Crisis*, London, New York: Routledge 2019, s. 1–13.

[19] Hellema 2019, s. IX–X, 2–7, 14–61. Se även Bernd Faulenbach, ”Die siebziger Jahre – ein sozialdemokratisches Jahrzehnt?”, *Archiv für Sozialgeschichte* 2004; Bernd Faulenbach, *Das sozialdemokratische Jahrzehnt: Von der Reformeuphorie zur neuen Unübersichtlichkeit: Die SPD 1969–1982*, Bonn: Dietz J H 2011.

[20] Linnea Tillema, *Övningar i frihet: Pedagogiseringen av känslolivet och mellanmänskliga relationer i 1970-talets Sverige*, Göteborg, Stockholm: Makadam 2021, s. 25.

[21] Se t.ex. Anders Frenander, *Debattens vågor: Om politisk-ideologiska frågor i efterkrigstidens svenska kulturdebatt*, Göteborg: Institutionen för idé och lärdomshistoria, Göteborgs universitet 1999 (1998); Anders Burman & Lena Lennerhed, ”Inledning”, i Anders Burman & Lena Lennerhed (red.), *Tillsammans: Politik, filosofi och estetik på 1960- och 1970-talen*, Stockholm: Atlas 2014, s. 14. Beträffande svenska historikers intresse för 70-talets vänster-, kvinno- och alternativrörelser finns många exempel, se t.ex. Kjell Östberg, *1968 när allting var i rörelse: Sextiotalsradikaliseringen och de sociala rörelserna*, Stockholm: Prisma 2002; Anne Hedén, *Röd stjärna över Sverige: Folkrepubliken Kina som resurs i den svenska vänsterradikaliseringen under 1960- och 1970-talen*, Lund: Sekel 2008; Elisabeth Elgán, *Att ge sig själv makt: Grupp 8 och 1970-talets feminism*, Göteborg, Stockholm: Makadam 2015; Helena Hill, *Revolutionärer: Kön, klass och kvinnokamp i svensk 1970-talsvänster*, Göteborg, Stockholm: Makadam 2017; Carl Holmberg, *Längtan till landet: Civilisationskritik och framtidsvisioner i 1970-talets regionalpolitiska debatt*, Göteborg: Historiska institutionen, Göteborgs universitet 1998; Kristoffer Ekberg, *Mellan flykt och förändring: Utopiskt platsskapande i 1970-talets alternativa miljö*, Lund: Historiska institutionen, Lunds universitet 2016.

[22] Se t.ex. Marc Garnett, *From Anger to Apathy: The Story of Politics, Society and Popular Culture in Britain since 1975*, London: Vintage 2008; Andy Beckett, *When the Lights Went Out: What Really Happened to Britain in the Seventies*, London: Faber and Faber 2010. Jfr. Jim Tomlinson, ”Thrice Denied: ’Declinism’ as a Recurrent Theme in British History in the Long Twentieth Century”,

60-talets förmodat mer kollektivistiska och optimistiska tidsanda. Nationella trauman som Watergate och nederlaget i Vietnam har ställts i förgrunden tillsammans med mer allmängiltiga, strukturella förändringar som stagflation och avindustrialisering.[23]. I en tysk historievetenskaplig kontext har Anselm Doering-Manteuffels och Lutz Raphaels långa essä *Nach dem Boom* (2008) skapat uppmärksamhet kring en liknande tes om 70-talet som ett *Strukturbruch* i europeisk samtidshistoria.[24]

Hellemas långa 70-tal inleds sålunda med en utbredd optimistisk och statsinterventionistisk reformanda under 60-talets sista och 70-talets första år.[25] Hellema visar också att denna tendens i mångt och mycket hade sin motsvarighet i många utvecklingsländer, där nationaliseringar, fattigdomsbekämpning och ett större ekonomiskt oberoende stod på agendan. Det är därmed inte överdrivet att betrakta första halvan av 70-talet som ”the worldwide apotheosis of progressive and state-reformist ambitions”.[26]

Den senare delen av decenniet betecknar han däremot som en stagnationsfas, kännetecknad framför allt av en fördjupad ekonomisk kris i västvärlden och tilltagande splittring bland utvecklingsländerna. Detta följdes i sin tur av det

---

Twentieth Century British History, 2009:2, s. 227–251; Jim Tomlinson, “The politics of declinism”, i Lawrence Black, Hugh Pemberton & Pat Thane (red), *Reassessing 1970s Britain*, Manchester: Manchester University Press 2013; Niall Ferguson, “Introduction: Crisis, What Crisis? The 1970s and the Shock of the Global”, i Niall Ferguson, Charles S. Maier, Erez Manela, Daniel J. Sargent (red.), *The Shock of the Global: The 1970s in Perspective*, Cambridge: Belknap 2010, s. 9–13.

[23] Se t.ex. Andreas Killen, *1973 Nervous Breakdown: Watergate, Warhol and the Birth of Post-Sixties America*, New York: Bloomsbury 2006; Philip Jenkins, *Decade of Nightmares: The End of the Sixties and the Making of Eighties America*, New York: Oxford University Press 2006; Dominic Sandbrook, *Mad as Hell: The Crisis of the 1970s and the Rise of the Populist Right*, New York: Alfred A. Knopf 2011.

[24] Anselm Doering-Manteuffel & Lutz Raphael, *Nach dem Boom: Perspektiven auf die Zeitgeschichte seit 1970*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2010 (2008). Doering-Manteuffels och Raphaels resonemang har vidareutvecklats i ett flertal projekt, se t.ex. Konrad Jarausch (red.), *Das Ende der Zuversicht? Die siebziger Jahre als Geschichte*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2008; Morten Reitmayer & Thomas Schlemmer (red.), *Die Anfänge der Gegenwart: Umbrüche in Westeuropa nach dem Boom*, München: Oldenbourg Verlag 2013; Anselm Doering-Manteuffel, Lutz Raphael & Thomas Schlemmer (red.), *Vorgeschichte der Gegenwart: Dimensionen des Strukturbruchs nach dem Boom*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2016; Fernando Esposito (red.), *Zeitenwandel: Transformationen geschichtlicher Zeitlichkeit nach dem Boom*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2017; Voigt 2021. För invändningar mot Doering-Manteuffel och Raphael, se å andra sidan Frank Bösch, “Umbrüche in die Gegenwart: Globale Ereignisse und Krisenreaktionen um 1979”, *Zeithistorische Forschungen* 2012:1, s. 8–32; Elke Seefried, “Rethinking progress: On the Origin of the Modern Sustainability Discourse, 1970–2000”, *Journal of Modern European History* 2015b:3, s. 377–400; Rüdiger Graf, ”Totgesagt und nicht gestorben: die Persistenz des Fortschritts im 20. und 21. Jahrhundert”, *Traverse: Zeitschrift für Geschichte* 2016:3, s. 91–103.

[25] Hellema 2019, s. 38–61.

[26] Hellema 2019, s. 9, 219, citat på 219.

marknadsliberala genombrottet, som Hellema åtminstone i USA och Västeuropa tidfäster till det tidiga 80-talet. Han påpekar att detta medförde nya föreställningar om modernisering, framsteg och utveckling, samtidigt som det också bidrog till att diskvalificera det specifika framstegsbegrepp som var nära förknippat med välfärdsstaten:

> In Western Europe, the early 1980s saw […] the withering away of the political paradigm that the state or the government, prompted by – and co-operating with – collectivist institutions (progressive political parties, unions, social movements), should reduce inequalities, stimulate emancipation, and bring society as a whole to a higher level of development.[27]

Som Hellema själv framhåller är iakttagelsen förbunden med en angelägen historievetenskaplig fråga: varför skedde denna transformation? Han avfärdar rent ekonomiska eller materialistiska förklaringsmodeller. Att staten fram emot slutet av 70-talet började uppfattas som problemet snarare än lösningen var ingen given följd av den ekonomiska krisen – en kris som de flesta västeuropeiska regeringar länge, och stundtals med viss framgång, bekämpade med beprövade keynesianska metoder.[28] Själva periodiseringen det långa 70-talet motiveras istället av tanken att det finns ett samband mellan välfärdsstatens expansion i början av decenniet och dess förtroendekris i slutet av detsamma. Några mer långtgående försök att klarlägga sådana samband görs emellertid inte. Hellema nöjer sig med tentativa resonemang kring att det tidiga 70-talets ”reformmani” provocerade fram en nykonservativ eller dito liberal motreaktion.[29]

Vi står här inför denna avhandlings övergripande historiska problem. Det finns uppenbara beröringspunkter mellan å ena sidan det specifika framstegsbegrepp som enligt Hellema miste sin legitimitet under det långa 70-talets lopp, å andra sidan ”den svenska modellen för välfärdssamhällets uppbyggnad” som 80-talets framtidsstudieutredning identifierade som själva grunden för den svenska

---

[27] Hellema 2019, s. 219.

[28] Hellema 2019, s. 116–117, 137–138, 162, 216–218.

[29] Hellema 2019, s. 141, 149, 155–156, 162, 166–167. För en liknande användning av ”det långa 1970-talet”, se Aurélie Dianara Andry, *Social Europe, the Road not Taken: The Left and European Integration in the Long 1970s*, Oxford: Oxford University Press 2022, s. 5–7. För andra tillämpningar, se t.ex. Bill Sund, *Det långa 70-talet: En omvärldsanalys*, Stockholm: Agora 2002; Charles S. Maier, ”Two Sorts of Crisis? The ’long’ 1970s in the West and the East”, i Hans Günther Hockerts (red.), *Koordinaten deutscher Geschichte in der Epoche des Ost-West-Konflikts*, München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH 2004, s. 49–62; Poul Villaume, Rasmus Mariager & Helle Porsdam (red.), *The ‘Long 1970s’: Human Rights, East-West Détente, and Transnational Relations*, Abingdon, Oxon: Routledge 2016; Priscilla Roberts & Odd Arne Westad (red.), *China, Hong Kong and the Long 1970s: Global Perspectives*, Cham: Springer International Publishing 2017.

[29] Hellema 2019, s. 9, 219, citat på s. 219.

framtidsstudieverksamheten. Ur ett svenskt perspektiv kan framtidsstudierna därmed tjäna till att belysa de frågor som Hellema ställer, utan att tillfredställande besvara, och som *Att studera framtiden* indirekt aktualiserade, utan att egentligen beröra: om varför ”utopin” om ”det moderna välfärdssamhället” tycktes ha förlorat sin dragningskraft en bit in på 80-talet; om varför en hållfast tro på rationalism, planering och centralstyrning i början av 70-talet följdes av ett till synes allmänt tvivel på samma idéer och praktiker tio år senare; om huruvida det finns ett samband mellan 70-talets ”reformmani” och 80-talets misstro inför densamma. Som den sistnämnda formuleringen indikerar är en utgångspunkt för mitt arbete att framtidsstudierna inte enbart bör betraktas som ett rö för föränderliga politiska vindar. Självklart påverkades framtidsstudierna av politiska, ekonomiska och idémässiga omständigheter, men det är också fullt möjligt att tänka sig en omvänd påverkan.

Avhandlingens syfte

I avhandlingen undersöks således den statliga svenska framtidsstudieverksamheten under den period som får sägas ha varit deras storhetstid i termer av ekonomiska resurser, medial uppmärksamhet och politiskt förtroendekapital – med andra ord den period som förlöpte mellan *Att välja framtid* i början av 70-talet och tillsättandet av den andra framtidsstudieutredningen ett tiotal år senare. Huvudsakligen utgår jag från de framtidsstudieprojekt som initierades vid Sekretariatet för framtidsstudier under perioden: en första omgång som inleddes kring 1975 och avslutades 1978, och en andra omgång som inleddes under senare delen av decenniet och avslutades under 80-talets första år. Även flera andra materialtyper ingår i analysen, vilket vi återkommer till längre fram i kapitlet.

Som framgick av föregående avsnitt tar jag fasta på att framtidsstudieverksamheten befinner sig mitt emellan två skiften i socialdemokratins och välfärdsstatens historia: en fas av expansion och radikalisering kring 1970 och det marknadsliberala genombrottet kring 1980. Det är således mitt syfte att undersöka framtidsstudiernas relation till denna förändringsprocess, med fokus på de föreställningar om framtiden som här kom till uttryck. Hur föreställdes välfärdssamhällets framtid inom och i anslutning till de svenska framtidsstudierna? Hur förändrades dessa föreställningar över tid? Hur förhåller sig dessa förändringar till det större ekonomisk-politiska och idépolitiska skifte Sverige genomgick under 80-talet? Dessa är avhandlingens frågeställningar. Den första står i fokus för kapitlen 2–5. I samband med att avhandlingens teoretiska utgångspunkter presenteras kommer jag att bryta ned den i ett antal delfrågor. Den andra frågeställningen besvaras kontinuerligt under analysens gång, men jag tar ett mer samlat grepp om den i kapitel 6. Där besvaras också den tredje, mer övergripande frågeställningen.

En avhandling med detta syfte är relevant av flera skäl. I följande delkapitel redogörs för tidigare forskning på området, varför de mer inomvetenskapliga

syftesmotiveringarna sparas till dess. På ett mer allmänt plan vill jag peka på att den tidsperiod som står i blickpunkten i det följande erbjuder intressanta perspektiv på vår egen tid, både i termer av igenkänning och främmandegörande. Som Jonas Anshelm har visat apropå decenniets kärnkraftsdebatt, och David Larsson Heidenblad apropå dess miljödebatter mer allmänt, såg perioden uppkomsten av diskurser, tankefigurer och problemformuleringar som är aktuella än idag.[30] Samtidigt kan vi här också notera en mängd idéer och framtidsperspektiv som ter sig högst tidsbundna.

De svenska framtidsstudierna erbjuder en intressant ingång till denna period och det i flera avseenden. För det första tjänar den programmatiskt tvärvetenskapliga, holistiska och internationellt utblickande framtidsstudieverksamheten till att belysa hur man i en specifik svensk kontext förhöll sig till ett flertal av tidens mest brännande frågor, däribland oljekrisen 1973, relationen mellan industri- och utvecklingsländer, miljö- och resursfrågorna, globaliseringen och den tekniska utvecklingens konsekvenser. Att denna kontext i sig dessutom, som vi ska återkomma till längre fram, befann sig i ett gränsland mellan det politiska etablissemanget, forskarsamhället och diverse gräsrots- eller alternativrörelser gör den än mer intressant i sammanhanget. Genom framtidsstudierna kan vi också få syn på kopplingar och överlappningar mellan olika frågor och problemområden som annars knappast ter sig självklara i ett efterhandsperspektiv.

En annan syftesmotivering relaterar till avhandlingens kronologi. Sekretariatet för framtidsstudier bildades i början av 70-talet, startade sina första större projekt ett par år senare och avslutade desamma i slutet av decenniet. Vad gällde exempelvis miljö-, resurs- eller tillväxtdebatten bedrev man sålunda knappast någon pionjärgärning, utan angrep tvärtom framtidsfrågor vars publika genombrott låg flera år bak i tiden.[31] Jag menar dock att frågan om vad som hände med dessa frågor när de redan cirkulerat och politiserats i den svenska offentligheten under ett antal år är nog så angelägen. I det avseendet är de statliga framtidsstudierna, och de debatter som vissa av projekten gav upphov till, en värdefull ingång.

För att anknyta till något som kommer att accentueras genomgående i denna bok vill jag slutligen understryka att de statliga framtidsstudierna inte endast syftade till att producera positiva eller negativa framtidsbilder – detta hängav sig trots allt även andra forskare, politiker, journalister, författare och aktivister åt vid samma tid. Men därutöver var framtidsstudierna också ett försök att systematiskt reflektera över framtidens själva tillkomstbetingelser, det vill säga över de samhälleliga förutsättningarna för att påverka utvecklingens gång. Däri bestod deras originella

---

[30] Jonas Anshelm, *Mellan frälsning och domedag: Om kärnkraftens politiska idéhistoria i Sverige 1945–1999*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion 2000, s. 114; David Larsson Heidenblad, ”Tillbaka till framtiden”, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 2016:2, s. 273.

[31] Se t.ex. David Larsson Heidenblad, *Den gröna vändningen: En ny kunskapshistoria om miljöfrågornas genombrott under efterkrigstiden*, Lund: Nordic Academic Press 2021.

bidrag till 70-talets framtidsdebatt och däri består också en anledning till att de förtjänar eftervärldens uppmärksamhet.

Återstoden av detta inledningskapitel består av tre delkapitel. I det första presenteras tidigare forskning, i det andra avhandlingens teoretiska utgångspunkter, i det tredje dess metodologiska utgångspunkter. I anslutning till de sistnämnda redogör jag också för hur avhandlingens empiriska delar är disponerade.

Forskningsläge

Avhandlingens forskningsläge presenteras i det följande i tre avsnitt. Först diskuterar jag forskningen kring den internationella framtidsforskningens historia, som på senare år genererat flera omfattande studier. Jag lyfter här fram iakttagelser och slutsatser som inspirerat mitt eget arbete, och pekar även på hur föreliggande avhandling kan tillföra kunskap och perspektiv till detta större forskningsläge. Avsnittet ska samtidigt läsas som en internationell bakgrundsteckning till genombrottet för framtidsstudier i Sverige – ett nödvändigt komplement till den flyktiga introduktion som gavs i föregående delkapitel. Det andra avsnittet presenterar det jämförelsevis sparsmakade forskningsläget kring Sekretariatet för framtidsstudier och den svenska framtidsforskningens historia. Via den tidigare forskningen åskådliggörs att svenska framtidsstudier förvisso var en del av en sedan länge pågående internationell trend, men samtidigt präglad av den svenska socialdemokratin – dess idétradition såväl som dess belägenhet i början av 70-talet. Samtidigt noteras att denna koppling främst gjorts i mindre studier om sekretariatets bildande och följaktligen är värd att utveckla ytterligare. Detta resonemang slår i sin tur en brygga över till det tredje avsnittet, vilket behandlar tidigare forskning – företrädesvis stats- och historievetenskaplig sådan – om socialdemokratins och välfärdsstatens förändringar under 70- och 80-talet. I ett fjärde och avslutande avsnitt görs en uppsummering av forskningsläget, samt av hur jag positionerar mig i förhållande till detsamma.

Efterkrigstidens internationella framtidsforskning

Framtidsforskare har själva ofta härlett sitt värv till en mångfald källor: förmoderna orakel och profeter; den tidigmoderna utopiska traditionen; upplysningen; historismen; science fiction.[32] Förstådd som en systematisk verksamhet med någon form av vetenskapliga anspråk och metodologi är framtidsforskningen dock ett mer sentida fenomen, vars framväxt och storhetstid till stor del sammanfaller med

[32] Hyeonju Son, "The history of Western futures studies: An exploration of the intellectual traditions and three-phase periodization", *Futures* 2015:66, s. 120–137. Se även t.ex. Wendy Schulz, "The History of Futures", *Infinite Futures: Foresight research and training* 2012.

efterkrigstiden, åtminstone perioden fram till och med 70-talet. Denna historia har mer eller mindre sedan starten skildrats inifrån, det vill säga av personer som själva var eller varit aktiva på området. Dylik historieskrivning har ofta haft en delvis inventerande och kartläggande karaktär. Syftet har i viss mån också varit att fixera fältets identitet och artikulera idéer och förhoppningar rörande dess vidare utveckling.[33]

Under 2000-talet, och i synnerhet det senaste decenniet, har också kunnat noteras ett mer renodlat vetenskapligt intresse för framtidsforskningens historia. Bland exemplen märks Kaya Tolons avhandling om framtidsforskningen i USA och Achim Eberspächers motsvarande om den i Västtyskland.[34] Elke Seefried och Jenny Andersson har båda publicerat varsin monografi och en mängd artiklar om efterkrigstidens framtidsforskning som ett transnationellt fält, i Seefrieds fall dock med viss tonvikt på det tysskspråkiga området.[35] Infallsvinklarna har varit företrädesvis vetenskapshistoriska eller idéhistoriska. Vetenskapshistoriska i så måtto att fokus ofta legat på hur natur-, samhälls- och humanvetenskapliga discipliner möttes inom ramarna för den programmatiskt tvärvetenskapliga framtidsforskningen, samt på hur framtidsforskningen formades av andra discipliner i tiden, såsom systemanalysen och cybernetiken.[36] Vidare har den amerikanska framtidsforskningen analyserats som en del av det större fenomenet *Cold War Science*.[37] Idéhistorisk på så sätt att framtidsforskningen beskrivits som en exponent för, men också en medskapare av, periodens intellektuella trender, däribland

---

[33] Se t.ex. Edward Cornish, *The Study of the Future: An Introduction to the Art and Science of Understanding and Shaping Tomorrow's World*, Washington D.C.: World Future Society 1977; Rolf Kreibich, Weert Canzler & Klaus Burmeister (red.), *Zukunftsforschung und Politik in Deutschland, Frankreich, Schweden und der Schweiz*, Weinheim: Belz 1991; Peter Moll, *From Scarcity to Sustainability: Futures Studies and the Environment. The Role of the Club of Rome*, Frankfurt am Main: Lang 1991; Wendell Bell, *Foundations of Futures Studies: Human Science for a New Era Vol.1: History, Purposes, and Knowledge*, New Brunswick: Transaction Publishers 2003; Wendell Bell, *Foundations of Futures Studies: Human Sciences for a New Era vol. 2: Values, Objectivity, and the Good Society*, New Brunswick: Transaction Publishers 2004; Tuomo Kuosa, "Evolution of futures studies", *Futures* 2011:43, s. 327–336; Karlheinz Steinmüller, "Zukunftsforschung in Deutschland: Versuch eines historischen Abrisses (Teil 1)", *Zeitschrift für Zukunftsforschung* 2012, s. 5–19.

[34] Kaya Tolon, *The American futures studies movement (1965–1975); its roots, motivations, and influences*, Ames: Iowa State University 2011; Kaya Tolon, "Futures Studies: A New Social Science Rooted in Cold War Strategic Thinking", i Mark Solovey & Hamilton Cravens (red.), *Cold War Social Science: Knowledge Production, Liberal Democracy and Human Nature*, New York: Palgrave Macmillan 2012; Eberspächer 2019.

[35] Seefried 2015a; Andersson 2018.

[36] Se t.ex. Alexander Schmidt-Gernig, "The Cybernetic Society: Western Future Studies of the 1960s and 1970s and Their Predictions for the Year 2000", i Richard N. Cooper & Richard Layard (red.), *What the Future Holds: Insights from Social Science*, Cambridge, London: The MIT Press 2003a; Seefried 2015a.

[37] Tolon 2012.

moderniseringsteori, teorier om det postindustriella samhället, global medvetenhet, tillväxtkritik och nyliberalism.[38]

Detta växande internationella forskningsläge rymmer iakttagelser och diskussioner som är relevanta också för det svenska fallet. Omvänt kan en undersökning av de statliga svenska framtidsstudierna bidra med nya perspektiv i förhållande till dessa diskussioner. Tre aspekter ska framhållas i det följande.

För det första knyter min avhandling an till en pågående diskussion om framtidsforskningens idéutveckling över tid. Ofta har en distinktion gjorts mellan å ena sidan en teknokratisk och rationalistisk inriktning, som Jenny Andersson benämner *futurology* och Elke Seefried ”empirisk-positivistisk” framtidsforskning, å andra sidan en samhällskritisk, utopisk motrörelse, ofta kallad *futurism* och *futures studies*. Den förra utvecklades inom amerikanska tankesmedjor som RAND Corporation i det kalla krigets begynnelseskede. Metoder som scenarioteknik, systemanalys, trendextrapolering, spelteori och den så kallade Delfi-metoden utarbetades eller vidareutvecklades i detta sammanhang för militärstrategiska syften, men började under 50- och 60-talet också tillämpas på frågor rörande exempelvis demografisk utveckling, värderingsförändringar och den tekniska utvecklingens sociala konsekvenser. Den moderniseringsteoretiskt inspirerade grundsynen hos RAND-forskare som Herman Kahn och Olaf Helmer var att samhällelig utveckling och mänskligt beteende var lagbundna processer, vilka därmed i princip kunde förutses, optimeras och kontrolleras.[39] Den senare inriktningen växte istället fram under senare delen 60-talet, i symbios med den nya vänstern, fredsrörelsen och miljörörelsen. Centrala företrädare var bland andra den

---

[38] Se framför allt Andersson 2018.

[39] Jenny Andersson, “The Great Future Debate and the Struggle for the World”, *American Historical Review* 2012a:5, s. 1411–1430; Andersson 2018, s. 28, 80–82, 90, 107, 116–117; Seefried 2015a, s. 49–69; Elke Seefried, ”Steering the future: The Emergence of ’Western’ futures research and its production of expertise, 1950s to early 1970s”, *European Journal of Futures Research* 2014:2, s. 1–12. Se även Alexander Schmidt-Gernig, “Scenarios for Europe’s Future – Western Future Studies of the Sixties and Seventies as an Example of a Transnational Public Sphere of Experts”, *Journal of European Integration History* 2002:2, s. 69–90; Schmidt-Gernig 2003a; Tolon 2011, s. 20–25, 30–33; Tolon 2012; Son 2015, s. 123–124. Om spelteorin och dess inflytande på amerikansk samhällsvetenskap under det kalla kriget, se även t.ex. Paul Erickson, Judy L. Klein, Lorraine Daston, Rebecca Lemov, Thomas Sturm & Michael D. Gordin, *How Reason Almost Lost Its Mind: The Strange Career of Cold War Rationality*, Chicago: The University of Chicago Press 2013; Paul Erickson, *The World the Game Theorists Made: Game Theory and Cold War Culture*, Chicago: The University of Chicago Press 2015. Om Delfimetoden, se t.ex. Tolon 2011, s. 33–39, 46–51; Andersson 2018, s. 85–90. Om moderniseringsteorin, se t.ex. Nils Gilman, *Mandarins of the Future: Modernization Theory in Cold War America*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press 2003. Om hur amerikanska universitet och forskningsinstitutioner, inte minst samhällsvetenskapliga sådana, sattes att tjäna militära och geopolitiska intressen, se t.ex. Stuart W. Leslie, *The Cold War and American Science: The Military-Industrial-Academic Complex at MIT and Stanford*, New York: Columbia University Press 1993; David H. Price, *Cold War Anthropology: The CIA, the Pentagon, and the Growth of Dual Use Anthropology*, Durham: Duke University Press 2016; Mark Solovey & Christian Dayé (red.), *Cold War Social Science: Transnational Entanglements*, Cham: Palgrave Macmillan 2021. Se även Solovey & Cravens 2012.

tysk-amerikanske statsvetaren Ossip Flechtheim, den norske fredsforskaren Johan Galtung och den österrikiske journalisten och fredsaktivisten Robert Jungk. ’Framtiden’ var i detta sammanhang inte något som kunde förutses vetenskapligt, med utgångspunkt från rådande trender och tendenser. Tvärtom skapades framtiden aktivt genom mänskliga val. Futurismen eller framtidsstudierna var således inte en vetenskap utan en emancipatorisk, visionär verksamhet, vars främsta funktion bestod i att formulera en mångfald av så kallat alternativa framtider.[40] Som vi ska se i nästa avsnitt fick detta synsätt så småningom en avgörande inverkan på hur fältet formerades i Sverige.

I forskningsläget framträder efterkrigstidens framtidsforskning sålunda genomgående som ett brokigt fält, där olika ideologiska bevekelsegrunder och epistemologiska anspråk gjorde sig gällande. En skiljelinje kan emellertid noteras i fråga om hur framtidsforskningens idéutveckling över tid ska förstås. Seefried har, i likhet Lawrence Samuel, pekat på ett dramatiskt skifte i framtidsforskningens inriktning kring 1970. Dessförinnan slöt snart sagt alla dess utövare upp bakom ett optimistiskt *Machbarkeitsdenken*, det vill säga en fundamental tilltro till människans möjligheter att med samhällsplaneringens, teknikens och vetenskapens hjälp styra utvecklingen i önskvärd riktning. Seefried har sålunda beskrivit 60-talets uppsving för framtidsforskning som ”den korta drömmen om den styrbara framtiden”.[41] Med miljö- och resursfrågornas genombrott kring 1970 skedde emellertid en förskjutning från ”styrningseufori” till ”tillväxtkritik”. Viktig i sammanhanget var The Club of Romes prognosstudie *The Limits to Growth* (1972), som varnade för att en global ekologisk kollaps skulle bli oundviklig en bit in på 2000-talet, givet rådande ekonomiska och demografiska trender. Studien var enligt

[40] Andersson 2018, s. 151–183. Mer översiktliga genomgångar av framtidsforskningens olika inriktningar återfinns i Jenny Andersson, “En vetenskap för framtiden: Om futurologins uppkomst”, i Susanne Alm, Joakim Palme & Erik Westholm (red.), *Att utforska framtiden: Valda perspektiv*, Stockholm: Institutet för framtidsstudier, Dialogos 2012b, s. 49–71; Jenny Andersson, ”Midwives of the Future: Futurism, Futures Studies and the Shaping of the Global Imagination”, i Jenny Andersson & Egle Rindzeviciute (red.), *The Struggle for the Long-Term in Transnational Science and Politics: Forging the Future*, New York, Abingdon, Oxon: Routledge 2015, s. 16–38; Jenny Andersson & Erik Westholm, *Slaget om framtiden: Forskningens roll i konflikten mellan tillväxt och miljö*, Stockholm: Santérus 2019, s. 43–58. För en alternativ, men i många avseenden likartad, kategorisering av efterkrigstidens framtidsforskning, se Seefried 2015a, s. 96–154.

[41] Seefried 2014, s. 1–3; Elke Seefried, ”Der kurze Traum von der steuerbaren Zukunft: Zukunftsforschung in West und Ost in den ’langen’ 1960er Jahren”, i Lucian Hölscher (red.), *Die Zukunft des 20. Jahrhunderts: Dimensionen einer Historischen Zukunftsforschung*, Frankfurt am Main: Campus Verlag 2017a, s. 179–220. Om planering som politisk modeföreteelse under den aktuella perioden se t.ex. Glen O’Hara, *From Dreams to Disillusionment: Economic and Social Planning in 1960s Britain*, New York: Palgrave Macmillan 2007; Dirk van Laak, ”Planung: Geschichte und Gegenwart des Vorgriffs auf die Zukunft”, *Geschichte und Gesellschaft* 2008:3, s. 305–326.

Seefried och Samuel ett talande exempel på fältets utveckling, och samtidigt en katalysator för ytterligare framtidsstudier kring samma problematik.[42]

Både Eberspächer och Andersson har istället hävdat att det krismedvetande som Seefried och Samuel ser i 70-talets framtidsforskning också kännetecknade delar av den framtidsforskning som bedrevs under de föregående decennierna. Den förre framhåller till exempel att redan 50-talets västtyska pionjärer på området visserligen uppvisade en tidstypisk fixering vid teknologi och teknisk utveckling, i synnerhet atomkraftens och rymdfartens möjligheter. Perspektivet var dock ofta ambivalent, om inte direkt kritiskt, och inte sällan såg man den egna forskningen som ett korrektiv till en samhällsdebatt präglad av teknologisk determinism.[43] Även Andersson understryker att efterkrigstidens framtidsforskning inte låter sig karakteriseras som en rörelse från framstegstro till civilisationskritik. Istället rörde det sig om två parallella och bitvis sammanflätade spår.[44] Andersson menar vidare att den verkliga skiljelinjen inom efterkrigstidens framtidsforskning gick mellan synen på framtiden som *öppen* kontra synen på framtiden som *sluten*. I det förra fallet har det handlat om att bemäktiga sig framtiden via exempelvis utopier, visioner eller ambitiösa politiska program. Framtiden har därvid förståtts som en horisont av påverkansmöjligheter, där olika utfall och scenarier varit möjliga. I det senare fallet har framtiden, via prognoser, trendframskrivningar eller dystopier, framställts som bortom påverkan för människan och samhället.[45]

Här framträder trots allt en väsentlig gemensam nämnare mellan respektive perspektiv. Både Seefried och Andersson noterar som synes att frågan om framtidens styrbarhet och människans handlingsfrihet varit ett centralt tema i efterkrigstidens framtidsforskning. Deras oenighet rör snarast kronologi: enligt Seefried finns ett tydligt identifierbart skifte från *Machbarkeitsdenken* till frånvaron av detsamma kring 1970, för Andersson präglade spänningen mellan de båda förhållningssätten framtidsforskningen från första början.

I detta sammanhang kan det svenska fallet bidra med väsentliga insikter. Som kortfattat har nämnts i det föregående tog Sekretariatet för framtidsstudier å ena sidan avstamp i den 'alternativa', vänsterpräglade inriktning som Andersson benämner futurism, och tog därmed också avstånd från den företrädesvis amerikanska futurologi som man ansåg vara teknokratisk och elitistisk. Å andra sidan var sekretariatet i mångt och mycket en produkt av efterkrigstidens svenska

---

[42] Seefried 2015a, s. 235–311; Elke Seefried, "Bruch im Fortschrittsverständnis? Zukunftsforschung zwischen Steurungseuphorie und Wachstumskritik", i Doering-Manteuffel, Raphael & Schlemmer 2016, s. 425–451; Elke Seefried, "Globalized Science: The 1970s Futures Field", *Centaurus* 2017b: 1–2, s. 40–57. Se även Lawrence Samuel, *Future: A Recent History*, Austin: University of Texas Press 2009, s. 124–127. Om Romklubbens betydelse, se även Moll 1991. Mer om Romklubben och *The Limits to Growth* i kapitel 3.

[43] Eberspächer 2019, s. 39–52, 76–79, 102–103, 344–346.

[44] Andersson 2018, s. 17–18, 30–48, 181–182.

[45] Andersson 2018, s. 50–54, 213–217. För ett liknande perspektiv, se Barbara Adam & Chris Groves, *Future Matters*, Amsterdam: Brill 2005.

socialdemokrati, med dess hävdvunna tilltro till centralisering, planering och vetenskaplig expertis. Vi ska återkomma till denna dubbelhet i följande avsnitt – för närvarande är det tillräckligt att framhålla att den har uppenbar relevans för diskussionen om förändring kontra kontinuitet i framtidsforskningens idéutveckling. Vidare bekräftar det svenska fallet, som vi ska se, den betydelse frågan om styrbarhet och handlingsfrihet hade i framtidsforskningen, samtidigt som det tjänar till att fördjupa diskussionen kring denna aspekt. Inte minst menar jag att den konflikt mellan vad Andersson kallar öppna respektive slutna framtider inte nödvändigtvis bara utspelade sig mellan olika aktörer eller inriktningar inom fältet – den kunde därtill manifesteras inom en och samma institution för framtidsforskning, eller inom ett och samma projekt. Vi ska återkomma till detta i nästa delkapitel, liksom därefter i avhandlingens empiriska delar.

För det andra finns en kronologisk poäng att göra. Som redan noterats har det internationella forskningsläget tämligen samstämmigt identifierat en kort men intensiv storhetstid för framtidsforskningen under senare delen av 60-talet.[46] Denna framtidsboom menas ha ebbat ut under 70-talet. Eberspächer konstaterar att kritiken mot den västtyska framtidsforskningen tilltog i samband med fältets ökade mediala exponering. Samtidigt resulterade försöken till samarbete mellan myndigheter och exempelvis Zentrum Berlin für Zukunftsforschung mestadels i besvikelser; förväntan om att framtidsforskningen skulle kunna bistå med politiskt användbart planeringsunderlag kom på skam.[47] Andersson lägger för sin del viss vikt vid inomvetenskapliga faktorer: en allmän teoretisk och metodologisk stagnation, liksom ett under 70-talet successivt minskande intresse för globala frågor. Detta innebar inte slutet för framtidsforskningen, men väl att det som länge varit dess särdrag, och legat till grund för en grandios självbild hos många av dess utövare, tunnades ut.[48] Seefried argumenterar, i linje med sina tidigare diskuterade slutsatser, för att vissa händelser, debatter och kriser kring 1970 inte bara förändrade framtidsforskningens inriktning utan också dess status. I synnerhet oljekrisen 1973 och den därpå följande ekonomiska krisen skapade en allmän känsla av osäkerhet och oförutsägbarhet som undergrävde det tidigare upphaussade fältets kredibilitet. Framtidsforskarna förvisades successivt till medieskugga, under det att deras framtidsperspektiv eller förutsägelser ofta blev mer kortsiktiga och anspråkslösa.[49] Enligt detta synsätt ska framtiden alltså ha upphört att intressera när den inte längre framstod som en någorlunda överblickbar och kontrollerbar horisont av ekonomiska, tekniska och vetenskapliga framsteg.

---

[46] Tolon 2011; Seefried 2015a; Andersson 2018; Eberspächer 2019.

[47] Eberspächer 2019, s. 207–219, 257, 341–344.

[48] Andersson 2018, s. 179–183, 189–190, 211–212. Se även Son 2015.

[49] Seefried 2016, s. 446; Samuel 2009, s. 119–120, 146–147, 151–152. Se även Schmidt-Gernig 2002, s. 75. Samma utveckling har noterats inom samhällsplaneringen i stort, se t.ex. van Laak 2008, s. 325.

Med andra ord kan konstateras att institutionaliseringen av framtidsforskning i Sverige skedde ungefär vid den tidpunkt som identifierats som slutet – eller åtminstone början till slutet – för den internationella framtidsboomen. Därtill är det värt att påminna om att sekretariatets första egentliga framtidsstudieprojekt löpte över flera år, och därmed inte publicerades förrän i slutet av 70-talet – då flera av dem icke desto mindre fick ett betydande genomslag. Denna relativa eftersläpning talar i sig för att det svenska fallet kan komplettera och problematisera det internationella forskningsläget. I förhållande till Seefrieds iakttagelse väcker det exempelvis frågan huruvida inte 70-talets miljödebatt, oljekris och tillväxtkritik ökade snarare än förtog det allmänna intresset för prognoser, planering och visioner. Detta tangerar i sin tur nästa poäng.

Slutligen ska det nämligen understrykas att en nationellt avgränsad studie som den föreliggande närmast är ett undantag sett till det större internationella forskningsläget. Efterkrigstidens framtidsforskning formades i mångt och mycket av transnationella institutioner och nätverk. Den utopiska ambitionen att formulera visioner av en gemensam framtid för hela mänskligheten var dessutom central, åtminstone inom den inriktning som Andersson benämner *futurism*, eller *futures studies*. Behovet av en sådan framtid ansågs påkallat av den samtida globala utvecklingen: kärnvapenhotet, avkoloniseringen, den ökande miljö-medvetenheten.[50] Att framtidsforskningen både bokstavligt och bildligt var gränsöverskridande har också reflekterats i de historiserande perspektiven. Alexander Schmidt-Gernig har undersökt 60- och 70-talets framtidsforskning som en ”transnationell offentlighet”.[51] Som påpekades inledningsvis har även Andersson och Seefried anlagt liknande perspektiv, exempelvis genom att lyfta fram de nätverk som under 50- och 60-talet spred den amerikanska futurologins metoder och frågeställningar till Europa, däribland CIA-stödda Congress for Cultural Freedom och OECDs Committee for Science Policy.[52] Andersson har därtill, liksom Kaya Tolon och sociologen Egle Rindzeviciute, visat på de samarbeten över järnridån som framtidsforskningen också möjliggjorde under ett antal år.[53]

---

[50] Jenny Andersson & Sibylle Duhautois, “Futures of Mankind: The emergence of the global future”, i Rens van Munster & Casper Sylvest (red.), *The Politics of Globality since 1945: Assembling the Planet*, Abingdon, New York: Routledge 2016, s. 106–125; Andersson 2018, s. 151–183; Andersson & Westholm 2019, s. 44–45. Se även Schmidt Gernig 2002; Seefried 2017b.

[51] Schmidt-Gernig 2002.

[52] Alexander Schmidt-Gernig, “Forecasting the Future: Future Studies as International Networks of Social Analysis in the 1960s and 1970s in Western Europe and the United States”, i Jessica C.E. Gienow-Hecht & Frank Schumacher (red.), *Culture and International History*, New York: Berghahn Books 2003b, s. 157–172; Seefried 2014, s. 3; Seefried 2015a, s. 69–74; Andersson 2018, s. 49–57; Jenny Andersson, “The future of the Western world: the OECD and the Interfutures project”, *Journal of Global History* 2019:1, s. 126–144; Jenny Andersson & Anne-Greet Keizer, ”Governing the future: science, policy and public participation in the construction of the long term in the Netherlands and Sweden”, *History and Technology* 2014: 1–2, s. 107–108.

[53] Bland sovjetiska samhällsvetare fanns tidigt ett intresse för prognoser, trendextrapolering och scenarioteknik, vilka tolererades så länge som de kunde infogas i ett marxistiskt

Som detta visar är transnationella utgångspunkter både motiverade och fruktbara i historieskrivningen om efterkrigstidens framtidsforskning. Samtidigt riskerar de oundvikligen att skymma andra väsentliga aspekter. Det faktum att framtidsforskningens idéer och perspektiv ofta var globala, och dess arenor för kunskapsproduktion transnationella, hindrar inte att många av periodens institutioner för framtidsforskning grundades på specifika platser och formades av nationella eller lokala faktorer – av historiska, kulturella och strukturella förhållanden såväl som av mer omedelbara omständigheter. Sådana faktorer inverkade dessutom på hur globala framtidsföreställningar formulerades. Dessa aspekter framgår av föreliggande avhandling, liksom i viss mån också av den förutvarande forskningen om svenska framtidsstudier.

De socialdemokratiska framtidsstudiernas uppgång och fall

Trots att framtidsforskning eller framtidsstudier får sägas ha varit ett uppmärksammat och betydelsefullt fält även i 70-talets Sverige finns inom svensk historieforskning inga motsvarigheter till exempelvis Jenny Anderssons eller Elke Seefrieds arbeten, varken i fråga om djup eller bredd. Statsvetaren Björn Wittrock publicerade redan 1980 den delvis intervjubaserade studien *Möjligheter och gränser*, vilken behandlade Sekretariatet för framtidsstudiers tillblivelse och tidiga år, med tonvikt på dess relationer till den övriga statsapparaten.[54] Boken framstår

utvecklingsschema. Under 60-talet etablerades institutioner för framtidsforskning i några av satellitstaterna, exempelvis Richtagruppen i Tjeckoslovakien. Att framtidsforskningens internationella storhetstid sammanföll med en period av relativ avspänning mellan stormakterna har naturligtvis viss betydelse i sammanhanget. Futurister i väst som Robert Jungk, Ossip Flechtheim och Johan Galtung skapade å sin sida blocköverskridande arenor. Jungks och Galtungs konferens *Mankind 2000* i Oslo 1967 samlade deltagare från båda sidor järnridån och en uppföljande konferens 1972 förlades till Bukarest. Flechtheims tidskrift *Futurum* publicerade vid samma tid alster även av sovjetiska och östeuropeiska forskare. Se Andersson 2018, s. 123–125, 152–153. Se även Egle Rindzeviciute, ”Toward a Joint Future beyond the Iron Curtain: East-West Politics of Global Modelling”, i Andersson & Rindzeviciute 2015, s. 115–144. Om framtidsforskningen i Sovjet och Östeuropa, se även flertalet andra bidrag i samma antologi.

[54] Björn Wittrock, *Möjligheter och gränser: Framtidsstudier i politik och planering*, Stockholm: LiberFörlag 1980. Vid samma tid pågick även forskningsprojektet ”Framtidsstudier och deras funktion i samhället”, initierat av Sekretariatet för framtidsstudiers systerorganisation Samarbetskommittén för långsiktsmotiverad forskning (SALFO). Projektet gav bland annat upphov till sociologen Johan Asplunds *Teorier om framtiden* (1979) och idéhistorikern Tore Frängsmyrs *Framsteg eller förfall* (1980), vilka dock berörde den *svenska* framtidsforskningen i begränsad respektive obefintlig utsträckning. Den förra var en essäistisk men djuplodande redogörelse för den internationella framtidsforskningens bakgrund och framväxt, tillika en kritisk granskning av dess centrala metoder, framför allt Delfimetoden. Den senare fokuserade istället på utopiska och dystopiska framtidsbilder i den västerländska filosofi- och litteraturhistorien. Jag får anledning att återkomma till denna studie i föreliggande kapitel, delkapitel Teori, avsnitt ”Framtidsbilder”. Se Johan Asplund, *Teorier om framtiden*, Stockholm: LiberFörlag 1979; Tore Frängsmyr, *Framsteg eller förfall: Framtidsbilder och utopier i västerländsk tanketradition*, Stockholm: LiberFörlag 1980.

till dags dato som det mest omfattande arbetet på området. Under 80- och 90-talet gjordes ett par spridda och begränsade försök att analysera vad som då kommit att framstå som en kortvarig men tämligen intensiv storhetstid för den svenska framtidsforskningen.[55]

Under de två senaste decennierna har ett sporadiskt intresse för den svenska framtidsforskningens historia kunnat noteras, huvudsakligen i enskilda artiklar och antologibidrag. Vetenskapshistorikerna Arne Kaijser och Joar Tiberg har undersökt den pionjärverksamhet inom operationsanalys, systemanalys och scenarioteknik som från och med tidig efterkrigstid bedrevs vid Försvarets forskningsanstalt (FOA).[56] Sverker Sörlin har skrivit om den mer näringslivsnära framtidsforskning som utvecklades inom tidigare nämnda IVA under samma period.[57] I övrigt har uppmärksamheten främst riktats mot den huvudfåra som de statliga framtidsstudierna kom att utgöra från och med tidigt 70-tal. Jenny Andersson har undersökt utredningsarbetet bakom Sekretariatet för framtidsstudiers bildande.[58] Därtill finns ett antal mindre arbeten om enskilda framtidsstudieprojekt, vilka jag återkommer till i avhandlingens empiriska delar.[59] Det är också noterbart att aspekter av framtidsforskningen under de senaste åren har analyserats i avhandlingar som berör bredare tematiker. Historikern Gustaf Johansson har

---

[55] SOU 1986:3; Joar Tiberg, "Vart tog framtiden vägen? Framtidsstudiernas uppgång och fall, 1950–1986", *Polhem: Tidskrift för teknikhistoria* 1995:1–2, s. 160–175.

[56] Arne Kaijser & Joar Tiberg, "From Operations Research to Futures Studies: The Establishment, Diffusion, and Transformation of the Systems Approach in Sweden, 1945–1980", i Agatha C. Hughes & Thomas P. Hughes (red.), *Systems, Experts, and Computers: The Systems Approach in Management and Engineering, World War II and After*, Cambridge, London: The MIT Press 2000, s. 385–412.

[57] Sverker Sörlin, "På spaning efter den framtid som flytt", i Arne Kaijser & Lars Nilsson (red.), *Teknik i samhällets tjänst: Första hundra åren*, Stockholm: Kungliga Ingenjörsvetenskapsakademin 2019.

[58] Jenny Andersson, "Choosing futures: Alva Myrdal and the Construction of Swedish Futures Studies, 1967–1972", *International Review of Social History* 2006a:2, s. 277–295. Se även Jenny Andersson, "Alvas framtider: Alva Myrdal och svenska framtidsstudier 1967–1972", i Christina Florin & Torbjörn Lundqvist (red.), *Historia – en väg till framtiden? Perspektiv på det förflutnas roll i framtidsstudier*, Stockholm: Institutet för framtidsstudier 2003a, s. 33–51.

[59] Birgita Allard & Stig Lindholm, *Lagom? Pressdebatten kring förslaget om ett annorlunda Sverige,* Stockholm: Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet 1976; Susanne Alm, "Arbete och framtid: En idéhistorisk analys av svenska framtidsstudier om arbete från 1970-tal till 1990-tal", i Susanne Alm & Joakim Palme (red.), *Fjorton perspektiv på framtiden: Samhälls- och humanvetenskapliga framtidsstudier*, Stockholm: Institutet för framtidsstudier 2008, s. 7–22; Gustav Holmberg, "Framtiden: Historikerna blickar framåt", i Gunnar Broberg & David Dunér (red.), *Beredd till bådadera: Lunds universitet och omvärlden*, Lund: Lunds universitet 2017, s. 279–302; Carl Marklund, "Double Loyalties? Small-State Solidarity and the Debates on New International Economic Order in Sweden During the Long 1970s", *Scandinavian Journal of History* 2020:3, s. 384–406; Karl Haikola, "Objects, interpretants, and public knowledge: The media reception of a Swedish future study", i Johan Östling, David Larsson Heidenblad & Anna Nilsson Hammar (red.), *Forms of Knowledge: Developing the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press 2020b, s. 265–281.

analyserat sekretariatets pedagogiska och folkbildande ambitioner i sin avhandling om hur globala kriser visualiserades i svenska medier under 70-talet.[60] Litteraturvetaren Svante Landgraf har tämligen kortfattat använt framtidsstudier som jämförelseobjekt i en undersökning om frihetstemat i svenska barndomsskildringar, reseskildringar och science fiction.[61]

Det kan alltså konstateras att det svenska forskningsläget än så länge är förhållandevis sparsmakat och att det som hittills publicerats mestadels berör enskilda aspekter av sekretariatets verksamhet. Framför allt är det noterbart att framtidsstudiernas roll i 70-talets bredare samhällsdebatt till stor del är outforskad. Samtidigt som det således finns luckor att fylla rymmer det befintliga forskningsläget iakttagelser och insikter som ligger till grund för mitt eget arbete.

Trots att bildandet av Sekretariatet för framtidsstudier alltså var en del av en sedan länge pågående internationell trend har den tidigare forskningen till stor del accentuerat sekretariatets förankring i en specifikt nationell kontext, framför allt genom att visa på dess koppling till den då ännu statsbärande svenska socialdemokratin. Förvisso visar såväl Kaijsers och Tibergs artikel om FOA som Sörlins artikel om IVA att framtidsforskningen i Sverige hade en förhistoria bortom detta sammanhang. Både försvaret och näringslivet var länge drivande i frågan och från och med slutet av 60-talet pågick i Sverige en intensiv diskussion om hur systemanalys och framtidsforskning kunde användas som underlag för politiskt beslutsfattande. Som nämndes i föregående delkapitel var det dessutom IVA som 1969 föreslog inrättandet av en permanent, fristående institution för framtidsforskning.[62]

Icke desto mindre noterar Kaijser och Tiberg att slutresultatet av 60-talets debatt bar en omisskännligt socialdemokratisk prägel.[63] Den tidigare nämnda framtidsstudieutredning som leddes av Alva Myrdal har tolkats som väl överensstämmande med socialdemokratins utrikespolitiska engagemang, liksom med dess idétradition överhuvud. Jenny Andersson har i sin analys av utredningen noterat en önskan att bevara välfärdsstaten, neutraliteten och folkhemstanken i en hotfull tid, präglad av globala ekonomiska och politiska kriser. Visionen bakom de

---

[60] Gustaf Johansson, *När man skär i nuet faller framtiden ut: Den globala krisens bildvärld i Sverige under 1970-talet*, Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala Universitet 2018, s. 188–216.

[61] Svante Landgraf, *Fångenskap och flykt: Om frihetstemat i svensk barndomsskildring, reseskildring och science fiction decennierna kring 1970*, Linköping: Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur, Linköpings universitet 2016, s. 195–207.

[62] Kaijser & Tiberg 2000, s. 385–403. Om FOA, IVA och den svenska debatten om framtidsforskning i slutet av 60-talet, se även Wittrock 1980, s. 32–37; Tiberg 1995, s. 168–170; Holmberg 2017, s. 282–284.

[63] Kaijser & Tiberg 2000, s. 403, 406. IVAs initiativ resulterade dock i Föreningen för framtidsstudier, som i Sekretariatet för framtidsstudiers skugga kom att bedriva en relativt småskalig, näringslivsorienterad verksamhet. Se Sörlin 2019, s. 146.

svenska framtidsstudierna var såtillvida bakåtblickande.[64] Andersson poängterar också, liksom Gustaf Johansson, att tanken om att forma den långsiktiga framtiden utifrån en vision av det allmänna goda vilade på "an extreme idea of social engineering", som skavde något mot de tidstypiskt antiteknokratiska och radikaldemokratiska ideal man samtidigt hyllade. Att utredningen leddes av just den person som mer än någon annan kommit att förknippas med det rationalistiska, socialreformatoriska arvet var således talande, menar Johansson.[65] Även Björn Wittrock har framhållit att det tidiga sekretariatets förgrundsfigurer hyste "en grundläggande men därför inte okritisk lojalitet mot ett i vid mening socialdemokratiskt idéarv".[66]

Föreliggande avhandling bygger vidare på dessa arbeten. Med stöd i Wittrock, Andersson och Johansson utgår jag från att Sekretariatet för framtidsstudier kan fungera som en fruktbar ingång till att belysa socialdemokratin och välfärdssamhället under en politiskt och idémässigt omvälvande period. Detta innebär inte att enbart socialdemokrater var involverade i 70-talets statliga framtidsstudieverksamhet, men redan det faktum att framtidsstudierna väsentligen handlade om det svenska välfärdssamhällets förflutna och framtid innebar oundvikligen att de i stor utsträckning också handlade om socialdemokratin. Samtidigt finns det, som vi kommer att se, goda skäl att inte överdriva framtidsstudiernas lojalitet med vare sig socialdemokratin eller det svenska välfärdssamhället mer allmänt.

Genom att dessutom följa framtidsstudierna under perioden från bildandet i början av 70-talet till cirka tio år senare kan denna avhandling göra en mer ingående analys. Som redan påpekats har få arbeten behandlat sekretariatets verksamhet bortom själva institutionaliseringsfasen. I den mån fältets vidare utveckling har analyserats har man pekat på framtidsstudier minskade i popularitet under 80-talet.

---

[64] Andersson 2006a, s. 278–279, 285. Se även Andersson & Keizer 2014, s. 106.

[65] Andersson 2006a, s. 279, 286, 294, citat på s. 279; Andersson & Westholm 2019, s. 45–46; Johansson 2018, s. 143, 188–191, 210–211. Samtidigt är det värt att notera att historieforskningen på senare år betonat de demokratifrämjande ambitionerna även hos Alva och Gunnar Myrdal och i mellankrigstidens 'sociala ingenjörskonst'. Se Petter Tistedt, *Visioner om medborgerliga publiker: Medier och socialreformism på 1930-talet*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion 2013, s. 26–27, 32, 244–245, 250–254; Thomas Etzemüller, *Alva and Gunnar Myrdal: Social Engineering in the Modern World*, Lanham: Lexington Books 2014, s. 10, 12, 322–325. Det spänningsförhållande som Andersson och Johansson noterar behöver sålunda inte ha varit unikt för 70-talets framtidsstudier. Vad gäller just de sistnämnda har emellertid också litteraturvetaren Svante Landgraf gjort en liknande iakttagelse då han jämfört frihetstemat i framtidsstudier med motsvarande i ett antal skönlitterära genrer. I framtidsstudierna noterar han en ambivalent syn på frihet som inte återfinns i det övriga materialet: å ena sidan utopiska idéer om ett annorlunda samhälle, och en därmed sammanhängande kritik mot välfärdssamhällets byråkrati, överstatlighet och tillväxtfixering; å andra sidan en ofta implicit uppfattning om frihet som ett hot mot gemenskap och solidaritet. Landgraf pekar också på att statliga "tvångsåtgärder" var ett återkommande inslag i framtidsstudiernas åtgärdsförslag. Se Landgraf 2016, s. 199–207, citat på s. 206.

[66] Wittrock 1980, s. 135. Se även Kaijser & Tiberg 2000, s. 403.

Det har framhållits som signifikativt att sekretariatet redan 1979 flyttades från regeringen till Forskningsrådsnämnden för att senare ombildas till en fristående forskningsstiftelse. Sålunda uppvisade svenska framtidsstudier i stort samma vikande konjunktur som det internationella fältet, om än med en liten fördröjning.[67] Som förklaring har något svepande angetts den fördjupade ekonomiska krisen under åren kring 1980, socialdemokratins förlorade problemformuleringsprivilegium och mer allmänna förändringar i tidsandan. Tydligast exemplifieras denna tolkning av betänkandet *Att studera framtiden* från mitten av 80-talet, som jag refererade till inledningsvis.[68] Även Joar Tiberg har i en kortfattad redogörelse för ”framtidsstudiernas uppgång och fall” angett samma skäl, med just betänkandet som källa. Tiberg adderar dessutom att framtidsstudierna vuxit fram i symbios med debatter som under 80-talet minskade i betydelse, framför allt miljö- och energidebatten.[69]

Som jag tidigare har påpekat indikerar betänkandet att den statliga svenska framtidsstudieverksamheten befann sig mellan två faser i den svenska socialdemokratins och välfärdsstatens historia. I följande avsnitt tecknas ett samhälls- och historievetenskapligt forskningsläge kring dessa båda faser.

Mellan den starka statens radikalisering och dess fall

Det socialreformistiska och statsinterventionistiska arv som framtidsstudieutredningen hänvisade till har begreppsliggjorts på olika sätt. Statsvetaren Bo Rothstein och juristen Lotta Vahlne Westerhäll har talat om ”den starka statens politiska kultur” och statsvetaren Jörgen Hermansson något mer högtidligt om en ”politik på upplysningens grund”. Därmed avses en från 1930-talet till slutet av 70-talet rådande styrningsfilosofi, kännetecknad av ”en stark tro på rationalism, planering och centralstyrning”. Grundantagandet var sålunda att angelägna samhällsproblem kunde förklaras vetenskapligt och åtgärdas politiskt via enhetliga, nationella reformprogram.[70] Historikern Bo Stråth har använt ”den

[67] Tiberg 1995, s. 174.

[68] SOU 1986:3.

[69] Tiberg 1995, s. 174. Även sociologen Susanne Alm har i en komparation av tre framtidsstudier om arbetslivet, iscensatta under 70-, 80- och 90-talet, vittnat om fältets tidsbundenhet. Hon visar exempelvis hur en marxistiskt färgad kritik mot det moderna arbetslivets alienerande effekter i den första och i viss mån andra studien gav vika för ett optimistiskt omfamnande av teknikens och kunskapssamhällets möjligheter i den tredje. Se Alm 2008.

[70] Bo Rothstein & Lotta Vahlne Westerhäll, ”Inledning”, i Bo Rothstein & Lotta Vahlne Westerhäll (red.), *Bortom den starka statens politik?*, Stockholm: SNS Förlag 2005, s. 9–10, citat på s. 9; Jörgen Hermansson, *Politik på upplysningens grund – om den demokratiska reformismens möjligheter och problem*, Malmö: Liber AB 2003. Se även t.ex. Johannes Lindvall, *Ett land som alla andra: Från full sysselsättning till massarbetslöshet*, Stockholm: Atlas 2006, s. 11–12, 22, 29–31. Se även Johannes Lindvall, *The Politics of Purpose: Swedish Macroeconomic Policy After the Golden Age*, Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet 2004; Bo Rothstein,

svenska modellen” i en likartad, övergripande betydelse, det vill säga som en form av politisk problemlösning som utgår från ”tron på samhällelig styrbarhet”, och såtillvida har en släktskap med vad som ofta kommit att kallas social ingenjörskonst.[71] Vi får anledning att återkomma till dessa begrepp i nästa delkapitel. Det som för närvarande är av intresse är istället hur förutsättningarna för den svenska modellen förändrades under avhandlingens undersökningsperiod.

Tidigare forskning har ofta pekat på att den svenska modellen, förstådd som ett statsinterventionistiskt reformparadigm, nådde sin kulmen kring 1970. I en studie som tar ett samlat grepp om LO och socialdemokratin under efterkrigstiden har Stråth, liksom statsvetaren Henrik Malm Lindberg i en annan undersökning, visat att socialdemokratin från och med senare delen av 60-talet genomgick en fas av ”radikalisering”, som Malm Lindberg uttrycker det. Pådrivande därvidlag var en våg av vänsteranstruken men mångfacetterad samhällskritik, med bland annat ekonomiska, socialpolitiska, utbildningspolitiska, utrikespolitiska och miljöpolitiska dimensioner, vilken Stråth sammanfattande benämner ”det nya jämlikhetsspråket”. Socialdemokratins anpassningsförsök tog sig först och främst uttryck i en utvidgad syn på statens möjligheter och befogenheter. Med den materiella välfärden till synes tryggad blev nästa mål att realisera jämlikheten och demokratin i en fördjupad, mer fullvärdig mening, helst via reformer och lagstiftning.[72] På samma sätt har historikern Nils Edling noterat att själva välfärdsbegreppet vid denna tid utsträcktes till att också omfatta dimensioner som en ren miljö, inflytande på arbetsplatsen, jämställdhet och livskvalitet.[73]

Radikaliseringen inbegrep sålunda också en självkritisk diskussion och kunskapsproduktion om vad man nu började se som välfärdssamhällets

---

Den socialdemokratiska staten: Reformer och förvaltning inom svensk arbetsmarknads- och skolpolitik, Lund: Arkiv förlag 2010 (1986).

[71] Bo Stråth, *Mellan två fonder: LO och den svenska modellen*, Stockholm: Atlas 1998, s. 24. Annars används begreppet ofta något snävare, med hänsyftning på den konsensorienterade förhandlingskultur mellan arbetsmarknadens parter som odlades i socialdemokratins hägn, manifesterad i bland annat Saltsjöbadsavtalet på 30-talet och i den solidariska lönepolitiken under efterkrigstiden. Se t.ex. Per Thullberg & Kjell Östberg, ”Inledning”, i Per Thullberg & Kjell Östberg (red.), *Den svenska modellen*, Lund: Studentlitteratur 1994, s. 5–9.

[72] Stråth 1998, s. 94–118, 207–211; Henrik Malm Lindberg, *Drömmen om jämlikhet: Socialdemokratins radikalisering och den svenska modellens fall*, Stockholm: Atlantis 2014. Se även t.ex. Urban Lundberg & Klas Åmark, ”Social Rights and Social Security: The Swedish Welfare State, 1900–2000”, *Scandinavian Journal of History* 2001:3, s. 171–172.; J. Magnus Ryner, *Capitalist Restructuring, Globalization and the Third Way: Lessons from the Swedish model*, London, New York: Routledge 2002, s. 124, 126–131; Hermansson 2003, s. 10; Kjell Östberg, *När vinden vände: Olof Palme 1969–1986*, Stockholm: Leopard förlag 2009, s. 174–175. För ett känslohistoriskt perspektiv på socialdemokratins radikalisering, se Jens Ljunggren, *Den uppskjutna vreden: Socialdemokratisk känslopolitik från 1880- till 1980-talet*, Lund: Nordic Academic Press 2015.

[73] Nils Edling, ”The Languages of Welfare in Sweden”, i Nils Edling (red.), *The Changing Meanings of the Welfare State*, New York, Oxford: Berghahn Books 2019, s. 99–100, 111–112.

tillkortakommanden. Miljöhistorikern Jonas Anshelm har i en studie om socialdemokratins miljöpolitik under efterkrigstiden visat på hur en ambivalent, i några fall direkt avvisande, hållning gentemot ekonomisk tillväxt, industrialisering och teknisk utveckling gjorde sig gällande inom partiet från och med slutet av 60-talet, i takt med att miljön blev en allt mer brännande samhällsfråga.[74] Jenny Andersson har i sin avhandling om socialdemokratins socialpolitik pekat på att relationen mellan *tillväxt* och *trygghet* började omprövas vid samma tid. En bärande tanke i såväl makarna Myrdals ”profylaktiska” socialpolitik som Tage Erlanders idé om ”det starka samhället” hade varit att ekonomisk tillväxt och social trygghet förstärkte varandra ömsesidigt.[75] Detta synsätt kom att problematiseras i takt med att rekordårens och strukturrationaliseringarnas negativa konsekvenser fick ökad uppmärksamhet. I låginkomstutredningen (1965–71), vars betydelse betonas av både Andersson och Malm Lindberg, fastslogs exempelvis att miljöförstöring, social utslagning och ökande inkomstklyftor inte lät sig avskrivas som beklagliga rester av en svunnen borgerlig samhällsordning, utan måste betraktas som direkta effekter av de senaste decenniernas ekonomiska politik.[76]

Socialdemokratins roll i sammanhanget var oundvikligen ambivalent. Å ena sidan har ett flertal undersökningar visat på en långtgående vilja inom partiet att integrera kritiken mot välfärdssamhället i både retoriken och samhällsplaneringen.[77] Å andra sidan riktade sig kritiken mot partiets eget samhällsbygge. Alla försök att tillmötesgå den var därför förenade med ideologiska påfrestningar för en i grunden tillväxtorienterad och framstegsoptimistisk socialdemokrati.[78] Just detta förhållande

---

[74] Jonas Anshelm, *Socialdemokraterna och miljöfrågan: En studie av framstegstankens paradoxer*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion 1995.

[75] Jenny Andersson, *Mellan tillväxt och trygghet: Idéer om produktiv socialpolitik i socialdemokratisk socialpolitisk ideologi under efterkrigstiden*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala universitet 2003b, s. 15. På engelska, se Jenny Andersson, *Between growth and security: Swedish social democracy from a strong society to a third way*, Manchester: Manchester University Press 2006b. Se även t.ex. Ingemar Elander, *Det nödvändiga och det önskvärda: En studie av socialdemokratisk ideologi och regionalpolitik 1940–1972*, Lund: Arkiv avhandlingsserie 1978, s. 160–163, 174; Olof Ruin, *I välfärdsstatens tjänst: Tage Erlander 1946–1969*, Stockholm: Tiden 1986, s. 233–240.

[76] Andersson 2003b, s. 46–83; Malm Lindberg 2014, s. 88–89, 92–96, 132–133. Om låginkomstutredningen, och andra studier vid samma tid som på olika sätt belyste välfärdssamhällets sociala och ekonomiska problem, se även Tim Tilton, *The Political Theory of Swedish Social Democracy: Through the Welfare State to Socialism*, Oxford: Clarendon Press 1990, s. 216–223; Stråth 1998, s. 293–294; Östberg 2002, s. 67–71; Mary Hilson, *The Nordic Model: Scandinavia since 1945*, London: Reaktion 2008, s. 106–107.

[77] Se t.ex. Andersson 2003b, s. 56–58, 65–67; Francis Sejersted, *Socialdemokratins tidsålder: Sverige och Norge under 1900-talet*, Nora: Nya Doxa 2005, s. 408–409; Jens Ljunggren, *Inget land för intellektuella: 68-rörelsen och svenska vänsterintellektuella*, Lund: Nordic Academic Press 2009, s. 202–205, 209–211.

[78] Se särskilt Anshelm 1995; Andersson 2003b.

står i fokus för min egen avhandling, och avtäcks med hjälp av det dilemmabegrepp som presenteras i nästa delkapitel.

Tidigare forskning vittnar om att den radikalt reformistiska fasen upphörde kring 1980. Ekonomihistorikern Asta Bergström har beskrivit det sena 70-talet som ”en brytningstid mellan gamla och nya idéer”, där pendeln under nästföljande decennium slog över i ny- eller marknadsliberal riktning.[79] Processen har också beskrivits i termer av ett ”systemskifte”.[80] Statsvetarna Johannes Lindvall och Bo Rothstein har talat om ”den starka statens fall”, då nya politiska ideal gjorde sig gällande: decentralisering, lokalt inflytande, privatiseringar, individuell valfrihet och så vidare. De understryker att det inte endast rörde sig om ett ekonomiskt paradigmskifte, utan om en kritisk omprövning av snart sagt hela den planeringsoptimistiska och statsinterventionistiska styrningsfilosofi som varit rådande dessförinnan. Som exempel anför de bland annat, i likhet med flera andra statsvetare och historiker, att det statliga utredningsväsendet bantades och minskade i betydelse under 80-talet.[81] Gällande 80-talets idé- och kulturdebatt har

---

[79] Asta Bergström, *Åtstramning och Expansion: Den ekonomiska politiken i Sverige 1971–1982*, Lund: Lund University Press 1995, s. 284. Se även t.ex. Mark Blyth, *Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century*, New York: Cambridge University Press 2002, s. 202–247. Andra har förlagt själva det ekonomisk-politiska skiftet längre fram. Statsvetaren Johannes Lindvall har exempelvis pekat på 1990, då regeringen Carlsson förkunnade att inflationsbekämpning framgent skulle överordnas full sysselsättning. Den högerregering som tillträdde följande år fortsatte sedan på samma väg. Även Lindvall påpekar emellertid att detta beslut hade en längre förhistoria: ”de ekonomisk-politiska åtgärder som svenska regeringar vidtog i början av 1990-talet begränsade inte utrymmet för politik – de var istället möjliga eftersom utrymmet för politik redan hade begränsats. Under hela efterkrigstiden hade samhällsdebatten i Sverige byggt på en säregen tilltro till politikens möjligheter. Det var först när den politiska kulturen ändrades under 1980-talet som det blev aktuellt att föra en ekonomisk politik som medförde stigande arbetslöshet.” Se Lindvall 2006, s. 7. Se även t.ex. Lars Magnusson, *Håller den svenska modellen? Arbete och välfärd i en globaliserad värld*, Stockholm: Norstedts 2006.

[80] Se t.ex. Peter Antman (red.), *Systemskifte: Fyra folkhemsdebatter*, Stockholm: Carlsson 1993; Göran Therborn, ”Förord: I systemskiftets avgångshall”, i Niklas Altermark & Magnus Dahlstedt (red.), *Bortom systemskiftet: Mot en ny gemenskap*, Stockholm: Verbal förlag 2022, s. 7–13. Se även Niklas Altermark & Magnus Dahlstedt, ”Inledning”, i samma antologi, s. 15–23.

[81] Lindvall & Rothstein 2006. Se även Jan Johansson, *Det statliga kommittéväsendet: Kunskap, kontroll, konsensus*, Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet 1992; Lars Trägårdh, “Democratic Governance and the Creation of Social Capital in Sweden: The Discreet Charm of Governmental Commissions”, i Lars Trägårdh (red.), *State and Civil Society in Northern Europe: The Swedish Model Reconsidered*, New York, Oxford: Berghahn Books 2007, s. 254–270; Mats Benner, “Vetenskap och politik som gränsarbete”, i Linus Salö (red.), *Humanvetenskapernas verkningar: Kunskap, samverkan, genomslag*, Stockholm: Dialogos 2021, s. 200–220. När jag här åberopar Lindvalls och Rothsteins begrepp ska detta inte tolkas som att den svenska staten i sig ’föll’, eller minskade i betydelse från och med 80-talet. Nyare forskning har övertygande gendrivit uppfattningen att 80- och 90-talets nyliberalism eftersträvade *laissez faire* och en minimalistisk statsmakt – i själva verket har staten även här setts som ett viktigt ekonomisk-politiskt instrument. Men dess roll har förändrats i grunden; från att tidigare ha tillskrivits ett övergripande ansvar för samhällsutvecklingen till att istället skapa förutsättningar för marknadens aktörer. Det finns således ingen motsättning mellan detta och den förändring som Lindvall och Rothstein avser. Se t.ex. Quinn Slobodian, *Globalists: The End of Empire and the*

idéhistorikern Anders Frenander på motsvarande sätt talat om en ”högersväng”, där inte minst just statens roll i samhällsutvecklingen började problematiseras. I motsvarande grad uppvärderades frihetsbegreppet i liberal, individualistisk bemärkelse.[82]

Hur denna förändring har förklarats är av uppenbart intresse för min egen undersökning. I det följande gör jag en något förenklad men i grunden adekvat åtskillnad mellan förklaringsansatser som betonar förändring respektive kontinuitet.

Förändringsperspektivet har tagit sig uttryck i olika förklaringsmodeller. Ekonomhistoriker har ofta lagt tonvikten på att utvecklingen i Sverige var en del av ett globalt makroekonomiskt skifte, vilket medförde ett krympande ekonomiskt och politiskt handlingsutrymme för enskilda länder. Såväl långsiktiga strukturella förändringar – avindustrialisering, globalisering, Bretton Woods-systemets avveckling – som enskilda händelser – oljekriserna 1973 och 1979 – har tillskrivits stor betydelse i detta sammanhang. Det handlade således om nödtvungna anpassningar till en ny internationell situation som inte kunde bemästras med den statsinterventionistiska, keynesianska modell som etablerats under efterkrigstiden.[83]

Birth of Neoliberalism, Cambridge: Harvard University Press 2018; Niklas Olsen, *The Sovereign Consumer: A New Intellectual History of Neoliberalism*, Cham: Palgrave MacMillan 2019; Ola Innset, *Markedsvendingen: Nyliberalismens historie i Norge*, Bergen: Fagbokforlaget 2020.

[82] Frenander 1999, s. 195–283. Se även Sejersted 2005, s. 512. Begrepp som högersväng och nyliberalism har ifrågasatts på annat håll, bland annat med hänvisning till att de riskerar att undanskymma socialdemokratins aktiva roll i att lägga om den ekonomiska politiken under 80-talet – mer om denna roll längre fram i avsnittet. Av detta skäl har historikern Ola Innset för norskt vidkommande föredragit att tala om en ”marknadsvändning”. Se Innset 2020. Flera svenska historiker har lyft fram det allmänliberala, snarare än nyliberala, draget i 80-talets samhällsdebatt, och tonat ned inflytandet från internationellt nyliberalt tankegods. Detta gäller exempelvis Martin Wiklunds avhandling, som tematiskt och tidsmässigt överlappar med Frenanders till stor del. Samtidigt noterar Wiklund i mångt och mycket samma tendenser som Frenander: det finns “skäl att karakterisera förändringen i utvecklingsriktning från 1970-tal till 1980-tal som en ökad liberalisering, decentralisering och avbyråkratisering”, skriver han bland annat. Se Martin Wiklund, *I det modernas landskap: Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion 2006, s. 371–376, citat på s. 373. Se även Torbjörn Nilsson, “Nyliberalismens spöke och Moderaternas politik”, i Anders Ivarsson Westerberg, Ylva Waldemarson & Kjell Östberg (red.), *Det långa 1990-talet: När Sverige förändrades*, Umeå: Boréa Bokförlag 2014, s. 40, 44–45, 54. För en problematiserande begreppsdiskussion, som dock når fram till att högersväng och högervridning är legitima begrepp i sammanhanget, se Frenander 1999, s. 195–197, 225.

[83] Se t.ex. Bergström 1995; Gösta Esping-Andersen, “Welfare States without Work: The Impasse of Labour Shedding and Familialism in Continental European Policy”, i Gösta Esping-Andersen (red.), *“After the Golden Age”: Welfare States in Transition: National Adaptions in Global Economies*, London: Sage 1996. Se även flertalet internationella verk om europeisk socialdemokrati, t.ex. Gerassimos Moschonas, *In the Name of Social Democracy: The Great Transformation, 1945 to the Present*, London, New York: Verso 2002; Ashley Lavelle, *The Death of Social Democracy: Political Consequences in the 21 st Century*, Aldershot: Ashgate 2008. Liknande förklaringar tenderar också att återfinnas i populärhistoriska sammanhang, se t.ex. Göran Hägg, *Välfärdsåren: Svensk historia 1945–1986*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 2005, s. 452. Således är det slutligen värt att notera att maktskiftet 1976 *inte* brukar anföras som en vägande faktor i sammanhanget. Det har tvärtom ofta påpekats att framför allt den första borgerliga

En viktig utgångspunkt för denna avhandling är att dylika betraktelsesätt rymmer ett mått av sanning, men likväl är förenklade. Som också Jenny Andersson har påpekat finns ingen självklar koppling mellan ekonomiska faktorer och idépolitiska paradigmskiften: ”Ekonomiska förändringar medieras diskursivt, ges betydelse i aktörers föreställningsvärldar, och kring ekonomi och produktion råder kamp mellan olika tolkningsramar om hur ekonomiska förändringar ska förstås och hanteras.” Det blir annars svårt att förklara, konstaterar hon, varför mellankrigstidens ekonomiska kris bemöttes med statliga ingripanden och den sena efterkrigstidens kris av marknadsliberala lösningar.[84]

I linje med denna kritik har andra forskare istället talat om ett företrädesvis idémässigt eller diskursivt men likaledes hastigt skifte i samhällsdebatten. Mer specifikt har man lyft fram att 70-talets vänstervåg kontrades av en målmedveten, resursstark och i förlängningen framgångsrik höger, inspirerad av Thatchers och Reagans valsegrar (1979 respektive 1980) och understödd av frikostiga satsningar på forskning och propagandaverksamhet från näringslivet, i synnerhet Svenska Arbetsgivarföreningen. Verksamheten var både bred och långsiktig, men mest omedelbart riktad mot dels LOs förslag om löntagarfonder, dels den offentliga sektorns expansion. En pendelrörelse från vänster till höger skedde därmed. Jörgen Hermansson har uttryckt det som att ”den nyliberala förkunnelsen” tog över dagordningen under det att vänstern ”abdikerade nästan helt från det idépolitiska samtalet”.[85] Sociologen Agneta Hugemark har i sin avhandling undersökt hur en ”marknadsprofessionell diskurs” fick sitt genombrott bland ekonomer i välfärdsstatens administration.[86] Statsvetaren Kristina Boréus har i avhandlingen *Högervåg* (1994) noterat nyliberalismens växande inflytande över det politiska språket under 80-talet, med tonvikt på inflytandet från tankesmedjor som Timbro och SNS. Bilden av att Sverige befann sig i djup ekonomisk kris som endast kunde avhjälpas med nedskärningar och avregleringar fick brett fäste.[87] Att Socialdemokraterna själva, efter att ha återfått regeringsmakten 1982, gjorde flera

---

koalitionsregeringen under Thorbjörn Fälldin (1976–1979) i stort sett förvaltade det ekonomisk-politiska arvet från socialdemokratin, framför allt i sin ekonomiska krishantering. Detta är naturligtvis helt i linje med Rothsteins och Vahlne Westerhälls och Stråths tanke att den starka statens politiska kultur var ett i mångt och mycket partiöverskridande fenomen. Se Cecilia Garme, *Newcomers to Power: Socialists conquer France in 1981, non-socialists conquer Sweden in 1976*, Uppsala: Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet 2001. Se även t.ex. Bergström 1995, s. 227, 250–251, 285; Stråth 1998, s. 305; Östberg 2009, s. 201.

[84] Andersson 2003b, s. 16.

[85] Hermansson 2003, s. 43.

[86] Agneta Hugemark, *Den fängslande marknaden: Ekonomiska experter om välfärdsstaten*, Lund: Arkiv förlag 1994.

[87] Kristina Boréus, *Högervåg: Nyliberalismen och kampen om språket i svensk debatt 1969–1989*, Stockholm: Tiden 1994. Se även Mark Blyth, ”The Transformation of the Swedish Model: Economic Ideas, Distributional Conflict, and Institutional Change”, *World Politics* 2001:1, s. 1–26.

avgörande vägval i marknadsliberal riktning har tolkats som uttryck för opportunism och visionslöshet, men också – mer välvilligt – som ett resultat av genuina ”lärprocesser” inom partiet, föranledda av två tidigare valnederlag och en allt mer kritisk ekonomisk situation.[88] Gemensamt för båda förklaringarna är att omorienteringen, återigen, framstår som en tämligen abrupt respons på förändrade yttre omständigheter.[89]

I forskningen finns emellertid också spridda ansatser till ett kontinuitetsperspektiv, det vill säga till att blottlägga idémässiga överlappningar mellan 70- och 80-talets samhällsdebatt. Idéhistorikern David Brolin har i *Omprövningar* (2015) tagit fasta på att 80-talets högervåg, till skillnad från 70-talets vänstervåg, inte var ett generationsuppror, utan i hög grad kännetecknades av att etablerade vänsterintellektuella successivt intog liberala eller konservativa positioner.[90] Brolin belyser fenomenet utifrån bland andra Lars Gustafsson, Svante Nordin och Håkan Arvidsson. Hellre än att tala om ideologiska helomvändningar intresserar han sig för vad som förblev konstant i aktörernas åsikter och tänkande under processen. Som sådana konstanter identifieras bland annat elitism, individualism och anti-etatism.[91] Historikern Martin Wiklund har på en mer

---

[88] För den förra tolkningen, se Stefan Koch, *Höger om! En svensk historia 1968–98*, Stockholm: Ordfront 1999. Se även t.ex. Björn Elmbrant, *Så föll den svenska modellen*, Stockholm: Atlas 2005 (1993). För den senare tolkningen, se Henrik Malm Lindberg & Stig-Björn Ljunggren, *Från jämlikhet till effektivitet: Om lärande socialdemokrati under 1980-talet*, Stockholm: Hjalmarson & Högberg 2014. Denna bok är en del av samma forskningsprojekt som Malm Lindbergs tidigare nämnda studie om socialdemokratins radikalisering kring 1970. Se Malm Lindberg 2014. Några direkta försök att koppla ihop 70-talets radikalisering och 80-talets lärprocesser görs emellertid inte.

[89] Alternativa varianter av detta synsätt finns naturligtvis också. Statsvetaren Mike Enocksson har till exempel i en omfattande studie beskrivit Sveriges resa ”från socialism till nyliberalism” som en gradvis process under flera decennier. Enocksson prövar i förbigående också tanken ”om vänstervågen kan ses som en nödvändig faktor för att högervågen skulle uppstå”, varvid han närmar sig det som jag längre fram i detta avsnitt kallar ett kontinuitetsperspektiv. En slutsats i studien är dock att det var de ekonomiska omständigheterna som var verkligt avgörande, inte minst krisen i slutet av 70-talet. Se Mike Enocksson, *Kampen om Sverige: Från socialism till nyliberalism*, Stockholm: Premiss förlag 2021, s. 493–494, citat på s. 493.

[90] Frenander 1999, s. 211.

[91] David Brolin, *Omprövningar: Svenska vänsterintellektuella i skiftet från 70-tal till 80-tal*, Lund: Celanders förlag 2015, s. 240–254. Se även Frenander 1999, s. 211; Nilsson 2014, s. 43. Det är också värt att framhålla att vänsterns problemformuleringsprivilegium under 70-talet ofta har beskrivits som både utbrett och genomgripande, med genomslag i den breda idé- och samhällsdebatten såväl som i de borgerliga partiernas politik. Martin Wiklund har sträckt sig till att tala om en allmänt radikal ”tidsanda” under perioden, då även en moderatledare som Gösta Bohman skördade framgångar med en folklig, anti-auktoritär framtoning. Se Martin Wiklund, “1973 som prisma: 1970-talets tidsanda och dess innebörder”, i Marie Cronqvist, Lina Sturfelt & Martin Wiklund (red.), *1973: En träff med tidsandan*, Lund: Nordic Academic Press 2008, s. 171, 175. Se även Frenander 1999, s. 160–194; Koch 1999, s. 13–48. Givet detta förefaller det rimligt att anta vissa beröringspunkter mellan högerns och vänsterns samhällskritik, snarare än att de skulle ha varit varandras diametrala motsatser.

övergripande debattnivå lyft fram liknande beröringspunkter mellan 68-vänsterns, alternativrörelsens, kvinnorörelsens och 80-talshögerns samhällskritik.[92]

Även flera viktiga studier om periodens socialdemokrati kan sägas anlägga ett liknande kontinuitetsperspektiv. Den centrala frågan i Bo Stråths tidigare nämnda arbete om LO och den svenska modellen är till exempel hur ”det nya jämlikhetsspråket” på 60-talet övergick i ”det nyliberala marknadsspråket” på 80-talet. Stråth menar att löntagarfonderna och en allmänt mer offensiv arbetsmarknadslagstiftning möttes av den nya högerns mobilisering. Men vid sidan av denna radikaliseringens dialektik blottlägger han också vissa överlappningar mellan de båda ’språken’.[93] Det är också värt att notera att den norske historikern Francis Sejersted, i sin omfattande komparativa studie om svensk och norsk socialdemokrati, låter den avslutande delen, ”Den starka statens fall”, ta sin början redan 1970. Detta innebär inte ett likställande av exempelvis den nya vänsterns, miljörörelsens eller nyliberalers kritik mot välfärdssamhället, men väl att de ses som uttryck för samma ”mentalitetsskifte” riktat mot ”centrala aspekter av det socialdemokratiska samhället”.[94] Den här typen av beröringspunkter har också lyfts fram inom de senaste årens forskning om nyliberalismens genombrott, både i Sverige och de nordiska grannländerna.[95]

---

[92] Wiklund 2006, s. 372.

[93] Stråth 1998, s. 135. Kontinuitetsperspektivet kan också noteras i arbeten om socialdemokraternas så kallade tredje väg under 80- och 90-talet. I synnerhet statsvetaren Jonas Hinnfors har argumenterat för att den tredje vägen följde relativt friktionsfritt på partiets tidigare ekonomisk-politiska inriktning, som även den varit utpräglat marknadsvänlig. Statsvetaren Magnus Ryner menar att socialdemokratins ekonomiska politik under hela efterkrigstiden uppvisade en gradvis förskjutning i riktning mot ”teknokratisk keynesianism”; den direkt anti-marxistiska synen på kapitalismen som ett i grunden harmoniskt system som endast behövde regleras på marginalen. När så den ekonomiska krisen till fullo drabbade Sverige i slutet av 70- och början av 80-talet fanns det alltså sedan länge en intern grogrund för marknadsliberala synsätt. Den betydligt mer statsinterventionistiska linje som varit högsta politiska mode bara några år tidigare liknar i detta perspektiv snarast en krusning på ytan. Jenny Andersson har i en annan studie om den tredje vägen framhävt både kontinuitet och förändring. Se Jonas Hinnfors, *Reinterpreting Social Democracy: A history of stability in the British Labour Party and the Swedish Social Democratic Party*, Manchester: Manchester University Press 2006; Ryner 2002; Jenny Andersson, *The Library and the Workshop: Social Democracy and Capitalism in the Knowledge Age*, Stanford: Stanford University Press 2010.

[94] Sejersted 2005, s. 357, 360, 365–368, 512–515, citat på s. 360.

[95] Ett viktigt exempel är det pågående projektet ”Nyliberalism i Norden”, med Uppsala universitet som bas. För en presentation av projektet, se Jenny Andersson, ”Drivkrafterna bakom nyliberaliseringen kom från många olika håll”, *Respons* 2020a:1, s. 19–23. Se även Jenny Andersson, ”Neoliberalism against Social Democracy”, *The Tocqueville Review* 2020b:2, s. 87–107. Om motsvarande process i Norge och Danmark, se t.ex. Innset 2020 respektive Olsen 2019, s. 185–226; Niklas Olsen, ”Welfare state criticism as elite criticism in 1970s Denmark”, i Johan Östling, Niklas Olsen & David Larsson Heidenblad (red.), *Histories of Knowledge in Postwar Scandinavia: Actors, Arenas, and Aspirations*, London, New York: Routledge 2020, s. 111–126. Till Olsen återkommer jag i kapitel 6, delkapitel Framtidens fragmentering.

Denna distinktion mellan ett kontinuitets- och ett förändringsperspektiv har betydelse för hur jag närmar mig den empiriska undersökningen, även om jag inte uttryckligen återvänder till den förrän i kapitel 6. På flera punkter anknyter jag till Anderssons, Stråths, Brolins och Wiklunds perspektiv, även om mitt eget studieobjekt ser annorlunda ut. Avhandlingen kommer således att belysa att flera av de förändringar som har kommit att förknippas med ”den starka statens fall” inte entydigt kan härledas till ekonomiska förändringar i början av 80-talet. Med framtidsstudierna som utgångspunkt visar jag istället att de måste ses mot bakgrund av en under en stor del av 70-talet pågående debatt om välfärdssamhället och dess framtid, liksom att denna debatt inte sällan fördes *inom ramarna för* det statsinterventionistiska reformparadigm som Stråth benämner den svenska modellen, och Rothstein den starka statens politiska kultur. Med samma utgångspunkt blir det emellertid också tydligt att perioden medförde en fundamental förändring i synen på framtiden, som även den är viktig för att förstå den senare samhällsutvecklingen.

Forskningsläget och avhandlingen

Sammanfattningsvis är föreliggande avhandling ett bidrag till tre forskningslägen. I delkapitlets första avsnitt diskuterades det växande internationella forskningsläget om efterkrigstidens framtidsforskning. Här framträdde ett mångfacetterat, transnationellt fält med förgreningar i bland annat amerikansk *Cold War Science* såväl som i 60-talets fredsrörelse, miljörörelse och vänstervåg. Till stor del har jag uppehållit mig vid Elke Seefried och Jenny Anderssons respektive arbeten, vilka hör till de mer omfattande på området. I väsentliga avseenden tolkar de framtidsforskningens idéutveckling över tid olika. Seefried har, liksom Lawrence Samuel, pekat på ett tvärt skifte i pessimistisk och civilisationskritisk riktning, från ”styrningseufori” till ”tillväxtkritik” kring 1970.[96] Andersson menar å sin sida, i likhet med Achim Eberspächer, att efterkrigstidens framtidsforskning präglades av mer kontinuitet, överlappningar och tvetydigheter än vad en sådan periodisering ger utrymme för.[97] Jag har här signalerat att de svenska framtidsstudierna, som institutionaliserades vid en tidpunkt då den internationella framtidsboomen och ”den korta drömmen om den styrbara framtiden” redan var i avtagande, erbjuder nya perspektiv på denna diskussion.[98] Samtidigt har jag accentuerat vad jag uppfattar som en viktig beröringspunkt mellan Seefried och Andersson i det att båda identifierar just frågan om styrbarhet eller formbarhet som ett helt centralt element

[96] Seefried 2015a, s. 235–311; Seefried 2016, s. 425–451; Seefried 2017a, s. 40–57; Samuel 2009, s. 124–127.

[97] Andersson 2018, s. 17–18, 30–48, 181–182; Andersson 2019, s. 128; Eberspächer 2019, s. 39–52, 76–79, 102–103, 344–346.

[98] Seefried 2017a.

i framtidsforskningen. Denna observation är viktig för min egen undersökning och vi ska återkomma till den i nästa delkapitel.

Föreliggande avhandling kan sålunda bidra med ny kunskap till det internationella forskningsläget, vilket i sin tur erbjuder flera intressanta jämförelsepunkter för min egen undersökning. Avhandlingen ska emellertid i första hand ses som ett bidrag till den forskning som diskuterades i delkapitlets andra och tredje avsnitt. I det andra avsnittet noterades att Sekretariatet för framtidsstudier, ehuru givetvis påverkat av en sedan länge pågående internationell trend, präglades av den svenska socialdemokratin, både idémässigt och sett till dess personalsammansättning. Jag lyfte här också fram att just framtidsstudiernas koppling till socialdemokratin har angetts som förklaring till såväl framtidsstudiernas ”uppgång” som deras ”fall”, för att tala med Joar Tiberg.[99] Med utgångspunkt från framför allt den framtidsstudieutredning som gjordes i mitten av 80-talet, vilken delvis försökte förklara ’fallet’, gjordes gällande att de svenska framtidsstudierna befinner sig mitt emellan två avgörande skiften i det svenska välfärdssamhällets historia: å ena sidan den ”radikalisering” som bland andra Henrik Malm Lindberg har tidfäst till åren kring 1970, å andra sidan det som Johannes Lindvall och Bo Rothstein har kallat ”den starka statens fall” cirka tio år senare.[100] Forskning som på olika sätt berört dessa båda skiften, företrädesvis med fokus på socialdemokratin, diskuterades därefter i delkapitlets tredje avsnitt. Här presenterades vidare ett antal olika perspektiv på socialdemokratins och välfärdssamhällets omorientering under 80-talet.

Därmed fyller avhandlingen flera syften. Som vi har sett i det föregående har den förutvarande forskningen om framtidsstudierna främst fokuserat på avgränsade delar av sekretariatets historia – framför allt institutionaliseringsfasen i början av 70-talet – eller på enskilda framtidsstudieprojekt. Genom att koppla 70-talets framtidsstudier till större förändringar i det svenska välfärdssamhällets historia tar jag ett bredare grepp om ämnet. Därmed blir det också möjligt att bygga vidare på intressanta insikter från den tidigare forskningen. Flera forskare har exempelvis *noterat* att Sekretariatet för framtidsstudier sprang ur såväl en socialreformistisk experttradition som ur den nya samhällskritik som fick sitt genombrott under 70-talet. Min avhandling undersöker hur denna ambivalenta position konkret tog sig uttryck i de olika framtidsstudieprojekten.

Därmed kastas också nytt ljus över den svenska socialdemokratins idéhistoria, av vilken 70-talets framtidsstudier utgör en intressant men något försummad aspekt. Som Jenny Andersson har konstaterat finns det i forskningen en tendens att framställa periodens socialdemokrati som ideologiskt liknöjd, passiv eller visionslös, särskilt under oppositionsåren 1976–82.[101] Sekretariatet för

[99] Tiberg 1995.

[100] Malm Lindberg 2014; Lindvall & Rothstein 2006.

[101] Andersson 2006b, s. 47–48.

framtidsstudier är dock ett exempel på att det inom och runt partiet fanns aktörer som var avgjort lyhörda inför 70-talets tankeströmningar – tillväxtkritiken, den ekologiska världsbilden, vurmen för decentralisering och småskalighet – men också angelägna om att formulera egna alternativ till dessa.

På ett mer allmänt plan kan slutligen påpekas att ett fokus på den svenska framtidsstudieverksamheten, som alltså bedrevs i ett gränsland mellan det politiska etablissemanget, samhällsdebatten och diverse sociala rörelser, möjliggör en mångbottnad historisering av perioden. 70-talet har, inte minst för svenskt vidkommande, något ensidigt kommit att framställas som präglat av vänster-radikalism och nya sociala rörelser. Som både Martin Wiklund och Linnea Tillema har påpekat finns det dock goda skäl att lyfta blicken till andra aktörer och sammanhang. Bland annat framhåller de vikten av att undersöka hur och i vilken utsträckning de idéer som förknippas med '1968' figurerade på andra samhälleliga arenor än de utomparlamentariska. Tillema visar exempelvis i en färsk avhandling att strävan efter emotionell och sexuell frigörelse i 70-talets Sverige knappast bara var ett vänsterfenomen, utan en integrerad del av ett bredare pedagogiskt projekt.[102] Det är värt att pröva ett liknande perspektiv på de idéer som i efterhand kommit att uppfattas som typiskt liberala eller nyliberala – vilka förankringar hade dessa idéer i ett större sammanhang?

Teori

I det följande presenterar jag avhandlingens teoretiska utgångspunkter i fyra avsnitt. Först och främst redogör jag för avhandlingens grundläggande perspektiv, det framtidshistoriska. I de tre följande avsnitten presenteras de analytiska begrepp som mest frekvent används i de empiriska delarna: *dilemma*, *framtidsbilder* och *framtidssyn*. Det två senare begreppen motsvarar det mer allmänna 'framtidsföreställningar', som jag hittills framför allt har använt mig av. Dilemmabegreppet används i sin tur för att kontextualisera framtidsstudiernas framtidsbilder, och avtäcka de samtida debatter och samhällsutmaningar de var en respons på. I ett femte och sista avsnitt preciserar jag avhandlingens frågeställning med hjälp av ovanstående begrepp.

Framtidshistoria

Det växande internationella intresset för framtidsforskningens historia ska ses mot bakgrund av ett mer allmänt uppsving för *the history of the future*, *historische Zukunftsforschung* eller framtidshistoria. Teoretiskt och metodologiskt anknyter

[102] Tillema 2021, s. 19, 25–26; Wiklund 2008, s. 160. Se även Larsson Heidenblad 2016, s. 273–274; Haikola 2020a, s. 91–92.

min avhandling till detta fält. Framtidshistoria rymmer i sig bland annat idéhistoriska, kulturhistoriska, miljöhistoriska och vetenskapshistoriska perspektiv, och spänner över ett flertal epoker och perioder. En gemensam utgångspunkt är emellertid just intresset för historiska aktörers eller samhällens framtidsföreställningar, vilka alltså kommit att tillmätas samma betydelse som tidigare exempelvis diskurser, berättelser eller idéer.[103] I anslutning till framtidshistoria har också kunnat noteras ett växande intresse för temporalitet, historicitet och tidsregimer, det vill säga för själva upplevelsen av tid och av hur tidsdimensionerna förhåller sig till varandra.[104] Även inom samhällsvetenskaperna har framtidsföreställningar och förhållningssätt till framtiden blivit ett angeläget studieobjekt.[105]

---

[103] För introduktioner till fältet, se David C. Engerman, ”Introduction: Histories of the Future and the Future of History”, *American Historical Review* 2012:5, s. 1402–1410; Lucian Hölscher, ”Historische Zukunftsforschung – eine Besprechung der neueren Literatur”, *Neue politische Literatur* 2016:1, s. 47–62; Larsson Heidenblad 2016, s. 271–282. För ett färskt svenskt bidrag till det framtidshistoriska forskningsfältet, se Henrik Brissman, *Framtidens historia*, Stockholm: Natur & Kultur 2021. Det går att tänka sig en hel del exempel på framtidshistoria *avant la lettre*, exempelvis den idéhistoriska forskningen om framstegstanken. Se t.ex. John B. Bury, *The Idea of Progress: An Inquiry into its Origin and Growth*, Honolulu: University Press of the Pacific 2004 (1920); Warren W. Wagar, *Good Tidings: The Belief in Progress from Darwin to Marcuse*, Bloomington: Indiana University Press 1972; Robert A. Nisbet, *History of the Idea of Progress*, London: Heinemann 1980; Bernt Skovdahl, *Framstegstankens förfall? En forskningsöversikt över 1900-talets framstegstanke*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion 1996; Bernt Skovdahl, *Förlorad kontroll: Den ifrågasatta framstegstanken*, Stockholm: Institutet för framtidsstudier, Dialogos förlag 2010.

[104] Se t.ex. Aleida Assman, *Ist die Zeit aus den Fugen? Aufstieg und Fall des Zeitregimes der Moderne*, München: Carl Hanser Verlag 2013; Chris Lorenz & Berber Bevernage (red.), *Breaking up Time: Negotiating the Borders between Present, Past and Future*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2013; Francois Hartog, *Regimes of Historicity: Presentism and the Experience of Time*, New York: Columbia University Press 2015. Se även följande temanummer: “Fascist Temporalities”, *Journal of Modern European History* 2015:1 och “Politics and Time from the 1960s to the 1980s”, *Journal of Modern European History* 2015:3; “Viewpoint: Temporalities”, *Past & Present* 2019:1, s. 247–254; “Dossier: Activist Times: Temporality and Political Action in Twentieth-Century Europe”, *European Review of History* 2021:4. En viktig föregångare på området är Stephen Kern, *The Culture of Time and Space 1880–1918*, Cambridge: Harvard University Press 1983.

[105] Ett exempel är framtidssociologin. Begreppet myntades redan då den internationella framtidsforskningen stod i zenit, av Wendell Bell och James Mau. Båda tänkte sig *the sociology of the future* som ett slags metakomplement till framtidsforskningen, i vilken de också var engagerade. Framtidssociologin skulle vara mer renodlat vetenskaplig i sina metoder, men likväl socialt ansvarstagande och handlingsorienterad precis som framtidsforskningen. På senare år har andra samhällsvetare, inte minst sociologen Barbara Adam, byggt vidare på Bells och Maus perspektiv. Se Wendell Bell & James Mau (red.), *The Sociology of the Future: Theory, Cases, and Annoted Bibliography*, New York: Russell Sage 1973 (1971); Barbara Adam, *Timewatch: The Social Analysis of Time*, Cambridge: Polity Press 1995; Nik Brown, Brian Rappert & Andrew Webster (red.), *Contested Futures: A Sociology of Prospective Techno-Science*, Aldershot: Ashgate 2000; Adam & Groves 2007; Cynthia Selin, “The Sociology of the Future: Tracing Stories of Technology and Time”, *Sociology Compass* 2008:6, s. 1878–1895. Ett annat närliggande exempel är förväntningssociologin, se t.ex. Nik Brown & Mike Michael, ”A Sociology of Expectations: Retrospecting Prospects and Prospecting Retrospects”, *Technology Analysis & Strategic*

Den främsta teoretiska utvecklingen inom framtidshistoria har skett i Tyskland.[106] Så är också den främste föregångaren och inspirationskällan till fältet Bielefeld-historikern Reinhart Koselleck och dennes metateori om historisk tid. Teorin tar avstamp i kategorierna *erfarenhet* och *förväntan*, vilka för Koselleck refererar till ett allmänmänskligt förhållande: människor tänker och agerar alltid utifrån dels erfarenheter av det förflutna, dels förväntningar inför framtiden. Erfarenheten förstås här som både personbunden och interpersonell på samma gång. I varje människas erfarenhet ryms även erfarenheter från gångna generationer och epoker, sådana de förmedlats genom olika institutioner. Av detta följer att en mänsklig erfarenhet ska förstås som en aktiv läroprocess, och därmed också som tidsbunden och föränderlig. På ett liknande sätt förhåller det sig med förväntan. Den grundar sig på erfarenheten, dock utan att fullständigt bestämmas av den. Individuella och kollektiva förväntningar och framtidsföreställningar styrs även av hopp, fruktan, önskan, vilja och oro – kort sagt faktorer som inte enbart kan härledas ur erfarenheten. Precis som erfarenheten ligger till grund för förväntan påverkar också förväntan erfarenheten och synen på det förflutna. Begreppen är alltså intimt sammanflätade och förutsätter varandra. Denna växelverkan är central i Kosellecks historieförståelse. Som generella begrepp för de erfarenheter och förväntningar som

Management 2003:1, s. 3–18. Ett tredje exempel är att ett begrepp som *sociotechnical imaginaries*, eller sociotekniska föreställningar, under motsvarande period fått ett stort genomslag i vetenskapshistoria, teknikhistoria, vetenskapssociologi och *science and technology studies* (STS). Begreppet avser kollektiva framtidsbilder som koncentreras till teknisk utveckling eller specifika teknologier, men som samtidigt också är ett uttryck för politik, kultur och normer. Se t.ex. Sheila Jasanoff & Sang-Hyun Kim (red.), *Dreamscapes of Modernity: Sociotechnical Imaginaries and the Fabrication of Power*, Chicago, London: The University of Chicago Press 2015. Mer om detta sistnämnda begrepp i kapitel 4, delkapitel En ställföreträdande framtidsstudie om teknik och samhälle, avsnitt ”En framtid inom räckhåll”.

[106] Historikern och historieteoretikern Lucian Hölscher har till exempel byggt vidare på Koselleck i flera arbeten, utifrån ett likartat intresse för långsiktiga, övergripande förändringar i människors sätt att förhålla sig till tid. Han har därtill skrivit om själva fältet framtidshistoria. Se t.ex. Lucian Hölscher, *Die Entdeckung der Zukunft*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Vlg. 1999; Hölscher 2016; Lucian Hölscher (red.), *Die Zukunft des 20. Jahrhunderts: einer historischen Zukunftsforschung*, Frankfurt: Campus Verlag 2017. Se även t.ex. Rüdiger Graf, *Die Zukunft der Weimarer Republik: Krisen und Zukunftsaneignungen in Deutschland 1918–1933*, München: Oldenbourg 2008; Joachim Radkau, *Geschichte der Zukunft: Prognosen, Visionen, Irrungen in Deutschland von 1945 bis heute*, München: Carl Hanser Verlag 2017. Från Tyskland har vidare kommit ett betydande antal antologier som vittnar om intresset. Se t.ex. Ute Frevert (red.), *Das neue Jahrhundert: Europäische Zeitdiagnosen und Zukunftsentwürfe um 1900*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2000; Heinrich Hartmann & Jakob Vogel (red.), *Zukunftswissen: Prognosen in Wirtschaft, Politik und Gesellschaft seit 1900*, Frankfurt am Main: Campus Verlag 2010; Andreas Hartmann & Oliwia Murawska (red.), *Representing the Future: Zur kulturellen Logik der Zukunft*, Bielefeld: transcript 2015; Klaus Freitag & Dominik Groß (red.), *Zurück in die Zukunft: Die Bedeutung der Diskursen über ”Zukunft” in der Wissenschaftsgeschichte*, Kassel: Kassel University Press 2017.

präglar en viss tid eller ett visst samhälle talar han om *erfarenhetsrum* respektive *förväntningshorisont*.[107]

Koselleck historieteoretiska gärning är framför allt inriktad på denna övergripande nivå. Hans tes är att det modernas genombrott under senare delen av 1700-talet, här kallad *Sattelzeit*, medförde djupgående förändringar i det allmänna tidsmedvetandet. Nedärvda kunskaper och idéer förlorade i betydelse till förmån för utopier, visioner och prognoser; det cykliska tidsmedvetandet ersattes av det linjära, framstegsorienterade. Om den förmoderna människan förväntade sig att morgondagen skulle vara gårdagen lik lever den moderna människan istället med en ständig upplevelse av accelererande förändring och en förväntan om en radikalt annorlunda framtid. Resultatet är en tilltagande asymmetri mellan erfarenhetsrummet och förväntningshorisonten, där den senare alltså trängt undan den förra.[108] Att en allmän upptagenhet vid framtiden sålunda är ett modernitetens signum, både i samhälls- och vardagslivet, är i sig ett viktigt skäl till att historiker bör utforska vad Koselleck kallar *vergangene Zukünfte* – förflutna framtider eller framtidsföreställningar.[109] Många senare framtidshistoriker har således applicerat Koselleck begreppsapparat och resonemang på 1900-talet och samtidshistorien. Det har exempelvis noterats att mellan- och efterkrigstidens uppsving för samhällsplanering och social ingenjörskonst innebar en förstärkning av modernitetens linjära, framstegsorienterade tidsregim. Det krispräglade 1970-talet menas i gengäld ha gett upphov till helt andra förhållningssätt, såsom riskmedvetande, pessimism, civilisationskritik, presentism och nostalgi. Den sena efterkrigstiden har därmed pekats ut som en framtidshistorisk brytpunkt, jämförbar med den som Koselleck alltså förlagt till 1700-talet.[110]

---

[107] Reinhart Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia. Om historiska tiders semantik,* Göteborg: Daidalos 2004, s. 165–175.

[108] Koselleck 2004, s. 177–195.

[109] Koselleck 1985. Kosellecks egen metod var begreppshistorisk, inriktad på hur det politiska språket förändrats över tid. Han demonstrerade att centrala politiska begrepp som bland andra kris, revolution, framsteg och frihet under 1700- och 1800-talet fått en framtidsorientering som de tidigare inte haft. Det begreppshistoriska projektet var således en omfattande och betydelsefull del av Kosellecks historieteoretiska gärning, men behöver inte uppmärksammas vidare i detta sammanhang. Se t.ex. Reinhart Koselleck, *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*, Stanford: Stanford University Press 2002.

[110] Se t.ex. Hölscher 1999; Assman 2013; Hartog 2015; Joris van Eijnatten & Pim Huijnen, ”Something Happened to the Future: Reconstructing Temporalities in Dutch Parliamentary Debate, 1814–2018”, *Contributions to the History of Concepts* 2021:2, s. 52–82. Här finns en uppenbar parallell till Elke Seefrieds tanke om en optimistisk och en pessimistisk fas i efterkrigstidens framtidsforskning, med 1970 som ungefärlig vattendelare. Se föreliggande kapitel, delkapitel Forskningsläge, avsnitt ”Efterkrigstidens framtidsforskning”. Vidare överlappar dessa framtidshistoriska resonemang med samhällsvetenskaplig teoribildning om hur tids- och framtidsföreställningar förändrats i ”senmoderniteten” eller den ”reflexiva” moderniteten. Se Ulrich Beck, Anthony Giddens & Scott Lash, *Reflexive Modernization: Politics, Traditions and Aesthetics in the Modern Social Order*, Oxford: Polity Press 1994; Anthony Giddens, *Modernitetens följder*, Lund: Studentlitteratur 1996; Ulrich Beck, *Risksamhället: På väg mot en*

Kosellecks teori om historisk tid har beskyllts för att vara ännu ett anspråksfullt men förenklat narrativ om västerländsk modernisering. Den skarpa gränsen mellan modernt/förmodernt har kritiserats för att bortse från de dynamiska och skiftande tidsuppfattningar och framtidsföreställningar som i själva verket präglade även århundradena före *Sattelzeit*.[111] En besläktad invändning har varit att idén om en linjär framtidsorientering som ett modernitetens signum inte håller streck: moderna samhällen rymmer tvärtom *multipla* temporaliteter, inte minst i ett globalt perspektiv.[112]

Dessa invändningar är inte orimliga, men heller inte av omedelbar betydelse för min avhandling. Huruvida 1970-talet utgjorde en framtidshistorisk brytpunkt är förvisso en fråga jag berör i kapitel 6, men Kosellecks egen tes om det moderna tidsmedvetandet står av naturliga skäl inte i fokus i det följande. Det jag istället tar med mig från det ovanstående är två jämförelsevis anspråkslösa antaganden. För det första tanken om en växelverkan mellan erfarenhet och förväntan, till vilken jag återkommer längre fram i detta delkapitel. För det andra antagandet att förväntningar och framtidsföreställningar, precis som religiösa eller ideologiska övertygelser eller vetenskapliga teorier, har en mobiliserande eller handlingsorienterande potential. Detta innebär att förflutna framtider är en fruktbar empirisk ingång, både vad gäller att avtäcka den historiska kontext i vilken de formuleras och vad gäller att analysera historisk förändring. Rüdiger Graf har i flera framtidshistoriska arbeten om Weimarrepubliken illustrerat båda dessa poänger.[113] Båda uttrycks också av vetenskapshistorikerna Michael Gordin, Helen Tilley och Gyan Prakash i en studie om moderna utopier och dystopier:

---

annan modernitet, Göteborg: Daidalos 2000; Hartmut Rosa, *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*, New York: Columbia University Press 2013.

[111] Se t.ex. Peter Burke, ”Foreword: The History of the Future, 1350–2000”, i Andrea Brady & Emily Butterworth (red.), *The Uses of the Future in Early Modern Europe*, London: Routledge 2010, s. x. Se även övriga bidrag i antologin. Se även John S. Garrison & Marissa Nicosia, “The Illusion of a Future: Early Modern Conceptions of the World to Come”, *Explorations in Renaissance Culture* 2019:1, s. 1–6. Se även övriga bidrag i detta nummer.

[112] Se t.ex. Matthew S. Champion, “The History of Temporalities: An Introduction”, *Past & Present* 2019:1, s. 247–254; A R P Fryxell, “Time and the Modern: Current Trends in the History of Modern Temporalities”, i samma nummer, s. 285–298. Se även flertalet bidrag i Hartmann & Murawska 2015. Till Kosellecks försvar har å andra sidan anförts att hans begreppsapparat i själva verket är tillräckligt nyanserad för att analysera just multipla temporaliteter. Se t.ex. Helge Jordheim, ”Against Periodization: Kosellecks Theory of Multiple Temporalities”, *History and Theory* 2012:2, s. 151–171; van Eijnatten & Huijnen 2021, s. 58.

[113] Graf visar å ena sidan på en mångfald av inte sällan optimistiska politiska visioner i periodens samhällsdebatt, vilka delvis går stick i stäv med sentida föreställningar om Weimartiden som en krisdrabbad, dyster upptakt till det nationalsocialistiska maktövertagandet. Å andra sidan pekar han också på att visionerna i det långa loppet bidrog till ökad polarisering och allmän kompromisslöshet i det politiska livet. Se Graf 2008; Rüdiger Graf, ”Either–Or: The Narrative of ”Crisis” in Weimar Germany and in Historiography”, *Central European History* 2010:4, s. 592–615.

> Utopias are not to be seen as referring to an imagined place at some future time; instead we are interested in how the historian can use variants of utopian thinking and action to explore the specificity of a time and a place. Utopian visions are never arbitrary. They always draw on the resources present in the ambient culture and develop them with specific ends in mind that are heavily structured by the present. Heavily, but not totally, for in each instance the specific utopias produce consequences that force a questioning of the original vision and that shape both its development and how individuals experience it.[114]

Citatet belyser det dialektiska förhållande mellan tidsdimensionerna som är central även i Kosellecks historieförståelse: utopier – och andra framtidsföreställningar – gör anspråk på framtiden men skapas i ett 'nu', och formas av där rådande omständigheter och erfarenheter. I avhandlingen använder jag begreppet dilemma för att visa på denna samtidskoppling.

Dilemman

Kännetecknande för 70-talets framtidsdebatt var att idéer eller målsättningar som tidigare setts som kompatibla med varandra, kanske även ömsesidigt beroende av varandra, istället började uppfattas som oförenliga. De olika framtidsstudier som analyseras i denna avhandling utgjorde responser på den här typen av spänningsförhållanden, vilka jag benämner dilemman.

Dilemmabegreppet har använts inom idéhistoriskt orienterad statsvetenskap och internationella relationer, främst för att analysera intellektuella omprövningar eller skiften hos enskilda tänkare.[115] Den brittiske statsvetaren och historiefilosofen Mark Bevir har i *The Logic of the History of Ideas* (1999) argumenterat för att dilemman är centrala för att förstå varför intellektuella *traditioner* förändras över tid – till de

---

[114] Michael D. Gordin, Helen Tilley & Gyan Prakash, "Introduction: Utopia and Dystopia beyond Space and Time", i Michael D. Gordin, Helen Tilley & Gyan Prakash (red.), *Utopia/Dystopia: Conditions of Historical Possibility*, Princeton: Princeton University Press 2010, s. 4. Se även t.ex. Roxanne Panchasi, *Future Tense: The Culture of Anticipation in France between the Wars*, Ithaca, London: Cornell University Press 2009, s. 4. Jenny Andersson har gjort en liknande observation rörande framtidsstudier, vilka sålunda bör betraktas som "an intervention into the present and […] an attempt to shape coming times". Se Andersson 2018, s. 4. Se även Landgraf 2016, s. 196.

[115] Detta i och med de senaste decenniernas "ideational turn" inom dessa discipliner. I linje med hur diverse språkliga och kulturella vändningar har påverkat humanvetenskaperna har idéer och diskurser även inom statsvetenskapen börjat tillmätas större betydelse vad gäller att förklara historisk och politisk förändring. Se t.ex. Alan Finlayson, Mark Bevir, R.A.W. Rhodes, Keith Dowding & Colin Hay, "The Interpretive Approach in Political Science: a Symposium", *The British Journal of Politics and International Relations* 2004:2, s. 129–164; Vivien Schmidt, "Taking Ideas and Discourse Seriously: Explaining Change Through Discursive Institutionalism as the Fourth 'New Institutionalism'", *European Political Science Review* 2010:1, 1–25; Andreas Gofas & Colin Hay, "The ideational turn and the persistence of perennial dualisms", i Andreas Gofas & Colin Hay (red.), *The Role of Ideas in Political Analysis: A portrait of contemporary debates*, London, New York: Routledge 2010.

senare räknar han ideologier och religiösa eller filosofiska övertygelser såväl som vetenskapliga teorier. Dilemman aktualiseras då en hävdvunnen tradition motsägs eller problematiseras av nya idéer, kunskaper eller händelser: ”A dilemma is an authoritative understanding that poses a question for one’s existing webs of belief”.[116] Bevir betonar dilemmans subjektiva karaktär: de existerar aldrig ’i sig’ utan endast i den mån de artikuleras av tänkande och handlande människor. Således är de heller aldrig nödvändiga eller naturliga reaktioner på, säg, nya vetenskapliga rön, samhällsförändringar eller plötsliga händelser i omvärlden. Istället är dilemman resultat av att aktivt reflekterande individer använder sig av och förändrar en tradition som de är en del av. Detta subjektiva element utesluter inte att ett dilemma i en given kontext kan få ett stort genomslag och föranleda mer allmänna omprövningar.[117]

Med utgångspunkt från ovanstående ska ett dilemma i föreliggande avhandling förstås som ett språkligt artikulerat spänningsförhållande mellan två eller flera företeelser, idéer eller målsättningar, vilka båda uppfattas som viktiga och som en integrerad del av det egna samhället. Ett exempel kan hämtas från avhandlingens forskningsläge. Som vi såg i föregående delkapitel har Jenny Andersson visat att den socialdemokratiska socialpolitiken började omvärderas i slutet av 60-talet. Under de närmast föregående decennierna hade ekonomisk tillväxt och social trygghet setts som inte bara fullt kompatibla, utan som förutsättningar för varandra. Nu gjorde emellertid kritikerna gällande att det rörde sig om oförenliga målsättningar, speciellt såtillvida att tillväxten undergrävde tryggheten.[118] Den sortens verklighetsbeskrivning motsvarar i stora drag vad jag i det följande kallar dilemma. Ett dilemma är således något som jag själv konstruerar utifrån utsagor i källmaterialet.

Det bör poängteras att jag till skillnad från ovan nämnda statsvetare inte i första hand applicerar begreppet på enskilda intellektuella, utan på de kollektiva åtaganden som varje framtidsstudie innebar. I dessa projekt var förvisso en mindre grupp personer återkommande som forskare och projektledare, och får följaktligen också en relativt framträdande roll i min empiriska analys. Men avhandlingens fokus

---

[116] Mark Bevir, *The Logic of the History of Ideas*, Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press 1999, s. 221–230, citat på s. 229. I denna bok gällde exemplen framför allt hur religiösa föreställningar utmanades av vetenskapliga upptäckter och teorier under 1800-talet. Bevir har senare, tillsammans med R.A.W. Rhodes, applicerat dilemmabegreppet på brittisk samtidshistoria. Ian Hall har, med utgångspunkt från Bevir, undersökt de ”dilemmas of decline” som brittiska intellektuella formulerade i takt med att Storbritannien förlorade sin stormaktsställning efter andra världskriget. Se Mark Bevir & R.A.W. Rhodes, *Interpreting British Governance*, London: Routledge 2003; Ian Hall, *Dilemmas of Decline: British Intellectuals and World Politics, 1945–1975*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press 2012.

[117] Bevir 1999, s. 223–224, 228–229, 234. Se även Marc Geddes, “The Explanatory Potential of ‘Dilemmas’: Bridging Practices and Power to Understand Political Change in Interpretive Political Science”, *Political Studies Review* 2019:3, s. 239–254.

[118] Andersson 2003b, s. 47–58. Se även Anshelm 1995; Malm Lindberg 2014.

ligger inte på enskilda aktörers personliga idéutveckling, utan på Sekretariatet för framtidsstudier och de idéer om välfärdssamhället och dess framtid som där kom till uttryck.

Det bör också påpekas att min begreppsanvändning avviker något från hur dilemman ofta förstås. I vardagligt tal såväl som många akademiska sammanhang betecknar 'dilemman' ofta situationer där var för sig viktiga målsättningar eller hänsyn ställs mot varandra, och inget av handlingsalternativen är uppenbart tillfredsställande.[119] Denna typ av dilemman kan man möjligen hantera på ett bättre eller sämre sätt, men inte lösa eller upphäva. Till viss del överensstämmer denna begreppsförståelse förvisso med min egen. De dilemman som står i fokus för denna avhandling präglades även de av omprövningar och värdekonflikter. På motsvarande sätt kan konstateras att de framtidsbilder som formulerades i anslutning till dessa dilemman aldrig framställdes som alltigenom positiva eller problemfria, utan snarare som ett slags kompromisser. Som sådana var de förenade med sina egna problem och tillkortakommanden, men var likväl att föredra framför den samtida situationen, så som man uppfattade den. Givet denna komplexitet menar jag att dilemma är ett lämpligare begrepp i sammanhanget än exempelvis det närliggande *kris*.[120]

Samtidigt ska understrykas att dilemman, så som både jag själv och ovanstående statsvetare använder begreppet, är *produktiva* på ett sätt som kan kopplas till Kosellecks tanke om växelverkan mellan erfarenhet om förväntan.[121] Dels medför dilemman att gamla idéer, kunskaper eller försanthållanden aktualiseras, omprövas,

---

[119] Christian Rydberg, *Didaktiska dilemman i undervisning utifrån samhällsdilemman*, Malmö: Fakulteten för lärande och samhälle, Malmö universitet 2018, s. 55.

[120] Ett annat skäl till detta är att krisbegreppet var så pass frekvent förekommande i 70-talets samhällsdebatt, så till den grad att idéhistorikern Andrus Ers har talat om "ett modeord som äter sig in i det offentliga samtalet" under decenniet. Se Andrus Ers, "Kris, terror, besvikelse: 1970-talet efter utopierna", i Burman & Lennerhed 2014, s. 563. Se även Rüdiger Graf, "Die Krise als epochmachender Begriff", i Martin Sabrow & Peter Ulrich WeiB (red.), *Das 20. Jahrhundert vermessen: Signaturen eines vergangenen Zeitalters*, Göttingen: Wallstein Verlag 2017, s. 165. Förutom den ekonomiska krisen och oljekrisen talades i Sverige om att bland annat välfärdsstaten, socialdemokratin, tillväxten, industrisamhället, tekniken, den offentliga sektorn och demokratin befann sig i kris. Framtidsstudierna var knappast undantagna från den här typen av diskurser, även om mitt källmaterial rymmer exempel på att just själva krisbegreppet också problematiserades. Att själv använda kris som analytiskt begrepp skulle därför, menar jag, göra det svårare att upprätthålla en kritisk distans till materialet. Se även Ferguson 2010, s. 9–13. Med det sagt skulle det säkert kunna vara fruktbart att undersöka 70-talets många 'kriser' begreppshistoriskt, men det vore i så fall en helt annan typ av studie.

[121] Kosellecks erfarenhetsbegrepp ersätter här alltså det traditionsbegrepp som är centralt i exempelvis Bevir 1999 och Hall 2012. På flera sätt liknar de varandra. Liksom traditioner betecknar erfarenheter, som vi har sett, något som traderas via institutioner och auktoriteter. Liksom traditionen är erfarenhetsrummet formativt, men också föränderligt. Samtidigt är traditioner närmare knutna till enskilda individer; Ian Hall definierar dem som "sets of connected beliefs residing in individuals". På den nivå som min egen analys rör sig är ett sådant begrepp inte meningsfullt. Se Hall 2012, s. 20.

förkastas eller modifieras. Dels leder de till att nya idéer, mål och framtidsbilder formuleras, en aspekt som vi återkommer till i nästa avsnitt.

Som redan avhandlingens undertitel visar är det *välfärdssamhällets* dilemman som står i fokus i det följande. Även detta begreppsval förtjänar en kommentar. I föregående delkapitel såg vi att 70-talets svenska framtidsstudier var påtagligt präglade av välfärdsstatens framväxt under de föregående decennierna, organisatoriskt såväl som idémässigt. Tematiskt kretsade de enskilda framtidsstudieprojekten ofta kring förutsättningarna för och konsekvenserna av denna samhällsutveckling, både i ett framåt- och bakåtblickande perspektiv. Detta bör framhävas. Samtidigt är det mer adekvat att tala om välfärdssamhället än välfärdsstaten, helt enkelt eftersom framtidsstudierna gjorde anspråk på att handla just om en sådan större kontext; sociala, kulturella och psykologiska aspekter beaktades sida vid sida med politiska, ekonomiska och teknologiska. Det mer specifika begreppet välfärdsstat använder jag däremot då de offentliga trygghetssystemen och därtill relaterade institutioner står i fokus, antingen i källmaterialet eller i mina egna resonemang.[122]

Framtidsbilder

I föreliggande avhandling avser framtidsbilder de utsagor i källmaterialet som beskriver någon form av framtida tillstånd eller utveckling. En framtidsbild kan vara öppet normativ eller politisk och beskriver då en framtid som upphovspersonen tar ställning för eller emot. Den kan också formuleras mer neutralt. Ett kriterium är dock att utsagan ifråga utgår från någon form av holistiskt perspektiv. En framtidsbild ska med andra ord göra anspråk på att skildra samhället eller samhällsutvecklingen i dess helhet – alternativt ett större internationellt eller globalt sammanhang – även om detta görs ytterst skissartat och övergripande. Mer partikulära utsagor i stil med ”oljan kommer att ta slut”, ”Sveriges energibehov kommer att ha fördubblats inom x antal år” eller ”till år 2000 tror och hoppas jag att en icke-materialistisk världsbild har fått ett allmänt genomslag” är således inte framtidsbilder, även om de naturligtvis kan vara viktiga inslag i sådana.[123] Vanligen

[122] Under 80- och 90-talet kom dessa båda begrepp att användas i polemiskt syfte, då framför allt borgerliga debattörer gick till attack mot vad de såg som en förlegad, förvuxen och ineffektiv ”välfärdsstat”. Istället förespråkades ett förmodat friare och mänskligare ”välfärdssamhälle”, där välfärden i större utsträckning förverkligades genom civilsamhället och näringslivet. För ett tidigt exempel, se Staffan Burenstam Linder, *Den hjärtlösa välfärdsstaten*, Stockholm: Timbro 1983, s. 9–14. För en analys, se Edling 2019, s. 100–103. Min egen begreppsanvändning har som synes ingenting med denna kritik mot välfärdsstaten att göra. Däremot har kritiken kontextuell betydelse i kapitel 5, särskilt i delkapitel ”Ett välfärdssamhälle i en orolig värld”.

[123] Ovanstående definition är alltså min egen. Vi bör dock notera att ’framtidsbilder’ återkommande användes i mitt källmaterial, liksom i det svenska framtidsstudiesammanhanget i allmänhet, ibland i en ganska fri och obestämd mening. Ett exempel är att de olika framtidsstudieprojektens slutrapporter, under den här aktuella perioden, gavs ut i en skriftserie på LiberFörlag som hette just ”Framtidsbilder”. Ett annat är att idéhistorikern Tore Frängsmyr 1980, på uppdrag av Sekretariatet

innehåller framtidsbilden också mer eller mindre tydligt artikulerade idéer om hur vägen från samtiden till det tänka framtida tillståndet kan se ut och vilka handlingar eller processer som är avgörande för dess förverkligande, oavsett om syftet är att förespråka, varna eller skapa debatt. Framtidsbilder blir därmed ett samlingsbegrepp för vad som också skulle kunna kallas utopier, dystopier, visioner och scenarier. Även dessa termer kommer att dyka upp i min analys, i den mån de förekommer i källmaterialet.[124]

För att ge skärpa åt analysen av framtidsstudiernas framtidsbilder använder jag mig av idéhistorikern Tore Frängsmyrs *Framsteg eller förfall: Framtidsbilder och utopier i västerländsk tanketradition* (1980). Det bör för tydlighets skull noteras att boken är en del av det sammanhang som min egen avhandling studerar. Den författades inom ramarna för projektet ”Framtidsstudier och deras funktion i samhället”, initierat av Sekretariatet för framtidsstudiers systerorganisation Samarbetskommittén för långsiktsmotiverad forskning (SALFO – mer om denna i nästa delkapitel). Syftet med Frängsmyrs bidrag var att ”ge en idéhistorisk belysning av vad som nu kallas framtidsforskning eller framtidsstudier” via nedslag i den västerländska idé- och litteraturhistoriens framtidsbilder – ett begrepp som här snarast var liktydigt med utopier.[125]

En viktig slutsats är att framtidsbilderna i detta långa historiska perspektiv visat sig vara ”förbluffande enahanda” och i stort sett låter sig spaltas upp i två traditioner, av Frängsmyr kallade *det effektiva samhället* och *det goda livet*. Den förra typen av framtidsbilder tenderar att inbegripa sådant som politisk kontroll, elitstyre, centralisering, urbanisering och teknisk och vetenskaplig utveckling. Den senare har

---

för framtidsstudiers systerorganisation SALFO, publicerade en studie med undertiteln *Framtidsbilder och utopier i västerländsk tanketradition*. Begreppsanvändningen var även här något spretig. I en inledande diskussion öppnade Frängsmyr för att i ”framtidsbilder” inkludera allt från religiösa profetior och politiska ideologier (”eftersom de på sätt och vis alltid handlar om framtiden”) till historiska analogier och kunskapsteoretiska inlägg om metoder för framtidsförutsägelser. I själva undersökningen gjordes dock framtidsbilder snarast liktydigt med utopier. Se Frängsmyr 1980, s. 10–13, citatet inom parentes på s. 12. Vi får anledning att återkomma till denna studie längre fram i avsnittet. För ett annat exempel på hur begreppet framtidsbilder använts analytiskt, se Marie Laginder, *Framtidsbilder i offentligt utredande: Teknik, utbildning och samhällsutveckling*, Linköping: Tema, Linköpings universitet 1989.

[124] Detta gäller särskilt scenariobegreppet. Scenariometoden var populär i efterkrigstidens framtidsforskning, liksom även i de svenska framtidsstudierna. Den har beskrivits som en slags föreställd historieskrivning i den meningen att tonvikten, i enlighet med vad jag nyss pekat på, inte bara ligger på en framtidsbild utan också på framtidsbildens förverkligande. Typiskt sett tar alltså metoden avstamp i en tänkt framtid, för att därifrån beskriva hur denna framtid blev till. Se t.ex. Lars Emmelin, ”Att förvalta landskapet: Framtidens förvirrande mångfald och historiens skenbara begriplighet”, i Lars J. Lundgren (red.), *Vägar till kunskap: Några aspekter på humanvetenskaplig och annan miljöforskning*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion 2003, s. 102–148. För exempel på denna scenariometod i mitt eget källmaterial, se framför allt kapitel 5, delkapitel ”Ett välfärdssamhälle i en orolig värld”, avsnitt ”År 2006”. Det är samtidigt viktigt att notera att scenariobegreppet ofta används i en friare bemärkelse i mitt källmaterial.

[125] Frängsmyr 1980, s. 7.

tvärtom ofta förlagts till agrara och småskaliga miljöer och betonat värden som direktdemokrati, decentralisering, gemenskap och personlig utveckling. Tudelningen ska dock inte tolkas som att de båda framtidsbilderna varit likvärdigt representerade i den västerländska idéhistorien. Tvärtom understryker Frängsmyr att det effektiva samhället varit den klart dominerande, och därtill uppträtt i olika skepnader. I vissa fall har tilltron till vetenskap, planering och elitstyre utgjort huvudingrediensen i samhällskritiska utopier, vilka alltså framställts som alternativ till en förkastlig samtid. Detta exempelvis hos tidigmoderna utopister som Thomas More och Tomasso Campanella, och senare i socialisten Edward Bellamys storsäljare *Looking Backward 2000–1887* (1888). Likafullt har den förekommit i optimistiska utvecklingsteorier med vetenskapliga anspråk, där den tänkta framtiden snarare varit en förlängning av en löftesrik nutid. Till de mer lätträknade förespråkarna för det goda livet räknar Frängsmyr bland andra Jean-Jacques Rousseau och William Morris.[126]

Med tanke på studiens sammanhang och syfte är det noterbart att Frängsmyr gör halt vid det sena 1800-talet. Även om han avslutningsvis uttrycker en förhoppning om att ha ”kunnat belysa en problematik, som nu är högst aktuell och säkerligen alltid kommer att vara det” avstår han således från att diskutera likheter och skillnader mellan efterkrigstidens framtidsforskning och det han beskrivit som dess idéhistoriska föregångare.[127] Inte heller diskuteras eventuella samtida motsvarigheter till det effektiva samhället eller det goda livet på ett mer generellt plan. Det är emellertid tydligt att Frängsmyr med denna distinktion fångade en motsättning i tiden. Några få år innan *Framsteg eller förfall* publicerades den amerikanske framtidsforskaren Michael Mariens uppsats ”The Two Visions of Post-Industrial Society”. Marien drev här tesen att den traditionella höger-vänsterdimensionen höll på att överflyglas av en ny – eller nygammal – skiljelinje mellan två framtidsperspektiv som i allt väsentligt överensstämde med de som Frängsmyr identifierade. Å ena sidan fanns en huvudsakligen optimistisk, teknokratisk och än så länge avgjort mer inflytelserik idé om framtiden som präglad av en växande tjänstesektor, en växande välfärdsstat och allt tätare band mellan politiska institutioner och teknisk och vetenskaplig expertis. Å andra sidan hade denna under 70-talet kommit att utmanas av de väsensskilda utopier som odlades inom miljörörelsen och den tillväxtkritiska vänstern. I detta sammanhang betonades istället småskalighet, decentralisering, självförsörjning och medborgarinflytande.[128]

---

[126] Frängsmyr 1980, s. 234–243, citat på s. 234.

[127] Frängsmyr 1980, s. 243.

[128] Marien pekade alltså på att båda dessa typer av framtidsbilder tenderade att kallas ”postindustriella”. Den dominerande postindustriella visionen hade sina rötter i amerikansk samhällsvetenskaplig diskurs under 50- och 60-talet, med Daniel Bells *The Coming of Post-Industrial Society* (1973) som det mest kända och elaborerade exemplet. Den grundade sig som bekant på antagandet att tjänstesektorn väntades växa på tillverkningssektorns bekostnad. Därtill tänkte sig Bell att vetenskaplig kunskap i sig blev en allt viktigare drivkraft i samhällsutvecklingen, varför också en allt tätare allians mellan politiska institutioner och vetenskaplig expertis var att

Även om Marien nästan uteslutande använde sig av anglosaxiska exempel har hans resonemang bäring även på den samtidiga svenska kontexten. Det är uppenbart att efterkrigstidens svenska välfärdssamhälle i flera avseenden kan ses som en mer sentida variant av det effektiva samhället, eller det som Marien såg som den dominerande visionen av det postindustriella samhället.[129] Vidare hade även det goda livet, eller Mariens alternativa version av det postindustriella samhället, en framträdande roll i 70-talets svenska samhällsdebatt, vilket ett flertal historievetenskapliga arbeten om periodens miljö- och alternativrörelse har visat.[130]

Ytterligare en intressant aspekt framträder om vi relaterar Frängsmyrs iakttagelser till den svenska socialdemokratins idéhistoria. Utforskare av den senare

räkna med. Den alternativa vision som enligt Mariens analys var på frammarsch var istället postindustriell i så måtto att hantverk och lokalt anpassade teknologier där ersatte masstillverkning och massproduktion. Han noterade att begreppet använts i denna senare betydelse av flera prominenta vänsterintellektuella, däribland historikern Theodore Roszak, filosofen Ivan Illich och författaren Paul Goodman, liksom att den brittiska miljötidskriften *The Ecologist* några år tidigare hade adderat *Journal of Postindustrial Society* till sitt namn. Denna senare tolkning av begreppet tycks till stor del ha fallit i glömska; snarast förknippas idén om det postindustriella samhället med just Daniel Bells nämnda bok, och liknande analyser från samma tid. Se Michael Marien, ”The Two Visions of Post-Industrial Society”, *Futures* 1977:5, s. 415–431. Se även Daniel Bell, *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, New York: Basic Books 1999 (1973). För en bredare översikt om den typ av teoretiserande kring det postindustriella samhället som Bell representerade, se t.ex. Howard Brick, “Optimism of the Mind: Imagining Postindustrial Society in the 1960s and 1970s”, *American Quarterly* 1992:3, s. 348–380. Om Bells betydelse för senare teorier om informations- och kunskapssamhället, se t.ex. Nico Stehr, *Knowledge Societies*, London: Sage 1994; Bernt Skovdahl, *Den digitala framtiden: Om förutsagda informationssamhällen och framväxande IT-realiteter*, Stockholm: Institutet för framtidsstudier 2008.

[129] Vad gäller den företrädesvis amerikanska diskurs om det postindustriella samhället som Marien lyfter fram är kopplingen till den svenska socialdemokratin och välfärdsstaten däremot knappast självklar, särskilt som dess främsta företrädare Daniel Bell ofta har förknippats med 70-talets begynnande neokonservativa eller nyliberala strömningar. Som framtidsbild hade emellertid även *The Coming of Postindustrial Society* viktiga beröringspunkter med efterkrigstidens svenska välfärdsstat, så till den grad att Marien själv kallade den ”a venture in welfare-state ideology” (en anspelning på dess egentliga undertitel *A Venture in Social Forecasting*). Se Marien 1977, s. 426. Exempelvis tänkte sig Bell en stadigt växande offentlig sektor. Som framgick av en tidigare fotnot tänkte han sig också allt tätare band mellan politiken och vetenskapen och därmed ett växande inflytande för tekniker, ingenjörer, matematiker och samhällsvetare. Se Bell 1999; Laurence Veysey, ”A Postmortem on Daniel Bell’s Postindustrialism”, *American Quarterly* 1982:1, s. 49–69. Den nya klass av kunskapsarbetare som här identifierades förefaller identisk med de ”reformteknokrater” som i svensk forskning har tillskrivits en central roll i efterkrigstidens välfärdsstat. Se Per Lundin & Niklas Stenlås, ”Technology, State Initiative and National Myths in Cold War Sweden”, i Per Lundin, Niklas Stenlås & Johan Gribbe (red.), *Science for Welfare and Warfare: Technology and State Initiative in Cold War Sweden*, Sagamore Beach: Science History Publications 2010, s. 9–10. Se även Sejersted 2005, s. 232–234. Begreppet reformteknokrat är hämtat från den norske historikern och filosofen Rune Slagstad. Se Rune Slagstad, *De nasjonale strateger*, Oslo: Pax 1998; Rune Slagstad, ”Shifting Knowledge Regimes: The Metamorphoses of Norwegian Reformism”, *Thesis Eleven* 2004:1, s. 65–83. Mer om begreppet i kapitel 2, delkapitel Mellan politik och vetenskap.

[130] Holmberg 1998; Ekberg 2016.

har nämligen noterat att ledande socialdemokrater ofta tenderat att framställa centralisering, byråkratisering och rationalisering som medel för att uppnå eller bevara värden och livsformer som annars riskerade att gå förlorade i det moderna samhället: gemenskap, solidaritet, enkelhet och så vidare. Man gjorde med andra ord anspråk på att överskrida gränsen mellan det effektiva samhället och det goda livet. Det har påpekats att ”kommunitarismen”, bland annat sådan den fångades i Ferdinand Tönnnies sociologiska klassiker *Gemeinschaft und Gesellschaft* (1887), var en viktig inspirationskälla för den tidiga socialdemokratin.[131] Även den så kallade sociala ingenjörskonsten och Alva och Gunnar Myrdals socialpolitiska projekt har på senare år tolkats som ett ambivalent försök att motverka moderniseringens alienerande och normupplösande effekter med moderna medel.[132] Idéhistorikern Ulla Ekström von Essen har i avhandlingen *Folkhemmets kommun* (2003) analyserat hur denna synbara dubbelhet kom till uttryck i socialdemokratins idéer om hur en ”mönsterkommun” skulle se ut under 40- och 50-talet. Hon betonar att ”[p]lanering, vetenskaplighet och rationella lösningar” här aldrig var mål i sig själva, utan ”*verktyg* för […] en utvidgning av ’det sociala’ i samhället”.[133] Med sin

---

[131] Den amerikanska statsvetaren Sheri Berman har i ett uppmärksammat arbete om den tidiga socialdemokratin betonat inflytandet från Tönnies och kommunitära idéer om en klassöverskridande samhällsgemenskap. Per Albin Hanssons idé om folkhemmet var det tydligaste uttrycket för detta, men långt ifrån det enda. Se Sheri Berman, *The Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century*, Cambridge, New York: Cambridge University Press 2006, s. 16–17, 149–151, 201, 204–208. Se även Sheri Berman, ”Folkhemmet var en framgångssaga”, i Kurt Almqvist & Kay Glans (red.), *Den svenska framgångssagan?*, Stockholm: Fischer & Co 2001, s. 67–70. Om Tönnies betydelse i sammanhanget, se även Arne Helldén, *Ernst Wigforss: En idébiografi om socialdemokratins kultur- och samhällsideal*, Stockholm: Carlsson 1990, s. 44–47, 52–54, 70. Se även Ferdinand Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft: Grundbegriffe der reinen Soziologie*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1979 (1887). För ett internationellt perspektiv, se t.ex. Jonathan Rutherford, ”Dispossession”, i Henning Meyer & Jonathan Rutherford (red.), *The Future of European Social Democracy: Building the Good Society*, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2011, s. 137–151; Henning Meyer, “The Challenge of European Social Democracy: Communitarianism and Cosmopolitanism United”, i samma antologi, s. 152–165.

[132] Sten O. Karlsson, *Det intelligenta samhället: En omtolkning av socialdemokratins idéhistoria*, Stockholm: Carlsson 2001, s. 550; Etzemüller 2014, s. 324–325.

[133] Ulla Ekström von Essen, *Folkhemmets kommun: Socialdemokratiska idéer om lokalsamhället 1939–1952*, Stockholm: Atlas Akademi 2003, s. 74, 126–128, citat på s. 74. Att mellan- och efterkrigstidens välfärdspolitik eller sociala ingenjörskonst därmed också innebar en strävan efter social likformighet och kontroll har som bekant uppmärksammats inom både forskningen och samhällsdebatten alltsedan 80-talet. Se t.ex. Yvonne Hirdman, *Att lägga livet till rätta: Studier i svensk folkhemspolitik*, Stockholm: Carlsson 1989; Gunnar Broberg & Mattias Tydén, *Oönskade i folkhemmet: Rashygien och sterilisering i Sverige*, Stockholm: Gidlund 1991; Maja Runcis, *Steriliseringar i folkhemmet*, Stockholm: Ordfront 1998. Se även Karlsson 2001, s. 587–595. Därefter förefaller pendeln ha svängt igen, på så sätt att ett flertal historiker velat revidera bilden av socialdemokratins eller folkhemspolitikens skuld i sammanhanget. Motiven bakom makarna Myrdals socialpolitik har exempelvis analyserats på ett mer inkännande sätt än i Hirdmans nämnda studie. Se t.ex. Norbert Götz, ”Att lägga historien till rätta: Försöken att göra folkhemmet folkhemskt”, *Tvärsnitt* 2002:1, s. 28–43; David Östlund, *Det sociala kriget och kapitalets ansvar: Social ingenjörskonst mellan affärsintresse och samhällsreform i USA och Sverige 1899–1914*,

relativa småskalighet och lättöverskådlighet sågs kommunen därtill som den främsta garanten för ”samhällssolidaritet” – ett ständigt återkommande begrepp i diskussionerna.[134] Att man sålunda strävade efter att återupprätta närmast förmoderna gemenskapsformer med moderna medel ska inte förstås som en paradox eller ett spänningsförhållande, menar Ekström von Essen. Tvärtom var det ”etiska” och det ”rationella” elementet integrerade delar i socialdemokratisk politik under och strax efter andra världskriget.[135]

Jag har därmed redovisat två skäl till att Frängsmyrs distinktion mellan det effektiva samhället och det goda livet är värd att tillämpa i min analys av framtidsstudiernas framtidsbilder. För det första tjänar den till att belysa en motsättning som var aktuell under 1970-talet, även i en svensk kontext. För det

---

Stockholm: Institutionen för litteraturvetenskap och idéhistoria, Stockholms universitet 2003, s. 455–461; Tistedt 2013; Etzemüller 2014. Idéhistorikern Henrik Björck har visat att ”sociala ingenjörer” och den sociala ingenjörskonsten var en del av en bredare rationaliserings- och moderniseringsrörelse som föregick socialdemokratin och välfärdsstaten med åtminstone några decennier. Se Henrik Björck, *Folkhemsbyggare*, Stockholm: Atlantis 2008, s. 89–90, 233–234; Henrik Björck, ”Den sociale ingenjören på intressekontoret: En studie i svensk välfärdshistoria”, *Lychnos* 2002, s. 103–137. Se även diskussioner i Ekström von Essen 2003, s. 295–297, 332–334; Sejersted 2005, s. 129–132; Berman 2006, s. 207–208.

[134] Ekström von Essen 2003, s. 135–142.

[135] Ekström von Essen 2003, s. 126–128. Det finns förvisso kontrasterande tolkningar av socialdemokratins idéhistoria, i vilka det kommunitaristiska ideal som bland andra Berman och Ekström von Essen betonar framställs som marginellt, och som underordnat ett mer materialistiskt jämlikhetsideal. Ett exempel är historikerna Henrik Berggrens och Lars Trägårdhs uppmärksammade tes om att svensk politisk kultur kännetecknas av en ”statsindividualism” som på ett kulturellt plan har förmoderna anor men på ett institutionellt plan förverkligats först i och med den socialdemokratiska välfärdsstaten. Det rör sig, menar de, om ett system som i en internationellt jämförelse utmärker sig genom individens starka beroende av staten och – omvänt – hennes autonomi i förhållande till sina medmänniskor, inklusive familjen. Berggren och Trägårdh noterar dock att ”den individualistiska dimensionen är problematisk även för folkhemspolitikens anhängare”, då inte minst dessa ”sätter gemenskapsideal högst”. Även detta ger således en antydan om att frågan om samhällsgemenskapens förutsättningar ständigt aktualiserats *i anslutning till* välfärdspolitiken, även om den enligt författarna alltså inte varit en fundamental del av densamma. Se Henrik Berggren & Lars Trägårdh, *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*, Stockholm: Norstedts 2006, s. 51–54, citaten på s. 54. Att kommunitarismen skulle ha varit en central del av det socialdemokratiska idéarvet har även bestridits av statsvetaren Stefan Björklund, som därvid riktat sig mot Berman specifikt. Se Stefan Björklund, ”Fascismen som ett sluttande plan”, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 2009:2, s. 188–190. Det bör också noteras att Nils Edling på senare år har tonat ned folkhemsbegreppets historiska betydelse för socialdemokratin och Sverige. Han argumenterar för att begrepp som välfärdsstat och välfärdspolitik var betydligt mer centrala redan under mellankrigstiden. Se Nils Edling, ”The Primacy of Welfare Politics: Notes on the language of the Swedish Social Democrats and their adversaries in the 1930s”, i Heidi Haggrén, Johanna Rainio-Niemi & Jussi Vauhkonen (red.), *Multi-layered Historicity of the Present: Approaches to social science history*, Helsinki: University of Helsinki 2013, s. 125–150; Nils Edling, ”Varifrån kommer välfärdsstaten? Om ett modernt nyckelbegrepps långa historia”, *Socialvetenskaplig tidskrift* 2018:2, s. 115–139; Edling 2019, s. 82–83.

andra erbjuder den en möjlighet att relatera framtidsstudierna till socialdemokratins och välfärdssamhällets idéhistoria.

Framtidssyn

Med ovanstående konstaterat måste begreppet framtidsbilder ändå preciseras ytterligare för att inte riskera att bli en rent deskriptiv kategori. I en programmatisk artikel har Rüdiger Graf och Benjamin Herzog kritiserat mycket av den framtidshistoria som skrivits i Kosellecks efterföljd. Till deras invändningar hör att själva begreppet förväntan behöver kvalificeras, då det bara utgör ett av flera möjliga förhållningssätt till framtiden.[136] Hellre än förväntningar eller framtidsföreställningar – eller framtidsbilder, kan vi tillägga – bör man tala om olika slags ”framtidsgenerering”. Detta innebär att fokus flyttas från innehåll till form; från framtidsföreställningar till föreställningar om framtidens själva tillkomstbetingelser. Centrala frågor blir således vilka möjligheter att påverka framtiden som människan eller samhället tillskrivs i en given kontext. Graf och Herzog pekar på att det sannolikt är i sådana grundantaganden som framtidshistoriker torde kunna observera intressanta, generella förändringar över tid, snarare än genom att undersöka framtidsföreställningarna som sådana.[137] Detta överensstämmer med en av de centrala iakttagelserna i avhandlingens forskningsläge, vilken jag framför allt har tillskrivit Jenny Andersson: att den fundamentala skiljelinjen i efterkrigstidens framtidsforskning inte gick mellan optimism och pessimism eller utopier och dystopier, utan mellan synen på framtiden som öppen respektive sluten.[138]

Som föregående avsnitt ger en fingervisning om delar jag inte Grafs och Herzogs avoga inställning till framtidsföreställningar eller framtidsbilder som analytiska

[136] Detta är endast en del av kritiken. Graf och Herzog vänder sig också mot Kosellecks antagande om att hela epoker kan definieras med hänvisning till en diffus men förmodat enhetlig förväntningshorisont, och i synnerhet mot att applicera detta antagande på moderna, globaliserade och pluralistiska samhällen, där redan offentligheten i själva verket präglas av en mängd olika och ofta motstridiga framtidsföreställningar. Detta ligger som synes i linje med den kritik mot Koselleck som refererades tidigare i detta delkapitel. Se Rüdiger Graf & Benjamin Herzog, ”Von der Geschichte der Zukunftsvorstellungen zur Geschichte ihrer Generierung”, *Geschichte und Gesellschaft* 2016:3, s. 497–501. För en liknande kritik mot framtidshistoria, se Jenny Andersson & Egle Rindzeviciute, ”Introduction: Toward a New History of the Future”, i Andersson & Rindzeviciute 2015, s. 1–2; Andersson 2018, s. 14–18.

[137] De föreslår fyra typer av framtidsgenerering: *Erwartungszukunft* (”förväntad framtid”), *Gestaltungszukunft* (”gestaltad framtid”), *Risikozukunft* (”riskframtid”) och *Erhaltungszukunft* (”bevarad framtid”). Se Graf & Herzog 2016, s. 502–513. Typologin är bitvis svår att tillämpa på mitt eget källmaterial, varför jag föredrar den enklare distinktion mellan en utopisk och en deterministisk framtidssyn som presenteras i det följande. Liknande resonemang kring hur framtidsföreställningar bör studeras återfanns för övrigt redan i Grafs avhandling, även om typologin alltså tillkommit senare. Se Graf 2008.

[138] Andersson 2018, s. 50–54, 213–217.

begrepp. Det är överhuvudtaget svårt att se hur man ska kunna dra en skarp gräns mellan form (”framtidsgenerering”) och innehåll (framtidsbilder), och analysera den förra utan att också beakta de senare. Vad deras artikel däremot kan sägas visa på ett övertygande sätt är att *även* den förra aspekten är viktig ur ett framtidshistoriskt perspektiv. I linje med detta föreslår jag att framtidsbilder också måste analyseras med avseende på den *framtidssyn* de utgår från. Det senare begreppet avser då ett grundläggande antagande om framtidens formbarhet; om drivkrafter, agens, och mänskliga eller samhälleliga handlingsmöjligheter – eller frånvaron därav. Framtidssynen kan med andra ord sägas ligga till grund för framtidsbilden.[139]

Jag gör i analysen en åtskillnad mellan en *utopisk* och en *deterministisk* framtidssyn, vilken även den kan kopplas till Anderssons distinktion ovan. Begreppet utopism har av statsvetaren Andreaz Strömgren identifierats som en hörnsten i modernt planeringstänkande, vars rötter han i sin tur spårar tillbaka till upplysningen. Utopism syftar här på antagandet att den omgivande verkligheten låter sig påverkas och formas av det planerande subjektet, i enlighet med dennes mål, övertygelser och förhoppningar. Strömgren understryker att detta antagande sällan eller aldrig uppträder i renodlad form: verkligheten anses naturligtvis inte vara fullständigt i händerna på planeraren. Som ett relativt begrepp är utopism icke desto mindre en viktig referenspunkt utifrån vilken konkreta planeringsprojekt kan analyseras: ”I vilken *utsträckning* anses det vara möjligt att föreställa sig och inrätta en alternativ framtid?”.[140] Denna fråga är lika relevant i en undersökning om framtidsstudier.

Den förutsätter emellertid också någon form av motsatt referenspunkt. Därför kontrasterar jag i analysen den utopiska framtidssynen mot en deterministisk framtidssyn, i vilken framtiden och samhällsutvecklingen väsentligen antas formas av faktorer bortom den egna påverkanssfären, exempelvis av den tekniska utvecklingen, ekonomisk-politiska strukturer eller maktfullkomliga eliter av något slag. Som det sistnämnda alternativet implicerar behöver en deterministisk framtidssyn inte utesluta förekomsten av mänsklig agens; det avgörande är att den eller de som uttalar sig om framtiden anser sig sakna kontroll över den utveckling

---

[139] Det går förvisso också att tänka sig framtidsbilder där någon särskild framtidssyn inte framträder, exempelvis sådana som skildrar ett tillstånd snarare än en process, där uppenbara kopplingar till nuet saknas, liksom antaganden om vad som leder fram till den tänkta framtiden. Sådana framtidsbilder var dock inte aktuella i det sammanhang jag studerar, där genomförbarhet och realism tvärtom ofta var honnörsord. Vidare ska sägas att begreppet framtidssyn inte är vanligt förekommande i framtidshistorisk forskning eller forskning om framtidsstudier. Det har använts i andra sammanhang, men då ofta som närmast synonymt med framtidsbilder eller framtidsföreställningar. Se t.ex. Magnus Jerneck, *SAFs framtidssyn: Förutsägelser, målsättningar och dilemman. En studie av programarbete och planeringsverksamhet inom Svenska Arbetsgivareföreningens kansli*, Stockholm: SAFs förlag 1986, s. 16.

[140] Andreaz Strömgren, *Samordning, hyfs och reda: Stabilitet och förändring i svensk planpolitik 1945–2005*, Uppsala: Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet 2007, s. 25–28, 30–31, citat på s. 31. Se även Anders Gullberg, *Det fängslande planeringstänkandet och sökandet efter en verklighetsutväg*, Stockholm: Plana 1986 (1984).

som beskrivs. Det ska också påpekas att en deterministisk framtidssyn inte nödvändigtvis ska förknippas med pessimistiska eller dystopiska framtidsbilder. Den ”automatiska” eller ”fullständiga” framstegstanke som idéhistorikern Bernt Skovdahl har tillskrivit perioden från sent 1800-tal till första världskriget var till exempel uppenbart optimistisk, men också deterministisk i den meningen att den förutsatte en närmast självgående teknisk, vetenskaplig och moralisk utveckling.[141]

Den utopiska framtidssynen kan onekligen kopplas till den svenska socialdemokratins idéhistoria, och till flera därmed förknippade begrepp som nämndes som hastigast i avhandlingens forskningsläge. Exempelvis syftar Bo Rothsteins och Lotta Vahlne Westerhälls *den starka statens politiska kultur* på just en grundmurad tro på att samhällsutvecklingen kan formas med hjälp av planering och reformer, på grundval av ideologiska målsättningar. Det råder delade meningar om hur pass socialdemokratisk denna kultur var, eller i vilken utsträckning Sverige specifikt har präglats av en sådan. Rothstein och Vahlne Westerhäll förknippar begreppet med Socialdemokraternas långa regeringsinnehav från 30-tal till 70-tal, men betonar samtidigt att det rörde sig om ett i mångt och mycket partiöverskridande fenomen.[142] Andra har starkare framhävt socialdemokratins bidrag, inte sällan i polemik mot uppfattningen att partiet, åtminstone i regeringsställning, varit mer pragmatiskt än ideologiskt eller visionärt.[143] Mot denna senare tes har invänts att statsinterventionism, centralisering och planering i själva verket bör betraktas som ideologiska komponenter i samma rätt som det gradvis uttunnade marxistiska tankegodset. Den amerikanska statsvetaren Sheri Berman har i sina arbeten om svensk socialdemokrati talat om *the primacy of politics*, eller politikens företräde. Hon syftar på idén att staten kan och bör överordnas ekonomin, med reformer och lagstiftning som medel och ideologiska visioner som mål. Att denna uppvärdering av statens roll i samhällsutvecklingen blev allmängods i efterkrigstidens välfärdsstater ska enligt Berman inte överskugga det faktum att den till att börja med särskilde socialdemokratin från både liberalismens och marxismens syn på ekonomin som utvecklingens själva motor. Politikens företräde

[141] Skovdahl 2010, s. 59–60.

[142] Rothstein & Vahlne Westerhäll 2005, s. 9–10. Se även Stråth 1998, s. 17–23.

[143] Ett tidigt och välkänt exempel på denna tes återfinns i statsvetaren och dåvarande socialdemokraten Herbert Tingstens tvåbandverk om socialdemokratins idéutveckling, utgivet i början av 1940-talet. Att socialdemokratin som statsbärande parti övergett målet att socialisera produktionsmedlen sågs här som ett av de främsta tecknen på att partiet genomgått en avideologisering. Se Herbert Tingsten, *Den svenska socialdemokratiens idéutveckling 1*, Stockholm: Tiden 1941a; Herbert Tingsten, *Den svenska socialdemokratiens idéutveckling 2*, Stockholm: Tiden 1941b. Under 50- och 60-talet argumenterade Tingsten, nu som liberal konvertit, för att avideologisering var den naturliga följden av välfärdsstatens framväxt, både för Sveriges del och för de västerländska demokratierna generellt. Se Herbert Tingsten, *Från idéer till idyll: Den lyckliga demokratien*, Stockholm: Norstedt 1966.

utgör således en grundpelare i vad hon ser som en distinkt socialdemokratisk, reformistisk ideologi.[144]

En utopisk framtidssyn i denna mening får dessutom sägas ha varit en viktig utgångspunkt för de statliga svenska framtidsstudierna, vilket jag visar i kapitel 2. Samtidigt måste betonas att den politiska handlingsfriheten inte på något sätt togs för given i detta sammanhang – tvärtom kan framtidsstudiernas institutionalisering i början av 70-talet tolkas som en respons på växande *osäkerhet* därvidlag; en oro för att det svenska samhället var på väg att förlora kontrollen över utvecklingen, i alla fall i vissa aspekter. Detta har stöd i några av de arbeten som togs upp i avhandlingens forskningsläge. I sin tidiga studie om Sekretariatet för framtidsstudier drar Björn Wittrock slutsatsen att framtidsstudier inte huvudsakligen handlar om att förutsäga framtida händelser eller utvecklingsriktningar, utan om att ”klarlägga mekanismer som bestämmer gränser för handlingsmöjligheter”.[145] Svante Landgraf har mer nyligen gjort en liknande observation:

> Framtidsstudierna behandlar ofta handlingsutrymmet i nuet, det vill säga vilka möjligheter som finns för dagens samhälle att reagera på en eller annan möjlig framtida utveckling inom något visst område. Man kan säga att framtidsstudierna sysslar med att maximera eller bevara *handlingsfriheten* i ett samhälle.[146]

Med detta som utgångspunkt menar jag alltså att de svenska framtidsstudierna till dels kan tolkas som en fortlöpande diskussion om det svenska välfärdssamhällets möjligheter att forma sin egen framtid. I linje med vad Andreaz Strömgren också har framhållit ska vi således inte förvänta oss att stöta på vare sig den utopiska eller den deterministiska framtidssynen i någon slags renodlad form i källmaterialet. Förvisso kan den förstnämnda sägas ha varit själva grundhållningen, men vi bör ändå snarare betrakta utopism och determinism som två poler mellan vilka framtidsstudierna graviterade. Det som framför allt intresserar mig i analysen är således spänningar, ambivalens och successiva tyngdpunktsförskjutningar.

---

[144] Berman 2006; Sheri Berman, ”The Primacy of Economics versus the Primacy of Politics: Understanding the Ideological Dynamics of the Twentieth Century”, *Perspectives on Politics* 2009:3, s. 561–578. Bermans tes har flera viktiga föregångare, se t.ex. Leif Lewin, *Planhushållningsdebatten*, Stockholm: Almqvist & Wiksell 1967; Tim Tilton, ”The Role of Ideology in Social Democratic Politics”, i Klaus Misgeld, Karl Molin & Klas Åmark, *Creating Social Democracy: A Century of the Social Democratic Labour Party in Sweden*, University Park: The Pennsylvania State University Press 1988, s. 409–427; Tilton 1990; Karlsson 2001.

[145] Wittrock 1980, s. 11.

[146] Som jag nämnde i forskningsläget använder Landgraf framtidsstudier som jämförelseobjekt i en avhandling som annars huvudsakligen berör skönlitterära gestaltningar av frihet. Den komparativa ansatsen, som görs förhållandevis kortfattat i bokens avslutningskapitel, motiveras bland annat med hänvisning till att frihet faktiskt är en återkommande fokuspunkt i framtidsstudier. Det rör sig dock, noterar han, om en specifik form av frihet, det vill säga den kollektiva, politiska frihet som framträder i ovanstående citat. Se Landgraf 2016, s. 195.

Till framtidssynen räknar jag slutligen också en idé om vem eller vilka som har möjlighet att förändra verkligheten på det sätt som framtidsbilden implicerar, och vad det är som ska förändras. Inom historie- och samhällsvetenskaplig forskning om politisk planering – ett fält som har överlappat med framtidsstudier i många avseenden, inte minst under den här aktuella perioden – är det brukligt att skilja mellan subjekt och objekt, där det förra avser den eller de som utför planeringen, det senare den enhet eller sfär som görs till föremål för densamma, exempelvis en stad, en kommun eller en specifik samhällssektor.[147] De båda begreppen kan utan större problem överföras till framtidsstudieområdet. Subjektet var i detta fall – givetvis – de som bedrev framtidsstudiearbetet, liksom de politiska beslutsfattare som, idealiskt sett, använde framtidsstudierna som underlag. I demokratisk ordning antogs de statligt anknutna framtidsstudierna dessutom representera det svenska samhället i stort, särskilt som de också förväntades befinna sig i dialog med exempelvis folkrörelser, massmedier och skolor. Detta synsätt förblev i stort sett oförändrat under min undersökningsperiod. Vad gäller framtidsstudieobjektet, den sfär man tänkte sig kunna påverka, kommer vi däremot att kunna se förändringar över tid.

Teorin och avhandlingens frågeställning

I det första delkapitlet presenterades avhandlingens tre frågeställningar som ska besvaras i de empiriska kapitlen (2–5) respektive i avslutningskapitlet (6): Hur föreställdes välfärdssamhällets framtid inom och i anslutning till de svenska framtidsstudierna? Hur förändrades dessa föreställningar över tid? Hur förhåller sig dessa förändringar till det större ekonomisk-politiska och idépolitiska skifte Sverige genomgick under 80-talet? Med föreliggande delkapitel som bakgrund ska jag nu bryta ned den första frågeställningen i ett antal delfrågor.

Jag har delat upp 'framtidsföreställningar' i framtidsbilder och framtidssyn. Det förra begreppet avser idéer om framtidens samhälle på ett innehållsligt plan, det senare mer grundläggande antaganden om *hur* framtiden formas och vilka drivkrafter, faktorer och aktörer som är avgörande därvidlag. I enlighet med Gordon, Tilley och Prakash utgår jag från att framtidsföreställningar framför allt är historievetenskapligt intressanta som indikatorer på de *samtida* kontexter i vilka de formuleras. Begreppet dilemma används i det följande för att analysera dessa kontexter. Detta innebär att jag intresserar mig för hur välfärdssamhällets förflutna aktualiserades, debatterades och kritiserades i framtidsstudierna, men också för hur detta förflutna präglade framtidsstudiernas framtidsbilder i en mer positiv mening.

Den förstnämnda frågeställningen kan därmed brytas ned i följande delfrågor: Vilka framtidsbilder och vilken framtidssyn formulerades inom och i anslutning till de svenska framtidsstudierna? Vilka dilemman avsåg framtidsbilderna lösa? Vilka

[147] Strömgren 2007, s. 27.

kritiska respektive affirmativa perspektiv på välfärdssamhället uttryckte de? Till dessa frågor återkommer jag i sammanfattningen av varje empiriskt kapitel. De båda andra frågeställningarna tar vi oss som sagt an i kapitel 6.

Metod

Avhandlingens metodologiska utgångspunkter diskuteras i det följande i fyra avsnitt. I det första av dessa presenteras begreppet gränsorganisation.[148] Detta ska i föreliggande sammanhang inte uppfattas som ett teoretiskt begrepp, med betydelse för hur jag analyserar mitt källmaterial. Istället fungerar det som ett metodologiskt begrepp, med betydelse för hur jag närmar mig mitt studieobjekt och avgränsar undersökningen tidsmässigt och tematiskt. I det andra avsnittet redovisar jag de typer av källmaterial som figurerar i undersökningen. I det tredje avsnittet förs en diskussion kring hur jag studerat källmaterialet, vilket innebär att några av de nyckelbegrepp som presenterades i föregående delkapitel får en något mer konkret form. Likaså diskuteras hur jag avser knyta källmaterialet till en större samhällelig och historisk kontext, vilket även det innebär en återkoppling till tidigare delkapitel. Jag anknyter här också till metodologiska resonemang av historikern Maria Ågren.[149] Det fjärde och sista avsnittet handlar om analysens disposition, vilken till största delen bestämts av dilemmabegreppet.

Att närma sig en gränsorganisation

Som nämndes inledningsvis tillskrevs de statliga framtidsstudierna flera funktioner i gränslandet mellan politiken, samhällsdebatten och vetenskapen.[150] Inom vetenskaps- och teknikstudier, eller *science and technology studies* (STS), har det vuxit fram en begreppsapparat som lämpar sig väl för att studera denna typ av sammanhang. Denna begreppsapparat speglar framför allt ett intresse för hur *gränser* etableras, upprätthålls, förhandlas och överskrids, både mellan olika vetenskapliga discipliner och mellan vetenskapen och andra samhällssfärer. Utgångspunkten för dessa begrepp, liksom för STS-fältet i stort, har i allmänhet

[148] David H. Guston, ”Stabilizing the Boundary between US Politics and Science: The Role of the Office of Technology Transfer as a Boundary Organization”, *Social Studies of Science* 1999:1, s. 87–111; David H. Guston, *Between Politics and Science: Assuring the Integrity and Productivity of Research*, Cambridge: Cambridge University Press 2000; David H. Guston, ”Boundary Organizations in Environmental Policy and Science: An Introduction”, *Science, Technology, & Human Values* 2001:4, s. 399–408.

[149] Maria Ågren, ”Synlighet, trovärdighet, vikt – och självkritik: Några synpunkter på källkritikens roll i dagens historieforskning”, *Historisk Tidskrift* 2005:2, s. 249–262.

[150] Mer om detta i kapitel 2.

varit att dylika gränser, i synnerhet den mellan vetenskap å ena sidan och politik, normer och ideologi å den andra, aldrig är på förhand givna utan skapas, reproduceras och förändras i givna historiska och sociala kontexter.

Ett relevant begrepp apropå svenska framtidsstudier är den amerikanske statsvetaren David Gustons *boundary organization*, eller gränsorganisation. En gränsorganisation befinner sig mellan politiken och vetenskapen, inbegriper aktörer från bägge läger och har specifika krav på sig från respektive sida. Gränsorganisationers verksamhet innebär en balansakt som av nödvändighet är komplex och riskfylld, påpekar Guston. Å ena sidan är de framgångsrika i den mån de skapar kontaktytor, samförstånd eller samarbeten mellan politiken och vetenskapen. Detta sker i form av gemensamma projekt som genererar både vetenskaplig och politisk legitimitet. Forskningen och dess resultat kan exempelvis tjäna som stöd för en viss typ av politik, medan intresset från politiskt håll kan medföra materiella och kunskapspolitiska fördelar för forskningen. Å andra sidan förväntas gränsorganisationer samtidigt göra en strikt åtskillnad mellan de båda sfärerna. I annat fall kan de lätt komma att ses som olyckliga exempel på antingen politiserad vetenskap eller, omvänt, teknokrati. Gränsorganisationer förväntas således både överskrida och upprätthålla gränsen mellan vetenskap och politik.[151]

---

[151] Guston 1999; Guston 2000; Guston 2001. Begreppet har naturligt nog ofta applicerats på policynära forskning, exempelvis miljö- och klimatrelaterad sådan. Se t.ex. Karin M. Gustafsson & Rolf Lidskog, ”Boundary organizations and environmental governance: Performance, institutional design, and conceptual development”, *Climate Risk Management* 2018, s. 1–11. Se även Guston 2001. I en svensk kontext har det använts för att analysera statliga utredningar, däribland 1930-talets befolkningskommission och 80- och 90-talets utredningar om genteknik. Se Per Wisselgren, ”Vetenskap och/eller politik? Om gränsteorier och utredningsväsendets vetenskapshistoria”, i Bosse Sundin & Maria Göransdotter (red.), *Mångsysslare och gränsöverskridare: 13 uppsatser i idéhistoria*, Umeå: Institutionen för idé- och samhällsstudier 2008a, s. 103–119; Per Wisselgren, ”Reforming the science-policy boundary: the Myrdals and the Swedish tradition of governmental commissions”, i Sven Eliaeson & Ragnar Kalleberg (red.), *Academics as public intellectuals*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing 2008b, s. 173–195; Jenny Eklöf, *Gene technology at stake: Swedish governmental commissions on the border of science and politics*, Umeå: Institutionen för historiska studier, Umeå universitet 2007. Se även Per Wisselgren, ”From Utopian One-worldism to geopolitical Intergovernmentalism: UNESCO’s Department of Social Sciences as an International Boundary Organization, 1946–1955”, *Serendipities: Journal for the Sociology and History of the Social Sciences*, 2017:2, s. 148–182. Besläktade begrepp är bland andra vetenskapshistorikern Peter Galisons *trading zone*, samt vetenskapssociologerna Helga Nowotny, Peter Scott och Michael Gibbons *transaction space*. Galisons antropologiskt inspirerade begrepp är mer strikt fokuserat på gränser mellan olika vetenskapliga kulturer och subkulturer. *Transaction space* är däremot uttryckligen avsett som en utvidgning av Galisons begrepp, omfattande “wider exchanges that take place across disciplinary and institutional boundaries […] The idea of ‘transaction’ implies, first, that all partners bring something that can be exchanged or negotiated and, second, that they also have the resources (scientific as well as material) to be able to take something from other participants.” Denna definition förefaller förutsätta en dubbelriktad interaktion mellan i princip jämställda parter och problematiserar därmed inte den maktaspekt som är central hos Guston. I föreliggande avhandling är denna aspekt dock viktig att ta hänsyn till, särskilt som man inom de svenska framtidsstudierna själva var noga med att betona att den vetenskapliga verksamheten ytterst måste underordnas politiskt definierade målsättningar. Mer om detta i kapitel 2. Se Peter Galison, *Image and Logic: A Material Culture of Microphysics*, Chicago,

Hos Guston och andra har fokus ofta legat på hur denna gräns hanterats, stabiliserats eller underminerats inom gränsorganisationers ramar, eller på själva de *objekt* som förenar politiska och vetenskapliga intressen.[152] Därför är det värt att erinra om att dessa båda aspekter ligger bortom min egen frågeställning, även om inte minst den förstnämnda vore möjlig att undersöka i fråga om de svenska framtidsstudierna. I detta sammanhang syftar gränsorganisationsbegreppet dock endast till att lyfta fram två grundläggande poänger. Först och främst tjänar det till att understryka den status och relativt framskjutna position framtidsstudier hade i offentligheten under perioden; gränsorganisationer befattar sig per definition med frågor och forskningsfält som är politisk angelägna i en given kontext. För det andra: även om en gränsorganisation har tydliga mål att förhålla sig till fungerar den likväl som en arena där olika intressen och perspektiv möts och bryts mot varandra, snarare än som en kollektiv aktör.[153] Även i detta avseende ger begreppet en adekvat förståelse för Sekretariatet för framtidsstudier, som inte bör ses i den senare bemärkelsen. Visserligen fanns här en kärna i form av en liten grupp anställda, liksom också en styrelse. För utförandet av varje framtidsstudie rekryterades emellertid i samtliga fall externa projektgrupper, vilka gavs betydande autonomi. Därtill medverkade i viss utsträckning även andra aktörer i verksamheten, såsom utomparlamentariska rörelser, studieförbund och journalister. Vi återkommer till sekretariatets struktur och personalsammansättning i kapitel 2.

Min användning av gränsorganisationsbegreppet kan sålunda kallas illustrativ snarare än analytisk och jag kommer endast undantagsvis att referera till det i avhandlingens empiriska delar. Som redan påpekats får begreppet dock konsekvenser för hur jag avgränsar min undersökning. Det är skärningspunkten mellan vetenskap, politiskt beslutsfattande och samhällsdebatt som står i fokus i det

---

London: University of Chicago Press 1997; Helga Nowotny, Peter Scott & Michael Gibbons, *Rethinking Science: Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*, Cambridge, Maldon: Polity Press 2001, s. 144–147. För en komparativ redogörelse för dessa tre begrepp, samt ytterligare ett par relaterade sådana, se Wisselgren 2008a, s. 104–108, 114.

[152] Gränsorganisationsbegreppet har således ofta kompletterats av vetenskapssociologen Thomas Gieryns något äldre begrepp *boundary work*, som handlar om hur vetenskapliga discipliner avgränsar sig i förhållande till andra discipliner och andra samhällssfärer, och/eller Susan Leigh Star och James Griesemers *boundary object*, som avser de antingen materiella eller immateriella objekt som möjliggör samarbeten mellan vetenskap och politik. Se Thomas F. Gieryn, ”Boundary-Work and the Demarcation of Science from Non-Science: Strains and Interests in Professional Ideologies of Scientists”, *American Sociological Review* 1983:6, s. 781–795; Thomas F. Gieryn, ”Boundaries of Science”, i Sheila Jasanoff, Gerald E. Markle, James C. Petersen & Trevor Pinch (red.), *Handbook of Science and Technology Studies*, Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications 1995, s. 393–443. Thomas F. Gieryn, *Cultural Boundaries of Science: Credibility On the Line*, Chicago: University of Chicago Press 1999; Susan Leigh Star & James R. Griesemer, “Institutional Ecology, ‘Translations’ and Boundary Objects: Amateurs and Professionals in Berkeley’s Museum of Vertebrate Zoology, 1907–1939”, *Social Studies of Science* 1989:3, s. 387–420. Se även Eklöf 2007; Wisselgren 2008a. Gieryns begrepp återkommer i kapitel 2, delkapitel Mellan politik och vetenskap.

[153] Se t.ex. Guston 1999; Guston 2000; Guston 2001.

följande, vilket medför att jag intresserar mig för de delar av framtidsstudieverksamheten som rörde sig i denna kontext. Detta motsvarar förvisso det mesta av det som Sekretariatet för framtidsstudier producerade under perioden, men inte allt. Jag har exempelvis bortsett från ”Projektet framtidsberedskap”, som sekretariatet initierade i slutet av 70-talet med finansiering från Riksbankens Jubileumsfond. Projektet var förlagt till skolans värld och byggde främst på en mängd intervjuer med elever, lärare och annan skolpersonal.[154] Vidare medför min inriktning på sekretariatet som gränsorganisation att jag sätter empirisk punkt i början av 80-talet, då framtidsstudieverksamheten alltså flyttades till en mer exklusivt vetenskaplig funktion i Forskningsrådsnämnden.[155] Av samma skäl har jag heller inte beaktat sekretariatets parallellt bildade systerorganisation, SALFO, som redan från början var mer renodlat orienterad mot vetenskapssamhället.[156]

Källmaterial

Avhandlingens empiriska delar bygger på ett flertal typer av källmaterial. Stommen utgörs av de framtidsstudier som bedrevs under den aktuella tidsperioden, det vill säga från och med mitten av 70-talet till början av 80-talet. En framtidsstudie var i detta sammanhang ett forskningsprojekt kring en fråga som uppfattades som långsiktigt betydelsefull eller problematisk. Sveriges energiförsörjning och Sveriges beroenden av omvärlden är två autentiska exempel. Varje projekt initierades och fick sin grundläggande utformning av Sekretariatet för framtidsstudiers styrelse, men utfördes, som nämndes i föregående avsnitt, av externt rekryterade projektgrupper. En projektgrupp bestod vanligen av cirka fem forskare, däribland en projektledare. Därtill knöts oftast ytterligare minst ett tiotal personer till varje framtidsstudie för mer temporära samarbeten, till exempel författandet av en enskild delrapport eller någon annan typ av kunskapsunderlag rörande en specifik fråga. Varje projektgrupp ansvarade inför en för studien sammansatt referensgrupp, bestående av riksdagsledamöter och tjänstemän.

Sammantaget initierades under avhandlingens undersökningsperiod åtta sådana projekt. I den så kallade första generationens framtidsstudier ingick ”Resurser och råvaror”, ”Energi och samhälle”, ”Sveriges internationella villkor” och ”Arbetslivet i framtiden”. Inriktningen på dessa projekt skisserades i de flesta fall redan i samband med framtidsstudieutredningen under Alva Myrdal. De inleddes i relativt nära anslutning till sekretariatets bildande och avslutades kring 1978. Alla utom den sistnämnda har inkluderats i min analys; ”Arbetslivet i framtiden” avbröts nämligen

[154] Se Johansson 2018, s. 188–216.

[155] Som vi har sett togs beslutet i själva verket redan 1979 och trädde i kraft året därpå. Vid det laget pågick dock sedan tidigare ett antal framtidsstudier som avslutades ett par år in på 80-talet. Därför sträcker sig min undersökning så långt.

[156] Se kapitel 2, delkapitel Mellan politik och vetenskap.

efter att endast ett fåtal delrapporter färdigställts.[157] Under senare delen av decenniet inleddes ytterligare ett antal framtidsstudier, vilka avslutades i början 80-talet: ”Det sårbara samhället”, ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”, ”Omsorgen i samhället” och ” ”Prognoser och politisk framtidsplanering”. Även dessa ingår i min undersökning.

Dessa framtidsstudier hade i mångt och mycket samma upplägg som vanliga statliga utredningar vid samma tid. Det rörde sig med andra ord om fleråriga projekt som längs vägen avyttrade en ofta tämligen utförlig programskrift, ett antal delrapporter och en mer omfattande avslutningspublikation, vanligen en slutrapport. De sistnämnda publicerades på läromedelsförlaget Liber. Samtliga publikationer var öppna för prenumeration för privatpersoner, bibliotek, skolor etcetera. Att projekten således var aktiva under ett antal år medför att åtminstone några av dem lämpar sig väl för att avläsa perspektivförskjutningar i synen på både framtiden och det nära förflutna. Till detta bidrar också framtidsstudiernas öppet normativa och politiska inslag.

Utöver själva framtidsstudierna ingår flera andra typer av tryckt material i undersökningen. Fristående rapporter, debattböcker, uppsatser och tryckta symposie- eller seminarierapporter som publicerades av Sekretariatet för framtidsstudier och/eller skrevs av därtill knutna personer har inkluderats i den mån de är relevanta för avhandlingens frågeställning.

Avhandlingen bygger i viss mån också på arkivstudier. Sekretariatet för framtidsstudier har ett eget arkiv hos Riksarkivet i Stockholm, omfattande nära trettio volymer för perioden 1972–79. Samtliga har jag gått igenom. Material från de därpå följande åren återfinns istället i Forskningsrådsnämndens arkiv, även det hos Riksarkivet.[158] Ur detta arkiv har jag använt mig av ett tiotal volymer. I båda arkiven är volymerna sorterade efter projekt eller framtidsstudier och varje projekt upptar vanligen en handfull volymer. Materialet består huvudsakligen av utkast till del- eller slutrapporter, promemorior, mötesprotokoll, minnesanteckningar,

---

[157] Samarbetssvårigheter inom projektgruppen har angetts som orsak. Se Wittrock 1980, s. 142; Alm 2008, s. 11.

[158] Exakt hur uppdelningen gjorts är dock inte alldeles tydligt, då Forskningsrådsnämndens arkiv också omfattar några framtidsstudier som inleddes flera år före 1979. Noterbart är också att framtidsstudien ”Energi och samhälle” har material i båda arkiven. I samband med flytten kompletterades sekretariatets styrelse för övrigt av en delegation, varför arkivvolymerna hos Forskningsrådsnämnden är betitlade Delegationen för framtidsstudier, inte Sekretariatet för framtidsstudier. Hänvisningar till arkivmaterial görs i analysen enligt följande, med reservation för att alla dessa uppgifter inte alltid finns i arkiven: personnamn, titel eller rubrik på texten inom citationstecken, förtydligande och datering av materialtyp, eventuellt sidnummer, arkiv, volymnummer, volymtitel i kursiv, samt eventuellt namn på mapp inom citationstecken. Ett exempel: Lars Ingelstam, ”Människan inför energiframtiderna. Anförande vid Energikonferens i Riksdagshuset den 15 mars 1974”, föredragsmanus daterat 1974–03–15, s. 4, Sekretariatet för framtidsstudiers arkiv, volym 8, *Energipolitiska delegationen, 1972–1974*, mappen ”Utgående arbetspromemorior 1972–1974”. Observera att volymnummer och namn på mappar endast återfinns i sekretariatets arkiv, inte i Forskningsrådsnämndens.

föredragsmanus och korrespondens. Även externt material förekommer, i form av pressklipp och kopior på artiklar eller uppsatser som av en eller annan anledning befunnits vara intressant för framtidsstudien i fråga. Många texter återkommer i ett flertal kopior, vilket gör arkivens omfattning något bedräglig.

Något måste här sägas om de yttre omständigheterna för avhandlingsskrivandet. Liksom gissningsvis många andra doktorander under det tidiga 2020-talet har jag nämligen sett mitt arbete påverkas av coronapandemin. Som relativt nybliven doktorand gjorde jag tre besök på Riksarkivet innan pandemin drabbade världen i början av 2020. Därefter följde en lång period då arkivet antingen var helt stängt eller hade så pass begränsade öppettider att långväga besök var uteslutna, och då jag dessutom inte kunde annat än förutsätta att denna situation skulle kvarstå under resten av doktorandtiden. Avhandlingen är således mindre arkivberoende än vad den hade kunnat vara. När jag sedermera trots allt fick möjlighet att gå igenom det resterande materialet var tidshorisonten en annan och avhandlingsarbetet sedan länge förbi sin mer formativa fas. Min materialgenomgång i detta senare skede har naturligt nog varit mer selektiv än tidigare, och snarast gjorts i kompletterande syfte. Följaktligen är det möjligt att avhandlingen hade fått en delvis annorlunda inriktning pandemin förutan. Det är till exempel tänkbart att jag ägnat mer uppmärksamhet åt interaktionen mellan projektgrupper och referensgrupper i de olika framtidsstudierna, eller åt projektgruppernas kontakter med utomstående aktörer, såsom lärosäten, skolor, enskilda forskare och så vidare. Nog sagt om den saken.

I undersökningen ingår också de pressdebatter som följde på vissa framtidsstudier, närmare bestämt på uppsatsen *How much is enough?* (kapitel 3) samt slutrapporterna från projekten ”Energi och samhälle” (kapitel 4), ”Sveriges internationella villkor” och ”Omsorgen i samhället” (kapitel 5). Det relevanta tidnings- och tidskriftsmaterialet har lokaliserats på olika sätt från fall till fall. I fråga om ”Sveriges internationella villkor” finns en pressklippssamling med bred geografisk täckning i framtidsstudiens arkiv, vilket dock inte gäller någon av de andra. Beträffande debatten kring *How much is enough?* finns däremot en tidigare studie att tillgå, med ett utförligt register över alla de ledar- och andra artiklar som befattade sig med uppsatsen.[159] ”Energi och samhälle” relaterade direkt till den under större delen av 70-talet intensivt omdebatterade kärnkraftsfrågan, vilket medförde att projektet, i motsats till de flesta andra framtidsstudier, kontinuerligt uppmärksammades i media under de år det pågick. Här har jag lokaliserat materialet med hjälp av Kungliga bibliotekets digitaliserade tidningsarkiv, där jag sökt på projektets titel, slutrapportens titel, titlarna på de enskilda delrapporterna samt de

[159] Allard & Lindholm 1976, s. 105–106. Registret förefaller relativt heltäckande: det har en bred geografisk spridning och innefattar huvudstadspress såväl som landsortspress, liksom tidskrifter av en mängd olika slag. Allard och Lindholms undersökning sätter förvisso punkt vid årsskiftet 1975/76, vilket säkerligen medför att en del senare inlägg om den aktuella uppsatsen missats. Samtidigt visar deras undersökning att debatten avtog betänkligt redan under senhösten 1975. Mer om detta i kapitel 3, delkapitel En uppsats och en debatt om ett annorlunda Sverige. Där ska vi också se att jag har vissa invändningar mot Allard och Lindholms slutsatser i övrigt.

aktuella författarnas namn. Mina sökningar har omfattat perioden 1975–1980.[160] Vidare har jag för motsvarande tidsperiod använt mig av Bibliotekstjänsts *Svenska tidningsartiklar* och *Svenska tidskriftsartiklar*. Vad slutligen beträffar ”Omsorgen i samhället” var debatten begränsad till ett och samma forum, närmare bestämt *Dagens Nyheters* kultursidor. I detta fall har materialet varit enklare att lokalisera. Slutligen har jag också gått igenom allt material under rubriken ”Framtidsforskning” i Sigtunastiftelsens pressklippsarkiv. Detta material består till stor del av artiklar om eller recensioner av utländsk framtidsforskning, och jämförelsevis lite om det svenska fältet. I enstaka fall har jag emellertid hittat användbart material på detta vis, främst i form av recensioner eller debattartiklar författade av någon vid sekretariatet.

Jag har också gjort ett litet antal intervjuer med personer som hade ledande roller, antingen i Sekretariatet för framtidsstudier under den aktuella perioden, eller i något av projekten: Lars Ingelstam och Göran Bäckstrand (sekretariatet), Lars Anell (”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”), Sven Tägil (”Sveriges internationella villkor”) och Måns Lönnroth (”Energi och samhälle”). Syftet med intervjuerna har i första hand varit att ge mig själv en bättre bakgrundsförståelse för hur framtidsstudiearbetet konkret gick till, med avseende på exempelvis rollfördelning inom projektgrupperna, relationerna mellan projektgrupper och referensgrupper, kontakter med medier och liknande. Intervjuerna med Ingelstam och Bäckstrand har också handlat om Sekretariatet för framtidsstudiers bakgrund, organisation och funktionssätt. Ett fåtal uppgifter från intervjuerna använder jag empiriskt i de följande kapitlen. Intervjuerna har genomförts under varierande former. Ingelstam och Bäckstrand intervjuade jag tillsammans i Stockholm i december 2019. Övriga intervjuer är alla gjorda hösten 2022. Tägil intervjuade jag på plats i Lund, Anell via telefon och Lönnroth via Zoom. Vid samma tid gjorde jag också ytterligare en intervju med Ingelstam via Zoom. Denna intervju följdes upp av en kortare skriftlig redogörelse från Ingelstam, främst gällande Sekretariatet för framtidsstudiers personalsammansättning.[161] I samtliga fall har jag utgått från ett antal förberedda frågor men också varit noga med att låta intervjupersonen berätta fritt och föra in samtalet på de aspekter av framtidsstudieverksamheten de själva funnit det angeläget att prata om. Detta motsvarar vad som brukar kallas semistrukturerade intervjuer.[162]

Vad återigen beträffar det skriftliga källmaterialet ska slutligen göras ett mer allmänt påpekande. Inom framtidsforskningen finns och har länge funnits ett intresse för att kartlägga det egna fältets historia och metodologi, vilket i någon mån

---

[160] Det bakre årtalet avser alltså det år då framtidsstudien inleddes. Den avslutades som nämnts 1978, men det har fallit sig naturligt att även undersöka perioden fram till och med folkomröstningen om kärnkraft.

[161] Se kapitel 2, delkapitel Mellan politik och vetenskap.

[162] Se t.ex. Malin Thor Tureby, “Muntlig historia”, i Martin Gustavsson & Yvonne Svanström (red.), *Metod: Guide för historiska studier*, Lund: Studentlitteratur 2018, s. 165.

också gällde de svenska framtidsstudierna under den aktuella perioden. Detta medför att gränsen mellan källmaterial och referenslitteratur stundtals kan förefalla diffus i denna avhandling. Tidigare diskuterade studier som Björn Wittrocks *Möjligheter och gränser* (se Forskningsläge) och Tore Frängsmyrs *Framsteg eller förfall* (se Teori) skrevs inte bara parallellt med mycket av mitt källmaterial, utan publicerades precis som framtidsstudiernas slutrapporter i Sekretariatet för framtidsstudiers och Libers gemensamma bokserie ”Framtidsbilder”.[163] Min särskiljande princip är dock enkel. Alla verk som angriper framtidsstudier som ett analysobjekt, utifrån någon form av (samtids)historiserande och förklarande perspektiv, snarare än att själva ägna sig åt prognoser, scenarioskrivning eller framtidsbilder, alternativt åt att formulera normer eller riktlinjer för framtidsstudier, är forskning och inte källmaterial. Därför tillhör varken Wittrock eller Frängsmyr den senare kategorin.[164] I enlighet med samma princip har jag tidigare behandlat 80-talets framtidsstudieutredning som tidigare forskning, medan Myrdalgruppens utredning från början av 70-talet däremot kommer att undersökas empiriskt.[165]

Att studera framtidsstudier – och varför

Ovanstående källmaterial har jag studerat som språkliga kvarlevor, med fokus på vissa typer av föreställningar som där kommer till uttryck. Som tidigare framgått rör det sig för det första om framtidsföreställningar; dels framtidsbilder (beskrivningar av framtida samhällstillstånd; önskvärda, oönskvärda eller helt enkelt sannolika eller tänkbara sådana), dels framtidssyner (mer grundläggande antaganden om möjligheten att påverka framtiden). En eller flera framtidsbilder utgjorde ofta själva huvudnumret i de olika framtidsstudierna. Framtidssyner artikulerades istället på en mer implicit nivå. Det är värt att påpeka att en framtidssyn givetvis inte förutsätter en framtidsbild utan också kan komma till uttryck i, säg, en mer fragmentarisk och avgränsad utsaga om framtiden, ett politiskt förslag eller en metodologiskt orienterad skrift om framtidsstudier. Framtidssyner förekommer med andra ord mer frekvent i mitt källmaterial än framtidsbilder.

Den andra typ av föreställningar jag intresserar mig för är dilemman (upplevda konflikter eller motsättningar mellan olika värden eller fenomen i välfärdssamhället). Framtidsföreställningar är i huvudfokus för analysen, medan

---

[163] Wittrock 1980; Frängsmyr 1980.

[164] Och med tanke på att Frängsmyrs bok, som vi har sett, knappt berör den moderna framtidsforskningen överhuvudtaget är den heller inte aktuell som tidigare forskning. Se föreliggande kapitel, delkapitel Teori, avsnitt ”Framtidsbilder”. Se även Frängsmyr 1980.

[165] SOU 1986:3; SOU 1972:59. Den förstnämnda innehöll förvisso just riktlinjer för framtidsstudierna men dess fokus låg just på att analysera den dittillsvarande verksamheten och dess politiska förutsättningar. Se föreliggande kapitel, delkapitel Inledning, samt delkapitel Forskningsläge, avsnitt ”De socialdemokratiska framtidsstudiernas uppgång och fall”. Min analys av Myrdalutredningen kommer i kapitel 2.

dilemmabegreppet syftar till att kontextualisera dessa föreställningar och förankra dem i samtida frågor och debatter. Dilemman har därmed också fått utforma analysens disposition, vilket vi återkommer till i nästa avsnitt.

Att fokus ligger på dessa aspekter har naturligt nog inneburit en selektiv läsning av källmaterialet, i synnerhet av de mer omfattande framtidsstudieprojekt som nämndes ovan. Inom dessa var vissa delrapporter till exempel rena kunskapssammanställningar om ämnen eller forskningsområden som befanns relevanta för framtidsstudien, och hade i sig inte mycket att säga om framtiden. Sådana texter har jag i stort sett bortsett från, även om det i vissa fall kan vara relevant att nämna dem för kontextens skull. Slutrapporterna till respektive framtidsstudie hade i gengäld ett mer övergripande och framåtblickande perspektiv. Därför är det i regel dessa som min empiriska framställning kretsar kring, även om delrapporter naturligtvis uppmärksammas i den mån de är av betydelse för avhandlingens syften. Det bör således understrykas att jag inte gör anspråk på att ge en heltäckande bild av dessa både kvantitativt omfattande och tematiskt vittfamnande projekt – samtidigt som jag emellertid menar att min begreppsapparat fångar högst väsentliga aspekter av periodens framtidsstudieverksamhet. Nämnas bör också att mitt tillvägagångssätt i enstaka fall har varit annorlunda än vad som nyss beskrivits, exempelvis såtillvida att en eller flera delrapporter fått mer uppmärksamhet än det aktuella projektets slutpublikation. Sådana avvikelser poängteras och motiveras där de uppträder i analysen.

Vad spelar då själva studieobjektet för roll i ett historievetenskapligt perspektiv? För snart två decennier sedan föreslog historikern Maria Ågren *vikt* som ett kriterium i en uppdaterad källkritik, avsedd för en historieskrivning där källor oftare används som kvarlevor än som berättande källor och där vedertagna kriterier som närhet och beroende inte längre fyller samma självklara funktion. Kriteriet syftar kort och gott till att svara på frågan vad historikerns studieobjekt och källmaterial säger om en större samhällelig och historisk kontext. Vikt ligger med andra ord nära den oftare använda termen representativitet och springer enligt Ågren ur historikerns ”önskan att få en helhetsförståelse av samhället”.[166]

Även om man kan rygga inför den citerade formuleringen, eller åtminstone fråga sig vad en sådan förståelse skulle innebära, är Ågrens resonemang onekligen relevant i föreliggande sammanhang. Både i avhandlingens syftesformulering och forskningsläge har jag knutit 70-talets framtidsstudier till större förändringsprocesser i det svenska samhället: socialdemokratins och välfärdsstatens radikalisering kring 1970 å ena sidan och de idépolitiska förändringarna kring 1980 å den andra. Anspråket är med andra ord att denna större kontext inte bara kan bidra till att kasta ljus över framtidsstudierna, utan att förhållandet i någon utsträckning också är det motsatta. Detta bygger väsentligen på två antaganden, vilka samtidigt klargör min egen syn på framtidsstudiernas vikt. Båda knyter an till poänger som gjorts tidigare i avhandlingen.

[166] Ågren 2005, s. 257–259, citat på s. 257.

Det första är att 70-talets statliga framtidsstudier i viss mån var en representant för socialdemokratin och välfärdsstaten. Att sekretariatet var en gränsorganisation där olika vetenskaps- och samhällssyner möttes motsäger inte detta på något sätt. Inte heller undergrävs antagandet av att Sekretariatet för framtidsstudier från och med 1975 var underordnad en parlamentariskt tillsatt styrelse, med representanter från samtliga riksdagspartier, eller av att Sverige under lejonparten av avhandlingens undersökningsperiod leddes av borgerliga regeringar. Som noterades i forskningsläget är det likväl så att 70-talets framtidsstudier i en grundläggande mening präglades av ”den svenska modellen för välfärdssamhället uppbyggnad”, för att tala med framtidsstudieutredningen från mitten av 80-talet, och av ”ett i vid mening socialdemokratiskt idéarv”, för att tala med Björn Wittrock. [167] En väsentlig del av framtidsstudiernas mer aktiva och tongivande forskare var också, som vi ska se längre fram, aktiva inom partiet eller diverse sidoorganisationer. Vad gäller att begripa de förändringar det svenska samhället genomgick under 80-talet är den kritik mot välfärdssamhället som formulerades i detta socialdemokratiskt präglade sammanhang minst lika väsentlig som den ”högervåg” som bland andra Kristina Boréus har talat om[168] – dels eftersom den alltså i viss mening kom inifrån, dels eftersom den föregick den borgerliga eller ’nyliberala’ kritiken.

Det andra antagandet är att framtidsstudieverksamheten var speciell på åtminstone ett sätt. Inte nödvändigtvis för att den lyfte fram frågor som dittills inte fått uppmärksamhet. Som Gustaf Johansson har pekat på i sin avhandling uppvisade Sveriges mediala offentlighet redan under åren kring 1970 en veritabel framtidsfixering, oftast koncentrerad till dystra förutsägelser med ekologiska och tillväxtkritiska förtecken, i viss mån också till radikala, utopiska alternativ.[169] Framtidsstudiernas institutionalisering var rimligen mer av ett symptom på än en katalysator för denna utveckling, även om åtminstone sekretariatets mer uppmärksammade projekt och publikationer mycket väl kan ha bidragit till att underhålla ett allmänt framtidsintresse. Vidare förefaller det i sekretariatets ämnesval ofta ha fallit sig naturligt att angripa ämnen som redan uppfattades som angelägna från politiskt håll och i den allmänna debatten.[170] De statliga framtidsstudiernas mer originella bidrag till politiken och samhällsdebatten bestod istället i att de av nödvändighet – givet att de skulle leverera politiska handlingsrekommendationer såväl som framåtblickande bidrag till samhällsdebatten – inbegrep systematiska reflektioner över den långsiktiga framtiden, samt över hur denna kunde påverkas; framtidsbilder såväl som idéer

[167] SOU 1986:3, s. 25; Wittrock 1980, s. 135.

[168] Boréus 1994.

[169] Johansson 2018. Se även t.ex. Holmberg 1998; Ekberg 2016; Larsson Heidenblad 2021.

[170] Flera framtidsstudier bedrevs till exempel parallellt med andra utredningar om samma eller angränsande ämnen, däribland ”Resurser och råvaror” och ”Energi och samhälle”. Se kapitel 3, delkapitel Resurser och råvaror i en delad värld, respektive kapitel 4, delkapitel En ställföreträdande framtidsstudie om teknik och samhälle.

kring dessa framtidsbilders förutsättningar. 70-talets framtidsstudier ger därmed en intressant inblick i hur välfärdssamhällets långsiktiga handlingsfrihet uppfattades och diskuterades under en på många sätt omvälvande period, av en grupp människor som åtminstone i en grundläggande mening identifierade sig med detta samhälles institutioner och intressen.

Analysens disposition

Analysen består av sammanlagt fem kapitel (kapitel 2–6), varav de fyra första är empiriska. Kapitel 2, Att välja framtidsstudier, handlar om den tidigare nämnda framtidsstudieutredningen från början av 70-talet, vilken föranledde Sekretariatet för framtidsstudiers bildande. Detta kapitel syftar framför allt till att frilägga en framtidssyn som jag menar är en viktig utgångspunkt för de svenska framtidsstudierna. Kapitlet bygger på ett smalare källunderlag än de övriga tre. Det är därför också något kortare och har en delvis annorlunda struktur. Dess delkapitel är inte uppdelade i avsnitt och dess sammanfattning följer inte studiens empiriska frågor på samma sätt som sammanfattningarna i de följande kapitlen (se nedan).

I övrigt har den empiriska undersökningen disponerats enligt avhandlingens dilemmabegrepp. Jag har i källmaterialet urskilt tre centrala dilemman, kopplade till ekonomisk tillväxt, teknisk utveckling och internationella beroenden. Dessa problemområden överlappade givetvis varandra i flera avseenden, men som jag visar under analysens gång konceptualiserades de ändå som tillräckligt självständiga i förhållande till varandra för att en sådan uppdelning ska vara befogad. Kapitlen 3–5 heter sålunda Tillväxtens dilemma, Teknikens dilemma och Internationaliseringens dilemma. Vart och ett av dessa inleds med ett avsnitt där kapitlets syfte, källmaterial och disposition redovisas. I samtliga fall görs därefter också en kontextualisering med utblick mot samtida debatter och händelser. I fokus står därefter en eller flera framtidsstudier och diverse annat material av intresse. Varje kapitel består av ett antal delkapitel, som i sin tur är uppdelade i ett flertal avsnitt. I några av de lite längre delkapitlen presenteras dispositionen mer ingående inledningsvis. Varje kapitel avrundas med en sammanfattande diskussion som kretsar kring avhandlingens empiriska frågor.[171] Det avslutande kapitel 6 består av en summerande respektive en utåtblickande del.

Denna huvudsakligen tematiskt bestämda disposition har också kronologiska inslag, dels på så sätt att jag i varje kapitel följer en kronologisk linje relativt konsekvent, dels eftersom det också finns en viss kronologi mellan kapitlen. Kapitel 2 handlar som sagt om den utredning som blev startskottet till Sekretariatet för framtidsstudier. I kapitel 3 ligger tyngdpunkten på sekretariatets första år fram till mitten av 70-talet och i kapitel 4 på decenniets senare del, även om enstaka källmaterial utgör undantag i respektive kapitel. Kapitel 5 omfattar i sin tur senare

[171] Se föreliggande kapitel, delkapitel Teori, avsnitt ”Teorin och avhandlingens frågeställning”.

delen av 70-talet och början av 80-talet. I linje med vad som tidigare indikerats syftar den kronologiska aspekten till att visa på vissa förändringar och perspektivförskjutningar.

2 Att välja framtidsstudier

> Vad man emellertid måste betona är de klara risker det innebär, inte bara för u-länder utan även för små länder som t ex Sverige, om framtidsforskningen blir något av ett okontrollerat monopol för ett fåtal speciellt mäktiga intressegrupper. På olika sätt framtagna ensidiga framtidsvyer, kan på ett farligt sätt suggerera fram en opinionsbildning om en viss ödesbunden utveckling för länder och folk när det i själva verket är medborgarna själva som kan och måste bestämma samhällets framtida utveckling.
>
> Olof Palme, 1971.[172]

Inledning

Upprinnelsen till Sekretariatet för framtidsstudiers bildande var alltså en offentlig utredning under Alva Myrdals ledning, tillsatt i början av sommaren 1971 och avslutad drygt ett år senare i och med betänkandet *Att välja framtid*. Syftena var flera: att kartlägga det befintliga fältet framtidsforskning med avseende på metoder och arbetsformer; att bedöma den inhemska kompetensen på området och hur denna kunde stärkas; att skapa underlag för fortsatta diskussioner om svensk framtidsforskning och att identifiera lämpliga ämnesval för densamma. Utöver Myrdal ingick Lars Ingelstam, Martin Fehrm, Marianne Frankenhaeuser, Torsten Hägerstrand, Ingemar Ståhl och Birgitta Odén i utredningen. Något senare knöts även Arne Engström från statsrådsberedningen och Åke Mattsson från forskningsberedningen till gruppen, den senare som sekreterare.[173]

Ett par saker är värda att framhålla om denna personalsammansättning. Först och främst kan konstateras att flera av utredarna också var eller hade varit delaktiga i den näringslivs- respektive försvarsorienterade pionjärverksamhet på framtidsstudieområdet som sedan tidigare bedrevs av Ingenjörsvetenskapsakademin (IVA) och Försvarets forskningsanstalt (FOA).[174] Engagemanget för och expertisen

---

[172] Ur Palmes direktiv till framtidsstudieutredningen, citerade i SOU 1972:59, s. 8.

[173] SOU 1972:59, s. 7.

[174] Fehrm, Ståhl och Ingelstam ingick alla i planeringskretsarna på FOA under 60-talet, vilket jag återkommer till längre fram. Både Hägerstrand och Fehrm var också ledamöter i IVA och den senare av dem medverkade i den framtidsstudieutredning som där initierades i slutet av 60-talet.

inom framtidsstudier var på detta stadium knappast mer utbrett än att sådana överlappningar förekom, även om den offentliga framtidsstudieutredningen alltså utgjorde något av ett konkurrerande initiativ gentemot framför allt IVAs förehavanden. Till det sistnämnda återkommer vi längre fram.

Vidare ska framhållas att utredningsgruppen bestod av akademiker som i så gott som samtliga fall hade omfattande erfarenheter av samhällsplanering och politiskt reformarbete. Myrdal själv hade som bekant medverkat i flera betydelsefulla socialpolitiska utredningar under 30- och 40-talet och därefter varvat prestigefyllda uppdrag utomlands med en karriär som socialdemokratiskt statsråd och riksdagsledamot.[175] Hägerstrand var professor i kulturgeografi vid Lunds universitet sedan 1957. Historikern Pär Wikman har i avhandlingen *Kulturgeografin tar plats i välfärdsstaten* (2019) visat att Hägerstrand hade en central roll inom den grupp unga kulturgeografer som målmedvetet etablerade sig inom det statliga utredningsväsendet och diverse planeringsorgan under den tidiga efterkrigstiden. Bland annat uppmärksammar Wikman det inflytande som ”de planerande geograferna” hade på 60- och 70-talets kommunindelningar.[176]

Fehrm hade varit generaldirektör för FOA mellan 1957 och 1968, alltså under en period då myndigheten hade en nyckelroll i att importera och utveckla metoder för operationsanalys, systemanalys och långsiktig planering.[177] Han var samtidigt ordförande i Naturvetenskapliga forskningsrådet och startade i slutet av 60-talet ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt där tanken var att tillämpa den sortens metoder på miljö- och naturresursforskning. Till projektet rekryterades bland andra Birgitta Odén, professor i historia vid Lunds universitet. Odén hade i flera sammanhang pläderat för en modernare, mer samhällsnyttig och planeringsinriktad historieforskning, med samhällsvetenskaperna som förebild.[178]

Likaså var Fehrm en av initiativtagarna till Föreningen för framtidsstudier, som IVA startade på våren 1971, ungefär parallellt med att han inledde sitt arbete med Myrdalgruppen. Se Sörlin 2019, s. 146. Om framtidsstudieverksamheten vid IVA och FOA, se även Kaijser & Tiberg 2000, s. 387–402; Holmberg 2017, s. 282–283.

[175] Se t.ex. Yvonne Hirdman, *Det tänkande hjärtat: Boken om Alva Myrdal*, Stockholm: Ordfront 2010 (2006); Etzemüller 2014.

[176] Pär Wikman, *Kulturgeografin tar plats i välfärdsstaten: Vetenskapliga modeller och politiska reformer under efterkrigstidens första decennier*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala universitet 2019.

[177] Kaijser & Tiberg 2000, s. 389–395.

[178] Forskningsprogrammet, liksom den gemensamma debattbok som också funnits i tankarna, rann sedermera ut i sanden. Odén försökte vid samma tid starta ett miljöhistoriskt forskningsprogram vid den egna heminstitutionen, ett initiativ som endast delvis förverkligades. Se David Larsson Heidenblad, ”Miljöhumaniora på 60-talet? Birgitta Odéns miljöhistoriska initiativ och skissernas historiografi”, *Scandia* 2019a:1, s. 37–64. Om Odéns engagemang för en politiskt användbar historievetenskap samt hennes bidrag till framtidsstudieutredningen, se även Holmberg 2017, s. 288–292. För en personlig tillbakablick på det tidiga miljöhistoriska intresset och bidraget till framtidsstudieutredningen, se Birgitta Odén, ”Historia och framtid: Föredrag vid Lunds universitetshistoriska sällskaps årsmöte”, i Roger Qvarsell & Bengt Sandin (red.), *Den*

Även Ståhl och Ingelstam hade deltagit i planeringsverksamheten vid FOA. Ståhl, som blev professor i nationalekonomi vid Lunds universitet samma år som framtidsstudieutredningen tillsattes, hade under delar av 60-talet arbetat med planeringsfrågor vid myndigheten, parallellt med uppdrag vid bland annat finansdepartementet och försvarsdepartementet. Under 60- och 70-talet deltog han i ett flertal statliga utredningar utöver framtidsstudieutredningen, bland annat försvarskostnadsutredningen, energikommittén och utbildningsutredningen.[179] Ingelstam var professor i matematik vid Kungliga tekniska högskolan (KTH), men sedan 1969 också chef för Forskningsgruppen för planeringsteori som FOA inrättat vid samma lärosäte. Parallellt med framtidsstudieutredningen var han sedan hösten 1971 också huvudsekreterare i forskningsrådsutredningen. Ingelstam var socialdemokrat med frikyrklig bakgrund och engagerade sig tidigt i den svenska debatten om framtidsstudier i slutet av 60-talet. I framtidsstudieutredningen blev han huvudansvarig för redigeringen av *Att välja framtid*, och sedermera också ordförande för Sekretariatet för framtidsstudier. Vi får således anledning att återkomma till honom ett flertal gånger i denna avhandling.

Myrdalgruppens utredning är en jämförelsevis beforskad episod i den svenska framtidsforskningens historia.[180] För mina syften är den likväl viktig att analysera med avhandlingens egen begreppsapparat, för i detta sammanhang formulerades idéer om framtidens formbarhet och framtidsstudiernas uppgifter som är viktiga att ha i åtanke i avhandlingens senare delar. Dessutom är min undersökning i detta kapitel värd att ställa i relation till vad som tidigare skrivits om utredningen. Ofta har den beskrivits som kluven mellan å ena sidan ett rationalistiskt och vetenskapsoptimistiskt planeringsideal, å andra sidan det tidiga 70-talets samhällskritik. Sålunda har Jenny Andersson i en artikel från 2006 noterat att Myrdalgruppens tolkning av framtidsstudier uttryckte såväl en djup tilltro till social ingenjörskonst och planering som en kritik mot rationalism, teknokrati och vetenskaplig elitism.[181] Andra har framhävt det senare inslaget. Gustav Holmberg har lyft fram utredningens forskningspolitiska positionering, där Myrdalgruppen explicit tonade ned framtidsstudiernas vetenskapliga anspråk.[182] Gustaf Johansson

---

mångfaldiga historien: Tio historiker om forskningen inför framtiden, Lund: Historiska Media 2000, s. 215–231.

[179] Lars Jonung, ”Ingemar Ståhl 1938–2014: A Portrait”, i Christina & Lars Jonung (red.), *Ingemar Ståhl: A Market Liberal in the Swedish Welfare State*, Stockholm: Dialogos Förlag 2020, s. 14.

[180] Se framför allt Wittrock 1980; Andersson 2006a. Se även Holmberg 2017; Johansson 2018. Se även kapitel 1, delkapitel Forskningsläge, avsnitt “De socialdemokratiska framtidsstudiernas uppgång och fall”.

[181] Andersson 2006a, s. 279: ”futures studies, as interpreted by the Alva Myrdal group, came to embody both an extreme idea of social engineering […] and a fundamental critique of the objectivity and technocracy at the basis of social planning”.

[182] Holmberg 2017, s. 286.

har visat att gruppen i alla fall delvis tänkte sig framtidsstudierna som en pedagogisk, folkbildande verksamhet, i linje med tidens radikaldemokratiska ideal.[183] I en senare studie tillsammans med geografen Erik Westholm, där *Att välja framtid* förvisso bara berörs i förbifarten, uppmärksammar Andersson å andra sidan utredningens rationalistiska drag: *Att välja framtid* ”kännetecknades av en överväldigande tro […] på vetenskapens möjlighet att medverka till att lösa de stora samhällsproblemen. Nu kunde långsiktiga tidshorisonter bli föremål för kunskap, planering och styrning.”[184] Det vore överdrivet att här tala om tolkningskonflikter, men vi kan konstatera att olika forskare betonat olika aspekter i fråga om utredningens idémässiga innehåll. Jag återkommer till dessa iakttagelser i kapitlets sammanfattning och de är värda att ha i åtanke under analysens gång.

Kapitlets källmaterial består alltså i huvudsak av *Att välja framtid* och de ovan nämnda specialarbetena.[185] Med hjälp av tidigare forskning görs också hänvisningar till den svenska debatten om framtidsstudier under åren kring 1970. Analysen görs i tre delkapitel. I det första av dessa behandlar jag utredningens framtidssyn, det vill säga de uppfattningar om möjligheten att påverka framtiden som artikulerades i sammanhanget. I det andra applicerar jag vetenskapssociologen Thomas Gieryns begrepp *boundary work* – gränsdragningsarbete – på utredningen, och lyfter därmed fram hur förhållandet mellan politik och vetenskap diskuterades i sammanhanget.[186] Jag pekar också på ett samband mellan framtidsstudieutredningens framtidssyn och dess gränsdragningsarbete. Slutligen redogör jag kortfattat för vad som kan ses som en del av gränsdragningsarbetets resultat, det vill säga den struktur och personalsammansättning sekretariatet kom att få under de närmast följande åren. Det tredje delkapitlet är en sammanfattning.

Framtiden som en formbar helhet

Som vi tidigare har sett föregicks Myrdalgruppens arbete av ett antal års debatt, inte minst rörande hur en svensk institution för framtidsforskning skulle organiseras och finansieras.[187] IVA-utredningen från 1969 föreslog som sagt att staten och en privat, näringslivsförankrad stiftelse skulle dela på kostnader, ansvar och inflytande. Lars Ingelstam, som alltså snart skulle komma att ingå i Myrdalgruppen, genmälde i en

[183] Johansson 2018, s. 188–189, 192–194.

[184] Andersson & Westholm 2019, s. 45–46, citat på s. 45.

[185] Bortsett från Marianne Frankenhaeuser specialarbete, vilket istället diskuteras i kapitel 4, delkapitel Teknikens verkningar och drivkrafter, avsnitt ”’Under trycket av kommunikationsteknologin’”.

[186] Gieryn 1983; Gieryn 1995; Gieryn 1999.

[187] Den mest ingående redogörelsen för upptakten till den statliga framtidsstudieutredningen och dess betänkande återfinns i Wittrock 1980, s. 32–68. Se även Andersson 2006a, s. 279–285; Holmberg 2017, s. 281–285.

artikel i *Aftonbladet* att det här var fråga om två parter med fundamentalt olika synsätt på ”vilka styrningsmekanismer som är ’tillåtna’”. Ingelstam menade att regeringen, åtminstone så länge som den var av socialdemokratiskt märke, hade ”intresse av betydligt mera aktiva, styrningsinriktade framtidsstudier än vad privatindustrin har”. Om någon form av permanent organisation för framtidsforskning skulle inrättas var det således mer realistiskt att staten ensam tog på sig ansvaret. Till den uppfattningen anslöt sig också en forskningspolitisk delegation inom Tjänstemännens centralorganisation (TCO), som utredde frågan parallellt med IVA-gruppen, och en tjänsteman i forskningsberedningen, Bo Oscarsson, som i en promemoria polemiserade mot IVAs förslag. Två folkpartistiska riksdagsmotioner 1969 yrkade å sin sida på ett helt fristående institut för framtidsforskning, ett förslag som också skrevs in i partiprogrammet. Följande år följdes detta upp med idén om ett nordiskt samarbetsorgan där forskningsråd och akademiska institutioner med intresse och kompetens för framtidsforskning skulle ingå. Båda förslagen motiverades med hänvisning till behovet av att garantera denna forsknings oberoende gentemot både parti- och branschintressen.[188]

I grunden kan samtliga förslag sägas ha utgått från en högst likartad tanke om framtidsstudiernas funktion och betydelse. Som Gustav Holmberg har påpekat tenderade de inblandade parterna att betrakta framtidsstudier som en potentiell maktresurs, ett medel för att skaffa sig inflytande över samhällsutvecklingen.[189] Framtidsstudierna var, med denna avhandlings terminologi, förknippade med en utopisk framtidssyn, vilket också gjorde frågan om organisations- och finansieringsformer desto mer angelägen. Sverker Sörlin har framhållit att man inom IVA-utredningen såg framtidsstudier som ”en vetenskapligt upplyst kungsväg till rationella beslut”. Genom framtidsrelevant ”information” skulle Sverige och den svenska industrin tillskansa sig en viktig internationell konkurrensfördel.[190] De folkpartister som istället förordade ett fristående institut för framtidsstudier varnade för vad de såg som alternativen: antingen en situation där ”framtiden totalt hamnar hos de statliga planerarna och handhas där utan insyn”, eller en där ”framtidsforskningen blir något som de mångnationella jätteföretagen får monopol på, en fara som redan är mycket näraliggande”.[191]

Det är noterbart att även debattörer som i princip avfärdade framtidsforskningen, åtminstone i befintlig internationell form, hade likartade utgångspunkter. Detta exemplifieras av en socialistiskt anstruken vidräkning med fältet som två unga

---

[188] Wittrock 1980, s. 32–36, 40, Ingelstam-citaten på s. 33 respektive 34. Om IVA-utredningen, se även Sörlin 2019, s. 142–143.

[189] Holmberg 2017, s. 284.

[190] Sörlin 2019, s. 143.

[191] Citerat ur Wittrock 1980, s. 35. Samma synsätt kan noteras i exempelvis Bo Oscarssons promemoria för ett framtidsstudieinstitut i statsrådsberedningen. Oscarsson menade att framtidsstudier ”i allmänhet kan sägas syfta till att skaffa fram information som grund för att kontrollera eller planera den långsiktiga samhällsutvecklingen eller delar därav”. Citerat ur Wittrock 1980, s. 40–41.

lundaforskare, Jan Annerstedt och Lars Dencik, publicerade i *Ord och bild* 1971. Artikeln innehöll endast kortfattade och förhållandevis neutrala hänvisningar till den offentliga framtidsstudieutredningen, som då nyligen inletts. Den amerikanska futurologin, men även IVAs och FOAs varianter av framtidsforskning, dömdes däremot ut som manipulativ pseudovetenskap med illa dolda liberal-kapitalistiska undertoner. Syftet var enligt Annerstedt och Dencik att producera en slags självuppfyllande profetior: framtiden framställdes som en förlängning av nuet, det vill säga som fortsatt präglad av ekonomisk tillväxt, teknisk utveckling, västerländsk hegemoni och så vidare. Eftersom denna typ av suggestiva framtidsbilder på sistone fått en bedrägligt vetenskaplig status utövade de ett betydande inflytande på beslutsfattare och planerare, särskilt som de ju marginaliserade alternativa idéer om hur framtiden skulle kunna utformas. Framtiden hade således blivit ”imperialismens 7:e kontinent” som likt en gång Afrika skulle erövras och betvingas, låt vara med förment objektiva prognoser och trendframskrivningar som vapen. Även denna avvisande hållning vilade som synes på uppfattningen om framtidsforskning som ett reellt politiskt maktmedel. I detta faktum fanns å andra sidan en slags utopisk potential. Annerstedt och Dencik avslutade sitt inlägg med att konstatera att framtidsforskningen trots allt rymde ”en medvetenhet om att den s.k. utvecklingen låter sig styras”, liksom en i sig lovvärd ”ambition att se hur saker och ting hänger samman i helheter, m.a.o. en strävan till holism som är en välgörande kontrast till den vanliga akademiska samhällsforskningens atomism”.[192] Med andra ord var problemet med den hittillsvarande framtidsforskningen att den saluförde en ideologiskt betingad illusion av oundviklighet och slutenhet. Denna dolde hur det egentligen förhöll sig, det vill säga att framtiden till syvende och sist var formbar och att ett annat samhälle var möjligt.

Denna utopiska framtidssyn, med tillhörande tro på framtidsstudiernas förmåga att påverka den långsiktiga utvecklingen, var sedermera också framträdande i *Att välja framtid*. Visserligen har Björn Wittrock i sin studie om Sekretariatet för framtidsstudiers tillblivelse och tidiga år argumenterat för att den socialdemokratiska regeringens agerande i frågan var senfärdigt och reaktivt snarare än grundat i ett genuint engagemang. Den offentliga utredningen tillsattes främst som ett försök att gripa initiativet från aktörer som dittills varit mer försigkomna på området.[193] Även en sådan tolkning implicerar emellertid att verksamheten trots allt uppfattades som viktig också från regeringshåll, om inte annat vid denna tidpunkt.[194]

---

[192] Jan Annerstedt & Lars Dencik, ”Koloniseringen av framtiden”, *Ord & Bild* 1971:6, s. 412–425, citaten på s. 424 respektive 425.

[193] Wittrock 1980, s. 11.

[194] Åtminstone Olof Palmes egna uttalanden i samband med den offentliga framtidsstudieutredningens tillsättande antydde att han instämde i att framtidsstudier var en reell maktresurs som det sålunda var angeläget att tillskansa sig. Se t.ex. Palme-citatet som inleder föreliggande kapitel. Se även SOU 1972:59, s. 8. Lars Ingelstam har i efterhand pekat på att flera personer i Palmes närhet övertygade denne om vikten av att placera verksamheten i kanslihuset. Det rörde sig om Alva

I betänkandets inledning artikulerades mycket riktigt två nära sammanhängande idéer om framtidsstudier som båda kan noteras även i ovanstående citat från Annerstedt och Dencik. För det första tanken om framtidsstudier som ett medel för att forma framtiden, på gott och ont. Där Annerstedt och Dencik ställt sig avvisande till fältets vetenskapliga status urskilde Myrdalgruppen däremot två nivåer, varav i alla fall den ena var vetenskaplig i vedertagen mening:

> Framtidsstudier innebär dels produktion och insamlande av kunskap, dels utformande av framtidsbilder av olika slag. Men kunskap är makt och bilder har stor övertalningskraft. Därför kan de studier det här gäller bli ytterst viktiga maktfaktorer i spelet mellan olika grupper i samhället.[195]

Vidare återkom i betänkandet en annan tanke som uttryckts av Annerstedt och Dencik, vilken var nära relaterad till den utopiska framtidssynen, nämligen förhoppningen att framtidsforskningen skulle kunna erbjuda ett slags helhetsperspektiv på samhället och samhällsutvecklingen.[196] Behovet av ett sådant perspektiv var enligt många akut i början av 70-talet, av flera skäl. Dels fanns en oro för den ”sektorisering” som välfärdsstatens snabba tillväxt gav upphov till; förutsättningarna för en överblick över samhället minskade i takt med att de politiska och byråkratiska beslutsfunktionerna blev allt fler och allt mer utspridda. Dels hade med miljöfrågornas globala genombrott etablerats en tankefigur om jorden som en helhet vars alla delar – kontinenter, länder, lokalsamhällen, ekosystem – var sammantvinnade i ett komplext system av ömsesidiga beroenden och resursmässiga begränsningar. Populära metaforer som *spaceship earth* och uppfordrande uttryck som *only one earth* lät förstå att behovet av en ny typ av holistisk forskning var akut.[197]

Myrdal och Arne Engström, som båda alltså ingick i framtidsstudieutredningen, liksom om två personer i statsrådsberedningen: Palmes statssekreterare Thage G. Peterson och det konsultativa statsrådet Carl Lidbom. Se intervju med Lars Ingelstam 9/11 2022.

[195] SOU 1972:59, s. 12.

[196] Till exempel beskrev Birgitta Odén i sitt specialarbete den idealtypiske framtidsforskaren som ”en ’partisan’, som utan rädsla för egna misstag vågar utnyttja andra discipliner för ett tvärvetenskapligt angreppssätt i syfte att uppnå sektorsövergripande, integrerade problemlösningar”. Se Birgitta Odén, *Planering, värdestruktur och demokratisk participation*, Ds Ju 1972:27, Stockholm: Justitiedepartementet 1972, s. 3. Mer om specialarbetet i nästa delkapitel.

[197] Se t.ex. Sabine Höhler, *Spaceship Earth in the Environmental Age, 1960–1990*, London, Brookfield: Pickering & Chatto 2015; Perrin Selcer, *The Postwar Origins of the Global Environment: How the United Nations Built Spaceship Earth*, New York: Columbia University Press 2018; Paul Warde, Libby Robin & Sverker Sörlin, *The Environment: A History of the Idea*, Baltimore: Johns Hopkins University Press 2018; Donald Worster, *Shrinking the Earth: The Rise and Decline of Natural Abundance*, New York: Oxford University Press 2018. Se även t.ex. Barbara Ward, *Spaceship Earth*, New York: Columbia University Press 1966; R. Buckminster Fuller, *Operating Manual for Spaceship Earth*, Baden: Lars Müller Publishers 2008 (1969); *The Stockholm Conference: Only One Earth – An Introduction to the Politics of Survival*, London: Friends of the Earth 1972; Barbara Ward & René Dubos, *Only One Earth: The Care and*

I *Att välja framtid* härleddes sålunda det växande intresset för framtidsforskning till en gryende insikt om att den långsiktiga samhällsutvecklingen var behäftad med svåröverskådliga samband och återkopplingsmekanismer, vilka dessutom hade problematiska implikationer för demokratin. Samhällsavgörande beslut, inte minst i ekonomiska frågor, fattades ofta i sammanhang långt bortom de politiska institutionerna och allmän insyn. Även formellt demokratiska beslutsprocesser gällde ofta frågor som var så pass komplexa och svåröverskådliga att det folkliga inflytandet närmast var en chimär. Komplexiteten hade både rumsliga och temporala dimensioner, noterade Myrdalgruppen. Det som var positivt för det egna landet kunde exempelvis drabba andra länder negativt; det som var rationellt inom en samhällssektor kunde ha en helt annan påverkan på andra områden. Men även beslut eller innovationer som var allmänt gynnsamma i ett kortsiktigt perspektiv kunde ha förödande konsekvenser för kommande generationer. Det fanns kort sagt ett stort behov av överblick, helhetsperspektiv och ett stärkt "'framtids-medvetande'" både hos politiker och allmänhet. Myrdalgruppen tillskrev i detta avseende de av nödvändighet tvärvetenskapliga framtidsstudierna en viktig uppgift. Verksamheten måste orientera sig både mot de politiska institutionerna, genom att presentera långsiktigt beslutsunderlag, och mot befolkningen i stort, genom att rikta uppmärksamheten mot långsiktigt angelägna frågor. Viktigt i båda fallen var att man presenterade "*alternativa framtider*", för att motverka alla föreställningar om en oundviklig eller lagbunden samhällsutveckling.[198] Det framtidsstudieobjekt man här tog sikte på var alltså samhället i dess helhet, potentiellt hela världen.

Som tidigare framhållits har Jenny Andersson argumenterat för att synen på framtiden som sluten och förutsebar (en deterministisk framtidssyn, i föreliggande avhandling) respektive öppen och formbar (en utopisk framtidssyn, i föreliggande avhandling) var den fundamentala skiljelinjen inom efterkrigstidens framtidsstudiefält, snarare än exempelvis optimism kontra pessimism eller utopier kontra dystopier.[199] Med *Att välja framtid* för ögonen ligger det närmare till hands att tala om två ömsesidigt kompletterande perspektiv, där själva huvudfrågan gällde just gränserna för framtidens formbarhet och den egna handlingsfriheten. Sist i föregående stycke kan vi förvisso notera att Myrdalgruppen explicit ställde alternativa framtider mot ett mer deterministiskt förhållningssätt, men denna utopiska framtidssyn var villkorad i flera avseenden.

Maintenance of a Small Planet. An unofficial report commissioned by the Secretary-General of the Unites Nations conference on the human environment, London: Deutsch 1972. För svenskt vidkommande har historikern Katarina Nordström visat hur denna globalt orienterade tankefigur satte sin prägel på svensk riksplanering och resursdebatt under tidigt 70-tal. Hon skriver att man på dessa områden kan notera "ett konglomerat av global inramning, framtidsinriktning och helhetsperspektiv". Se Katarina Nordström, *Trängsel i välfärdsstaten: Expertis, politik och rumslig planering i 1960- och 1970-talets Sverige*, Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet 2018, s. 24. Mer om miljöfrågornas globala genombrott i kapitel 3.

[198] SOU 1972:59, s. 11–13, citaten på s. 11 respektive 13.

[199] Andersson 2018, s. 50–54, 213–217.

För det första fastslogs i betänkandet att framtidsstudiernas bidrag också måste bestå i att göra framtidsdebatten ”realistisk”, genom att åskådliggöra begränsningar såväl som möjligheter. Beslut som redan fattats, händelser som redan inträffat och processer som redan pågick utgjorde till exempel begränsningar i den mån de fick en långsiktig påverkan som först på sikt kunde upphävas, och då kanske endast delvis. Även intressekonflikter mellan olika samhällsgrupper och institutionella trögheter och eftersläpningar nämndes som hämskor för en framåtsyftande politik. Därtill adderades omvärldsfaktorer ”över vilka vi kan råda endast mycket litet eller inte alls”, såsom de globala resurstillgångarna och Sveriges internationella bindningar. Anspråket på att forma framtiden var alltså i viss mån förenat med ett anspråk på att förutse framtiden, i betydelsen identifiera det som *inte* gick att påverka, eller endast kunde påverkas långsamt och gradvis. För det andra uttrycktes en förväntan om att sådana begränsningar ackumulerades med tiden, bland annat i följande syftesformulering: ”det mest grundläggande motivet för att studera och analysera avlägsna framtider är att vi i tid skall kunna fatta äkta beslut, dvs *forma* framtiden snarare än att passivt låta den formas för oss.”[200]

Således laborerade Myrdalgruppen med två tidshorisonter som förhöll sig till varandra på ett paradoxalt sätt. Å ena sidan betonade de att fokus måste riktas åtminstone ett par decennier framåt i tiden, eftersom det var först på denna lite längre sikt som åtminstone vissa av de nämnda begränsningarna kunde antas vara övervunna och reella förändringar därmed möjliga. Just tidsperspektivet menades ju tillhöra framtidsstudiernas främsta särmärken i förhållande till mer konventionell planerings- och utredningsverksamhet.[201] Men eftersom dessa begränsningar var en förlängning av samtiden krävdes å andra sidan planering, beslut och handling omgående. Möjligheten att forma framtiden gällde i nuet, men krympte med tiden. Om den inte tillvaratogs skulle man förr eller senare befinna sig i en situation där någon handlingsfrihet inte längre förelåg, eller i alla fall inskränkts kraftigt. Den slutna framtiden figurerade som ett reellt hot lite längre fram.

Att jag talar om två ömsesidigt kompletterande perspektiv eller framtidssyner ska emellertid inte tolkas som att det också rörde sig om två jämbördiga sådana, för *Att välja framtid* utgick trots allt från en fundamental optimism inför idén att framtiden än så länge gick att påverka. Detta indikeras av den nyss citerade syftesformuleringen, vilken klargjorde att framtidsstudieverksamheten ytterst måste möjliggöra handling. Såtillvida var den en naturlig utlöpare av det som betänkandets författare själva, förvisso inom citationstecken, kallade ”det starka samhället”.[202] Det framgick också längre fram i betänkandet, då Myrdalgruppen diskuterade framtidsstudier som ett tänkbart komplement till de befintliga

[200] SOU 1972:59, s. 11–12, citaten på s. 12.

[201] SOU 1972:59, s. 14. Perioden fram till cirka år 2000 kom mycket riktigt också att stå i fokus för åtminstone merparten av de framtidsstudier som analyseras längre fram.

[202] SOU 1972:59, s. 12.

långtidsutredningarna. Vad gällde möjligheten att faktiskt tjäna som planeringsunderlag och påverkansmedel befanns framtidsstudierna besitta tre väsentliga fördelar jämfört med dessa utredningar: de opererade med ett längre tidsperspektiv, utgick från fler variabler och målsättningar än de strikt ekonomiska och erbjöd ”starkare politiska styrmöjligheter”. Den sistnämnda fördelen förstods uppenbart som en funktion av de båda föregående, vilket än en gång illustrerar hur den vetenskapliga och den politiska aspekten ansågs hänga ihop:

> Om alternativa framtidsbilder – på så lång sikt att många låsningar är borta – kan utarbetas, finns också möjligheter att fatta äkta beslut om att välja den ena eller andra framtiden. Om även andra variabler än traditionella ekonomiska förekommer i modeller och beskrivningar, har politiska organ givetvis större möjligheter att fatta beslut i termer, som är direkt politiskt relevanta. [203]

Att framtidsstudier kunde bli en både bredare och mer långsiktigt framåtblickande grund för ”politiskt relevanta” beslut betonades också i flera av de specialarbeten som skrevs i anslutning till utredningen. Tanken fick sitt mest fullödiga uttryck i Torsten Hägerstrands *Om en konsistent, individorienterad samhällsbeskrivning för framtidsstudiebruk* (1972). Arbetet var ett försök att skissera en teoretisk och metodologisk ram för framtidsstudier, som band ihop mikro- och makronivån. Hägerstrand motiverade behovet av en sådan ram, en individorienterad samhällsbeskrivning, med hänvisning till en pågående internationell diskussion om så kallade sociala indikatorer och ”livskvalitet”, det vill säga alternativa mått på välfärd och samhällsutveckling i motsats ekonomiska indikatorer. Diskussionen var i sig ett tecken på att individens perspektiv länge glömts bort, framhöll Hägerstrand; framför allt såg han den tekniska utvecklingen som en omvälvande kraft vars konsekvenser för människors liv och välbefinnande man inte förmått beakta förrän under de senaste åren. I detta tomrum förelåg sannolikt det främsta skälet till att utveckla framtidsstudieområdet, som alltså borde ta sig an frågan hur själva samhällsstrukturen borde vara beskaffad ”för att kunna tillvarata varje individs livskapacitet”. Detta perspektiv hade inte bara negligerats i själva samhällsutvecklingen utan också inom samhällsvetenskaperna. Framtidsstudierna skulle således till stor del behöva skapa sin begreppsapparat *ex nihilo*.[204]

---

[203] SOU 1972:59, s. 58–60, citat på s. 60. I skrivande stund har tjugotre svenska långtidsutredningar publicerats, den första 1948 och den senaste 2019. Långtidsutredningarna ingår i Statens offentliga utredningar (SOU) och gäller framför allt den svenska ekonomins förutsättningar under de närmast kommande åren. Deras koppling till den politiska planeringsprocessen har successivt tonats ned, men var högst aktuell i början av 70-talet. Se Aron Modig, ”Långtidsutredningarna: En spegelbild av efterkrigstidens svenska ekonomiska och politiska utveckling”, kandidatuppsats i nationalekonomi, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet 2009. Om långtidsutredningarnas betydelse under perioden, se även Hugemark 1994, s. 166–168; Enocksson 2021, s. 295.

[204] Torsten Hägerstrand, *Om en konsistent, individorienterad samhällsbeskrivning för framtidsstudiebruk*, Ds Ju 1972:25, Stockholm: Justitiedepartementet 1972, s. 1–6, citat på s. 2. Begreppet sociala indikatorer började först användas i USA kring mitten av 60-talet och fick snart ett brett genomslag i välfärdsmätningar. I Sverige användes sociala indikatorer exempelvis ett par

Hägerstrand föreslog här *tidsbudgetering* eller *tidsanvändning* som tänkbara byggstenar. Tid förstods som den grundläggande mänskliga resursen; själva förutsättningen för att individen skulle kunna arbeta och producera, men också ägna sig åt aktiviteter som i helt andra avseenden var viktiga för henne själv och samhället. Tidsanvändningen var därmed ett mer allsidigt och tillförlitligt mått på ”samhällsorganisationens prestanda” än exempelvis BNP. Hägerstrands resonemang därvidlag var till dels analoga med hur man i framtidsstudieutredningens betänkande resonerade kring framtidsstudier i ett större perspektiv: empiriskt måste det han kallade en individorienterad framtidsbeskrivning framför allt inriktas på att identifiera de faktorer som under individens hela levnadsbana både ökade och inskränkte hennes möjligheter att använda tiden såsom hon fann meningsfullt – utöver det faktum att själva mängden tid var begränsad. Lika viktigt var det att identifiera vilka faktorer som var att betrakta som konstanter och vilka som var föränderliga eller styrbara. När det empiriska underlaget var tillräckligt omfattande för att det skulle gå att dra generella slutsatser därvidlag, vilket Hägerstrand bedömde som ”arbetskrävande men inte omöjligt”, skulle resultaten i ett andra steg kunna omsättas i planeringsunderlag.[205]

Hägerstrands bidrag till utredningen var originellt, och ska ses mot bakgrund av att han vid samma tid var i färd med att utveckla tidsgeografin som en geografisk subdisciplin. Ett centralt postulat var att rummet och tiden måste förstås som ett sammanhängande helt, ett *tidrum*, som både möjliggjorde och omöjliggjorde individuella *projekt*.[206] Samtidigt fanns i hans specialarbete en grundläggande optimism som var representativ för framtidsstudieutredningen i stort. Optimismen gällde dels framtidsstudieobjektet: utifrån de individuella livsödena gick det att skapa en ”samhällsbeskrivning”, det vill säga ett helhetsperspektiv på samhället och utvecklingen. Den kom också till uttryck i idén att det utifrån ett sådant helhetsperspektiv var möjligt att forma framtiden i en genomgripande mening. Detta hängde i sin tur samman med en specifik syn på hur forskningen och politiken borde förhålla sig till varandra inom ramarna för svenska framtidsstudier.

år senare i den tidigare nämnda låginkomstutredningen, där det bland annat innefattade faktorer som hälsa, utbildning, kostvanor, fritid, boendeförhållanden och så vidare. Se t.ex. Anders Wikman, *Att utveckla sociala indikatorer: En surveyansats belyst med exemplet arbetsmiljö*, Stockholm: Sociologiska institutionen, Stockholms universitet 1991, s. 1–3. Se även Andersson 2003b, s. 50–59. Till det närliggande begreppet livskvalitet återkommer vi i kapitel 3, delkapitel Inledning, avsnitt ”Ett symposium om välfärdssamhällets och världens tillstånd”.

[205] Hägerstrand 1972, s. 17–25, citaten på s. 18 respektive 21.

[206] Se t.ex. Torsten Hägerstrand, ”What about people in regional science?”, *Papers of the Regional Science Association* 1970:1 (vol. 24), s. 6–21; Torsten Hägerstrand, ”The Domain of Human Geography”, i Richard J. Chorley (red.), *Directions in Geography*, London: Methuen 1973, s. 67–88.

Mellan politik och vetenskap

Debatten om framtidsstudiernas organisations- och finansieringsformer handlade ytterst om hur gränsen mellan vetenskap och politik skulle dras på framtidsstudieområdet, och vilken grad av statlig inblandning – om någon – som var godtagbar.[207] Även Myrdalgruppen hade att ta ställning till dessa frågor. I det föregående pekade jag på att gruppen tillskrev framtidsstudierna en slags dubbel politisk funktion, det vill säga som underlag för den politiska planeringen såväl som för samhällsdebatten. Den andra sidan av myntet var att framtidsstudierna explicit underkastades politiska behov och riktlinjer, vilket ska belysas i det följande.

En utgångspunkt för min analys är den amerikanske vetenskapssociologen Thomas Gieryns begrepp *boundary work*, eller gränsdragningsarbete, vilket ibland har kombinerats med David Gustons tidigare diskuterade begrepp gränsorganisation.[208] Gieryn beskriver grändsdragningsarbete som en retorisk-ideologisk strategi som vetenskapens företrädare tillgriper för att skapa eller befästa legitimitet, trovärdighet och auktoritet för den egna disciplinen eller verksamheten, vanligen i konkurrens med andra discipliner, fält eller kunskapsformer. En strategi är att utesluta andra kunskapsanspråk, vilka exempelvis kan stämplas som uttryck för pseudo- eller icke-vetenskap, en annan att utsträcka det egna fältets tolkningsföreträde till nya domäner, en tredje att hävda det egna områdets autonomi gentemot externa intressen och intrång. Gieryn talar här om *expulsion*, *expansion* och *protection of autonomy*.[209] Gränsdragningsarbete behöver emellertid inte vara ett uttryck för konflikt, i synnerhet inte då det handlar om gränsen mellan vetenskapliga och politiska institutioner. Gieryn framhåller tvärtom att samverkan mellan dessa parter ofta skänker ”kulturell auktoritet” åt båda håll, vilket dock förutsätter att de samtidigt markerar sin egenart och självständighet i förhållande till varandra. Den typ av gränsdragningsarbete det då är fråga om är knappast ett nollsummespel, utan potentiellt till gagn för alla inblandade.[210]

---

[207] Därmed givetvis inte sagt att ett från statsmakterna fristående eller delvis fristående organ för framtidsstudier skulle ha varit ’opolitiskt’ i bemärkelsen oberoende av värderingar eller externa intressen. Det som intresserar mig är hur gränsen mellan vetenskap och politik *framställdes* i de olika förslagen, och huruvida det fanns anspråk på att hålla de båda fälten åtskilda inom framtidsstudierna. Det fanns det, som vi såg i föregående delkapitel, i exempelvis de båda folkpartistiska motionerna från 1969, men inte i Lars Ingelstams artikel i *Aftonbladet* från samma år. Detta angreppssätt överensstämmer med Thomas Gieryns syn på gränsdragningsarbete som en retorisk-ideologisk strategi, för vilken jag redogör i det följande.

[208] För en komparativ diskussion om båda begreppen, liksom den potentiella spänningen mellan dem, se Wisselgren 2008a, s. 107. Se även Kjell Jonsson & Jenny Larsson [Eklöf], ”Mellan vetenskap och vers: Ärftlighetsforskare som publika vetenskapsmän 1940–1960”, i Anders Ekström (red.), *Den mediala vetenskapen*, Nora: Nya Doxa 2004, s. 219.

[209] Gieryn 1999, s. 15–17. Likartade varianter av typologin återfinns i Gieryn 1983, s. 791–792; Gieryn 1995, s. 424–439.

[210] Gieryn 1995, s. 434–439. Gieryn ligger här som synes ytterst nära Gustons resonemang om gränsorganisationers delikata balansgång. Se kapitel 1, delkapitel Metod, avsnitt ”Att närma sig en

Myrdalgruppens gränsdragningsarbete skilde sig på en viktig punkt från det som ofta bedrivits av den svenska välfärdsstatens expertkår under de gångna decennierna, exempelvis inom det statliga utredningsväsendet.[211] Som noterades inledningsvis bestod dock gruppen till stor del av forskare med kopplingar till detta sammanhang. Flera av dem har i tidigare forskning beskrivits som ”sociala ingenjörer” eller ”reformteknokrater”, det vill säga som aktörer som rörde sig mellan forskning och reformarbete men gärna såg sig som neutrala experter. Enligt historikerna Per Lundins och Niklas Stenlås karakteristik tänkte sig reformteknokraterna att vetenskapen skulle påverka politiken – i den betydelsen att dess resultat skulle ligga till grund för planering och reformer – men inte vice versa. Vetenskapen var åtminstone i denna direkta mening autonom.[212] Vetenskapshistorikern Per Wisselgren har exemplifierat hållningen med Gunnar Myrdals skrift *Vetenskap och politik i nationalekonomien* (1930). I en kreativ påbyggnad på Gieryns metaforik noterar Wisselgren att Myrdal här konstruerade en ”mur” mellan de båda sfärerna, men också ”en enkelriktad kattdörrsliknande passage” genom vilken samhällsvetenskapen kunde ”berika det politiska beslutsfattandet” utan att någon påverkan i motsatt riktning förekom.[213]

Inom framtidsstudieutredningen var denna typ av gränsdragningsarbete inte aktuell, delvis eftersom man helt enkelt inte betraktade framtidsstudier som en renodlad vetenskap. Givet att framtiden ännu inte existerade var alla försök att uttala sig om den alltid behäftade med ”osäkerhet, metodisk oklarhet och ofrånkomlig subjektivitet”. Redan själva valet av *framtidsstudier* som innehållsbeskrivning var därför, som vi har sett, avsett att markera att det av nödvändighet rörde sig om en i alla fall till viss del normativ och politisk verksamhet, också jämfört med ordinära vetenskaper.[214] Någon skarp gräns mellan vetenskap och politik gick således inte att dra. Tvärtom frammanade betänkandets författare bilden av en ömsesidig relation

---

gränsorganisation”. Se även Jimmy Jönsson, *Den biologiska vändningen: Biologi och skogsvård, 1900–1940*, Lund: Lund Studies in Arts and Cultural Sciences, Lunds universitet 2019, s. 20.

[211] Som tidigare har framgått är det alltså främst relationen mellan vetenskap och politik som intresserar mig. Dock hade det även varit fullt möjligt att applicera begreppet gränsdragningsarbete på enskilda vetenskapliga discipliner som var involverade i de svenska framtidsstudierna. En möjlighet vore exempelvis att analysera hur de vetenskapliga aktörerna försökte flytta fram den egna disciplinens positioner genom att hävda dess betydelse för det expansiva och till synes lovande framtidsstudiefältet.

[212] Gällande epitetet sociala ingenjörer är Alva Myrdal naturligtvis det mest kända exemplet, tillsammans med maken Gunnar. Se t.ex. Wisselgren 2008a; Wisselgren 2008b; Etzemüller 2014. Som framgått av en tidigare fotnot i kapitel 1, delkapitel Teori, avsnitt ”Framtidsbilder” härrör begreppet reformteknokrat från Rune Slagstad. David Larsson Heidenblad har applicerat det på Martin Fehrm medan Pär Wikman, med vissa reservationer, har applicerat det på Torsten Hägerstrand. Se Larsson Heidenblad 2019a, s. 40; Wikman 2019, s. 24, 247–249. Se även Slagstad 1998; Slagstad 2004; Lundin & Stenlås 2010, s. 9–10.

[213] Wisselgren 2008a, s. 112.

[214] SOU 1972:59, s. 13. Se även Holmberg 2017, s. 286.

mellan framtidsstudier och politik: den forskning framtidsstudierna innefattade skapade ett kunskapsunderlag som behövdes för att formulera långsiktiga politiska mål, vilka i sin tur blev styrande för vidare framtidsforskning.[215] Detta gränsdragningsarbete syftade som synes inte till att skapa en enkelriktad kattdörr, utan en bred, dubbelriktad gränsövergång genom vilken forskning och politik kunde växelverka.

Ömsesidighet var å andra sidan inte samma sak som överlappning. En gräns måste finnas, och inom utredningen framhävdes på flera sätt att i den mån staten engagerade sig i framtidsstudier skulle den ha en överordnad roll. Detta gällde studiernas övergripande inriktning såväl som eventuella beslut och reformer där framtidsstudier fungerade som underlag. Ett exempel är den typologi för framtidsstudier som Myrdalgruppen laborerade med, vilken skilde mellan *planeringsunderlag*, *riktad grundforskning* och *autonoma framtidsstudier*. Därtill adderades en fjärde typ av metakaraktär, det vill säga teoretiska och metodologiska aspekter på framtidsforskning. Även denna tämligen breda och inkluderande typologi hade dock ”tillämpningsnärhet” som sitt grundläggande kriterium.[216] De tre typerna diskuterades alltså först och främst med avseende på hur pass enkelt det var att omsätta dem i konkreta förslag och reformer. Autonoma framtidsstudier låg förvisso rent definitionsmässigt bortom direkt statlig eller politisk påverkan.[217] Planeringsunderlag och riktad grundforskning, som ägnades betydligt mer utrymme i betänkandet, måste däremot sättas i direkt samband med idéer om hur den långsiktiga framtiden borde gestalta sig, och därtill relaterade planeringsbehov.[218] Rörande eventuella kommande framtidsstudieprojekt konstaterades på samma sätt att ämnesval och inriktning ”i princip skall kunna härledas från planeringens och den långsiktiga samhällsbyggnadens behov”, och väljas med hänsyn till ”i vilken grad *forskningen kan antas bidra till lösandet av framtida problem eller skapandet av önskade samhällsförhållanden*”.[219]

Att förhållandet mellan vetenskap och politik måste kännetecknas av både närhet och en tydlig arbetsdelning betonades särskilt av Birgitta Odén i hennes specialarbete *Planering, värdestruktur och demokratisk participation* (1972). Odén reflekterade här över de politiska och etiska implikationerna av att planerare och framtidsforskare blev allt fler och utvecklade allt mer sofistikerade metoder och kunskapsunderlag. Det var hennes övertygelse att denna både kvantitativa och

---

[215] SOU 1972:59, s. 19.

[216] Se SOU 1972:59, s. 15–16, citat på s. 15.

[217] Däremot tillskrevs de en vital funktion i att verka för en upplyst och framtidsmedveten samhällsdebatt. Likaså diskuterades hur man från politiskt håll kunde optimera förutsättningarna för autonoma framtidsstudier, till exempel via utbildningssatsningar, presstöd och samverkan med autonoma aktörer. Se SOU 1972:59, s. 101–107.

[218] SOU 1972:59, s. 68.

[219] SOU 1972:59, s. 10 respektive 70.

kvalitativa tillväxt skulle få ”ett så överväldigande inflytande på framtidens samhälle” att fortlöpande empirisk utvärdering av ”de framtidsplanerande funktionerna” i sig skulle bli ett angeläget vetenskapligt fält.[220] Bedömningen vittnar ännu en gång om det som var min huvudpoäng i föregående delkapitel, det vill säga att den utopiska framtidssynen hade en helt central plats i framtidsstudieutredningen. Men för Odén själv visade den framför allt på vikten av att framtidsrelevanta beslut fattades i demokratisk ordning, det vill säga av politiker och inte forskare. Hon hänvisade till samtidens miljö- och resursdebatt, där inte minst naturvetenskapligt skolade ”framtidsforskare”, som Odén kallade dem, tillskansat sig tolkningsföreträdet, både internationellt och i Sverige. En illavarslande tendens bland dessa – bland andra Romklubben, Barry Commoner, Georg Borgström och Gösta Ehrensvärd nämndes – var det ömsom uttalade, ömsom underförstådda kravet på att experter likt de själva måste ges ett större inflytande över det politiska beslutsfattandet. Likaså förekom antydningar om att demokratins spelregler måste åsidosättas för att hotet från miljöförstöring, överbefolkning och resursbrist skulle kunna mötas. Utan att ifrågasätta allvaret i dessa hot, skrev Odén, måste alla sådana krav avvisas: framtidsforskningen fick inte urarta i expertvälde. Det var således nödvändigt att hitta mer effektiva sätt att inkorporera vetenskaplig sakkunskap i besluts- och reformprocesserna, samtidigt som de folkvalda behöll makten över de senare.[221]

Parallellt med att Myrdalgruppen sålunda skapade en dubbelriktad men reglerad gränspassage mellan politik och vetenskap bedrev man också en annan typ av gränsdragningsarbete, som snarare syftade till att exkludera. Behovet av framtidsstudier på nationell nivå accentuerades mot bakgrund av vad man såg som dominerande tendenser inom det internationella fältet. Redan i det pressmeddelande som statsrådsberedningen utfärdade i samband med utredningens tillsättande påtalades betydelsen av att långsiktigt värna Sveriges självbestämmande och handlingsfrihet i en värld där stormakter och multinationella företag fick ett allt större inflytande.[222] Ett uttryck för detta inflytande var vad som i *Att välja framtid* kallades ”establishmentfuturologi”, det vill säga den företrädesvis amerikanska variant av framtidsforskning som var ”intressemässigt knuten till en monolitisk kapitalistisk-militär maktstruktur, politiskt konservativ och vetenskapligt förment

[220] Odén 1972, s. 115. Huvudämnet var annars värderingar som drivkraft i mänskligt handlande och social förändring och specialarbetet var i första hand en genomgång av hur – och i vilken mån – denna problematik hade belysts inom befintlig framtidsforskning och andra discipliner.

[221] Odén 1972, s. 93: ”Det framstår […] som ett trängande behov, att politiker, i samarbete med politisk forskning, på allvar penetrerar frågan, hur ett ökat inflytande från vetenskapligt sakkunskap skall kunna tillföras den politiska beslutsprocessen i tillräcklig utsträckning för att även framtidens intressen skall kunna tillgodoses i nutidens beslut.” Se även Holmberg 2017, s. 292.

[222] Pressmeddelandet återgavs i SOU 1972:59, s. 7.

’objektiv’, i positivistisk tradition”.[223] På denna punkt gjorde Myrdalgruppen alltså samma analys som Jan Annerstedt och Lars Dencik gjort i sin tidigare diskuterade artikel.[224] Ett exempel som lyftes fram var den amerikanska tankesmedjan Hudson Institute, grundad i början av 60-talet i nära samröre med USAs försvarsdepartement. Myrdalgruppen identifierade här ”grundvärderingar” som ”på väsentliga punkter skiljer sig från dem som omfattas av en stor majoritet av svenska folket och dess politiska företrädare”.[225] En liknande gränsdragning gjorde Lars Ingelstam senare vid symposiet *Långsiktig planering och folkstyre*, ett av de symposier vars tema föreslagits av framtidsstudieutredningen. Som titeln antydde berördes det demokratiska underskott som statliga framtidsstudier och dito planering riskerade att leda till, alltså ett tema som även Birgitta Odén tagit upp i sitt specialarbete. Frågan var viktig, konstaterade Ingelstam, men han erinrade också om att alternativen rimligen var ännu värre: ”den offentliga planering som ibland kan upplevas som hård och teknokratisk, kan vara en nödvändig motplanering till en kommersiellt inriktad planering som hotar väsentliga värden”.[226] Kritiken är exempel på den typ av gränsdragningsarbete som Gieryn har kallat *expulsion*, eller på vad idéhistorikern Anna Larsson i anslutning till Gieryn har kallat dikotomiserande retorik.[227]

Framtidsstudier på nationell nivå kunde därmed rent av visa sig vara en förutsättning för nationellt oberoende, i alla fall i det långa loppet. Men den dikotomiserande retoriken hade dessutom en global dimension, som var kongruent med den tredje världen-orienterade utrikespolitiska profil som den socialdemokratiska regeringen anammat sedan 60-talet, i synnerhet under Olof Palmes ledarskap. Statsministern själv uttalade i samband med framtidsstudieutredningen att Sverige hade specifika ”demokratiska målsättningar och […] uttalade krav på internationell solidaritet”. Dessa överlappade generellt med utvecklingsländernas intressen. De kunde däremot inte förväntas bli tillgodosedda på det befintliga internationella framtidsstudiefältet, där uppdragsgivarna allt för ofta representerade militärens, industrins eller storföretagens intressen. Det var av yttersta vikt att dessa inte tilläts skaffa sig monopol på framtidsforskningen: ”Ett

---

[223] SOU 1972:59, s. 14. Se även kapitel 1, delkapitel Forskningsläge, avsnitt ”Efterkrigstidens internationella framtidsforskning”.

[224] Annerstedt & Dencik 1971.

[225] SOU 1972:59, s. 25–27, citaten på s. 27.

[226] Lars Ingelstam, ”Vad är planering? Begreppsprecision och allmän genomgång av planeringsbehov”, *Långsiktig planering och folkstyre: Föredrag och diskussioner från ett symposium kring framtidsstudier och planeringsmetoder i ett demokratiskt samhälle arrangerat av Sekretariatet för framtidsstudier, Statsrådsberedningen, den 6–7 juni 1974 på Biskops-Arnö*, Ds Ju 1974:10, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier, Justitiedepartementet 1974, s. 11.

[227] Gieryn 1999, s. 15–16; Anna Larsson, *Det moderna samhällets vetenskap: Om etableringen av sociologi i Sverige 1930–1955*, Umeå: Institutionen för historiska studier, Umeå universitet 2001, s. 16.

viktigt och nödvändigt medel blir att vi själva studerar framtiden för oss och för vår omvärld".[228] Här framgick återigen att det tänkta framtidsstudieobjektet antogs kunna vara av globalt omfång.

Jag har i detta delkapitel visat att framtidsstudieutredningen visserligen accentuerade framtidsstudiernas normativa, icke-vetenskapliga karaktär, och på så vis avvek från det reformteknokratiska vetenskapsideal som Lundin och Stenlås förknippar med de första efterkrigsdecenniernas svenska välfärdssamhälle. Men som vi också har sett är det knappast långsökt att inordna utredningen i den tradition som Bo Rothstein och Lotta Vahlne Westerhäll har kallat den starka statens politiska kultur, kännetecknad av tankefiguren "att omfattande samhällsförändringar både borde och kunde genomföras […] i en process präglad av en kombination av rationalism och demokratisk legitimitet". Även här betonas förekomsten av en gräns, som tydliggjorde att den akademiska forskningen stod för kunskapsunderlaget och de folkvalda för utförandet.[229] I förlängningen av detta kan vi också, med Sheri Bermans begrepp, se framtidsstudieutredningens gränsdragningsarbete som ett sätt att hävda politikens företräde gentemot konkurrerande anspråk på att forma framtiden: näringslivets, självutnämnda vetenskapliga eliters, utländska intressens.[230]

Vilka konkreta förslag utmynnade då detta gränsdragningsarbete i? I betänkandets avslutande konklusioner pekade författarna på att framtidsstudier, utifrån den breda definition de använt sig av, var en mångfacetterad verksamhet som fyllde en mängd funktioner och de facto redan existerade i olika former i det svenska samhället, om än ofta under andra beteckningar. Att försöka knyta all framtidsforskning till ett specifikt organ eller institut var därmed inte tillrådligt. Verksamheten uppfattades likväl som politiskt angelägen, vilket hela detta kapitel också har visat på. Myrdalgruppen föreslog därför inrättandet av ett temporärt sekretariat inom statsrådsberedningen. Detta sekretariat skulle i ett första skede behandla remissvar på framtidsstudieutredningen, arrangera och redovisa ett antal symposier kring de specialarbeten som producerats inom utredningen och undersöka förutsättningarna för vidare framtidsstudiearbete.[231]

Med utgångspunkt från framtidsstudieutredningen bildades två organisationer parallellt under följande år: Samarbetskommittén för långsiktsmotiverad forskning och Sekretariatet för framtidsstudier. SALFO leddes till att börja med av Torsten Hägerstrand och fick till uppgift att verka inom forskarsamhället.[232] Sekretariatet

---

[228] Citerad i SOU 1972:59, s. 8.

[229] Rothstein & Vahlne Westerhäll 2005, s. 9–10, citat på s. 9.

[230] Berman 2006; Berman 2009.

[231] SOU 1972:59, s. 128–129.

[232] SOU 1986:33, s. 20. Se även presentationen av SALFO i *Fyra framtidsstudier: En programpresentation från Sekretariatet för framtidsstudier*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1975, s. 16.

tillskrevs, som vi har förstått, ett bredare arbetsområde. Som också redan framgått blev Lars Ingelstam sekretariatets ordförande, en post som han skulle behålla fram till 1980. Ingelstam hade därmed ett övergripande ansvar för att utse projektledare och – i samråd med dessa – projektgrupper för de olika framtidsstudierna.[233] Utöver honom kom sekretariatet att bestå av en liten grupp anställda. Gruppen fungerade under de följande åren som ett samordnande kansli, med ansvar för att planera projekt, genomföra förstudier och upprätthålla en dialog med de olika projektgrupperna, liksom med internationella kontakter. I denna kärna ingick från början Göran Bäckstrand, Kerstin Niblaeus, Kristina Persson, Ola Johansson och Bibbi Henriksson. Bäckstrand var diplomat vid UD och hade inför FNs miljökonferens i Stockholm 1972 varit betrodd med förberedelser i vetenskapliga frågor. Han och Ingelstam hade lärt känna varandra i det sammanhanget. Tillsammans skulle de sedermera författa en av Sekretariatet för framtidsstudiers mest omdebatterade publikationer under 70-talet – mer därom i nästa kapitel. Niblaeus var civilingenjör. Hon ingick sedan tidigare i Ingelstams planeringsenhet vid KTH och följde honom därifrån till sekretariatet. Parallellt bedrev hon doktorandstudier i kärnkemi och disputerade 1977. Persson var civilekonom och departementssekreterare på finansdepartementet. Att hon kände kanslihuset inifrån var enligt Ingelstam en betydelsefull merit i sammanhanget. Johansson var journalist och hade ett förflutet inom bland annat den kristna fredsrörelsen och Socialdemokraternas kristna sidoorganisation Broderskap. Vid sekretariatet fungerade han som informationsansvarig. Henriksson var sekreterare och följde liksom Niblaeus med från Ingelstams KTH-grupp. Hon tjänstgjorde vid sekretariatet som administrativ assistent. Ingelstam, Bäckstrand och Johansson utgjorde också, tillsammans med två representanter för Liber, den redaktionskommitté som ansvarade för de olika framtidsstudiernas slutrapporter.

Vissa förändringar skedde under de närmast följande åren. Under en period anställdes till exempel även Caroline de Geer från UD som administrativ assistent. Kristina Persson ersattes sedermera av Katrin Hallman, som då var miljöjournalist på *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*. Ingelstam har dock pekat på att kärnan förblev relativt stabil under de första 4–5 åren, varefter gränsen mellan det egentliga sekretariatet och de olika projektgrupperna emellertid började luckras upp.[234]

Till sekretariatet knöts också en parlamentarisk referensgrupp, under ledning av FN-delegaten och socialdemokraten Inga Thorsson. Den i viss mån partipolitiskt färgade debatten om framtidsstudiernas organisationsform fortgick emellertid, och 1975 tillsattes istället en styrelse för sekretariatet med representanter för samtliga partier. I samband med detta flyttades sekretariatet också från statsrådsberedningen

[233] Intervju med Lars Ingelstam 9/11 2022.

[234] Ovanstående bygger på en skriftlig redogörelse från Lars Ingelstam till undertecknad, ”Svar och underlag: från Lars Ingelstam till Karl Haikola 14 nov 2022”. Uppgifter rörande anställda och deras arbetsuppgifter återfinns också som bilaga i många av Sekretariatet för framtidsstudiers publikationer.

till utbildningsdepartementet. Efter det borgerliga maktskiftet året därpå ersatte folkpartisten Kerstin Anér Inga Thorsson som ordförande. Thorsson förblev i styrelsen, vilken i övrigt bestod av Lars Ingelstam som huvudsekreterare, moderaten Gunnar Biörck, socialdemokraten Birgitta Dahl, centerpartisten Olof Johansson (senare ersatt av partikollegan Birgitta Hambraeus), vänsterpartisten Per Israelsson och folkpartisten Daniel Tarschys. Vid det laget hade den första generationens framtidsstudier redan inletts, kring ämnen som utkristalliserat sig under Myrdalgruppens utredningsarbete, i synnerhet i samband med att utredningen gått ut på remiss.

Därmed har en brygga slagits över till de kommande kapitlen, men innan vi når dithän ska det föreliggande summeras.

Sammanfattning

Ur detta det första empiriska kapitlet vill jag lyfta fram fyra poänger som är viktiga att ha i åtanke längre fram. Den första och mest grundläggande observationen är att tanken om framtidsstudier som *ett medel för att påverka den långsiktiga samhällsutvecklingen* gick som en röd tråd genom den svenska debatten om framtidsstudier kring 1970, något som i sin tur väckte polariserande frågor om i vems regi framtidsstudier skulle bedrivas. I betänkandet *Att välja framtid* antogs framtidsstudier kunna utöva detta inflytande på två nivåer: genom att producera och sammanställa framtidsrelevant sakkunskap och genom att skapa framtidsbilder eller alternativa framtider. En central förhoppning var att framtidsstudier, dels i kraft av det långa tidsperspektivet, dels tack vare ett tvärvetenskapligt och sektorsövergripande angreppssätt, skulle tillföra politiken och samhällsdebatten ett mer holistiskt perspektiv än vad övriga vetenskaper kunde erbjuda. Framtidsstudier innebar ”starkare politiska styrmöjligheter” och ”möjligheter att fatta äkta beslut om att välja den ena eller andra framtiden”.[235] En utopisk framtidssyn kan därmed sägas ha varit själva utgångspunkten för de svenska framtidsstudierna.

Vi såg i början av detta kapitel att tidigare forskning om framtidsstudieutredningen har identifierat en spänning mellan en inom socialdemokratin hävdvunnen tilltro till planering och social ingenjörskonst å ena sidan och det tidiga 70-talets samhällskritiska och radikaldemokratiska idéströmningar å den andra.[236] Observationen är riktig, men bör inte tolkas som att det rörde sig om två lika tunga vågskålar. Istället är det tydligt att det i grunden rationalistiska och vetenskapsoptimistiska anspråket på att forma framtiden med hjälp av politiska beslut och reformer, genomförda på grundval av ett noggrant utarbetat

[235] SOU 1972:59, s. 60.

[236] Andersson 2006a.

kunskapsunderlag, var övervägande.[237] Myrdalgruppens vetenskapsteoretiska positionering till förmån för begreppet framtidsstudier, som Gustav Holmberg ser som signifikativ, förändrar inte detta. Som också Lars Ingelstam själv påpekade ett par år senare gick genom hela utredningen ”en starkt positiv grundhållning till planmässighet, framförhållning och tydliga målsättningar”.[238] Både Ingelstam och Birgitta Odén diskuterade förvisso de demokratiska och etiska fallgropar som långsiktig statlig styrning var förknippad med, vilket visar att en sådan grundhållning inte sågs som oproblematisk. Men även dessa diskussioner indikerar en förväntan om att långsiktig statlig styrning *fungerade* – farhågorna för dess demokratiska tillkortakommanden torde annars inte ha varit värda att ventilera.

En andra iakttagelse är samtidigt att uppfattningen att framtiden gick att påverka var villkorad, och att just begränsningarna därvidlag skrevs fram som ett centralt tema i *Att välja framtid*. Förutom att betänkandet var påtagligt präglat av det tidiga 70-talets debatter och kunskapsproduktion kring miljöförstöring och resursbrist pekade författarna också på att framtiden till dels bestämdes av faktorer över vilka Sverige och dess befolkning inte kunde råda, tillika att handlingsfriheten kunde förväntas krympa framöver. Således uppgav de som främsta motiv för framtidsstudier ”att vi i tid skall kunna fatta äkta beslut, dvs *forma* framtiden snarare än att passivt låta den formas för oss.”[239] Här fanns en spänning mellan en utopisk respektive en deterministisk framtidssyn, vilken också skulle komma att aktualiseras i flera av de framtidsstudieprojekt som sedermera inleddes. Mer om den saken i senare kapitel, i synnerhet kapitel 4 och 5.

En tredje poäng är att den relativa optimism som ändå kännetecknade framtidsstudieutredningen också var en utgångspunkt för Myrdalgruppens gränsdragningsarbete. Att framtidsstudier i detta sammanhang sågs som ett sätt att påverka den långsiktiga samhällsutvecklingen aktualiserade behovet av en nära men samtidigt reglerad relation mellan sådana studier å ena sidan och den politiska sfären å den andra; dels eftersom man tänkte sig att framtidsstudier skulle tillhandahålla en typ av planerings- och beslutsunderlag som inte kunde erbjudas på annat håll, dels för att framtidsstudier som sorterade under en folkvald regering var en välbehövlig demokratisk motvikt till framtidsstudier som bedrevs utifrån andra politiska eller ekonomiska intressen. Detta leder i sin tur över till den fjärde poängen.

Slutligen bör nämligen ytterligare en sak framhållas beträffande Myrdalgruppens gränsdragningsarbete. Visserligen underströk gruppen i första hand behovet av en nationell framtidsforskning som harmonierade med vad de antog vara det svenska folkflertalets värderingar och långsiktiga önskemål, i opposition mot mycket av den internationella futurologin. Men åtminstone Olof Palme betonade i samband med framtidsstudieutredningens tillsättande också vikten av ”att vi själva studerar

[237] Detta är alltså snarast i linje med den tolkning som ges i Andersson & Westholm 2019, s. 45–46.

[238] Ingelstam i Ds Ju 1974:10, s. 9.

[239] SOU 1972:59, s. 12.

framtiden för oss *och för vår omvärld*".[240] Detta implicerade att ett svenskt åtagande på framtidsstudieområdet kunde ha en räckvidd bortom Sveriges gränser och bidra till att förverkliga vissa internationalistiska paroller och målsättningar. Tanken skulle återkomma i flera av de arbeten som står i fokus för nästa kapitel.

[240] Citerad i SOU 1972:59, s. 8. Min kursivering.

3 Tillväxtens dilemma

> If the present growth trends in world population, industrialization, pollution, food production, and resource depletion continue unchanged, the limits to growth on this planet will be reached sometime within the next one hundred years. The most probable result will be a rather sudden and uncontrollable decline in both population and industrial capacity.
>
> The Club of Rome, 1972.[241]

> Förutom de totala tillgångarnas knapphet och fördelningen av dessa finns en tredje dimension i debatten om den växande resursförbrukningen. Det gäller inriktningen av produktionen, som har kritiserats även från andra utgångspunkter än bristen på resurser. Många har hävdat att vår konsumtion är alltför materiellt inriktad. Man har talat om ”prylsamhället” och människans allt större beroende av tingen i sin omgivning som ett negativt inslag i vårt välfärdssamhälle. Dessa strömningar har tagit ny fart mot bakgrund av frågetecknen kring den materiella basen för vår varuproduktion.
>
> Kerstin Niblaeus, 1974. [242]

Inledning

De svenska framtidsstudierna präglades tidigt av flera internationella debatter som på ett eller annat sätt handlade om ekonomisk tillväxt. Historiker som Matthias Schmelzer och J.R. McNeill har betonat att tilltron till ekonomisk tillväxt som garant för välstånd, som indikator på nationers utveckling och som lösning på politiska och sociala problem var närmast universell och obegränsad under de första efterkrigsdecennierna; Schmelzer talar om ett ”tillväxtparadigm” och McNeill om

---

[241] Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jørgen Randers & William W. Behrens III, *The Limits to Growth: A Report for The Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*, New York: Universe Books 1972, s. 23.

[242] Kerstin Niblaeus, ”Resurser och råvaror. Svensk försörjning på lång sikt mot internationell bakgrund. Underlag för diskussioner om uppläggning av och innehåll i en framtidsstudie”, promemoria daterad 1974–02–09, Sekretariatet för framtidsstudiers arkiv, volym 20, *Projekten resurser och råvaror, 1974–1977*, mappen ”Drn 1974.09 – 1974.12”.

tillväxten som en överideologi som förenade liberal-kapitalistiska och socialistiska stater. Samtidigt noterar de en internationell våg av tillväxtkritik från och med senare delen av 60-talet, i anslutning till den begynnande miljödebatten och den nya vänsterns framväxt.[243] För Sveriges del har idéhistorikern Eva Friman visat på en intensiv och polariserad debatt mellan ”domedagsprofeter” och ”tillväxtpredikanter” under 70-talet, med kulmen kring decenniets mitt.[244] Föreliggande kapitel handlar om de svenska framtidsstudiernas tillväxtkritik. Det jag i det följande kallar tillväxtens dilemma syftar på den i källmaterialet vanligt förekommande uppfattningen att efterkrigstidens tillväxt förvisso varit en förutsättning för välfärdssamhällets uppbyggnad, men visat sig medföra en mängd negativa konsekvenser; för miljön, för utvecklingsländer och även för industri- och välfärdssamhällen som Sverige.

Kapitlet består av fyra delkapitel. Detta första delkapitel tar avstamp i en internationell kontextualisering av det tidiga 70-talets tillväxtdebatt. Jag lägger särskilt vikt vid The Club of Romes – hädanefter Romklubbens – inflytelserika framtidsstudie *The Limits to Growth* (1972) samt vid den så kallade NIEO-agendan, det vill säga utvecklingsländernas mobilisering för en mer jämlik ekonomisk världsordning under tidigt 70-tal. Därefter analyserar jag, i slutet av det första delkapitlet och hela det andra, ett antal framtidsstudiearbeten som på olika sätt befattade sig med dessa frågor: två symposier som Sekretariatet för framtidsstudier arrangerade 1974 respektive 1975, samt Göran Bäckstrands och Lars Ingelstams uppsats *How much is enough?* (1975).[245] Jag analyserar också den omfattande pressdebatt som följde på uppsatsen. Den poäng jag för fram är att man inom framtidsstudierna å ena sidan delade Romklubbens syn på tillväxten som ett gemensamt, globalt problem, men å andra sidan formulerade lösningar och framtidsbilder som avvek från Romklubbens strama krav på global resurshushållning och nolltillväxt. Det rörde sig här om framtidsbilder som tydligare betonade Sveriges och andra industriländers specifika ansvar, och såtillvida var

---

[243] Matthias Schmelzer, *The Hegemony of Growth: The OECD and the Making of the Economic Growth Paradigm*, Cambridge, New York, Melbourne, Delhi: Cambridge University Press 2016, s. 10–15, 343–349. Se även Iris Borowy & Matthias Schmelzer, “Introduction: The end of economic growth in long-term perspective”, i Iris Borowy & Matthias Schmelzer (red.), *History of the Future of Economic Growth: Historical Roots of Current Debates on Sustainable Growth*, London, New York: Routledge 2017, s. 1–26; Lorenzo Fioramonti, “Gross domestic problem: How the politics of GDP shaped society and the world”, i samma antologi, s. 91–109; John Robert McNeill, *Something New Under the Sun: An Environmental History of the Twentieth-Century World*, London: Allen Lane 2000, s. 236.

[244] Eva Friman, *No Limits: The 20th Century Discourse of Economic Growth*, Umeå: Institutionen för historiska studier, Umeå universitet 2002, s. 149. Se även Eva Friman, ”Domedagsprofeter och tillväxtpredikanter: Debatten om ekonomisk tillväxt och miljö i Sverige 1960–1980”, *Historisk Tidskrift* 2001:1, s. 29–61.

[245] Uppsatsen publicerades först i ”What Now: Another Development. The 1975 Dag Hammarskjöld report on Development and International Cooperation. Prepared on the occasion of the Seventh Special Session of the United Nations General Assembly”, *Development Dialogue* 1975:1/2.

samstämmiga med NIEO-agendan. Grunddragen i Myrdalgruppens framtidsstudieutredning, den utopiska framtidssynen och betonandet av Sveriges möjligheter att bidra till en gemensam global framtid, återfanns således även i detta sammanhang.

Det tredje delkapitlet handlar om framtidsstudien ”Resurser och råvaror” (1975–78), som ingick i sekretariatets första omgång av mer omfattande projekt. Studien inleddes i samma kontext som övrigt källmaterial i detta kapitel och hade en tydlig anknytning till både *The Limits to Growth* och NIEO-agendan. Den nådde emellertid konklusioner som på flera vis skilde sig från de i exempelvis *How much is enough?*. Det fjärde och avslutande delkapitlet sammanfattar de tre föregående.

Världsproblematiker

Romklubben var en exklusiv internationell sammanslutning av politiker, byråkrater, forskare och näringslivstoppar, bildad i den italienska huvudstaden 1968. Initiativtagare var industrimannen Aurelio Peccei tillsammans med den skotske kemisten Alexander King, vid denna tid även föreståndare för OECDs vetenskapskommitté. Syftet var att genom sin samlade expertis angripa en allt mer komplex väv av globala problem som nationella regeringar var illa skickade att hantera. *The Limits to Growth*, sammanställd för Romklubbens räkning av ett forskarteam vid amerikanska Massachusetts Institute of Technology (MIT), syftade till att utröna hur planeten som ”världssystem” skulle reagera på fortsatt ekonomisk och demografisk tillväxt. Via för tiden avancerade datasimuleringar skapades ett huvudscenario i vilket befolkningsökningen, industrialiseringen och livsmedelsproduktionen fortskred till en punkt där antingen miljöförstöring eller resursbrist, eller en kombination av de båda, satte stopp. Denna bristningsgräns bedömdes ligga inom de kommande hundra åren, eventuellt redan inom de närmsta decennierna. Resultatet blev en abrupt, okontrollerad och dramatisk minskning av folkmängd och industriell kapacitet. Det enda alternativet var vad rapportens författare, med hänvisning till John Stuart Mill, kallade ett ”stationärt tillstånd”, präglat av global ekologisk och ekonomisk balans och måttfullhet. Men det brådskade: inom en snar framtid måste mänskligheten under planerade och kontrollerade former börja avstå från tillväxt i både ekonomisk och demografisk bemärkelse, vilket i sin tur skulle fordra långtgående internationell lagstiftning.[246]

Tillväxtens rent fysiska eller ekologiska gränser stod som synes i fokus för *The Limits to Growth*. Men inom Romklubben fanns också ambitionen att sammankoppla denna fråga med vad man uppfattade som tillväxtens destruktiva verkningar i de länder som materiellt sett drog den största nyttan av den. Matthias Schmelzer har i sin studie om tillväxtpolitiken inom OECD talat om en ”kris före krisen” i slutet av 60-talet – en ideologisk kris för tillväxtparadigmet som föregrep

[246] Meadows et al 1972.

den ekonomiska nedgång som skulle följa under 70-talet. Under intryck av den internationella vänstervågen uppehöll sig företrädare som den ovan nämnde Alexander King och organisationens generalsekreterare Thorkil Kristensen i både tal och skrift vid de många politiska och sociala spänningar som enligt deras tolkning var direkta följder av en hastig ekonomisk och teknologisk tillväxt.[247] Som framgått var King vid denna tid delaktig i Romklubbens bildande. I inledningen till *The Limits to Growth* användes begreppet ”världsproblematiken” för att understryka att tillväxtens globala, ekologiska konsekvenser interagerade med en växande ansamling av i-landsproblem: ökande inkomstskillnader, inflation, okontrollerad urbanisering, alienation, en ökande misstro mot etablerade politiska institutioner och så vidare. Poängen var att allt hängde ihop.[248]

De globala miljö- och resursfrågorna var redan vida uppmärksammade och omdebatterade när *The Limits to Growth* gavs ut; FNs omtalade Stockholmskonferens – *United Nations Conference on the Human Environment* – hölls till exempel i juni samma år.[249] Romklubbens rapport var såtillvida ett av många bidrag till en snabbt expanderande flora av mer eller mindre pessimistiska prognoser – vad Paul Warde och Sverker Sörlin har kallat ”bekymrade rapporter om

---

[247] Schmelzer 2016, s. 240–243, 247–258. Se även Matthias Schmelzer, “The crisis before the crisis: the ‘problems of modern society and the OECD, 1968–74”, *European Review of History* 2012:6, s. 999–1020. Denna kris före krisen kan i sin tur kopplas till en ännu något äldre konsumtionskritik. Som exempelvis Daniel Horowitz har visat fanns det även i 50-talets USA akademiska röster som varnade för att de snabbt stigande konsumtions- och välståndsnivåerna, i kombination med den snabba tekniska utvecklingen, hade moraliskt och psykologiskt nedbrytande effekter på den amerikanska befolkningen. Se Daniel Horowitz, *The Anxieties of Affluence: Critiques of American Consumer Culture, 1939–1979*, Amherst: University of Massachusetts Press 2004.

[248] Meadows et al 1972, s. 10–11.

[249] Miljöfrågornas globala genombrott brukar härledas till 60-talet, om än givetvis med lokala och nationella variationer. Se t.ex. John McCormick, *Reclaiming Paradise: The Global Environmental Movement*, Bloomington: Indiana University Press 1989; Joachim Radkau, *The Age of Ecology: A Global History*, Cambridge: Polity Press 2014; Höhler 2015; Warde, Robin & Sörlin 2018. Det finns också flera intressanta studier som visat hur det moderna miljömedvetandet växte fram gradvis under efterkrigstiden, i nära samband med den något äldre debatten om överbefolkning. Se Matthew Connelly, *Fatal Misconception: The Struggle to Control World Population*, Cambridge: Belknap Press 2008; Thomas Robertson, *The Malthusian Moment: Global Population Growth and the Birth of American Environmentalism*, New Brunswick: Rutgers University Press 2012. Om hur den amerikanska miljödebatten formades av det kalla krigets apokalyptiska retorik och skräckscenarier, se Jacob Darwin Hamblin, *Arming Mother Nature: The Birth of Catastrophic Environmentalism*, Oxford: Oxford University Press 2013. Om miljöfrågornas genombrott i Sverige, med fokus på inhemska miljödebattörer och kunskapsaktörer, se t.ex. Andrew Jamison, *The Making of the New Environmental Movement in Sweden*, Lund: Department of Sociology, Lund University 1987; Anshelm 1995; Jonas Anshelm, *Det vilda, det vackra och det ekologiskt hållbara: Om opinionsbildningen i Svenska naturskyddsföreningens tidskrift* Sveriges natur *1943–2002*, Umeå: Umeå universitet 2004; Björn-Ola Linnér, *Att lära för överlevnad: Utbildningsprogrammen och miljöfrågorna 1962–2002*, Lund: Arkiv förlag 2005. Om miljöfrågorna under 70-talet specifikt, se Johansson 2018. För ett tematiskt bredare men tidsmässigt mer komprimerat perspektiv, som ringar in själva genombrottsfasen i slutet av 60- och början av 70-talet, se Larsson Heidenblad 2021.

världens tillstånd".[250] Icke desto mindre blev Romklubbens genomslag stort: rapporten sålde i miljonupplagor, blev föremål för en mängd tv-program och internationella konferenser och översattes till fler än trettio språk – på svenska utkom *Tillväxtens gränser* samma år som den engelskspråkiga utgåvan.[251] Ett flertal receptionsstudier har visat på en polariserad internationell debatt. Till några av de argument som riktades mot Romklubbens rapport får vi anledning att återkomma längre fram i kapitlet.[252] Eva Friman har likaså framhållit att *The Limits to Growth* hade stor betydelse för den svenska debatten om ekonomisk tillväxt under det tidiga 70-talet.[253]

En annan debatt som Sekretariatet för framtidsstudier tidigt hade att förhålla sig till handlade om de nyligen avkoloniserade så kallade utvecklingsländernas krav på mer jämlika internationella handelsvillkor. I början av 70-talet tycktes den globala maktbalansen vara på väg att förskjutas i dessa länders favör, så till den grad att Mark Berger och Heloise Weber har benämnt perioden från 60-talets sista till 70-talets första år "the golden age of Third Worldism".[254] Oljekrisen hösten 1973, då medlemsländerna i OPEC kraftigt höjde priserna på råolja och införde ett oljeembargo mot USA och Nederländerna, var ett tecken i tiden. Aktionen var direkt kopplad till det pågående Oktoberkriget mellan Israel och dess arabiska grannstater. Den var emellertid också en utlöpare av en längre pågående strävan från utvecklingsländer att förändra globala handels- och maktrelationer som man såg som ett direkt arv från den koloniala eran.[255]

I västvärlden fanns en relativ kompromissvilja, främst på grund av rädsla för att producenter av exempelvis trä, zink, fosfat eller kaffe skulle följa OPECs exempel.

---

[250] Paul Warde & Sverker Sörlin, "Expertise for the Future: The Emergence of Environmental Prediction c. 1920–1970", i Andersson & Rindzeviviute 2015, s. 38.

[251] Elke Seefried, "Towards the limits to growth? The book and its reception in West Germany and Britain 1972–73", *German Historical Institute London Bulletin* 2011:1, s. 17.

[252] Se t.ex. Moll 1991, s. 115–120; Mauricio Schoijet, "*Limits to Growth* and the Rise of Catastrophism", *Environmental History* 1999:4, s. 515–530; Patrick Kupper, "'Weltuntergangs-Vision aus dem Computer': Zur Geschichte der Studie 'Die Grenzen des Wachstums' von 1972", i Frank Uekötter & Jens Hohensee (red.), *Wird Kassandra heiser? Die Geschichte falscher Ökoalarme*, Stuttgart: Steiner 2004, s. 98–111; Nils Freytag, "'Eine Bombe im Taschenbuchformat'? Die Grenzen des Wachstums und die öffentliche Resonanz", *Zeithistorische Forschungen* 2006:3, s. 465–469; Seefried 2011, s. 17–32.

[253] Friman 2002, s. 142.

[254] Mark T. Berger & Heloise Weber, *Rethinking the Third World: International Development and World Politics*, Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2014, s. 60.

[255] Denna strävan hade under det föregående decenniet manifesterat sig i bildandet av den Alliansfria rörelsen 1961 och UNCTAD (FNs konferens om handel och utveckling) och G77 tre år senare. Parallellt skedde en intellektuell utveckling där inte minst den så kallade beroendeskolan vid amerikanska och latinamerikanska universitet gav stöd åt tanken att tredje världens situation inte kunde förbättras med mindre än att det internationella ekonomiska systemet förändrades i grunden. Se t.ex. Giuliano Garavini, *After Empires: European Integration, Decolonization, and the Challenge from the Global South, 1957–1986*, Oxford: Oxford University Press 2012 (2009).

På våren 1974 gick FNs sjätte extra generalförsamling av stapeln, dedikerad åt världens råvaru- och utvecklingsproblem. Efter påtryckningar från G77, som uteslutande bestod av utvecklingsländer, antogs en deklaration om respektive ett handlingsprogram för upprättandet av en *New International Economic Order*, NIEO. Deklarationen betonade att det förhärskande ekonomiska systemet var illa anpassat för utvecklingsländernas ökande betydelse i den internationella ekonomin och för de ömsesidiga beroenden som förelåg mellan i- och u-länder – vilka oljekrisen hade illustrerat. Deklarationens kanske mest centrala och omdiskuterade princip gällde varje stats suveränitet över sina egna naturresurser och över alla de ekonomiska aktiviteter som skedde på dess territorium. Vidare fastslogs bland annat vikten av reformer av det internationella valutasystemet, ökad kontroll av de multinationella företagens aktiviteter samt att en bättre balans måste upprättas mellan priserna på u-ländernas export- respektive importvaror.[256]

Det internationella kontext som här har tecknats hade en formativ inverkan på 70-talets svenska framtidsstudier. Både Stockholmskonferensen och utgivningen av *The Limits to Growth* ägde som synes rum samma år om Myrdalgruppen avlämnade sitt betänkande, och gav viktiga impulser till det fortsatta framtidsstudiearbetet.[257] Romklubbens rapport var förvisso långt ifrån oproblematisk i sammanhanget. I prognosbaserade studier av detta slag fanns rent allmänt ett deterministiskt drag som var svårförenligt med den utopiska framtidssyn som Myrdalgruppen bejakade.[258] I

---

[256] Om utvecklingsländernas mobilisering under efterkrigstiden, oljekrisen 1973 och strävan efter en ny ekonomisk världsordning, se t.ex. Gilbert Rist, *The History of Development*: *From Western Origins to Global Faith*, London, New York: Zed Books 2006 (1996), s. 109–170; Garavini 2012; Mark Mazover, *Governing the World: The History of an Idea*, New York: The Penguin Press 2012, s. 299–317; Berger & Weber 2014, s. 40–80. Om OPECs och oljekrisens roll mer specifikt, se Christopher R.W. Dietrich, *Oil Revolution: Anticolonial Elites, Sovereign Rights, and the Economic Culture of Decolonization*, Cambridge, New York, Melbourne, Delhi, Singapore: Cambridge University Press 2017; Rüdiger Graf, *Oil and Sovereignity: Petro-Knowledge and Energy Policy in the United States and Western Europe in the 1970s*, Oxford, New York: Berghahn Books 2018; Giuliano Garavini, *The Rise & Fall of OPEC in the Twentieth Century*, Oxford: Oxford University Press 2019. En omfattande och perspektivrik belysning av både NIEO och OPEC under det tidiga 70-talet återfinns i "Special Issue: Toward a History of the New International Economic Order", *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development* 2015:1

[257] Som sekreterare på utrikesdepartementet med ett särskilt intresse för just miljöfrågor hade Göran Bäckstrand en viktig roll under Stockholmskonferensen. Både han och Lars Ingelstam har vittnat om att konferensen blev en inspirationskälla för de tidiga framtidsstudierna. Nämnas kan också att Inga Thorsson i samband med konferensen knöt till sig ett mindre nätverk av miljö- och vetenskapsintresserade svenska journalister som sedan kom att gå i arv till Sekretariatet för framtidsstudier. Denna grupp hölls fortlöpande informerad om pågående framtidsstudier och andra projekt, och bjöds även in till de framtidsstudiesymposier som kommer att beröras längre fram i detta och nästa kapitel. Se intervju med Göran Bäckstrand och Lars Ingelstam 12/12 2019; intervju med Lars Ingelstam 9/11 2022.

[258] Andersson 2006a, s. 286–288. Se även kapitel 2. *The Limits to Growth* hade ännu inte publicerats när Myrdalgruppen färdigställde sitt betänkande, vilket ändå innehöll referenser till Romklubben och dess metodologi. Bland annat konstaterades att de dittills presenterade resultaten mestadels var ”utomordentligt nedslående” och ”åstadkommit en djup, ibland skakande effekt, på opinionen i

föregående kapitel såg vi mycket riktigt att Birgitta Odén i samband med framtidsstudieutredningen använde Romklubben som ett av flera exempel då hon kritiserade den teknokratiska tendensen inom miljö- och resursrelaterad framtidsforskning.[259]

Likväl är det obestridligt att Sekretariatet för framtidsstudier på ett tidigt stadium tog intryck av *The Limits to Growth*. Bland dess första publikationer märktes ett referat av rapporten, kompletterat av en genomgång av den efterföljande internationella debatten.[260] Rapportens suggestiva kraft och dess generativa inverkan på miljödebatten erkändes, om än stundtals närmast motvilligt. Vid ett av de båda framtidsstudiesymposier som vi snart ska återkomma till påpekade en deltagare att *The Limits to Growth* ”även om den inte kan tillskrivas andra förtjänster, dock på ett enastående sätt satte i gång eller stimulerade debatten om exponentiell tillväxt på vår jord”.[261] Lars Ingelstam konstaterade i ett föredrag vid samma tid att Romklubbens rapport egentligen inte sade mycket nytt, men ändå, om inte annat tack vare sin metod och sitt tonläge, fungerat som en katalysator för stämningar som dittills mest legat latenta i välfärdssamhället. Särskilt framhöll han rapportens förmåga att etablera samband mellan globala och lokala förhållanden:

> Min egen gissning är att människor länge misstänkt att det var något lurt med det ”moderna” livet, med dess säregna kombination av hög materiell standard och komfort, klart synlig slösaktighet och därtill skriande internationella orättvisor. Men eftersom all konventionell visdom, utvecklad både i politisk retorik och ekonomiska läroböcker, hävdade att allt var OK, fanns här ett glapp; en förtroendeklyfta mellan verklighet och förkunnelse om man så vill. Tydligen behövdes en förkunnelse som bars av samma självsäkerhet som tillväxtförkunnelsen, och dessutom kunde stödja sig på den magi som omger datorerna, för att släppa fram och ge röst åt misstanken att vi kunde vara inne på farliga vägar.[262]

---

många länder”. Betänkandets författare höll det för troligt att Romklubbens arbete skulle få en stark påverkan på det internationella framtidsstudiefältet framöver och därför var väl värt att följa. Se SOU 1972:59, s. 23–25, citat på s. 24.

[259] Odén 1972, s. 93.

[260] *Debatten kring ”Tillväxtens gränser”: En översikt av några väsentliga inslag i debatten kring den av Romklubben initierade rapporten om vissa globala resursfrågor*, Stockholm: Statsrådsberedningen, Sekretariatet för framtidsstudier 1974.

[261] Jens Brøndum, ”Tillväxtens gränser”, i *Livskvalitet – människans levnadsvillkor i ett framtidsperspektiv: Föredrag och diskussioner från ett symposium arrangerat av Sekretariatet för framtidsstudier, Statsrådsberedningen, den 9–10 maj 1974 på Vallmangården, Ljusterö*, Ds Ju 1974:9, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier, Statsrådsberedningen 1974, s. 13–26, citat på s. 13.

[262] Lars Ingelstam, ”Människan inför energiframtiderna. Anförande vid Energikonferens i Riksdagshuset den 15 mars 1974”, föredragsmanus daterat 1974–03–15, s. 4, Sekretariatet för framtidsstudiers arkiv, volym 8, *Energipolitiska delegationen, 1972–1974*, mappen ”Utgående arbetspromemorior 1972–1974”.

För utvecklingsländernas krav på en ny ekonomisk världsordning fanns däremot mer påtagliga sympatier inom Sekretariatet för framtidsstudier. Exempelvis hade just Ingelstam sedan tidigare ett engagemang i globala rättvisefrågor, grundat i hans frikyrkliga bakgrund.[263] Mer allmänt fanns ett utbrett, åtminstone retoriskt, stöd inom den socialdemokrati som satte sin prägel på de tidiga framtidsstudierna.[264] Den svenska regeringen gav sitt tydliga bifall till NIEO-deklarationen. Olof Palme var personligt engagerad i frågan, i likhet med andra socialdemokratiska ledare som Willy Brandt, Bruno Kreisky och Jan Tinbergen.[265]

De svenska framtidsstudierna kom därmed också att präglas av de spänningar som uppstod i skärningspunkten mellan debatten om en ny ekonomisk världsordning och debatten om tillväxtens gränser. Historikern Nils Gilman har påpekat att NIEO-agendans radikalism först och främst låg i själva antagandet att begreppet 'utvecklingsländer' inneslöt en gemensam politisk identitet. På ett ekonomiskt-politiskt plan var utvecklingsländernas reformkrav däremot relativt beskedliga, menar han. De var inte ett ställningstagande mot vare sig kapitalism eller internationell handel, även om de föreskrev att nationella regeringar mer aktivt skulle involvera sig i den senare. Än mindre var de tillväxtkritiska; snarast föreställde man sig en alternativ ekonomisk integration genom vilken tillväxt skulle bli ett medel för att jämna ut skillnaderna mellan nord och syd.[266]

Det är därmed inte förvånande att den hårdaste kritiken mot *The Limits to Growth* stundtals kom från just NIEO-agendans förespråkare i såväl tredje världen som väst. Tesen att ekonomisk tillväxt ledde till mänsklighetens undergång uppfattades här som ett nykolonialistiskt försök att neka utvecklingsländerna den materiella standard som i industriländerna sedan länge sågs som en självklarhet.[267] Därmed uppstod, som historikern Stephen Macekura har visat, en bestående konfliktlinje mellan utvecklingsländernas anspråk på utveckling och tillväxt å ena sidan, och

---

[263] Se t.ex. "Man talar i dag om Lars Ingelstam, 35, professor och nyutnämnd chef för sekretariatet för framtidsstudier", *Aftonbladet* 1/4 1973; Tom Selander, "Olof Palmes öga i framtiden", *Svenska Dagbladet* 10/4 1975.

[264] Se kapitel 1, delkapitel Forskningsläge, avsnitt "De socialdemokratiska framtidsstudiernas uppgång och fall".

[265] Nils Gilman, "The New International Economic Order: A Reintroduction", *Humanity* 2015:1, s. 7.

[266] Gilman 2015, s. 4. Jfr. Johanna Bockman, "Socialist Globalization against Capitalist Neocolonialism: The Economic Ideas behind the New International Economic Order", *Humanity* 2015:1, s. 109–128; Victor McFarland, "The New International Economic Order, Interdependence, and Globalization", i samma nummer, s. 217–233.

[267] Moll 1991, s. 115–116; Seefried 2015a, s. 31–32. Ett uppmärksammat exempel kom från den Argentina-baserade Barilochestiftelsen, som bland annat lanserade sin egen "världsmodell" som ett alternativ till Romklubbens. Se Amílcar O. Herrera, Hugo D. Scolnik, Graciela Chichilnisky, Gilberto C. Gallopin, Jorge E. Hardoy, Diana Mosovich, Enrique Oteiza, Gilda L. de Romero Brest, Carlos E. Suarez & Luis Talavera, *Catastrophe or New Society? A Latin American World Model*, Ottawa: International Development Research Centre 1976.

ekologiska hänsyn å den andra.[268] I det följande visar jag hur denna spänning hanterades inom de svenska framtidsstudierna. Som redan framhållits visar jag på en dilemmaförståelse som överlappade med Romklubbens tanke om tillväxten som en ”världsproblematik”, vilket bland annat innebar att tillväxtens konsekvenser i välfärdssamhället ställdes i centrum. Samtidigt formulerades i detta sammanhang framtidsbilder som väsentligen kan tolkas som, och inte sällan uttryckligen presenterades som, alternativ till Romklubbens ”stationära” framtid.

Ett symposium om välfärdssamhällets och världens tillstånd

Dessa poänger exemplifieras av symposiet *Livskvalitet – människans levnadsvillkor i ett framtidsperspektiv*, som Sekretariatet för framtidsstudier arrangerade våren 1974. Det var ett av fyra symposier som planerats redan i samband med Myrdalgruppens utredning, och tanken om framtidsstudier som ett medel för att forma den långsiktiga framtiden återkom i detta sammanhang. Syftet med symposiet menades exempelvis bestå i att samla skilda forskningstraditioner kring en gemensam nämnare: att ”förse samhällsplaneringen med kunskap syftande till att förbättra människans levnadsförhållanden”.[269]

Begreppet livskvalitet har härletts till den amerikanske ekonomen John Kenneth Galbraith och dennes kritik mot den förhärskande ekonomiska teoribildningen i USA och Västeuropa under efterkrigstiden. I *The Affluent Society* (1958) argumenterade Galbraith för att samtidens hegemoniska tilltro till ekonomisk tillväxt bottnade i en svunnen historisk kontext, kännetecknad av fattigdom och knapphet. Att göra ständigt ökande produktion och konsumtion till en överordnad målsättning för politiken var emellertid irrationellt i ett modernt samhälle där befolkningens grundläggande behov utan problem kunde tillgodoses. I själva verket genererade ”överflödssamhället” en rad nya problem, som den offentliga sektorn fick svårt att hålla jämna steg med.[270] I *The New Industrial State* (1967) föreslog Galbraith livskvalitet som ett rimligare mått på ekonomisk utveckling, i motsats till den förhärskande fixeringen vid kvantitativa parametrar.[271] Begreppet vann snart

[268] Stephen J. Macekura, *Of Limits and Growth: The Rise of Global Sustainable Development in the Twentieth Century*, New York: Cambridge University Press 2015.

[269] ”Förord”, Ds Ju 1974:9, (onumrerad sida, den andra av två).

[270] John Kenneth Galbraith, *The Affluent Society*, Boston: Houghton Mifflin 1958.

[271] John Kenneth Galbraith, *The New Industrial State*, London: Hamish Hamilton 1967, s. 9: “What counts is not the quantity of our goods but the quality of life.” Några år senare användes begreppet på ett likartat sätt i en uppmärksammad OECD-rapport. Se *Science, Growth and Society – A New Perspective: Report of the Secretary-General's Ad Hoc Group on New Concepts of Science Policy*, Paris: Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD) 1971. Rapporten är även känd som Brooks-rapporten. Vi såg i kapitel 2, delkapitel Framtiden som en formbar helhet, att Torsten Hägerstrand anknöt till denna diskussion i sitt specialarbete till framtidsstudieutredningen. Se även Hägerstrand 1972.

internationell spridning bland intellektuella, politiker och folkrörelser som kritiserade den ekonomiska tillväxten, inte enbart utifrån ett globalt rättviseperspektiv utan också med hänvisning till att tillväxten skapade en rad negativa konsekvenser även i rika länder. Samtidigt förblev begreppet svagt i konturerna; i en svensk studie från 1974 noterades exempelvis något villrådigt att livskvalitet ”under senare år använts för att beteckna det som i motsats till materiell standard saknas i de högindustrialiserade kapitalistiska staterna”.[272]

Sekretariatet för framtidsstudiers symposium samma år kretsade sålunda kring ett i samtiden populärt men ofta undanglidande begrepp. Det är också noterbart att merparten av bidragen, i likhet med ovanstående definitionsförsök, främst uppehöll sig vid vad livskvalitet *inte* var och hur dess förekomst på olika sätt motverkades av det moderna välfärdssamhällets utformning. Begreppet förknippades därmed inte i första hand med positiva förväntningar, utan med negativa erfarenheter av de senaste decenniernas samhällsutveckling. Sociologen Britta Jungen redovisade under rubriken ”Tillväxtens sociala kostnader” en undersökning av en Stockholmsförort där behovet av socialvård var utbrett och där livet för stora delar av invånarna karakteriserades av ständiga växlingar mellan arbete, arbetslöshet, omskolning och sjukskrivningar. Denna ”överflödssamhällets fattigdom”, betonade hon, var inte en rest från ett äldre samhälle, utan tvärtom en direkt följd av ett ensidigt tillväxttänkande och av en socialpolitik som syftade till att underlätta en rörlig arbetskraft snarare än att se till denna arbetskrafts behov av trygghet. Psykologen Kristina Humble belyste den ”kulturfattigdom” och ”den tomhets- och intighetskänsla som nästan paradoxalt gör sig så starkt påmind mitt i välfärden”. Detta tillstånd gick tillbaka till industrialiseringens och sekulariseringens upplösande av gemensamma kulturella referensramar, men hade också förvärrats av de senaste decenniernas strukturrationaliseringar och omflyttningar.[273]

Inte sällan fanns också en kritisk udd som var specifikt riktad mot socialdemokratin. Läkaren och miljödebattören Karl-Erik Fichtelius fördömde exempelvis ”[d]et statskapitalistiska system i vilket vi ingår”, representerat av den socialdemokratiska regeringen såväl som av oppositionen. Han hänvisade till den nyligen timade oljekrisen och framhöll den besvikelse han personligen känt efter dess mest akuta fas, då regeringen skyndsamt deklarerat en återgång till samma ohållbara tillväxt- och konsumtionsmönster som tidigare. Därmed hade en unik chans till debatt om både Sveriges och världens långsiktiga framtid försuttits, menade Fichtelius.[274] I symposiets slutskede konkluderade författaren och socialdemokraten Nordal Åkerman att de många anförandena, trots olika perspektiv

---

[272] Björn Eriksson, Carl Gustaf Ivarsson & Britta Jungen, *”Lågenergisamhället” – En förstudie*, Göteborg: Centrum för tvärvetenskap, Göteborgs Universitet 1974, s. 17.

[273] Britta Jungen, ”Tillväxtens sociala kostnader”, Ds Ju 1974:9, s. 27–39, citat på s. 38; Kristina Humble, ”Framtidsmänniskan”, Ds Ju 1974:9, s. 149–156, citat på s. 153. Se även Bengt Hedlén, ”Social miljö och anpassning”, Ds Ju 1974:9, s. 95–100.

[274] Karl-Erik Fichtelius, ”Människans utveckling”, Ds Ju 1974:9, s. 92–93, citat på s. 92.

och ämnen, gemensamt formade sig till en kritik mot ett regeringsparti som under de senaste decennierna hade prioriterat det materiella välståndet på bekostnad av medborgarnas behov av social, intellektuell och andlig fostran: ”I jakten på tillväxtprocent har fundamentala livsvärden satts åsido, det tycks vi vara överens om.” Den felaktiga utgångspunkten i det socialdemokratiska samhällsbygget hade från början varit att förändringar av de materiella omständigheterna också skulle förändra individerna: ”Vi har i alltför liten utsträckning insett att vi också måste ändra individen för att också skapa underlag för reformerna.” Följden hade blivit ”det hårda samhället” snarare än det ’starka’ samhälle som Tage Erlander en gång i tiden hade sett framför sig.[275]

Framtidsstudiesymposiet om livskvalitet kan alltså ses som ett av många exempel på den tillväxtkritiska och självkritiska debatt som fördes inom och runt omkring Socialdemokraterna i början av 70-talet.[276] Symposiet rymmer därtill flera exempel på den ofta framförda iakttagelsen att kritiken som regel inbegrep krav på en mer aktiv och ingripande statsmakt.[277] I Åkermans nyss citerade inlägg var det grundläggande problemet att den socialdemokratiska staten, till synes redan från början, försummat väsentliga uppgifter; utan en fostrande politik som målmedvetet tog sikte på att ”ändra individen” återstod endast ett hårt och konkurrensinriktat samhälle, präglat av atomisering snarare än gemenskap.

Symposiet belyser därtill att kritiken mot missförhållanden i välfärdssamhället ofta var sammanflätad med en kritik mot globala missförhållanden. Tillväxten var, som jag tidigare har framhållit, ett gemensamt globalt dilemma. Denna aspekt är värd att understryka eftersom tidigare forskning om periodens svenska tillväxtdebatt har gjort en viss åtskillnad mellan å ena sidan en ekologisk tillväxtkritik, som fick sitt verkliga genombrott med *The Limits to Growth*, å andra sidan en något tidigare, mer nationellt orienterad kritik mot konsumtion och materiellt överflöd. Den förra menas alltså ha överflyglat den senare i början av 70-talet.[278] *Livskvalitet* visar emellertid att dessa båda argumentationslinjer inte bara kunde förekomma sida vid sida, utan att välfärdssamhällets och världens respektive utmaningar mycket väl kunde förstås som ömsesidigt beroende. Britta Jungen inledde exempelvis sitt anförande med att betona att ”tillväxtens sociala kostnader i vår egen miljö” måste ses i samband med ”den grundläggande ojämlikheten, klyftan mellan rika och

[275] Nordal Åkerman, ”Inledning till diskussionen”, Ds Ju 1974:9, s. 108–113, citaten på s. 108 respektive 112.

[276] Se t.ex. Andersson 2003b; Malm Lindberg 2014. Se även kapitel 1, delkapitel Forskningsläge, avsnitt ”Mellan den starka statens radikalisering och dess fall”.

[277] Malm Lindberg 2014. Se även t.ex. Lundberg & Åmark 2001 s. 171–172; Ryner 2002, s. 124, 126–131; Östberg 2009, s. 174–175.

[278] Björn Lundberg, ”The Galbraithian moment: Affluence and critique of growth in Scandinavia, 1958–1972”, i Östling, Olsen & Larsson Heidenblad 2020, s. 93. Även Friman understryker miljö- och resursfrågornas helt centrala betydelse för 70-talets tillväxtdebatt. Se Friman 2002, s. 138–140.

fattiga länder".[279] På motsvarande sätt menade Åkerman, i en av de hoppfulla framåtblickar som hans symposiebidrag trots allt innehöll, att man möjligen kunde skönja en slags dubbel rörelse i riktning mot solidaritet och jämlikhet; Sveriges begynnande lyhördhet inför utvecklingsländernas strävanden skedde ju parallellt med en livaktig diskussion om arbetslivs- och arbetsmarknadsreformer på hemmaplan, vilket knappast var en slump.[280]

Det är också talande att ett av de första bidragen till symposiet var en huvudsakligen kritisk genomgång av *The Limits to Growth* av den danske pastorn Jens Brøndum. Denne gav Romklubben rätt i att det fanns fysiska eller ekologiska gränser för tillväxten, men menade att det just därför var viktigt att göra en moralisk åtskillnad mellan tillväxt i rika respektive fattiga länder. Det senare måste accepteras, åtminstone till dess att nu fattiga och eftersatta delar av världen nådde en materiell nivå jämförbar med Sveriges. Först då skulle de vara i en position där det blev möjligt att överväga andra, mer långsiktigt hållbara utvecklingsriktningar.[281]

Att industriländer och utvecklingsländer stod inför ett gemensamt dilemma var också utgångspunkten för ett av få bidrag till symposiet som försökte fylla själva huvudbegreppet livskvalitet med positiva förväntningar snarare än negativa erfarenheter, Emin Tengströms "Låt oss forma en vision!".[282] Tengström var i grunden latinist och antikvetare, men hade vid denna tid en ledande roll inom Centrum för tvärvetenskapliga studier av människans villkor vid Göteborgs universitet. Centrum för tvärvetenskap, som namnet ofta kortades ned till, hade bildats 1972, året före Sekretariatet för framtidsstudier, och hade till stor del besläktade forskningsintressen. Tengström och centrum introducerade vid denna tid humanekologin som universitetsämne i Sverige. I anslutning till kärnkraftsdebatten var man en flitig och i någon mån även genomslagskraftig förespråkare för ett decentraliserat, energisnålt samhälle.[283] I linje med detta handlade Tengströms vision vid framtidsstudiesymposiet om ett framtida "mikroindustriellt" Sverige, dominerat av självförsörjande byar på högst tusen invånare vardera, där människors livskvalitet tillgodosågs av gemenskap, varierande arbetssysslor och demokratisk

---

[279] Jungen, Ds Ju 1974:9, s. 27. Se även "Kortfattat referat av Olof Palmes inledningsanförande", Ds Ju 1974:9 (onumrerade sidor).

[280] Åkerman, Ds Ju 1974:9, s. 110.

[281] Brøndum, Ds Ju 1974:9, s. 13–26.

[282] Emin Tengström, "Låt oss forma en vision!", Ds Ju 1974:9, s. 41–56.

[283] Se t.ex. Eriksson, Ivarsson & Jungen 1974. Som jag ska återkomma till längre fram i kapitlet var den sortens idéer tidstypiska snarare än originella. I sin studie av decenniets kärnkraftsdebatt har Jonas Anshelm emellertid argumenterat för att Centrum för tvärvetenskaps arbeten på området bidrog till att idén om ett lågenergisamhälle fick större vetenskaplig legitimitet. Se Anshelm 2000, s. 148–171. Centrum för tvärvetenskap drev därmed också på den diskussion om förnyelsebara energikällor som vi återkommer till i kapitel 4, delkapitel En ställföreträdande framtidsstudie om teknik och samhälle.

delaktighet. Bakom visionen fanns en utopisk framtidssyn: framtiden kantades av globala hot och faror, men var samtidigt en öppen horisont av möjligheter. Tengström pekade här också på Sveriges goda förutsättningar att ta täten i en internationell utveckling i mikroindustriell riktning; inte minst skulle man onekligen tjäna som ett tacksamt föredöme för alla de utvecklingsländer som ännu inte på allvar hade klivit in i industrialiseringens och kapitalismens återvändsgränd.[284] Därtill hade Sverige ”tack vare sin höga grad av utveckling och frånvaron av sönderslitande konflikter ett speciellt ansvar. Det är möjligt, att det är här hos oss som förändringen skall börja”, sade Tengström.[285]

Även om visionen kretsade kring småskalighet tog den avstamp i en dilemmaförståelse som kopplade samman välfärdssamhällets sociala tillkortakommanden med den globala situationen. Med den nyvunna kunskapen om naturresursernas ändlighet hade det blivit uppenbart att västvärldens tillväxt var ohållbar i global skala. Samtidigt hade det också blivit alltmer tydligt att i-ländernas produktions- och konsumtionsmönster utgjorde ett hot mot dem själva, och undergrävde snarare än ökade välfärden.[286] Precis som i *The Limits to Growth* utgick Tengström alltså från att tillväxten var på väg att stöta emot en absolut gräns. Liksom Romklubben beskrev han också sin vision som ”ett i fysisk mening stationärt samhälle”.[287] Ändå fanns väsentliga skillnader i det tänkta tillvägagångssättet. Romklubben hade, som tidigare nämnts, huvudsakligen förespråkat upprättandet av globala organ och institutioner för att genomdriva den långtgående lagstiftning man såg som nödvändig, exempelvis vad gällde produktion, resursförbrukning och barnafödande. Tengström värjde sig däremot, både i själva anförandet och i den efterföljande diskussionen, mot tanken på centralt initierade samhällsförändringar. Han tänkte sig istället en organisk förändring som tog sin början i människors värderingar och världsbild. När mikroindustriella samhällen sedan väl började etableras på allvar skulle det få ringar på vattnet.[288]

Liksom Jens Brøndums ovan nämnda anförande visar således Tengströms framtidsbild att det utifrån tanken om tillväxten som en världsproblematik också gick att formulera alternativ till Romklubbens lösningsförslag. Vi ska se ytterligare ett exempel på den saken i nästa delkapitel.

---

[284] Tengström, Ds Ju 1974:9, s. 47–48, 50.

[285] Tengström, Ds Ju 1974:9, s. 54.

[286] Tengström, Ds Ju 1974:9, s. 41–46.

[287] Tengström Ds Ju 1974:9, s. 54.

[288] Vilket alltså inte uteslöt att enskilda länder som Sverige tog täten i utvecklingen. Se Tengström Ds Ju 1974:9, s. 54–55, 57.

En uppsats och en debatt om ett annorlunda Sverige

”How much is enough?”

Till september 1975 planerades FNs generalförsamlings sjunde specialsession. Det rörde sig alltså om uppföljaren till den sjätte specialsession som året innan resulterat i NIEO-deklarationen. Temat var denna gång utveckling och ekonomiskt samarbete. Sekretariatet för framtidsstudier uppmärksammade händelsen, och NIEO-agendan i stort, på flera sätt under året. Våren 1975 arrangerade man ett symposium om resurs-, utvecklings- och biståndsfrågor i Gamla Riksdagshuset i Stockholm.[289] Bland de cirka 200 deltagarna märktes representanter för studieförbund, skolor och folkrörelser, såväl som för politiska partier, departement, myndigheter och massmedier. I talarprogrammet samsades etablerade politiker och myndighetsföreträdare med journalister, författare och studiegrupper från ett antal folkhögskolor. Det var således en större tillställning än de symposier som under de båda föregående åren arrangerats på uppdrag av Myrdalgruppens framtidsstudieutredning, exempelvis *Livskvalitet* som diskuterades i det förra avsnittet. I centrum stod en fråga som aktualiserats även i samband med utredningen, och som i det sammanhanget särskilt betonats av Olof Palme, det vill säga Sveriges möjligheter att bidra till en alternativ global framtid.[290] Mer konkret kretsade symposiet kring hur Sverige skulle kunna omsätta sitt uttalade stöd för utvecklingsländernas strävan i ett handlingsprogram.

De olika anförandena kännetecknades generellt av optimism därvidlag. När Inga Thorsson efteråt sammanfattade symposiet lades tonvikten på vad hon uppfattade som dess genomgående uttryckta önskan ”att sätta starkare fart i en process som redan är i rörelse, en process inom opinionen som vill se politisk handling som uttryck för Sveriges ansvar i världen”.[291] Thorsson själv talade, liksom Olof Palme och den liberala skribenten Ingrid Segerstedt Wiberg, om Sveriges möjligheter att inte minst via FN verka för en global maktförskjutning. I åtminstone Palmes fall var det också tydligt att optimismen inför en sådan grundade sig i erfarenheterna av den

[289] Symposiet hölls i samband med att Philippe de Seynes gästade Sverige på inbjudan av Olof Palme. de Seynes hade då nyligen avgått som FNs undergeneralsekreterare och tillträtt en post i samma organisations institut för utbildning och forskning, UNITAR, med ansvar bland annat för att integrera framtidsstudier i institutets verksamhet. Liksom i fråga om de symposier som något tidigare arrangerats på uppdrag av framtidsstudieutredningen trycktes senare en skriftlig sammanställning: *Sverige i världen: Sverige och de internationella resursfrågor som formulerats under FN: s sjätte extra generalförsamling och 1974 års konferenser rörande befolkning och livsmedel,* Ds Ju 1975:20, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier, Statsrådsberedningen 1975. Publikationen ska inte sammanblandas med slutrapporten i den senare framtidsstudien ”Sveriges internationella villkor”, vilken även den fick titeln *Sverige i världen*. Mer om denna i kapitel 5.

[290] SOU 1972:59, s. 8. Se även kapitel 2, delkapitel Mellan politik och vetenskap.

[291] Inga Thorsson, ”Finns det en väg framåt?”, Ds Ju 1975:20, s. 128.

svenska välfärdsstatens uppbyggnad: ojämlika förhållanden på världsomfattande nivå kunde hanteras med gemensamma politiska, ekonomiska och sociala ansträngningar, såsom redan skett i enskilda länder, menade han.[292] Samtidigt bestred andra talare, i linje med den dilemmabeskrivning som vi såg exempel på i föregående avsnitt, att Sverige alls skulle vara en förebild i sammanhanget; en verklig global maktförskjutning krävde en grundläggande ekonomisk-politisk omprövning även här. Tillväxten var roten till, inte lösningen på, både u- och i-ländernas problem. En som tydligt förfäktade denna position var den oortodoxe LO-ekonomen Anders Leion, som kritiserade den hävdvunna distinktionen mellan industri- och utvecklingsländer eftersom den ”undanskymt sambandet mellan problemen i […] vårt eget land och problemen i resten av världen”. Här avsågs framför allt den under efterkrigstiden helt dominerande tillväxtfilosofin, vilken exporterats från nord till syd via tvivelaktig expertis. Leion ansåg således att det rörde sig om ett gemensamt dilemma, som dock tog sig olika uttryck beroende på var i den globala hierarkin man befann sig: hunger, missriktade biståndsprojekt och ökande ojämlikhet i fattiga länder; alienation och utslagning i rika länder. Så länge tilltron till ekonomisk tillväxt inte övergavs skulle allt svenskt tal om internationell solidaritet klinga falskt, inskärpte han.[293] Detta ansåg också frilansjournalisten och biståndsarbetaren Birgitta Ek, som under symposiet uttryckte synpunkter liknande Leions.[294] Efteråt ondgjorde hon sig i ett brev till Göran Bäckstrand över att ”[l]iberalerna”, till vilka hon räknade bland andra just Palme och Thorsson, tillåtits bre ut sig med sin tro på FNs och den internationella handelns möjligheter, medan hon själv och andra insåg att förändringen måste ta sin början i länder som Sverige. Ek sade sig ha föredragit en öppen debatt mellan dessa båda läger ”[f]ör att man inte bara skulle sluta i bombastiska demagogiska ordsvall utan verkligen känna gränsen, den oöverstigliga, mellan våra olika sätt att se”.[295]

---

[292] Olof Palme, ”En maktförskjutning i världen är en förutsättning för internationell samverkan”, Ds Ju 1975:20, s. 28–32; Thorsson, Ds Ju 1975:20, s. 124–129; Ingrid Segerstedt Wiberg, ”Internationell beskattning istället för u-hjälp”, Ds Ju 1975:20, s. 111–114. Se även Philippe de Seynes, ”Nya förutsättningar för det internationella samarbetet – utvecklingspolitik, oljekris och framtidschock”, Ds Ju 1975:20, s. 58–74.

[293] Anders Leion, ”Sverige i världen – en global fördelning av resurser”, Ds Ju 1975:20, s. 116–118, citat på s. 116. Se även Per Holmberg, ”Kan vi svenskar delta aktivt i lösandet av de globala problemen?”, Ds Ju 1975:20, s. 89–96.

[294] Birgitta Ek, ”Misstro ord som döljer verkligheten. Något om kommunikationer”, Ds Ju 1975:20, s. 84–88.

[295] Brev från Birgitta Ek till Göran Bäckstrand, odaterat, Sekretariatet för framtidsstudiers arkiv, volym 3, *Arbetsgruppen Sveriges internationella villkor, 1973–1978*, mappen ”Korrespondens, allmän, 1975–1979”. I ett brev till Lars Ingelstam beklagade Carl Wahrén från SIDA å andra sidan att så pass många anföranden varit flagellantiska och skuldbeläggande när fokus hellre borde ha legat på konkreta förslag. Se brev från Carl Wahrén till Lars Ingelstam, daterat 1975–04–09, i samma som ovanstående.

Både Ek och Leion uttryckte således att en bättre global framtid förutsatte en grundläggande uppgörelse med tillväxtparadigmet, samt att en sådan uppgörelse inte endast måste ske för utvecklingsländernas skull, utan också låg i industriländernas intresse. Detta var också budskapet i Göran Bäckstrands och Lars Ingelstams uppsats *How much is enough?*, som utkom kort efter symposiet i Gamla Riksdagshuset.

Uppsatsen var ursprungligen inte en del av framtidsstudieverksamheten, även om Sekretariatet för framtidsstudier snart lät trycka en egen version av den. Istället ingick den i ett större internationellt projekt, initierat av svenska Dag Hammarskjöldfonden och avsett som underlag för FNs generalförsamlings tidigare nämnda specialsession i september 1975. Fonden hade grundats 1962 för att belysa utvecklings- och biståndsfrågor via exempelvis seminarier, konferenser och publikationer. Det aktuella projektets slutrapport, *What Now: Another Development*, publicerades i juli 1975 som ett dubbelnummer av fondens tidskrift, *Development Dialogue*. Rapporten innehöll bidrag från akademiker och aktivister från ett femtiotal länder och trycktes på engelska, franska och spanska. Den uppmärksammades av medier världen över och de första upplagorna på 12 000 (engelska) respektive 4000 (franska och spanska) exemplar sålde slut inom ett par veckor.[296] Som antropologen och tillväxtkritikern Gilbert Rist gillande har konstaterat framstod rapporten som ett radikalt alternativ till NIEO-deklarationen från året innan. Där den senare främst fokuserat på utvecklingsländernas rätt till samma tillväxt som de rika länderna vände den förra på perspektivet genom att ifrågasätta själva begreppen tillväxt och utveckling. Ett av de mest uppmärksammade bidragen var just Bäckstrands och Ingelstams, som alltså publicerades med resten av rapporten sommaren 1975.[297] En svenskspråkig version, *Hur mycket är lagom?*, följde året därpå.[298]

Liksom exempelvis Emin Tengström och Anders Leion pekade Bäckstrand och Ingelstam på ett samband mellan globala och lokala missförhållanden. Inledningsvis angav de sålunda ”två, skenbart oberoende, motiveringar för att söka alternativa utvecklingsmönster”.[299] Å ena sidan hänvisades till utvecklingsländernas fullt

---

[296] Se bilagan ”The 1975 Dag Hammarskjöld Report on Development and International Cooperation. Prepared on the occasion of the Seventh Special Session of the United Nations General Assembly”, inkluderad i Allard & Lindholm 1976, s. 105–106.

[297] Rist 2006, s. 154–156; *Development Dialogue* 1975:1/2.

[298] På svenska figurerade uppsatsen först som ett bidrag till slutpublikationen från det frikyrkliga framtidsstudieprojektet ”Idé på sikt”. Se Göran Bäckstrand & Lars Ingelstam, ”Hur mycket är lagom?”, i *1995 är nära: Idérörelser ser på svenska framtidsstudier*, Stockholm: Informationstjänst 1976, s. 17–35. Det är denna version som används i det följande. Året därpå publicerade Sekretariatet för framtidsstudier, som nämndes ovan, en egen version, vilken nytrycktes flera gånger under de följande åren. Även senare tryckningar har förekommit, bland annat i Sören Lagergren, Kerstin Palmlund & Göran Sundberg (red.), *Tillväxten ifrågasatt*, Stockholm: Carlssons 2001, s. 93–110.

[299] Bäckstrand & Ingelstam 1976, s. 20.

berättigade krav på global förändring. Tilltagande miljöproblem och sinande naturtillgångar lyftes därvid också fram. Å andra sidan riktade Bäckstrand och Ingelstam blicken mot de ”utvecklingsproblem” som rimligen också måste kunna sägas existera i industriländerna. Växande problem i arbetslivet, i stadsmiljöerna och på vårdinstitutioner vittnade om att det inte längre fanns en positiv korrelation mellan ekonomisk tillväxt och välfärd, tvärtom. Dessutom fanns tecken på att den på konsumtion inriktade livsstil som tillväxten gett upphov till nu omprövades av allt fler:

> Vid sidan av det globala perspektivet menar vi alltså att iakttagelser på nationell och lokal nivå fullt bindande påvisar att man måste söka nya begrepp, nya riktlinjer och nya mönster för utvecklingen. Tidigare företräde, eller ensamrätt, för i snäv mening ”ekonomiska” synpunkter på utvecklingen hör till ett passerat stadium. Ekologiska begränsningar, nya dimensioner i tillväxt och livskvalitet och erkännande av samhällsystemets mångfaldiga beroenden måste med full rätt få göra sig gällande när man formar handlingsmönster för framtiden.[300]

Författarna konkluderade att tillväxten globalt sett var ett nollsummespel snarare än ett ymnighetshorn. Att enträget ropa på fortsatt tillväxt i redan rika länder för att denna sedan skulle kunna omsättas i ekonomiskt och tekniskt bistånd skulle således inte förslå, utan bara förvärra problemen. Man kunde förvisso mycket väl tänka sig någon form av globalt skattesystem i utvecklingsländernas favör, men de rika ländernas uppgift i förhållande till de fattiga måste först och främst bestå i att ”avstå från att skada snarare än att ’hjälpa’”, vilket var liktydigt med grundläggande uppoffringar i fråga om framför allt konsumtion av resurser.[301] Sålunda formulerades fem förslag som gemensamt syftade till att minska denna konsumtion via lagstiftning och skatteåtgärder: ransonerad köttkonsumtion; ransonerad oljekonsumtion; ett mer energieffektivt nyttjande av bostäder och offentliga byggnader; slitstarkare konsumtionsvaror; förbud mot privatägda bilar.[302]

Bäckstrand och Ingelstam medgav att de rent materiella effekterna av förslagen skulle vara försumbara på kort sikt. Samtidigt framhölls det stora symboliska värdet i att ett av världens rikaste länder, som på gott och ont fungerade som ett globalt föredöme i många avseenden, frivilligt ställde om den egna konsumtionen. Det handlade vidare om trovärdighet: med vilken rätt uttalade sig svenska företrädare om exempelvis behovet av befolkningsminskning i tredje världen när man själva uppmuntrade till den ”uppenbart slösaktiga, resursslukande och allmänt stötande livsstil” som dagens tillväxtsamhälle präglades av? Avslutningsvis förde författarna en diskussion om förslagens konsekvenser på hemmaplan. Här underströks att omställningen till vad de kallade ett ”annorlunda” Sverige inte behövde vara alls så

[300] Bäckstrand & Ingelstam 1976, s. 18–20, citat på s. 18 respektive 20.

[301] Bäckstrand & Ingelstam 1976, s. 28–29.

[302] Bäckstrand & Ingelstam 1976, s. 24–28.

dramatisk som i förstone kunde tyckas, så länge som den genomfördes med förnuft och måttfullhet. Trots allt hade landets befolkning bara under de senaste decennierna visat sig villig att inte bara acceptera utan rent av omfamna flera långtgående samhällsomvälvningar. Angående att arbetstillfällen rimligen skulle gå förlorade till följd av de föreslagna förändringarna påpekades att full sysselsättning förvisso var viktigt, men knappast kunde tjäna som ursäkt för produktions- och konsumtionsmönster som var destruktiva både på det globala och nationella planet.[303]

Vid symposiet om livskvalitet året innan hade Ingelstam ingått i en arbetsgrupp som diskuterat "'visionsmetodik'". Gruppdiskussionen var en slags avrundning av symposiet och tog sin utgångspunkt i Emin Tengströms tidigare diskuterade anförande om ett framtida mikroindustriellt samhälle. På ett par punkter tycks diskussionen ha föregripit visionen i *How much is enough?*. En av arbetsgruppens konklusioner var exempelvis att visioner förvisso hade till uppgift "att visa på möjligheterna av andra livsformer", men likväl borde formuleras på ett så marknära plan som möjligt. De behövde inte nödvändigtvis implicera omfattande eller abrupta förändringar. Det samhälle eller den alternativa framtid man föreställde sig kunde likafullt antas vara ett resultat av politiskt reformarbete, lagstiftning, ekonomisk styrning eller folkupplysning. Dylika traditionella medel för att forma framtiden var nog så ändamålsenliga, givet att de tillgreps i tid.[304]

Ställd bredvid Tengströms vision framstår Bäckstrands och Ingelstams annorlunda Sverige mycket riktigt som en framtidsbild som var jämförelsevis kompatibel med det befintliga svenska samhället. I båda framtidsbilderna tillskrevs förändringar i Sverige en internationellt eller globalt omvälvande potential, i alla fall långsiktigt. Skillnaden låg istället i synen på subjektet, det vill säga i synen på vem som antogs ha mandat och möjlighet att genomdriva förändringen. Tengström hoppades på en slags organisk, folklig värderingsförskjutning, understödd av en upplyst samhällsdebatt och kunskapsproduktion och vägledd av enskilda exempel och initiativ. Den sortens förhoppningar var en del av en större decentraliseringsvurm under 70-talet.[305] Att Tengström och Centrum för tvärvetenskap vid samma tid gick i bräschen för ett lågenergisamhälle, där tonvikten alltså lades på energiförsörjningens betydelse, har tidigare nämnts. Ett annat exempel är att Centerpartiets ungdomsförbund (CUF) drog i en civilisationskritisk och miljöaktivistisk riktning, parallellt med att moderpartiet skördade opinionsmässiga framgångar som kärnkraftsmotståndare. Det utopiska alternativet till tillväxt och centralisering kallades i detta fall "lokalsamhället".[306] Som historikern Kristoffer Ekberg har visat i sin avhandling om 70-talets svenska

[303] Bäckstrand & Ingelstam 1976, s. 30–33, citat på s. 31.

[304] "Rapport från arbetsgruppen 1:2", Ds Ju 1974:9, s. 171.

[305] Se kapitel 1, delkapitel Teori, avsnitt "Framtidsbilder".

[306] Holmberg 1998.

alternativrörelse innebar denna tankeströmning ett helt nytt fokus på individen som politiskt subjekt. Trots sitt globala engagemang, och trots att den så starkt förespråkade kollektiva samverkansformer, hade alternativrörelsen ”en tydlig individualistisk och liberal prägel”. Politisk förändring ansågs utgå från den enskilda medborgarens frihet, medvetenhet och ansvarskänsla. Alla former av tvång från stat, regering och myndigheter betraktades med motvilja, liksom de traditionella politiska arenorna överhuvud.[307] Enligt historikern David Kuchenbuch innebar detta i praktiken att individuella livstilsval och konsumtionsvanor ofta ställdes i centrum för aktivismen.[308]

I kontrast till detta pekade Bäckstrand och Ingelstam alltså på de hävdvunna institutionernas ansvar och möjligheter. Även om de analyserade tillväxtens dilemma med avseende på i-landsmänniskans konsumtionsmönster tillskrevs individuella val eller värderingar ingen avgörande roll. Att opinionen redan i samtiden tycktes svänga i en allt mer tillväxtkritisk riktning var visserligen, som vi har sett, ett av argumenten för att det svenska samhället borde förändras. Likväl var det i första hand politiska reformer, lagstiftning och skatteåtgärder som skulle forma en annorlunda framtid. Deras förslag pekade således knappast i riktning mot decentralisering, utan snarare – vilket inte skulle gå kritikerna förbi – mot ytterligare byråkrati och centralisering. Detta kan kopplas till Tore Frängsmyrs tidigare presenterade distinktion mellan två typer av framtidsbilder som, förvisso i ojämn utsträckning, präglat den västerländska idé- och litteraturhistorien: det effektiva samhället och det goda livet.[309] Om det mikroindustriella samhället, lågenergisamhället och lokalsamhället tämligen entydigt tog ställning för det goda livet var *How much is enough?* en kombination av de båda: det goda livet skulle här förverkligas med det effektiva samhället som medel. Vi kan här tala om två olika varianter av en utopisk framtidssyn. Som vi ska se längre fram aktualiserades spänningen mellan de båda i den debatt som följde på *How much is enough*, liksom även i flera senare debatter kring framtidsstudierna.

Att *How much is enough?* på så vis var starkt förankrad i ett socialdemokratiskt erfarenhetsrum framgick också av de resonemang kring frihetsbegreppet som på förekommen anledning adderades till den svenska översättningen av uppsatsen. Denna publicerades först efter den pressdebatt som ska skildras längre fram, i vilken ett flertal kritiker hävdade att Bäckstrands och Ingelstams förslag skulle innebära allvarliga kränkningar av den enskildes frihet. I den svenskspråkiga versionen genmälde de båda författarna att denna kritik utgick från en oreflekterad syn på frihet. I själva verket, påpekade de, fanns ju inte *en* Frihet med en given innebörd, utan en mängd potentiella friheter som inte sällan måste vägas mot varandra. Varför

[307] Ekberg 2016, s. 166.

[308] David Kuchenbuch, “’Eine Welt’. Globales Interdependensbewusstsein und die Moralisierung des Alltags in den 1970er und 1980er Jahren”, *Geschichte und Gesellschaft* 2012:1, s. 158–184.

[309] Frängsmyr 1980, s. 234–243.

var till exempel friheten att köra bil i tätort nödvändigtvis viktigare än friheten att andas ren luft i samma tätort, eller barns frihet att leka på gatan utan att riskera att bli påkörda? Den typ av frihet som i samtiden togs för given hade sålunda ofta en problematisk baksida. Uppsatsens syfte var därför inte att inskränka friheten 'i sig' – som synes ett rent illusoriskt begrepp – utan att initiera en diskussion om hur "mänskliga frihetsvärden" skulle kunna ges företräde framför de "rent materiella friheter" som nu prioriterades.[310] Leif Lewin har i sin avhandling om planhushållningsdebatten noterat en liknande argumentation för en statsinterventionistisk linje. Mot en liberal eller borgerlig syn på frihet som en *frånvaro* av statligt tvång – ett så kallat negativt frihetsbegrepp – ställdes här, bland annat av partiideologer som Ernst Wigforss och Nils Karleby, synen på frihet som summan av människans möjligheter att utveckla sina naturliga intressen och förmågor. Statliga ingripanden var motiverade i den mån de kunde förbättra dessa möjligheter, främst då genom att garantera ekonomisk och social trygghet.[311]

Bäckstrand och Ingelstam kan onekligen sägas ha knutit an till denna tankelinje inom partiet och arbetarrörelsen. Samtidigt belyser deras frihetsdiskussion en tydlig förändring jämfört med Karlebys och Wigforss tid, i form av en uppvärdering av värden förknippade med det goda livet: enkelhet, resurshushållning och materiell sparsamhet. Visserligen syftade förslagen i *How much is enough?* på global nivå, liksom en gång planhushållningspolitiken på nationell nivå, till att avhjälpa social och ekonomisk nöd. Men för svenskt vidkommande handlade de snarast om att motverka konsekvenserna av de senaste decenniernas materiella överflöd. Samma perspektivskifte kan noteras i hur Bäckstrand och Ingelstam såg på Sveriges globala roll. Landet var inte en internationell förebild tack vare sitt materiella välstånd, utan skulle tvärtom *bli* en förebild genom att göra avkall på detsamma.

Allard och Lindholm – en samtida analys

I samband med att *How much is enough?* publicerades i *Development Dialogue* i mitten av juli 1975 distribuerades ett TT-telegram med en sammanfattning av uppsatsen i svensk press. Det publicerades i närmare femtio svenska tidningar. Dagen dessförinnan hade *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet* och *Sydsvenska Dagbladet* publicerat reportage om uppsatsen. I samtliga tre fall inkluderades även intervjuer med de båda författarna.[312] Startskottet hade därmed gått för en omfattande pressdebatt, som skulle vara som mest intensiv under de första veckorna

[310] Bäckstrand & Ingelstam 1976, s. 35–37, citat på s. 37.

[311] Lewin 1967, s. 29–30, 78, 109–111, 284–286, 300–303, 307, 520. Se även Ruin 1986, s. 227–228; Gunnar Hansson, *Om samhällets omvandling: Wigforss och pragmatismens politiska filosofi*, Lund: Arkiv förlag 2011, s. 94–96, 99, 148–150, 159–170, 188–192; Etzemüller 2014, s. 115; Gunnar Hansson, *Reformism och utopism: Wigforss, efterkrigstid och socialdemokratins framtid*, Lund: Arkiv förlag 2018, s. 92–98.

[312] Allard & Lindholm 1976, s. 9–10.

men därefter fortsätta en bra bit in på hösten. Innan jag presenterar min egen analys av debatten ska jag översiktligt redogöra för ett tidigare arbete, Birgita Allard och Stig Lindholms *Lagom? Pressdebatten kring förslaget om ett annorlunda Sverige* (1976). Mina slutsatser avviker på vissa punkter från deras.

Lagom? publicerades som synes redan året efter *How much is enough?* och var även i andra avseenden en del av själva den kontext den sökte analysera. Lindholm var aktiv i bistånds- och utvecklingsfrågor och hade själv arbetat på uppdrag av Dag Hammarskjöldfonden.[313] De båda författarna uttryckte inledningsvis vissa sympatier för Bäckstrands och Ingelstams sak. Syftet med det egna arbetet uppgavs vara ”att stimulera den inhemska debatten”.[314] Deras analys kombinerade ett kvantitativt och ett kvalitativt angreppssätt. Ledare, debattartiklar, reportage och kåserier som behandlat *How much is enough?* delades in i kategorierna ”övervägande positiva”, ”både-och eller neutrala” samt ”övervägande negativa”. På så vis frilades ett övervägande negativt bemötande av uppsatsen, där merparten av framför allt ledarartiklarna, till synes oberoende av politisk lutning, förhållit sig starkt kritiska, ofta med inslag av sarkasm, hån och förlöjliganden. Denna negativa inställning delades också av majoriteten av de politiker och regeringsmedlemmar som på ett tidigt stadium fick uttala sig om förslagen i media. Allard och Lindholm noterade vidare att enskilda förslag i uppsatsen – i synnerhet det om förbud mot privatbilism och i stor utsträckning också det om köttransonering – fått stor uppmärksamhet. Samtidigt hade den globala kontext som Bäckstrand och Ingelstam velat belysa i mångt och mycket gått under radarn.[315]

Allard och Lindholm kunde förvisso också visa att Bäckstrand och Ingelstam hade fått stöd i avgränsade delar av den svenska offentligheten, framför allt i frikyrkliga tidskrifter och veckotidningar. Likaså konstaterades att diskussionen blivit något mer nyanserad framåt sensommaren och hösten.[316] I sin avslutande diskussion riktade de icke desto mindre fokus mot vad de såg som en genomgående osaklig, selektiv, och föga konstruktiv behandling av uppsatsen i svensk press. Denna behandling bedömdes delvis ha varit uttryck för en allmän ovilja att erkänna eller diskutera den brännande frågan om hur en ny ekonomisk världsordning skulle kunna upprättas, och vilka skyldigheter rika industrisamhällen och välfärdsstater hade därvidlag. Det gick naturligtvis också att tolka pressreaktionerna som en högst medveten strategi för att flytta fokus från dessa frågor, anmärkte Allard och Lindholm.[317]

---

[313] Stig Lindholm, *Appointment with the Third World. Experts and Volunteers in the Field: Their Work, Life and Thoughts*, Uppsala: The Dag Hammarskjöld Foundation 1974.

[314] Allard & Lindholm 1976, s. 3–5, citat på s. 3.

[315] Allard & Lindholm 1976, s. 9–12, 14, 34.

[316] Allard & Lindholm 1976, s. 43–46, 55.

[317] Allard & Lindholm 1976, s. 57–59.

Allard och Lindholms tolkning har upprepats även i senare forskning. I en artikel från 2019 om hur NIEO-agendan påverkade svensk samhällsdebatt kring 1975 har historikern Carl Marklund konstaterat att *How much is enough?* förvisso blev föremål för positiv uppmärksamhet i svenska biståndskretsar. Med hänvisning till Allard och Lindholm menar han dock att uppsatsen i ett vidare medialt sammanhang generellt möttes av oförståelse, och typiskt sett av argumentet att ett fattigare Sverige svårligen kunde bidra till en rikare eller mer jämlik omvärld.[318]

Min egen undersökning pekar delvis i en annan riktning. Även om det mycket riktigt ofta fanns invändningar mot Bäckstrands och Ingelstams framtidsbild eller deras konkreta politiska förslag instämde ett betydande antal ledarskribenter och debattörer likväl i en eller flera av deras mer grundläggande premisser: dels deras tanke om den ekonomiska tillväxten som ett gemensamt globalt dilemma, dels deras uppfattning att Sverige hade både ansvar och påverkansmöjligheter vad gällde omvärlden och dess utvecklingsriktning. Den globala och långsiktiga kontext som varit central för uppsatsen var med andra ord central också för den efterföljande debatten.

”Framtidsforskarnas gatlopp” – och därefter

Allard och Lindholms undersökning ger förvisso en god bild av debattens omfattning, men en missvisande bild av dess karaktär och utveckling. Deras kombination av ett kvalitativt och ett kvantitativt angreppssätt medför att den negativa kritiken mot *How much is enough?* överbetonas medan debattens förändring över tid går förlorad.[319] Om vi istället följer debatten kronologiskt blir det visserligen tydligt att Bäckstrand och Ingelstam till att börja med blev hårt kritiserade. Under de första dagarna efter det att uppsatsen refererats i ett TT-telegram nedgjordes den på bred front för att vara orealistisk eller absurd, alternativt för att vilja bana vägen för planhushållning och diktatur. Flera skribenter betonade också Sekretariatet för framtidsstudiers koppling till Socialdemokraterna, även om

[318] Marklund 2020, s. 388.

[319] Miljö- och kunskapshistorikern David Larsson Heidenblad har i flera sammanhang, dessutom i anslutning till källmaterial som både tidsmässigt och tematiskt ligger nära det här aktuella, förespråkat ett angreppssätt som fokuserar just debatters kronologi snarare än enbart diskursiva mönster. Hans metodologiska redskap är *cirkulation*, ett begrepp som också getts andra innebörder inom och utom det kunskapshistoriska forskningsfältet. Jag har i den följande analysen hämtat viss inspiration från Larsson Heidenblads iakttagelser. Se David Larsson Heidenblad, ”Framtidskunskap i cirkulation: Gösta Ehrensvärds diagnos och den svenska framtidsdebatten, 1971–1972”, *Historisk Tidskrift* 2015:4, s. 593–621; David Larsson Heidenblad, ”From content to circulation: Influential books and the history of knowledge”, i Johan Östling, Erling Sandmo, David Larsson Heidenblad, Anna Nilsson Hammar & Kari H. Nordberg (red.), *Circulation of Knowledge: Explorations in the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press 2018, s. 71–81. För en mer allmän diskussion kring cirkulationsbegreppet, se t.ex. Johan Östling & David Larsson Heidenblad, ”Cirkulation – ett kunskapshistoriskt nyckelbegrepp”, *Historisk Tidskrift* 2017:2, s. 269–284.

uppsatsen inte producerats i sekretariatets regi, och antydde att Bäckstrands och Ingelstams förslag snart skulle adopteras av regeringen Palme. Sekretariatets roll som gränsorganisation problematiserades därmed, på så vis att de beskylldes för att producera politiska pamfletter snarare än vetenskapligt grundade inlägg i samhällsdebatten. Det är också riktigt att pressen inledningsvis lade stort fokus på förslagen om köttkonsumtion och privatbilism.[320] På ledarplats i *Göteborgs-Posten* talades efter ett par veckor om ”framtidsforskarnas gatlopp”. [321] I ett *Svenska Dagbladet*-reportage om Ingelstam kallades denne, förvisso med glimten i ögat, ”Sveriges mest utskällde man”.[322] Det framstår inte som några allt för grova överdrifter.

Därmed inte sagt att det globala sammanhanget fullständigt ignorerades i svensk media ens på detta tidiga stadium. Att tillväxten var långsiktigt ohållbar framhölls tvärtom i ett flertal inlägg. Detta gällde först och främst det fåtal skribenter som under de första dagarna gav sitt bifall åt *How much is enough?*. I folkpartistiska *Västerbottens Kuriren* konstaterades att ”det nuvarande energislukande systemet” var ohållbart i längden och att det därför var bättre att föra en sansad diskussion kring Bäckstrands och Ingelstams förslag medan tid ännu fanns: ”Utnyttjar vi inte denna nådatid, kommer vi antagligen mycket handgripligt av världsutvecklingen att tvingas till bra mycket mer drastiska åtgärder”.[323] Liknande kommentarer återfanns dessutom i ett flertal inlägg som förhöll sig huvudsakligen kritiska till uppsatsen, men med ett större mått av ambivalens än vad som framgår av Allard och Lindholms redogörelse. I *Sydsvenskan* förenades exempelvis en kritik av de konkreta förslagen i *How much is enough?* med vissa instämmanden: författarna hade helt rätt i att jordens resurser var begränsade och att en jämnare fördelning av dessa resurser av nödvändighet måste inbegripa förändringar av rådande globala produktions- och konsumtionsmönster.[324]

Vad som dock allra främst går förlorat i Allard och Lindholms analys är den strömkantring som skedde i debatten redan på ett tidigt stadium. Sett till debatten i dess helhet är det visserligen korrekt att de negativa inläggen dominerade rent numerärt, men dessa publicerades huvudsakligen under de allra första dagarna, då

---

[320] Av utrymmesskäl väljer jag att inte hänvisa till de många ledarartiklar och liknande som kritiserade uppsatsen enligt detta mönster under de första dagarna. Den hugade hänvisas istället till Allard & Lindholm 1976.

[321] Ingrid Segerstedt Wiberg, ”Framtidsforskarnas gatlopp”, *Göteborgs-Posten* 15/8 1975.

[322] Tom Selander, ”Olof Palmes öga i framtiden”, *Svenska Dagbladet* 10/4 1975.

[323] ”Gränser för vår tillvaro”, *Västerbottens Kuriren* 16/7 1975. Se även t.ex. ”Vår statliga framtid”, *Länstidningen Södertälje* 17/7 1975; ”Gott betyg”, *Länstidningen Södertälje* 21/7 1975.

[324] ”Kissinger, FN och Sverige”, *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 16/7 1975. Se även ”Morgondagens Sverige?”, *Blekinge Läns Tidning* 16/7 1975; ”Rymdfärder, bilar och u-länderna”, *Borås Tidning* 16/7 1975; ”Utmaning som slinter”, *Eskilstuna-Kuriren* 17/7 1975 (även i *Strengnäs Tidning* samma dag). Se även biståndsminister Gertrud Sigurdsens kommentarer i ”Förslaget om statliga bilar når inte FN…”, *Arbetet* 16/7 1975.

den mediala uppmärksamheten var som störst. Därefter började den raljanta ton som präglat många av de initiala pressreaktionerna att ifrågasättas; en kritik mot vad många nu uppenbarligen uppfattade som ett allt för snävt debattutrymme formulerades, ofta i kombination med ett visst erkännande av den dilemmaförståelse som var uppsatsens själva utgångspunkt, det vill säga att tillväxten orsakade allvarliga, om än olikartade, problem, både globalt och i det egna samhället. I linje med detta implicerades i vissa inlägg också att de hånfulla utropen mot uppsatsen var symptomatiska för ett samhälle som avtrubbats av sitt överflöd: ”För dem som trott att materialismen var på retur i välfärdssamhället är sådana ryggmärgsreaktioner en nyttig tankeställare”, noterade en ledarartikel i *Dagens Nyheter*.[325] Likartade synpunkter framfördes samtidigt i opolitiska *Trollhättans Tidning* och centerpartistiska *Skånska Dagbladet*. Den förra raljerade över Bäckstrands och Ingelstams kritiker och fastslog att framtidsbilden av ett annorlunda Sverige endast framstod som befängd ”i det välfärds- och konsumtionssamhälle som vi lever i och som vi anser vara den bästa av världar”, men som i ett globalt perspektiv var groteskt i sitt överflöd.[326] I den senare var tonen mer skeptisk, men skribenten framhöll att uppsatsen utöver vissa mindre genomtänkta förslag också innehöll kloka och realistiska insikter angående den globala resursfördelningen. Ställningstagandet mot resursslöseri var sympatiskt och det var naivt att tro att inhemsk tillväxt liksom per automatik kom tredje världen till godo.[327]

I liberala *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* fastslogs ytterligare några dagar senare att Bäckstrands och Ingelstams verkliga försyndelse bestod i att de dristat sig till att ”dra undan en gardin och släppa in något av den globala verklighetens råkalla ljus i det ombonade svenska folkhemmet”. Man fick förvisso gärna tala om global solidaritet, men endast ”med det underförstådda förbehållet att vi här i Sverige inte skall behöva avstå från något av vår berömda välfärd”. Vad en allt mer samlad expertis emellertid visade var att människans tillvaro på jorden hade sina definitiva gränser, varför västvärldens medborgare frivilligt eller ofrivilligt snart nog skulle kunna finna sig i ett materiellt sparsmakat samhälle likt det som skisserats av Bäckstrand och Ingelstam. *How much is enough?* var således att betrakta som ”ännu en väckarklocka. Ska vi dänga den i golvet med en svordom och dra täcket över huvudet? Eller…?”[328] På ett liknande sätt tolkades uppsatsen i likaledes liberala *Göteborgs-Posten*, vars läsare uppmanades ta ställning till

[325] ”En hisklig vision”, *Dagens Nyheter* 19/7 1975. Rubriken anspelade på ett avsevärt mer kritiskt inlägg om uppsatsen som publicerats två dagar tidigare, se ”Hisklig vision”, *Smålandsposten* 17/7 1975.

[326] ”Praktisk politik – eller moget för papperskorgen”, *Trollhättans Tidning* 19/7 1975 (även i *Lilla Edet-Posten* samma dag). Se även Yorich, ”noterat…”, *Karlshamns Allehanda* 18/7 1975; ”Tokstollar?”, *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 21/7.

[327] ”Ökad biståndsvilja med ransoneringar?”, *Skånska Dagbladet* 19/7 1975.

[328] ”I dag”, *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 25/7 1975.

huruvida man i västvärlden var beredda att göra de nödvändiga materiella uppoffringarna, eller ”göra u-länderna till vår tids koncentrationsläger?”[329] Samma tidning publicerade också en utförlig intervju i vilken uppsatsens båda författare fick lägga ut texten om sina intentioner.[330] Inläggen som placerade Bäckstrands och Ingelstams förslag i den globala kontext de var avsedda för, och därvid också fördömde den initiala kritiken mot deras uppsats, fortsatte under de kommande veckorna. Ännu en ledare i *Dagens Nyheter* beklagade att den rädsla för kapprustning, överbefolkning och miljöförstöring som slagit rot under 60-talet tycktes ha övergått i passivitet. Det enda hoppet tycktes nu ligga i att tillväxtens negativa effekter för den mentala hälsan i i-länderna, kunde fungera som bromskloss.[331]

Vid denna tid började *How much is enough?* också uppmärksammas i den frikyrkliga pressen. I dagstidningen *Dagen* berömde Erland Sundström de båda författarnas ”civilkurage”, som visat sig i att de ”utmanat världens rikaste industriland, Sverige, genom att mana till besinning, konkret ansvarstagande för framtiden och självvald begränsning av den oansvariga konsumtion, som ödelägger hälsa, miljö och energitillgångar”. Han förslog en tacksägelsegudstjänst med högläsning av valda partier ur den omtalade uppsatsen och jämförde Bäckstrand och Ingelstam med bibliska profeter, misstrodda och bespottade av sin samtid i likhet med de senare.[332] Även i andra kristna veckotidningar och tidskrifter hyllades uppsatsens ifrågasättande av ”den ekonomiska tillväxtens dogmatik”.[333]

Enligt Allard och Lindholms analys var det alltså framför allt i den frikyrkliga pressen som *How much is enough?* överhuvudtaget möttes av instämmanden under sensommaren och början av hösten 1975. Med den ovan citerade Sundström-artikeln i åtanke låter det sig möjligen sägas att det i denna kontext fanns en särskild entusiasm för uppsatsen. Men i övrigt skilde sig inte de kristna tidningarnas bifall

---

[329] Jan Lindeberg & Bo Melander, ”Ett brev från Gamla Stan till Er: Framtidens problem är ej rymdresor”, *Göteborgs-Posten* 28/7 1975.

[330] Jan Lindeberg & Bo Melander, ”Sagt i Gråmunkegränd 8 – regeringens Framtidssekretariat: Nu måste ’världssamvetet’ Sverige göra något”, *Göteborgs-Posten* 26/7 1975.

[331] OA, ”För Sverige i framtiden”, *Dagens Nyheter* 19/8 1975. Se även Ingrid Segerstedt Wiberg, ”Framtidsforskarnas gatlopp”, *Göteborgs-Posten* 15/8 1975; Mats Segnestam, ”How much is ‘lagom’?”, *Sveriges Natur* 1975:4. Att uppsatsens tillskyndare på detta vis tog avstamp i en kritik mot uppsatsens kritiker var för övrigt ett genomgående drag i debatten. Detta medförde att de initiala påhoppen på Bäckstrand och Ingelstam ständigt upprepades indirekt, även efter det att tonläget i debatten förändrats enligt det mönster jag har beskrivit. Huruvida denna retoriska rundgång till någon del påverkade analysen i Allard & Lindholm 1976 går naturligtvis inte att avgöra, men tanken förefaller inte helt orimlig.

[332] Erland Sundström, ”Tack Ingelstam-Bäckstrand att detta äntligen blev sagt”, *Dagen* 13/8 1975.

[333] Lars Lindberg, ”Kommentaren”, *Kristet Forum* nr. 5 1975. Se även ”Om nåden att få välja sitt tak” i samma nummer; Kjell Ove Nilsson, ”Ofärdig välfärd – eller välfärdig ofärd”, *Vår Kyrka* 11/9 1975.

för ett annorlunda Sverige från de som redan dessförinnan gjorts i en rad andra dagstidningar.

”Lagom är inte nog”

Att debatten i någon mån svängde i Bäckstrands och Ingelstams favör innebar inte att deras förslag eller synsätt blev allmänt accepterade – tvärtom fortsatte *How much is enough?* att väcka blandade reaktioner. Om detta vittnar inte minst de debatter som under sensommaren och hösten 1975 fördes delvis parallellt i *Svenska Dagbladet* respektive den syndikalistiska veckotidningen *Arbetaren*. Vad dessa debatter emellertid också bekräftar, ännu en gång, är att den fixering vid bilförbud eller köttransonering som enligt Allard och Lindholm utgjort debattens generella kännemärke i själva verket bara var verkligt framträdande under de första dagarna i mitten av juli, varefter mer övergripande frågor tog över. Redan rubriken till debatten i *Arbetaren* var talande i det avseendet: ”Hur mycket är lagom? En debattserie om Sverige, välfärden och framtiden”.

Debatten i *Svenska Dagbladet* handlade delvis om huruvida fortsatt tillväxt i redan materiellt välbeställda länder var en förutsättning för att hjälpa utvecklingsländerna på fötter, eller tvärtom själva orsaken till underutveckling, överbefolkning och miljöförstöring. Till den förra positionen sällade sig fysikern Tor Ragnar Gerholm, som konstaterade att det med den globala situationen för ögonen snarast var fråga om huruvida ett land som Sverige alls hade *rätt* att producera mindre.[334] Läkaren och miljödebattören Nils-Erik Landell replikerade att det inte fanns någon synbar korrelation mellan ökande BNP och ökande bistånd. Det senare var istället frukten av politiska beslut, vilka mycket väl kunde fattas utan det förra. Tyngdpunkten i artikeln lades dock på tillväxtens negativa effekter på hemmaplan: den även i Sverige fullt påtagliga miljöförstöringen, liksom de ”medicinska och sociala risker som följer i BNP-ökningens kölvatten”. Tor Ragnar Gerholms missriktade vilja att hjälpa utvecklingsländerna riskerade att störta även det egna landet i avgrunden, framhöll Landell.[335]

Replikerna i *Svenska Dagbladet* och *Arbetaren* utväxlades emellertid inte bara jämte den skiljelinje som delade Gerholm och Landell. Snarare bör understrykas att en majoritet av inläggen, i synnerhet i den senare tidningen, instämde i att ekonomisk tillväxt i dess nuvarande form var ohållbar både på lång och kort sikt och att förändringar av framför allt den västerländska människans livsstil var både nödvändiga och möjliga. Man delade således Bäckstrands och Ingelstams dilemmaförståelse, liksom deras utopiska framtidssyn. Därmed skedde en normalisering av idéer som initialt gärna hade framställts som aparta och löjeväckande. Utifrån dessa gemsamma utgångspunkter artikulerades emellertid

[334] Tor Ragnar Gerholm, ”Vi har inte rätt att producera mindre”, *Svenska Dagbladet* 22/8 1975.

[335] Nils-Erik Landell, ”Ökad BNP – ökad förstörelse”, *Svenska Dagbladet* 30/8 1975.

också vad vi kan kalla en sympatiserande kritik mot *How much is enough?*. Flera skribenter lyfte fram vad de såg som brister eller försummelser i själva framtidsbilden av ett annorlunda Sverige och förde fram alternativa lösningar. Den sympatiserande kritiken riktades framför allt mot tanken att skapa ett annorlunda samhälle med det nuvarande samhällets medel. Istället framhölls vikten av än mer långtgående samhällsförändringar, där politisk decentralisering och individuellt ansvarstagande gavs mer utrymme.

Exempelvis engagerade sig Centerpartiets ungdomsförbund flera gånger i debatten: dess ordförande Lars Weinehall deltog i den i *Svenska Dagbladet* och hans blivande efterträdare Anders Ljunggren i den i *Arbetaren*. CUFs engagemang för framtidsbilden lokalsamhället har framhållits tidigare i delkapitlet, och med detta engagemang i åtanke hade man rimligen goda skäl att uppmärksamma *How much is enough?*. Både Weinehall och Ljunggren såg i uppsatsen en träffsäker analys av sambandet mellan västvärldens tillväxt och tredje världens utarmning. De riktade en direkt maning till statsminister Palme att ta bladet från munnen och erkänna att de högstämda fraserna om internationell solidaritet krävde betydande materiella försakelser på hemmaplan. Men de påpekade likaså att Bäckstrands och Ingelstams förslag förutsatte ökade befogenheter för en statsapparat som redan hade vuxit sig alltför stor.[336] Något senare upplät dessutom CUFs tidskrift *Ung Center* två uppslag åt *How much is enough?* och dess båda författare. Uppsatsen renderade här vissa kritiska, ehuru i grunden välvilliga, kommentarer från redaktionens sida. Vissa av Bäckstrands och Ingelstams förslag var förknippade med en långtgående byråkratisering och centralisering som knappast var önskvärd. Det var därför viktigt att påpeka, skrev man, att en fundamental förändring av själva samhällsstrukturen var en klokare väg att gå för att nå de postulerade målen. Ett samhälle där det politiska ansvaret delegerats ned till det lokala planet hade till exempel mycket bättre förutsättningar att hushålla med resurserna, och därmed också praktisera verklig solidaritet med tredje världen.[337]

Två andra debattörer i *Arbetaren*, den frikyrkliga författaren och folkpartistiska riksdagsledamoten Kerstin Anér – som alltså snart skulle komma att bli ordförande i Sekretariatets styrelse – och författaren, läraren och Heidegger-översättaren Richard Matz, instämde i Bäckstrands och Ingelstams kritik mot välfärdssamhällets tillväxtfixering, men efterlyste ett större fokus på kulturella och psykologiska faktorer, och på de individer och värderingar som till syvende och sist skulle bära upp den tänkta samhällsförändringen. Som vi tidigare såg hade Bäckstrand och Ingelstam själva förnekat att deras förslag alls var särskilt omvälvande, och hänvisat till att även de närmast föregående decennierna medfört förändringar som i ett historiskt perspektiv fick anses nog så drastiska. Anér ansåg att detta var att

[336] Lars Weinehall, ”CUF-ordföranden utmanar statsministern: Hur ’mjuklandar’ vi i en ny ekonomi”, *Svenska Dagbladet* 9/9 1975; Anders Ljunggren, ”Lagom är när alla människor getts största möjliga frihet”, *Arbetaren* 10/10 1975.

[337] ”Sverige och en ’ny ekonomisk världsordning’”, *Ung Center* 1975:9.

underskatta hur annorlunda deras annorlunda Sverige var i förhållande till dagens, och att Bäckstrand och Ingelstam i sitt fokus på politisk styrning började i fel ände. Deras framtidsbild *förutsatte* i själva verket en genomgripande moralisk omvändelse i riktning mot ökad tillit och social sammanhållning – hur annars förhindra att köttransoneringen slog över i hamstring och svarthandel, eller att en strejk i kollektivtrafiken fullständigt lamslog ett samhälle utan privatbilar? Hur en sådan omvändelse skulle kunna komma till stånd var den verkligt angelägna fråga som den svenska framtidsforskningen framgent borde ägna sig åt, framhöll hon. Därvid inskärptes också vikten av att fokusera på positiva värden och mål, istället för att bara identifiera missförhållanden eller problem; historien rymde trots allt flera exempel på hur en dekadent samhällsordning dukat under för en, som Anér uttryckte det, ”glädjefylld” vision.[338] Matz skrev i sin tur att ”den under ’rekordåren’ allenarådande totala vettlösheten” hade satt sina spår hos befolkningen, som inte längre visste annat än att tänka i termer av teknisk utveckling eller materiella standardhöjningar. De av Bäckstrand och Ingelstam föreslagna förändringarna kunde emellertid ses som ett första steg på vägen mot de omfattande värderingsförändringar som i sista hand var nödvändiga.[339] Anérs och Matz respektive debattinlägg tillhandahåller således ytterligare exempel på hur ett uppmärksammande av den globala situationen ofta hängde samman med en djup- och långtgående kritik mot välfärdssamhället.

Uppfattningen att *How much is enough?* var ett lovvärt men otillräckligt steg i rätt riktning delades av professorn i teologi Gustaf Wingren, som något senare publicerade artikeln ”Lagom är inte nog” i *Sydsvenskan*. Wingren saknade liksom Anér en mer omfattande diskussion om framtida, positiva värden i uppsatsen. I likhet med Matz ansåg han vidare att denna brist var symptomatisk för ett samhälle där ekonomisk tillväxt under lång tid varit den helt överordnade målsättningen, både politiskt sett och på individnivå. Istället för att enbart efterlysa *minskad* produktion, konsumtion och ekonomisk tillväxt borde man emellertid fokusera på det som *borde* växa: hälsan, välbefinnandet, gemenskapen i samhället. Wingren förordade således ett vetenskapligt, filosofiskt och språkligt paradigmskifte, där folkhälsa ersatte BNP som indikator på mänskligt välstånd.[340]

”Lagom är inte nog” publicerades i början av december 1975. Vid det laget hade debatten om ett annorlunda Sverige börjat klinga av, vilket förvisso inte innebar att den avstannat helt. Dagen innan publicerade till exempel samma tidning, vars ledarsida i juli hade anslutit sig till den då hårda kritiken mot uppsatsen, ett digert reportage om globala miljö- och resursproblem. Bäckstrands och Ingelstams uppsats lyftes här fram som en av flera ”ljuspunkter”, som visade att ”rösterna för en allvarligt menad utjämning mellan i- och u-land börjar bli fler och starkare”. Utöver

[338] Kerstin Anér, ”Ny politik kräver nya människor”, *Arbetaren* 19/9 1975.

[339] Richard Matz, “Bort från blinda katastrofkursen!”, *Arbetaren* 17/10 1975.

[340] Gustaf Wingren, ”Lagom är inte nog”, *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 8/12 1975.

uppsatsen diskuterade reportaget också Romklubben, den nybildade norska organisationen Fremtiden i våre hender och ett ”vänsterradikalt” vindmölleprojekt i jylländska Ulfsborg.[341]

Uppsatsen dök också upp som referens några veckor senare då *Dagens Nyheter*s avgående kulturredaktör Olof Lagercrantz publicerade en lång intervju med Olof Palme. Intervjun rörde sig över ett brett fält av ämnen, men var omisskännligt präglad av miljö- och resursdebatten. Bland annat diskuterades risken för en global hungerkatastrof och de drastiska politiska beslut en sådan skulle kunna nödvändiggöra även i rika länder. Lagercrantz frågade Palme huruvida det inte skulle krävas en samlingsregering för att införa exempelvis livsmedels-ransoneringar, varvid denne svarade att dylikt enklast kunde göras av regeringar med en stark majoritet bakom sig. Därefter tog statsministern tillfället i akt att säga att han fann det ”oroande att pressen så lätt avfärdar drastiska förslag, även när de förs fram i diskussionen blott som försöksballonger […] Så skedde nyligen då ett futurologiskt seminarium diskuterade privatbilismens avskaffande och kött-ransonering.”[342]

Som vi har kunnat konstatera hade Palmes kommentar, precis som Allard och Lindholms undersökning som gjordes året därpå, uppenbarligen en viss bäring på uppsatsens mediala mottagande under de första dagarna efter dess publicering, men inte på debatten därefter. Med denna debatt för ögonen är det tvärtom slående att flera av utgångspunkterna i *How much is enough*? möttes av förståelse och instämmanden i den bredare mediala offentlighet där den cirkulerade. I synnerhet delade många ledarskribenter och debattörer uppfattningen om tillväxten som ett i global mening gemensamt dilemma, dels eftersom den av rent fysiska eller ekologiska skäl var långsiktigt ohållbar, dels eftersom industriländernas tillväxt redan i samtiden drabbade dem själva såväl som utvecklingsländerna negativt, om än i olika grad och på olika sätt. Denna dilemmaförståelse tjänade, som jag har understrukit, ofta som en utgångspunkt även för de som kritiserade andra aspekter av Bäckstrands och Ingelstams framställning, antingen de konkreta förslagen eller den byråkrati och överstatlighet som dessa förslag tycktes förutsätta. Uppfattningen att välfärdssamhället behövde och *kunde* förändras artikulerades således på flera håll i debatten, inte bara av författarna själva.

Så ska det för all del också sägas att Bäckstrand och Ingelstam mestadels rörde sig i väl upptrampade spår. Sommaren 1975 låg miljö- och resursfrågornas stora internationella genombrott flera år bakåt i tiden. I kapitlets inledning lade jag själv främst fokus på *The Limits to Growth*, men som jag då också framhöll hade Romklubbens rapport i sin tur ett flertal internationella föregångare av åtminstone jämförbar dignitet. För svenskt vidkommande har miljö- och kunskapshistorikern David Larsson Heidenblad lyft fram bland andra kemisten Hans Palmstiernas

[341] Ingela Björck, ”–Jag blir förtvivlad”, *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 7/12 1975.

[342] ”Lagercrantz intervjuar Palme: Eviga dispyter isolerar vänstern”, *Dagens Nyheter* 31/12 1975.

Plundring Svält Förgiftning (1967) och biokemisten Gösta Ehrensvärds *Före – Efter* (1971) som viktiga pionjärverk. Båda böckerna varnade för de globalt ödesdigra konsekvenserna av västvärldens tillväxt- och konsumtionsmönster i kombination med utvecklingsländernas folkökning. I båda fallen visar Larsson Heidenblad på att budskapet fick ett stort genomslag i svensk press.[343]

Bäckstrand och Ingelstam tog tydligare avstamp i den kring mitten av 70-talet högaktuella NIEO-debatten, och rörde sig därmed i en delvis annan kontext än nämnda författare. Likväl är det befogat att fråga sig huruvida *How much is enough?*, utkommen åtta år efter Palmstiernas bok och fyra år efter Ehrensvärds, alls innebar något nytt under solen. Den omfattande, och till att börja med företrädesvis indignerade, uppmärksamhet uppsatsen tilldrog sig tyder på att den trots allt gjorde det. Socialdemokraten Palmstierna hyste i sin debattbok från 1967 en stark tilltro till människans möjligheter att bemästra de globala problemen med hjälp av idogt upplysningsarbete, teknisk utveckling och politisk planering. Men det var främst de växande utvecklingsländerna som behövde göras till föremål för sådana åtgärder.[344] Den mer civilisationskritiske Ehrensvärd varnade i likhet med Romklubben för att en världsomspännande katastrof var nära förestående, och önskade att FN skulle ”försätta hela världen i undantagstillstånd” för att om möjligt bromsa utvecklingen.[345] Bäckstrand och Ingelstam riktade däremot uppmärksamheten mot Sveriges inre förhållanden; även om rika och fattiga länder i mångt och mycket stod inför ett gemensamt dilemma hade de förra ett större ansvar vad gällde att lösa detsamma. Samtidigt antogs en grundläggande förändring också ligga i välfärdssamhällets eget intresse. Detta fokus på välfärdssamhällets ”utvecklingsproblem”, som de båda författarna uttryckte det, präglade i mångt och mycket också debatten om uppsatsen. Vad Bäckstrand och Ingelstam framför allt tillförde debatten, vill jag hävda, var emellertid att de inte bara accentuerade de rika ländernas moraliska ansvar för att förändra *de egna* samhällena, utan därtill lade fram ett antal förhållandevis handfasta förslag på hur en sådan förändring skulle kunna genomföras.

---

[343] Larsson Heidenblad 2015; David Larsson Heidenblad, ”Överlevnadsdebattörerna: Hans Palmstierna, Karl-Erik Fichtelius och miljöfrågornas genombrott i 1960-talets Sverige”, i Fredrik Norén & Emil Stjernholm (red.), *Efterkrigstidens samhällskontakter*, Lund 2019b, s. 157–184; Larsson Heidenblad 2021. Se även Hans Palmstierna, under medverkan av Lena Palmstierna, *Plundring, svält, förgiftning*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1967; Gösta Ehrensvärd, *Före – efter: En diagnos*, Stockholm: Aldus 1971. En ännu tidigare miljödebattör som ofta framhållits är växtfysiologen och livsmedelsforskaren Georg Borgström. Se t.ex. Björn-Ola Linnér, *The World Household: Georg Borgström and the Postwar Population-Resource Crisis*, Linköping: Linköpings universitet 1998; Björn-Ola Linnér, *The Return of Malthus: Environmentalism and Post-war Population-Resource Crises*, Isle of Harris: White Horse Press 2003.

[344] Larsson Heidenblad 2019b, s. 174, 177–178. Se även Anshelm 1995, s. 17–18.

[345] Citerat ur Larsson Heidenblad 2015, s. 605.

Resurser och råvaror i en delad värld

En framtidsstudie utan framtidsbilder

Debatterna om tillväxtens gränser och NIEO utgjorde också viktiga delar av bakgrunden till ett av Sekretariatet för framtidsstudiers första större projekt, framtidsstudien ”Resurser och råvaror”, som inleddes kring samma tid som *How much is enough?* publicerades. Projektledare var Staffan Sohlman, departementssekreterare på utrikesdepartementet med ett förflutet på konjunkturinstitutet och finansdepartementet under 60-talet. I gruppen ingick därtill Tomas Bertelman, även han från UD, Ernst Hollander, civilekonom, Carl-Axel Olsson, ekonomihistoriker, Marianne Parmsund, samhällsvetare, och Uno Svedin, fysiker. Syftet var att utreda Sveriges långsiktiga råvaruförsörjning i ett internationellt perspektiv.[346] En framtidsstudie med detta tema, konstaterade man, var oundvikligen också en framtidsstudie om den ekonomiska tillväxten, helt enkelt eftersom tillväxten varit råvarupolitikens helt överordnade mål under de senaste decennierna, i Sverige och i jämförbara länder.[347] Grundfrågan gällde alltså huruvida råvarorna skulle räcka, givet en pågående global befolkningsökning som i sin tur aktualiserade behovet av fortsatt ekonomisk tillväxt.

Resurs- och råvarustudien anknöt därmed primärt till frågan om tillväxtens fysiska gränser sådan den formulerats i *The Limits to Growth*. I projektets slutrapport, *Resurserna, samhället och framtiden* (1977), påtalades att Romklubbens bild av jorden som ”en ’kaka’ som successivt förbrukas” besatt ”en mycket stark pedagogisk kraft” som var väl värd att ta på allvar.[348] Att *The Limits to Growth* var en viktig utgångspunkt för framtidsstudien framhölls också av projektledare Sohlman i flera sammanhang.[349] Framtidsstudien formades därtill av konkreta erfarenheter under det tidiga 70-talet, vilka av många tolkades som en

---

[346] Råvaror avsåg här ”naturresurser som utnyttjas i *det ekonomiska systemet*”, till exempel inom jordbruk, fiske, skogsbruk, gruvdrift och industriproduktion”. Eftersom framtidsstudien ”Energi och samhälle” pågick parallellt utelämnades däremot energiråvaror, såsom kol, olja, naturgas, kärnbränsle etc. Se Tomas Bertelman, Ernst Hollander, Staffan Sohlman, Carl-Erik Olsson, Marianne Parmsund & Uno Svedin, *Resurserna, samhället och framtiden: Slutrapport från resurs- och råvarustudien*, Stockholm: LiberFörlag 1977, s. 17, 43, citat på s. 43. Vi återkommer till ”Energi och samhälle” i kapitel 4.

[347] Bertelman et al 1977, s. 192.

[348] Bertelman et al 1977, s. 121.

[349] Se t.ex. Staffan Sohlman i ”Sammanställning av anföranden vid presentation av resurs- och råvarustudien i Gamla Riksdagshuset den 16 januari 1978”, föredragsmanus, s. 1–2, Sekretariatet för framtidsstudiers arkiv, volym 18, *Projekten resurser och råvaror 1977–1978*, mappen ”Drn 77/01 – 77/19, 78/01 – 78/04”; Staffan Sohlman, ”Naturresurser och råvaror. Föredrag vid LOs konferens Forskning – Utveckling – Arbete 8–9 juni 1978”, föredragsmanus daterat 1978–05–26, Sekretariatet för framtidsstudiers arkiv, volym 22, *Projekten resurser och råvaror 1977–1978*. Se även Bertelman et al 1977, s. 11, 121.

bekräftelse på Romklubbens teser. Under åren 1972-74 genomgick den globala råvarumarknaden den mest oroliga utvecklingen på decennier då priserna på nästan samtliga råvaror steg kraftigt och snabbt, i några fall med akuta bristsituationer som resultat. Felslagna spannmålsskördar i flera delar av världen samtidigt ledde till minskande spannmålsproduktion flera år i följd. Parallellt steg också priserna på industriråvaror, till dels beroende på att utvecklingsländerna medvetet sökte öka sitt inflytande. 1973 års tidigare nämnda oljekris är det mest kända men långt ifrån enda exemplet: Venezuela och Mauretanien nationaliserade tidigare utlandsägda järnmalmsgruvor, Jamaica höjde skatten på aluminium, andra utvecklingsländer på vinster i utländska företag. 1974 sammankallades FNs befolknings- och livsmedelskonferens på amerikanskt initiativ. Konferensen koncentrerades i hög grad kring förslag om internationellt koordinerad lagring av spannmål. I Sverige tog en socialdemokratisk riksdagsmotion samma år avstamp i just *The Limits to Growth*, vilken ”med hjälp av datamaskiner visat” att hela industriproduktionen ”kommer att braka ihop när det inte längre finns råvaror och energi”. Motionen yrkade bland annat på att forskning omedelbart skulle initieras för att utreda vilka nyckelråvaror som främst riskerade att sina, samt de samhälleliga konsekvenserna av råvarubrist.[350]

Kring decenniets mitt pågick redan ett flertal utredningar i ämnet, däribland 1972 års jordbruksutredning, 1973 års skogsutredning och 1976 års mineralpolitiska utredning. Internationellt sett rörde det sig om ett hastigt växande forskningsläge. Sohlmans projektgrupp ansåg dock den egna framtidsstudien i ämnet motiverad med tanke på att den befintliga forskningen ofta uppehöll sig vid enskilda råvaror, utan att vare sig koppla ett helhetsgrepp om råvarornas samhälleliga betydelse eller anlägga ett mer långsiktigt perspektiv på råvaruförsörjningen.[351]

Som detta indikerar avsåg projektgruppen också utgå från den bredare dilemmaformulering kring ekonomisk tillväxt som står i fokus för detta kapitel. För det första kopplades frågan om tillväxtens gränser till NIEO-debatten. I en projektpresentation från 1975 fastslogs att efterkrigstidens ekonomiska tillväxt, och den därmed sammanhängande konsumtionen av råvaror, ”avspeglar ett orättvist internationellt system. Det är därför naturligt att betrakta råvarufrågorna mot bakgrund av u-ländernas krav på en ny internationell ekonomisk ordning.” I likhet med *How much is enough?* konstaterade man vidare att eventuella strävanden från svensk sida att medverka till en sådan ordning ”kan komma i konflikt med en fortsatt

---

[350] Maj Britt Theorin, Arne Gadd & Oskar Lindkvist, Motion 1974:1532, https://data.riksdagen.se/fil/40CE1DCF-5C9D-44DB-AC75-E1CDAE3EFA15 (hämtning utförd den 25/3 2022).

[351] *Resurser och råvaror: Några utgångspunkter för en framtidsstudie*, Stockholm: Projektgruppen Resurser och Råvaror, Sekretariatet för framtidsstudier 1975, s. 14.

utbyggnad av välfärdspolitiken inom Sverige". Sådana konflikter och motsättningar behövde lyftas fram och diskuteras i studien.[352]

För det andra fanns det i projektet också en önskan att väga in frågan om tillväxtens sociala biverkningar i välfärdssamhället i analysen. Kerstin Niblaeus, som representerade Sekretariatet för framtidsstudier i det aktuella projektets referensgrupp, betonade i en initial diskussion att resurs- och råvarudebatten ju inte endast handlade om risken för en absolut brist på dessa ting, eller om den i dagsläget ojämna fördelningen av dem. Likaledes central var frågan om hur den ekonomiska tillväxten och den växande resursförbrukningen påverkade "vårt välfärdssamhälle" i form av materialism och konsumtionshets.[353] Sohlmans projektgrupp instämde:

> Vi tror att resursdebatten och framför allt diskussionen om det resurssnåla samhället inte bara gäller förbrukningen i förhållande till resursernas eventuella knapphet, utan också den "onödiga" resursförbrukning som kommit att bli symbol för ett samhälle och ett produktions- och konsumtionsmönster som många människor har svårt att finna någon mening med […] Det har hävdats att avståndet mellan människor växer ju tätare de samlas i moderna storstäder, och att allt och allas utbytbarhet ökar alienation och identitetslöshet. Överflödet ter sig också som ett upprörande missbruk när det går hand i hand med fattigdom och förtryck, vilket ofta är fallet i u-länderna.[354]

Det är således tydligt att "Resurser och råvaror" inleddes i samma intellektuella meningssammanhang som de framtidsstudieprojekt som behandlats tidigare i kapitlet. Likaså fanns i råvarustudien samma ambition att bidra till att forma en annorlunda framtid, först och främst genom att *föreställa* sig en sådan. I den ursprungliga projektpresentationen betonades att "[u]tarbetandet av framtidsbilder eller scenarier kommer att spela en central roll för råvarustudien", och som redan framgått var det inte minst på denna punkt som framtidsstudien ansågs berika det redan omfattande forskningsläget om resurser och råvaror.[355] Mycket riktigt arbetade man också med ett flertal olika scenarier med Sveriges framtida råvarukonsumtion i fokus. Minnesanteckningar från möten och diskussioner mellan projektgruppen och referensgruppen ger vid handen att denna aspekt ansågs angelägen. I början av 1976, i samband med att ett antal scenarioutkast

---

[352] *Resurser och råvaror* 1975, s. 153–154.

[353] Kerstin Niblaeus, "Resurser och råvaror. Svensk försörjning på lång sikt mot internationell bakgrund. Underlag för diskussioner om uppläggning av och innehåll i en framtidsstudie", promemoria daterad 1974–02–09, Sekretariatet för framtidsstudiers arkiv, volym 20, *Projekten resurser och råvaror 1974–1977*, mappen "Drn 1974.09 – 1974.12". Se även Niblaeus-citatet som inleder detta kapitel.

[354] Bertelman et al 1977, s. 189–190.

[355] *Resurser och råvaror* 1975, s. 15, 153–154, citat på s. 15. Se även t.ex. Staffan Sohlman, "RoR-studiens arbetsmetod", promemoria daterad 1975–10–15, s. 3–4, Sekretariatet för framtidsstudiers arkiv, volym 19, *Projekten resurser och råvaror 1972–1975*, mappen "Icke-diarieförda, kronologisk ordning, 1975.08–1975.12".

presenterades för studiens referensgrupp, framhöll den senares ordförande Bengt Dennis scenariernas potential att leda in debatten på ”samhällets framtida utformning”.[356]

Under de år som framtidsstudien pågick kom den emellertid att fjärma sig något från denna kontext, i synnerhet såtillvida att den i slutänden saknade den visionära ansats som präglade dels *Att välja framtid* och *How much is enough?*, dels några av de parallella framtidsstudier som vi återkommer till i senare kapitel. Råvarustudiens delrapporter hade snarast formen av omfångsrika kunskapsöversikter om och inventeringar av globala råvarutillgångar. Slutrapporten presenterade mer generella konklusioner utifrån dessa, men författarna poängterade att ”[l]ångtgående utopiska resonemang” och politiska handlingsrekommendationer i stort sett lämnats därhän. Gruppens scenarioarbete redovisades huvudsakligen i bilageform och det var uppenbart att man själva betraktade denna aspekt av studien som mindre lyckad.[357]

Delvis var detta en följd av att Sohlmans projektgrupp i sitt gränsdragningsarbete mellan politik och vetenskap var avgjort mer bekväma på det senare området. I samband med slutrapportens publicering kommenterade exempelvis Carl-Axel Olsson avsaknaden av framtidsbilder med att dylika visserligen var värdefulla inslag i samhällsdebatten – men för att de också skulle ha ett värde i framtidsstudier måste övergången från samtiden till det tänkta framtida tillståndet ges en vetenskapligt trovärdig, teoretiskt förankrad förklaring. Detta gällde i synnerhet de omfattande värderingsförändringar eller mentalitetsskiften som utopier i allmänhet tycktes förutsätta. Dessvärre erbjöd den moderna samhällsforskningen få verktyg för att reflektera över den typen av förändringsprocesser, varför man själva också valt att avstå.[358]

Avsaknaden av alternativa framtider får dock även sägas ha legat i linje med råvarustudiens centrala slutsatser. Som vi ska se i följande avsnitt avvek dessa från de i *The Limits to Growth*, men också från de i *How much is enough?* och de tidigare diskuterade framtidsstudiesymposierna.

---

[356] Uno Svedin, ”Minnesanteckningar från sammanträde med referensgruppen för resurs- och råvarustudien den 16 januari 1976”, utkast daterat 1976–01–20, s. 6, Sekretariatet för framtidsstudiers arkiv, volym 20, *Projekten resurser och råvaror 1974–1977*, mappen ”Drn 76i/1–76i/31”. Det rör sig här alltså om ett referat, inte ett citat.

[357] Bertelman et al 1977, s. 17, 156–159, citat på s. 17. Se även slutrapportens bilaga 3 och 4, s. 237–277.

[358] Carl-Axel Olsson i ”Sammanställning av anföranden vid presentation av resurs- och råvarustudien i Gamla Riksdagshuset den 16 januari 1978”, föredragsmanus, s. 19, Sekretariatet för framtidsstudiers arkiv, volym 18, *Projekten resurser och råvaror 1977–1978*, mappen ”Drn 77/01 – 77/19, 78/01 – 78/04”.

Att gendriva tillväxtens gränser

En bärande tes i *Resurserna, samhället och framtiden* var att *The Limits to Growth* kort och gott hade fel i några av sina grundläggande antaganden. Det fanns förvisso fysiska gränser för tillväxten, men dessa var inte så definitiva som gjorts gällande, och heller inte så nära förestående. Istället drogs slutsatsen att råvarorna överlag skulle räcka för överskådlig framtid. Vad gällde framför allt jordbruks- och livsmedelsproduktionen fanns det goda möjligheter att expandera. Att jordens befolkning enligt framtidsstudien skulle öka till cirka 6,2 miljarder till millennieskiftet, och därefter fortsätta att öka under det kommande århundradet, var teoretiskt sett inte ett akut problem. Under de kommande tjugofem åren, vilket var framtidsstudiens primära tidshorisont, skulle den fysiska tillgången på råvaror inte vara en skarp utmaning, åtminstone inte för industriländer. Allvarliga ekonomiska bakslag eller kriser skulle säkert inträffa, men i så fall av andra orsaker.[359]

Elke Seefried har i en undersökning av debatten kring *The Limits to Growth* i Västtyskland och Storbritannien urskilt ett antal olika argumentationslinjer mot rapporten. Att Romklubben anklagades för cynism och kallsinnighet gentemot tredje världens behov av tillväxt och modernisering har vi noterat tidigare i detta kapitel. En annan typ av argument, som vanligen kom från liberala eller konservativa debattörer, handlade om att Romklubben bortsåg från marknadsmekanismernas och teknikens och vetenskapens betydelse: i deras huvudscenario ökade befolkningen, miljöförstöringen och resursförbrukningen exponentiellt, medan all annan form av utveckling däremot tycktes stå stilla.[360] Båda dessa läger av opponenter gavs i någon mån rätt i *Resurserna, samhället och framtiden*. I ett något friare och mer spekulativt kapitel gjorde författarna gällande att Romklubbens ”hotbild” – en term som man genomgående refererade till – var alltför förenklad och mekanisk, även då tidsperspektivet utsträcktes till att omfatta de kommande femtio till hundra åren. Icke-förnyelsebara råvaror som de facto blev allt mer svåråtkomliga i framtiden, som vissa metaller och mineraler, skulle knappast utvinnas till dess att tillgången bokstavligen upphörde. Mer sannolikt var att begynnande eller potentiella bristsituationer skulle yttra sig i kraftigt stigande priser, vilket i sin tur skulle ge upphov till intensiv forskning om både substitut och mer raffinerade utvinningstekniker. På samma sätt konstaterades att Romklubben underskattade människans intellektuella och kognitiva anpassningsmekanismer. Det var föga troligt att man i längden skulle låta resursuttömning och miljöförstöring fortgå enligt dagens mönster, särskilt inte om konsekvenserna därav blev ens tillnärmelsevis så påtagliga som ofta gjordes gällande. Romklubbens extrapolering av rådande utvecklingstendenser var kort sagt en provokativ och upplysande tankelek, men inte en realistisk framtidsbild.[361]

---

[359] Bertelman et al 1977, s. 86–119.

[360] Seefried 2011, s. 29–32.

[361] Bertelman et al 1977, s. 120–124.

Detta gällde emellertid först och främst industriländerna i norr. Vad istället beträffade jordens fattigare länder underströk författarna att tillväxtens gränser inte var ett hypotetiskt framtidsscenario, utan ett samtida faktum, om än som synes av fördelningspolitiska snarare än fysiska eller ekologiska orsaker. Även om den rika världen under de kommande decennierna kunde fortsätta relativt obekymrat på den inslagna ekonomisk-politiska vägen skulle många utvecklingsländer under samma period drabbas allt värre av brist på energi, ved, konstgödsel och livsmedel: ”I ett 25-årigt tidsperspektiv är råvaruproblemen med andra ord inte fullt så gemensamma som ett globalt perspektiv och motton i stil med ’en enda värld’ och ’i samma båt’ kan låta antyda.”[362]

Denna förhållandevis korta mening är värd att begrunda, då den i själva verket innebar ett avståndstagande från den dilemmaförståelse som stått i fokus tidigare i kapitlet, det vill säga tillväxten som ett i global mening gemensamt dilemma med gemensamma lösningar. Sohlmans projektgrupp nådde därmed delvis andra slutsatser än vad exempelvis Göran Bäckstrand och Lars Ingelstam hade gjort i *How much is enough?*. Tanken i den senare var, som vi har noterat, att Sverige och jämförbara länder skulle skära ned på den egna konsumtionen för att skapa ett visst utrymme för tillväxt och resursförbrukning i de delar av världen där det var som mest behövligt. Samtidigt sågs detta som nödvändigt för att hantera de interna ”utvecklingsproblem” som tillväxten gett upphov till i välfärdssamhället.[363] I *Resurserna, samhället och framtiden* bedömdes däremot alla påbud om att minska den egna konsumtionen *för utvecklingsländernas skull* som missriktade, dels givet att tillväxtens fysiska gränser alltså inte var det akuta globala hot det ofta uppmålats som i de senaste årens debatt, dels eftersom en vara eller råvara som man frivilligt avstod från att konsumera i ett land inte nödvändigtvis kom ett annat land till del. Det föreföll dessutom vanskligt att i vedertagen demokratisk ordning avgöra vilken typ av konsumtion det här skulle bli fråga om. Ett vettigare alternativ var enligt råvarustudiens författare att öka den obundna köpkraften i utvecklingsländerna via biståndet. De medgav med viss syrlighet att ”ett så traditionellt synsätt” i den svenska debatten sannolikt var mindre slagkraftigt än ”mer bestickande jämförelser av konkret överflöd kontra nöd”. Dock stämde det bättre överens med utvecklingsländernas egna önskemål, sådana dessa kommit till uttryck i kraven på en ny ekonomisk världsordning. Kraven gällde förvisso att utvecklingsländerna skulle få en större kontroll över utvinnandet och produktionen av resurser och råvaror, men knappast att industriländerna skulle konsumera mindre av desamma – tvärtom.[364] Man närmade sig sålunda ett snarast marknadsliberalt argument som

[362] Bertelman et al 1977, s. 118–119, citat på s. 119.

[363] Bäckstrand & Ingelstam 1976, s. 18–20, citat på s. 18.

[364] Bertelman et al 1977, s. 196–198, citat på s. 197.

stundtals anförts mot Bäckstrands och Ingelstams uppsats några år tidigare, det vill säga att tillväxt i redan rika länder indirekt gynnade också de fattigare länderna.[365]

Att krav på resursbesparingar, planhushållning eller nolltillväxt sålunda skulle undergräva snarare än främja utvecklingsländernas intressen belystes också i ett av de scenarier som projektgruppen laborerade med under arbetets gång. Scenariot kallades ”Det resursbesparande samhället” och hade många beröringspunkter med Bäckstrands och Ingelstams framtidsbild. Det antogs sålunda vara en följd av att 70-talets tillväxtkritiska paroller fått ett allmänt genomslag i framtiden. Politiskt omsattes detta i en stramare samhällsekonomisk planering, ökad användning av förnyelsebara resurser och råvaror och satsningar på mer slitstarka kapital- och konsumtionsvaror. ”Lyxproduktion” såväl som andra former av ”onödig produktion” upphörde. Det scenario som hos Bäckstrand och Ingelstam framstått som en lösning på ett gemensamt dilemma för industri- och utvecklingsländer betraktades här emellertid ur en annan synvinkel. Frågan var nämligen hur ett framtida resursbesparande Sverige ”på bästa sätt skall gynna en ekonomisk och social utveckling i de fattiga länderna utan att kravet på resursbesparing skall behöva uppges”. Skulle även det man importerade från utvecklingsländerna – en import som rimligen borde ökas i den globala utjämningens namn – underkastas samma strikta och kostsamma krav på resursbesparing? Hur skulle en ökad nationell självförsörjning i förlängningen gå att förena med tanken om internationell solidaritet? ”På denna punkt föreligger en motsättning mellan i- och u-ländernas önskemål”, noterades i scenarioutkastet.[366]

Vidare riktades också en annan typ av kritik mot framtidsbilder i stil med lokalsamhället och lågenergisamhället. Den mer eller mindre uttalade förutsättningen för dessa, i synnerhet lågenergisamhället, var att samhällets resurs- och energianvändning var en nyckel till mer övergripande politisk och social förändring: en resurs- och energisnålare produktionsapparat antogs möjliggöra decentralisering och småskalighet, vilket i sin tur gjordes liktydigt med direktdemokrati, delaktighet, tätare sociala kontakter mellan medborgare och så vidare.[367] Sohlmans projektgrupp var av en annan mening. Förvisso medgav de att dagens tillväxt och resursförbrukning kommit att förknippas med en rad sociala och socialpsykologiska biverkningar, såsom ”alienation och identitetslöshet”. Det låg, poängterade författarna, åtskilligt i en sådan kritik, ”[m]en vi menar också att en politik i syfte att komma tillrätta med sådana brister i samhället inte kan formuleras främst med utgångspunkt från råvarufrågorna.” Lika litet fanns det skäl att anta att ett resurssnålt, småskaligt samhälle nödvändigtvis skulle uppvisa färre brister av det

---

[365] Se t.ex. Tor Ragnar Gerholm, ”Vi har inte rätt att producera mindre”, *Svenska Dagbladet* 22/8 1975. Se även Friman 2002, s. 155–156.

[366] ”Scenarioutkast”, daterat 1976–01–08, s. 30–33, citaten på s. 31 respektive 32, Sekretariatet för framtidsstudiers arkiv, volym 20, *Projekten resurser och råvaror 1974–1977*, mappen ”Drn 76i/1–76i/31”.

[367] Holmberg 1998, s. 160–165.

slaget jämfört med dagens svenska välfärdssamhälle. Kanske skulle det resurssnåla samhället tvärtom visa sig *mer* teknologiskt komplicerat, rationaliserat eller centraliserat.[368]

Frågan om tillväxtens sociala kostnader i välfärdssamhället ägnades inte mycket mer utrymme än så i slutrapporten, vilket i sig är indikativt för hur ”Resurser och råvaror” skilde sig från de texter vi tagit del av tidigare i kapitlet, trots att den alltså utgick från samma internationella debatter. Sohlmans projektgrupp yttrade som synes viss sympati för den kritiska diskussionen om tillväxt, konsumtion och materialism *i välfärdssamhället*, men menade å andra sidan att denna diskussion borde föras separat från den om global resursfördelning. Vidare argumenterade gruppen, som vi har sett, för att en grundläggande omställning i riktning mot resursbesparing, ransoneringar och nolltillväxt i rika länder knappast skulle gagna de fattiga länderna. ”Resurser och råvaror” innebar såtillvida ett åtminstone partiellt försvar för ekonomisk tillväxt, tillika ett ifrågasättande av tillväxtens dilemma så som det konceptualiserats i detta kapitel.

Detta är slutligen också värt att ställa i relation till Eva Frimans avhandling om svensk tillväxtdebatt. Friman ser i 70-talets debatt en oförsonlig motsättning mellan tillväxtens kritiker, ofta ekologer och miljöaktivister, och dess tillskyndare, ofta nationalekonomer. Det rörde sig här om skilda världsbilder och oförenliga diskurser, där argumenten för respektive mot tillväxt snarast var spegelbilder av varandra. Ekonomisk tillväxt beskrevs således antingen som en *orsak* till miljöproblem, eller tvärtom som en del av *lösningen* på desamma; som en orsak till global ojämlikhet eller som nödvändig för att få utvecklingsländerna på fötter; som ett hot mot den svenska befolkningsmajoritetens livskvalitet eller en förutsättning för densamma. De båda lägren debatterade ”from either side of an abyss”, menar Friman.[369] ”Resurser och råvaror” rörde sig emellertid i en gråzon mellan dessa argument.

Sammanfattning

I slutet av delkapitlet Teori (kapitel 1) formulerade jag ett antal delfrågor för avhandlingens empiriska kapitel: Vilka framtidsbilder och vilken framtidssyn formulerades inom och i anslutning till de svenska framtidsstudierna? Vilka dilemman avsåg framtidsbilderna lösa? Vilka kritiska respektive affirmativa perspektiv på välfärdssamhället uttryckte de? Dessa frågor ska nu besvaras utifrån föreliggande kapitels källmaterial, dock i en något annorlunda ordning. Observera att jag först utgår från de båda framtidsstudiesymposierna och *How much is enough?* (de två första delkapitlen) för att sedan gripa mig an ”Resurser och råvaror” (det

[368] Bertelman et al 1977, s. 189–190, 202–203.

[369] Friman 2002, s. 149–157, citat på s. 149.

tredje delkapitlet). Detta eftersom den senare, som vi har sett, i flera avseenden avvek från de föregående.

Föreliggande kapitel har visat att de svenska framtidsstudierna tidigt formades av aktuella debatter som på olika sätt handlade om ekonomisk tillväxt. I de symposier och publikationer som analyserats har jag identifierat ett tillväxtens dilemma som kan brytas ned i följande premisser: (1) det fanns ekologiska eller fysiska gränser för tillväxten; (2) tillväxten orsakade global ojämlikhet; (3) tillväxten medförde allvarliga ”sociala kostnader” även i samhällen som materiellt sett drog nytta av den. Jag är knappast först med att observera dessa argument, men det är värt att understryka att de i hög grad formade och växelverkade med varandra, om inte annat i det här aktuella sammanhanget. Det är till exempel betecknande att ett flertal bidrag till framtidsstudiesymposiet om ”livskvalitet” i välfärdssamhället handlade om globala frågor.[370] På samma sätt handlade många inlägg vid symposiet om bistånds- och utvecklingsfrågor om vad man såg som brister i välfärdssamhället.[371] Det rörde sig således om en globalt orienterad dilemma-förståelse.

I denna dilemmaformulering fanns som synes en kritik mot efterkrigstidens välfärdssamhälle, mer eller mindre tydligt och specifikt riktad mot socialdemokratin. Detta är värt att betona eftersom tidigare forskning ofta har noterat Sekretariatet för framtidsstudiers koppling till den svenska socialdemokratin och till den socialreformatoriska traditionen. Ytterst, har det hävdats, syftade svenska framtidsstudier till att värna välfärden, neutraliteten och den globala solidariteten i osäkra tider.[372] Föreliggande kapitel har dock visat att framtidsstudierna ofta identifierade motsättningar mellan dessa värden, i detta fall dels mellan tillväxt och global solidaritet, dels mellan tillväxt och välfärd i en djupare mening. Begrepp som ”överflödssamhällets fattigdom”, ”det hårda samhället” och välfärdssamhällets ”utvecklingsproblem” uttryckte en samstämmig besvikelse över samhällsutvecklingen och socialdemokratin.[373]

Dock rörde det sig huvudsakligen om en samhällskritik som var påtagligt rotad i välfärdssamhällets eller den starka statens politiska kultur. I grunden gjorde den nämligen gällande att man från politiskt håll gjort för *lite* åt samhällsutvecklingen, och att ”i snäv mening ’ekonomiska’ synpunkter” tillåtits bli allenarådande.[374] Sålunda fanns en tilltro till att de verktyg som byggt välfärdssamhället också kunde korrigera dess nuvarande utvecklingsriktning. Mitt främsta exempel i detta kapitel

---

[370] Ds Ju 1974:9.

[371] Ds Ju 1975:20.

[372] Se t.ex. Andersson 2006a; Lundin & Stenlås 2010; Johansson 2017. Se även kapitel 1, delkapitel Forskningsläge, avsnitt “De socialdemokratiska framtidsstudiernas uppgång och fall”.

[373] Jungen, Ds Ju 1974:9, s. 27 respektive 38; Åkerman, Ds Ju 1974:9, s. 112; Bäckstrand & Ingelstam 1976, s. 18.

[374] Bäckstrand & Ingelstam 1976, s. 20.

har varit Göran Bäckstrands och Lars Ingelstams framtidsbild av ett annorlunda Sverige. Tanken var här att Sverige och jämförbara länder skulle minska det egna materiella försprånget i förhållande till utvecklingsländerna genom resurshushållning, långsiktig planering och reformarbete. På sikt antogs Sverige därmed kunna bli mönsterbildande i en större internationell utveckling – fler länder och delar av världen skulle helt enkelt vilja följa det svenska exemplet. Framtidsbilden var ett försök att formulera alternativa lösningar till Romklubbens globala undantagstillstånd, men i viss mån också till NIEO; en tänkt ekonomisk världsordning som möjligen endast skulle vara ”ny” i den meningen att utvecklingsländer gavs bättre möjligheter att imitera industriländernas framgångsrecept, med industrialisering, tillväxt och extensivt resursutnyttjande. Utgångspunkten för Bäckstrand och Ingelstam var istället att industriländerna hade ett större ansvar vad gällde att lösa tillväxtens dilemma. Framtidsbilden av det annorlunda Sverige utgick därmed från samma premisser som framtidsstudieutredningen i föregående kapitel: för det första en utopisk framtidssyn enligt vilken framtiden gick att forma med politiska medel; för det andra tanken om en gemensam global framtid, i vilken Sverige hade möjlighet att spela en viktig roll.

Jag har också pekat på att Bäckstrands och Ingelstams dilemmaförståelse och framtidssyn väckte ett mer positivt gensvar i den efterföljande debatten än vad som gjorts gällande i Allard och Lindholms tidigare debattstudie. Uppfattningen att den ekonomiska tillväxten var problematisk både globalt och lokalt var i själva verket tämligen spridd i de ledar- och debattartiklar som befattade sig med uppsatsen. Likaså har vi, framför allt i det som jag har kallat den sympatiserande kritiken mot uppsatsen, kunnat notera ett flertal olika förslag till alternativa utvecklingsriktningar – samtliga utgående från en utopisk framtidssyn men inte nödvändigtvis från Bäckstrands och Ingelstams tilltro till statens möjligheter att genomföra de önskade förändringarna. Här fanns således en viss spänning i synen på *hur* framtiden formades, vilken skulle bli aktuell även i anslutning till andra framtidsstudier. Mer om den saken i senare kapitel. En annan intressant aspekt av *How much is enough?*-debatten, som givetvis är relaterad till det ovanstående, är att så pass många instämde i de båda författarnas kritik mot välfärdssamhället som varandes ett tillväxtfixerat, materialistiskt och liknöjt överflödssamhälle, Några allt för långtgående slutsatser kan förvisso inte dras utifrån denna enskilda debatt, men den visar åtminstone att denna typ av kritik knappast begränsade sig till akademiska eller aktivistiska sammanhang i mitten av 70-talet.

Framtidsstudien ”Resurser och råvaror” kontrasterar i flera avseenden mot de arbeten som analyserats tidigare i kapitlet. Slutrapporten *Resurserna, samhället och framtiden* var inte bara en gensaga mot *The Limits to Growth*. Därtill ifrågasattes tanken om tillväxten som ett gemensamt globalt dilemma. Dels frikopplades diskussionen om tillväxtens negativa sociala effekter i välfärdssamhället – vilken man i grunden sympatiserade med – från de globala resurs- och råvarufrågorna. Dels konkluderades att de senare inte var ”fullt så gemensamma” som debatten ofta gett

intryck av.[375] Studien visade därtill att ekonomisk tillväxt trots allt var viktig eftersom den kunde omsättas i ett ökat bistånd, som i sin tur kunde generera köpkraft och ekonomisk utveckling där det bäst behövdes. Frånvaron av visioner eller alternativa framtidsbilder i *Resurserna, samhället och framtiden* var säkert, som projektgruppen själv påpekade, ett resultat av att man funnit sådana vanskliga att formulera på ett något sånär vetenskapligt språk, men möjligen också av att man inte såg några tvingande behov av att förändra välfärdssamhället i grunden.

Framtidsstudierna bedrevs som sagt av externa projektgrupper och att dessa gav uttryck för olika analyser och perspektiv är inte på något sätt uppseendeväckande. I de båda följande kapitlen, i synnerhet kapitel 5, kommer jag emellertid att göra gällande att slutsatserna i ”Resurser och råvaror” reflekterade en inom framtidsstudierna mer allmän förskjutning i synen på framtidens formbarhet. Vi får då också anledning att belysa hur förutsättningarna för både NIEO-debatten och det tidiga 70-talets tillväxtkritik mer allmänt förändrades i slutet av decenniet.

[375] Bertelman et al 1977, s. 119.

4 Teknikens dilemma

> Kan det vara så att människan i ett större, globalt perspektiv inte har kontroll över den tekniska utvecklingen? Mycket talar för att det är så.
>
> Karl-Henrik Pettersson, 1973.[376]

> The concept of the welfare state has hitherto been seen as closely harnessed to the rapid development of science and technology. However, this development is now also seen as a source of danger for our societies because of over-hasty transformations and unforeseen negative side effects. There is broad agreement that scientific and technological capacity will be a crucial factor in our common efforts to bring acceptable material standards of living to all people. But are the present large-scale technologies really furthering this aim?
>
> Alva Myrdal, 1974.[377]

Inledning

Det andra av de båda ovanstående citaten utgjorde inledningen till den engelskspråkiga, något komprimerade version av *Att välja framtid* som publicerades ett par år efter originalet. Citatet indikerar att den tekniska utvecklingen och dess konsekvenser uppfattades som en angelägen fråga för framtidsstudierna. Det belyser också att den tekniska utvecklingen i detta sammanhang konceptualiserades som ett dilemma för välfärdssamhället, det vill säga som ett hot mot detta samhälles målsättningar snarare än ett medel för att uppnå dem. Även om den tekniska utvecklingen uppfattades som nära sammanflätad med den ekonomiska sågs den samtidigt som ett problemområde i sin egen rätt. I detta kapitel undersöker jag ett antal framtidsstudiearbeten som på olika sätt befattade sig med teknisk utveckling som framtidsfråga.

---

[376] Karl-Henrik Pettersson, *Det herrelösa industrisamhället*, Stockholm: Forum 1973, s. 20.

[377] Royal Ministry for Foreign Affairs in cooperation with the Secretariat for Future Studies, *To Choose a Future: A Basis for Discussion and Deliberations on Future Studies in Sweden*, Stockholm: Swedish Institute 1974.

Detta görs i fem delkapitel. I denna första del inleder jag med att ge en allmän bakgrundsteckning till 70-talets teknikdebatt och de tidiga framtidsstudiernas koppling till densamma. Därefter diskuterar jag kortfattat två skilda synsätt på teknik och teknisk utveckling, vilka i sin tur har bäring på avhandlingens begrepp framtidssyn. Diskussionen bildar en utgångspunkt för resten av kapitlet. I det andra delkapitlet analyseras beteendevetaren Marianne Frankenhaeusers specialarbete till *Att välja framtid*-utredningen, framtidsstudiesymposiet *Människan i framtidens kommunikationssamhälle* (1973), Tarja Cronbergs och Inga-Lisa Sangregorios rapport *Innanför den egna tröskeln* (1978) och framför allt Lars Ingelstams debattbok *Teknikpolitik* (1978).[378] Utifrån dessa källmaterial identifierar jag två dimensioner av framtidsstudiernas teknikkritik: den tekniska utvecklingens påverkan på den enskildes livssituation och dess påverkan på system- och samhällsnivå. Jag visar också att man inom framtidsstudierna, framför allt i Ingelstams bok, lade stor vikt vid att analysera den tekniska utvecklingens drivkrafter och dess förmåga att påverka samhällsutvecklingen i stort. Teknikens dilemma var således nära kopplat till frågan om framtidens formbarhet. I det tredje respektive fjärde delkapitlet analyseras två framtidsstudier: ”Energi och samhälle” (1975–78) och ”Det sårbara samhället” (1976–80). Den förra var Sekretariatet för framtidsstudiers bidrag till den under större delen av 70-talet omfattande och polariserade debatten om kärnkraftens vara eller icke-vara i Sverige. Jag visar dock att kärnkraften i detta sammanhang snarast gjordes till en symbol för teknikens dilemma, och att många av de bärande resonemangen i framtidsstudien var desamma som i exempelvis Ingelstams *Teknikpolitik*. Jag analyserar här också framtidsstudiens mediala mottagande, vilket inte minst handlade om dess framtidsbild av en alternativ energiförsörjning, det så kallade Sol-Sverige. ”Det sårbara samhället” hade en bredare inriktning än ”Energi och samhälle”, men handlade till stor del om just den tekniska utvecklingens konsekvenser på samhällsnivå. Det femte delkapitlet är en sammanfattning.

[378] Marianne Frankenhaeuser, *Synpunkter på forskning om människan i framtidens samhälle*, Ds Ju 1972:24, Stockholm: Justitiedepartementet 1972; *Människan i framtidens kommunikationssamhälle: Föredrag och diskussioner från ett symposium arrangerat av Sekretariatet för framtidsstudier, Statsrådsberedningen, den 29–30 november på Rönneberga kursgård, Lidingö*, Ds Ju 1973:23, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier, Statsrådsberedningen 1973; Tarja Cronberg & Inga-Lisa Sangregorio, *Innanför den egna tröskeln: Ny teknik och dess konsekvenser för livsstilen – Boendet som exempel*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier, STUs Konsumenttekniska forskningsgrupp 1978; Lars Ingelstam, *Teknikpolitik: En bok om tekniken, människan och socialismen*, Stockholm: Tiden 1978. *Människan i framtidens kommunikationssamhälle* var, liksom det symposium om livskvalitet som avhandlades i kapitel 3, ett av de fyra symposier som planerats i samband med Sekretariatet för framtidsstudiers bildande.

Framtidsstudierna och teknikens förtroendekris

Den starka och utbredda tilltron till teknik och vetenskap i efterkrigstidens Sverige har ofta betonats i kultur- och idéhistorisk forskning. Epokbeteckningen ”det långa 1950-talet” har använts för att ringa in perioden från sent 40-tal till tidigt 60-tal, präglad av det kalla krigets farhågor, men också av fascination inför framför allt kärnkraften, automationen och rymdfarten.[379] Den statsbärande socialdemokratin har tillskrivits en inte bara starkt optimistisk utan också snarast deterministisk hållning till denna utveckling.[380] Samtidigt har framhållits att teknikoptimismen var partiöverskridande och allmängiltig under de första efterkrigsdecennierna.[381]

Svenska framtidsstudier etablerades i ett skede då denna samsyn var på väg att brytas upp. Med miljöfrågornas genombrott följde, för att låna ett uttryck från teknikhistorikern Maja Fjaestad, en ”förtroendekris för tekniken”.[382] Vetenskapshistorikern Jon Agar har för internationellt vidkommande talat om en

---

[379] Michael Godhe, *Morgondagens experter: Tekniken, ungdomen och framsteget i populärvetenskap och science fiction i Sverige under det långa 1950-talet*, Stockholm: Carlssons 2003. Om periodens utbredda kärnkraftsvurm, se även Anshelm 2000, s. 34–44, 56–71.

[380] Se t.ex. Thomas Ginner, *Den bildade arbetaren: Debatten om teknik, samhälle och bildning inom Arbetarnas bildningsförbund 1945–1970*, Linköping: Tema Teknik och social förändring, Linköpings universitet 1988, s. 114–115, 130; Alf W. Johansson, ”Socialisten vid skiljovägen: Debatten om Tage Lindboms *Efter Atlantis*”, i Jarl Torbacke (red.), *Studier i modern historia: Tillägnade Jarl Torbacke den 18 augusti 1990*, Stockholm: Militärhistoriska förlaget 1990, s. 131–150; Sejersted 2005, s. 231–233.

[381] Ginner 1988, s. 137. Se även Pär Blomkvist, ”Ny teknik som politisk ideologi?”, *Arbetarhistoria* 1999:4, s. 13–22; Anders Carlsson, ”Tekniken – politikens frälsare? Om matematikmaskiner, automation och ingenjörer vid mitten av 50-talet”, i samma nummer, s. 23–30; Kim Salomon, *En femtiotalsberättelse: Populärkulturens kalla krig i Folkhemssverige*, Stockholm: Atlantis 2007, s. 206–207. Om teknikoptimismen som en förutsättning för politisk konsensus och periodens ’avideologisering’, se Per Lundin, *Bilsamhället: Ideologi, expertis och regelskapande i efterkrigstidens Sverige*, Stockholm: Stockholmia 2008, s. 28. Både Alf W. Johansson och Per Lundin och Niklas Stenlås har visat att bejakandet av just teknik och vetenskap var en central beståndsdel i den ”modernitetsnationalism” som var allmänt förhärskande i Sverige under decennierna efter andra världskriget. Se Alf W. Johansson, ”Inledning: Svensk nationalism och identitet efter andra världskriget”, i Alf W. Johansson (red.), *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*, Stockholm: Prisma 2001, s. 7–17; Lundin & Stenlås 2010, s. 1–34. För ett längre historiskt perspektiv på teknikoptimism som en central beståndsdel i svensk självbild och nationalism, se Aant Elzinga, Andrew Jamison & Conny Mithander, ”Swedish Grandeur: Contending Reformulations of the Great-Power Project”, i Mikael Hård & Andrew Jamison (red.), *The Intellectual Appropriation of Technology: Discourses on Modernity, 1900–1939*, Cambridge, London: The MIT Press 1998, s. 129–130, 133–140, 144–149.

[382] Maja Fjaestad, ”Ingenjörerna och miljön: Profession och debatt i Svenska Teknologföreningen 1965–1972”, *Scandia* 2016:1, s. 82. Se även t.ex. Anshelm 2000, s. 111–186; Peter Bennesved, ”Katastrofen i Barsebäck och radioaktivitet som informationsproblem 1952–1973”, i Norén & Stjernholm 2019, s. 185–215. Om teknikens förtroendekris ur ett kunskapspolitiskt perspektiv, med fokus på hur den förändrade humanioras förutsättningar, se Hampus Östh Gustafsson, *Folkhemmets styvbarn: Humanioras legitimitet i svensk kunskapspolitik 1935–1980*, Göteborg: Daidalos 2020, s. 277–375.

strömkantring beträffande vetenskapens och teknikens roll i det offentliga, pådriven av vänsterradikalismen och kritiska medier. På några få år förlorade den vetenskapliga och tekniska expertisen sin tidigare upphöjda roll, och hölls nu istället delansvarig för kapprustningen, Vietnamkriget, miljöförstöringen och så vidare.[383]

Optimismen inför teknikens potential bestod förvisso på många områden, och även i periodens miljödebatt fanns ofta en grundmurad tilltro till tekniska lösningar. Men man kan från och med denna tid notera en mer utbredd ambivalens än under de föregående decennierna. Den tekniska utvecklingen kunde enligt en allt vanligare uppfattning inte tillåtas ha sin gilla gång – tvärtom måste implementerandet av nya innovationer i samhället föregås av utförliga konsekvensanalyser. Detta signalerades från socialdemokratins högsta ort. I premiärnumret av ingenjörstidningen *Ny Teknik* 1967 tillstod statsminister Erlander att den snabba tekniska utvecklingen var ”långt ifrån problemfri”, varken för den enskilde eller samhället. Det var av yttersta vikt att de omfattande förändringar som drevs fram av naturvetenskapen och tekniken både utformades och förmedlades på ett sådant sätt ”att människorna inte upplever framtiden som ett hot utan som en möjlighet”.[384] Mer drastiskt uttryckte sig Alva Myrdal i Sveriges radio ett par år senare: ”Det är angeläget att vi vaknar upp inför det ohyggliga faktum att vi styrs av makter som vi själva inte orkar styra, eller knappast försöker styra. Vi låter den tekniska utvecklingen diktera allt.”[385]

Att den tekniska utvecklingen också kom att framstå som ett angeläget ämne för statliga framtidsstudier är mot denna bakgrund inte förvånande. Sekretariatet för framtidsstudier involverades tidigt i så kallad *technology assessment*, ett tvärvetenskapligt fält som vuxit fram i USA i slutet av 60-talet. Teknikvärdering eller teknikbedömning, som det kallades på svenska, syftade till att analysera de långsiktiga samhälleliga konsekvenserna av antingen enskilda teknikprojekt – till exempel byggandet av en flygplats eller ett kärnkraftverk på en specifik ort – eller av nya innovationers mer generella samhällspåverkan. USA såg en snabb tillväxt av privata konsultföretag och dito institut för teknikvärdering, samtidigt som fältet också fick förankring vid många universitet. 1973 inrättades på kongressens initiativ det särskilda organet Office of Technology Assessment. Även i Europa, Japan och Australien fanns ett växande intresse. 1972 bildades International Society for Technology Assessment, vars verksamhet kretsade kring kongresser och en egen tidskrift. Året därpå bildades inom OECD en rådgivande grupp för teknikvärdering.

Utredningsgruppen bakom *Att välja framtid* resonerade kring teknikvärdering på delvis samma sätt som kring framtidsstudier. De påtalade vikten av att bygga upp

---

[383] Jon Agar, ”What Happened in the Sixties?”, *The British Journal for the History of Science* 2008:4, s. 567–600. Se även t.ex. Michael Egan, ”Survival Science: Crisis Disciplines and the Shock of the Environment”, *Centaurus* 2017:1–2, s. 26–39.

[384] Tage Erlander, ”Tekniken kan kollidera med vår önskan att skapa en fullgod livsmiljö”, *Ny Teknik* 26/10 1967.

[385] Citerad i Ingelstam 1978, s. 33. Myrdals radioframträdande sändes 1969.

en svensk kompetensbas på området, samtidigt som de också noterade att benämningen teknikvärdering utgjorde ett nytt namn på en verksamhet som i viss mån redan förekom sedan tidigare, inte minst inom näringslivet.[386] Det tycks också som att det precis som i fallet med framtidsstudier fanns en önskan att sätta en socialdemokratisk prägel på ett fält som i alla händelser tycktes vara på frammarsch, och för vilket även andra politiska aktörer börjat visa intresse. På hösten 1973 yrkade en folkpartistisk riksdagsmotion på att alla större statliga investeringar skulle föregås av en teknikvärdering, något som också motiverades av partiets riksdagsledamot Kerstin Anér i en artikel i *Ny Teknik*. Inom Sekretariatet för framtidsstudier cirkulerades artikeln av Lars Ingelstam, som tillfogade en anteckning: ”(fp) bör ej få behålla initiativet här (ens verbalt). Vad göra?”.[387] Sedermera publicerade sekretariatet en översikt över internationell och svensk teknikvärdering, samt arrangerade ett seminarium om tematiska, metodologiska och teoretiska aspekter av fältet.[388] Sekretariatet skapade därtill en intern arbetsgrupp för teknikvärdering, som knöts till OECD:s tidigare nämnda verksamhet. Arbetsgruppens bidrag bestod bland annat i en rapport om ett antal svenska projekt på området.[389]

Sekretariatets engagemang på området begränsade sig emellertid inte till att skriva forskningsöversikter. Därutöver analyserades de samhälleliga aspekterna av exempelvis informationsteknik och kärnkraft, liksom mer allmänna frågeställningar kring den tekniska utvecklingens drivkrafter och konsekvenser.

Om tekniksyn och framtidssyn

I det följande visar jag att dessa analyser inte endast handlade om den tekniska utvecklingens konkreta påverkan på människor och samhälle, utan också om det mer övergripande förhållandet mellan teknikutveckling och samhällsutveckling. Inom teknikfilosofi, teknikhistoria och teknikdidaktik har ibland gjorts en åtskillnad mellan två idealtypiska, motstridiga antaganden om detta förhållande. Enligt det ena

---

[386] SOU 1972:59, s. 65–66, 117.

[387] Lars Ingelstam, handskrivet cirkulär bifogat till kopia av Anérs artikel, Sekretariatet för framtidsstudiers arkiv, volym 9, *Teknikvärderingsgruppen*, mappen ”Korrespondens”. Som vi tidigare har sett blev Anér senare ordförande i Sekretariatet för framtidsstudiers styrelse.

[388] *Teknikbedömning: En lägesrapport och några förslag rörande studiet av teknikens roll i samhället*, Ds Ju 1975:12, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier, Statsrådsberedningen 1975; *Att upptäcka konsekvenser: Föredrag och diskussioner vid ett seminarium om teknikbedömning. Norrtälje den 5–6 april 1976*, Stockholm: Forskningsrådsutredningen, Sekretariatet för framtidsstudier 1976, s. 18, 57, 78.

[389] *Technology Assessment in Sweden: 9 Case Studies*, Stockholm: Statsrådsberedningen, Sekretariatet för framtidsstudier 1973. Teknikvärdering berördes också vid *Långsiktig planering och folkstyre*, ett av de symposier som hölls i anslutning till *Att välja framtid*-utredningen. Se Kerstin Niblaeus, ”Technology Assessment”, Ds Ju 1974:10, s. 82–89. Symposiet berördes i förbigående i kapitel 2, delkapitel Mellan politik och vetenskap.

är tekniken i sig en betydande eller rent av överordnad drivkraft i samhällsutvecklingen. Teknisk utveckling antas sålunda följa en slags immanent logik. Specifika teknologier tillskrivs specifika egenskaper som tenderar att påverka det omgivande samhället i en viss riktning, också på det sociala och kulturella planet. Det motsatta antagandet är istället att tekniken är neutral i sig. Teknisk utveckling sker alltid i ett specifikt socialt och historiskt sammanhang och formas av där förhärskande, institutioner, ideologier och paradigm. Inflytande över dessa ger också möjlighet att påverka den tekniska utvecklingen.[390]

Båda perspektiven är i sig förenliga med såväl optimistiska som pessimistiska utsagor eller diskurser om teknisk utveckling eller om specifika teknologier.[391] I svensk offentlighet under tidig efterkrigstid var det till exempel inte ovanligt att den tekniska utvecklingen beskrevs som en positiv men också närmast autonom kraft. Jonas Anshelm har med anledning av 50-talets förhoppningar på kärnkraftens möjligheter benämnt detta synsätt ”industriell fatalism”.[392] I sin komparativa studie av svensk och norsk socialdemokrati menar Francis Sejersted att i synnerhet det svenska arbetarpartiets politik under perioden kan beskrivas som en strävan efter att ”anpassa sig till teknologins imperativ”, exempelvis genom omfattande satsningar på forskning och utbildning.[393] 70-talets mer kritiska teknikdebatt, som utgör bakgrunden till föreliggande kapitel, gav å andra sidan upphov till ett slags pessimistiska spegelbilder av en sådan tekniksyn, där den tekniska utvecklingen alltså beskrevs som en likaledes autonom och ostoppbar process, dock med huvudsakligen destruktiva konsekvenser.[394] Redan Alva Myrdals citerade radioframträdande i föregående avsnitt ger en antydan om detta och vi kommer att se fler exempel längre fram i kapitlet. På samma sätt kan man tänka sig en rad olika hållningar, både pessimistiska och optimistiska, hos den betraktare som istället ser tekniken som underordnad sitt historiska, politiska och kulturella sammanhang.

---

[390] Se t.ex. Carl Mitcham, *Thinking through Technology: The Path between Engineering and Philosophy*, Chicago: University of Chicago Press 1994, s. ix. Se även Per Gyberg & Jonas Hallström, ”Inledning”, i Per Gyberg & Jonas Hallström (red.), *Världens gång – teknikens utveckling*, Lund: Studentlitteratur 2009, s. 22; Eva Blomdahl, ”Vad är teknik?”, i samma antologi, s. 35; Cecilia Axell, *Barnlitteraturens tekniklandskap: En didaktisk vandring från Nils Holgersson till Pettson och Findus*, Linköping: Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet 2015, s. 27.

[391] Idé- och litteraturhistorikern Martin Kylhammar har till exempel identifierat en rad olika hållningar med utgångspunkt från dessa båda grundantaganden. Se Martin Kylhammar, ”Teknikdebattens grammatik”, i Bosse Sundin (red.), *I teknikens backspegel: Antologi i teknikhistoria*, Stockholm: Carlssons 1987, s. 382–383.

[391] Kylhammar 1987, s. 382–383.

[392] Anshelm 2000, s. 56–61.

[393] Sejersted 2005, s. 231–233, citat på s. 232.

[394] Som ett äldre exempel kan nämnas Jacques Ellul, *The Technological Society*, New York: Vintage Books 1964 (1954).

Kopplingen mellan tekniksyn och framtidssyn torde vara uppenbar. Om tekniken tillskrivs ett betydande mått av autonomi och en formativ inverkan på samhällsutvecklingen aktualiseras krav på mänsklig och samhällelig anpassning av olika slag. Framtidssynen blir alltså deterministisk. Det är här värt att notera att den prognosinriktade ”establishmentfuturologi” som kritiserades i *Att välja framtid* ofta kretsade kring just framtida teknologiska innovationer och deras förmodade samhällspåverkan. Antagandet om tekniken som inbäddad i en samhällelig kontext är däremot förenligt med en utopisk framtidssyn.[395] Att man inom de statliga svenska framtidsstudierna anammade denna senare framtidssyn har vi sett i de båda föregående kapitlen. I det följande visar jag emellertid att teknikens dilemma innebar en utmaning mot denna tanke om framtiden som öppen och formbar. Utgångspunkten inom framtidsstudierna var förvisso att den tekniska utvecklingen var en politisk fråga, det vill säga att den kunde och borde utformas enligt medborgarnas och deras folkvalda representanters önskemål. Men i dilemmaförståelsen fanns också en insikt om att specifika teknologier hade en specifik, och ofta mer eller mindre bestående, påverkan på samhället. En annan aspekt av dilemmat var att teknisk utveckling, åtminstone på vissa områden och under vissa givna förutsättningar, faktiskt tenderade att bli i någon mån självgående och i förlängningen allt svårare att stoppa. Tekniken inskränkte såtillvida möjligheterna att forma framtiden.

Det är värt att notera att den teknikkritik som analyseras i det följande var samtidig med den tyske sociologen och filosofen Jürgen Habermas teori om systemvärldens kolonisering av livsvärlden. Habermas menade att det ekonomiska och det politiska systemet (systemvärlden) expanderade på kulturens och samhällets (livsvärldens) bekostnad. Här var kapitalismen den främsta drivkraften, inte den tekniska utvecklingen, men det finns ändå väsentliga likheter mellan respektive samtidsdiagnos. Även Habermas varnade för system som kommit att expandera enligt en egen logik, och som präglade människors vardags- och känsloliv på oförutsedda vis. Hos både Habermas och framtidsstudierna fanns dessutom ett intresse för frågan om handlingsfrihet, om än på olika nivåer. Hos den förre var uppdelningen mellan livsvärld och systemvärld ett sätt att belysa förhållandet mellan aktör och struktur; individen var i viss mening en autonom aktör, vars valmöjligheter dock till dels bestämdes av systemvärldens strukturer.[396] En liknande tolkning av förhållandet mellan *samhället* och de tekniska systemen gjordes i de framtidsstudier och relaterade skrifter som står i fokus i detta kapitel. Det är också fullt möjligt att tillämpa Habermas nämnda begreppspar på framtidsstudiernas teknikkritik. Denna riktade sig nämligen mot teknikens effekter i vardagslivet å ena

[395] Jag skriver ”förenligt med” hellre än att sätta likhetstecken mellan dessa båda, för det går naturligtvis också att tänka sig en deterministisk framtidssyn där andra faktorer än den tekniska utvecklingen ses som formativa och avgörande.

[396] Jürgen Habermas, *Legitimation Crisis*, London: Heinemann 1976 (1973).

sidan och på de politiska och ekonomiska strukturerna å den andra. Mer om detta i nästa delkapitel.

Teknikens verkningar och drivkrafter

”Under trycket av kommunikationsteknologin”

Ett teknikområde som tidigt uppmärksammades inom Sekretariatet för framtidsstudier var informations- och kommunikationsteknologier. Därom var man inte ensamma. Som idéhistorikern Bernt Skovdahl har visat började framför allt datorernas utveckling att väcka diskussion på allvar under 70-talet. Datorerna ersatte delvis kärnkraften och astronautiken som projektionsyta för både ”visionära teknikdrömmar” och ”skräckbilder”. Datorerna sågs gärna som en framtida källa till såväl ett friare och mer flexibelt arbetsliv som upplysning och fördjupad demokrati. Parallellt varnades för övervakning, desinformation och tvångsautomatisering.[397] Samtidigt pågick i Sverige flera överlappande debatter om televisionens, filmens och reklamens ökande betydelse.[398]

Ett omtalat verk i sammanhanget var den amerikanske journalisten och futurologen Alvin Tofflers *Future Shock* (1970). I likhet med en rad samhällsvetare under perioden talade Toffler om en pågående övergång till ett ”postindustriellt” samhälle. I hans uttolkning utmärktes det postindustriella samhället av accelererande teknologisk och social förändring. Särskilt det ständigt växande informationsutbudet var för honom förenat med en mängd risker. Människan var illa anpassad för ett samhälle där kunskaper, värderingar och sociala relationer hela tiden förflyktigades och reagerade därför med vad Toffler kallade framtidschock, det vill säga psykologiska eller emotionella störningar och sammanbrott. Ett brett spektrum av samhällsproblem härleddes i boken till detta förhållande.[399]

---

[397] Skovdahl 2008, s. 11. Se även Lars Ilshammar, *Offentlighetens nya rum – Teknik och politik i Sverige 1969–1999*, Örebro: Örebro Universitet 2002, s. 119–148; Thomas Karlsohn, *Teknik–retorik–kritik: Om it-bubblan och datoriseringen av den svenska skolan*, Stockholm: Carlssons 2009, s. 39–44.

[398] Se t.ex. Fredrik Norén & Emil Stjernholm, ”Efterkrigstidens samhällskontakter: En inledning”, i Norén & Stjernholm 2019, s. 24.

[399] Alvin Toffler, *Future Shock*, New York: Random House 1970. Som nämnts i en fotnot i kapitel 1, delkapitel Teori, avsnitt ”Framtidsbilder”, torde epokbenämningen det postindustriella samhället idag allra främst vara förknippad med Daniel Bells *The Coming of Post-Industrial Society* från 1973. Se Bell 1999. Boken gavs alltså ut några år efter Tofflers, men Bell hade använt begreppet även i tidigare sammanhang. Se även t.ex. Alan Touraine, *The Post-Industrial Society: Tomorrow's*

Future Shock översattes inom kort till svenska och renderade under 1972 ett flertal omfattande och mestadels positiva recensioner i svensk press. Inte sällan lästes den jämte samtida miljödebattböcker, varvid Toffler berömdes för att han uppmärksammade de medicinskt och psykologiskt nedbrytande effekterna av en utveckling som annars främst kritiserades på ekologiska grunder.[400] När *Att välja framtid* publicerades samma år genljöd Tofflers analys i ett av de tillhörande specialarbetena, beteendevetaren Marianne Frankenhaeusers *Synpunkter på forskning om människan i framtidens samhälle*. Studien var i en mening ett gränsdragningsarbete där Frankenhaeuser sökte positionera det egna fältet i förhållande till framtidsstudier och till diskussionen om välfärd och livskvalitet i allmänhet. Beteendevetenskapens värde i sammanhanget bestod för henne främst i att den kunde belysa de risker och anpassningsproblem människan ställdes inför i vad som med Tofflers vokabulär kallades ”det postindustriella samhället”.[401] Med hänvisning till denne konstaterades också att redan den tekniska utvecklingens hastighet i sig utgjorde ett problem eftersom den numera befann sig för långt från människans naturliga utvecklingstempo. Frankenhaeuser pekade här på risken för både under- och överstimulering. Den förstnämnda förelåg främst inom de många yrken som genom datorisering och automation utarmades på egentligt kunskapsinnehåll, men också inom exempelvis vårdsektorn, där mänsklig kontakt på många områden ersattes av tekniska redskap. Överstimuleringen drabbade däremot befolkningen mer urskillningslöst, ”som en direkt konsekvens av teknologins utvecklingstempo”. Det rörde sig bland annat om sensorisk och social överstimulering till följd av storstadslivets trängsel och ljudnivåer, och kognitiv överstimulering i form av ett konstant informationsflöde.[402]

Frankenhaeusers studie låg följande år också till grund för sekretariatets symposium *Människan i framtidens kommunikationssamhälle*. Liksom det symposium om livskvalitet som belystes i föregående kapitel hade även detta arrangemang planerats i samband med sekretariatets tillblivelse. Vad gällde de grundläggande perspektiven fanns också beröringspunkter. Det nationella och det

---

Social History: Classes, Conflicts and Culture In the Programmed Society, New York: Random House 1971 (1969). Till Bells analys återkommer vi längre fram i detta delkapitel.

[400] Se t.ex. Kurt Salomonsson, ”Föränderlighetens outhärdliga plåga”, *Västerbottens-Kuriren* 10/3 1972; Bengt Hubendick, ”Framtidschocken. Allt snabbare förändringar – och vi får betala dem dyrt”, *Göteborgs Handels- och sjöfartstidning* 10/4 1972; Karl-Axel Lindholm, ”Äh, gå och bada – Epiktetos!”, *Arbetarbladet* 13/6 1972; Tomas Zetterberg, ”För kraftiga förändringar – därför kommer framtidschocken?”, *Skånska Dagbladet* 7/11 1972.

[401] Frankenhaeuser 1972, s. 5–9. För Frankenhaeusers användande av Tofflers begrepp, se t.ex. s. 16 respektive 18: ”Den obeständighet som kännetecknar det postindustriella samhället rubbar relationen mellan gammalt och nytt, mellan det bekanta och obekanta i tillvaron.”; ”Det är en allmän uppfattning bland stressforskare att människans konstruktion var bättre lämpad för livet under tidigare epoker, och att det postindustriella samhället ställer krav som bringar anpassningsmekanismerna att svikta.”

[402] Frankenhaeuser 1972, s. 14–16, citat på s. 15.

globala flöt samman, och precis som i fallet med den ekonomiska tillväxten kan man i bidragen till *Människan i framtidens kommunikationssamhälle* notera en skiljelinje i synen på den tekniska utvecklingen. I ett par anföranden gavs begreppen kommunikationssamhälle, informationssamhälle och det postindustriella samhället en positiv innebörd, med hänsyftning på framför allt datorernas och televisionens möjligheter i fråga om demokratisering och upplysning. För lyckligt lottade länder som Sverige såg framtiden på det stora hela ljus ut; den verkliga utmaningen bestod i att sprida teknikens gåvor till utvecklingsländerna.[403]

Mer framträdande vid symposiet var dock en kritisk hållning till sådan optimism. Informationsteknikens utveckling framställdes som ett hot mot i första hand de samhällen som befann sig i dess frontlinje, inte minst såtillvida att den befarades leda till ökande ojämlikhet. I sitt eget symposiebidrag framhävde Frankenhaeuser denna aspekt tydligare än i specialarbetet. Samtidens svällande, differentierade informationsutbud var förvisso knappast oproblematiskt för de välbesuttna och välutbildade grupperna i samhället, men hårdast drabbades tvivelsutan ”de maktlösa grupperna, som är sämre skyddade både mot ett osovrat flöde och mot vinklad och vilseledande information. Detta pekar på risken för att klyftan mellan de svaga och de starka kan komma att växa under trycket av kommunikationsteknologin.” Lika oroande ur välfärdssamhällets perspektiv var att ett sådant utbud undergrävde de gemensamma kulturella referensramarna, och därmed en viktig förutsättning för samhörighet och solidaritet.[404]

Att tekniken utvecklats på ett sätt som hotade att förstärka snarare än motverka redan existerande klassklyftor framhölls också av psykologen Bertil Gardell, vars anförande tog formen av en långtgående uppgörelse med de senaste decenniernas samhällsutveckling, och i synnerhet med socialdemokratins allmänt sangvinistiska tekniksyn. Gardells symposiebidrag illustrerar därmed också hur erfarenheterna av denna samhällsutveckling underställdes kritisk omprövning i ljuset av farhågor inför morgondagen, i detta fall först och främst relaterade till den tekniska utvecklingen. Förvisso hade man i stort sett lyckats med den lovvärda föresatsen att utrota den materiella nöden i Sverige, konstaterade Gardell. Därmed hade också aktualiserats en rad nya, psykologiska och existentiella behov hos befolkningen, vilka i samtiden manifesterade sig i begrepp som livskvalitet och självförverkligande. Men välståndsökningen hade skett till priset av en rationalisering och mekanisering av arbetslivet, som inneburit att många yrken utarmats på yrkeskunnande, inflytande och autonomi. Detta hade man naturligtvis varit väl medvetna om inom

---

[403] Bror Rexed, ”Vad är ett ’bra samhälle’ i 30–40 års perspektiv?”, Ds Ju 1973:23, s. 8–12; Inga Thorsson, ”Kommenterande diskussionsinledning efter docent David Ingvars föredrag”, Ds Ju 1973:23, s. 92–96.

[404] Marianne Frankenhaeuser, ”Överstimulans – ett hot mot vår livskvalitet”, Ds Ju 1973:23, s. 59. Hon fick på i stort sett samtliga punkter medhåll från läkaren och författaren Lars Gyllensten, vars anförande i långa stycken var en direkt kommentar till Frankenhaeusers. Se Lars Gyllensten, ”Information, skeninformation och brus”, Ds Ju 1973:23, s. 62–69.

arbetarrörelsen, men man hade tänkt sig att en aktiv och meningsfull fritid mer än väl skulle kompensera för ett själsdödande arbetsliv. Enligt Gardell byggde en sådan förhoppning på en artificiell uppdelning mellan arbete och fritid, en kulturell biprodukt av den tidiga industrialiseringen som även socialdemokratin olyckligtvis hade tillägnat sig i produktivitetens namn. Vad såväl internationell forskning som den svenska låginkomstutredningen visade var att det tvärtom fanns ett nära samband mellan de båda aspekterna: om en persons arbetssituation kännetecknades av passivitet, enformighet och isolering skulle detta med sannolikhet också komma att gälla dennes fritid. Därmed förelåg ett teknikens dilemma med många dimensioner:

> Det paradoxala är att den samhälleliga organisation som skapat förutsättningar för ett mera utbrett materiellt välstånd i dag utgör ett hinder för att kanalisera de nya krav, vars framväxt möjliggjorts av just denna samhälleliga organisation. De tekniska innovationerna, fabrikssystemet, mekaniseringen, stordriften och byråkratin har gett oss ökade materiella resurser som genom den politik som förts utgjort grunden för allmän standardhöjning och för sociala och andra reformer. Men detta system har inte förmått utveckla sig själv i takt med de nya krav och värderingar det självt har gett upphov till.

De nya informationsteknologier som nu ofta diskuterades med sådan optimism skulle knappast ändra på detta förhållande. Tvärtom fanns det goda skäl att tro att de lågutbildade och lågavlönade visserligen skulle konsumera datorer och nya tv-kanaler i stor omfattning, men dock passivt och oreflekterat. De skulle därmed komma ”i ett ännu större underläge tack vare denna nya teknik”.[405]

Vid symposiet fokuserades som synes först och främst teknikens påverkan på den enskildes situation och dess psykologiska och socialpsykologiska effekter, vilka i sin tur antogs få långtgående effekter på samhällsnivå. Denna aspekt av teknikens dilemma stod i fokus för ytterligare framtidsstudiearbeten under de kommande åren.

Tekniken i vardagen

Några år efter symposiet om kommunikationsteknologier publicerade Sekretariatet för framtidsstudier tillsammans med Konsumenttekniska forskningsgruppen vid Styrelsen för teknisk utveckling (STU) rapporten *Innanför den egna tröskeln* (1978). Författare var Tarja Cronberg och Inga-Lisa Sangregorio. Cronberg var från Helsingfors, men hade avlagt doktorsexamen vid såväl Lunds universitet (Tekniska högskolan) som Copenhagen Business School (Institutionen för organisations- och arbetssociologi). Sangregorio var medlem av feministiska pionjärerna Grupp 8 och

[405] Bertil Gardell, ”Teknologins effekter på människan som samhällsvarelse”, Ds Ju 1973:23, s. 131–138, citaten på s. 137.

hade tidigare under 70-talet varit byrådirektör för först Invandrarverket, därefter Stockholms läns länsstyrelse. Vid denna tid var hon frilansjournalist.

Liksom Marianne Frankenhaeuser gjort i sitt specialarbete och symposiebidrag argumenterade Cronberg och Sangregorio för att den tekniska utvecklingen undergrävde förutsättningarna för gemenskap och solidaritet, värden som annars varit och borde vara hörnstenar i ett välfärdssamhälle. Deras huvudpoäng var nämligen att den tekniska utvecklingen på senare år gått i riktning mot privatisering och individualisering. Med bland annat tv:n, bilen och mer allmänna tekniska förbättringar av bostäderna minskade hela tiden människors direkta incitament att beblanda sig med omvärlden. En allt större del av livet levdes, som titeln alltså angav, innanför den egna tröskeln. Cronberg och Sangregorio uttryckte detta teknikens dilemma med hänvisning till den finske sociologen Erik Allardts icke-hierarkiska uppdelning i tre sorters mänskliga behovsområden: materiell levnadsnivå, sociala relationer och former för självförverkligande.[406] Den tekniska utvecklingen hade inriktats på att möta behov på det första området, vilket dock hade ”skett individuellt och på ett sätt som sannolikt minskat förutsättningarna för att möta de icke-materiella behoven av gemenskap och självförverkligande”. Materiella behov var enklare att kvantifiera, och dessutom hade i välfärdssamhället säkert funnits en något naiv föreställning om att tillfredställandet av just dessa behov skulle utgöra grunden för att ta sig an de övriga, menade Cronberg och Sangregorio. En tredje viktig faktor var emellertid ”att man genom inriktningen på de materiella behoven skapat en institutions- och företagsstruktur som […] inte kan ändra inriktning utan skapar alternativa sätt att tillfredsställa redan tillfredsställda behov”. Även om de båda författarna principiellt anslöt sig till tanken att folkvalda politiker kunde och borde styra den tekniska utvecklingen noterade de alltså att underlåtenhet på det området hade skapat mönster som var besvärliga att bryta.[407]

Innanför den egna tröskeln var en förhållandevis kort och dessutom fristående rapport, som alltså inte ingick i ett större framtidsstudieprojekt. Däremot återfanns och fördjupades flera av Cronbergs och Sangregorios bärande resonemang i Lars Ingelstams *Teknikpolitik*, utgiven samma år. Detta gällde tanken att den individorienterade tekniken närmast kommit att bli ett slags självreproducerande tvång i människors vardag. Det gällde också det sistnämnda resonemanget i föregående stycke, det vill säga att den tekniska utvecklingen i dagsläget hade fått ett drag av autonomi och inte kunde ändra riktning utan vidare.

Teknikpolitik gavs ut av socialdemokratiska Tiden förlag och var i första hand avsedd för diskussion inom arbetarrörelsen. Ingelstam framhöll inledningsvis att han fann det angeläget att bestrida flera av de optimistiska föreställningar om

---

[406] Cronberg & Sangregorio 1978, s. 9–11. Med ”icke-hierarkisk” avses att låginkomstutredningen tog avstånd från exempelvis psykologen Abraham Maslows inflytelserika idé om att mänskliga behov följer på varandra i en bestämd ordning, med de materiella behoven som de mest grundläggande. Se även Erik Allardt, *Att ha, att älska, att vara: Om välfärd i Norden*, Lund: Argos 1977 (1975).

[407] Cronberg & Sangregorio 1978, s. 5–9, 53–57, citaten på s. 55.

tekniken som artikulerats under de gångna decennierna, inte minst i de egna leden. Med främsta fokus på bilen, televisionen och hushållstekniken – exempel som dock antogs ha en vidare giltighet – argumenterade Ingelstam för att utvecklingen mot en allt mer individorienterad teknik inte förenklade människors liv i nämnvärd utsträckning, utan snarare tycktes gå hand i hand med ökad stress och upplevd tidsknapphet. Likaså tycktes denna utveckling främja standardisering och konformitet, snarare än personliga val och individuella uttryck. Att den ändå fortgick berodde enligt Ingelstam på att politiken under de senaste decennierna i stort sett kapitulerat inför den tekniska utvecklingen: tekniken tilläts i väsentlig grad forma samhället, som i sin tur formade efterfrågan. Teknikutbudet svarade alltså inte mot autentiska behov hos konsumenterna, och inte ens mot en välbeställd befolknings bortskämda krav på ständiga standardökningar och nymodigheter. Ur den enskildes perspektiv handlade införskaffandet av ny teknik många gånger främst om nödtvungna anpassningar till ett samhälle som i allt större utsträckning inrättades efter tekniken och dess producenters önskemål. Det var för de flesta numera praktiskt taget omöjligt att klara sig utan egen bil eller tvättmaskin, helt enkelt eftersom de mer kollektivt orienterade alternativen så kraftigt hade nedprioriterats. Det var likaledes svårt att undvara tv:n, med mindre än att man ställde sig utanför de gemensamma referensramar som dominerade samvaron på arbetsplatsen eller i skolan.[408]

Ingelstam värjde sig därför mot beskrivningen av 70-talets Sverige som ett ”överflödssamhälle” av kontinuerligt stigande konsumtionsanspråk. Begreppet hade sitt ursprung i J.K. Galbraiths tidigare nämnda *The Affluent Society* (1958), där det använts för att beskriva konsekvenserna av ökande produktivitet och välstånd. Med denna utveckling som bakgrund pläderade Galbraith för en ny ekonomisk teori, anpassad till ett samhälle där materiellt överflöd snarare än brist var normaltillståndet. Framför allt menade han att den offentliga sektorn måste expandera för att möta de nya problem som en kraftigt ökande privat konsumtion gav upphov till.[409] Som Björn Lundberg har visat togs den svenska översättningen av boken tacksamt emot av en socialdemokrati som i Galbraiths slutsatser såg en vetenskaplig legitimering av den politik man redan förde. Samtidigt noterar Lundberg att överflödssamhälle snart blev ett elastiskt begrepp i svensk samhällsdebatt. Det kunde konnotera produktivitet, välstånd och välfärd, men också överproduktion, överkonsumtion och en därmed sammanhängande existentiell tomhet. Från och med slutet av 60-talet blev den senare, kritiska, begreppsanvändningen allt vanligare.[410]

---

[408] Ingelstam 1978, s. 46–47, 90–94, 137–138. Flera av de bärande resonemangen i boken återfanns i nedkortad form också i Lars Ingelstam, ”Mot en god teknologi?”, *Vår Lösen* 1977:8/9, s. 556–560.

[409] Galbraith 1958. Se även kapitel 3, delkapitel Inledning, avsnitt ”Ett symposium om välfärdssamhällets och världens tillstånd”.

[410] Lundberg 2020, s. 97–100, 104–105.

Som redan framgått var Ingelstam dock inte beredd att acceptera begreppet, varken som hyllning till välfärdssamhället eller som kritik mot detsamma. Överflöd existerade endast fläckvis, underströk han. Betydligt mer signifikativt för samtiden var de enorma diskrepanser och kontraster som den tekniska utvecklingen gav upphov till: mellan över- och underutveckling, mellan möjligheter och faktiska utfall och mellan teknik och mänskliga behov. Jetplan, kärnreaktorer och vapensystem utvecklades till fulländning, medan den långt mindre raffinerade tekniska apparatur som skulle kunna rädda vård- eller gruvarbetaren från förslitningsskador i stort sett lyste med sin frånvaro. Globalt sett var de kontraster och skiljelinjer som tekniken skapade naturligtvis än mer iögonfallande. En rimligare epokbenämning var således ”obalansernas tid”.[411]

Det fanns som synes ett stort mått av självkritik och uppgörelse i *Teknikpolitik*, som delvis känns igen från Bertil Gardells bidrag till *Människan i framtidens kommunikationssamhälle*. Ingelstam härledde långt senare bokens upprinnelse till en ABF-arrangerad kärnkraftsdebatt i Karlstad i början av 1977. Med Socialdemokraternas nederlag i ’kärnkraftsvalet’ 1976 i färskt minne hade han där reagerat mot vad han hos inte minst frontfigurer som Palme och Erlander uppfattat som en allt för bekymmerslös hållning till de komplikationer storskalig teknikanvändning nästan oavlåtligen förde med sig.[412] Därmed exemplifierade även *Teknikpolitik* växelverkan mellan erfarenhet och förväntan: Ingelstams försök att formulera ett svar på teknikens dilemma inbegrep oundvikligen också en kritik mot socialdemokratins historia, i synnerhet vad gällde de allra senaste decennierna. Även om han i boken såg ”en socialistisk grundsyn” som en förutsättning för en klok och demokratisk teknikpolitik pekade han på behovet av nytänkande. Tidigt hade den svenska socialdemokratin relativt lättvindigt anammat Marx idé om att vägen till befrielse gick via kontroll över produktionsmedlen, vilken bortsett från att även produktionsmedlen i sig kunde alienera, exkludera och bryta ned. Som regeringsparti under de så kallade rekordåren hade man i mångt och mycket ansvarat för, och närmast okritiskt bejakat, en teknologisk omstöpning av samhället vars ekologiska, sociala och psykologiska konsekvenser nu låg i öppen dager.[413] Det fanns förvisso ingen anledning att ångra eller be om ursäkt för de gångna decenniernas framstegsoptimism, men det var viktigt att inse att många av de idéer som byggt välfärdssamhället inte längre var giltiga:

> Det är fullkomligt klart att det på åtskilliga punkter nu är tekniken själv som förslavar människan; atomkapprustningen är det viktigaste exemplet, rymdfarkosterna det mest groteska; ett hårt mekaniserat arbetsliv påtaglig illustration och verklighet för många. Man skulle kunna likna de senaste decenniernas utveckling vid en projektil som på något sätt skjutit förbi målet. Den tekniska utvecklingen som under 1900-talet

[411] Ingelstam 1978, s. 39, 42–43.

[412] Intervju med Lars Ingelstam 9/11 2022.

[413] Ingelstam 1978, s. 7–15, 39, citat på s. 15.

> ändå i stort sett varit på väg mot något 'frihetens rike' för de många människorna, ser nu ut att snarare avlägsna sig från det.[414]

Man stod således inför ett teknikens dilemma som måhända var särskilt problematiskt för just socialdemokratin. Den ena sidan av detta var den teknifiering av vardagslivet som berörts i detta och det föregående avsnittet. Den andra var en på många sätt än mer alarmerande aspekt: de svåröverskådliga komplex och maktstrukturer som växte fram i den tekniska utvecklingens kölvatten.

Teknikens systemkaraktär

Ingelstam ägnade också betydande uppmärksamhet åt den tekniska utvecklingens konsekvenser på en mer övergripande nivå. Med bland annat kärnkraftverk som exempel noterade han den moderna teknikens "systemkaraktär", det vill säga dess inneboende tendens att uppgå i stora och energikrävande men decentraliserade strukturer, bestående av en mängd delområden som vart och ett krävde en specifik form av teknisk eller naturvetenskaplig expertis. Helhetssyn eller något slags övergripande kunskapsmonopol saknades.[415]

Att den tekniska och vetenskapliga utvecklingens främjade både centralisering och specialisering hade återkommande diskuterats inom efterkrigstidens samhällsteori. I *The New Industrial State* (1967) noterade exempelvis Galbraith denna tendens i näringslivet. Den nya tekniken var så pass komplex att varje ekonomiskt beslut fordrade långsiktig planering och tangerade en mängd olika specialområden. Initiativet försköts därmed från den traditionella företagseliten av chefer och aktieägare, men också från regeringsorgan och fackföreningar. Makten inom det moderna företaget vilade istället hos vad Galbraith benämnde teknostrukturen, det vill säga en stor, anonym och mångfacetterad grupp av experter på olika nivåer. Till skillnad från den gamla eliten drevs teknostrukturen inte enbart av vinstintresse, utan eftersträvade i än högre grad den egna gruppens överlevnad och tillväxt. Ytterligare teknologisk innovation fungerade därvid som en expansionsstrategi.[416]

I sin samtidiga teori om det postindustriella samhället beskrev Daniel Bell en liknande utveckling på samhällsnivå: innovation ersatte varuproduktion som samhällsutvecklingens drivkraft; teknisk och naturvetenskaplig kunskap blev en viktigare källa till inflytande än kapital och egendom. I en dylik meritokratisk och dynamisk samhällsordning bildades en allt tätare allians mellan å ena sidan de traditionella politiska institutionerna, å andra sidan den nya expertklassen. Det fanns därmed skäl att hoppas på en successiv rationalisering och effektivisering av

[414] Ingelstam 1978, s. 45.

[415] Ingelstam 1978, s. 60–61.

[416] Galbraith 1967.

beslutsfattandet.[417] Som vi såg i kapitel 2 hade detta antagande också legat i bakgrunden i den svenska debatten om framtidsstudier vid samma tid, och i betydande grad också i Myrdalgruppens framtidsstudieutredning.

Hos Ingelstam ställdes den här typen av resonemang på huvudet. Redan i samband med att Bell gett en föreläsning i Malmö sommaren 1971 hade han i en artikel i *Arbetet* kritiserat vad han hos denne såg som en teoretiskt sofistikerad men bedrägligt harmoniserande skildring av relationen mellan politiken och den framväxande teknokratin. Denna skildring dolde samhällsavgörande konfliktlinjer.[418] I *Teknikpolitik* gjordes en analys av samhällsutvecklingen som förvisso på flera punkter överensstämde med Galbraith och Bell. Även Ingelstam noterade att den tekniska och vetenskapliga utvecklingen genererade nya, gränsöverskridande maktstrukturer, vilka nyttjade teknisk och vetenskaplig utveckling som expansionsstrategi. Utvecklingen blev i denna mening självförstärkande på ett sätt som bara delvis kunde härledas till ekonomiska faktorer. Men där Galbraith och Bell såg rationalisering och effektivisering såg Ingelstam i huvudsak risker.

För det första betonade han de exkluderande och alienerande mekanismer som aktualiserades i ett allt mer komplext och fjärrstyrt samhälle, där tillgången till teknisk eller naturvetenskaplig kunskap utgjorde både samhällelig drivkraft och maktfaktor. Därmed förändrades, påpekade han, förutsättningarna för inflytande och autonomi på ett sätt som bara delvis var kopplat till traditionella maktresurser som inkomst och egendom. I en framtida klassanalys, som enligt ett parentetiskt medgivande från författaren ”kanske först känns lite ovan för många socialister”, var det således inte otänkbart att även en välbetald men bakbunden underchef på ett toppstyrt och konkurrensutsatt företag skulle behöva räknas till underklassen.[419]

För det andra framhävde Ingelstam det demokratiska underskott som präglade ett sådant samhälle. I detta sammanhang åberopades Dwight D. Eisenhowers varningar för ”det militär-industriella komplexet”, som enligt Ingelstams förmenande kunde appliceras på betydligt fler områden i slutet av 70-talet än i början av 60-talet. Man såg i samtiden framväxten av allt fler komplex ”med den tekniska utvecklingen som pådrivare”; mäktiga sammanslutningar av statliga, halvstatliga och privata organ, vilka förenades i dels en gemensam teknisk-rationalistisk grundsyn och dito vokabulär, dels ett gemensamt intresse av att expandera den egna verksamheten. Det fanns uppenbart fog för att tala om ett

---

[417] Bell var inte odelat optimistisk inför den postindustriella framtiden, men hans farhågor handlade snarast om att övriga samhället befann sig i otakt med den skisserade utvecklingen. Framför allt varnade han, med det sena 60-talets politiska radikalism i åtanke, för en växande klyfta mellan en allt mer rationaliserad teknisk-ekonomisk struktur och en allt mer högljutt narcissistisk kultur, vilken hotade att tillskansa sig politiskt inflytande. Se Bell 1999. Se även Daniel Bell, *The Cultural Contradictions of Capitalism*, New York: Basic Books 1996 (1976).

[418] Lars Ingelstam, ”Multinationell framtid?”, *Arbetet* 27/6 1971.

[419] Ingelstam 1978, s. 70–72, citat på s. 72.

energiindustriellt såväl som ett vägtrafikindustriellt komplex, snart också om ett dataindustriellt komplex. Detta skulle inte föra tankarna till ondskefulla konspirationer i dunkla rum. Icke desto mindre var det oroande ur demokratisk synvinkel eftersom folkvalda politiker och institutioner ofta stod maktlösa eller aningslösa inför dessa krafter.[420] Ingelstam inskärpte att denna aspekt rimligen var särskilt viktig för ett parti som nyligen försvurit sig åt idealet att ”medborgarna frigörs från varje slags maktgrupper utanför deras kontroll”.[421]

Till detta kom en säkerhetsaspekt som relaterade till de nya komplexens något motsägelsefulla struktur. Å ena sidan byggde de på centralisering och fjärrstyrning, vilket gjorde att samhället i dess helhet kunde lida stor skada av en olycka vid eller sabotage mot en enskild del av systemet, exempelvis ett kärnkraftverk eller en dataterminal för fjärrstyrning av tåg. Å andra sidan byggde de samtidigt på en långtgående arbetsdelning och specialisering. Detta medförde i praktiken att små grupper eller enskilda personer fick ett orimligt stort ansvar för hela samhällets säkerhet. Detta problem kunde i begränsad utsträckning avhjälpas eller förebyggas av inre säkerhetsåtgärder och återkopplingsmekanismer, vilka emellertid samtidigt bidrog till ytterligare komplexitet och svåröverskådlighet. Lika alarmerande var naturligtvis bristen på samordning mellan de olika komplexen.

Mot denna bakgrund påpekade Ingelstam att det ur socialistisk och demokratisk synpunkt var värt att fråga sig ”vad det självklara kravet att människan skall vara teknikens herre och inte tvärtom” egentligen betydde. Var det längre alls meningsfullt att tala i dessa termer, när folkflertalet saknade förutsättningar för ansvarstagande och insyn, och när ingen tycktes ha en övergripande förståelse för den tekniskt drivna samhällsutvecklingen och dess faror?[422] Som vi ska se i följande avsnitt var Ingelstam trots allt optimist i fråga om politikens företräde i förhållande till den tekniska utvecklingen. Den senares drivkrafter var i själva verket inte så undanglidande som kunde tyckas.

Att formulera en teknikpolitik

Som ovanstående frågeställning indikerar syftade *Teknikpolitik* inte endast till att identifiera teknikens mer konkreta verkningar på individ- och samhällsnivå, utan också till att mer övergripande reflektera över teknikens roll i samhällsutvecklingen. Vilket inflytande hade tekniken över den senare? Vilka kontroll- och påverkansmöjligheter hade människan? Teknikens dilemma var med andra ord, som jag framhöll i början av detta kapitel, nära kopplat till den för framtidsstudierna

[420] Ingelstam 1978, s. 61–64, 108–113, citat på s. 110.

[421] Ingelstam 1978, s. 64. Citatet hämtades ur 1975 års partiprogram, se Klaus Misgeld (red.), *Socialdemokratins program: 1897 till 1990*, Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek 2001, s. 73.

[422] Ingelstam 1978, s. 61–64, citat på s. 64.

centrala frågan om framtidens formbarhet. Ingelstams huvudpoäng var att tekniken, och därmed även framtiden, var formbar. Den aktuella situationen kunde förändras med politiska medel.

Ingelstams position bör ställas i kontrast till konkurrerande synsätt och diskurser i samtiden. Å ena sidan tog han som framgått strid mot en optimistisk och deterministisk syn på teknisk utveckling som han ansåg länge präglat välfärdssamhället, och möjligen hans eget parti i all synnerhet. I 70-talets mer kritiska teknikdebatt framträdde å andra sidan negativa varianter av en sådan determinism, det vill säga uppfattningen om tekniken som en företrädesvis destruktiv men också autonom och ostoppbar process. Fem år före *Teknikpolitik* utkom en uppmärksammad svensk debattbok som exemplifierar detta senare synsätt: Karl-Henrik Petterssons *Det herrelösa industrisamhället*. Pettersson var jämngammal med Ingelstam. Han hade ett förflutet som banktjänsteman men arbetade vid denna tid på industridepartementet. Han framhöll en intellektuell tacksamhetsskuld till Romklubben –liksom även till bland andra Karl Marx och Ernst Wigforss – och hans analys hade vissa beröringspunkter med *The Limits to Growth*.[423] För Pettersson var det emellertid just den tekniska utvecklingen som var den grundläggande faran, inte kapitalismen, tillväxtparadigmet eller överbefolkningen. Teknisk forskning och innovation hade i sig blivit den mest dynamiska tillväxtfaktorn under efterkrigstiden, noterade han. Storföretagen var utsatta för ett konstant tryck på förnyelse och teknisk uppgradering, vilket i slutet av produktionskedjan också gällde den enskilde konsumenten. Utvecklingen, inte behoven eller marknaden, styrde sålunda efterfrågan. Detta förhållande samverkade med ett horisontellt tryck på företagen i form av både nationell och internationell konkurrens, men problemets kärna bestod enligt Pettersson i den förra aspekten: ”Det tycks […] som om innovationen, dvs. konkretiseringen av forskningsresultat, uppfinningar och tekniskt utvecklingsarbete, i grunden är den progressiva och bestämmande faktorn.” Konsekvensen var en okontrollerad, ”herrelös”, global utveckling som ingen bar ansvaret för och än mindre hade önskat sig.[424] Petterssons enda egentliga hopp stod till att multinationella företag och transnationella organ som EEG möjligen skulle komma att utnyttja sina resurser och sin räckvidd till att tvinga fram överstatliga bestämmelser och globalt tvingande åtgärder, framför allt i syfte att inskränka forskning och innovation.[425]

För Ingelstam var båda synsätten oacceptabla. I en artikel i den kristna kulturtidskriften *Vår lösen* avfärdade han såväl pessimistiska som optimistiska tolkningar av tekniken som autonom och överordnad i förhållande till samhällsutvecklingen. Gemensamt för dem var att båda osynliggjorde den mest väsentliga dimensionen, vars konturer blivit allt skarpare i och med de senaste

[423] Pettersson 1973, s. 132–133.

[424] Pettersson 1973, s. 32–41, citat på s. 37.

[425] Pettersson 1973, s. 104–117.

decenniernas utveckling: ”i ingenderas system är *valet* av teknik, av den framtida samhällsbildens apparatur och utrustning, något centralt problem”. Det yttersta ansvaret för tekniken ålåg de politiska institutionerna, vars inflytande *kunde* vara betydligt starkare än vad som ofta antogs.[426] I *Teknikpolitik* noterades att några av de mest samhällsomvälvande teknologierna i det moderna Sveriges historia i själva verket illustrerade betydelsen av en aktiv stat. Järnvägens utbyggnad hade exempelvis varit resultatet av en målmedveten statlig styrning. Den samtida energidebatten följde på en flera decennier lång process där man från politiskt håll, gradvis men konsekvent, hade gynnat kärnkraften och marginaliserat alternativa teknologier. Vad gällde televisionens eller massbilismens utbredning hade det offentliga förhållit sig mer passivt, men det var för Ingelstam tveksamt om det därför gick att säga att makten bar ett mindre ansvar för bilsamhället än för kärnkraften. I samtliga fall gällde att det som i förstone kunde framstå som, och av vissa gärna framställdes som, en oundviklig eller automatisk utveckling i själva verket frambringats aktivt av en lång rad beslut, icke-beslut och lagstiftningsåtgärder.[427] I nästa del av kapitlet kommer vi, med utgångspunkt från framtidsstudien ”Energi och samhälle”, att se hur denna analys av teknikens drivkrafter och framtidens formbarhet tillämpades och fördjupades på ett specifikt område, det vill säga den nationella energiförsörjningen.

Ingelstams bok innehöll inga framtidsbilder i egentlig mening, men däremot en rad politiska åtgärdsförslag. Dessa indikerade, precis som den uppsats Ingelstam skrivit med Göran Bäckstrand några år tidigare, en vilja att positionera sig mellan det rådande välfärdssamhället och detta samhälles mer radikala kritiker; mellan det effektiva samhället och det goda livet. Å ena sidan klargjorde han att teknikens dilemma krävde att vissa av välfärdssamhällets mest omhuldade trossatser och praktiker avskrevs. Teknisk och naturvetenskaplig kunskapsutveckling var inte nödvändigtvis en positiv drivkraft i samhällsutvecklingen. Det gick inte längre att sätta likhetstecken mellan teknisk och ekonomisk expansion, fri marknad och maximerat handelsutbyte å den ena sidan och välfärd å den andra. Det gick inte heller att framhärda i tron på att det offentliga kunde lösa alla de problem som den tekniska utvecklingen skapade.[428]

Å andra sidan tolkade han delvis, som framgått ovan, teknikens dilemma som ett resultat av att socialdemokratiska regeringar inte tillräckligt nyttjat de medel de annars länge berömt sig av att nyttja, det vill säga planering, politisk styrning och långsiktigt reformarbete. Således fanns viktig inspiration att hämta i den egna idétraditionen. Ett förslag som diskuterades i slutet av boken utgick från Ernst

---

[426] Lars Ingelstam, ”Samhällsbild – teknikbild”, *Vår lösen* 1980:2, s. 101–107, citat på s. 104. För en liknande diskussion, där Petterssons bok användes som exempel, se Lars Ingelstam, ”Att välja teknikframtid: Valet mellan Sol-Sverige och Uran-Sverige illustrerar ett dilemma”, *Vårt ekonomiska läge* 1979, s. 104–128.

[427] Ingelstam 1978, s. 117–122.

[428] Ingelstam 1978, s. 38.

Wigforss idé om att politiken ytterst måste formas av arbetarrörelsens ”högsta kulturideal”. På motsvarande sätt måste också den tekniska utvecklingen värderas med avseende på hur den bidrog till eller bar upp dylika ideal, framhöll Ingelstam, och reflekterade över hur tekniken skulle kunna tjäna till att främja värden som gemenskap och samarbete. Här kunde man exempelvis tänka sig fler och mer genomtänkta satsningar på kollektivtrafik, kollektivhus och kollektivt orienterade kommunikationsteknologier än vad som än så länge varit fallet. Vägen dit gick inte via förstatligande av produktionsmedlen – ett alternativ som varken befanns realistiskt eller önskvärt i nuläget. Däremot ansåg Ingelstam att ett ökat arbetarinflytande över produktionen skulle ha flera viktiga fördelar. Först och främst skulle det borga för en mer mångfacetterad, samhällsanpassad och framför allt annorlunda teknisk utveckling. Detta skulle i sin tur klargöra att tekniken i grunden var en politisk fråga, och inte styrdes av vare sig marknaden eller ett mystiskt teknologiskt imperativ.[429]

Detta var naturligtvis i linje med de krav på ökat löntagarinflytande som hördes från betydligt fler håll under det sena 70-talet.[430] Ett annat förslag var istället kopplat till vad Ingelstam såg som teknikens vardagspåverkan i form av stress, konsumtionshets och estetisk förflackning. En framtida socialdemokratisk teknikpolitik måste våga ta strid mot den kulturens vulgarisering som reklam, varuhus och standardisering gav upphov till, betonade han. Problemet låg i detta fall emellertid inte främst i produktionen: ”Det är i ledet butik – konsument som övervåldet mot smak och självkänsla främst utövas.” Det som i dagsläget behövde socialiseras var således inte i första hand produktionen utan distributionen.[431] Ingelstam hade mer kortfattat angripit denna fråga i en artikel i *Vår lösen* några år tidigare: ”om vi inte är villiga att diskutera radikala förskjutningar i bestämmanderätten och starkare styrmedel på det ekonomiska området bör vi också ställa in oss på en teknisk miljö, som blir allt farligare, torftigare och omänskligare.”[432]

Ingelstams tidigare citerade tanke om att ”en socialistisk grundsyn” var en förutsättning för att angripa teknikens dilemma fick därmed skarpare konturer.[433] Vad boken i mångt och mycket argumenterade för var som synes skärpt politisk kontroll över tekniken och de kontexter i vilka den producerades respektive konsumerades. Med andra ord pläderades för att utsträcka politikens företräde till områden där det dittills inte hade gjort sig gällande i tillräcklig utsträckning, eller där starka intressen hävdade att politiken var obehörig eller verkningslös. Att sålunda vidareutveckla och omformulera det socialdemokratiska projektet var i sig

[429] Ingelstam 1978, s. 126–131, 158–162, 168–170, Wigforss-citat på s. 126.

[430] Se t.ex. Stråth 1998, s. 137–206.

[431] Ingelstam 1978, s. 137–140.

[432] Lars Ingelstam, ”Hur styr man teknisk utveckling?”, *Vår Lösen* 1974:1, s. 56.

[433] Ingelstam 1978, s. 15.

en del av den socialdemokratiska traditionen, vilket Ingelstam inskärpte i ett replikskifte med Tor Ragnar Gerholm i *Dagens Nyheter*. Fysikern Gerholm var en etablerad röst i 70-talets svenska miljödebatt, där han återkommande skred ut till försvar för ekonomisk tillväxt och teknisk utveckling.[434] I den egenskapen mötte vi honom också i föregående kapitel, då han sommaren 1975 skrev ett kritiskt debattinlägg om Ingelstams och Bäckstrands *How much is enough?*.[435] I sin likaledes kritiska anmälan av *Teknikpolitik* några år senare beskrev Gerholm tron på tillväxt och teknisk utveckling som socialdemokratins adelsmärke. Även gentemot 70-talets utvecklingsfientliga strömningar hade partiet i stort sett hållit stånd, berömde han. En ”alternativ” socialdemokrat som Ingelstam – citationstecknen var Gerholms egna – var emellertid en beklaglig påminnelse om att teknik- och tillväxtkritiken hade fått fotfäste även inom partiet. Ingelstams ”gillessocialistiska” förslag om ökat arbetarinflytande över tekniken var för Gerholm ”ett nära nog idiotsäkert recept för Sveriges ekonomiska undergång”, som skulle omkullkasta allt som vunnits i termer av välfärdsreformer och standardhöjningar under det gångna halvseklet.[436]

I sitt genmäle ville Ingelstam inte kännas vid beteckningen ”alternativ”, utan påpekade att hans idéer bottnade i förvisso ”länge bortglömda delar av en socialistisk reformstrategi”. Sveriges situation var heller inte densamma i slutet av 70-talet som hundra, femtio eller tjugo år tidigare. Man stod idag inför ett helt nytt dilemma, som var nära kopplat till precis det som Gerholm ville framställa som arbetarrörelsens själva fundament: ”De tekniska framstegen har möjliggjort det samhälle vi har i dag. De flesta materiella bristerna har avhjälpts. Samtidigt riktas allt mera skepsis och misstro mot den tekniska samhällsmiljö som har uppstått.” Det fanns därmed ingen anledning att tro att socialdemokratin en gång för alla måste ha tillväxt och teknisk utveckling som främsta ledstjärna. Samtidigt var behovet av nytänkande i sig naturligtvis inte något nytt. Wigforss, makarna Myrdal och Rudolf Meidner var alla exempel på socialdemokrater som tidigare försökt anpassa partiets program till en förändrad verklighet, och alla hade de mötts av samma typ av beskyllningar som nu riktades mot *Teknikpolitik*. Gerholms kritik var således historielös, konstaterade Ingelstam, även om den förvisso placerade honom själv i angenämt sällskap.

Ingelstams teknikpolitiska reformstrategi formulerades emellertid inte bara i opposition mot teknik- och tillväxtivrare inom och utom det egna partiet, utan också på visst avstånd från miljö- och alternativrörelsens ekosofiskt inspirerade teknikkritik. Mot Gerholms anklagelser framhölls att de idéer som lanserades i boken utgjorde ett balanserat alternativ i en teknikdebatt som annars präglades av

---

[434] Se t.ex. Larsson Heidenblad 2015, s. 608–613.

[435] Tor Ragnar Gerholm, ”Vi har inte rätt att producera mindre”, *Svenska Dagbladet* 22/8 1975. Se även Bäckstrand & Ingelstam 1976.

[436] Tor Ragnar Gerholm, ”Ett idiotsäkert undergångsrecept”, *Dagens Nyheter* 8/2 1979.

polarisering och bristande realism, där å ena sidan näringslivets företrädare såväl som ledande socialdemokrater nonchalerade människors oro med hänvisning till förmodade *kommande* tekniska lösningar, å andra sidan nya rörelser och aktivister som krävde en radikalt annorlunda samhällsform, ”tyvärr ofta utan att kunna tala om hur det politiskt skall gå till”.[437]

Denna positionering gjordes också i själva boken, där ett av de avslutande avsnitten uppehöll sig vid relationen mellan miljö- och arbetarrörelse. Visserligen underströk Ingelstam att den ömsesidiga misstänksamheten mellan de båda tycktes vara på väg att skingras och det av goda skäl: antikapitalismen och solidariteten var avgörande gemensamma nämnare. Betraktad som en vetenskap bland andra kunde ekologin givetvis bidra med värdefull kunskap. Att den i den samtida debatten ofta snarare åberopades som en slags helhetslösning eller världsåskådning var däremot problematiskt, eftersom ekologin i denna skepnad var behäftad med besynnerliga föreställningar om att människan måste underkasta sig ”naturens lagar”, eller utgjorde en destruktiv avvikelse i förhållande till en i övrigt harmonisk enhet. Ingelstam refererade här till tre av den svenska miljödebattens mest framträdande röster: Rolf Edberg (från vilken citatet hämtades), Kai Curry-Lindahl och Bengt Hubendick. Sådana idéer var, menade han, inte bara människo- och kulturfientliga. Framför allt var de politiskt passiviserande eftersom de hänvisade till diffusa värden som på sin höjd kunde bidra med viss inspiration men inte gav någon som helst vägledning för konstruktivt handlande.[438] Dessutom skymde de viktiga överväganden och konflikter. Allemansrätten och en högt prioriterad miljövård var självklarheter, men därutöver kunde samspelet med naturen många gånger komma att behöva viktas mot andra värden. Sådana avvägningar gjordes politiskt, inte i enlighet med ”någon i naturen inbyggd logik”.[439]

Även om Ingelstam själv inte gjorde några jämförelser kan det noteras att hans kritik mot detta synsätt på ett principiellt plan liknade den som tidigare i boken anförts mot idén om en autonom teknisk utveckling: i båda fallen handlade det om deterministiska idéer som hänvisade till ett imperativ bortom människan själv. Därmed förnekades, eller åtminstone inskränktes, möjligheten att forma framtiden; imperativet tillät mänsklig anpassning, men inte påverkan.

Att kritiken var ömsesidig framgår av den uppmärksamhet Ingelstams bok fick i den socialdemokratiska debattidskriften *Socialistiskt forum*. Under rubriken ”Tre böcker om framtiden” lät tidskriften under 1979 ett flertal personer från det i föregående kapitel nämnda Centrum för tvärvetenskap recensera *Teknikpolitik* jämte ytterligare två aktuella verk av socialdemokratiska idédebattörer: Sven Ove Hanssons *Socialismen och industrisamhällets framtid* och Roland Pålssons *Det omöjliga samhället* (båda 1978). Huvudfokus låg dock genomgående på Ingelstam

[437] Lars Ingelstam, ”Gerholm underblåser kapitalistisk myt”, *Dagens Nyheter* 21/2 1979.

[438] Ingelstam 1978, s. 142–144, Edberg-citat på s. 143.

[439] Ingelstam 1978, s. 148–149, citat på s. 149.

och Hansson. Den senares bok var ett i allt väsentligt framstegsoptimistiskt försvar för socialdemokratin, välfärdssamhället och moderniteten, tillika en gensaga mot ”1970-talets pessimism”, uppburen av miljörörelsen och Centerpartiet i synnerhet.[440] Tage Erlander hyllade i förordet Hanssons bok som ”en kampsignal mot den antiintellektualism som på senare år gjort sig bred i vårt land”. Dess budskap menades vara: ”Med hjälp av teknik och forskning ska människorna hindra hotande katastrofer. Och inte nog med det. Teknik och forskning kan också ge oss möjlighet att skapa en bättre framtid för alla människor.”[441]

Med tanke på detta är det anmärkningsvärt att nästan samtliga recensenter i *Socialistiskt forum* likställde snarare än jämförde Ingelstam och Hansson med varandra. Kritiken var därmed i stort sett samstämmig: trots vissa insikter om teknikens och tillväxtens avigsidor satt Ingelstam precis som Hansson fast i socialdemokratins vedertagna historiesyn och perspektiv. Båda bortsåg, menade Britta Jungen, från miljöproblemen och utvecklingsländernas situation såväl som den ökande ojämlikheten på hemmaplan.[442] Peter Lindgren såg Ingelstams resonemang om ekologi som en halvmesyr: vad betydde det ens att tala om hänsyn till naturen när man samtidigt tyckte att människans sociala och ekonomiska intressen skulle gå före?[443] Enligt Gill Lidström var båda böckerna uttryck för ”politisk feghet” eftersom ingen av dem ”vågar avsvära sig de aktuella socialdemokratiska lösningarna, som ändå håller sig inom det kapitalistiska systemets ramar”.[444] Endast Hans Egnéus tycktes se en nämnvärd skiljelinje mellan de båda författarna. Han fann att Ingelstam hade en mer ”nyanserad syn” på tekniken, dock utan att tillräckligt beakta det internationella sammanhanget: Sveriges beroende av omvärlden inskränkte i själva verket landets möjligheter att föra en självständig teknikpolitik, och en självständig politik överhuvud.[445] Det kan i förbigående noteras att Egnéus därmed tangerade ett annat dilemma som den svenska framtidsstudieverksamheten *också* var höggradigt upptagen av vid denna tid – mer om den saken i nästa kapitel.

Replikskiftet mellan Gerholm och Ingelstam i *Dagens Nyheter* och de mestadels negativa recensionerna i *Socialistiskt forum* visar på ett för avhandlingen intressant förhållande. Det förstnämnda kan å ena sidan ses som en kamp om erfarenhetsrummet, eller mer bestämt om vilka erfarenheter som skulle vara

---

[440] Sven Ove Hansson, *Socialismen och industrisamhällets framtid*, Stockholm: Tiden 1978, s. 176.

[441] Hansson 1978, s. 9.

[442] Brita Jungen, ”Insikter, ideologi och internationalism”, *Socialistiskt forum* 1979:1, s. 17–19.

[443] Peter Lindgren, ”Resurser har egenskaper”, *Socialistiskt forum* 1979:2, s. 16–17.

[444] Gill Lidström, ”Vi har inte råd med politisk feghet!”, *Socialistiskt forum* 1979:5, s. 28–30, citaten på s. 30. Se även Ulf Holmberg & Anders Hultgren, ”Ställ krav på tekniken!”, *Socialistiskt forum* 1979:4, s. 24–27.

[445] Hans Egnéus, ”Lite ekologi och mycket optimism”, *Socialistiskt forum* 1979:2, s. 18–20, citat på s. 20.

vägledande för välfärdssamhällets framtid. Gerholm hyllade för sin del socialdemokratin för den teknikoptimism och relativa tillväxt- och marknadsorientering partiet tillägnat sig under framför allt de allra senaste decennierna. För Ingelstam var detta samtidshistoriska arv i många aspekter beklagligt, och om inte annat irrelevant inför de nya omständigheter som var för handen i Sverige och omvärlden. Istället lyfte han fram alternativa och i allmänhet något äldre förebilder och ledstjärnor ur Socialdemokraternas och välfärdssamhällets historia. Detta bekräftar vad Bo Stråth har understrukit i en tidigare diskuterad studie om arbetarrörelsen och fackföreningsrörelsen under efterkrigstiden, det vill säga att även politiska reformagendor tenderar att hämta en god portion legitimitet ur det förflutna, vilket gärna framställs som ett slags korrektiv till en *pågående* utveckling som på ett eller annat sätt pekas ut som förkastlig.[446] Kritiken i *Socialistiskt forum* visar å andra sidan att det i det sena 70-talets framtidsdebatt fanns aktörer som till synes förkastade välfärdssamhället i dess helhet, liksom alla typer av lösningar eller reformer som uppvisade någon form av kontinuitet i förhållande till detta samhälle. Dessa recensioner illustrerar således socialdemokratins och välfärdssamhällets stora legitimitetsproblem inom delar av vänstern och alternativrörelsen vid denna tid, vilket också gäller den debatt som tas upp i nästa delkapitel.

Utöver nämnda artiklar i *Dagens Nyheter* respektive *Socialistiskt forum* väckte *Teknikpolitik* relativt lite medial uppmärksamhet, särskilt i jämförelse med den omdebatterade *How much is enough?* några år tidigare. Flera av de frågor som diskuterades i Ingelstams bok analyserades emellertid också i en samtidigt pågående och desto mer omtalad framtidsstudie.

En ställföreträdande framtidsstudie om teknik och samhälle

Kärnkraftsdebatten och ”Energi och samhälle”

Samma år som *Teknikpolitik* utkom också *Sol eller uran*, slutrapporten från ”Energi och samhälle”, Sekretariatet för framtidsstudiers sannolikt mest omfångsrika och uppmärksammade projekt under 70-talet. I denna framtidsstudie återfanns många av Ingelstams resonemang kring teknikens roll i välfärdssamhället, här koncentrerade till en specifik teknologi. Energiframtidsstudien handlade om hur ett ökat beroende av kärnkraft skulle te sig för Sverige på några decenniers sikt – tekniskt, ekonomiskt och i viss mån också socialt och politiskt. Samtidigt formulerades en alternativ framtidsbild, i vilken kärnkraften ersatts av

[446] Stråth 1998, s. 283–291.

huvudsakligen sol- och vindkraft. ”Energi och samhälle” anknöt därmed till den utdragna och omfattande debatten om Sveriges långsiktiga energiförsörjning.

Under åren 1972–73 formerades en opinion mot utbyggnaden av kärnkraft i Sverige. Konflikt uppstod därmed kring en teknologi som under 50-talet omgärdats av närmast unisont utopiska förväntningar, och som därefter länge betraktats som ett åtminstone ekonomiskt och miljömässigt lovande sätt att trygga landets långsiktiga energiförsörjning.[447] Efter det tidiga 70-talets hastiga skifte pågick kärnkraftsdebatten med mer eller mindre oförminskad styrka fram till folkomröstningen på våren 1980. Frågan om teknologins vara eller icke vara skar genom det partipolitiska landskapet. Att Centerpartiet gjorde kärnkraftsmotståndet till sin främsta valfråga anges vanligen som en viktig faktor bakom det historiska maktskiftet hösten 1976. Thorbjörn Fälldins borgerliga koalitionsregering sprack i sin tur två år senare till följd av oenighet i samma fråga, samtidigt som Centerpartiets avvecklingsplaner stöddes av både vänsterpartister och kristdemokrater.

Såväl kärnkraftens förespråkare som dess kritiker förklarade ofta denna politiska sprängkraft med att debatten, på gott eller ont beroende på perspektiv, kommit att sträcka sig långt bortom den ursprungliga sakfrågan, det vill säga en specifik teknologis eventuella för- och nackdelar vad gällde energiförsörjning. Jonas Anshelm har i en omfattande diskursanalytisk studie visat att visionen av ett småskaligt, resurssnålt och miljövänligt lågenergisamhälle under debattens första år lanserades som ett utopiskt alternativ till det kärnkraftsberoende och centraliserade välfärdssamhället. Energifrågan vävdes således samman med frågan om samhällsutvecklingen i dess helhet.[448] Tekniskt och naturvetenskapligt skolade experter, vars kunskapsmonopol på området sällan ifrågasatts under de föregående decennierna, ställdes nu inför en politiskt och moralfilosofiskt laddad diskussion för vilken de inte nödvändigtvis var rustade.[449] Statsvetarna Björn Wittrock och Stefan Lindström har konstaterat att kärnkraften under 70-talets lopp ”blev en symbol för en samhällsutveckling som utsattes för stark kritik och framstod som det främsta uttrycket för storskalighet, centralism och tillväxt.”[450] I en artikel i *Vår Lösen* 1977 talade Lars Ingelstam i sin tur uppskattande om kärnkraftsdebatten som ”en ställföreträdande debatt” med en i grunden ”kulturkritisk karaktär. Den har tagit fasta på grundläggande drag och utvecklingslinjer i vårt samhälles ekonomiska och

---

[447] Se t.ex. Anshelm 2000; Göran Sundqvist, ”Governing Unruly Technology: Swedish Politicians and Nuclear Power”, i Bengt Larsson, Martin Letell & Håkan Thörn (red.), *Transformations of the Swedish Welfare State: Social Engineering, Governance, and Governmentality*, New York: Palgrave Macmillan 2012, s. 56–70; Bennesved 2019.

[448] Anshelm 2000, s. 147–152. Idén om lågenergisamhället berördes som bekant också på flera ställen i kapitel 3.

[449] Anshelm 2000, s. 143–144.

[450] Björn Wittrock & Stefan Lindström, *De stora programmens tid: Forskning och energi i svensk politik*, Stockholm: Akademilitteratur 1984, s. 96.

sociala organisation, och gjort det åtminstone delvis med utblick ganska långt framåt i tiden."[451]

Ett stort engagemang från både media och allmänheten motsvarades av en omfattande forsknings- och utredningsverksamhet kring kärnkraften och andra energitekniker. Till detta forskningsläge sällade sig alltså "Energi och samhälle".[452] I en inledande programskrift från 1975 fastslogs att projektet skulle ses som ett komplement till Socialdemokraternas energipolitiska proposition från samma år, tillika som en del av underlaget till den nya energipolitiska översyn som var planerad till 1978.[453]

Energiframtidsstudien leddes av Måns Lönnroth, Peter Steen och Thomas B. Johansson. Lönnroth var fysiker och precis som Lars Ingelstam aktiv socialdemokrat. De hade lärt känna varandra på 60-talet, i samband med att Lönnroth var på teknisk visit på KTH och då hade Ingelstam som lärare i matematik. De började så småningom också diskutera det framväxande internationella fältet framtidsforskning med varandra. Lönnroth arbetade under 70-talets första år på riksrevisionsverket, men rekryterades sedan till energiframtidsstudien på rekommendation av Ingelstam.[454] Den sistnämnde var även i övrigt delaktig i att formulera studiens inriktning.[455] Johansson var docent i kärnfysik vid Lunds universitet, delaktig i universitetets miljövårdsprogram och ledamot av kärnkraftinspektionen. Steen var civilingenjör och aktiv inom Folkpartiet. Han hade under 60-talet arbetat med operationsanalys på FOA, och därefter kommit att fokusera på energifrågor. Värt att notera är också att studiens interdepartementala referensgrupp leddes av Erik Grafström, Socialdemokraternas energirådgivare och god vän till Olof Palme. Grafström var ordförande för Vattenfall, där han tidigare även varit generaldirektör. Han hade under 70-talets lopp blivit allt mer tveksam till kärnkraften som långsiktig lösning.[456] Som vi ska se längre fram gjorde han under decenniets sista år flera inlägg i frågan som var i linje med energiframtidsstudiens slutsatser.

I detta sammanhang bör understrykas den utmaning som energidebatten innebar för den av tradition kärnkraftsvänliga socialdemokratin. Sociologen Per Lindquist

---

[451] Lars Ingelstam, "Mot en god teknologi?", *Vår Lösen* 1977:8/9, s. 556.

[452] Projektet tillhörde till att börja med energipolitiska delegationen, som också sorterade under statsrådsberedningen. Det flyttades så småningom över till Sekretariatet för framtidsstudier.

[453] *Energi och samhälle: Idéskiss i inledningen till en framtidsstudie*, Stockholm: Projektgruppen Energi och samhälle, Sekretariatet för framtidsstudier 1975, s. 2, 8.

[454] Intervju med Måns Lönnroth 9/11 2022.

[455] Se t.ex. Lars Ingelstam, "En framtidsstudie på energiområdet", promemoria daterad 1974–03–15, Sekretariatet för framtidsstudiers arkiv, volym 8, *Energipolitiska delegationen, 1972–1974*, mappen "Utgående arbetspromemorior, 1973–1974".

[456] Anshelm 2000, s. 219. Se även Erik Grafström, *Energidilemmat: Bakgrund och möjligheter*, Stockholm: Arbetarnas bildningsförbund 1977.

har hävdat att kärnkraftsmotståndet, som på partipolitisk nivå inte bara artikulerades av Centerpartiet och Vänsterpartiet kommunisterna, utan vid denna tid också av Folkpartiet, ur regeringen Palmes perspektiv var ”ett *frontalangrepp* på det socialdemokratiska välfärdsprojektet och dess tillväxtorienterade energipolitik, i vilken kärnkraften framtonar som det centrala flaggskeppet”.[457] Givet å ena sidan oljekrisens erfarenheter, å andra sidan kolkraftens miljöproblematik tycktes den omfattande utbyggnad av kärnkraften regeringen ställt i utsikt bara ett par år tidigare trots allt vara en förutsättning för sysselsättning, välfärd och reformer.

Men fanns det ytterligare vägar framåt? Sedan decenniets början pågick forskning och medial diskussion om förnyelsebara energikällor som sol- och vindkraft. Förhoppningarna på dessa fick enligt Jonas Anshelm sitt verkliga mediala genombrott i samband med valrörelsen 1976. Under de närmast följande åren hävdade de flesta dagstidningars ledarsidor och snart sagt alla energipolitiska aktörer att förnyelsebar energi åtminstone på längre sikt utgjorde det önskvärda alternativet. Men graden av entusiasm varierade och ett spretigt kunskapsläge lämnade utrymme för ovisshet gällande huruvida de ”flödande” energikällorna skulle kunna svara för en energiförbrukning jämförbar med dagens nivåer, eller om de på sin höjd var att betrakta som ett komplement till de mer konventionella alternativen.[458] I denna fråga avsåg ”Energi och samhälle” skapa ett större mått av klarhet.

Min redogörelse i det följande är upplagd på så vis att jag i de kommande tre avsnitten koncentrerar mig på själva energiframtidsstudien, och då främst på slutrapporten *Sol eller uran*.[459] Jag pekar på att framtidsstudien byggde på samma idéer om teknikens sociala och politiska avigsidor som analyserats i det föregående, liksom på de resonemang kring den tekniska utvecklingens villkor och drivkrafter som fördes i Lars Ingelstams *Teknikpolitik*. Sveriges kärnkraftsberoende förstods med andra ord som ett uttryck för teknikens dilemma och framtidsbilden av en energipolitik baserad på förnyelsebara energikällor framhölls som en lösning på detta dilemma. Detta byggde i sin tur på antagandet att dessa energikällor, precis

---

[457] Per Lindquist, *Det klyvbara ämnet: Diskursiva ordningar i svensk kärnkraftspolitik 1972–1980*, Lund: Sociologiska institutionen, Lunds Universitet 1997, s. 318. Så sent som i 1973 års statsverksproposition hade regeringen presenterat ett utbyggnadsprogram i linje med kraftindustrins då ännu högt uppskruvade prognoser. Sverige hade vid tidpunkten endast en aktiv reaktor för kommersiell elproduktion. Propositionen ställde i utsikt att antalet skulle ha ökats till tjugofyra vid ingången till 1990-talet. Som vi redan har sett hade man emellertid att förhålla sig till en snabbt växande kärnkraftskritisk opinion. 1975 års energiproposition talade istället om tretton reaktorer som skulle vara i bruk år 1985. Den krympta tidshorisonten motiverades med hänvisning till att kunskapsläget kring teknologins säkerhetsproblem på kort tid hade förändrats; så länge som exempelvis frågan om hur kärnavfallet saknade en lösning var det bäst att undvika långsiktiga bindningar. Se Anshelm 2000, s. 153–154.

[458] Anshelm 2000, s. 214–218.

[459] Måns Lönnroth, Thomas B. Johansson & Peter Steen, *Sol eller uran: Att välja energiframtid. Slutrapport från projektet Energi och samhälle*, Stockholm: LiberFörlag 1978.

som kärnkraften, hade vissa sociala, kulturella och politiska egenskaper. Detta sägs i viss polemik med en tidigare tolkning av energiframtidsstudien, vilken refereras i nästa avsnitt. I de två sista avsnitten belyser jag hur energiframtidsstudien diskuterades och användes i den större kärnkraftsdebatten. Jag visar att motsättningen mellan det effektiva samhället och det goda livet aktualiserades även i detta sammanhang. Energiframtidsstudiens framtidsbild Sol-Sverige kunde i den mediala kontexten förknippas med centralisering och planhushållning, och på så vis ses som förenlig med välfärdssamhället och socialdemokratins idétradition. Men den kunde likafullt förknippas med decentralisering och nolltillväxt, och blev i det perspektivet snarast en kritik mot 70-talets välfärdssamhälle. Motsättningen blev särskilt påtaglig i samband med folkomröstningen 1980.[460]

Politisk vidsyn eller teknokratiskt tunnelseende?

Energiframtidsstudien utgick från det i samtiden brett omfattade postulatet att oljan var långsiktigt ohållbar som energikälla – politiskt, produktionstekniskt och slutligen också för att den var på väg att sina rent bokstavligt. På delvis samma grunder avskrevs naturgas och kolkraft som alternativ. I framför allt det senare fallet adderades även miljöskäl som en vägande faktor.[461] Därmed återstod två möjligheter, vilka i projektets slutrapport renodlades i två framtidsbilder, båda tidfästa till omkring år 2015: Uran-Sverige och Sol-Sverige, där en expanderad kärnkraft respektive ett utökat och utvecklat nyttjande av framför allt sol- och vindkraft utgjorde basen i svensk energiförsörjning.

Satsningar på kärnkraft och satsningar på förnyelsebara energikällor framställdes således som ömsesidigt uteslutande. Samtidigt gjorde studien en poäng av att båda alternativen var fullt kompatibla med välfärdssamhällets nuvarande inriktning. I det avseendet tog Lönnroth, Johansson och Steen spjärn mot tidigare forskning som menades ha undervärderat de förnyelsebara energikällornas potential, men i viss mån också mot kärnkraftsmotståndare som, låt vara i positiv mening, förknippat dessa energikällor med nolltillväxt, decentralisering och en kraftigt minskad energiförbrukning. Författarna argumenterade istället för att Sol-Sverige lika lite som Uran-Sverige fordrade några alltför radikala samhällsomdaningar, sett ur

[460] Jag har således inga ambitioner att anlägga ett helhetsperspektiv på 70-talets kärnkraftsdebatt, vilken redan varit föremål för flera ingående analyser. Se t.ex. Sören Holmberg & Kent Asp, *Kampen om kärnkraften: En bok om väljare, massmedier och folkomröstningen 1980*, Stockholm: LiberFörlag 1984; Lindquist 1997; Anshelm 2000. Inte heller är det mitt syfte att dra slutsatser om energiframtidsstudiens inverkan på denna debatt, vilket även det skulle fordra en mycket mer omfattande och kontextualiserande undersökning än vad det här är frågan om. Samtidigt bör påpekas att energiframtidsstudien på grund av sitt ämne omskrevs och diskuterades under en längre period än övriga framtidsstudier. Därför blir det i dessa båda avsnitt nödvändigt för mig att i någon mån beröra de omständigheter som påverkade den större debatten, däribland regeringsskiftet 1976 och folkomröstningen 1980.

[461] Lönnroth, Johansson & Steen 1978, s. 66–75, 90.

dagens perspektiv. I deras bitvis tekniskt orienterade och siffermättade framställning byggde båda framtidsalternativen på att 70-talets ekonomiska och demografiska tendenser fortsatte till 2015.[462] Kostnaderna för respektive alternativ befanns också i princip likvärdiga.[463] På dessa viktiga punkter sökte energiframtidsstudien alltså tona ned skillnaderna mellan de båda framtidsbilderna. Även om slutrapportens undertitel löd *Att välja energiframtid* framhöll Lönnroth, Johansson och Steen att man i nuläget *inte* borde göra just detta. Det viktiga var istället att hålla båda dörrarna öppna och värna landets ”handlingsfrihet” inför en framtid där det så småningom dock skulle bli nödvändigt att välja.[464]

Jonas Anshelm har i sin ovan nämnda studie tolkat denna hållning som symptomatisk för ett mer övergripande skifte i 70-talets kärnkraftsdebatt. Som tidigare har framhållits hade debatten under de första åren en visionär slagsida; kärnkraftsmotståndet och diskussionen kring alternativa energikällor var ofta knutna till viljan att förändra välfärdssamhället i grunden.[465] Med maktskiftet hösten 1976 förtogs emellertid mycket av denna dynamik, menar Anshelm. Till följd av den nytillträdda borgerliga regeringskoalitionens oenighet i frågan tvingades Centerpartiet snart kompromissa bort sina vallöften om en snabb avveckling.[466] Parallellt med de parlamentariska komplikationerna förvärrades arbetslösheten och den ekonomiska krisen. Inom Centerpartiet och miljörörelsen bibehölls förhoppningarna på alternativa energikällor, men visionen av ett radikalt annorlunda lågenergisamhälle tonades ned för att inte stöta bort väljargrupper som måhända kände oro inför kärnkraftens risker, men likafullt inför utsikten att behöva göra avkall på den egna levnadsstandarden. Istället utlovades att de alternativa energikällorna var ”realistiska” i den bemärkelsen att de även på kort sikt skulle kunna matcha tillväxt- och konsumtionsnivåer i paritet med de rådande.[467] Kärnkraftsfrågan fick därmed en övervägande teknisk och pragmatisk karaktär. Anshelm konstaterar att detta faktiskt påminde om hur diskussionen sett ut under 50- och 60-talet, då tekniska aspekter och expertutlåtanden likaså dominerat.[468]

---

[462] Lönnroth, Johansson & Steen 1978, s. 98, 144.

[463] De skulle dock fördelas olika på tidsaxeln. Kärnkraften befanns vara dyr i längden, men den grundläggande infrastrukturen fanns redan på plats. De förnyelsebara energikällorna skulle däremot kräva omfattande investeringar på kort sikt, varefter kostnaderna skulle sjunka successivt. Se Lönnroth, Johansson & Steen 1978, s. 131, 136.

[464] Lönnroth, Johansson & Steen 1978, s. 97, 147.

[465] Anshelm 2000, s. 149.

[466] Anshelm 2000, s. 188–194.

[467] Anshelm 2000, s. 222–226.

[468] Anshelm 2000, s. 214–216, 221, 231.

Först i samband med folkomröstningen på våren 1980 återfick kärnkraften den visionära sprängkraft den haft under den första halvan av 70-talet.[469]

Sol eller uran utgör för Anshelm ett av många tecken på att det samhälleliga helhetsperspektivet under dessa år placerats i malpåse. Här fanns förvisso en knapphändigt formulerad vision av ett framtida alternativ till kärnkraften, men fokus låg på hur denna vision skulle förverkligas tekniskt och ekonomiskt, inte på vilka samhällsförändringar den i sig kunde tänkas förutsätta eller medföra. Energiframtidsstudien var måhända djärvt framåtblickande jämfört med det mesta andra som yttrades i debatten under senare delen av 70-talet, men dess grundläggande perspektiv på frågan var ”teknokratiskt”. Således var studien ett symptom på att utopierna förvisats ur debatten och att frågan om teknologisk förändring allt mer kommit att frikopplas från frågan om samhällsförändring.[470] I relation till Sekretariatet för framtidsstudiers roll som gränsorganisation innebär alltså en sådan tolkning att man i detta fall tämligen entydigt ska ha prioriterat det vetenskapliga perspektivet framför det politiska eller normativa.

I det följande argumenterar jag för en annan tolkning. Anshelm har förvisso helt rätt i att *Sol eller uran* handlade mer om medel än om mål. Huvudsyftet var att beskriva vägen till två möjliga framtider, inte att spekulera i dessa framtider som sådana. Som visionärt huvudnummer var Sol-Sverige därmed nedtonat och anspråkslöst jämfört med många andra av kärnkraftsdebattens alternativa framtider. Som vi redan har sett framställdes denna framtidsbild i mångt och mycket som kompatibel med rådande institutioner och praktiker, och implicerade på så vis mindre radikala samhällsförändringar. Till denna jämförelse återkommer jag, framför allt i delkapitlets två sista avsnitt.

Det är emellertid förhastat att se ”Energi och samhälle” som typisk för en mer generell tendens att ’teknifiera’ kärnkraftsfrågan, och separera den från de samhälleliga eller politiska dimensioner som varit centrala dessförinnan. Tvärtom visar jag i det följande att energiframtidsstudien var ”ställföreträdande” på samma sätt som debatten i stort.[471] Teknikens dilemma, som ju aktualiserades just i spänningsförhållandet mellan teknik och samhälle, var en central beståndsdel i energiframtidsstudiens förståelse av Sveriges kärnkraftsberoende. Det senare beskrevs här således som ett av flera tecken på att välfärdssamhället av rent materiella skäl hade blivit beroende av teknologier med oönskade konsekvenser. På samma sätt antogs kärnkraften respektive de förnyelsebara energikällorna ha om inte inneboende sociala eller politiska egenskaper så åtminstone förmågan att förstärka existerande sociala eller politiska tendenser. Valet av morgondagens energiteknik var såtillvida också ett val av morgondagens samhälle. Därmed anknöt

[469] Anshelm 2000, s. 259–266.

[470] Anshelm 2000, s. 226–229, 266, citat på 266.

[471] Lars Ingelstam, ”Mot en god teknologi?”, *Vår Lösen* 1977:8/9, s. 556.

energiframtidsstudien också till frågan om möjligheten att forma framtiden i en mer generell mening.

Två framtider och deras förutsättningar

Ytligt sett torde få ha opponerat sig mot slutrapportens konklusion att Sveriges energipolitiska handlingsfrihet måste värnas. 'Handlingsfrihet' hade blivit ett allmänt energipolitiskt honnörsord under 70-talet, bland annat åberopat i 1974 års finansplan och i energipropositionen året därpå.[472] Det var ett elastiskt begrepp som kunde fyllas med olika innehåll. Det var till exempel inte ovanligt att kärnkraftsförespråkare, med oljekrisen i färskt minne, framhävde att satsningar på nya reaktorer och uranbrytning ökade Sveriges handlingsfrihet i relation till en opålitlig omvärld.[473] Energiframtidsstudiens diskussion om Uran-Sveriges och Sol-Sveriges respektive förutsättningar utmynnade dock i en annan tolkning av vad energipolitisk handlingsfrihet egentligen ville säga.

Som vi tidigare har sett resonerade såväl Tarja Cronberg och Inga-Lisa Sangregorio (i förbigående) som Lars Ingelstam (mer utförligt) kring den tekniska utvecklingens drivkrafter och förutsättningar. En viktig slutsats var att den tekniska utvecklingen i välfärdssamhället, i frånvaron av medveten politisk styrning, hade antagit en delvis självförstärkande och semiautonom karaktär på många områden.[474] I energiframtidsstudiens slutrapport tillämpades dessa mer allmänna resonemang på en specifik teknologi. För övrigt konstaterade även Ingelstam själv i ett föredrag om just *Sol eller uran* att kärnkraftsfrågan utgjorde det tydligaste exemplet på hans tes om de teknoindustriella komplexens makt.[475]

För Lönnroth, Johansson och Steen var det uppenbart att den nuvarande energipolitiska kursen ledde i riktning mot Uran-Sverige snarare än Sol-Sverige. Detta eftersom rådande beslut, regelverk, idéer och institutioner systematiskt gynnade det förra alternativet på det senares bekostnad.[476] Vad gällde forskningsmedel var övertaget för kärn- och kolkraft betydande gentemot förnyelsebara energikällor, även om läget ändrats något under de senaste åren.[477]

---

[472] Wittrock & Lindström 1984, s. 111.

[473] Anshelm 2000, s. 236–238.

[474] Jag påminner här om Cronberg och Sangregorios iakttagelse att välfärdssamhällets ensidiga fokus på att via tekniken tillfredsställa materiella behov hade "skapat en institutions- och företagsstruktur som […] inte kan ändra inriktning utan skapar alternativa sätt att tillfredsställa redan tillfredsställda behov". Se Cronberg & Sangregorio 1978, s. 55. Se även Ingelstam 1978, s. 78, 84–85, 90–92, 117–122.

[475] Lars Ingelstam, "Att välja teknikframtid: Valet mellan Sol-Sverige och Uran-Sverige illustrerar ett dilemma", *Vårt ekonomiska läge* 1979, s. 109.

[476] Lönnroth, Johansson & Steen 1978, s. 151–154.

[477] Lönnroth, Johansson & Steen 1978, s. 159.

Författarna noterade vidare att politiken i stort sett lämnat fältet fritt: kärnkraftens intressenter hade inte bara styrka nog att beställa och utveckla egen teknik, utan också att i stort sett efter eget gottfinnande utforma taxor, avgifter och konkurrensvillkor. Det rent formella energipolitiska regelverk som bestämdes av regering och riksdag vägde lätt i jämförelse. Resultatet var en elmarknad som främjade stora, kapitalintensiva baskraftsanläggningar, med andra ord en marknad som lämpade sig illa för de förnyelsebara energikällorna, vilka snarare fordrade decentralisering och anpassning till lokala förhållanden.[478]

Denna ojämna spelplan hade skapats gradvis, främst under efterkrigstiden, men rottrådarna gick ännu längre tillbaka. Lönnroth, Johansson och Steen stödde sig här på historikern Lars J. Lundgrens delrapport till projektet, *Energipolitik i Sverige 1890–1975* (1976), som pekade på att de svenska statsmakterna generellt hade visat betydande undfallenhet gentemot ”det energiindustriella komplexet” – redan vid tiden kring första världskriget fanns det enligt Lundgren fog för att tala om ett sådant. En viktig slutsats var att de bestämmelser som haft verklig betydelse för den svenska energiförsörjningens utformning inte fattats inom ramarna för vad som traditionellt sågs som energipolitik, utan delegerats till andra nivåer. Statsmakternas funktion hade huvudsakligen bestått i att formulera generella och flexibla lagar på området, medan elsektorn själv fått råda över exempelvis principer för eltaxor och elavgifter. Inte heller hade man från politiskt håll ifrågasatt industrins prognoser om ökande energiförbrukning. Efterfrågan hade tvärtom vanligen setts som en icke-manipulerbar variabel. ”Man kan alltså säga att de viktigaste energipolitiska besluten varit de som inte fattats”, konstaterade Måns Lönnroth i delrapportens förord. En annan närliggande slutsats var att energipolitiken följde minsta motståndets lag: ju mer kompatibel en innovation på området var med befintliga strukturer och organisationsformer, desto godare utsikter hade den att accepteras.[479]

Att tendenserna i det sena 70-talets Sverige entydigt skulle ha pekat mot uranalternativet kan tyckas tveksamt med tanke på den polarisering och partipolitiska oenighet som omgärdade frågan. Men antagandet ska alltså ses mot bakgrund av ovanstående historieskrivning: utvecklingen stakades väsentligen ut över huvudet på folkvalda institutioner och eventuella folkliga opinioner. Lönnroth, Johansson och Steen använde här en dubbel metafor. Å ena sidan strävade energipolitikens tunga aktörer i en bestämd riktning, ”med kraften av ett snälltåg som fått upp farten”. Regeringar och myndigheter gick i samma riktning, men snarare i enlighet med en ”blixtlåsmekanism”. Mindre delbeslut fattades hela tiden, till synes som odramatiska konsekvenser av föregående delbeslut. Specifika teknologiska och energipolitiska initiativ understöddes, inte nödvändigtvis tack vare sin bevisade överlägsenhet kontra eventuella alternativ, och inte heller nödvändigtvis på grundval av långsiktiga intressen eller övertygelser, utan helt

[478] Lönnroth, Johansson & Steen 1978, s. 164–172.

[479] Lars J. Lundgren, *Energipolitiken i Sverige 1890–1975*, Stockholm: Projektgruppen Energi och samhälle, Sekretariatet för framtidsstudier 1976. Lönnroth-citat på s. II.

enkelt för att de passade in i de institutioner och strukturer som successivt byggdes upp.[480] Blixtlåsmetaforen syftade sålunda till att åskådliggöra de successiva låsningar som alla storskaliga teknologiska system var förknippade med. Sveriges energipolitiska handlingsfrihet i slutet av 70-talet bestämdes och begränsades i hög grad av energipolitiska beslut som fattats tio till tjugo år tidigare. På samma sätt skulle dagens beslut få betydande återverkningar decennier framåt i tiden. På ett mer allmänt plan problematiserades därmed också den utopiska framtidssyn som varit vägledande för de svenska framtidsstudierna.

Att denna framtidssyn underkastades vissa historiskt givna begränsningar innebar å andra sidan inte att den övergavs. Det finns väsentliga likheter mellan energiframtidsstudiens teknikhistoriska utvikning och den teori om *path dependence*, eller *spårbundenhet*, som ekonomen Paul David lanserade några år senare. David sökte ursprungligen förklara varför vissa ekonomiska och tekniska lösningar premierades framför andra. Hans poäng var, i polemik med tidens neoklassiska skola, att detta urval inte skedde i enlighet med en förmodad marknadslogik, utan oftare bestämdes av *förutvarande* omständigheter, tillfälligheter och beslut.[481] Teorin har senare använts för att förklara uppkomsten av och hållfastheten hos bland annat tekniska system, politiska institutioner och makroekonomiska processer.[482] Bland andra Rurik Holmberg, som för övrigt applicerat teorin på just energitekniska system, har framhållit dess anti-deterministiska potential: om rådande system kontextualiseras historiskt kan de också förstås som möjliga att förändra i nuet eller framtiden.[483] Just detta får också sägas ha varit ett syfte med det historiska perspektivet i energiframtidsstudien.

Givet de tekniska systemens långsiktiga låsningar, och givet kärnkraftens stora övertag i dagsläget, konkluderade Lönnroth, Johansson och Steen att den energipolitiska handlingsfriheten var en ren chimär så länge som den från politiskt håll tolkades som ett påbud om neutralitet inför de långsiktiga alternativen. Att hålla båda dörrarna öppna måste tvärtom i praktiken innebära en positiv särbehandling av de förnyelsebara energikällorna.[484] Detta innebar i sin tur att ge politiken företräde framför tekniken: ”Kravet på ökad handlingsfrihet i valet mellan framtida

---

[480] Lönnroth, Johansson & Steen 1978, s. 172–174, citaten på s. 174. Se även Måns Lönnroth, Thomas B. Johansson & Peter Steen, *Energi och handlingsfrihet*, Stockholm: Projektgruppen Energi och samhälle, Sekretariatet för framtidsstudier 1976, s. 46–49.

[481] Davids exempel gällde här något så småskaligt som tangenternas placering på skrivmaskiner, och senare på datorer. Se Paul A. David, ”Clio and the Economics of QWERTY”, *American Economic Review* 1985:2, s. 332–337.

[482] Se t.ex. Lars Magnusson & Lars Ottosson (red.), *The Evolution of Path Dependence*, Cheltenham: Edward Elgar 2009. Se även Mats Bladh, “Spårbundenhet: Från fysik till historia”, *Historisk Tidskrift* 2008:4, s. 671–692.

[483] Rurik Holmberg, *Survival of the Unfit: Path Dependence and the Estonian Oil Shale Industry*, Linköping: Tema teknik och social förändring, Linköpings universitet 2008, s. 30–31.

[484] Lönnroth, Johansson & Steen 1976, s. 35–38; Lönnroth, Johansson & Steen 1978, s. 176.

energikällor tvingar fram en annan rollfördelning mellan den politiska nivån och den tekniska.”[485] Staten måste ta en mer ”aktiv och styrande roll” i framför allt två avseenden. Å ena sidan handlade det givetvis om att på olika sätt främja teknisk och institutionell utveckling som var i linje med solalternativet snarare än kärnkraften. Statligt finansierad forskning på energiområdet var knappast något nytt, men i detta fall skulle finansieringen alltså göras på grundval av ett långsiktigt politiskt mål, inte utifrån energibranschens egna prioriteringar. Å andra sidan krävdes åtgärder även på konsumtionssidan. Att Sol-Sverige antogs kunna svara mot dagens energinivåer var en sak, men energiförbrukningen fick inte rusa iväg från dessa nivåer. Ökningen måste således hållas nere. Detta förutsatte en mindre energikrävande konsumtion. Författarna nämnde här behovet av en samlad nationell strategi för energihushållning och konsumentpolitik, möjligen inom ramarna för en ny myndighet. Även på lite längre sikt skulle det finnas ett starkt behov av översyn och samordning då det gällde att distribuera energin rättvist över landet.[486]

En framtid inom räckhåll

En viktig konklusion var således att samhället – vilket här primärt avsåg regering och myndigheter – alltid påverkade den tekniska utvecklingen, antingen genom intervention eller genom en mer passiv hållning. I slutrapportens sista kapitel vändes på perspektivet, då Lönnroth, Johansson och Steen istället förde en diskussion om teknikens påverkan på samhället. Det kan här noteras att de resonerade annorlunda än vad projektgruppen bakom den samtidigt pågående, tematiskt besläktade framtidsstudien ”Resurser och råvaror” gjorde. I föregående kapitel såg vi att man inom den senare ursprungligen föresatt sig att infoga råvarufrågorna i en bred samhällelig kontext, och relatera dem till frågor om materialism, konsumtion, individualism och så vidare. Denna aspekt rationaliserades sedan bort längs vägen. Det fanns enligt projektgruppen ingen given koppling mellan välfärdssamhällets råvaruförsörjning å ena sidan, och dess politiska, sociala och kulturella tillstånd å den andra.[487]

I ”Energi och samhälle” tillskrevs däremot valet av energiförsörjning och energiteknik en socialt och politiskt formativ funktion. Tekniken *bestämde* förvisso aldrig hur människor levde, tänkte och handlade, men den förstärkte eller forcerade befintliga tendenser i en eller annan riktning. Även om Lönnroth, Johansson och Steen dessförinnan snarast tonat ned skillnaderna mellan Sol-Sverige och Uran-Sverige pekade man här på en sannolik diskrepans i fråga om sociala förhållanden. Läsaren behövde inte sväva i ovisshet rörande vartåt deras egna sympatier lutade.

---

[485] Lönnroth, Johansson & Steen 1976, s. 7.

[486] Lönnroth, Johansson & Steen 1976, s. 42, 67–68; Lönnroth, Johansson & Steen 1978, s. 175–177, citat på s. 175.

[487] Bertelman et al 1977, s. 189–190, 202–203.

I detta sammanhang bör återigen erinras om kärnkraftsmotståndets bredd. Per Lindquist ser debatten som företrädesvis ”en miljödebatt” med inslag av en mer allmän samhälls- och tillväxtkritik.[488] Jonas Anshelm urskiljer i kritiken mot kärnkraft ett flertal olika bevekelsegrunder, ofta men inte nödvändigtvis sammanflätade med varandra: säkerhetsrelaterade, demokratiska, moraliska och miljömässiga.[489] För Lönnroth, Johansson och Steen var kärnkraftsfrågan däremot i första hand relaterad till teknikens dilemma. Kritiken gällde med andra ord de effekter som teknologin i sig ansågs medföra, både på samhällsnivå och det individuella planet. Kärnkraften krävde stordrift, centralisering och höggradig specialisering. Den skapade bekvämlighet och materiellt välstånd för den enskilde konsumenten, men till priset av att denne gav upp möjligheten till insyn, delaktighet och medansvar i sin egen energiförsörjning. Kärnkraften byggde på en långtgående uppdelning mellan producent och konsument, vilken på aggregerad nivå kunde antas förstärka familjecentrering, individuell konsumtion och ”kanske ett visst främlingskap i samhället.”[490] Den växande oron inför kärnkraften befanns sålunda också bottna just i en mer allmän rädsla för expertberoende och teknokrati. Således var energidebatten sammanvävd med en betydligt större fråga, ”nämligen den om förtroende och legitimitet i det moderna samhället”.[491]

Dessa aspekter avhandlades förhållandevis kortfattat i *Sol eller uran*, men flera av författarna var mer explicita i andra sammanhang. Peter Steen menade till exempel i en intervju i *Liberal debatt* att kärnkraftsdebatten till för stor del kommit att handla om själva kärnavfallet; personligen var han ”tveksam” till teknologin först och främst på grund av ”komplexiteten i det *system* som man måste bygga upp för att utnyttja den”.[492] Under en debatt vid KTH i anslutning till slutrapporten menade Måns Lönnroth på ett liknande vis att ”rädsla för expertvälde, känslor av maktlöshet och misstro mot etablerade institutioner” var kärnkraftsmotståndets främsta bevekelsegrund, inte de mer konkreta säkerhetsrisker teknologin var förknippad med.[493] Även i internationella sammanhang framhöll han gärna denna aspekt som ett grunddrag i den svenska debatten.[494]. I den socialdemokratiska idétidskriften

---

[488] Lindquist 1997, s. 99.

[489] Anshelm 2000, s. 120–147.

[490] Lönnroth, Johansson & Steen 1978, s. 216–217, citat på s. 217. I relation till de argumentationslinjer mot kärnkraft som Anshelm urskiljer motsvarar denna kritik snarast de säkerhetspolitiska och de demokratiska argumenten. Se Anshelm 2000, s. 125–129, 136–143.

[491] Lönnroth, Johansson & Steen 1978, s. 210–211, citat på s. 210.

[492] ”LD intervjuar Peter Steen”, *Liberal debatt* 1978:2, s. 9.

[493] ”Uran- eller Solsverige? Debatt vid Tekniska Högskolan i Stockholm 13 april 1978”, Stockholm: Kungliga Tekniska Högskolan 1978, s. 8.

[494] Lönnroth var under dessa år en flitigt anlitad föreläsare i energifrågor både i USA och Europa. I ett föredrag i Paris i början av 1977 talade han till exempel om en ”debatt i debatten”, som handlade om just centralisering, teknokrati och demokratiunderskott: ”The debate within-the-debate is not so much about nuclear power as an isolated phenomenon but about nuclear power as one out of

Tiden beskrev Erik Grafström kärnkraften som ”den mest extrema yttringen av den teknologiska och industriella utvecklingen efter kriget”. Till detta meningssammanhang hörde även ”[v]vapenutveckling av alla slag, djurfabriker, datorisering, rymdforskning och organisk-kemisk industri”. Kärnkraften var dock speciell såtillvida att den åtminstone i en svensk kontext blivit en linje i sanden, en punkt där frågan om framtidens formbarhet ställdes på sin spets. Möjligen stod man alltså inför ”första gången i modern tid som människan som politisk varelse tog sig före att bestämma över människan som teknikens utvecklare”.[495]

Om Uran-Sverige sålunda var en extrapolering av teknikens dilemma, en föreställd förlängning av samtiden, presenterades alltså Sol-Sverige som ett alternativ och en utväg. Detta eftersom de förnyelsebara energikällorna antogs främja andra sociala mönster. Lönnroth, Johansson och Steen noterade att dessa energikällor fordrade en decentraliserad struktur, där energianläggningarna var lokalt anpassade, ofta ner på kvarters- eller stadsdelsnivå. Detta ställde i sin tur krav på samarbete och gemensamma avvägningar. Denna teknik krävde ingen höggradig specialisering, utan var transparent för flertalet på ett sätt som kärnkraften inte kunde vara. ”Man kan alltså ana att Sol-Sverige skulle förstärka processer som integration, minskade avstånd mellan producent och konsument, ökad betoning av brukarens roll.” Denna framtidsbild skulle med andra ord möjliggöra vad kulturgeografen Torsten Hägerstrand kallade *räckhåll*.[496]

Som vi såg i kapitel 2 hade Hägerstrand medverkat i framtidsstudieutredningen i början av 70-talet. I sitt specialarbete till utredningen hade han pekat på just den tekniska utvecklingen som ett särskilt angeläget område för framtidsstudier. Här hade både individ- och helhetsperspektiv, liksom långsiktighet, tills alldeles nyligen lyst med sin frånvaro. Därför behövdes nya begrepp, perspektiv och modeller för att analysera teknikens samhällspåverkan.[497] Begreppet räckhåll får ses som ett led i detta, då det syftade på människans möjligheter att kognitivt och emotionellt begripa och överblicka sin omgivning. Hägerstrand använde begreppet vid tredagarskonferensen *Människan i tekniksamhället* 1977. Konferensen arrangerades av Vitterhetsakademien och syftade till att ”bidra till en helhetssyn” på ”den tekniska utvecklingens förhållande till människans levnadsvillkor”, framför allt ur

several other industrial systems that more or less have gotten out of hand and democratic control. […] In other words, in the debate-within-the debate nuclear power is yet another symptom of a sense – perhaps growing – of frustration and alienation which stems from the industrial society as a whole.” Se Måns Lönnroth, “Nuclear power and public policy – The Swedish debate. Paper presented at the colloquium on the psycho-sociological implications of the development of the nuclear industry. Paris 13–15 January 1977”, odaterat föredragsmanus, s. 16, Forskningsrådsnämndens arkiv, Delegationen för framtidsstudier, volym 28, *Energi och samhälle. Föredrag, artiklar av M. Lönnroth*.

[495] Erik Grafström, ”Kärnkraftsdilemmat”, *Tiden* 1977:1, s. 38, 43.

[496] Lönnroth, Johansson & Steen 1978, s. 217.

[497] Hägerstrand 1972, s. 1–2.

human- och samhällsvetenskapliga perspektiv.[498] Hägerstrands anförande var en kritisk betraktelse av den svenska välfärdspolitiken och den tekniska utveckling den byggde på. Hans tes var att ”tekniksamhället” i stort låg utom räckhåll för medborgaren; det skapade ”materiell välfärd”, men undergrävde förutsättningarna för ”kulturell välfärd”.[499] I *Sol eller uran* gjordes referensen till Hägerstrand i bokens sista mening. Den utvecklades följaktligen inte, men är ändå ännu ett exempel på att energiframtidsstudien vette åt en bredare debatt om teknik och samhälle.

Några summerande iakttagelser är här på sin plats. Först och främst kan konstateras att den både historiserande och framåtblickande analys av kärnkraftsfrågan som gjordes i energiframtidsstudien överskred gränsen mellan en deterministisk och en utopisk framtidssyn. Precis som i fallet med Göran Bäckstrands och Lars Ingelstams *How much is enough?* fanns i *Sol eller uran* en grundläggande tro på möjligheten att forma framtiden med traditionella politiska medel.[500] Men övertygelsen var i det senare fallet villkorad. Samtidens handlingsfrihet bestämdes och begränsades av beslut i det förflutna, på samma sätt som beslut i samtiden påverkade morgondagens handlingsfrihet. För att kunna forma framtiden i önskvärd riktning måste man först bromsa en redan pågående utveckling. Att välfärdssamhället, som man såg det, länge hade saknat en genomtänkt och långsiktig teknikpolitik hade medfört att storskaliga tekniska system dels expanderat i enlighet med en slags inre logik, dels kommit att prägla politiska och sociala förhållanden på djupet. Däri bestod teknikens dilemma och däri bestod kärnkraftsfrågans akuta karaktär.

Oaktat detta indikerar själva idén om Sol-Sverige som en lösning på teknikens dilemma ännu en gång hur det effektiva samhället och det goda livet tenderade att flyta samman inom de svenska framtidsstudierna. Genom sin förmåga att styra, planera och reformera var staten själva garanten för inte bara en alternativ energiförsörjning i stor skala, utan också för att återupprätta ideal som gått förlorade i välfärdssamhället, såsom gemenskap, social integration och medborgerligt medbestämmande. Samtidigt antogs processen vara dubbelriktad, för som vi har sett tidigare i detta avsnitt var det enligt Lönnroth, Johansson och Steen otvivelaktigt så att båda de teknologier som framtidsstudien kretsade kring *i sig* hade en

---

[498] ”Konferensprogram jämte inledande presentation av konferenstemat och konferensen”, i *Människan i tekniksamhället: Föredrag och diskussioner vid Vitterhetsakademiens konferens 25–27 januari 1977*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Almqvist & Wicksell International 1977, s. 1–2, citaten på s. 2 respektive 1.

[499] Torsten Hägerstrand, ”Att skapa sammanhang i människans värld – problemet”, i *Människan i tekniksamhället* 1977, s. 5–12. Här fanns som synes stora likheter med vad psykologen Bertil Gardell hävdat vid det tidigare diskuterade framtidsstudiesymposiet *Människan i framtidens kommunikationssamhälle*. Se föreliggande kapitel, delkapitel Teknikens verkningar och drivkrafter, avsnitt ”Under trycket av kommunikationsteknologin”. Se även Gardell, Ds Ju 1973:23, s. 131–138.

[500] Bäckstrand & Ingelstam 1976.

samhällspåverkan, och främjade bestämda sociala processer och förhållanden på bekostnad av andra.

Det är därför fullt rimligt att, med Sheila Jasanoff och Sang-Hyun Kim, betrakta Sol-Sverige som en *sociotechnical imaginary*, eller socioteknisk föreställning. Jasanoff och Kim introducerade begreppet 2009 för att analysera förhållandet mellan teknik och samhälle i kollektiva framtidsbilder, mer bestämt hur förhoppningar på specifika teknologier eller innovationer både underbyggs av och förstärker politiska och moraliska övertygelser och kulturella identiteter.[501] Inom vetenskapssociologi, vetenskapshistoria och *science and technology studies* (STS) har begreppsanvändningen senare vidgats från att huvudsakligen avse nationella, hegemoniska projekt till att också omfatta sådana framtidsbilder som formuleras av exempelvis företag, sociala rörelser, vetenskapliga institutioner och individer. Tonvikten ligger dock alltjämt på hur teknik och samhälle interagerar i ett slags kollektivt medvetande. I en studie från 2015 definierar Jasanoff sålunda sociotekniska föreställningar som ”collectively held, institutionally stabilized, and publicly performed visions of desirable futures, animated by shared understandings of forms of social life and social order attainable through, and supportive of, advances in science and technology”. Jasanoff tillägger att sådana positiva framtidsbilder “correlate, tacitly or explicitly, with the obverse – shared fears of harms that might be incurred through invention and innovation”.[502]

När jag här talar om Sol-Sverige som en socioteknisk föreställning tjänar begreppet således till att understryka att energiframtidsstudien *inte* bör ses som ett symptom på en mer allmän teknifiering av kärnkraftsdebatten, genom vilken energifrågan alltså ska ha berövats sina politiska, sociala och visionära dimensioner. Som vi har sett bortsåg diskussionen om Uran-Sverige och Sol-Sverige visserligen till stor del från flera aspekter som annars var återkommande i argumentationen mot kärnkraft. Kärnkraftens koppling till en förment ohållbar ekonomisk tillväxtfilosofi tonades exempelvis ned, och den radioaktiva strålningens eller kärnavfallets risker för människor och miljö berördes knappt. En rimlig tolkning är dock att denna renodling syftade just till att framhäva teknikens dilemma som det centrala i kärnkraftsfrågan. Även en sådan avgränsning innebar, som vi har sett, att interaktionen mellan teknik och samhälle accentuerades snarare än undanskymdes.

Slutligen ska påpekas att tanken om ”Energi och samhälle” som ett företrädesvis tekniskt och ekonomiskt orienterat projekt bortser från den roll studien kom att spela i den större kärnkraftsdebatten. Om detta handlar de båda följande avsnitten.

---

[501] Sheila Jasanoff & Sang-Hyun Kim, ”Containing the Atom: Sociotechnical Imaginaries and Nuclear Power in the United States and South Korea”, *Minerva* 2009:2, s. 119–146. Det kan alltså noteras att begreppet först applicerades i en studie om just kärnkraft som föremål för sociotekniska föreställningar.

[502] Sheila Jasanoff, ”Future Imperfect: Science, Technology, and the Imaginations of Modernity”, i Jasanoff & Kim 2015, s. 4–5.

Socialdemokraternas Sol-Sverige

Att ”Energi och samhälle” grep direkt in i en högaktuell och politiskt känslig debatt medförde goda förutsättningar för medialt genomslag, även långt före det att slutrapporten publicerades. Det var naturligtvis först i detta sammanhang som Sol-Sverige blev en socioteknisk föreställning i bemärkelsen ”collectively held” och ”publicly performed”.[503] Därmed inte sagt att alla som attraherades av idén om ett Sol-Sverige hade samma uppfattning om vad en sådan framtid egentligen skulle innebära – tvärtom. Tidigare i avhandlingen har jag flera gånger pekat på en viss diskrepans mellan framtidsstudiernas framtidsbilder å ena sidan och framtidsbilder som lågenergisamhället och lokalsamhället å den andra. Detta gällde inte minst synen på det tänkta samhällets utformning, där centralism ställdes mot decentralism. En närliggande skillnad handlade om hur den föreställda förändringen skulle gå till, eller hur framtiden skulle formas, där planering och reformarbete ställdes mot individens ansvar, medvetenhet och handlingar. Dessa skiljelinjer manifesterade sig också i anslutning till energiframtidsstudien.

Att kärnkraftsmotståndet i 70-talets Sverige anfördes av en brokig, ideologiskt heterogen koalition medförde spänningar, åtminstone latenta sådana. Som Jonas Anshelm har pekat på var man överens om argumenten mot kärnkraft, men inte om hur en framtid utan kärnkraft i övrigt borde gestalta sig. Ett visionärt begrepp som lågenergisamhället tolkades därför på olika sätt. Där en kommunist som Per Kågesson och en socialdemokrat som Hans Palmstierna såg planhushållning, centralisering och rationalisering som förutsättningar för ett lågenergisamhälle talade CUF och alternativrörelsens representanter hellre om decentralisering, självförsörjning och lokala gemenskaper. Samtidigt vinnlade man sig om att inte låta den sortens motsättningar eller latenta konflikter överskugga det gemensamma ställningstagandet mot kärnkraft.[504]

På ett liknande sätt förhöll det sig med energiframtidsstudiens Sol-Sverige. I föreliggande avsnitt visar jag att de energi- och teknikpolitiska reformer som förespråkades i studien å ena sidan kunde kopplas till socialdemokratins hävdvunna sätt att initiera storskaliga samhällsförändringar. Antaganden som mestadels var implicita i framtidsstudien gjordes explicita i den allmänna debatten, främst av Måns Lönnroth och Erik Grafström själva, men också av andra sympatiserande socialdemokrater. I nästa avsnitt visar jag att energiframtidsstudiens analys å andra sidan också kunde tas till intäkt för en mer långtgående kritik mot socialdemokratin och välfärdssamhället. Sol-Sverige tolkades då som ett radikalt annorlunda, decentraliserat samhälle.

Svenska Dagbladets artikelserie ”Förändrad vardag” från hösten 1976 utgör ett exempel på hur statens och politikens ansvar för kärnkraftsfrågan ställdes mot ett mer individfokuserat perspektiv. Artikelserien inleddes med en intervju med Måns

[503] Jasanoff 2015, s. 4.

[504] Anshelm 2000, s. 151–152.

Lönnroth på tidningens Idag-sida, med anledning av den stundande delrapporten *Energi och handlingsfrihet*, som Lönnroth skrev tillsammans med energiframtidsstudiens båda andra huvudförfattare. Flera av den senare slutrapportens bärande resonemang kom till uttryck redan här, däribland uppfattningen att energipolitisk handlingsfrihet förutsatte att man från politiskt håll aktivt främjade de förnyelsebara alternativen, bland annat genom just energihushållning.[505] I intervjun fastslog Lönnroth att ”[m]arschen mot bridreaktorerna” gick via fortsatta materiella standardhöjningar. Vidare listade han ett antal lagstiftningsåtgärder som mycket väl kunde bli nödvändiga för den energipolitiska handlingsfrihetens skull. Det handlade om begränsningar av bland annat antalet personbilar, bostäders storlek och semesterresande.[506] Jämfört med i energiframtidsstudiens publikationer var han här sålunda något mer frispråkig i fråga om vad en energipolitisk förändring skulle innebära för svenskarnas konsumtionsvanor, men fokus låg alltjämt på statens och det politiska reformarbetets roll.

I artikelserien i övrigt riktades däremot uppmärksamheten mot den enskildes ansvar. Rubriken till intervjun löd ”Det är du som måste spara” och Idag-redaktören Marianne Fredriksson menade i en uppföljande text att kärnkraftsdebatten i grunden handlade om ”vårt slösaktiga sätt att leva”.[507] Under de kommande veckorna publicerade *Svenska Dagbladet* essäer, intervjuer, reportage och läsarbrev som på olika sätt rörde sig på individnivån. Författaren Theodor Kallifatides inledde med en personlig reklam- och konsumtionskritisk betraktelse.[508] Ett flertal både nationella och internationella energibesparingsprojekt uppmärksammades.[509] Synpunkter från läsekretsen, ofta i form av privata energibesparingstips, publicerades vid flera tillfällen.[510]

I den mån diskussionen fördes på detta vardagsnära plan flyttades fokus i viss mån från det som får sägas ha varit huvudpoängen i *Energi och handlingsfrihet*, liksom senare i *Sol eller uran*, det vill säga politikens företräde och ansvar visavi den tekniska utvecklingen. Lönnroth, som flera gånger återkom i artikelserien för

---

[505] Lönnroth, Johansson & Steen 1976.

[506] Ann Lindgren, ”Det är du som måste spara”, *Svenska Dagbladet* 15/10 1976.

[507] Se Fredrikssons inledning i anslutning till Theodor Kallifatides, ”När glädjen får bli saker och ting”, *Svenska Dagbladet* 27/10 1976. Se även t.ex. Macke Nilsson, ”Energisnålare samhälle kan betyda våldsam centralisering”, *Aftonbladet* 1/4 1976.

[508] Theodor Kallifatides, ”När glädjen får bli saker och ting”, *Svenska Dagbladet* 27/10 1976.

[509] ”De spar värme – och pengar”, *Svenska Dagbladet* 31/10 1976; ”Naturhuset – ett självförsörjande växthus på värmegrund”, *Svenska Dagbladet* 1/12 1976; Ann Lindgren, ”Enkelhet, återbruk, utveckling”, *Svenska Dagbladet* 14/12 1976.

[510] ”Småsparande eller rejäla svep?”, *Svenska Dagbladet* 22/11 1976; ”Hur kan vi styra konsumtionen?”, *Svenska Dagbladet* 22/11 1976; ”Förr kunde man skicka ett barn till möbelaffären”, *Svenska Dagbladet* 29/11 1976; ”’Kamp mot miljöförstöringen’”, *Svenska Dagbladet* 12/12 1976.

att besvara läsarfrågor, var emellertid för egen del noga med att erinra om denna aspekt. Individens påverkansmöjligheter var trots allt försvinnande små och huvudansvaret vilade på politisk nivå. När en läsare noterade att Lönnroths idéer tycktes peka mot ”ett samhälle fyllt av restriktiva regleringar, som intimt berör oss alla” löd svaret att byråkrati och vissa tvångsåtgärder knappast var självändamål, men sannolikt ändå nödvändiga: ”jag tror inte för ett ögonblick att vi kommer särskilt långt på frivillighetens väg.”[511]

Precis som i Göran Bäckstrands och Lars Ingelstams *How much is enough?* året innan pekade man i energiframtidsstudien på att det här var fråga om att vikta olika typer av frihet mot varandra. Tvångsåtgärder eller frihetsinskränkningar på vissa områden krävdes helt enkelt för att uppnå en mer långsiktig frihet på andra områden. Lönnroth, Johansson och Steen klargjorde i *Energi och handlingsfrihet* att ”handlingsfrihet när det gäller val av energiförsörjningssystem” oavlåtligen medförde begränsningar ”i handlingsfriheten som konsument”.[512] Sålunda implicerades en åtskillnad mellan en kollektiv politisk frihet, som enklare kunde förverkligas i Sol-Sverige, och en individuell ekonomisk frihet, som var mer kompatibel med Uran-Sverige. En annan viktig distinktion, som Lönnroth senare gjorde i en debatt om *Sol eller uran*, var den mellan teknologisk och politisk småskalighet. En övergång till förnyelsebara energikällor förutsatte det förra men knappast det senare – tvärtom skulle ju staten i Sol-Sverige behöva ta ett betydligt större ansvar för planering, energiförsörjning och teknisk utveckling. Teknologisk decentralisering torde således gå hand i hand med politisk centralisering.[513]

Ett par röster i *Svenska Dagbladet*s artikelserie var eniga med författarna på denna punkt. Den i början av kapitlet omnämnde psykologen och arbetslivsforskaren Bertil Gardell menade till exempel i en intervju att förnyelsebara energikällor ”ställer krav på en form av planhushållning, en mer centraliserad hushållning”.[514] En Elisa Steenberg argumenterade i ett långt brev till Idag-sidan för att Konsumentverket borde anamma en mer aktiv och övergripande samhällsroll. Om nu framtidsforskarna hade rätt i att Sveriges energipolitiska handlingsfrihet hängde samman med medborgarnas konsumtionsvanor borde det vara en angelägen uppgift att rationalisera och begränsa de senare, istället för att snävt rikta in sig på konsumentskydd. Myndigheten hade mycket att lära av energiframtidsstudien, men också av sitt eget förflutna. Steenberg syftade här på Konsumentverkets föregångare Aktiv Hushållning och dess insatser under andra världskriget. Nu som då var det av stor vikt ”att lära människorna att hushålla med knappa resurser”.[515]

---

[511] ”Kan vi spara energi utan ransoneringar?”, *Svenska Dagbladet* 27/10 1976.

[512] Lönnroth, Johansson & Steen 1976, s. 133.

[513] ”Uran- eller Sol-Sverige” 1978, s. 28. Se även intervjun med Lönnroth i Berit Rollén, *Vi kommer tillbaka!*, Stockholm: Pogo Press 1977, s. 142.

[514] Ann Lindgren, ”Stressande jobb – passiv fritid”, *Svenska Dagbladet* 10/11 1976.

[515] ”Borde inte Konsumentverket lära konsumenterna nya vanor?”, *Svenska Dagbladet* 22/11 1976. För fler kommentarer till och analyser av *Energi och handlingsfrihet*, se t.ex. Bo B Melander, ”Så

Sålunda förankrades Sol-Sverige i en socialdemokratisk idétradition. Som vi tidigare har sett var kärnkraftsfrågan visserligen infekterad och splittrande för 70-talets svenska socialdemokrati, något som även energiframtidsstudien fick erfara. På våren 1976 uppstod rabalder då Odd Engström, tjänsteman på finansdepartementet och medlem i energiframtidsstudiens referensgrupp, tyckte sig ana partipolitiskt sprängstoff inför höstens riksdagsval i Thomas B. Johanssons delrapport *Om kärnbränslecykeln*.[516] Efter att ha läst rapporten på remiss skrev Engström ett brev till sin chef, finansminister Gunnar Sträng, där han ifrågasatte huruvida den alls borde publiceras i sitt nuvarande skick: ”Innehållet är ju ’mums’ för centern”, varnade han.[517] Brevet läckte ut och *Dagens Nyheter*s ledarsida, som vid denna tid låg nära Centerpartiet i kärnkraftsfrågan, publicerade en indignerad text om Engströms övertramp.[518] Dagen därpå tillkom likaledes kritiska kommentarer från ledande centerpartister som Thorbjörn Fälldin och Olof Johansson.[519] Likaså har det ofta påpekats att kärnkraften bidrog till Socialdemokraternas nederlag i valet några månader senare: ”Den marginella förlusten [av röster] som gjorde att vi förlorade valet kan förklaras av kärnkraften”, hävdade exempelvis Olof Palme kort därefter.[520]

Samtidigt medförde den nytillträdda regeringen Fälldins splittring i frågan en chans för den nya oppositionen att återta initiativet. Erik Grafström lanserade strax

---

fångades Sverige i kärnkraftssamhället”, *Dagens Nyheter* 2/11 1976; Ann Lindgren, ”Inget hot mot sysselsättningen”, *Svenska Dagbladet* 14/12 1976; OA, ”Energiframtider”, *Dagens Nyheter* 22/12 1976; ”Framtidsrapport: Förbered Sverige för oljekriser”, *Dagens Nyheter* 22/12 1976; Jan Halldin, ”Nya energikommissionen varnas för bridreaktorn”, *Göteborgs-Posten* 22/12 1976; Bo B Melander, ”Klarar sig Sverige i framtiden med alternativa energikällor?”, *Dagens Nyheter* 2/2 1977; Åsa Moberg, ”Vi kunde ha sluppit kärnkraften om politikerna sett klart för 20 år sedan”, *Aftonbladet* 7/6 1977; Bo B Melander, ”Framtidsrapport: Sverige måste lämna oljesamhället”, *Dagens Nyheter* 7/7 1977.

[516] Kontroverspotentialen bestod främst i att delrapporten hävdade att Sverige sannolikt inte skulle kunna bli självförsörjande på kärnkraft. Även om landet hade betydande inhemska uranfyndigheter i västgötska Ranstad var man beroende av utlandet i andra led av kärnbränslecykeln, inte minst vad gällde upparbetning och anrikning av uran. Även oaktat detta fanns det gott om ömma ekonomiska punkter för omvärlden att trycka på, varför det kunde antas att man förr eller senare skulle tvingas in i rollen som storskalig exportör av uran. En övergång från dagens lättvattenreaktorer till den plutoniumbaserade, politiskt känsliga bridreaktorn torde således bli nödvändig på sikt. Se Thomas B. Johansson, *Om kärnbränslecykeln*, Stockholm: Projektgruppen Energi och samhälle, Sekretariatet för framtidsstudier 1976.

[517] ”Tjänsteman ville stoppa kritik av kärnkraft”, *Expressen* 9/4 1976.

[518] OA, ”’Mums för centern’”, *Dagens Nyheter* 9/4 1976. Se även Mats Lundegård, ”Visst är det dynamit”, *Dagens Nyheter* 9/4 1976.

[519] Dick Ljungberg, ”Censurerade Palme även Stålverk 80”, *Dagens Nyheter* 10/4 1976. Engström bedyrade för egen del att han endast hade gett uttryck för en privat reflektion och inte haft för avsikt att censurera någon. Se ”Tjänsteman ville stoppa kritik av kärnkraft”, *Expressen* 9/4 1976.

[520] Citerad i Rollén 1977, s. 11. Se även Sören Holmberg, Jörgen Westerståhl & Karl Branzén, *Väljarna och kärnkraften*, Stockholm: LiberFörlag 1977, s. 130.

efter valförlusten förslaget att låta det svenska kärnkraftsprogrammet bli en energipolitisk ”parentes”. Tanken var att de nya kärnkraftsaggregat som den socialdemokratiska regeringen beslutat om 1975 skulle fullföljas och nyttjas så länge de höll, tillsammans med de redan existerande. Men ytterligare utbyggnad skulle uteslutas. Sverige skulle heller inte satsa på bridreaktorer eller inhemsk upparbetning av uran. På detta sätt skulle landet kunna undvika ett långsiktigt kärnkraftsberoende, men också de ekonomiska, politiska och sociala risker som en alltför hastig avveckling sannolikt skulle ge upphov till. Man skulle också vinna tid till att utveckla de förnyelsebara energikällorna. Förslaget harmonierade med slutsatserna i den samtidigt pågående energiframtidsstudien. Grafström inskärpte å ena sidan att beslutet måste tas snarast, för att inte utvecklingen skulle bindas vid kärnkraftsalternativet. Å andra sidan byggde hans medgivande av att 1975 års aggregat användes under en övergångsperiod på uppfattningen att de redan existerande låsningarna – frukten av tidigare fattade beslut – innebar att Sverige inte kunde skaka av sig kärnkraftsberoendet över en natt.[521] I samma anda kritiserade även Lars Ingelstam vid denna tid Centern för att partiets vallöften om att avveckla kärnkraften redan till 1985 vittnade om bristande förståelse för denna aspekt av teknikens dilemma.[522]

Grafströms parentesförslag stöddes till att börja med av både Palme och arbetarpressen i stort. I början av 1978 förordade emellertid Socialdemokraternas energipolitiska arbetsgrupp en nygammal linje, som återigen öppnade för viss utbyggnad.[523] Med anledning av de båda förslagen fördes i både *Tiden* och *Arbetet* en intern kärnkraftsdebatt, där Grafström och Lönnroth deltog med flera artiklar. I dessa, liksom i flera andra inlägg, åberopades energiframtidsstudiens förståelse av kärnkraftsfrågan som skäl för en ny och mer långsiktig socialdemokratisk energipolitik. Samtidigt framhölls att situationen innebar en gyllene möjlighet för partiet att gå på ideologisk offensiv. Till att börja med kunde den lösning som förordades i energiframtidsstudien, där energihushållning alltså spelade en viktig roll, utan problem knytas till traditionella välfärdsfrågor. Förslaget att omfördela energiförbrukning från den privata till den offentliga sektorn var ett uppenbart exempel på detta.[524]

Vidare uppfattades behovet av energihushållning och statsinterventionism som en återgång till något som Socialdemokraterna, ur det här artikulerade perspektivet, beklagligt nog hade tonat ned under de senaste decenniernas relativa marknadsvänlighet och teknikoptimism. Med hänvisning till energiframtidsstudien

---

[521] Erik Grafström, ”Stäng dörren till kärnkraftssamhället”, *Arbetet* 24/11 1976; Grafström 1977. Se även Anshelm 2000, s. 232–233.

[522] Lars Ingelstam, ”Vad är meningen?”, *Tiden* 1977:1, s. 47–49.

[523] Anshelm 2000, s. 232–233.

[524] Se t.ex. Erik Grafström & Måns Lönnroth, ”Socialdemokratin och energipolitiken”, *Tiden* 1977:4, s. 227–235.

skrev Levi Svenningsson i *Aftonbladet* att energipolitikens behov av ”planmässighet” satte fingret på kapitalismens och liberalismens fundamentala tillkortakommanden.[525] I samband med att *Sol eller uran* publicerades på våren 1978 argumenterade Grafström för att socialdemokratin tvivelsutan var ”bäst skickad” att genomföra slutrapportens ”ganska långtgående” förslag: ”Socialdemokraterna lider icke som andra partier av fördomar mot statlig styrning om uppenbara skäl talar för nödvändigheten härav”.[526]

Detsamma kunde sägas gälla den långsiktighet som energifrågan fordrade. Att, som energiframtidsstudien anbefallde, ställa ekonomiska och intellektuella resurser i en större samhällsvisions tjänst hade ”alltid legat i den socialdemokratiska samhällssynen”, påpekade Grafström i en annan artikel. Denna utopiska aspekt hade måhända trängts undan av efterkrigstidens ideologiska jämviktstillstånd, men de senaste årens debatt indikerade att en ny situation förelåg.[527] I en gemensam debattartikel i *Arbetet* underströk Måns Lönnroth och Lars Ingelstam, utifrån de resonemang om teknisk utveckling som återfanns i både energiframtidsstudien och *Teknikpolitik*, att kärnkraftsfrågan utan tvivel kunde vändas till partiets fördel. Energibeslutens långa verkningstider och de tekniska systemens tröghet nödvändiggjorde en framtidsorientering som i sig själv hade en utopisk potential: ”det är […] i ett längre tidsperspektiv som konturerna av det samhälle som präglas av socialismens värderingar kan framträda med den skärpa som gör att det upplevs som förpliktigande och positivt.”[528]

Teknikens dilemma kunde således ses som en politisk tillgång i så måtto att det aktualiserade behovet en stark stat, liksom av en utopisk framtidssyn som i själva verket var en socialdemokratisk paradgren. Debatten kunde därmed föras på partiets hemmaplan, menade man. Från annat håll hävdades emellertid att socialdemokratin redan hade förbrukat sin legitimitet, beträffande både kärnkraftsfrågan och den långsiktiga samhällsutvecklingen mer allmänt.

Socialdemokraternas Uran-Sverige

Även utanför Socialdemokraternas mer eller mindre interna kärnkraftsdebatter väckte energiframtidsstudien uppmärksamhet. Generellt kan sägas att dess analys

---

[525] Levi Svenningsson, ”Proklamera parentesen kring kärnkraften”, *Aftonbladet* 13/6 1977.

[526] Erik Grafström, ”Planera alternativ energi nu”, *Arbetet* 23/8 1978.

[527] Erik Grafström, ”Kärnkraftsdilemmat”, *Tiden* 1977:1, s. 39. Se även Lars Ingelstam, ”Vad är meningen?”, *Tiden* 1977:1, s. 49; Jan Odhnoff, ”Att välja bort kärnkraften”, *Tiden* 1976:10, s. 579–585; Anna Hedborg & Anne-Marie Lindgren, ”Vi hävdar rätten till vårt eget tvivel!”, *Tiden* 1977:1, s. 55–59.

[528] Lars Ingelstam & Måns Lönnroth, ”Socialdemokratisk energipolitik I: Underskatta inte oron”, *Arbetet* 9/3 1978. Se även Lars Ingelstam & Måns Lönnroth, ”Socialdemokratisk energipolitik II: Offensiv nu!”, *Arbetet* 10/3 1978; Jan Danielsson, ”Kärnkraft med vinden i ryggen”, *Aftonbladet* 15/12 1979. Se även intervjun med Lönnroth i Rollén 1977, s. 133-142.

av Sveriges successivt framvuxna kärnkraftsberoende, och de mänskliga konsekvenserna av detta beroende, fick ett positivt gensvar. Inte sällan uppfattades studien som ett välkommet tillskott till debatten. Detta gällde också författarnas försök ett konkretisera vägen till en alternativ framtid via ett antal rimligt handfasta politiska förslag. I den mån den svenska kärnkraftsdebatten blev mer visionslös och tekniskt orienterad under 70-talets senare del, som Jonas Anshelm alltså har gjort gällande, ska energiframtidsstudiens mottagande således inte ett ses som ett exempel på en sådan tendens. Tvärtom åberopades den ofta av personer som ville fokusera debatten på det långsiktigt önskvärda istället för det kortsiktigt möjliga. Inga-Lisa Sangregorio, medförfattare till framtidsstudierapporten *Innanför den egna tröskeln* som diskuterades tidigare i detta kapitel, skrev i en lång och mycket uppskattande artikel om *Sol eller uran* att bokens främsta styrka var att den visade på det *socialt* och *politiskt* oacceptabla i uranalternativet – i dess förlängning låg ju ett samhälle styrt av ”en teknokratisk elit”. Dess analys av kärnkraftsindustrin som ett allt mer autonomt och inflytelserikt, men likväl för gemene man nästan osynligt, komplex skulle onekligen också kunna appliceras på många andra institutioner i välfärdssamhället, skrev hon. Det enda Sangregorio ställde sig frågande till var att författarna insisterade på att man likväl måste bibehålla en principiell öppenhet även inför kärnkraften; i själva verket tycktes ju ingenting i rapporten tillhandahålla några argument för det alternativet.[529]

Den konklusionen var också indikativ för en annan tendens i mottagandet av energiframtidsstudien. I recensioner och ledarartiklar skedde inte sällan en polarisering mellan alternativen som man i själva studien åtminstone i viss mån hade försökt tona ned. I synnerhet är det tydligt att framtidsbilden Sol-Sverige delvis fylldes med ett annorlunda innehåll, vars institutioner och styrelseformer väsentligt skilde sig från 70-talets välfärdssamhälle. Måns Lönnroths tidigare berörda tanke om att teknologisk decentralisering krävde politisk centralisering vann till exempel inget större gehör i denna mediala kontext. *Dagens Nyheter*s Bo Melander återkom under flera år till energiframtidsstudiens publikationer, av vilka han ofta drog mer radikala slutsatser än författarna själva. Enligt Melanders läsning av den ovan nämnda *Energi och handlingsfrihet* representerade Uran- och Sol-Sverige två väsensskilda samhällsformer. Att det senare alternativet, som han själv tog ställning för, överhuvudtaget var kompatibelt med en marknadsekonomi höll han för

[529] Inga-Lisa Sangregorio, ”Att välja energisystem är att välja framtid – vad styr, vem väljer?”, *Att bo* 1978:4, s. 30–34. Se även t.ex. Bo B Melander, ”Så fångades Sverige i kärnkraftssamhället”, *Dagens Nyheter* 2/11 1976; Lars Kristofferson, ”Energipolitikens två vägar”, *Dagens Nyheter* 23/4 1977; Åsa Moberg, ”Vi kunde ha sluppit kärnkraften om politikerna sett klart för 20 år sedan”, *Aftonbladet* 7/6 1977; Ann-Marie Thunberg & Bo Wirmark, ”Tredje ståndpunkten i energifrågan: Kärnkraften – en parentes”, *Dagens Nyheter* 4/3 1978; Erik Grafström, ”Vi kan bli kärnkraftens fångar”, *Dagens Nyheter* 24/4 1978; OA, ”Sol eller uran?”, *Dagens Nyheter* 28/6 1978; Katrin Hallman, ”Energirapport slår fast: Kärnkraften tvingas fram av redan fattade beslut”, *Svenska Dagbladet* 28/6 1978.

osannolikt. På en läsarfråga om huruvida inte Sol-Sverige skulle innebära ”en återgång till gamla tider” svarade Melander delvis instämmande, med tillägget att ”vårt sätt att leva inte är så helt självklart som vi kanske tror”.[530] I en senare artikel gjorde han en närmast omvänd tolkning av energiframtidsstudiens historieskrivning om svensk energipolitik. Lönnroth, Johansson och Steen hade, som vi har sett, uppställt vissa reservationer för framtidens formbarhet; Sverige var redan var så hårt bundet vid kärnkraftslinjen att en grundläggande förändring endast var möjlig på lite längre sikt. Enligt Melander visade energiframtidsstudien istället att landet var så pass långt gånget på fel väg att en omställning måste vara av snarast revolutionärt slag. Likaså var det hyckleri att låtsas som att övergången till förnyelsebara energikällor kunde ske med välfärdssamhällets politisk-ekonomiska strukturer intakta, eller med bibehållen materiell standard för medborgarna.[531]

Polariseringen mellan de båda framtidsbilderna präglade också den tämligen stort uppslagna presentation av *Sol eller uran* som gjordes i Kooperativa förbundets månadstidning *Vi*. Utöver en inledande text där redaktören Sten Lundgren fastslog att ”[v]årt val av framtida energiförsörjning är […] en fråga om liv eller död” publicerade tidningen en artikel om respektive alternativ. Skribenten Dag Lindberg beskrev Uran-Sverige som ett tekniskt avancerat och centraliserat men också sårbart och auktoritärt samhälle, där ”halvmilitär Uranpolis” oundvikligen fick stort inflytande. Bland tidningens egna illustrationer märktes en bild på en förmodad medelsvensson som till synes obekymrat skötte om sin trädgård, medan ett skräckinjagande kärnkraftverk och överdimensionerade elledningar tornade upp sig alldeles bakom hans rygg.[532] I ett senare nummer publicerades synpunkter på Lindbergs artiklar från läsare. En folkskollärare i Svalöv vid namn Florence Mattsson berömde honom för att han med sina tankar om teknokrati, övervakning och sårbarhet hade identifierat ”kärnpunkten (!) i energifrågan”. Likaledes positiv var Karl Kottenhoff i Gävle, som dock ansåg att Lindberg – liksom författarna till *Sol eller uran*, får man förmoda – kunde lagt än mer krut på just de samhälleliga, positiva aspekterna av de förnyelsebara energikällorna: ”I ett Sol-Sverige enligt min modell har många saker ändrats. Vi har bytt ut Uran-Sveriges storskaliga centraliserade verksamheter mot ett småskaligare produktions- och levnadssätt.” Kottenhoff bifogade en hel lista på förändringar som han antog skulle medfölja: ett mindre specialiserat och därför mindre hierarkiskt och stressande arbetsliv, fler

---

[530] Bo B Melander, ”Klarar sig Sverige i framtiden med alternativa energikällor?”, *Dagens Nyheter* 2/2 1977. Läsarfrågorna besvarades på samma sida under rubriken ”Vi måste välja samhälle”. Se även Bo B Melander, ”Forskare om år 2015: svensk energi utan kärnkraft”, *Dagens Nyheter* 28/6 1978.

[531] Bo B Melander, ”Energipolitiken efter 1945: En energidrogad nation”, *Dagens Nyheter* 26/4 1978. Se även Bo B Melander, ”Så fångades Sverige i kärnkraftssamhället”, *Dagens Nyheter* 2/11 1976; Bo B Melander, ”Dags att välja energiframtid”, *Dagens Nyheter* 22/12 1976.

[532] Sten Lundgren, ”Att hålla fast vid livet”, *Vi* 1978:38, 21/9; Dag Lindberg, ”Uransverige” i samma nummer. Se även Dag Lindberg, ”Solsverige” i samma nummer.

arbetstillfällen med större geografisk spridning, renare miljö. Till detta fogades att den nu dominerande ekonomiska rationaliteten skulle ersättas av en kulturell rationalitet, samt bättre relationer till u-länderna i takt med att det globala glappet i konsumtions- och energiförbrukningsnivåer minskade.[533] Detta illustrerar att energiframtidsstudiens båda framtidsbilder kunde tjäna som en projektionsyta för en mängd idéer och förväntningar som haft en framträdande roll i de gångna årens kärnkraftsdebatt, men inte nödvändigtvis återfanns i den aktuella källan.

Samma tendens kan noteras i anslutning till frågan om huruvida de båda färdiga reaktorerna Ringhals III och Forsmark I skulle laddas eller förbli onyttjade tills vidare. Frågan var aktuell vid samma tidpunkt som *Sol eller uran* publicerades. Slutrapportens båda framtidsbilder, eller kanske snarare läsekretsens varianter av desamma, blev för många debattörer en tolkningsram. Dan Westin, vice ordförande i Jordens vänner, menade att frågan gärna framställdes som en teknikalitet, men i själva verket satte fingret på en ny skiljelinje i svensk politik: ”Skall vi ha ett centraliserat omänskligt Uran-Sverige, eller ett decentraliserat, resursbevarande mänskligare samhälle? Ett Sol-Sverige.”[534] I *Expressen* inskärpte Tommy Hammarström på samma sätt, under rubriken ”Marschen mot Uran-Sverige”, att det handlade om två oförenliga vägval med avgörande implikationer för Sveriges framtid. De som förespråkade laddning slogs i själva verket för ”det expansiva, högteknologiska, hårda energisamhället”.[535] I en uppföljande artikel gjorde Hammarström ett försök att något mer ingående föreställa sig detta alternativ på ett par decenniers sikt. Som nukleär dystopi betraktad var hans förutsägelse jämförelsevis återhållsam. Som kritik av vad han uppenbart såg som dominerande tendenser i det sena 70-talets välfärdssamhälle var den däremot kompromisslös:

> Befolkningen är starkt koncentrerad kring storstadsregionerna […] Utanför kärnkraftszonerna ligger landsorten som snabbt och definitivt avfolkas. Städerna är igenkorkade av bilar. Allt färre människor arbetar i produktiva yrken, allt fler är socialarbetare och socialfall. Utvecklingen kommer med andra ord att fortsätta som hittills, bara i accelererad takt.[536]

---

[533] ”Debatt Uran-Sverige eller Sol-Sverige?”, *Vi* 1978:45, 9/11.

[534] Anders Öhrman, ”Miljörörelserna: Kampen går vidare mot kärnkraften”, *Dagens Nyheter* 7/10 1978 (intervju med Westin). Se även t.ex. Werner Wessberg, ”Ladda inte Ringhals 3”, *Göteborgs-Tidningen* 30/8 1978; ”Center-bud: Folkomröstning Val mellan solenergi och uran”, *Göteborgs-Posten* 23/9 1978; Åsa Moberg, ”Kärnkraft ger arbetslöshet och slöseri”, *Aftonbladet* 26/9 1978; Olle Svenning, ”Bergman inte Ullsten veckans segrare”, *Aftonbladet* 16/10 1978; Gösta Karlsson, ”Dags att välja”, *Dagens Nyheter* 20/1 1980.

[535] Tommy Hammarström, ”Marschen mot Uran-Sverige (1). Energihökarna driver på”, *Expressen* 26/9 1978.

[536] Tommy Hammarström, ”Marschen mot Uran-Sverige (2). Kärnkraften som sällskapsspel”, *Expressen* 3/10 1978. Se även Tommy Hammarström, ”Snart kommer regeringens energiprogram”, *Expressen* 6/1 1979.

Än tydligare exempel på hur energiframtidsstudiens slutsatser och framtidsbilder kopplades till en kritik av välfärdssamhället och socialdemokratin återkom i samband med folkomröstningen 1980. Även om folkomröstningen som sådan inte är av betydelse för min avhandling bör vi dröja något vid dess utformning, som är intressant mot bakgrund av ”Energi och samhälle”.

I motsats till *Sol eller uran* kom folkomröstningen som bekant att gälla *tre* alternativ: linje 1, som stöddes av Moderaterna; linje 2, som stöddes av Socialdemokraterna och Folkpartiet; och linje 3, som stöddes av Centern, Vpk och Kds. Antikärnkraftsrörelsens opinionsmässiga framgångar under de gångna åren omvittnas av det faktum att samtliga tre linjer, åtminstone så som de först formulerades, syftade till avveckling. Skillnaderna låg i tydlighet och tidshorisont. Linje 3 bestämde avvecklingsperioden till högst tio år och linje 2 till tjugofem, medan linje 1 var mer svävande på den punkten. Linje 3 krävde att endast de sex reaktorer som redan var i drift fick användas fram till avvecklingen, medan de båda andra ansåg att även de ytterligare sex reaktorer som vid denna tid antingen var färdigställda eller under produktion borde användas i väntan på att ”förnybara energikällor blir tillgängliga”. Linje 1 och 2 skilde sig i sin tur framför allt i synen på statens teknik- och energipolitiska roll. Den senare betonade i motsats till den förra vikten av energihushållning, och av att ”[f]orskning och utveckling av förnybara energikällor forceras under samhällets ledning”. Därtill underströk linje 2 att kärnkraftverken, liksom alla större anläggningar för elproduktion, skulle ägas statligt eller kommunalt.[537]

Många linje 3-anhängare uppfattade folkomröstningens konstruktion som en förrädisk manöver för att splittra den kärnkraftskritiska opinionen och i förlängningen möjliggöra fortsatt utbyggnad. Man framställde sig konsekvent som den enda linjen för avveckling, under det att likheterna mellan linje 1 och 2 framhävdes.[538] I detta läger förekom att energiframtidsstudien åberopades till stöd för den egna saken. I studien fanns onekligen resonemang som pekade på att storskaliga tekniska system blev mer expansiva och dominanta ju mer och längre de användes. Mot bakgrund av detta kunde tanken om en långsiktig och successiv avveckling av kärnkraften avfärdas som naiv – i bästa fall. Vidare kunde varningarna för teknikens sociala och politiska bieffekter anses väga tyngre än de möjligen ganska tillfälliga bakslag som en snabb avveckling kunde väntas medföra, såsom arbetslöshet eller elbrist. Framför allt kunde studiens uppdelning i *två* framtidsbilder tas till intäkt för att det i realiteten endast fanns två linjer i folkomröstningen.[539] I inledningen till antologin *Folkomröstning – och sen då?*

---

[537] För en fullständig återgivning av hur de tre alternativen ursprungligen formulerades, se Anshelm 2000, s. 272–274, citaten på s. 273.

[538] Anshelm 2000, s. 287–289.

[539] Ett intressant exempel utöver de som tas upp i det följande är en utställning på Kulturhuset i Stockholm som arrangerades av lärare och studenter vid Konsthögskolan, Konstfack och KTH. Utställningen var en visuell omarbetning av *Sol eller uran*, men lade betydligt större fokus på

(1979) förkunnade redaktören Christian Berggren: ”Sol-Sverige öppnar vägen för en utveckling av en demokratisk socialism byggd på en decentraliserad utövning av makt och inflytande. Uran-Sverige gjuter fast en kapitalistisk-teknokratisk maktstruktur i stål och titan.”[540] I en debattartikel i *Svenska Dagbladet* hudflängde författaren och journalisten Maria Bergom-Larsson Socialdemokraterna för att de under realismens täckmantel var beredda att acceptera tolv reaktorer tills vidare. Utifrån energiframtidsstudiens resonemang konstaterade hon att befintliga tendenser inom energiplanering och samhällsstruktur ”pekar alla mot Uran-Sverige”. Om Palme fann det besvärligt att i nuläget avstå sex reaktorer torde det således knappast bli enklare att så småningom avstå det dubbla antalet: ”Sanningen är den att säger vi inte nej i dag så är risken överhängande att de tolv reaktorerna – de må sedan vara aldrig så socialistiska – kommer att bli en språngbräda till bridreaktorn och en genomförd plutoniumekonomi.” De reella alternativen i frågan var blott dessa:

> Det handlar om ja eller nej till Uran-Sverige, ett centraliserat högenergisamhälle där tillväxtkarusellen ska fortsätta att snurra i allt snabbare takt till det om 30–40 år slutar med en krasch då oljan sinar, så våra vanligaste metaller tar slut, då cancerfrekvensen ökar med hundratals procent och jord och luft och vatten vägrar ge oss mat och dryck därför att de misshandlats så brutalt i tillväxtens och exportindustrins och välfärdens heliga namn. […] Det handlar om ett ja eller ett nej till det decentraliserade lågenergisamhälle som brukar kallas Sol-Sverige. Det vill inte ha en välfärd på kapitalismens villkor. Det vill inte ha ett arbetsliv med sådana omänskliga effektivitetskrav att arbetslöshet, utslagning och förtidspensionering ökar lavinartat […] I Sol-Sverige måste Du bry dig om, delta, vara med och fatta beslut. Det kommer att ställa krav på dig! I gengäld kommer Du aldrig att vara så ensam och värdelös som i Uran-Sverige.[541]

---

framför allt säkerhetsaspekter. Den som besökte utställningens Uran-Sverige visades in i ett övergivet vardagsrum som lystes upp av ett flimrande neonblått sken, där radion repetitivt förkunnade att en olycka inträffat vid Forsmark. Sven Gavlevik från Riksförbundet Energi och Samhälle – inte att förväxla med framtidsstudien med samma namn – dömde ut projektet som ”en partsinlaga för nej-sidan”. Se Ulf Wickbom, ”Hotfull bild av uran-Sverige”, *Svenska Dagbladet* 2/2 1980. Moderata såväl som vissa socialdemokratiska medlemmar av kulturnämnden ansåg att utställningen borde få öppna först efter folkomröstningen. De ändrade sig mot garantier om att man i anslutning till utställningen också skulle ge plats åt alternativa perspektiv på frågan, exempelvis via debatter och genom att samtliga tre linjer i omröstningen representerades. Se Bosse Brink, ”Energiutställningen på Kulturhuset. Nu får den visas”, *Dagens Nyheter* 30/10 1979. Se även t.ex. Åsa Wall, ”’Kulturhuset måste utmana = väcka debatt’”, *Svenska Dagbladet* 14/9 1979; Jan Friedman, ”Både sol och uran till kulturhuset!”, *Expressen* 26/10 1979; Arne Törnqvist, ”Hopp och fruktan inför framtiden”, *Dagens Nyheter* 22/2 1980; Bengt Olvång, ”Tavlan som stoppades”, *Aftonbladet* 29/2 1980.

[540] Citat i Jan Danielson, ”Om NEJ vinner i folkomröstningen…Vad gör vi sen?”, *Aftonbladet* 4/2 1980.

[541] Maria Bergom-Larsson, ”Säg NEJ till Uran-Sverige!”, *Svenska Dagbladet* 15/12 1979. Artikeln innehöll inga hänvisningar till energiframtidsstudien. Det gjorde däremot författarens debattbok

Energiframtidsstudien kunde emellertid tolkas på fler sätt än så. I själva verket hade linje 2 mycket gemensamt med Grafströms tidigare berörda parentesförslag, och kunde precis som detta förslag finna stöd i energiframtidsstudiens slutsatser. Denna samstämmighet underströks i *Energipolitik för framtiden* (1980), arbetarrörelsens upprop för linje 2. Bland de frågor av förmodat allmänintresse som man ställde till sig själva i skriftens avslutande del fanns denna: ”Sekretariatet för framtidsstudier vill i boken ’Sol eller Uran’ att vi ska välja bort Uransverige för att få Solsverige. Varför vill inte socialdemokraterna göra detta snabbt?” Som svar anfördes att någon motsättning inte förelåg. Skriftens författare citerade Lönnroth, Johansson och Steens uppfattning att ett ”[f]ullföljande av dagens kärnkraftsprogram […] bör diskuteras separat från en uranlinje, då de tillhör ett kortare tidsperspektiv i vilket stora låsningar redan finns”. Därtill påpekades att energiframtidsstudien ju allra främst syftat till att öka Sveriges handlingsfrihet. Detta var också vad linje 2 menades göra, till skillnad från de båda andra.[542]

Sålunda bemöttes de båda konkurrerande linjerna med argument som bottnade i energiframtidsstudiens syn på kärnkraftsberoendet som symptom på ett större teknikens dilemma. Kritiken mot linje 1 handlade först och främst om Moderaternas avoghet mot energihushållning och mer omfattande statliga ingrepp. Denna avfärdades som en garanti för att Sveriges kärnkraftsberoende skulle tillta, inte minska – helt i enlighet med tanken om att teknisk utveckling, i frånvaron av politisk styrning, utvecklade sin egen spårbundenhet eller semiautonomi.[543] Linje 3 kritiserades omvänt för bristande förståelse för de energi- och teknikpolitiska låsningar som obönhörligen redan förelåg, som konsekvenser av gångna decenniers politik. Kärnkraften var en integrerad del av landets energiförsörjning, medan de förnyelsebara alternativen knappt ännu givits en chans. Alla försök att hastigt övergå från den förra till de senare skulle därför skapa energibrist, sysselsättningsbrist, ökad ojämlikhet, urholkad solidaritet och politisk oro. Eftersom de förnyelsebara alternativen var så pass outvecklade skulle en snabb kärnkraftsavveckling dessutom i praktiken innebära ett ökat beroende av än mer tvivelaktiga energikällor som olja och kol, med andra oönskade låsningar på lång sikt som följd.[544] Således skulle linje 3 precis som linje 1 leda till minskad handlingsfrihet, om än av andra skäl. Den egna linjen var därför det enda alternativet som garanterade en formbar framtid. Vad gällde den mer övergripande

---

Rädda livet!, vars framställning delvis byggde på samma uppdelning mellan ett kraftigt centraliserat Uran-Sverige och ett kraftigt decentraliserat Sol-Sverige. Se Maria Bergom-Larsson, *Rädda livet! Kvinnor mot kärnkraft*, Stockholm: Kvinnor mot kärnkraft och Maria Bergom-Larsson 1980.

[542] *Energipolitik för framtiden*, Stockholm: Arbetarrörelsens kommitté för Linje 2 1980, s. 75. Observera att jag här kortat ned ett något längre stycke som kommittén citerade. Se även Lönnroth, Johansson & Steen 1978, s. 179.

[543] *Energipolitik för framtiden* 1980, s. 37–39.

[544] *Energipolitik för framtiden* 1980, s. 44–59.

framtidsbilden bedyrade man däremot att skillnaden mellan linje 2 och 3 var försumbar; båda blickade ju fram emot ett samhälle där ”tekniken utformats efter våra mänskliga behov”.[545] Båda ville till Sol-Sverige, men endast linje 2 hade, med sitt betonande av långsiktig planering och målmedveten politisk styrning, en realistisk färdplan. I denna mening var linje 2, precis som energiframtidsstudiens Sol-Sverige, en framtidsbild som förenade det effektiva samhället med det goda livet, närmare bestämt på det sättet att det förra framställdes som ett medel för det senare.

En hel del har skrivits om folkomröstningens utgång, och vad den med knapp marginal segrande linje 2 egentligen syftade till. Jonas Anshelm har gjort en sammanfattande observation som lämpar sig väl för att knyta ihop även detta delkapitel. Oaktat ett mångtydigt resultat, skriver han, indikerade folkomröstningen entydigt att en ny syn på teknik och teknisk utveckling hade vuxit fram under 70-talet. Innebörden av denna var att alla storskaliga tekniska system var förknippade med ”oväntade och ofta obehagliga bieffekter som krävde omfattande politiskt-administrativa ingripanden och expertkunskap”, och besatt ”en förmåga att penetrera människors vardagsliv i dess yttersta förgreningar”. Samtidigt fanns i detta en insikt om irreversibilitet: ”de stora komplexa teknologiska systemen […] kunde nå en punkt bortom all återvändo, där systemens egen logik beskar det mänskliga handlingsutrymmet”. Att folkomröstningens tre linjer formulerades som de gjorde var således mer än något annat symptomatiskt för att en sådan tekniksyn fått ett allmänt genomslag. Det hade å ena sidan blivit politiskt opportunt att säga sig vilja avveckla kärnkraften, men å andra sidan otänkbart – till och med för linje 3 – att vilja göra detta omedelbart.[546]

För min avhandlings vidkommande är det sistnämnda det mest centrala: teknikens dilemma komplicerade synen på framtidens formbarhet. Energiframtidsstudien och dess framtidsbild Sol-Sverige byggde, precis som *Att välja framtid* och *How much is enough?*, på en utopisk framtidssyn. Men samtidigt identifierade energiframtidsstudien en rad låsningar, trögheter och komplikationer som samhällsplaneringen och det storskaliga reformarbetet behövde förhålla sig till, särskilt på kort sikt.

Slutligen är det viktigt att påminna om att kärnkraftsdebatten otvivelaktigt var det mest framträdande uttrycket för den nya teknikförståelse Anshelm talar om, men långt ifrån det enda. Vi såg flera andra exempel i det föregående delkapitlet, och ytterligare ett analyseras i det följande.

---

[545] *Energipolitik för framtiden* 1980, s. 67–68, citat på s. 68.

[546] Anshelm 2000, s. 299–300, citaten på s. 300. Resultatet i omröstningen var 18,7 procent för linje 1, 39,3 för linje 2 och 38,6 för linje 3. Se även t.ex. Holmberg & Asp 1984.

Det sårbara välfärdssamhället

Ett begrepp i tiden

I slutet av 70-talet initierades vid Sekretariatet för framtidsstudier ytterligare ett projekt som berörde storskaliga tekniska system och deras samhällspåverkan. ”Det sårbara samhället”, som framtidsstudien hette, fick naturligt nog en hel del beröringspunkter med arbeten som analyserats tidigare i detta kapitel. I det följande har jag inte för avsikt att dröja vid sådana beröringspunkter allt för länge, utöver att peka på dem när det är relevant. Istället lägger jag tonvikten på att lyfta fram en viktig skillnad mellan ”Det sårbara samhället” och föregångarna. I den förstnämnda utsträcktes nämligen teknikkritiken till att också omfatta själva välfärdsstaten och dess institutioner.

”Det sårbara samhället” inleddes 1977 under ledning av Ann-Kristin Wentzel, biolog, och Ola Svenson, docent i psykologi vid Stockholms universitet. Utgångspunkten för projektet var ett begrepp, sårbarhet, som började förekomma mer frekvent i samhällsdebatten under senare delen av 70-talet, bland annat i anslutning till försvarsfrågor och datorernas växande betydelse.[547] I slutpublikationen *Hur sårbart är Sverige?* (1980) beskrevs föreställningen om ökande samhällelig sårbarhet som signifikativ för den rådande tidsandan. Förutom den allmänt snabba förändringstakten hade inte minst energikrisen och ett flertal uppmärksammade internationella terrordåd bidragit därtill, menade man. Projektet avsåg inte underblåsa sådana stämningar, men ville likväl identifiera ”några problemområden som det kan finnas skäl att ta itu med innan problemen blir allt för stora”.[548] Därtill fanns en ambition att anlägga olika infallsvinklar på ett ofta använt men också undanglidande begrepp. Projektet blev således tematiskt vittfamnande, även med framtidsstudiemått. Efter att ursprungligen ha tagit avstamp i ”en diskussion om begreppet sårbarhet som […] knöts till vissa tekniska system”, riktades uppmärksamheten efterhand också mot bland annat brottslighet, normbildning, landsbygdens villkor och en hel del annat.[549] Dessa aspekter belystes

---

[547] Se t.ex. *Svensk samhällsutveckling: Samhällets sårbarhet*, Stockholm: Försvarsdepartementet, Sekretariatet för säkerhetspolitik och långsiktsplanering inom totalförsvaret, Referensgruppen för samhällets förändring 1976; Lennart Pettersson, *Det sårbara samhället*, Stockholm: Folk och försvar 1977; Christer Berner & Mats Thorén, *Samhällets tekniska sårbarhet*, Stockholm: Försvarsdepartementet 1978; *ADB och samhällets sårbarhet: Överväganden och förslag. Betänkande av Sårbarhetskommittén*, Stockholm: Liber/Allmänna förlaget 1979.

[548] Ann-Kristin Wentzel, Ola Svensson, Mats Friberg, Kjell Arman, Gert Göransson, Maj-Lene Hedenborg, AnnMari Jansson, Jakob Palme, Leif Persson, Jan Thelander, Peter Wallensteen, *Hur sårbart är Sverige? Slutrapport från projektarbetet kring ”Det sårbara samhället”*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1980, s. 2.

[549] *Det sårbara samhället 1. Introduktion: Sociala och socialpsykologiska perspektiv*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1978, s. 1.

i ett flertal uppsatser med tillhörande seminarier, bland annat tre seminarier i kanslihuset under våren 1979, med representanter för de närmast berörda departementen.[550]

Slutpublikationen krävde emellertid en gallring av det något spretiga materialet, varvid tonvikten till stor del lades på sårbarhet i den först skisserade bemärkelsen. Man framhävde genomgående att de senaste decenniernas tekniska och ekonomiska utveckling hade undergrävt den nationella säkerheten och stabiliteten på flera plan, inte minst såtillvida att landet blivit allt mer beroende av komplexa och illa samordnade tekniska system, vilka dessutom var ytterst känsliga för mänskliga misstag. Många av Lars Ingelstams och energiframtidsstudiens resonemang om sambanden mellan teknik och sårbarhet återfanns eller vidareutvecklades sålunda i *Hur sårbart är Sverige?*, nu med kärnkraftshaveriet i Harrisburg på våren 1979 som fond.[551]

En inspirationskälla var den italienske ingenjören Roberto Vaccas *The Coming Dark Age: What will happen when modern technology breaks down?* (1974). Likt många andra bekymrade framtidsbetraktelser vid denna tidpunkt tog Vacca avstamp i *The Limits to Growth*, för vilken han också uttryckte sin uppskattning.[552] Men hans eget fokus låg inte på miljöförstöring eller resursutarmning, utan på de infrastrukturer eller ”large systems” som möjliggjorde dessa processer, och vars tilltagande komplexitet och storlek han ansåg utgöra ett mycket mer omedelbart hot. Framtidsperspektivet var än mer alarmerande än hos Romklubben och tidshorisonten ännu kortare. Vacca menade att de nationella och internationella systemen för exempelvis telekommunikation, elförsörjning, industriproduktion och militärt försvar under de senaste decennierna hade vuxit spontant, okontrollerat och långt bortom sin optimala storlek. De hade nu passerat den punkt där de inte bara blev allt mer ineffektiva, utan också instabila och känsliga för störningar eller överbelastningar. Så kallad *overshoot* skulle inom kort vara oundvikligt inom ett eller flera system. Begrepp som kris eller tillbakagång var otillräckliga i sammanhanget, då det snarare skulle handla om sammanbrott lika hastiga som den föregående expansionen. Detta skulle utlösa kedjereaktioner och liknande sammanbrott inom övriga system. Utvecklingen därefter skulle på ett strukturellt plan erinra om det västromerska rikets sönderfall: krig, massmigrationer, kraftig

---

[550] Uppsatserna publicerades också i två tematiskt ordnade volymer, vissa av dem även fristående. Se *Det sårbara samhället 1* 1978; *Det sårbara samhället 2. Tekniska och ekologiska perspektiv*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1978.

[551] Se särskilt kapitlet ”Produktionsprocessen”, i Wentzel et al 1980, s. 133–174. Se även Mats Fribergs bidrag, som diskuteras i det följande. Se även Kerstin Anér, ”Det sårbara samhället”, anförande daterat 1978–11–27, Sekretariatet för framtidsstudiers arkiv, volym 28, *Projekten Det sårbara samhället 1975–1976*, mappen ”Synpunkter på Det sårbara samhället, underlagsmaterial”.

[552] Roberto Vacca, *The Coming Dark Age: What will happen when modern technology breaks down?*, Garden City: Anchor books 1974, s. 55–57.

befolkningsminskning och decentralisering.[553] Vacca höll det för troligt att denna händelsekedja skulle ta sin början någon gång mellan 1985 och 1995, först i USA och Japan, därefter i Västeuropa, Sydeuropa, Turkiet och Sovjetunionen med tillhörande satellitstater. Utvecklingsländerna skulle drabbas indirekt och jämförelsevis lindrigt.[554]

Sekretariatet för framtidsstudier arrangerade i mars 1977 ett seminarium med Vacca på utbildningsdepartementet, med diskussioner kring såväl dennes fortsatta arbete som den svenska framtidsstudien.[555] Wentzel tog också avstamp i *The Coming Dark Age* i inledningen till *Hur sårbart är Sverige?*. Hon framhöll att det fanns ”mycket att lära av Vaccas varningar”. Samtidigt avvek man från dennes analys i några viktiga avseenden. Vacca profeterade som synes om en oundviklig utveckling där mänskliga val eller motkrafter framstod som irrelevanta. Den svenska framtidsstudien utgick istället från en inledningsvis presenterad ”tankemodell” som spaltade upp samhället i tre delsystem: produktionsprocess, social produktion och organisk produktion. Modellen syftade till att operationalisera sårbarhetsbegreppet, samtidigt som den också kan sägas ha tjänat till att åskådliggöra teknikens dilemma med nämnda begrepp i centrum. Det fanns olika former av samhällelig sårbarhet och försök att minska eller förebygga sårbarhet inom ett delsystem ökade ofta sårbarheten inom ett annat. Teknik, rationalisering eller kemiska bekämpningsmedel var alla exempel på åtgärder som gärna tillämpades för att minska sårbarheten i produktionsprocessen, men samtidigt bidrog till ökad social och ekologisk sårbarhet. Framtidsstudiens huvudbegrepp gavs därmed en bred definition, som potentiellt inkluderade många av de negativa konsekvenser som den tekniska utvecklingen brukade tillskrivas i periodens samhällsdebatt: centralisering, teknokrati, miljöförstöring, alienation och så vidare. Man distanserade sig samtidigt från Vaccas dystra determinism: ytterst var samhällets sårbarhet alltid en fråga om avvägningar och prioriteringar, och det var möjligt att åstadkomma en bättre balans mellan de olika delsystemen än den nu förhärskande.[556]

---

[553] Vacca 1974, s. 11–15, 31–32, 33–36.

[554] Särskilt intresse ägnades för övrigt Sverige i detta sammanhang. Vacca spådde att landet skulle bli ”an island of efficiency and (perhaps) of continuing progress in a world of regress and death”. För detta talade (1) en hög utbildningsnivå, (2) en relativt begränsad och utspridd befolkning och (3) ett geografiskt läge och ett klimat som skulle hålla omfattande migrationsströmmar från den kollapsande omvärlden borta. Det var rent av tänkbart att Sverige skulle kunna återta sin forna stormaktsställning: ”In the year 2000 Swedish officials will be governing New York, Moscow, Berlin, and Paris.” Se Vacca 1974, s. 167–170, citaten på s. 168.

[555] Se Göran Bäckstrands besöksprogram till departementen, “Visit of Professor Roberto Vacca to Sweden, March 22–24, 1977”, Sekretariatet för framtidsstudiers arkiv, volym 26, *Projekten Det sårbara samhället 1977–1979*, mapp ”Korrespondens, allmän, svarskopior”. Se även Bäckstrands inbjudan, ”Besök av professor Roberto Vacca”, daterad 1977–03–09, i densamma. Se även brev från Vacca till Lars Ingelstam, daterat den 17/1 1977, i densamma.

[556] Wentzel et al 1980, s. 11–17. Se även Ann-Mari Jansson, ”Reflexioner i samband med sårbarhetsbeskrivningen i industrisamhälle och ekosystem”, odaterat föredragsmanus, Sekretariatet

Välfärdsstaten som teknoindustriellt komplex

Modellen hade skisserats av sociologen Mats Friberg, aktiv vid Centrum för tvärvetenskap som nämndes i kapitel 3. Även utöver modellen får Fribergs bidrag till ”Det sårbara samhället” ses som betydande. Av de inalles tolv uppsatser som författades inom projektet återfanns drygt hälften som referenser i *Hur sårbart är Sverige?*. Av dessa var Fribergs *Industrisamhällets sociala sårbarhet* i sin tur den enda som ensam utgjorde ett eget kapitel.[557]

I denna uppsats underbyggdes tanken om balans mellan samhällets delsystem av ett systemekologiskt perspektiv. Samma principer som gällde för ett ekosystem gällde enligt Friberg också för ett samhälle. Med andra ord korrelerade samhällets stabilitet eller osårbarhet med dels dess ”artrikedom”, dels dess förmåga till ”självreglering”. Det förra begreppet avsåg i detta sammanhang en mångfald av resurser i bred bemärkelse: idéer, kunskaper, institutioner, energikällor etc. Det senare begreppet gavs ingen tydlig definition, men syftade till synes på samhällets förmåga att socialisera sina medlemmar via solidaritet, normer och sanktioner, snarare än via yttre tvång eller kontrollmekanismer.[558]

Fribergs tes var att moderna industrisamhällen stred mot dessa systemekologins båda krav: de var likformiga och icke-självreglerande och därmed fundamentalt sårbara. Detta berodde på en kombination av ekonomiska och teknologiska faktorer. En viktig förklaring till samhällets ensidiga uppbyggnad var dess marknadsstyrning, dess inriktning på kortsiktiga ekonomiska vinster. Detta kunde dock bara vara en sida av saken. För det första hade marknaden åtminstone den förmildrande egenskapen att den var ett decentraliserat fördelningssystem, medan tendensen i samtiden entydigt präglades av storskalighet, monopol och kapitalkoncentration. För det andra gjorde sig samma tendens gällande även i kommunistiska länder, där marknaden satts ur spel. Förklaringen till sårbarheten måste följaktligen också ”sökas i den naturvetenskapliga världsbilden och i teknovetenskapernas dominans i alla avancerade industriländer”. Precis som Lars Ingelstam hade gjort i *Teknikpolitik* hänvisade Friberg på denna punkt till Daniel Bell. Liksom Ingelstam gjorde han också en mer pessimistisk uttolkning av de processer Bell observerat. Bell hade noterat framväxten av en ny elit av professionella som emellertid var allt för heterogen för att hysa gemensamma intressen, än mindre uppamma någon form av klassmedvetande.[559] Friberg såg tvärtom en grupp som trots skilda specialområden

för framtidsstudiers arkiv, volym 28, *Projekten Det sårbara samhället 1975–1976*, mappen ”Synpunkter på Det sårbara samhället, underlagsmaterial”.

[557] Övriga kapitel byggde istället på ett flertal olika uppsatser, se Wentzel et al 1980. Fribergs uppsats publicerades också separat, se Mats Friberg, *Industrisamhällets sociala sårbarhet: Några systemprinciper och deras tillämpning*, Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 1979.

[558] Wentzel et al 1980, s. 70–72.

[559] Bell 1999.

”står på en gemensam teknovetenskaplig grund” och kolporterade en specifik världsbild. I denna ingick föraktet för alternativa kunskapsformer och uppfattningen att människan precis som naturen kunde styras, behärskas och manipuleras. Mångfalden var således endast skenbar, trots att antalet specialområden inom produktionsprocessen hela tiden blev fler. Inte heller var någon självreglering för handen, eftersom överblick och synteser i det närmaste saknades.[560]

Samtidigt hade naturen – den organiska produktionen – underkastats produktionsprocessens ensidiga krav, och utarmades sakta men säkert. Detsamma gällde den sociala produktionen. Friberg varnade för att ”[d]et högtekniska samhället” förstärkte befintliga skiljelinjer och hierarkier samtidigt som det också skapade nya. Det tilltagande expertberoendet var en ständig omyndigförklaring av folkflertalet: ”Att uppleva socialt erkännande, att ha socialt ansvar och meningsfulla uppgifter är förbehållet en liten elit av högt utbildade experter i toppen av kontrollapparaten. Alla andra som inte tillhör den teknokratiska eliten förlorar mer och mer en meningsfull funktion i samhället.” De reducerades till utbytbara kuggar eller hjälplösa klienter. Detta skapade sårbarhet i så måtto att det undergrävde förutsättningarna för sammanhållning och kollektiva strävanden.[561]

Teknikens verkningar kunde alltså noteras både på en övergripande samhällsnivå och på individnivå. I detta avseende gjorde Friberg samma analys som vi sett flera exempel på tidigare i kapitlet. Samtidigt var Fribergs perspektiv präglat av den vid Centrum för tvärvetenskap rådande tilltron till decentralisering och småskalighet, vilket medförde att hans analys av teknikens dilemma och dess lösning på flera punkter skilde sig från Ingelstams eller energiframtidsstudiens. Exempelvis hade Ingelstam vänt sig mot en utveckling som enligt hans förmenande tagit form under de allra senaste decennierna. Därvid kritiserades tekniken för att vara ett delvis missriktat, delvis kontraproduktivt medel för att uppnå välfärd. Den teknikpolitik Ingelstam förordade var, vilket redan själva begreppet indikerade, en maning till stat, myndigheter, forskningsorgan och framsynta folkvalda att ta ett större ansvar för valet och implementerandet av teknik i samhället.[562] På ett liknande sätt förhöll det sig i energiframtidsstudien: Lönnroth, Johansson och Steens idé om Sol-Sverige byggde, som vi har sett, på å ena sidan teknologisk decentralisering, å andra sidan politisk centralisering och planering.[563]

För Friberg var däremot ”[t]eknovetenskapens frammarsch” förknippad med det moderna i allmänhet och välfärdsstatens framväxt i synnerhet. Det grundläggande problemet stod för honom att finna i övergången från *Gemeinschaft* till *Gesellschaft*; från funktionsintegrerade lokalsamhällen till samhällen byggda på centralisering och differentiering. Därvid kritiserades inte bara välfärdssamhällets medel utan

[560] Wentzel et al 1980, s. 73–78, 85, citat på s. 77.

[561] Wentzel et al 1980, s. 85–90, citaten på s. 89 respektive 87.

[562] Ingelstam 1978.

[563] Lönnroth, Johansson & Steen 1978.

också dess *mål*, det vill säga dess allmänna trygghetssystem. Friberg pekade på att den organiska självreglering som tidigare funnits i form av ömsesidiga beroenden och informella normsystem ersatts av yttre kontroll- eller serviceorgan: ”Vi har lagt över ansvaret för våra sjukdomar på läkarna, ansvaret för barnen på daghemmen, ansvaret för våra åldringar på vårdapparaten, ansvaret för miljön på naturvårdsverket etc.” Den yttre kontrollen var emellertid hierarkisk och opersonlig till sin natur och därför ineffektiv, om inte direkt kontraproduktiv. Således producerade den nya problem och bieffekter, vilka i sin tur togs till intäkt för nya former av yttre kontroll. Brottsbekämpning och missbrukarvård var de mest uppenbara exemplen, men även inom skola och omsorg kunde den här typen av negativa spiraler iakttas.[564]

Skillnaden är tydlig i förhållande till den teknikkritik som analyserats tidigare i kapitlet. Om framtidsbilden Sol-Sverige var en förening av vad vi med Tore Frängsmyr kan kalla det effektiva samhället och det goda livet tog Friberg mer entydigt ställning för det senare. Där både Ingelstam och Lönnroth, Johansson och Steen varnat för de teknoindustriella komplex som växte fram *i angränsning till* välfärdsstaten betraktade Friberg denna stat i sig som ett komplex av samma slag: en tungrodd, svåröverskådlig apparat, som expanderade enligt en slags immanent logik och skapade fler problem än den förmådde åtgärda.

Tanken att välfärdsstaten utgjorde en del av problemet återkom i bokens slutkapitel, i vilket biologen Wentzel också anammade Fribergs systemekologiska perspektiv. Sociala system hade precis som biologiska vissa ”återkopplingsmekanismer” som signalerade att något var fel i systemet och att anpassning eller förändring därför var nödvändig; arbetslöshet eller sjukdom skulle till exempel kunna ses som återkopplingar på strukturrationalisering. En välfärdsstat ägnade sig därmed åt att dämpa eller eliminera återkopplingarna snarare än att åtgärda deras grundläggande orsaker. Sådana åtgärder riskerade att medföra en kollektiv avtrubbning.[565] Välfärdssamhället förträngde alltså sina egna dilemman, och blockerade insikten om att förändring var nödvändig.

Friberg pläderade i sitt bidrag för sådan förändring. Liksom den i föregående kapitel diskuterade Emin Tengström, Fribergs kollega vid Centrum för tvärvetenskap, pekade han på att självstyrande och självförsörjande lokalsamhällen med lokalt anpassad teknik var den samhällsform som bäst korresponderade med de systemekologiska principerna. Detta krävde i sin tur ”en annan mentalitet” och ”en signifikant förändring av det dominerande värdesystemet i vår del av världen”.[566] Wentzels kritik mot välfärdssamhället var även den potentiellt förödande, och kunde onekligen anses peka i samma riktning.

---

[564] Wentzel et al 1980, s. 79–84, citaten på s. 79.

[565] Wentzel et al 1980, s. 180–181.

[566] Wentzel et al 1980, s. 92–94, citaten på s. 93 respektive 94.

De mer handfasta politiska handlingsrekommendationer som avslutade *Hur sårbart är Sverige?* var däremot mer försiktigt formulerade, och stod i skarp kontrast till den samhällskritik som Wentzel och i synnerhet Friberg gett uttryck för i de tidigare kapitlen. Wentzel lade avslutningsvis fokus på den del av framtidsstudiens tankemodell som kallades den sociala produktionen. Hon talade i allmänna ordalag om vikten av att skapa nya gemenskaper och nya former för social kontroll, framför allt för att förebygga antidemokratiska stämningar, alkoholism eller drogmissbruk bland det uppväxande släktet. Mer långtgående visioner gällande välfärdssamhällets teknologiska eller ekonomiska inriktning, eller de därmed förknippade värderingarna, gjordes däremot inte – att dagens produktionsprocess och dess intrikata tekniska infrastruktur skulle bestå framstod tvärtom som givet. Här skedde dessutom en viss glidning i användandet av det redan från början mångbottnade begreppet sårbarhet; från den teknologiska sårbarhet som stått i blickpunkten tidigare i slutrapporten till den *ekonomiska* sårbarhet som följde av att vara ett litet land i en allt mer globaliserad värld. Wentzel hänvisade till den svåra ekonomiska situationen och Sveriges tilltagande beroende av utlandet. Mot denna bakgrund handlade det snarast om att slå vakt om vad som redan vunnits i ekonomiskt och socialt hänseende. Wentzel inskärpte således att det var ”viktigt att behålla eller helst öka produktiviteten i produktionsprocessen”, något som ”måste ske med den sociala struktur, de normer och värderingar som föregående årtionden skapat”.[567] Bokens avslutning var mer positiv, men likväl också indikativ för en deterministisk snarare än en utopisk framtidssyn:

> Även om västvärldens ekonomiska framtidsutsikter nu ter sig och utmålas som dystra finns ju människorna kvar med mycket av det sociala och kulturella arv som en gång byggde upp Sverige. Genom att inte förlora tilltron till människornas förmåga eller stelna i föråldrade synsätt och rutiner kan vi genom att *förstå* utvecklingen *anpassa oss* och dra nytta av den.[568]

Dessa något dubbla budskap kan givetvis sättas i samband med Sekretariatet för framtidsstudiers komplexa och möjligen också motsägelsefulla uppdrag. Framtidsstudierna förväntades å ena sidan vara förankrade i den bredare samhällsdebatten, vilket bland mycket annat innebar att ge plats åt visionär systemkritik likt den som Friberg representerade. Å andra sidan förväntades framtidsstudierna också presentera politiskt hanterbara slutsatser och planeringsunderlag.[569] En möjlig tolkning är emellertid också att Wentzels avslutning reflekterade en genuin ovisshet inför just internationaliseringsprocessens

---

[567] Wentzel et al 1980, s. 181–185, citat på s. 184.

[568] Wentzel et al 1980, s. 188. Mina kursiveringar.

[569] Se kapitel 1, delkapitel Metod, avsnitt ”Att närma sig en gränsorganisation”. Se även kapitel 2, delkapitel Mellan politik och vetenskap.

betydelse för Sveriges framtida handlingsfrihet, vilken vid samma tid var föremål för flera framtidsstudieprojekt. Om dessa projekt handlar nästa kapitel.

Sammanfattning

Den frågeställning som är vägledande för vart och ett av avhandlingens empiriska kapitel lyder: Vilka framtidsbilder och vilken framtidssyn formulerades inom och i anslutning till de svenska framtidsstudierna? Vilka dilemman avsåg de lösa? Vilka kritiska respektive affirmativa perspektiv på välfärdssamhället uttryckte de? Jag ska i det följande besvara dessa frågor utifrån kapitlets källmaterial, dock i en något annorlunda ordning.

Det dilemma som analyserats i detta kapitel handlade om den tekniska utvecklingen. Sammantaget belystes ett förhållandevis brett spektrum av teknologier inom 70-talets framtidsstudier, såsom informationsteknologier, hushållsapparater, bilar och kärnkraft. Framtidsstudiernas teknikkritik rörde sig på två nivåer, vilka förvisso överlappade varandra. I flera inlägg vid symposiet *Människan i framtidens kommunikationssamhälle*, i Tarja Cronbergs och Inga-Lisa Sangregorios rapport *Innanför den egna tröskeln* och i Lars Ingelstams *Teknikpolitik* riktades fokus mot hur tekniken påverkade människors vardags-, arbets- och känsloliv. I *Teknikpolitik* och de båda framtidsstudierna ”Energi och samhälle” och ”Det sårbara samhället” belystes teknikens effekter på samhälls- och systemnivå, det vill säga den tekniska utvecklingens tendens att generera svåröverskådliga och starkt expertberoende komplex. Dessa komplex var problematiska ur både säkerhets- och demokratisynpunkt. Dilemmat bestod alltså i att den tekniska utvecklingen på båda dessa nivåer, den individuella och den samhälleliga, undergrävde välfärdssamhällets egna mål och principer. Tarja Cronberg och Inga-Lisa Sangregorios fastslog att de teknologier som byggt välfärdssamhället ”sannolikt minskat förutsättningarna för att möta de icke-materiella behoven av gemenskap och självförverkligande”.[570] Lars Ingelstam liknade efterkrigstidens samhällsutveckling ”vid en projektil som på något sätt skjutit förbi målet. Den tekniska utvecklingen som under 1900-talet ändå i stort sett varit på väg mot något ’frihetens rike’ för de många människorna, ser nu ut att snarare avlägsna sig från det.”[571]

Precis som i det förra kapitlet har vi här kunnat notera ett ambivalent förhållande mellan framtidsstudierna å ena sidan och socialdemokratin och välfärdssamhället å den andra. Teknikens dilemma sågs i sammanhanget som nära kopplat till socialdemokratins historia. I synnerhet *Teknikpolitik* var i mångt och mycket en uppgörelse med ett regeringsparti som lämnat fältet fritt åt de teknoindustriella

[570] Cronberg & Sangregorio 1978, s. 55.

[571] Ingelstam 1978, s. 45.

komplexen. Behovet av ett teknikkritiskt nytänkande inom arbetarrörelsen betonades. Samtidigt var de politiska förslag och framtidsbilder som formulerades som lösningar på teknikens dilemma omisskännligt präglade av, och ibland uttryckligen förankrade i, socialdemokratins och välfärdsstatens historia. Ingelstam var enligt egen utsago inspirerad av Ernst Wigforss, makarna Myrdal och Rudolf Meidner. Energiframtidsstudiens framtidsbild Sol-Sverige byggde på ett liknande idéfundament, vilket flera av dess författare ju också gärna underströk när de deltog i den bredare kärnkraftsdebatten: genom planering, statsinterventionism och *politisk* centralisering skulle man möjliggöra teknologisk decentralisering, och därmed även sociala värden som gemenskap, enkelhet och överskådlighet. Socialdemokratin var, menade man, bäst lämpad att initiera och genomföra en sådan förändringsprocess, både ideologiskt och sett till regeringserfarenhet.

Således byggde *Teknikpolitik* och *Sol eller uran* på samma utopiska framtidssyn som frilagts i de båda föregående kapitlen: den tekniska utvecklingen kunde och borde underkastas de politiska institutionerna och demokratiska beslut. Men i teknikens dilemma låg samtidigt en insikt om att tekniken i sig hade en formativ inverkan på politiska och sociala förhållanden, och att samhällets handlingsfrihet visavi tekniken var kringskuren. Passivitet eller undfallenhet från politiskt håll hade under decennier skapat självförstärkande strukturer och institutioner som man inte enkelt kunde frigöra sig från. Framtiden var till dels redan intecknad av redan fattade beslut eller icke-beslut, och endast formbar på längre sikt. Denna tanke låg exempelvis till grund för energiframtidsstudiens huvudbudskap att energipolitisk 'neutralitet' i praktiken måste innebära satsningar på de länge styvmoderligt behandlade förnyelsebara energikällorna. Samtidigt låg den också till grund för Lönnroths, Johanssons och Steens uppfattning att en energipolitisk omställning endast kunde ske långsiktigt och gradvis. I *Att välja framtid* och *How much is enough?* var själva utgångspunkten att Sverige hade en grundläggande handlingsfrihet vad gällde att forma samhällsutvecklingen, möjligen också i ett större, globalt perspektiv. I energiframtidsstudien problematiserades denna utgångspunkt.

Likväl handlade det för Ingelstam, Lönnroth och Grafström om att förändra välfärdssamhället med dess egna medel. Liksom i föregående kapitel har vi kunnat notera att detta synsätt utmanades av uppfattningen att det effektiva samhället och det goda livet i själva verket var oförenliga. När ett antal medlemmar från Centrum för tvärvetenskap recenserade *Teknikpolitik* såg de närmast unisont boken som ett uttryck för socialdemokratins vilja att vidmakthålla status quo. Ingelstam var för egen del noga med att framhålla skillnaden mellan sin föreslagna teknikpolitik och alternativrörelsens, som han såg det, vällovliga men orealistiska framtidsbilder. I kärnkraftsdebatten fylldes energiframtidsstudiens framtidsbild Sol-Sverige stundtals med ett delvis annorlunda innehåll än vad författarna möjligen hade tänkt sig. Skillnaderna bör inte överdrivas, men det är tydligt att den politiska centralisering som enligt Lönnroth, Johansson och Steen var en förutsättning för Sol-Sverige för många andra kärnkraftsmotståndare var en av det samtida

kärnkraftssamhällets främsta brister, och därmed något som inte kunde tänkas ingå i en alternativ framtid.

Ytterligare ett exempel återfinns i ”Det sårbara samhället”, där sociologen Mats Friberg pekade på att välfärdsstaten i sig var ett teknoindustriellt komplex, en oöverskådlig koloss som skapade fler problem än vad den kunde lösa. Ann-Kristin Wentzels avslutning i samma studie präglades å andra sidan av en deterministisk framtidssyn som kontrasterade mot såväl Fribergs bidrag som övriga publikationer som analyserats tidigare i detta kapitel. Wentzel beskrev framtiden som en hotfull och *extern* process som det sårbara samhället Sverige i bästa fall kunde anpassa sig till, men inte styra över. I nästa kapitel visar jag att denna framtidssyn, liksom Fribergs kritik mot välfärdsstatens trygghetssystem, återkom även i andra framtidsstudier kring 1980.

I en vidare utblick kan detta kapitels iakttagelser ställas i relation till den ofta framförda uppfattningen att 70-talet medförde en allmän pessimistisk vändning vad gällde prognoser och samhällsplanering. Som vi såg i avhandlingens forskningsläge har flera internationella verk om framtidsforskningens historia, såväl som mycket av den framtidshistoriska forskningen, gärna framhållit att 70-talets kriser och krisstämningar innebar slutet för det som Elke Seefried har kallat ”den korta drömmen om den styrbara framtiden”. Detta har i sin tur också fått förklara framtidsforskningens snabbt sjunkande status under detta och nästföljande decennium.[572] Föreliggande kapitel ska uppenbart inte läsas som en entydig invändning mot en sådan tolkning, men det komplicerar bilden. Framtidsstudierna teknikkritik inbegrep inte bara ett bekymrat ifrågasättande av den tekniska utvecklingen, utan också en diskussion kring möjligheterna att politiskt planera, styra och förändra densamma. Detta i kontrast till den optimistiska men deterministiska tekniksyn som tämligen allmänt brukar tillskrivas de närmast föregående decennierna.[573]

Framtidsstudiernas teknikkritik var alltså inte någon isolerad företeelse utan tvärtom en del av en mycket större internationell omvärderingsprocess av teknikens roll i samhället. Jag har framhållit flera exempel på detta, särskilt i kapitlets inledning. Jag gjorde här också en distinktion mellan två olika förhållningssätt enligt

[572] Se t.ex. Seefried 2017a; Seefried 2017b.

[573] Jag önskar här inte reproducera en alltför skarp eller förenklande polarisering mellan ett teknikoptimistiskt 50- och 60-tal och ett dito kritiskt 70-tal. Givetvis hade den tekniska utvecklingen, liksom den ekonomiska, sina skeptiker eller belackare även under den förstnämnda perioden. Den forskning som refererades till i kapitlets inledning talar emellertid tämligen entydigt för att det i den tidiga efterkrigstidens Sverige fanns en åtminstone utbredd diskurs om den tekniska utvecklingen som en potent och på det stora hela välgörande kraft i samhällsutvecklingen – vad Jonas Anshelm i anslutning till kärnkraften har benämnt ”industriell fatalism”. Som Thomas Ginner har visat innebar inte detta synsätt nödvändigtvis en naiv eller okritisk hållning till den tekniska utvecklingens konsekvenser. Det innebar dock en viss resignation inför tanken att det från politiskt håll skulle gå att styra denna utveckling i en grundläggande mening. Således medförde 70-talets teknikkritik åtminstone i detta avseende något nytt. Se Anshelm 2000, s. 60–61; Ginner 1988, s. 114–115, 130. Se även t.ex. Godhe 2003; Lundin 2008; Lundin & Stenlås 2010.

vilka tekniken förstås som över- respektive underordnad samhällsutvecklingen i övrigt. Om en sådan distinktion ter sig förlegad är detta ett resultat av den omvärderingsprocessen. Förutom en mer teknikkritisk samhällsdebatt, som åtminstone i Sverige framför allt kom att koncentreras till kärnkraftsfrågan, såg 70- och 80-talet framväxten av en rad nya forskningsdiscipliner som kännetecknades av dels en kritisk och relativiserande syn på teknik och vetenskap, dels ett intresse för den *ömsesidiga* påverkan mellan teknik, vetenskap och samhälle: *science and technology studies* (STS), *sociology of scientific knowledge* (SKS) och så vidare.[574]

[574] Se t.ex. David Edge, ”Reinventing the Wheel”, i Jasanoff et al 1995, s. 3–23; Harald Rohracher, ”Science and Technology Studies, History of”, i James D. Wright (red.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Amsterdam: Esevier, Inc. 2015, s. 200–205.

5 Internationaliseringens dilemma

Ett nationellt exportföretag i offentlig regi med vidhängande sjukstuga är väl den mest sannolika bilden av Sverige i den ekonomiska framtiden.

Svante Beckman, 1980.[575]

Vår traditionella syn på internationaliseringen som ett instrument för att riva skrankor mellan folken och på lång sikt främja freden i världen bör fortfarande ha fog för sig. Ändå måste vi självklart fråga oss hur de uppenbara konflikterna mellan internationaliseringens krav och våra värderingar och prioriteringar skall kunna lösas.

Arbetsgrupp från Arbetarrörelsens Internationella Centrum, 1981.[576]

Inledning

Av min empiri så här långt torde ha framgått att 70-talets framtidsstudier var allmänt präglade av en i samtiden växande global medvetenhet. Både *How much is enough?* och ”Resurser och råvaror” producerades mot bakgrund av den globala resursdebatten kring *The Limits to Growth*, oljekrisen och kraven på en ny ekonomisk världsordning. Även ”Energi och samhälle” och ”Det sårbara samhället” var förankrade i en internationell kontext, även om respektive projektgrupp avgränsade diskussionen till att huvudsakligen omfatta Sveriges framtid och handlingsmöjligheter. Men vid Sekretariatet för framtidsstudier bedrevs också flera projekt där internationalisering och interdependens – det ömsesidiga beroendet mellan länder och världsdelar – utgjorde själva huvudämnet. Detta sista empiriska kapitel handlar om de projekten.

I fokus för kapitlet står internationaliseringens dilemma, det vill säga ett förhållande som genomgående uppmärksammades i nämnda framtidsstudier: den på frihandel och amerikansk hegemoni baserade internationaliseringsprocess som Sverige varit en integrerad del av under efterkrigstiden, och som i mångt och mycket

[575] Beckman 1980, s. 76.

[576] Arbetsgruppens bidrag till framtidsstudien ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”. Se *Handlingsutrymme Samhällsbalans Rättvisa*, Stockholm: Arbetarrörelsens internationella centrum 1981, s. 18.

varit en förutsättning för välfärdssamhällets uppbyggnad, hade under de senaste åren kommit att framträda som ett hot. För det första tycktes världsmarknaden vid det här laget röra sig i riktning mot tilltagande ekonomisk instabilitet, sannolikt också politisk sådan. I viss utsträckning diskuterades här också en mer diffus men icke desto mindre reell dimension, det vill säga internationaliseringen som ett hot mot nationella och kulturella identiteter. För det andra beskar internationaliseringen och utlandsberoendet det nationella handlingsutrymmet. Som ekonomihistorikern Charles Maier har påpekat var detta särskilt problematiskt för regeringar och partier som under de gångna decennierna baserat sin ekonomiska politik på statsingripanden, planering och en växande offentlig sektor.[577] Precis som den tekniska utvecklingen innebar internationaliseringsprocessen med andra ord en utmaning mot den utopiska framtidssyn som från första början varit vägledande för de svenska framtidsstudierna.

Min analys i det följande är uppdelad i fem delkapitel. I återstoden av detta inledande delkapitel ger jag en kortfattad bakgrund till att man inom 70-talets framtidsstudier började intressera sig för internationaliseringen och dess konsekvenser för det svenska samhället. Jag tar här också spjärn mot tidigare forskning om 'det globalas' betydelse, både för framtidsforskningen generellt och för de svenska framtidsstudierna mer specifikt. Det andra respektive tredje delkapitlet handlar om framtidsstudierna ”Sveriges internationella villkor” (1975–78) och ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” (1978–82). Båda projekten anlade ett globalt perspektiv på Sveriges framtid och det senare av dem var på flera sätt en uppföljare till det förra. Det bör också noteras att båda, speciellt ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”, ger oss anledning att återvända till en fråga som var central i kapitel 3, det vill säga utvecklingsländernas krav på en ny ekonomisk världsordning. NIEO-agendan påverkade även det sena 70-talets diskussion om internationalisering, om än inte nödvändigtvis på samma sätt som några år tidigare. Min tes är att dessa båda framtidsstudier, jämfört med de som behandlats i tidigare kapitel, gemensamt visar på en förändrad förväntningshorisont och en förskjutning i riktning mot en deterministisk framtidssyn; uppfattningen att samhällsutvecklingen väsentligen formades bortom Sveriges gränser. Därmed aktualiserades frågor av ett mer defensivt slag. En sådan var huruvida Sveriges anpassning till den internationella utvecklingen kunde göras med välfärdssamhällets grundläggande principer och institutioner intakta. En annan fråga gällde vilka aspekter av samhällsutvecklingen som trots allt gick att påverka med traditionella politiska medel. Den här typen av diskussioner står också i fokus för det fjärde delkapitlet, vars huvudsakliga källmaterial utgörs av framtidsstudierna ”Prognoser och politisk framtidsplanering” (1977–80) och ”Omsorgen i samhället” (1978–82). Jag relaterar också dessa framtidsstudier till en större samhällelig kontext kring 1980: den fördjupade ekonomiska krisen, marknadsliberalismens genombrott och den växande

[577] Charles S. Maier, “'Malaise': The Crisis of Capitalism in the 1970s”, i Ferguson et al 2010, s. 42–43.

kritiken mot den offentliga sektorn. Det avslutande delkapitlet är i vanlig ordning en sammanfattning.

Omvärlden som löfte och hot

Vid millennieskiftet 2000 argumenterade Charles Maier i *American Historical Review* för att de växande globala beroendeförhållandena under 1900-talets sista decennier hade varit en minst lika betydelsefull vattendelare som exempelvis den industriella revolutionen eller något av de båda världskrigen. Kring 1970, menade han, hade ländernas och världsdelarnas ömsesidiga beroenden, framför allt i termer av handel och energiförsörjning, nått dithän att nationalstaten började förlora sin betydelse som garant för kollektiv säkerhet, liksom sin förmåga att bedriva en självständig ekonomisk politik. En ordning som åtminstone för västerländskt vidkommande varit rådande i drygt hundra år var tilländalupen.[578]

Artikeln var ett inlägg i en diskussion om hur det då utgående 1900-talet skulle historiseras. Poängen var att många mer vedertagna periodiseringar tenderade att dölja det epokgörande skiftet från vad Maier kallade territorialitet till interdependens. Redan under 70-talet fanns emellertid en växande insikt om detta skifte, och om den globala dimensionens betydelse mer allmänt. Det fanns många skäl till detta, varav jag redan har berört flera i andra kontexter: avkoloniseringen; détente; ökande turism och migration; miljömedvetandets framväxt och debatterna om globala frågor som energitillgångar och överbefolkning; handelns internationalisering; västvärldens ökade oljeberoende; utvecklingsländernas mobilisering för en ny ekonomisk världsordning.[579] Niall Ferguson har pekat på att decenniets ekonomiska utveckling medförde en ”shock of the global” i västvärlden, en plötslig insikt om den egna ekonomins sårbarhet och beroende av en oförutsägbar omvärld.[580] Samtidigt knöts också positiva visioner och föreställningar till det globala. Historikern Akira Iriye har till exempel visat att expansionen av NGOs under decenniet, och då främst sådana som engagerade sig för mänskliga rättigheter,

[578] Charles S. Maier, “Consigning the Twentieth Century to History: Alternative Narratives for the Modern Era”, *American Historical Review* 2000:3, s. 807–831.

[579] Se t.ex. Akira Iriye, *Global Community: The Role of International Organizations in the Making of the Contemporary World*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press 2002; Garavini 2012; Akira Iriye, “The Making of a Transnational World”, i Akira Iriye (red.), *Global Interdependence: The World after 1945*, Cambridge: Belknap 2014, s. 681–847; Macekura 2015; Selcer 2018; Christian Olaf Christiansen & Steven L.B. Jensen, “Histories of Global Inequality: Introduction”, i Christian Olaf Christiansen & Steven L.B. Jensen (red.), *Histories of Global Inequality: New Perspectives*, London: Palgrave 2019, s. 1–32; Christian Olaf Christiansen, “The Making of *Global Inequality*: A Conceptual History, 1945–1980”, *Contributions to the History of Concepts* 2021:2, s. 83–107.

[580] Ferguson 2010, s. 18, 20.

gav upphov till begreppet globalt civilsamhälle, en förmodad gemenskap bortom nationsgränser.[581]

Att Sekretariatet för framtidsstudier inom loppet av några få år initierade två omfattande projekt om Sveriges förhållande till omvärlden är mot denna bakgrund inte förvånande.[582] Sverige genomgick under efterkrigstiden en mycket snabb internationalisering: en ökande andel av landets industriprodukter exporterades; en ökande andel av konsumtionsvarorna importerades; en allt större del av industrin i Sverige kontrollerades av utländska företag; en allt större del av den svenskägda industrin var lokaliserad i utlandet. Det har ofta påpekats att internationell frihandel var en förutsättning för svensk tillväxt och välfärd under 50- och 60-talets rekordår, tillika ett centralt mål för svensk utrikespolitik under efterkrigstiden. Utbyggnaden av den offentliga sektorn på hemmaplan motsvarades således av en marknadsliberal hållning på global nivå.[583] Därtill hade Sveriges ställning som neutral, ekonomiskt och teknologiskt expansiv småstat en identitetsskapande funktion. Både Alf W. Johansson och Bo Stråth har argumenterat för att den svenska neutralitetspolitiken under efterkrigstiden blev en form av överideologi eller nationell ”självförståelse”, som Stråth uttrycker det.[584] Neutraliteten som självförståelse gick hand i hand med ”stoltheten över välfärdsstaten och den s k svenska modellen”, och formulerades utifrån ett socialdemokratiskt perspektiv.[585] Under 60-talet kom neutraliteten att ges en mer utåtriktad innebörd, då svensk utrikespolitik i anslutning till *détente* och avkoloniseringen genomgick ett skifte ”från anpassningsstrategi till förändringsstrategi”, med statsvetaren Hans Lödéns ord.[586] I den nya, så kallat aktiva utrikespolitiken ingick strävan efter mer rättvisa globala förhållanden. Begreppet småstat fick i detta sammanhang en positiv betydelse, då det markerade Sveriges oberoende av stormakterna och partitagande för tredje världens intressen. Även här var kopplingen mellan utrikespolitik och inrikespolitik – i bemärkelsen

---

[581] Iriye 2014, s. 737–739, 748, 750–752, 755–758. Se även Iriye 2002, s. 130–133, 134–148; Sylvia Walby, *Globalization and Inequalitites: Complexity and Contested Modernities*, London: Sage 2009, s. 233–238; Mazover 2012, s. 317–331.

[582] Behovet av att belysa detta tema underströks för övrigt redan i *Att välja framtid*, vilken bland annat menade att framtidsstudier om internationalisering ”skall omfatta flera alternativ, med tillhörande utvecklingar beskrivna (scenarios)”. Se SOU 1972:59, s. 61–62. Som vi ska se i nästa delkapitel kom detta önskemål att uppfyllas i och med projektet ”Sveriges internationella villkor”.

[583] Hans Lödén, *”För säkerhets skull”: Ideologi och säkerhet i svensk aktiv utrikespolitik 1950–1975*, Stockholm: Nerenius & Santérus 1999, s. 127, 155, 168–170, 215–220. Se även Birgit Karlsson, *Att handla neutralt: Sverige och den ekonomiska integrationen i Västeuropa 1948–1972*, Göteborg: Ekonomisk-historiska institutionen, Göteborgs universitet 2001; Hinnfors 2006.

[584] Johansson 2001; Bo Stråth, ”Neutraliteten som självförståelse”, i Almqvist & Glans 2001, s. 165–179.

[585] Bo Stråth, *Folkhemmet mot Europa: Ett historiskt perspektiv på 90-talet*, Stockholm: Tiden 1993, s. 205. Se även Johansson 2001, s. 202; Stråth 2001, s. 171; Lundin & Stenlås 2010, s. 6–9.

[586] Lödén 1999, s. 203.

byggandet av välfärdsstaten – tydlig. Lödén skriver att förändringsstrategin ”utmärks av att centrala socialdemokratiska värden som ’social rättvisa’ och ’jämlikhet’ i ökad utsträckning präglar svensk utrikespolitik. Tanken om ’den svenska modellen’ som ett internationellt föredöme är ett uttryck för visionen. Enligt denna tanke bidrar ökad kunskap i omvärlden om den svenska samhällsmodellen till att skapa en bättre och, därmed, säkrare värld också för Sverige.”[587] I ett läge då det egna välfärdsprojektet i mångt och mycket framstod som färdigt erbjöd engagemanget för tredje världen, främst uttryckt genom bistånds-, nedrustnings- och Vietnampolitiken, möjligheter till ideologisk förnyelse. Länge skapade denna hållning såväl politisk goodwill som lukrativa exportmarknader i tredje världen.[588] Att Sverige i början av 70-talet, som noterades i kapitel 3, gav ett för industriländer ovanligt starkt bifall åt NIEO-agendan ska ses mot denna bakgrund.[589]

Vid detta laget hade emellertid förutsättningarna börjat förändras. Med den ekonomiska krisen var det för Sveriges del oklart huruvida de senaste decenniernas ekonomiska och sociala landvinningar skulle kunna upprätthållas ens på hemmaplan, än mer huruvida det var möjligt, eller ens önskvärt, att exportera dem till andra delar av världen. Dessutom var oljekrisen och den ekonomiska krisen en kraftfull påminnelse om industriländernas beroende av såväl varandra som utvecklingsländernas råvarutillgångar. Det fanns därför en växande osäkerhet, inte bara gällande Sveriges framtida roll på den internationella arenan, utan likafullt gällande Sveriges möjligheter att överhuvudtaget forma sin egen framtid i enlighet med egna preferenser. Denna ovisshet skulle i mångt och mycket komma att prägla de framtidsstudier som analyseras i det följande.

Genom att lyfta fram hur internationaliseringen förstods som ett dilemma – som ett hot snarare än ett löfte – avviker jag i viss mån från tidigare forskning. Som vi såg i avhandlingens forskningsläge genomsyrades åtminstone den inriktning som Jenny Andersson benämner futurism, eller *futures studies*, av globala perspektiv, ofta med en utopisk klangbotten. Futurister betraktade gärna, liksom samtida ekosofer och miljöaktivister, världen som en sammanhängande helhet, vars alla

---

[587] Lödén 1999, s. 38. Om den aktiva utrikespolitiken, småstatsidentiteten och välfärdsstaten som utrikespolitisk identitetsmarkör, se även Stråth 1993, s. 198–204; Sten Ottosson, *Svensk självbild under kalla kriget: En studie av stats- och utrikesministrars bild av Sverige 1950–1989*, Stockholm: Utrikespolitiska Institutet 2003, s. 25–39; Ulf Bjereld, Alf W. Johansson & Karl Molin, *Sveriges säkerhet och världens fred: Svensk utrikespolitik under kalla kriget*, Stockholm: Santérus 2008, s. 147, 242–243. Om neutralitetens betydelse för 70-talets framtidsstudier, se Andersson & Westholm 2019, s. 47.

[588] Annika Berg, Urban Lundberg & Mattias Tydén, *En svindlande uppgift: Sverige och biståndet 1945–1975*, Stockholm: Ordfront 2021, s. 13, 269–270, 276–277. Se även Nils Andrén & Yngve Möller, *Från Undén till Palme: Svensk utrikespolitik efter andra världskriget*, Stockholm: Norstedt 1990, s. 77–82, 200–201; Lödén 1999, s. 100–101, 127–129, 182–183, 314–315; Ann-Marie Ekengren, *Olof Palme och utrikespolitiken: Europa och Tredje världen*, Umeå: Boréa 2005, s. 219.

[589] Lödén 1999, s. 321.

delar var ömsesidigt beroende av varandra. Futurismen beskrevs ofta uttryckligen som en tredje väg bortom polariseringen mellan öst och väst och nord och syd. Uppdraget blev därmed att formulera visioner av en gemensam framtid för hela mänskligheten. I en artikel tillsammans med den franska historikern Sibylle Duhautois har Andersson betonat att futurismen och efterkrigstidens tilltagande globala medvetenhet förstärkte varandra reciprokt: den förra närdes av den senare, samtidigt som futurismen producerade, spred och gav viss vetenskaplig trovärdighet åt globala framtidsbilder.[590] När efterkrigstidens framtidsforskare talade om ”the long-term” avsågs ofta en rumslig aspekt såväl som en temporal.[591]

Historikern Carl Marklund har i en artikel om 70-talets svenska framtidsstudier dragit en liknande slutsats. Han menar att dessa i hög grad formades av NIEO-agendan. Marklund utgår här från Lars Ingelstams och Göran Bäckstrands tidigare analyserade uppsats *How much is enough?*, samt just ”Sveriges internationella villkor” och ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”. I dessa arbeten spårar han framväxten av en ekologisk-ekonomisk diskurs, vilken framhävde såväl det moraliskt och miljömässigt nödvändiga som det långsiktigt lönsamma i att hjälpa tredje världen. Uppsatsen och de båda framtidsstudierna ska således ha gett uttryck för dels en framtidssyn som betonade Sveriges handlingsmöjligheter och inflytande, dels en framtidsbild av globalt samförstånd. NIEO-agendan tycktes kunna överflygla konflikten mellan öst och väst, samtidigt som den åtminstone på sikt lovade försoning och samarbete också mellan nord och syd.[592] Marklunds resonemang implicerar därmed en kontinuitet mellan 60-talets aktiva utrikespolitik och 70-talets framtidsstudier.[593] Eftersom även de senare underströk Sveriges möjligheter att agera som en positiv kraft på den globala arenan befäste de neutralitets- och småstatsidentiteten.

Jag pläderar i det följande för en annorlunda tolkning. Marklunds iakttagelse stämmer väl in på *How much is enough?,* vilket också framgick av kapitel 3, men däremot inte på de båda senare projekten. Som jag redan har påpekat vittnar tvärtom både ”Sveriges internationella villkor” och ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” om en förändring av framtidssynen; om en allt större upptagenhet vid olika typer av internationella risker och hotbilder, och en därtill relaterad förväntan om krympande handlingsfrihet. Vidare indikerar båda framtidsstudierna, i synnerhet ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”, att NIEO-agendan relativt snabbt förlorade sin lyskraft i svensk offentlighet.

Detta innebär att föreliggande kapitel däremot ligger mer i linje med historikern Glenda Slugas forskning om hur föreställningar om det internationella eller globala

---

590 Andersson & Duhautois 2016, s. 106–125; Andersson 2018, s. 151–183. Se även Schmidt Gernig 2002; Seefried 2017b.

591 Andersson & Westholm 2019, s. 44–45.

592 Marklund 2020.

593 Lödén 1999, s. 38.

förändrades under den aktuella perioden. Sluga menar att ett ”planetärt tänkande” med såväl dystopiska som utopiska konnotationer fick sitt genombrott tillsammans med miljöfrågorna på 60-talet. Fram emot slutet av 70-talet började emellertid denna idé om framtiden som ett för hela mänskligheten gemensamt projekt överflyglas av ett annat sätt att föreställa sig världen och det mellanstatliga umgänget: ”the importance and the relevance of the planetary was all but wiped out by interest in the global as a paradigm that refered to industry, commerce, and trade, the rise of multinationals, and the transnational, and the cross-border flows of money.” I denna det sena 70-talets ekonomiskt orienterade globaliseringsdiskurs ser Sluga ett begynnande genombrott för nyliberalismen.[594] Det var alltså i mångt och mycket denna senare diskurs som präglade de framtidsstudier som analyseras i det följande, även om det här huvudsakligen handlade om ett pessimistiskt snarare än optimistiskt perspektiv på den globala utvecklingen.

Globala scenarier

En gränsförflyttning

Bland de fyra första framtidsstudieprojekten som bedrevs i Sekretariatet för framtidsstudiers regi var ”Sveriges internationella villkor” det enda som förlades till en specifik akademisk institution, nämligen Historiska institutionen vid Lunds universitet. Projektledare var Sven Tägil, som var historiker i grunden men sedan 1975 hade en professur i empirisk konfliktforskning. Tanken att rekrytera historiker till en projektgrupp hade möjligen hela tiden funnits inom sekretariatet. Lars Ingelstam har i alla fall pekat på att man tidigt såg det historiska perspektivets värde för framtidsstudier.[595] Detta bekräftas också av att Birgitta Odén, som vi såg i kapitel 2, hade medverkat i *Att välja framtid*-utredningen tillsammans med bland andra just Ingelstam. Tägil, som kände Göran Bäckstrand sedan studentåren i Lund, tillhörde tillsammans med Odén en liten skara samhälls- och samtidsintresserade historiker

[594] Glenda Sluga, ”’Sleepwalking’ from planetary thinking to the end of the international order”, EUI working paper, San Domenico di Fiesole: European University Institute 2021, s. 1–6, citat på s. 6. Sluga har i ett tidigare sammanhang skildrat detta skifte med FN som studieobjekt. Se Glenda Sluga, *Internationalism in the Age of Nationalism*; Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2013, s. 118–140. Om det planetära tänkandets genombrott, se även t.ex. Höhler 2015; Selcer 2018. Se även kapitel 2, delkapitel Framtiden som en formbar helhet.

[595] Lars Ingelstam, ”Lars Ingelstam on the beginnings of the Institute for Futures Studies in Sweden”, föreläsning/ljudfil publicerad den 28/10 2013, https://www.iffs.se/kalendarium/iffs-play/lars-ingelstam-on-the-beginnings-of-the-institute-for-futures-studies-in-sweden-podcast/ (hämtning utförd den 8/12 2022).

på Lundainstitutionen.[596] I ”Sveriges internationella villkor”-gruppen ingick även Bo Huldt, Lars Niléhn och Rune Johansson från denna institution, samt Thomas Hörberg från statsvetenskapliga institutionen i Lund och Svante Iger från nationalekonomiska institutionen vid Stockholms universitet och Utrikespolitiska institutet. Syftet med studien var att utröna några möjliga globala utvecklingslinjer under de närmast kommande decennierna, med år 2000 som ungefärlig slutpunkt, samt att reflektera över Sveriges intressen, skyldigheter och handlingsutrymme i ljuset av dessa utvecklingslinjer. Utgångspunkten var att det globala systemet kännetecknades av tilltagande interdependens och komplexitet: världens stater och folk knöts allt tätare till varandra, inte bara i ekonomiskt hänseende utan också på det politiska, kulturella och ekologiska planet.[597]

Vi har tidigare konstaterat att man inom de statliga svenska framtidsstudierna gärna framhävde den egna verksamhetens subjektiva, normativa och politiska dimensioner på bekostnad av de vetenskapliga. Som jag argumenterade för i kapitel 2 var detta ett viktigt led i gränsdragningsarbetet gentemot den företrädesvis amerikanska ”establishmentfuturologi” som kritiserades i *Att välja framtid*, liksom även gentemot mycket av den framtidsforskning som sedan tidigare bedrevs inom det svenska försvaret och näringslivet.[598] ”Sveriges internationella villkor” innebar emellertid på flera sätt en viss förskjutning i riktning mot det vetenskapliga. Den av historiker dominerade projektgruppen uppvisade nämligen ett betydande intresse för de teoretiska och metodologiska aspekterna av att studera framtiden.[599] Om detta vittnar exempelvis en tidig promemoria av Lars Niléhn, i vilken han diskuterade Thomas Kuhns paradigmbegrepp och dess eventuella relevans för framtidsstudier. Framtidsforskare, konstaterade Niléhn, konstruerade i allmänhet framtidsbilder med utgångspunkt i den egna samtiden. Men var det möjligt att istället utgå från tänkta *kommande* – samhälleliga snarare än enbart vetenskapliga – paradigmskiften, och dessutom skissera hur framtiden skulle gestalta sig *bortom* och *till följd av* sådana

[596] Intervju med Sven Tägil 2/11 2022.

[597] Se t.ex. *Sveriges internationella villkor: Program för framtidsstudie om Sveriges roll i det internationella systemet*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1975, s. 8.

[598] SOU 1972:59, s. 13, 25–27.

[599] Som historiedoktorand i Lund i slutet av 50- och början av 60-talet hade Sven Tägil fostrats i den weibullska källkritiken, men senare kommit att förespråka en mer teoretiskt och samhällsvetenskapligt orienterad historieforskning som förmådde knyta an till aktuella problem och frågeställningar. Delvis parallellt med ”Sveriges internationella villkor” ledde han också projektet ”Stats- och nationsgränser som konfliktskapande/konfliktavledande faktorer”, vilket bland annat utmynnade i en samhällsvetenskapligt inspirerad teoretisk ram för analys av historiska gränskonflikter. I projektet ingick också Rune Johansson. Se intervju med Sven Tägil 2/11 2022. Se även Rune Johansson & Kim Salomon, ”Samtida historia – Sven Tägil och det svenska historikersamhället”, i Kristian Gerner, Rune Johansson, Klas-Göran Karlsson, Kerstin Nyström & Kim Salomon (red.), *Stat Nation Konflikt: En festskrift tillägnad Sven Tägil*, Höganäs: Bra Böcker 1996, s. 22–24. Se även Holmberg 2017, s. 293. Se även projektets slutrapport, Sven Tägil, Kristian Gerner, Göran Henriksson, Rune Johansson, Ingmar Oldberg & Kim Salomon, *Studying Boundary Conflicts: A Theoretical Framework*, Stockholm: Esselte 1977.

genomgripande förändringsprocesser? Han underströk att han i första hand inte avsåg förändringar på enstaka områden, t.ex. ekonomin, utan ”totala skiften”. Uppgiften kunde tyckas hopplös, men alternativet var å andra sidan framtidsstudier som begränsade sig till antingen kortare tidsperspektiv eller längre men statiska, och därmed föga sannolika, framtidsutsagor. Niléhn efterlyste vidare reflektioner, begreppspreciseringar och frågeställningar på temat.[600]

Även i slutrapporten *Sverige i världen* var intresset för själva hantverket framtidsstudier mer markerat än i de samtidiga projektens slutrapporter. Två kapitel, huvudsakligen författade av Niléhn, uppläts åt att redovisa studiens teoretiska, metodologiska och värderingsmässiga utgångspunkter, och åt att diskutera vilka vetenskapliga anspråk som kunde uppställas för det egna arbetet.[601] På den sistnämnda punkten siktade man, som också Gustav Holmberg har påpekat, högre än vad gruppen bakom *Att välja framtid* hade gjort några år tidigare. Visserligen föredrog även Tägils projektgrupp etiketten ”framtidsstudier” framför ”framtidsforskning” eller ”futurologi”. Men samtidigt poängterade gruppen att slutsatser rörande framtiden faktiskt ofta vilade på stadigare grund än slutsatser om det förflutna, och att ”kriterier som teoretisk konsistens, relevans för problemområdet, validitet och krav på tillräckligt underlag för hypoteser både kan och måste användas i framtidsstudier”. Såtillvida kunde också de senare trots allt ”göra anspråk på vetenskaplighet”.[602]

Dessa anspråk präglade också den vidare framställningen. Slutrapporten byggde på fyra scenarier eller framtidsbilder (någon strikt åtskillnad mellan begreppen gjordes inte), det vill säga fyra skiljaktiga tolkningar av hur den globala utvecklingen skulle kunna te sig på 20–30 års sikt.[603] De tvärvetenskapliga ambitionerna till trots var scenarierna inte i första hand frukten av gemensamma ansträngningar. Istället skrev Iger, Huldt, Hörberg och Johansson varsitt scenario. Samtidigt fanns ett övergripande metodologiskt ramverk i det att alla fyra utgick från två par av variabler som kunde antas forma den globala utvecklingen: internationalisering *eller* desinternationalisering i kombination med samarbete *eller*

---

[600] Lars Niléhn, ”Framtidsstudier och paradigmskiften – inledande presentation”, promemoria daterad 1975–11–25, s. 3–7, citat på s. 6, Sekretariatet för framtidsstudiers arkiv, volym 3, *Arbetsgruppen Sveriges internationella villkor, 1973–1978*, mappen ”Övriga minnesanteckningar 1975–1979, även odaterade”.

[601] Bo Huldt, Thomas Hörberg, Svante Iger, Lars Niléhn & Sven Tägil, *Sverige i världen – tankar om framtiden. Slutrapport från projektgruppen ”Sveriges internationella villkor”*, Stockholm: LiberFörlag, Sekretariatet för framtidsstudier 1978. Liksom Niléhn alltså hade skrivit dessa delar hade övriga författare, som vi snart ska se, ansvar för varsitt av de resterande kapitlen. Vem som skrivit vad framgick dock endast av slutrapportens inledning. Rapporten var således inte upplagd som en antologi, varför jag heller inte kommer att behandla den som en sådan här i fotnoterna. I brödtexten kommer jag däremot konsekvent att hänvisa till de olika författarnas respektive bidrag.

[602] Huldt et al 1978, s. 25–26. Se även Holmberg 2017, s. 286–288.

[603] Huvudscenarierna var fyra till antalet, men som vi ska se inkluderade ett par av författarna också alternativa, mindre utförliga scenarier.

konflikt. Scenariernas grad av sannolikhet eller önskvärdhet tog man inte ställning till. Syftet med detta tillvägagångssätt var, som Sven Tägil senare skulle framhålla, att i möjligaste mån minska just den subjektiva faktorns betydelse på ett fält som oundvikligen präglades av ett stort mått av hypotetiska resonemang.[604]

Vi bör emellertid inte förväxla anspråk på att göra något så när sakliga och trovärdiga framtidsförutsägelser å ena sidan med anspråk på att också kunna påverka framtiden å den andra. För att återvända till Holmbergs observation i det förrförra stycket är det alldeles riktigt att Myrdalgruppen i *Att välja framtid* hade betonat den osäkerhet och subjektivitet som framtidsstudier oavlåtligen var behäftade med. Men som jag visade i kapitel 2 var Myrdalgruppen likväl optimistisk inför det svenska välfärdssamhällets möjligheter att forma sin egen framtid. Med *Sverige i världen* var förhållandet närmast det omvända: något mer framskjutna ambitioner vad gällde att *analysera* framtiden, åtminstone med avseende på generella utvecklingstendenser, samsades med nedtonade anspråk på att *styra* över densamma. Även det sistnämnda kan förvisso ses som en naturlig följd av den delvis nya typ av gränsdragningsarbete jag här pekat på, där framtidsstudiernas vetenskapliga dimensioner alltså tog plats på bekostnad av de politiska. Frånvaron av politiska visioner eller handlingsrekommendationer var emellertid också helt i linje med hur den globala omgivningen och framtiden tolkades av projektgruppens medlemmar.[605]

Begrepp som interdependens och internationalisering aktualiserade nämligen frågor om i synnerhet små staters framtida förutsättningar för självbestämmande, och om huruvida nationalstaten överhuvudtaget var möjlig eller önskvärd på sikt. Ingetdera framstod som givet för projektgruppens medlemmar. Som noterades i en tidig programskrift kunde insikten om interdependens visserligen ge näring åt ett allmänt globalt medvetande och därmed utmana förhärskande ekonomiska och sociala skiljelinjer och hierarkier.[606] Samtidigt gav den också upphov till en fundamental osäkerhet inför framtiden i den meningen att de globala beroendena tycktes vara en outsinlig källa till möjliga utvecklingsriktningar. Detta påpekades bland annat i ett föredrag med rubriken ”Blir det någon framtid?”, som Bo Huldt höll i anslutning till projektet. Publiken eller sammanhanget framgår inte av Huldts manuskript, men att döma av den förhållandevis pedagogiska tonen kan det mycket väl ha rört sig om någon form av intresserad allmänhet. Huldt urskilde här ett antal händelser eller kriser som ur en svensk eller västerländsk synvinkel ”på olika sätt förvandlat efterkrigstidens ändå i huvudsak optimistiska perspektiv på människans framtid till något mycket mörkare och osäkrare”: Vietnamkriget; *The Limits to Growth*; oljekrisen; Indiens atombomb; den tilltagande konfrontationen mellan

---

[604] Sven Tägil, ”Vad kan forskarna veta om framtiden?”, *Internationella Studier* 1979:1, s. 40–43.

[605] En parallell kan här dras till hur jag tidigare har tolkat den samtidiga framtidsstudien ”Resurser och råvaror”. Se kapitel 3, delkapitel Resurser och råvaror i en delad värld.

[606] *Sveriges internationella villkor* 1975, s. 8.

industriländer och utvecklingsländer. Med denna snåriga internationella kontext för ögonen tycktes det endast vara i själva ovissheten och okunskapen som en strimma hopp stod att finna – för möjligheten fanns ju trots allt ”att vi kanske är på något sätt blinda, att vi stirrar på fel saker, och att det kanske inte är så lätt att se vart ’framtidens skugga’ pekar”. Historikern Huldt drog en parallell till hur många av senmedeltidens lärda tyckt sig leva i en värld av upplösning, sönderfall och elände, olyckligt ovetandes om att en guldålder av renässans, reformation och vetenskapliga framsteg väntade alldeles runt hörnet.[607] Denna öppna men olycksbådande förväntningshorisont präglade också scenarioarbetet i *Sverige i världen*, vilket vi ska se i de följande avsnitten.

Som tidigare nämnts utgick samtliga scenarier i slutrapporten från två begreppspar. I min läsning framstår samarbete/konflikt som överordnat internationalisering/desinternationalisering i den meningen att det förstnämnda begreppsparet tycktes tillskrivas en större förändringspotential både på global och nationell nivå. I rapportens samarbetsscenarier fanns ett visst mått av kontinuitet och stabilitet – oavsett om samarbete förenades med internationalisering eller desinternationalisering. Omvänt tycktes konfliktscenarierna implicera ett skarpare brott mellan erfarenhet och förväntan och ett mer eller mindre fullständigt omkullkastande av det Sverige som tagit form under efterkrigstiden – oavsett om konflikterna utspelade sig i internationaliseringens eller desinternationaliseringens tecken. Detta har också fått bestämma min disposition i det följande: de båda samarbetsscenarierna, signerade Svante Iger respektive Rune Johansson, behandlas i nästa avsnitt; de båda konfliktscenarierna, signerade Thomas Hörberg respektive Bo Huldt, i avsnittet därefter. Hörbergs scenario berörs ytterst kortfattat, då det endast i liten utsträckning diskuterade *Sveriges* framtida roll och handlingsmöjligheter.[608] Efter dessa två huvudsakligen refererande och oundvikligen något vittfamnande avsnitt summerar jag de olika scenarierna, parallellt med vissa utblickar mot projektledaren Sven Tägils slutkapitel. Ett avslutande avsnitt analyserar sedan de mediala reaktionerna på rapporten.

Välfärdssamhällen för 2000-talet

Ekonomen Igers scenario, om internationalisering och samarbete, framstod som det mest överraskningsfria såtillvida att det byggde på en extrapolering av 70-talets makroekonomiska tendenser. Iger förutsatte sålunda att ekonomisk tillväxt förblev ett centralt strävansmål för regeringar världen över. Kapitalismens tendenser till centralisering, specialisering och kapitalkoncentration framtvingade under de

[607] Bo Huldt, ”Blir det någon framtid?”, föredragsmanuskript daterat 1976–77, Sekretariatet för framtidsstudiers arkiv, volym 4, *Arbetsgruppen Sveriges internationella villkor, 1974–1976*, mappen ”Arbetspromemorior 1975–1977”.

[608] Huldt et al 1978, s. 148–199.

kommande decennierna en ”trilateral” världsordning, dominerad av USA, Japan och ett växande EG, samt ett antal multinationella företag. Den trilaterala världsordningen var fredlig men präglad av hård internationell konkurrens och långtgående internationell arbetsdelning. Den ständiga jakten på nya teknologiska innovationer blev allt mer central.

Det grundläggande dilemmat, som Iger också uppmärksammade i delrapporten *Den svenska ekonomins internationalisering – Drivkrafter och utvecklingsmönster* (1977), var att den förvisso tillväxtgenererande internationaliseringen skedde på villkor som enskilda nationer inte kunde påverka, speciellt inte mindre sådana. Inte endast den ekonomiska handlingsfriheten beskars, utan också den politiska.[609] Småstaters anpassning till den trilaterala världsordningens giganter kunde antingen ske genom att karva ut smala men lönsamma nischer inom kunskapsintensiv, teknologiskt avancerad produktion, eller genom att bli en billig leverantör av råvaror eller andra klassens teknik. Det förra alternativet framstod för Iger som det mer realistiska för Sveriges vidkommande, men det skulle inte bli enkelt. Å ena sidan förutsatte detta alternativ ”att kapitalets lönsamhet kan upprätthållas samtidigt som löntagarnas levnadsstandard […] kan vidmakthållas eller ökas”. Å andra sidan medförde den hårdnande internationella konkurrensen att förutsättningarna för ekonomisk tillväxt försämrades, jämfört med vad som varit fallet under decennierna efter andra världskriget. Lösningen bestod för Iger i en form av ”plankapitalism”. Dels fordrades långsiktiga offentliga satsningar i den avancerade teknologiska produktionen. Dels kunde den allmänna levnadsstandarden enklast upprätthållas genom att den privata konsumtionen effektiviserades och kollektiviserades, åtminstone på vissa nyckelområden. Intressant nog lyfte Iger här fram tre förslag som alla lanserats i Bäckstrands och Ingelstams *How much is enough?* några år tidigare, dock utan att hänvisa till densamma: omfattande satsningar på kollektivhus istället för enfamiljshus; på kollektivt disponerade fritidshus istället för privata sådana; på kollektivtrafik istället för privatbilism.[610] Hos Bäckstrand och Ingelstam hade dessa förslag varit tidiga steg i vad man hoppades skulle bli en omfattande global förändringsprocess.[611] För Iger var de snarare medel för anpassning till en framtida världsordning som tycktes ha mycket gemensamt med den samtida världsordning som Bäckstrand och Ingelstam kritiserat, åtminstone sett till de grundläggande ekonomisk-politiska principerna.[612] Igers tanke om att staten måste ta ett betydligt större ansvar än tidigare för att upprätthålla en för näringslivet och medborgarna acceptabel tillväxtnivå skulle senare också dyka upp i flera bidrag till

---

[609] Svante Iger, *Den svenska ekonomins internationalisering – Drivkrafter och utvecklingsmönster,* Stockholm: Projektgruppen Sveriges internationella villkor, Sekretariatet för framtidsstudier 1977, s. 1, 7–8, 13–14, 111–112, 120–124.

[610] Huldt et al 1978, s. 75–79, citat på s. 79.

[611] Bäckstrand & Ingelstam 1976. Se även kapitel 3, delkapitel En uppsats och en debatt om ett annorlunda Sverige, avsnitt ”’How much is enough?`’”.

[612] Huldt et al 1978, s. 76.

den uppföljande framtidsstudien ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”. Mer om denna i nästa delkapitel.

Rune Johanssons scenario kretsade istället kring desinternationalisering och samarbete. Den inbromsning av den ekonomiska tillväxten som inletts under 70-talet antogs här inte hanteras genom internationalisering, i betydelsen omfattande global handel, konkurrens och arbetsfördelning. Istället fördjupades och fortgick krisen till en punkt där även i-länderna började eftersträva ekonomiskt oberoende och självförsörjning, precis som u-länderna gjort under 60- och 70-talet. Isolationistiska och protektionistiska strävanden gjorde sig gällande världen över och internationella institutioner som FN försvagades. Fram emot slutet av 80-talet skulle dock globala frågor som miljöförstöring, klimatförändringar och nedrustning komma att framstå som allt mer akuta, och därmed återigen nödvändiggöra vissa internationella samarbetsorgan och överenskommelser. Johannsons scenario utmynnade således i en slags syntes: en framtid av starka och till stor del oberoende nationalstater, vilka dock upprätthöll långtgående samarbeten på vissa nyckelområden. Han var samtidigt noga med att understryka att denna utvecklingsriktning, särskilt initialt, skulle medföra svåra ekonomiska påfrestningar och standardsänkningar, inte minst för ett litet, exportberoende land som Sverige. Även denna faktor aktualiserade behovet av en stark stat, som dämpade de värst drabbade samhällsgruppernas umbäranden.[613]

I motsats till Iger lade Johansson tonvikten på politiska och kulturella faktorer snarare än ekonomiska. En betydande del av hans bidrag till *Sverige i världen* uppläts åt att diskutera vad han såg som en tänkbar framtida konsekvens av efterkrigstidens internationaliseringsprocess, nämligen en växande folklig nationalism i västvärlden. Nationalismen förstods alltså som en reaktion mot de kulturella, sociala och socialpsykologiska problem som internationaliseringen hade genererat. Sålunda tänkte han sig också nationalismen som en *förutsättning* för, mer än en konsekvens av, den renässans för självförsörjning och protektionism som postulerades i hans scenario. Själva den ekonomiska krisen ägnade han däremot relativt lite uppmärksamhet.

I delrapporten *Kulturella beroenden* (1976) hade Johansson noterat att den västerländska kulturkretsen utmärkte sig genom sin utvecklingsoptimism och sitt markerade fokus på materiella värden. Detta drag hade stärkts under efterkrigstiden, då ekonomisk tillväxt helt kommit att prioriteras i politiken, och standardhöjningar och konsumtion även på ett mer personligt plan närmast kommit att likställas med mänsklig välfärd och behovstillfredsställelse. Det låg numera inbäddat i själva samhällsstrukturen och reproducerades via massmedier. Det var här inte fråga om att ifrågasätta värdet av den imponerande utveckling som därmed möjliggjorts, betonade Johansson, men det fanns goda skäl att fråga sig ”vad som händer i ett samhälle, där centrala värderingar kretsar kring höjning av den materiella standarden, om det visar sig att den ekonomiska tillväxten i Västerlandet av olika

[613] Huldt et al 1978, s. 200–254.

skäl inte kan upprätthållas utan förbyts i sin motsats". Om den ekonomiska tillväxten fortsatte att stagnera som under 70-talet, vilket hans scenario alltså byggde på, var det rimligt att anta att nationalismen skulle fylla en kompensatorisk funktion. Materiella försämringar i kombination med kvardröjande förväntningar på ständiga standardhöjningar skulle i så fall skapa ett utbrett missnöje, som nationalismen med sina synbart enkla och konkreta identifikationsmönster sannolikt skulle kunna kanalisera bättre än någon annan ideologi eller tankeströmning. Men Johansson tänkte sig samtidigt också nationalismen som en respons på ett än djupare liggande missnöje med de senaste decenniernas samhällsutveckling. Dels ett för många stressigt och otillfredsställande arbetsliv, likaledes torftiga boendemiljöer, ett alltför högt uppskruvat förändringstempo i samhället och allt sämre förutsättningar för att uppleva gemenskap eller samhörighet. Dels själva internationaliseringsprocessen som sådan, vilken på ett kulturellt eller socialpsykologiskt plan kunde uppfattas som ett hot mot den egna identiteten.[614]

Johansson betraktade uppenbart denna möjlighet som ett tveeggat svärd. En växande nationalism kunde å ena sidan mycket väl tänkas bli en hämsko i de internationella samarbeten som trots allt skulle bli nödvändiga i framtiden. Den kunde också tänkas slå över i rasistiska yttringar mot Sveriges invandrade befolkning. Å andra sidan erbjöd nationalismen värden och gemenskapsformer som marginaliserats i de senaste decenniernas samhällsutveckling. På ett mer övergripande politiskt plan innebar nationalismens och nationalstatens renässans att Sverige – och övriga länder – återfick en del av det som gått förlorat i samma process, det vill säga sin handlingsfrihet.[615]

Iger och Johansson gjorde som synes olika tolkningar av själva huvudbegreppet samarbete. Även i övrigt fanns uppenbara skillnader mellan deras framtidsbilder. I Igers förutsattes 70-talets ekonomiska kris vara ekonomiskt och politiskt hanterbar, och den ekonomiska tillväxten förbli en global ledstjärna. I Johanssons framtidsbild skedde däremot en mer djupgående värderingsförändring, inte bara på grund av tillväxtens avtagande utan också till följd av en utbredd motvilja mot internationaliseringsprocessen som sådan. I båda fallen antogs emellertid det svenska välfärdssamhället trots allt överleva den globala turbulensen, delvis i kraft av sina egna traditioner. Iger underströk att Sverige hade goda historiska förutsättningar för den plankapitalism han skisserade: här fanns sedan länge en tradition av samverkan mellan stat, näringsliv och löntagare, och därmed också en allmänt fördomsfri inställning till långtgående statliga ingripanden i ekonomin.[616] På ett liknande sätt påminde Johanssons beskrivning av framtidens nationalstater om hur den socialdemokratiska välfärdsstatens framväxt under 1930-talet något

[614] Rune Johansson, *Kulturella beroenden: Sverige – världen – framtiden,* Stockholm: Projektgruppen Sveriges internationella villkor, Sekretariatet för framtidsstudier 1976, s. 16–18, citat på s. 18. Se även Huldt et al 1978, s. 215–220.

[615] Huldt et al 1978, s. 250, 254.

[616] Huldt et al 1978, s. 75–76.

schablonmässigt brukar återges: en period av ekonomisk kris och social oro väckte ”ett starkt tryck på statsmakten att ingripa”. Stabilitet återvanns därefter i takt med att ”ett ökat mått av centraldirigering” gjorde sig gällande.[617] I båda fallen var ”samarbete” alltså en garant för ett mått av stabilitet och kontinuitet.

Både Iger och Johansson inkluderade emellertid också varsitt alternativt, mindre elaborerat scenario i projektets slutrapport. Dessa överlappade varandra såtillvida att båda tog avstamp i det tidiga 70-talets debatt om den ekonomiska tillväxtens fysiska eller ekologiska gränser, vilken presenterades mer ingående i kapitel 3. Den främsta kunskapskällan var i detta fall meteorologen Henning Rodhes delrapport till projektet, *Ekologiska beroenden* (1976), vilken behandlade de klimat- och miljömässiga konsekvenserna av fortsatt ekonomisk tillväxt.[618] I de båda alternativa scenarierna blev följderna av miljöförstöring och klimatförändringar kring millennieskiftet så pass allvarliga att de framtvingade långtgående globala samarbeten i fråga om miljölagstiftning, energiförsörjning och livsmedelsproduktion. Likaså föranledde de omfattande värderingsförändringar: de idéer som under 70-talet främst kommit att förknippas med miljö- och alternativrörelsen blev till allmängods. I linje med detta antog Johansson i sitt alternativa scenario dessutom att världens nationalstater skulle upplösas och ersättas av mindre, självstyrande och självförsörjande enheter. Desinternationalisering innebar i detta fall också decentralisering på nationell nivå.[619]

Genom dessa alternativa framtidsbilder visade Iger och Johansson att en mer oförutsägbar och omvälvande global utveckling än den som skisserats i deras respektive huvudscenario var om inte sannolik så åtminstone fullt tänkbar. Ett sådant antagande kan också sägas ha legat till grund för slutrapportens båda andra framtidsbilder.

Ett farväl till ”de tre decennierna efter 1945”

Dessa två scenarier byggde istället på att återkommande ekonomiska kriser, kärnvapenspridning, sinande naturresurser och klimatförändringar på sikt skulle leda till omfattande internationella konflikter. I Thomas Hörbergs fall skedde detta i kombination med desinternationalisering, i Bo Huldts med internationalisering. Den förre skrev fram en utveckling i vilken det kalla krigets bipolaritet ersattes av en mer diffus och osäker geopolitisk ordning, i vilken de för tillfället mest

[617] Huldt et al 1978, s. 252–253.

[618] Henning Rodhe, *Ekologiska beroenden: Några aspekter på Sveriges ekologiska beroende av omvärlden*, Stockholm: Projektgruppen Sveriges internationella villkor, Sekretariatet för framtidsstudier 1976.

[619] Huldt et al 1978, s. 79–84, 244–249.

välbeväpnade staterna dikterade villkoren i avgränsade regioner. Hur denna utveckling skulle påverka Sverige specifikt diskuterades dock relativt kortfattat.[620]

Huldt framtidsbild förutsatte å ena sidan ökande samarbete och ömsesidiga beroenden *inom* regioner eller världsdelar, å andra sidan öppna militära konflikter *mellan* desamma. Framtidens stora konflikt utspelade sig längs antingen öst-/västaxeln eller nord-/sydaxeln. I det förstnämnda fallet tänkte sig Huldt successivt upptrappade motsättningar, påeldade av ekonomiska kriser och social oro inom båda blocken. Kring 1990 övergick motsättningarna i öppen konflikt, främst på grund av ett närmande mellan Väst- och Östtyskland. Ett fullskaligt kärnvapenkrig kunde knappast uteslutas.[621] I det senare fallet övergick den politiska och ekonomiska mobilisering som u-länderna inlett under 70-talet, i kombination med sinande naturresurser, klimatförändringar och kärnvapenspridning, i öppet krig mot de gamla kolonialherrarna och deras bundsförvanter. På sikt splittrades tredje världen, varvid regionala maktcentrum växte fram i Latinamerika, Afrika och Asien. Vissa av de fattigaste staterna förblev lojala med USA och Västeuropa, men blev därmed också en grogrund för militanta befrielserörelser.[622]

Inför denna förväntningshorisont framstod den svenska efterkrigstiden som ett passerat stadium, och många av de erfarenheter som ackumulerats under perioden som irrelevanta. Huldt poängterade att framtida konflikter, oavsett om de utspelade sig mellan öst och väst eller nord och syd, för Sveriges del skulle innebära det definitiva slutet på den samhällsutveckling som präglat ”de tre decennierna efter 1945” – en periodisering som han återkommande hänvisade till.[623] Detta gällde först och främst utrikespolitiskt. Huldt tog här avstamp i en diskussion om Sveriges neutralitet, småstatsroll och aktiva utrikespolitik. Hans egen delrapport hade analyserat Sveriges agerande i FN, och särskilt lyft fram den både politiskt och handelspolitiskt attraktiva medlarroll landet anammat under efterkrigstiden, i synnerhet under Olof Palmes regeringstid.[624] Relevant i detta sammanhang är också en annan delrapport till framtidsstudien, *Sverige sett utifrån: Reflexioner från några svenskar i utrikestjänst* (1976). Dag Sebastian Ahlander, tidigare ambassadsekreterare i Hanoi, Nairobi och Genève, underströk här det problematiska i Sveriges dubbelroll som å ena sidan progressivt, neutralt föredöme, å andra sidan ett av jordens mest välbärgade länder. Han spådde att denna dubbelroll skulle leda

[620] Huldt et al 1978, s. 148–199.

[621] Huldt et al 1978, s. 94–114.

[622] Huldt et al 1978, s. 114–136.

[623] Huldt et al 1978, s. 139.

[624] Bo Huldt, *Sverige och Förenta Nationerna – historia och framtidsperspektiv,* Stockholm: Projektgruppen Sveriges internationella villkor, Sekretariatet för framtidsstudier 1976.

till skärpta motsättningar i förhållande till tredje världen.[625] I sitt bidrag till *Sverige i världen* argumenterade Huldt för att den aktiva utrikespolitiken väsentligen varit en produkt av en för Sverige sällsamt gynnsam historisk konjunktur under de tre gångna decennierna: exempellös ekonomisk tillväxt i kombination med en bipolär men förhållandevis stabil världsordning. Den upptrappade konfliktnivå som Huldts scenario byggde på skulle dock tvinga Sverige att mer öppet ta parti för den i-landsklubb som man förvisso redan tillhörde, i praktiken om än inte alltid i retoriken.

Brottet med de tre decennierna efter 1945 gällde också på ett än mer grundläggande plan. I konfliktscenariot hotades själva det välfärdssamhälle som utgjort en förutsättning för den aktiva utrikespolitiken, för även om man tänkte sig att Sverige ännu en gång skulle kunna hålla sig utanför de direkta krigshandlingarna var landet idag på alla plan så mycket mer beroende av omvärlden än vad det varit under den första halvan av 1900-talet.[626] Som framför allt denna senare aspekt indikerar tjänade Huldts framtidsbild främst till att blixtbelysa ett *samtida* internationaliseringens dilemma, som alltså skulle få konsekvenser även om de storskaliga konflikterna trots allt uteblev i framtiden:

> Redan själva internationaliseringsprocessen innebär problem. I vilken form internationaliseringen än sker – som det stegvisa resultatet av en kedja av transnationella processer och en ekonomisk och kulturell integration eller som resultatet av medvetna och planerade politiska beslut – så betyder den ökat internationellt beroende, inskränkningar i den nationella handlingsfriheten och minskade möjligheter att föra en 'egen' politik – allt detta visserligen på sikt, men likväl obönhörligen. Konsekvenserna av det vi kallar internationalisering kommer att bli en omstöpning av det svenska samhället – alldeles oavsett de konfliktrisker som här tidigare berörts.[627]

Det var likaså tydligt att Huldt med ”omstöpning” även avsåg en redan sedan länge pågående process. Precis som Rune Johansson i sitt bidrag pekade han på att Sverige under de senaste decennierna hade sett en anmärkningsvärd ökning av det materiella välståndet, men i gengäld också sekularisering, normupplösning och stigande anspråk på standardhöjningar: ”Internationaliseringsprocessen är till sin karaktär subversiv i så måtto att den underminerar den nationella identiteten och hotar att ersätta en viss typ av lojalitet med nya band.”[628] Det var naturligtvis viktigt att fråga sig vilka verkningar denna utveckling kunde tänkas ha i en framtid där globala

---

[625] Dag Sebastian Ahlander & Bo Kjellén, *Sverige sett utifrån: Reflexioner från några svenskar i utrikestjänst*, Stockholm: Projektgruppen Sveriges internationella villkor, Sekretariatet för framtidsstudier 1976, s. 5–9, 19–26, 39–40, citat på s. 7.

[626] Huldt et al 1978, s. 136–140.

[627] Huldt et al 1978, s. 140.

[628] Huldt et al 1978, s. 144.

konflikter skapade handelsblockader och försörjningsproblem, påpekade Huldt. I kulturellt, socialt och politiskt hänseende var det inte självklart att det moderna välfärdssamhället Sverige stod bättre rustat för sådana svårigheter än det tidiga 1900-talets så kallade ”befästa fattighus”.[629]

Summan av scenarierna

I projektledaren Sven Tägils avslutande kommentarer i slutrapporten ställdes Sveriges framtid på den globala arenan mer explicit i blickpunkten. Tägil utgick från tre samhälleliga värden, vilka enligt hans förmenande hade präglat Sverige och dess umgänge med omvärlden under de senaste decennierna, och sannolikt också skulle ses som allmänt eftersträvansvärda för överskådlig framtid: global solidaritet, materiellt välstånd och nationell säkerhet.[630] Tonvikten lades på de motsättningar som kunde tänkas uppstå mellan dessa värden i framtiden, även om de hittills under efterkrigstiden kunnat samexistera. I framtiden torde exempelvis global solidaritet fordra en del materiella uppoffringar från det svenska folkets sida.[631] Med hänvisning till den här typen av komplikationer efterlyste Tägil, i en formulering som kunde ha varit hämtad ur *Att välja framtid*, en ”[ö]ppen debatt om framtida utvecklingsalternativ”, som ”ger oss en chans att medan tid är verkligen välja den framtid vi vill sträva mot”.[632] Långsiktiga framtidsfrågor måste ges mer utrymme i tidningar, radio och tv, och inte minst i utbildningsväsendet. På parlamentarisk nivå föreslog Tägil införandet av ”ett ’konsekvensdepartement’”, som analyserade de långsiktiga verkningarna av politiska beslut, liksom av ”en ’framtidsombudsman’”, som tillvaratog kommande generationers intressen.[633]

Att Tägil valde en friare diskussion framför en mer ingående sammanfattning är begripligt med tanke på att slutrapportens fokus på en mångfald av delvis skiljaktiga, delvis överlappande scenarier oundvikligen gav den en viss spretighet. Med hänsyn till avhandlingens frågeställning kan emellertid några generella iakttagelser göras.

Först och främst kan konstateras att samtliga scenarier i slutrapporten gav uttryck för en förväntan om att den stabila ekonomiska tillväxt och de kontinuerliga materiella standardhöjningar som Sveriges och västvärldens befolkningar vant sig vid utgjorde ett passerat historiskt stadium. De mest uppenbara exemplen är Igers

---

[629] Huldt et al 1978, s. 143–144. Beträffande citatet, jfr. Zeth Höglund, Hannes Sköld & Fredrik Ström (red.), *Det befästa fattighuset: Antimilitaristisk och socialistisk handbok*, Mölndal: Partisan 1971 (1913).

[630] Huldt et al 1978, s. 257–258.

[631] Huldt et al 1978, s. 262–263.

[632] Huldt et al 1978, s. 284. Jfr. SOU 1972:59, s. 11–12. Se även kapitel 2, delkapitel Framtiden som en formbar helhet.

[633] Huldt et al 1978, s. 280–281.

och Johanssons alternativa framtidsbilder, där tillväxten stötte emot sina egna fysiska gränser och mänskligheten fann sig på tröskeln till en global ekologisk kollaps, liksom Huldts och Hörbergs scenarier, där krig och konflikter blev en bromskloss för internationell frihandel. Men detsamma gällde också Igers och Johanssons båda samarbetsscenarier, vilka annars föreföll implicera jämförelsevis modesta förändringar av det svenska samhället. Igers ”plankapitalism” inbegrep, som vi har sett, resurshushållning och en tyngdpunktsförskjutning från privat till kollektiv konsumtion. I Johanssons framtidsbild, där starka nationalstater i första hand såg om det egna huset, torde protektionism och andra handelshinder rimligen medföra liknande prioriteringar. Dessutom förutsatte denna framtidsbild att de tendenser till stagnerande tillväxt som kunnat skönjas under 70-talet fortskred under kommande decennier.

Den sistnämnda aspekten underströks även av Tägil i dennes slutord: inget av de scenarier som presenterades i slutrapporten tycktes lämna något utrymme för ”den dominans som tillväxtfilosofin haft under decennierna efter det andra världskrigets slut”, vilken för morgondagens historiker sannolikt skulle framstå som en kuriös historisk parentes.[634] I ett långsiktigt, internationellt perspektiv var det därför uppenbart att ”ett materiellt välbeställt Sverige” inte hade framtiden för sig.[635] Lika explicit på denna punkt var projektledaren när han med anledning av slutrapporten intervjuades i Centerpartiets tidskrift *Svensk Politik*. Tägil beklagade då att västerländsk politik, såväl socialdemokratin som liberalismen, alltjämt dominerades av industrisamhällets tillväxtfixering, och att det sena 60-talets ungdomsrevolt endast hade varit en krusning på ytan som inte förmått ändra på detta förhållande. Framtiden krävde nya, mer tidsenliga partier och ideologier.[636]

Samtidigt framstår *Sverige i världen* som fjärran från förhoppningarna om global utjämning och en ny ekonomisk världsordning. Framtidsbilderna i *Sverige i världen* pekade snarast mot global uppsplittring i en eller annan betydelse, även de som byggde på internationalisering och/eller samarbete. För Iger var ”samarbete” synonymt med handelsrelationer och ömsesidiga ekonomiska beroenden, vilka dock samverkade med hård konkurrens, arbetsdelning och nya globala hierarkier. I Johanssons samarbetsscenario slöt sig nationerna inom sig själva, bortsett från långtgående samarbeten på ett fåtal områden. Vidare är det värt att notera att NIEO-agendan visserligen var en faktor i samtliga scenarier, men inte ens i de båda internationaliseringsalternativen tillskrevs den en i positiv mening avgörande betydelse för framtiden. Igers framtidsbild förutsatte tvärtom att de politiska motsättningarna mellan nord och syd avtog under 80- och 90-talet. Som skäl därtill anfördes att de ekonomiska incitamenten för samarbete trots allt övervägde, även ur utvecklingsländernas perspektiv. De senare var därtill allt för olika och ojämlika

[634] Huldt et al 1978, s. 267.

[635] Huldt et al 1978, s. 270–272.

[636] Erik Berglöf, ”Hur ser framtiden ut för Sverige?”, *Svensk Politik* februari 1979.

sinsemellan för att i längden kunna uppträda som en samlad politisk kraft.[637] Huldts scenario byggde däremot, i den ena av två varianter, på att utvecklingsländernas mobilisering radikaliserades under motsvarande period. Men resultatet av detta var inte en rättvisare global ordning, utan globala konflikter, och dessutom splittring inom tredje världen.[638] Denna mer krassa syn på NIEO-agendan satte också sin prägel på den senare framtidsstudie som mer specifikt tog sig an frågan om en ny ekonomisk världsordning. Mer därom i nästa delkapitel.

I nära anslutning till detta kan det också konstateras att ”Sveriges internationella villkor” inbegrep en uppgörelse med ytterligare en av de ideologiska hörnstenarna i efterkrigstidens svenska välfärdssamhälle, i ljuset av 70-talets erfarenheter av internationalisering och interdependens. Med visst undantag för Johanssons bidrag och Tägils efterord visade slutrapporten ur olika infallsvinklar att den aktiva utrikespolitiken, den självsäkra småstatsidentiteten och ”neutraliteten som självförståelse” inte hade framtiden för sig.[639] Mångfacetterade och komplexa internationella beroenden innebar nämligen en kraftig inskränkning av den nationella handlingsfriheten. Bo Huldt, som mest ingående uppehöll sig vid denna aspekt, avskrev i stort sett den aktiva utrikespolitiken som ett resultat av historiska tillfälligheter: efterkrigstidens ekonomiska uppsving i kombination med polariseringen mellan öst och väst. Åtminstone den förra faktorn var inte längre för handen, på lite sikt kanske inte den senare heller. Förväntan om att Sverige även framgent skulle verka som ett förhållandevis inflytelserikt föredöme på den globala arenan framstod i detta sammanhang som överspelad.

Metodologiskt skilde sig *Sverige i världen*, som redan framgått, från merparten av de framtidsstudier och andra framtidsstudiepublikationer som vi tog del av i kapitel 3 och 4. Jag har tidigare framhållit att framtidsbilder först och främst säger något om den samtid i vilken de formuleras; en framtidsbild är ”an intervention into the present and […] an attempt to shape coming times”, för att citera Jenny Andersson.[640] Denna beskrivning stämmer uppenbart väl in på exempelvis Göran Bäckstrands och Lars Ingelstams annorlunda Sverige och energiframtidsstudiens Sol-Sverige, det vill säga framtidsbilder som författarna själva framställde som önskvärda och möjliga att förverkliga. Utifrån de multipla framtidsscenarier som Tägils projektgrupp presenterade, utan att ställning till vare sig deras önskvärdhet eller deras sannolikhet, kan det däremot tyckas svårare att säga något alls om författarnas intentioner, övertygelser eller egentliga framtidsperspektiv.

Min egen tolkning är dock att scenarierna i *Sverige i världen* sammantaget visar på en oviss förväntningshorisont hos projektgruppen, och framför allt på en föreställning om en kraftigt begränsad handlingsfrihet för det svenska samhället.

---

637 Huldt et al 1978, s. 50–51, 56–57.

638 Huldt et al 1978, s. 114–136.

639 Stråth 2001.

640 Andersson 2018, s. 4. Se även Landgraf 2016, s. 196.

Jämfört med de arbeten som analyserats i de föregående kapitlen innebar ”Sveriges internationella villkor” således en förskjutning från en utopisk till en deterministisk framtidssyn. Förvisso hade utopismen även i exempelvis *Att välja framtid* och energiframtidsstudien varit omgärdad av reservationer, men den hade dock utgjort själva utgångspunkten. Så var inte fallet i ”Sveriges internationella villkor”. Som vi har sett beskrev samtliga bidrag i slutrapporten, återigen med viss reservation för Rune Johanssons, internationella utvecklingsriktningar som Sverige möjligen kunde *anpassa* sig till på ett mer eller mindre lyckosamt sätt, men inte styra över eller ställa sig utanför. Den relativa optimism med vilken Tägil avrundade rapporten saknade därmed täckning i stora delar av materialet. I Svante Igers fredliga men starkt konkurrensbetonade och globalt hierarkiska framtid, och än mer så i Bo Huldts och Thomas Hörbergs globala konfliktscenarier, var Sveriges möjligheter att ”välja den framtid vi vill sträva mot” rimligen högst begränsade.[641] Denna framtidssyn skulle i viss mån också komma att prägla diskussionerna kring *Sverige i världen* i svensk press.

Mot en oviss framtid

Slutrapporten från ”Sveriges internationella villkor” publicerades på hösten 1978. I likhet med övriga projekt vid Sekretariatet för framtidsstudier hade den till uttryckligt syfte att nå ut till både allmänhet och beslutsfattare, liksom att skapa förståelse för att framtiden inte var given utan formbar. Som framgått av de föregående avsnitten tangerade den framtidsfrågor av ekonomisk, utrikespolitisk och säkerhetspolitisk natur. Till skillnad från den nästan samtidigt publicerade *Sol eller uran* knöt *Sverige i världen* å andra sidan inte an till en specifik debatt. Inte heller kretsade den kring *en* distinkt framtidsbild, utan kring ett flertal scenarier som alla rörde sig på en förhållandevis hög abstraktionsnivå.

Detta upplägg fick en del kritik. Visserligen såg en och annan borgerlig debattör en socialistisk eller socialdemokratisk bockfot sticka fram ur *Sverige i världen*. Bland annat observerades att bokens jämförelsevis optimistiska scenarier – Igers och Johanssons – tycktes förutsätta en växande statlig byråkrati, möjligen också en planekonomi. Den liberale debattören Harald Wigforss brännmärkte rapporten som varandes ”politisk agitation i vetenskaplig förklädnad”.[642] Men kritiken riktades oftare mot vad många uppfattade som en *avsaknad* av tydliga budskap eller förslag.

---

[641] Huldt et al 1978, s. 284.

[642] Harald Wigforss, ”Ombudsmän för vår framtid”, *Skånska Dagbladet* 13/12 1978 (också publicerad i *Alingsås Tidning* 11/12 1978; *Vestmanlands Läns Tidning* 12/12 1978; *Länstidningen Södertälje* 12/12 1978; *Upsala Nya Tidning* 14/12 1978; *Wermlands-Tidningen* 15/12 1978; *Bohuslänningen* 16/12 1978; *Skaraborgs Läns Tidning* 18/12 1978; *Norrbottens-Kuriren* 2/1 1979; *Elfsborgs Läns Tidning* 1/2 1979). Se även Yngve, ”Spalten”, *Sölvesborgstidningen* 27/10 1978; ”Ett visionärt (s)amhälle 2000”, *Norrköpings Tidningar* 28/10 1978; ”Tveksam framtidsanalys”, *Expressen* 29/10 1978.

När Utrikespolitiska institutets tidskrift *Internationella studier* lät fyra forskare ge sin syn på *Sverige i världen* nämndes detta återkommande som en brist, även om merparten av recensenterna hyste en i grunden välvillig inställning till projektet. Det gick vid läsningen av slutrapporten inte att undgå ”ett visst intryck av förvirrande snårighet”, skrev exempelvis sociologen Ulf Himmelstrand.[643] Även i andra sammanhang menade recensenter av varierande politisk kulör att boken sannolikt var för abstrakt, akademisk och svårtillgänglig för att entusiasmera vare sig beslutsfattare eller en läsande allmänhet.[644]

I efterhand förefaller det rimligt att ge dessa kritiker både fel och rätt. Å ena sidan var den uppmärksamhet *Sverige i världen* trots allt fick i svensk press i slutet av 1978 och början av 1979 knappast obetydlig, med de ovan diskuterade förutsättningarna i åtanke. Å andra sidan var det en diskussion utan tydliga fokuspunkter, jämfört med de debatter analyserats i de båda föregående kapitlen. Snarare förefaller *Sverige i världen* ha lästs som ett mer allmänt förebud om en oviss framtid, och som en varning för att det svenska välfärdssamhället stod inför svåra påfrestningar och förändringar.

I samband med offentliggörandet av rapporten författade projektgruppen själv ett pressmeddelande som publicerades i ett tjugotal tidningar. Pressmeddelandet lyfte i allmänna ordalag fram de många faror, hot och kriser som hägrade vid förväntningshorisonten, liksom vikten av att Sverige anpassade sig till desamma. Allvaret och anpassningsbehoven inskärptes medelst dramatisk rubriksättning: ”’Sverige måste börja ändras nu’”; ”Svåra val förestår”; ”Svenska samhället dåligt förberett för framtiden”.[645] I flera recensioner och kommentarer berömdes Sven Tägil för att han i sitt slutkapitel initierat en viktig diskussion om framtidens värderingskonflikter. *Sverige i världen* var därmed välbehövlig läsning för både allmänheten och politiker.[646]

---

643 Ulf Himmelstrand, ”Tankar om tankar om framtiden”, *Internationella Studier* 1979:1, s. 35.

644 Lars Ramklint, ”Skapa framtidsombudsman”, *Dagens Nyheter* 27/10 1978; ”Sverige i världen”, *Affärsvärlden* 1978:47; Håkan Boström, ”Varför så krångligt språk?”, *Göteborgs-Tidningen* 20/1 1979; Gunnar Adler-Karlsson, ”Sverige i framtiden: Utmanande slösaktigt eller symbol för rättvisa”, *Dagens Nyheter* 16/5 1979; Bertil Dunér, ”Suddiga framtidsbilder”, *Tiden* 1979:4/5, s. 282–284.

645 ”’Sverige måste börja ändras nu’”, *Trelleborgs Allehanda* 27/10 1978; ”Svåra val förestår”, *Sydöstran* 27/10 1978; ”Svenska samhället dåligt förberett för framtiden”, *Skaraborgs Läns Annonsblad* 30/10 1978. Se även, ”Vi måste börja planera framtiden”, *Strengnäs Tidning* 27/10 1978; ”Slut på vår balansgång mellan rika och fattiga”, *Nordvästra Skånes Tidningar* 27/10 1978; ”Framtidsforskare: Sverige måste snart välja framtidsinriktning”, *Södermanlands Nyheter* 27/10 1978; ”Forskare varnar Sverige: Slut på balanseringen mellan stormaktsblocken”, *Vestmanlands Läns Tidning* 27/10 1978; ”Kanske behöver vi ett ’framtidsdepartement’”, *Länstidningen Södertälje* 27/10 1978; ”’Sverige inte berett välja inriktning’”, *Enköpings-Posten* 27/10 1978; ”’Sverige måste planera för framtiden’”, *Östgöta-Correspondenten* 27/10 1978; ”Framtidsforskare om Sveriges roll: Vår ’balansakt’ blir allt svårare”, *Norra Skåne*, 30/10 1978.

646 Olle Bolang, ”Ny framtidsstudie: Styrd u-landspolitik kräver handelskontroll”, *Svenska Dagbladet* 27/10 1978; Conny Sjöberg, ”Ny forskarrapport: ’Det är nu vi bestämmer hur framtiden ska se ut’”, *Dagen* 27/10 1978; Ingrid Atterstam-Lundkvist, ”Forskargrupp föreslår: Framtidsombudsman”,

Andra fäste sig dock snarare vid vad de uppfattade som en röd tråd av pessimism i slutrapporten, i det att den illustrerade hur efterkrigstidens ekonomiska utveckling medfört ett komplext och allt mer krisbenäget system av internationella beroenden: ”Scenariernas skapare är egentligen bara överens på den punkten att osäkerhetsfaktorerna ökar i vår omgivning”, löd en kommentar i *Svenska Dagbladet*.[647] I *Sydsvenska Dagbladet* fastslogs att ”ett i huvudsak pessimistiskt synsätt” genomsyrade boken, och att en strukturell kris med både politiska och ekonomiska dimensioner tycktes oundviklig för Sverige, oavsett vilket av rapportens scenarier man höll för mest sannolikt.[648] När Centerpartiets tidskrift *Svensk Politik* publicerade en artikelserie på temat ”Sårbara Sverige” användes de olika scenarierna för att illustrera det moderna, centraliserade och utrikesberoende samhällets faror.[649]

Ur ett sådant perspektiv var huvudfrågan inte vilka värden eller målsättningar som Sverige långsiktigt skulle prioritera framför andra, utan vilket utrymme som alls skulle finnas för att göra ett sådant val. Max Jakobson, som tidigare under 70-talet varit Finlands ambassadör i Stockholm, skrev i *Svenska Dagbladet* att det i *Sverige i världen* blev ”uppenbart att små stater i likhet med Sverige eller Finland har ytterst begränsade möjligheter att påverka den internationella miljö i vilken de fungerar”. Det var troligt, menade han, att framtiden skulle inbegripa element av alla de scenarier som tecknades i rapporten: tilltagande nationalism, protektionism, konkurrens och konflikter. I likhet med Bo Huldt konstaterade Jakobson att det framgent skulle vara ytterst svårt för mindre stater att agera ”brobyggare” mellan öst och väst eller nord och syd; möjligheten därtill hade uppstått i gårdagens jämförelsevis stabila och förutsägbara världsordning, och försvann med densamma: ”Att enbart vädja till global solidaritet räcker ej längre som rättesnöre. Snarare skulle våra länder nu behöva sund nationell egoism”.[650] Detta illustrerar en poäng som gjordes i föregående avsnitt, nämligen att det fanns en viss diskrepans i framtidssyn mellan å ena sidan slutrapportens scenarier, å andra sidan Sven Tägils avslutande kapitel; Jakobson använde ju scenarierna, i synnerhet Huldts, som

Arbetet 27/10 1978 (också publicerad i *Arbetarebladet* 27/10 1978; *Örebro Kuriren* 27/10 1978); ”Ett nyttigt debattinlägg”, *Gotlands Allehanda* 30/10 1978; Elisabeth Precht, ”Politikerna måste tänka på konsekvenserna av besluten”, *Östgöta Correspondenten* 31/10 1978 (också publicerad i *Södermanlands Nyheter* 30/10 1978; *Hallandsposten* 3/11 1978; *Ystads Allehanda* 27/11 1978); Emin Tengström, ”Alternativa framtidsbilder”, *Arbetaren* 3/11 1978; Ingrid Segerstedt Wiberg, ”Vårt politiska system hinder för solidaritet”, *Göteborgs-Posten* 10/11 1978; Lena Askling, ”Ökat välstånd möter växande svårigheter”, *LO Tidningen* 1978:31; Håkan Boström, ”Hur blir vår framtid?”, *Göteborgs-Tidningen* 20/1 1979; Ove Nordenmark, ”Alternativa framtidsbilder”, *Vestmanlands Läns Tidning* 23/1 1979.

[647] Max Jakobson, ”Vi behöver sund nationellt egoism”, *Svenska Dagbladet* 20/11 1978.

[648] Hans Tedin, ”’Låt en framtidsombudsman bevaka kommande generationers intressen’”, *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 26/10 1978.

[649] ”Sårbara Sverige”, *Svensk Politik* februari 1979.

[650] Max Jakobson, ”Vi behöver sund nationellt egoism”, *Svenska Dagbladet* 20/11 1978.

argument för att Tägil ägnade sig åt önsketänkande. Fysikern och framtidsforskaren Sam Nilsson fastslog på ett liknande sätt att slutrapporten visade på ”en helt ny internationell situation: starkt ökat ömsesidigt beroende mellan stater och samhällsgrupper”. Mycket tydde därför på ”att vi nått en punkt i den internationella utvecklingen som kräver en radikal omprövning av många värderingar i det svenska samhället”. Nilsson bedömde att utvecklingen mycket väl kunde gå i successiv enlighet med Rune Johanssons båda desinternationaliseringsscenarier, det vill säga först i riktning mot ett stärkande av nationalstaterna, därefter i riktning mot en mer långtgående decentralisering. För detta alternativ talade den maktlöshet och utsatthet som internationaliseringen gav upphov till, men också ”att människor på det nationella planet känner att de kommit bort i ett alltmer komplicerat och kyligt samhällssystem”.[651]

I den mån enskilda bidrag till *Sverige i världen* blev föremål för debatt var det framför allt just Johanssons. Möjligen hängde detta samman med att Johanssons bidrag var det närmsta slutrapporten kom en motsvarighet till energiframtidsstudiens Sol-Sverige eller Bäckstrands och Ingelstams annorlunda Sverige, det vill säga en relativt tydligt utmejslad framtidsbild som åtminstone författaren själv framställde som positiv och eftersträvansvärd. Exempelvis beklagade ekonomen Gunnar Hedlund i en recension att inte Johanssons framtidsbild getts en mer central roll i slutrapporten. Förutom att den berörde angelägna frågeställningar var det ju uppenbart att författaren själv, och till synes även projektledaren Sven Tägil, såg denna utveckling som den mest önskvärda.[652] Samtidigt fick Johansson kritik från liberala skribenter, vilka även de läste hans bidrag till slutrapporten som ett politiskt ställningstagande. Den folkpartistiska riksdagsledamoten och författaren Kerstin Anér, som vid denna tid också ingick i Sekretariatet för framtidsstudiers styrelse, genmälde att en desinternationaliserad värld, vare sig den bestod av nationalstater eller lokalsamhällen i relativ isolering från varandra, av befintlig historisk och antropologisk kunskap att döma inte skulle vara fredlig eller samarbetsinriktad – snarare tvärtom.[653] På ledarplats i *Kristianstadsbladet* uttrycktes en förhoppning om att visioner likt Johanssons skulle fungera som självupphävande profetior: nationalism, protektionism och isolationism måste undvikas till varje pris, särskilt i ett litet, exportberoende land som Sverige.[654]

De frågor som här aktualiserades gällde som synes hur internationaliseringens dilemma skulle hanteras: var det möjligt att i någon mån frigöra sig från de

---

[651] Sam Nilsson, ”Försök till helhetssyn på Sveriges beroenden”, *Internationella Studier* 1979:1, s. 38.

[652] Gunnar Hedlund, ”Hur blev det med Sverige i ’Sverige i världen’?”, *Internationella Studier* 1979:1, s. 33.

[653] Kerstin Anér, ”Storkrig och storfred”, *Borås Tidning* 16/11 1978 (också publicerad i *Örnsköldsviks Allehanda* 16/11 1978; *Skaraborgs Läns Tidning* 16/11 1978; *Östgöta Correspondenten* 16/11 1978; *Länstidningen Södertälje* 17/11 1978; *Norra Västerbotten* 23/11 1978).

[654] Hj., ”Utkik”, *Kristianstadsbladet* 28/10 1978.

internationella beroenden som skapats under de senaste decennierna? Var en sådan frigörelse i så fall ens önskvärd, med tanke på allt positivt som tillväxt och frihandel fört med sig, och allt negativt som en mer isolerad nationell tillvaro kunde tänkas föra med sig? Frågan om fortsatt internationalisering kontra relativ slutenhet var en av många i den vittfamnande framtidsstudien ”Sveriges internationella villkor”. Den fick en mer central roll i den uppföljande ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”. Detta gällde också en annan fråga som aktualiserades i diskussionen kring Tägilgruppens framtidsstudie: vilka valmöjligheter hade Sverige överhuvudtaget?

Sinande tillväxt och krympande handlingsfrihet

Från NIEO till internationaliseringens dilemma

Året innan *Sverige i världen* publicerades påbörjades ytterligare en framtidsstudie på ett likartat tema, ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”. Där den förra dominerats av historiker bestod projektgruppen i det senare fallet av tre ekonomer: Staffan Laestadius, byrådirektör inom Kommerskollegium, Birgitta Nygren, departementssekreterare på Handelsdepartementet, och Lars Anell, departementsråd på Utrikesdepartementet. Därutöver ingick Patrik Engellau, med ett förflutet inom FN, SIDA och UD, Måns Lönnroth, bekant från energiframtidsstudien och denna avhandlings föregående kapitel, samt Rolf Åkesson från jordbruksdepartementet. Till projektledare utsågs ämbetsmannen och journalisten Sören Ekström, som vid denna tid satt i styrelsen för Socialdemokraternas kristna sidoorganisation Broderskapsrörelsen och var redaktör för dess tidskrift *Broderskap*. Sidoorganisationen var vid denna tid en viktig intern pådrivare i miljö- och biståndsfrågor[655], vilket säkert var mertiterande med tanke på den aktuella framtidsstudiens ämnesval. Ekström lämnade emellertid projektledaruppdraget våren 1979.[656]

Organisatoriskt skilde sig ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” på ett par punkter från övriga framtidsstudier i denna avhandling. För det första hade projektgruppen i detta fall vinnlagt sig om att mer direkt involvera aktörer utanför akademin. Arbetsgrupper med representanter för fyra olika rörelser eller intressesammanslutningar, ”var och en representativ för betydelsefulla tendenser i vår tid”, engagerades för att fortlöpande ta del av framtidsstudiearbetet och i

[655] Anshelm 1995, s. 64–76; Harald Lundberg, *Broderskapsrörelsen (s) i svensk politik och kristenhet 1930–1980*, Stockholm: Broderskaps förlag 2004, s. 216–243, 290.

[656] ”Ang. projektledare för studien ’Sverige i en ny ekonomisk världsordning’”, sammanträdesprotokoll daterat 1979–05–08, Forskningsrådsnämndens arkiv, Delegationen för framtidsstudier, volym *Sverige i en ny ekonomisk världsordning, 1977–1981, F 2 1:32*.

slutfasen författa varsin egen skrift på dess tema, delvis med utgångspunkt från projektgruppens egna delrapporter.[657] Det rörde sig om Arbetarrörelsens Internationella Centrum (AIC), Studieförbundet Näringsliv och Samhälle (SNS), Kyrkornas ekumeniska u-vecka samt alternativrörelsen Framtiden i våra händer.

För det andra utmynnade ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” inte i en regelrätt slutrapport, sammanställd av projektgruppen. Istället rekryterades journalisten Ruth Link för att skriva boken *Gränslös utveckling: Sverige i en transnationaliserad värld* (1982).[658] Link var född och uppvuxen i USA men bodde i Sverige sedan flera decennier. Sin journalistiska karriär på svensk mark hade hon inlett som kolumnist på *Aftonbladet* i början av 50-talet. Hon var engagerad i bistånds- och utvecklingsfrågor, med Jamaica som specialintresse. Under 70-talet bistod hon ibland Olof Palme i att förbereda engelskspråkiga tal, bland annat i FN-sammanhang. 1979 startade hon den SIDA- och UD-finansierade tidskriften *Contact with Sweden*, i vilken Sveriges samhällsförhållanden och relationer med omvärlden skildrades för i första hand en u-landspublik.[659] Till skillnad från slutrapporter som *Sol eller uran* och *Sverige i världen* var *Gränslös utveckling* snarast en sammanfattning av framtidsstudiens delrapporter, förvisso kompletterad av vissa personliga utblickar på dess tema och frågeställningar. För min egen framställning innebär detta att Links bok får relativt lite fokus medan enskilda bidrag till framtidsstudien får desto mer. Till dessa bidrag räknas alltså dels delrapporter, dels skrifter från de fyra externa arbetsgrupperna.

En initial projektpresentation klargjorde att forskarna bakom ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” i flera avseenden ansåg sig bygga vidare på Tägilgruppens arbete.[660] Dock var avsikten denna gång att koncentrera sig på det som i föregångaren varit en av ett flertal variabler som kunde antas forma Sveriges och världens framtid: frågan om global rättvisa och utvecklingsländernas krav på en ny ekonomisk världsordning. Genom att placera NIEO i blickpunkten anknöt framtidsstudien till den kontext som var central i kapitel 3 i denna avhandling. Samtidigt betonades vikten av att också beakta nyare omständigheter; NIEO-agendan behövde sättas i samband med Sveriges till synes allt mer utsatta ekonomiska situation och de ”krav på förändringar av vår nuvarande industriella

---

[657] Ruth Link, *Gränslös utveckling: Sverige i en transnationaliserad värld. En sammanfattning av projektet ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1982, s. 112.

[658] Link 1982.

[659] Ruth Elaine Link, ”Curriculum Vitae”, odaterat cv, Forskningsrådsnämndens arkiv, Delegationen för framtidsstudier, volym *Sverige i en ny ekonomisk världsordning, 1978–1981, F 2 1:31*.

[660] *Sverige i en ny ekonomisk världsordning – en projektpresentation: En delrapport från projektet ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”,* Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1977, s. 53, 55–56, 59–62. Vissa kontakter mellan projektgrupperna förekom också, se t.ex. brev från Sören Ekström till Sven Tägil, daterat 1978–04–11, Forskningsrådsnämndens arkiv, Delegationen för framtidsstudier, volym *Sverige i en ny ekonomisk världsordning, 1977–1981, F 2 1:35*.

struktur" som denna situation aktualiserade.[661] Det var därmed också viktigt att belysa Sveriges beroenden av omvärlden och vilka handlingsmöjligheter dessa medgav.[662] I projektpresentationens avslutning, där författarna tentativt försökte formulera "en röd tråd, en bärande tanke" för framtidsstudien, antyddes att denna sistnämnda aspekt sannolikt skulle bli helt central:

> Vi är ännu inte säkra på hur denna bärande tanke bör formuleras, men mycket talar för att den bör kretsa kring det svenska folkets möjligheter att självt formulera sin ekonomi och därmed sin framtid. Ett viktigt led är då att […] analysera Sveriges manöverutrymme […] våra möjligheter att anpassa oss, att avvika och ställa oss utanför, att medvetet sträva efter att bygga upp nya samarbetsmönster.[663]

I de följande avsnitten visar jag att tonvikten under framtidsstudiens gång kom att förskjutas till förmån för denna senare aspekt, det vill säga till att belysa hur efterkrigstidens frihandelsbaserade tillväxt i förlängningen placerat Sverige i en situation som kännetecknades av dels tilltagande ekonomisk och politisk instabilitet, dels en kraftigt begränsad nationell handlingsfrihet. Internationaliseringens dilemma, och dess konsekvenser för Sveriges möjligheter att forma framtiden, kom således att stå i projektets centrum, snarare än frågan om hur en ny, rättvisare ekonomisk världsordning skulle kunna uppnås.

Flera externa faktorer bidrog till att accentuera detta dilemma. I Sverige fördjupades den ekonomiska krisen under 70-talets sista år, vilket förändrade förutsättningarna för den tillväxtkritiska debatt om livskvalitet, alternativa välfärdsmått och global utjämning som hade en central roll i kapitel 3.[664] Sommaren 1980 gjorde Lars Anell följande tillbaka- och framåtblick i en av framtidsstudiens publikationer:

> Då projektet […] startade sitt arbete våren 1978 var krissymptomen i i-ländernas ekonomier inte särskilt tydliga. Tanken på en kommande stagnationsfas verkade helt främmande. Under den tid som vi arbetat med projektet har situationen förändrats väsentligt. I dag är det en allmänt utbredd uppfattning att tillväxten under de närmaste åren kommer att bli svag eller helt utebli. Kan detta vara inledningen till en längre stagnationsfas?[665]

---

[661] *Sverige i en ny ekonomisk världsordning* 1977, s. 3–6, citat på s. 4.

[662] *Sverige i en ny ekonomisk världsordning* 1977, s. 50–53.

[663] *Sverige i en ny ekonomisk världsordning* 1977, s. 66.

[664] Se t.ex. Andersson 2003b, s. 97: "Kritiken av tillväxten trängdes ut av andra tolkningsramar, när tillväxten inte längre var en konstant att räkna med."

[665] Se Anells förord i Birgitta Nygren, *Långa vågor – en översikt över studier av långa konjunkturcykler*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1980 (onumrerad sida).

Den ekonomisk-politiska debatten i Sverige följde ett större internationellt mönster. Matthias Schmelzer har i sin studie om OECDs tillväxtpolitik visat att tillväxtens avtagande under 70-talets lopp ledde till en rehabilitering av tillväxt som ideal. Krisen tycktes förvisso bekräfta de föregående årens farhågor och kritik, men stigande BNP-nivåer framstod trots allt som mer önskvärt än dito arbetslöshet och politisk instabilitet. Ur ett sådant perspektiv var tillväxtens sociala eller ekologiska konsekvenser sekundära. Inom OECD marginaliserades de tillväxtkritiker som varit relativt tongivande under de föregående åren, samtidigt som vissa av deras ståndpunkter ytligt inkorporerades i diffusa paroller som ”kvalitativ tillväxt”. Det miljöarbete som man lagt grunden för kring 1970 kom i allt större utsträckning att handla om att hjälpa medlemsländerna att formulera miljöpolicys som främjade, eller åtminstone lät sig kombineras med, ekonomisk tillväxt.[666]

Även andra internationella omvälvningar är viktiga att framhålla. Både historikern Frank Bösch och journalisten Christian Caryl har i globalhistoriska monografier argumenterat för att 1979 var ett minst lika skickelsedigert årtal som det oftare åberopade 1989. Till vändpunkterna räknar de marknadsliberalismens genombrott, exemplifierat av Thatchers valseger i Storbritannien och Kinas västorientering under Deng Xiaoping, och framväxten av en ny konfliktlinje mellan västvärlden och politisk islam, med revolutionen i Iran och Sovjets invasion av Afghanistan som katalysatorer.[667] Att Bösch och Caryl skriver historien baklänges hindrar inte att flera av de aktuella händelserna eller processerna redan i samtiden tillmättes betydelse, bland annat vad gällde förutsättningarna för en ny ekonomisk världsordning. Vi ska se exempel på detta längre fram.

Mycket av det ovanstående avspeglades redan i ”Sveriges internationella villkor”, givetvis bortsett från de något mer sentida händelser som Bösch och Caryl lyfter fram. Som vi såg i det förra delkapitlet var en av de mest entydigt uttryckta förväntningarna i denna framtidsstudie just att en återgång till 50- och 60-talets tillväxtnivåer skulle bli svår eller omöjlig. Den uppföljande ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” indikerade dock ett än tydligare skifte, inte endast i synen på framtiden utan också i synen på det nära förflutna.

1970-talet blir historia

Vi har tidigare sett ett flertal exempel på hur man i 70-talets framtidsdebatt ofta konstruerade ett skarpt brott mellan å ena sidan de första efterkrigsdecennierna – ’rekordåren’ – å andra sidan samtiden och framtiden. I den mån en definitiv startpunkt för samtiden angavs rörde det sig ofta om oljekrisen, eller om den

[666] Schmelzer 2016, s. 268–269, 287.

[667] Frank Bösch, *Zeitenwende 1979: Als die Welt von heute begann*, München: C.H. Beck Verlag 2019; Christian Caryl, *Strange Rebels: 1979 and the Birth of the 21st Century*, New York: Basic Books 2013.

miljödebatt som börjat ta fart under 60-talet. I ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” förpassades emellertid också en väsentlig del av 70-talet till historien. De förväntningar som i hög grad präglat flera tidigare framtidsstudier hade blivit till erfarenheter, dessutom erfarenheter av diskutabelt värde.

Allra tydligast exemplifieras detta av författaren och journalisten Göran Rosenbergs bidrag till projektet, delrapporten *70-talet och framtiden* (1979). Delrapporten var en genomgång av ett stort antal omdebatterade internationella framtidsstudier från det senaste decenniet, vilka alla direkt eller indirekt berörde frågan om en ny ekonomisk världsordning. Rosenberg visade på en betydande spännvidd, bland annat ifråga om optimism kontra pessimism, eller vad gällde studiernas ideologiska grundantaganden. Romklubbens ”domedagstankar” i *The Limits to Growth* ställdes exempelvis mot *The Next 200 Years* (1976), en väsentligen hoppfull betraktelse av marknadsekonomins och den tekniska utvecklingens möjligheter att åstadkomma om inte minskande globala klyftor så åtminstone växande välstånd i både nord och syd. Medförfattare till den senare studien var Herman Kahn, en av den amerikanska futurologins mest namnkunniga veteraner.[668]

Det intressanta i detta sammanhang är dock inte de olika framtidsstudierna som sådana, utan Rosenbergs förhållningssätt till dem. Merparten, noterade han i sina avslutande kommentarer, framstod redan som anmärkningsvärt utdaterade, trots endast ett fåtal år på nacken: ”70-talets framtid har övergått i 80-talets verklighet”. Den egna delrapporten, fortsatte Rosenberg, var därmed att betrakta som en form av samtidshistorieskrivning, som främst torde erbjuda läsaren ”kuriosa”, eller i bästa fall ”lärorika perspektiv på flera av 70-talets framtidsdrömmar och framtidsillusioner”.[669] Han var kritisk mot pessimismen och den deterministiska framtidssynen i *The Limits to Growth*. Men han avfärdade likaså den relativa optimism och utopism som präglat flera av de framtidsstudier som senare skrivits i polemik mot Romklubben. Ett exempel som togs upp var den så kallade RIO-rapporten, *Reshaping the international order* (1976), finansierad av den nederländska regeringen och producerad av en internationell expertgrupp. Sverige representerades i den senare av den socialdemokratiska politikern och FN-ambassadören Inga Thorsson, som alltså även ingick i Sekretariatet för framtidsstudiers styrelse. Rapportens slutsatser överensstämde i stort sett med hur de globala fördelningsfrågorna tolkades inom den svenska socialdemokratins mittfåra vid denna tid, exempelvis av Olof Palme själv.[670] De uppvisade därtill stora likheter med Göran Bäckstrands och Lars Ingelstams *How much is enough?*. RIO-

---

[668] Göran Rosenberg, *70-talet och framtiden – en genomgång av studier om världens framtid. En delrapport från projektet ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”,* Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1979, s. 7. Se även Meadows et al 1972; Herman Kahn, William Brown & Leon Martel, *The next 200 years: A scenario for America and the world*, New York: Morrow 1976.

[669] Rosenberg 1979, s. 187–188.

[670] Se kapitel 3, delkapitel En uppsats och en debatt om ett annorlunda Sverige, avsnitt ”’How much is enough?’”.

rapporten gjorde sålunda en mer optimistisk bedömning än Romklubbens första rapport: jordens resurser var tillräckliga, knäckfrågan gällde hur de skulle fördelas; ekonomisk tillväxt var, åtminstone för u-ländernas vidkommande, både långsiktigt möjlig och dessutom helt nödvändig. Samtidigt betonades de västerländska välfärdsstaternas ansvar för att åstadkomma en successiv global omfördelning, via bistånd, handel, utbildningsinsatser och vissa materiella försakelser för egen del. I förlängningen låg en sådan omfördelning även i de nuvarande i-ländernas ekonomiska intresse.[671]

Rosenberg lät sig inte övertygas. Han konstaterade att RIO-rapportens grundantagande – att i-länderna skulle gå i bräschen för ”det globala förverkligandet av det demokratiska välfärdssamhället” – formats av de erfarenheter som en liten grupp västerländska välfärdsstater ansamlat under vad som visat sig vara en kortvarig historisk konjunktur. Därmed avsågs inte endast det 50- och 60-tal som präglats av snabb tillväxt och framstegsoptimism, utan också 70-talets första år:

> en period då visserligen det globala systemets orättvisor och grundläggande obalans hunnit blottläggas, men då de industrialiserade västländernas interna politiska och ekonomiska problem ännu bara skymtade som skönhetsfläckar och lätta orosmoln […] I dag, bara några få år senare, tycks RIO-rapportens grundläggande förutsättningar vara på väg att förändras.[672]

Skillnaden var således att det nu fanns en större kännedom om internationaliseringens dilemma: den inskränkta politiska handlingsfriheten och den tilltagande ekonomiska och politiska instabiliteten på hemmaplan. Rosenberg tog här upp flera av de faktorer som också diskuterats i *Sverige i världen*: den internationella dialogens svårigheter och utvecklingsländernas interna olikheter och slitningar. Som blockcitatet visar framhävde han därutöver en aspekt som inte i samma utsträckning hade belysts av Tägils projektgrupp, nämligen de djupgående problem som ”[v]älfärdskapitalismen” i väst uppvisat under de allra senaste åren. Mot bakgrund av dessa framstod förhoppningarna på en ny ekonomisk världsordning som naiva och otillräckliga – vad hände i en sådan framtidsbild med ”de miljontals människor som nu stampas ut i den västliga industrivärldens våldsamma strukturkramper”, frågade sig Rosenberg.[673] 80-talet tycktes forma sig till ett vägskäl, där den ena vägen utgjordes av en förlängning av nuvarande utvecklingstendenser, ”en omvälvande strukturomvandling i världsmåttstock som ytterligare kan befästa existerande maktblock och skapa nya ekonomiska klyftor vid sidan av de gamla”. Å andra sidan fanns tendenser som talade för en utveckling mot ökat nationellt och regionalt oberoende. Ur det senare alternativet skulle man på

---

[671] Jan Tinbergen, Antony J. Dolman & Jan van Ettinger (red.), *Reshaping the international order: A report to the Club of Rome*, New York: Dutton 1976.

[672] Rosenberg 1979, s. 188.

[673] Rosenberg 1979, s. 189.

längre sikt kunna tänka sig att ökat internationellt samarbete och mer jämlika internationella förhållanden växte fram.[674] Dessa båda framtidsbilder hade som synes stora likheter med de som beskrivits i Svante Igers respektive Rune Johanssons bidrag till *Sverige i världen*. Vidare är det noterbart att Rosenbergs vägskälsmetafor återkommande åberopades i ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”. Vi får därmed anledning att återkomma till den längre fram.

I *70-talet och framtiden* anfördes alltså både internationella och nationella utvecklingstendenser som skäl till att idén om en ny ekonomisk världsordning, åtminstone i den radikala, optimistiska tolkning begreppet getts kring mitten av decenniet, var på väg att mista sin trovärdighet. Utvecklingsländernas splittring och det internationella samarbetets komplikationer, såväl som den ekonomiska krisen på hemmaplan, hade bidragit till att förväntningshorisonten på kort tid hade förändrats; till att ”80-talets verklighet” av allt att döma skulle skilja sig avsevärt från ”70-talets framtid”.[675] Som jag redan tidigare har indikerat, och ska visa i de följande avsnitten, var Rosenbergs iakttagelser symptomatiska för en mer allmän förskjutning av framtidsstudiens tyngdpunkt.

Vilken världsordning?

Redan en jämförelse mellan ett par av de inledande respektive avslutande skrifterna från ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” illustrerar hur förväntningarna på en sådan världsordning förändrades under de cirka fem år som framtidsstudien pågick. I en tidig promemoria från styrelsen för Sekretariatet för framtidsstudier, till synes författad i slutet av 1977, framhölls vikten av att analysera de då tre år gamla kraven i FNs deklaration om en ny ekonomisk världsordning, särskilt med avseende på hur deras framtida implementering skulle förändra det svenska samhället. Promemorian medgav att deklarationen, liksom de pådrivande u-ländernas retorik i största allmänhet, rymde en rad oklarheter och inre motsättningar. Likaså uppmuntrades projektgruppen att i studien också beakta alternativa framtidsmöjligheter, till exempel att de globala handelsrelationerna *inte* förändrades för överskådlig framtid, eller att de förändrades helt på industriländernas eller de transnationella företagens villkor. En utgångspunkt för projektet var dock att utvecklingsländernas krav i grunden var legitima och att förändringar i den föreslagna riktningen var möjliga: ”världens nuvarande utveckling är orimlig, orättvis och farlig, vi vill se den ändrad, och dessa ändringar måste komma att påverka oss själva.” Den aktuella framtidsstudien måste därför ”ha ett starkt normativt inslag: visa upp alternativ för en rättvisare värld”. Den borde undersöka hur Sverige skulle påverkas av förändringarna men också hur landet kunde bidra till desamma. Denna uppfattning stärktes av uppfordrande citat i frågan från ett antal

[674] Rosenberg 1979, s. 191.

[675] Rosenberg 1979, s. 187.

kända socialdemokratiska politiker, samt från den folkpartistiske biståndsministern Ola Ullsten.[676]

I den avrundande *Gränslös utveckling*, utkommen nära fem år senare, var tonläget delvis ett annat. Göran Bäckstrand drog sig i sitt förord till minnes det starka gensvar som ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” först hade mött. Några få år efter FN-deklarationen hade projektet svarat mot ett genuint intresse hos politiker och allmänhet, men också mot en villrådighet inför hur u-ländernas krav skulle hanteras. I början av 80-talet fann han emellertid detta intresse vara ”i starkt avtagande”. Det hade ”efterträtts av mer pliktskyldiga uttalanden i en tid, där det egna landets problem tar all tid och ork”. Även i denna ovissa och spänningsfyllda situation var det dock viktigt för Sekretariatet för framtidsstudier att bidra till att diskussionen om globala rättvisefrågor trots allt hölls vid liv, inskärpte Bäckstrand. *Gränslös utveckling* var avsedd som ett steg i den riktningen.[677]

Om framtidsstudien från första början menades ha ridit på en våg av sympati och kunskapssökande föreföll dess syfte i slutskedet alltså snarast vara att om möjligt återuppväcka dessa stämningar. Även i det inledande kapitel som följde på Bäckstrands förord betonades att förutsättningarna för studien hade förändrats under arbetets gång:

> De svenska ekonomer och andra forskare som arbetade med inom sekretariatets projekt fann att vi förvisso är på väg mot en ny ekonomisk världsordning, men ingalunda den ordning som u-länderna förordade eller över huvud taget befattade sig med. De upptäckte att de verkliga problemen hade en annan dimension och måste hanteras på en annan nivå. Genom de rön dessa forskare presenterar framträder en helt ny och oväntad bild av den tid vi redan är på väg in i – en tid som i många avseenden är den diametrala motsatsen till den vi tror oss leva i.[678]

Denna dramatiserande inledning tog rygg på ett flertal delrapporter inom projektet som på olika sätt konkluderat att NIEO-diskussionen var överspelad, missriktad eller orealistisk. Lars Anell och Birgitta Nygren publicerade exempelvis en kritisk granskning av den ursprungliga FN-deklarationen från 1974. Huvudbudskapet var att deklarationen, retoriken till trots, var föga radikal och på sin höjd skulle gynna de redan relativt rika, råvaruexporterande u-länderna. Vad man efterfrågade var i praktiken inte en ny ekonomisk världsordning, utan endast smärre justeringar av den existerande. Ur rättvisesynpunkt var den otillfredsställande också såtillvida att den endast avsåg reglera relationerna *mellan* stater, inte inom dem.[679] Anell, som under

---

[676] Promemorian återfinns som bilaga 3 i *Sverige i en ny ekonomisk världsordning* 1977, s. 1–4, citaten på s. 3 respektive 4.

[677] Link 1982, s. v–vi, citat på s. vi.

[678] Link 1982, s. 2.

[679] Lars Anell & Birgitta Nygren, *U-länderna och världsordningen: En delrapport från projektet ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”,* Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1978, s. 185–213. Att NIEO endast skulle gynna de redan relativt rika och resursstarka utvecklingsländerna,

de föregående åren arbetat med just bistånds- och utvecklingsfrågor på UD, har i efterhand betonat att han insett detta redan i samband med att NIEO-diskussionen kulminerade kring mitten av 70-talet: vad oljekrisen visat var att ett antal utvecklingsländer visserligen skulle ha allt mer att säga till om framgent, men knappast utvecklingsländerna som grupp. Vad man än ansåg om saken vilade världsordningar nämligen på ekonomisk makt, inte på deklarationer eller idealism.[680] Detta var alltså ett budskap som sedermera skulle komma att genomsyra framtidsstudien i dess helhet.

Flera delrapporter fokuserade också på processer och aktörer vars växande inflytande tycktes medföra allt skarpare globala klyftor och global arbetsdelning. I en rapport om datorisering och automatisering gjorde Staffan Laestadius en bedömning som kändes igen från Svante Igers bidrag till *Sverige i världen*. Givet teknikens utveckling var det sannolikt att i-länderna framgent skulle övergå allt mer till tjänster och kunskapsintensiv, högteknologisk produktion, under det att u-länder industrialiserades enligt europeiskt 1800-talsmönster och därefter övertog den traditionella industri- och jordbruksproduktionen från västerlandets arbetande massor.[681] Patrik Engellau och Birgitta Nygren belyste bankväsendets internationalisering, däribland hur de nya bankerna blivit en politisk maktfaktor i inte minst u-länderna.[682]

Ett annorlunda perspektiv låg till grund för Dag Sebastian Ahlanders bok *Kulturer och kriser* (1982), vilken inte var en formell delrapport men skrevs och publicerades i anslutning till framtidsstudien.[683] Ahlander var departementssekreterare på UD och hade tidigare tjänstgjort på de svenska ambassaderna i Nairobi, Genève och Hanoi. Redan i ”Sveriges internationella villkor” hade han medverkat i delrapporten *Sverige sett utifrån* (1976), vilken kortfattat berördes i föregående delkapitel. Ahlander hade den gången varnat för att svensk biståndspolitik grundade sig på den naiva föreställningen att mottagarländerna önskade bli välfärdsstater enligt svensk modell. Därvid underskattades de kulturella skillnader som förelåg mellan väst och omvärlden, vilka knappast utplånades av

kanske till och med på de fattigares bekostnad, belystes också i en annan delrapport till projektet. Se Gunnar Wetterberg, *Fjärde världen, världsordningen och framtiden*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1980. Wetterberg hade vid denna tid nyligen tillträtt som byrådirektör vid Riksrevisionsverket, efter att dessförinnan ha varit kanslisekreterare på UDs avdelning för internationellt utvecklingssamarbete under ett antal år. Anells och Nygrens och Wetterbergs analyser överensstämmer för övrigt med hur NIEO-agendan tolkats också av en del senare forskare. Se t.ex. Rist 2006, s. 154–156; Gilman 2015, s. 4, 7. Se även kapitel 3, delkapitel Inledning, avsnitt ”Världsproblematiker”.

[680] Intervju med Lars Anell 31/10 2022.

[681] Staffan Laestadius, *Den internationella arbetsfördelningen och frizonerna,* Stockholm: LiberFörlag 1979.

[682] Patrik Engellau & Birgitta Nygren, *Lån utan gränser – om den internationella långivningen och u-länderna*, Stockholm: LiberFörlag 1979.

[683] Dag Sebastian Ahlander, *Kulturer och kriser*, Stockholm: LiberFörlag 1982.

vissa ekonomiska förbättringar.[684] Den tråden spann han vidare på i *Kulturer och kriser*. Ahlander hade vid det laget hunnit ta intryck av revolutionen i Iran ett par år tidigare, en samtidserfarenhet som han hänvisade till genomgående i boken. Hans tes var att ökande handelsutbyte eller ömsesidiga ekonomiska beroenden mellan länder och världsdelar inte nödvändigtvis medförde en ökande kulturell eller politisk samsyn. I en allt mer globaliserad och konkurrensdriven ekonomi skulle kulturella skiljelinjer mellan länder tvärtom accentueras, fördjupas och få en allt större konfliktpotential. Särskilt självhävdande och konfliktbenägna skulle sannolikt de rikare och mer ekonomiskt dynamiska utvecklingsländerna vara. Den nya, samförståndsbaserade världsordning många hoppats på under 70-talet framstod därmed som en förhastad förhoppning.[685]

Noterbart är också att framtidsstudiens projektgrupp lät ordna två ”islamseminarier” med direkt hänvisning till händelseutvecklingen i Iran. Syftet var att belysa de tänkbara konsekvenserna av revolutionen, både globalt sett och med avseende på den växande muslimska minoriteten inom Sveriges gränser. Perspektivet var genomgående inkännande, och inte minst islamologen Jan Hjärpe betonade religionens hävdvunna tolerans gentemot andra trosuppfattningar, liksom den nyvaknade muslimska fundamentalismens rötter i kolonialism och globala ekonomiska orättvisor.[686] Seminarierna tjänar likväl till att illustrera en alldeles färsk erfarenhet av religion och kultur som viktiga, och dittills underskattade, osäkerhetsfaktorer i diskussionen om en ny ekonomisk världsordning.

Sammantaget kan alltså konstateras att projektets delstudier, precis som föregångaren ”Sveriges internationella villkor”, pekade framåt mot en mer osäker framtid, där det inte ens var självklart att själva begreppet världs*ordning* skulle vara applicerbart. Således nåddes också slutsatsen att NIEO-diskussionen befann sig i en återvändsgränd och att händelseutvecklingen bestämdes av andra faktorer. I Lars Anells, Staffan Laestadius och Birgitta Nygrens *Om morgondagens ekonomiska världsordning* (1980) underströks, rimligen med studiens ursprungliga inriktning i åtanke, att syftet med delrapporten inte var att undersöka hur Sveriges relation till den av u-länderna efterfrågade världsordningen skulle kunna se ut, helt enkelt eftersom en sådan världsordning inte skulle komma till stånd. Det var inte besluten i FN som skulle bli vägledande för framtiden: ”I huvudsak kommer spelreglerna att utformas efter förhandlingar mellan de ledande industriländerna och de kommer främst att ha sina egna intressen för ögonen. Detta är tragiskt men det är den krassa

---

[684] Ahlander & Kjellén 1976.

[685] Ahlander 1982. Att de jämförelsevis resursstarka och framgångsrika utvecklingsländerna också skulle vara de mest självhävdande och västfientliga var naturligtvis i strid med de moderniseringsteoretiska antaganden som präglat västerländsk biståndspolitik under framför allt 50- och 60-talet. Jfr. t.ex. Gilman 2003.

[686] *Islamseminariet 1: 1979–09–07*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier, Framtidsstudien Sverige i en ny ekonomisk världsordning 1980; *Islamseminarium 2: 1980–03–13*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier, Framtidsstudien Sverige i en ny ekonomisk världsordning 1980.

verkligheten – och det är den vi har valt att studera.”[687] Istället tecknades två scenarier som överensstämde med det ”vägskäl” som Göran Rosenberg talat om i sitt ovan diskuterade bidrag till projektet, tillika med Rune Johanssons respektive Svante Igers framtidsbilder i *Sverige i världen*. Det ena benämndes ”merkantilism”, och byggde på att en tilltagande lågkonjunktur provocerade fram nationella strömningar, en ökad grad av självförsörjning och minskande internationellt handelsutbyte och minskad tillväxt. Denna utveckling skulle vara negativ för u-länderna, åtminstone till att börja med, och kunde på sikt också bli politiskt explosiv i i-länderna.

Om detta innebar en slags lösning på internationaliseringens dilemma, om än till priset av avstannande tillväxt och uteblivna standardhöjningar, byggde det andra scenariot snarare på en extrapolering av de tendenser som var förknippade med samma dilemma. I detta scenario, vilket benämndes ”frihandel”, beslöt ledande industrinationer slutgiltigt att långsiktig tillväxt, konkurrenskraft, inflationsbekämpning och bytesbalans måste överordnas mål som full sysselsättning och nationellt manöverutrymme. Subventioner och andra protektionistiska åtgärder från 70-talet rensades bort genom någon form av frihandelskonvention. För i-länderna skulle en dylik nygammal världsordning framtvinga långtgående anpassningar på nationell nivå, av arbetsmarknadspolitiken, välfärdssystemen och utbildningssystemen. Författarna spådde därtill vissa generella värderingsförändringar i riktning mot en ökad individualisering. För merparten av u-länderna skulle den medföra ytterligare isolering och periferisering.[688]

Vi kan således notera en förskjutning från en utopisk till en deterministisk framtidssyn inom själva framtidsstudien: från ett initialt syfte att reflektera över hur Sverige kunde bidra till att forma en mer rättvis världsordning till ett senare formulerat syfte att reflektera över hur Sverige skulle påverkas av den globala utveckling som i alla händelser skulle ta form, rättvisare eller inte. Förvisso bör understrykas att några av framtidsstudiens aktörer förblev det förra syftet trogna. Två av de fyra arbetsgrupper som författade varsitt bidrag i ett sent skede av projektet gjorde en poäng av att hålla fast vid studiens ursprungliga frågeställning. Den grupp som representerade Kyrkornas ekumeniska u-vecka uttryckte vid ett sammanträde besvikelse över de nya frågeställningarnas karaktär, som ”anknöt för mycket till Sveriges konkurrensmöjligheter och ekonomiska problem”.[689] I det

---

[687] Lars Anell, Staffan Laestadius & Birgitta Nygren, *Om morgondagens ekonomiska världsordning: En delrapport från projektet ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1980, s. v.

[688] Anell, Laestadius & Nygren 1980, s. 25–45.

[689] ”Minnesanteckningar förda vid sammanträde mellan företrädare för Framtidsstudien Sverige i en ny ekonomisk världsordning (Sverigestudien), Industriförbundet (SI), Studieförbundet Näringsliv och Samhälle (SNS), Arbetarrörelsens Internationella Centrum (AIC), Ekumeniska uveckan (u-veckan) och rörelsen Framtiden i våra händer (FIVH) torsdagen den 18 december 1979”, daterade 1979–12–18, Forskningsrådsnämndens arkiv, Delegationen för framtidsstudier, volym *Sverige i en*

bidrag man sedan författade kritiserades Lars Anells och Birgitta Nygrens syn på FN-deklarationen från 1974, liksom deras tidigare citerade bedömning av den globala utvecklingen. Arbetsgruppen genmälde: ”vi tror att u-länderna själva inte så lätt avskriver sina krav och sätter sig ned att vänta på vad OECD i sin visdom eller några ledande i-länder beslutar om”. Utifrån ett befrielseteologiskt inspirerat perspektiv argumenterade man för att biståndspolitiken måste kompletteras med omfattande, jämlika handelsförbindelser med u-länderna. Avskrivning av tredje världens skulder och införande av en internationell u-landsskatt var andra förslag som framfördes.[690] Även den arbetsgrupp som representerade Framtiden i våra händer beklagade att framtidsstudiens projektgrupp i sin analys tycktes ha fastnat på en makronivå, där stater och storföretag blev de enda relevanta aktörerna. En mer rättvis ekonomisk världsordning var möjlig och Sverige kunde bäst verka för den genom att ekonomiskt, politiskt och kulturellt orientera sig mot u-länderna, samt mot en liten grupp likasinnade i-länder.[691] I sin sammanfattande slutskrift om framtidsstudien tog även Ruth Link ställning för en sådan utveckling, och menade att humanitära, ekonomiska och säkerhetsmässiga skäl alla talade därför.[692]

De båda arbetsgruppernas respektive skrift och Links kommentarer exemplifierar alla som synes den ekonomisk-ekologiska diskurs som Carl Marklund identifierat i sin tidigare nämnda artikel om bland annat just ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”.[693] I motsats till vad som framgår av artikeln utgjorde emellertid dessa bidrag endast en liten och föga representativ del av framtidsstudien i dess helhet. Som de båda arbetsgruppernas kritik indikerade hade denna i viss mån mycket riktigt bytt spår längs vägen. Internationaliseringens dilemma och dess implikationer för den svenska samhällsutvecklingen kom i förgrunden, snarare än Sveriges möjligheter att bidra till en annorlunda värld. Lars Anells delrapport *Världsordningen och välfärdsstatens kris* (1980) var det bidrag till projektet som mest ingående reflekterade över konsekvenserna av sinande ekonomisk tillväxt å ena sidan och krympande nationell handlingsfrihet å den andra.[694]

---

ny ekonomisk världsordning, 1978–1981, F 2 1:31. Observera att det här rör sig om ett referat, inte nödvändigtvis om ett ordagrant citat.

690 Carl-Henric Grenholm, Erik Lindberg, Per-Åke Wahlström & Håkan Wall, *En solidarisk u-landspolitik: Ett bidrag till Sekretariatet för framtidsstudiers projekt ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”*, Uppsala: Ekumeniska u-veckan 1981, s. 5.

691 Bengt Gustafsson, Mats Kihlberg & Gunnar Sundberg, *Ambassadör med tjänstecykel: Tankar om Sveriges roll i den ekonomiska världsordningen*, Stockholm: LiberFörlag 1981.

692 Link 1982, s. 215–221.

693 Marklund 2020.

694 Lars Anell, *Världsordningen och välfärdsstatens kris: En delrapport från projektet ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1980.

Internationella beroenden och nationell legitimitet

Socialdemokraten Anell hade arbetat på finansdepartementet under senare delen av 60-talet och på utrikesdepartementet under 70-talet. 1979 utnämndes han till generaldirektör för Styrelsen för u-landsforskning (SAREC). Efter att Sören Ekström lämnat uppdraget som projektledare för ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” stod Anell som tillförordnad ordförande i de olika delrapporterna. Han hyste sedan tidigare ett intresse för den typ av frågor som efterhand blev centrala inom framtidsstudien. Redan i boken *Det andra samhället* (1969) hade han exempelvis diskuterat socialdemokratins möjligheter att föra ”en radikal strukturförändrande politik” i ljuset av välfärdssamhällets till synes tvingande ekonomiska och teknologiska omständigheter.[695] Anells tes var den gången optimistisk såtillvida att begränsningarna därvidlag till största delen befanns vara rent subjektiva uttryck för en kvardröjande borgerlig-kapitalistisk hegemoni. Samtidigt varnade han för att framför allt två accelererande processer, den teknologiska utvecklingen och den tilltagande internationaliseringen, snart skulle medföra *reella* inskränkningar av partiets och landets politiska handlingsfrihet: ”Det råder knappast något tvivel om att nu pågående utveckling närmar sig en punkt där den svenska socialdemokratin måste ta mycket bestämda steg för att öka den direkta politiska makten så att det även i framtiden blir möjligt att styra utvecklingen mot bestämda politiska mål.”[696]

Drygt tio år senare framstod Anell inte i samma utsträckning som en radikal reformist, utan mer som en försvarare av åtminstone mycket av det som uppnåtts under de gångna decennierna, genom ekonomisk tillväxt och idogt reformarbete. Grundfrågan i *Världsordningen och välfärdsstatens kris* var dock en som tangerats redan i *Det andra samhället*, det vill säga Sveriges handlingsfrihet i en värld av tilltagande internationella beroenden. Som titeln indikerade var delrapporten en analys av samspelet mellan den inrikespolitiska och den globala händelseutvecklingen, med visst fokus på hur kombinationen avstannande tillväxt och tilltagande internationella beroenden undergrävde välfärdssamhällets demokratiska legitimitet. Ytterligare en dimension av internationaliseringens dilemma belystes därmed.

Demokratins eventuella kris var ett populärt samtalsämne bland västerländska intellektuella under 70-talet. Stor uppmärksamhet riktades exempelvis mot den trilaterala kommissionen, som bildats 1973 för att sammanföra amerikanska, västeuropeiska och japanska perspektiv på gemensamma hotbilder. En sådan hotbild identifierades i rapporten *The Crisis of Democracy* (1975), skriven av den franske sociologen Michel Crozier, den amerikanske statsvetaren Samuel Huntington och den japanske sociologen Joji Watanuki. Demokratin, menade

---

[695] Lars Anell, *Det andra samhället: Studie i kapitalistisk mytologi och socialistisk nödvändighet*, Stockholm: Bokförlaget PAN/Norstedts 1969, s. 171.

[696] Anell 1969, s. 188–189.

framför allt Crozier och Huntington (som koncentrerade sig på Västeuropa respektive USA), underminerades av både yttre och inre faktorer. De förra utgjordes av den internationella ekonomiska utvecklingen, de senare av inrikespolitiska och kulturella förhållanden. Allt fler samhällsgrupper ställde allt högre och i förlängningen oförenliga krav på det politiska systemet. Det skapade en paradoxal situation där demokratiska regeringar hela tiden växte och utsträckte sina funktioner, samtidigt som deras auktoritet vittrade sönder. Den europeiska demokratin var överbelastad och ostyrbar (*ungovernable*), skrev Crozier.[697] Anell gjorde upprepade hänvisningar till *The Crisis of Democracy* i sin egen delrapport. Hans analys var knappast densamma som Croziers eller Huntingtons, vilka ju delvis tycktes göra gällande att demokratin i sig var en del av problemet. Men även Anell hyste en oro inför demokratins långsiktiga framtid.

En första del av *Världsordningen och välfärdsstatens kris* ägnades åt att analysera efterkrigstidens högkonjunktur, vilken hade samverkat med statsmakternas och den offentliga sektorns expansion. USAs hegemoni under de första efterkrigsdecennierna hade varit högkonjunkturens geopolitiska förutsättning, keynesianismen dess ideologiska överbyggnad. Anell underströk att högkonjunkturen var tilländalupen och inte skulle komma tillbaka. Med tanke på den kritik mot efterkrigstidens välfärdssamhälle som vi har sett en mängd exempel på i tidigare kapitel är det dock värt att notera att Anells tillbakablickande analys var fri från fördömanden. Sådana fördömanden, menade han, var i regel efterklokheter som bortsåg från att samhällsutvecklingen skett i enlighet med folkflertalets önskemål. I tillväxtens hägn hade en materialistisk ”värdegemenskap” vuxit fram, på vars grund välfärdssamhället hade åtnjutit ett stort mått av legitimitet. Denna värdegemenskap hade exempelvis möjliggjort en allmän acceptans för socialdemokratins reformarbete, liksom en långtgående samsyn mellan arbete och kapital.[698] Allt detta hade alltså i grunden byggt på en frihandelsbaserad internationell ordning som i realiteten inneburit kraftiga begränsningar av den nationella handlingsfriheten: ”ju bättre ordningen fungerar desto mer sannolikt är det att regeringens autonomi och auktoritet undergrävs – åtminstone i mindre länder”, skrev Anell. Detta hade för dåtidens svenska makthavare och befolkning framstått som ett fullt acceptabelt pris att betala, i den mån man alls hade reflekterat över förhållandet.[699]

---

[697] Michel Crozier, Samuel P. Huntington & Joji Watanuki, *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*, New York: New York University Press 1975, s. 11–57. Om 70-talets internationella demokratidebatt, se t.ex. David Runciman, *The Confidence Trap: A History of Democracy in Crisis from World War 1 to the Present*, Princeton, Oxford: Princeton University Press 2013, s. 184–224; Martin Conway, *Western Europe's Democratic Age, 1945–1968*, Princeton, Oxford: Princeton University Press 2020, s. 294–300.

[698] Anell 1980, s. 21–49.

[699] Anell 1980, s. 163.

I takt med att tillväxten avstannat under 70-talet hade emellertid internationaliseringen allt mer kommit att framträda som ett dilemma för välfärdssamhället. I den tidigare diskuterade delrapport som Anell författade tillsammans med Staffan Laestadius och Birgitta Nygren uttrycktes detta på följande vis:

> En frihandelsbaserad ordning kräver ständiga anpassningar i de deltagande ekonomierna. De välfärdsstater som vuxit fram utnyttjande denna ordning tycks nu ha hamnat i den situationen där systemet verkar till deras nackdel. Välfärdsstaterna har dock fött förväntningar om ständigt stigande levnadsstandard […] Manöverutrymmet har minskat, förväntningarna har stigit […][700]

I Anells egen delrapport ägnades betydande uppmärksamhet åt den senare aspekten: de sjunkande förväntningarnas missnöje i ljuset av välfärdsstatens minskande handlingsfrihet. Två demografiska skikt föreföll här särskilt relevanta. Å ena sidan fanns den äldre generation som slutit upp i efterkrigstidens materialistiska värdegemenskap, men vars besvikelse och politikerförakt ökade allt eftersom den gemensamma kakan krympte. Anell betonade att detta missnöje snarast förvärrades av att den offentliga sektorn samtidigt fortsatte att expandera. Till skillnad från under de första efterkrigsdecennierna var det för många nu oklart vad de växande utgifterna tjänade till. Dåtidens reformer hade gällt uppenbart nyttiga och många gånger närmast allmängiltiga ting, såsom pensioner, barnbidrag och utbildning för alla. 70-talets offentliga sektor expanderade däremot dels i enlighet med en slags inbyggd logik som gällde alla fasta, personalintensiva verksamheter, dels för att hantera de problem som välfärdssamhällets utveckling i sig genererade, exempelvis hälso- eller miljörelaterade sådana. Den andel av befolkningen som i en påtaglig mening drog nytta av denna expansion krympte.

En annan typ av missnöje kom samtidigt från den växande grupp yngre och företrädesvis välutbildade människor som lärt sig att ta ekonomiskt välstånd för givet och istället prioriterade självförverkligande, livskvalitet eller direktdemokratiskt inflytande. Anell stödde sig här på den amerikanske statsvetaren Ronald Ingleharts *The Silent Revolution* (1977), vilken identifierat ”postmaterialistiska värderingar” som ett signifikativt drag hos efterkrigsgenerationen i i-länderna. Även om postmaterialistiska värderingar sålunda var symptom på välstånd och tillväxt pekade Ingleharts egen forskning på att de endast tycktes ha försvagats marginellt av tillväxtens stagnation under de senaste åren. Om detta var riktigt, noterade Anell, rymde postmaterialismen ”en farlig sprängkraft”. Den representerades av resursstarka grupper i samhället, samtidigt som den reste krav som var svåra att tillgodose med traditionella politiska medel.[701]

---

[700] Bilaga 1 i Anell, Laestadius & Nygren 1980, s. 9.

[701] Anell 1980, s. 117–120, 136–146, citat på s. 145. Se även Ronald Inglehart, *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*, Princeton: Princeton University Press 1977.

Anell anlade således ett annorlunda perspektiv på en idé- eller tankeströmning som många tidigare svenska framtidsstudieprojekt åtminstone till viss del får sägas ha identifierat sig med eller sympatiserat med.[702] Såtillvida är *Världsordningen och välfärdsstatens kris*, vid sidan av Göran Rosenbergs tidigare diskuterade delrapport, ännu ett exempel på att ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” delvis präglades av en annan förväntningshorisont än föregångarna. Fenomen eller företeelser som får sägas har utgjort *beståndsdelar* i tidigare framtidsstudier granskades nu med kritisk distans och blev i den meningen till erfarenheter. Detta hindrade som synes inte att Anell också såg postmaterialisterna som ett eventuellt politiskt problem inför framtiden.

För att både summera och bygga vidare på det som uttrycktes i föregående blockcitat kan alltså konstateras följande: internationaliseringens dilemma, sådant det framträdde i Anells delrapport, var att Sverige under efterkrigstiden integrerats i en frihandelsbaserad internationell ordning. Denna hade varit en förutsättning för välfärdsstatens uppbyggnad, men hade under 70-talet kommit att präglas av tilltagande instabilitet. Av detta följde sårbarhet och (än mer) krympande handlingsfrihet för enskilda länder, i synnerhet mindre sådana. Samtidigt hade de decennier av tillväxt som internationaliseringen från första början möjliggjort skapat dels ’materialistiska’ förväntningar som inte *längre* lät sig infrias, dels postmaterialistiska förväntningar som skulle ha varit svåra att tillfredsställa i vilket fall som helst.

Ett folkligt missnöje växte således i en situation där svenska regeringar väsentligen var bakbundna. Den interdependens som vuxit fram under efterkrigstiden var historiskt unik, framhöll Anell: få verksamheter utanför offentlig sektor var numera fredade från internationell konkurrens; praktiskt taget ingen varuproduktion skedde på avstånd från en infrastruktur för global distribution och marknadsföring; de nationella kapitalmarknaderna hade länkats samman till ”en organisk enhet”. Tekniska innovationer, felslagna skördar eller tillfälligt stoppade distributionsleder fick omedelbara, globala konsekvenser. Penningpolitiken i enskilda länder skedde som respons på externa effekter, inte som ett resultat av nationell planering. Allt fler politikområden underkastades dessutom samma logik.[703]

Jag refererade i början av kapitlet till Glenda Slugas iakttagelse att det tidiga 70-talets ”planetära tänkande” i slutet av samma decennium gav vika för en ny globaliseringsdiskurs, vilken betonade ekonomiska snarare än ekologiska samband och beroenden mellan länder och världsdelar.[704] Ovanstående citat och resonemang illustrerar detta, samtidigt som de också bekräftar min egen kompletterande

[702] Jag syftar då exempelvis på Ds Ju 1974:9; Bäckstrand & Ingelstam 1976; Lönnroth, Johansson & Steen 1978.

[703] Anell 1980, s. 160.

[704] Sluga 2021.

kommentar till Sluga: i det sena 70-talets framtidsstudier framträdde globaliseringsdiskursen främst i en negativ variant; globaliseringen var förknippad med krav på hårdhänt anpassning, som ansågs strida mot enskilda länders egentliga önskemål eller intressen.

I Anells analys var anpassningen därtill, i förlängningen, ett hot mot den inrikespolitiska stabiliteten. Kombinationen av å ena sidan växande folkligt missnöje, å andra sidan minskande möjligheter att hantera missnöjet politiskt utgjorde nämligen ett reellt hot mot demokratin, påpekade han.[705] Mot denna bakgrund föreföll frågan om huruvida det fanns ”realistiska alternativ till strävanden att anpassa sig till ett internationellt frihandelssystem” än mer angelägen.[706] En fortsättning av den nuvarande, frihandelsbaserade världsordningen skulle kräva långtgående förändringar av den svenska arbetsmarknaden. Ur rent ekonomisk synvinkel var alternativet knappast orimligt. Problemen var istället politiska: strukturomvandlingarna skulle sannolikt bli än mer omfattande än under de föregående decennierna och arbetslösheten likväl högre, särskilt med tanke på automatisering och datorisering. Hela regioner inom länder skulle periferiseras. Den nationella handlingsfriheten skulle beskäras ytterligare och därmed den politiska maktens legitimitet. Här fanns i förlängningen ett reellt hot mot den demokratiska ordningen, varnade Anell. Man var i Sverige ännu överens om demokratins spelregler, men inte längre om vad spelet i förlängningen syftade till. Om uppfattningarna därvidlag fortsatte att glida isär var det inte otänkbart att människor också skulle börja ifrågasätta spelreglerna. Det fanns därför skäl att ”sätta frågetecken för möjligheten att acceptera en utveckling som ytterligare inskränker regeringarnas autonomi”.

Trots detta konstaterande var Anell, som framgått tidigare i avsnittet, främmande inför att diskutera alternativ som i grunden avvek från frihandelsscenariot. Dessa var helt enkelt orealistiska, givet den redan uppnådda graden av internationalisering och interdependens: ”Några nya djärva mål finns det inte utrymme för. Kraven på hur ordningen skall fungera får bli modesta. Det gäller alltså inte önskedrömmar utan frågan om hur man över huvud taget kan klara en stabil, fungerande ordning.”[707] Däremot borde det vara fullt möjligt att åstadkomma ”en partiell begränsning av frihandel”, exempelvis via en internationellt koordinerad allmän höjning av tullar. Den globala handelns effektivitet skulle minska, men nationernas autonomi öka. Därmed skulle sannolikt också det hot mot demokratin som enligt Anell var högst reellt i frihandelsscenariot avvärjas. Samtidigt skulle förutsägbarhet, planerbarhet och stabilitet uppnås. Mycket mer sades inte i detta sammanhang om förutsättningarna för, eller konsekvenserna av, ett sådant scenario, som Anell också

[705] Anell 1980, s. 163–165.

[706] Anell 1980, s. 171.

[707] Anell 1980, s. 165–166, 172–175, citaten på s. 166.

benämnde ”en modest avlänkning” från omvärlden.[708] Som medlem av en av framtidsstudiens externa arbetsgrupper hade han däremot möjlighet att vara mer utförlig i det avseendet. Denna arbetsgrupps bidrag till ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” ska belysas i nästa avsnitt. Innan vi når dithän är det dock viktigt att rekapitulera något av vad som sagts i detta och de närmast föregående avsnitten.

Jag har tidigare framhållit att 70-talets framtidsstudier, i egenskap av mångåriga projekt, kan vara ett tacksamt sätt att belysa hur de historiska aktörernas perspektiv, frågeställningar och erfarenheter förändrades i ett omvälvande tidsskede. I inget annat fall är detta så tydligt som i fråga om ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”. Som vi har sett avsåg framtidsstudien till att börja med behandla frågan om hur Sverige kunde bidra till en mer rättvis och jämlik värld. Sedermera kom den istället att i första hand handla om *Sverige*, med fokus på den avtagande ekonomiska tillväxten och landets till synes krympande handlingsfrihet. Huvudfrågan var därmed inte längre hur Sverige kunde bidra till att forma den globala framtiden, utan hur landet på bästa sätt kunde anpassa sig till densamma. *Världsordningen och välfärdsstatens kris* framstår som en nyckelskrift i den meningen att den inte stannade vid att identifiera internationaliseringens dilemma, eller hur detta dilemma begränsade Sveriges utsikter att påverka omvärlden. Anell sökte därtill belysa de politiska och sociala konsekvenserna av dilemmat: det ökande folkliga missnöjet, det växande demokratiska underskottet och nationalstatens utmanade legitimitet. Delrapporten var till dels ett försvar för välfärdssamhället, eller åtminstone för dess historiska landvinningar. Jag har flera gånger tidigare pekat på att frågan om samhällssolidaritetens förutsättningar i det moderna välfärdssamhället, vilken i avhandlingens forskningsläge förknippats med den äldre socialdemokratins idéhistoria, var ett centralt drag också i 70-talets framtidsstudier. I de framtidsstudier och relaterade skrifter vi tidigare tagit del av framstod samhällssolidariteten i regel som något som gått förlorat i och med efterkrigstidens ekonomiskt och teknologiskt omvälvande samhällsutveckling, om inte förr.[709] För Anell hade emellertid samma utveckling, med dess lyckosamma förening av tillväxt och reformer, varit en garant för just samhällssolidaritet – eller ”värdegemenskap”, som han själv föredrog att kalla det. Samtidigt var hans försvarstal förenat med uppfattningen att denna samhällsutveckling var ett passerat stadium. Samma slutsats drogs i flera andra bidrag till ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”, på samma sätt som den var den tes som kanske drevs mest konsekvent i föregångaren ”Sveriges internationella villkor”. På tröskeln till 1980-talet hotade efterkrigstidens värdegemenskap därmed att krackelera. Huruvida den i någon utsträckning gick att återupprätta var en fråga som också diskuterades inom projektet.

[708] Anell 1980, s. 176–177, citaten på s. 176.

[709] Se t.ex. Ingelstam 1978; Rune Johanssons och Bo Huldts bidrag i Huldt et al 1978.

En dubbelt dualistisk framtidsbild

Fyra organisationer fick alltså i uppdrag att tillsätta varsin arbetsgrupp till arbetet med ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”. Jag har pekat på att två av dessa arbetsgrupper, tillhörande Framtiden i våra händer respektive Kyrkornas ekumeniska u-vecka, förordade en radikal förändring av världsordningen, bort från kapitalism, frihandel och ekonomisk tillväxt. De avvek därmed uttryckligen från den mer deterministiska framtidssyn som projektet sedermera kommit att anamma, vilken snarast utgick från att Sveriges handlingsfrihet i ett internationellt perspektiv var ytterst begränsad och att den framtida världsordningen – vare sig man så önskade eller inte – i mångt och mycket skulle likna den existerande. De båda externa bidrag som avhandlas i det följande, vilka kom från Studieförbundet näringsliv och samhälle (SNS) respektive Arbetarrörelsens internationella centrum (AIC), accepterade däremot denna senare utgångspunkt. Den fråga som därmed aktualiserades var istället hur Sveriges anpassning till omvärlden skulle se ut och vilket handlingsutrymme som förelåg därvidlag. Apropå det sistnämnda såg vi i föregående avsnitt att Lars Anell var öppen för att åtminstone ”en partiell begränsning av frihandel” och ”en modest avlänkning” från omvärlden trots allt torde vara möjlig.[710] Anell ingick i AIC-gruppen, vars bidrag till framtidsstudien möjligen kan läsas som ett försökt att omsätta dessa målsättningar i en mer konkret framtidsbild. Innan vi undersöker detta bidrag, och i något mindre utsträckning det från SNS, bör vi notera att båda relaterade till en större debatt om välfärdssamhällets framtid. Denna kontext förtjänar en utvikning, särskilt som den också är relevant för de framtidsstudier som avhandlas i nästa delkapitel.

Statsvetarna Henrik Malm Lindberg och Stig-Björn Ljunggren har visat att det kring 1980 fanns en utbredd förväntan om att den avtagande tillväxten, den hårdnande internationella konkurrensen och det ökande utlandsberoendet skulle framtvinga ett skifte i den ekonomiska politiken.[711] Att flera aktörer inom ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” talade om samtiden eller den nära framtiden som ett ”vägskäl”, där valet stod mellan antingen betydligt mer eller betydligt mindre statlig inblandning i ekonomin ska ses mot denna bakgrund.[712] Det växande inflytandet för marknadsliberala idéer i Sverige markerades bland annat av tankesmedjan Timbros bildande 1978. Året därpå förlorade Socialdemokraterna sitt andra raka riksdagsval. Enligt Malm Lindberg och Ljunggren uppfattades detta på många håll inom partiet som ett värre nederlag än det borgerliga maktskiftet tre år tidigare. Med tanke på dels den allt värre ekonomiska krisen, dels borgerlighetens splittring och handlingsförlamning i kärnkraftsfrågan under den gångna mandatperioden, hade man tänkt sig att den mer regeringserfarna socialdemokratins väg tillbaka till makten skulle bli relativt enkel. Efter 1979 fanns det sålunda också

[710] Anell 1980, s. 176.

[711] Malm Lindberg & Ljunggren 2014.

[712] Rosenberg 1979, s. 191; Anell, Laestadius & Nygren 1980, s. 25–45.

inom partiet en större självkritisk öppenhet inför nya ekonomiska idéer. Den så kallade ekonomgruppen – eller föreningen Socialdemokratiska ekonomer – bildades med det uttryckliga syftet att ”frigöra partiet från traditionalistiskt ekonomiskt tänkande”. Socialdemokraterna skulle därmed bli bättre skickade att bemöta ett borgerligt marknadsliberalt tankegods som uppfattades vara på frammarsch internationellt, och som i Sverige allra främst tog sig uttryck i Moderaternas och SAFs mobilisering mot LO-förslaget om löntagarfonder.[713]

En annan uppblossande stridsfråga gällde välfärdssystemens utformning och omfattning. Den offentliga sektorns expansion under efterkrigstiden var länge en drivkraft i Sveriges ekonomiska tillväxt, och bromsades till att börja med inte heller av den ekonomiska nedgången under 70-talet. Tvärtom drevs den på såtillvida att nya stödsystem och regleringar infördes för att hjälpa de hårdast drabbade industrierna och företagen, även efter det borgerliga maktskiftet. Agneta Hugemark har i sin avhandling pekat på att expansionens orsaker debatterats av ekonomer under decennier, men att förklaringarna under 70-talet skiftade fokus, från att dessförinnan ha lutat åt att den offentliga sektorn helt enkelt växte i takt med medborgarnas efterfrågan på tjänster. Framför allt borgerliga nationalekonomer, men också socialdemokratiska sådana som Assar Lindbeck och Ingemar Ståhl, började nu istället peka på att utbudet drev efterfrågan snarare än tvärtom. Därtill framhölls att politiker och tjänstemän inom den offentliga sektorn hade ett uppenbart egenintresse av att verksamheten tillfördes resurser. I takt med att den ekonomiska krisen fördjupades tillkom dessutom argumentet att den offentliga sektorn var ineffektiv sett till sina egna syften. Den menades därtill hämma det privata näringslivet, vilket nu börjat framstå som en mer potent tillväxtmotor. Sveriges offentliga sektor hade identifierats som ett politiskt och ekonomiskt problem.[714] 1980 års långtidsutredning gjorde gällande att den offentliga sektorns expansion måste bromsas då den inte längre gick att finansiera. Samma linje drevs av Socialdemokraternas nybildade ekonomgrupp, som bland annat var öppen för att avgiftsbelägga vissa offentliga tjänster.[715]

Malm Lindberg och Ljunggren understryker samtidigt att denna typ av idéer knappast var allenarådande eller okontroversiella inom socialdemokratin. Inom partiet fanns också en opinion för en förstärkt statsinterventionistisk linje. I denna strategi ingick en välfärdspolitisk offensiv i kombination med en viss industripolitisk protektionism, många gånger också en strävan efter så kallad ekonomisk demokrati, exempelvis via just löntagarfonder.[716] Gällande den offentliga sektorns problem fanns också alternativa lösningsförslag. I slutet av 70-

[713] Malm Lindberg & Ljunggren 2014, s. 60–65, citat på s. 65. Se även Frenander 1999, s. 200–208; Koch 1999, s. 89–90; Andersson 2003b, s. 101–119.

[714] Hugemark 1994, s. 86–95. Se även t.ex. Koch 1999, s. 75–76.

[715] Malm Lindberg & Ljunggren 2014, s. 106–112.

[716] Malm Lindberg & Ljunggren 2014, s. 43, 76–78.

och början av 80-talet växte den så kallade självförvaltarrörelsen fram inom SSU och vissa andra sidoorganisationer. Dess bärande idé gick ut på att låta brukarna själva, liksom exempelvis folkrörelser, överta ansvaret för viss offentlig verksamhet i form av kooperativ. Tanken var givetvis att avlasta en ansträngd offentlig sektor, men inspiration kom också från 70-talets bredare decentralistiska och direktdemokratiska stämningar, liksom från partiets egen folkrörelsetradition.[717] Den senare, mer idealistiska aspekten av självförvaltarrörelsen har betonats av Jesper Bengtsson, i dennes inifrånskildring av arbetarrörelsens 80- och 90-tal.[718]

Både SNS och AIC anknöt i sina bidrag till ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” till denna kontext, men nådde skiljaktiga slutsatser. SNS-rapporten *Sverige avskärmat* (1981) var det enda av de externa bidragen som författades av en enskild person, nationalekonomen Marian Radetzki. För den tillväxt- och frihandelsvänlige Radetzki anspelade titeln på ett närmast dystopiskt tillstånd. Hans tes var att eventuella protektionistiska eller isolationistiska alternativ till fortsatt internationalisering och frihandel skulle få ekonomiska konsekvenser som var vida värre än den relativa sårbarhet som förvisso följde av omvärldsberoendet. Dock medgav han att ett dilemma i viss mån förelåg. Ett allt mer konkurrens- och produktivitetsinriktat arbetsliv, vilket internationaliseringen onekligen tvingade fram, passade sannolikt inte alla. En tänkbar lösning kunde bestå i att helt enkelt undanta denna förmodat mindre del av befolkningen från den internationella konkurrensens villkor. Dessa människor kunde istället placeras i en mindre sektor av ”skyddade verksamheter”, eller i vissa fall helt stå utanför arbetslivet. Inkomster från den ordinära, konkurrensutsatta ekonomin skulle omfördelas till förmån för denna grupp, men Radetzki påpekade att detta inte fick ske till den grad att det väckte missnöje hos den produktiva majoriteten. Jämfört med hittills skulle den svenska välfärdsstaten således behöva föra ”en mindre ambitiös politik när det gäller inkomstfördelningar”.[719]

Arbetsgruppen från AIC hade ett annat perspektiv på saken, men instämde i att internationaliseringens dilemma aktualiserade behovet av en ny ekonomisk sektor. Gruppen dominerades av just ekonomer, flera av dem med erfarenhet av bistånds- och utvecklingsfrågor. Förutom Lars Anell ingick Lennart Klackenberg, Jan Carling, Anna Hedborg, Dan Andersson och Bengt Säve-Söderbergh, Klackenberg hade exempelvis ingått i Brandtkommissionen, som 1980 publicerade den uppmärksammade rapporten *North-South: A Programme for Survival*.[720] Hedborg

---

[717] Malm Lindberg & Ljunggren 2014, s. 120, 123–124, 127–128.

[718] Jesper Bengtsson, *Det måttfulla upproret: Lindh, Sahlin, Wallström och 20 år av politisk förnyelse*, Stockholm: Norstedts 2004, s. 43–55, 61–75.

[719] Marian Radetzki, *Sverige avskärmat: En samhällsekonomisk analys av en svensk avskärmning från den internationella ekonomin*, Stockholm: Studieförbundet näringsliv och samhälle 1981, s. 92.

[720] *North–South: A Programme for Survival. Report of the Independent Commission on International Development Issues*, London: Pan Books 1980.

hade 1974 lagt fram det ursprungliga löntagarfondsförslaget tillsammans med Rudolf Meidner.

I arbetsgruppens skrift *Handlingsutrymme Samhällsbalans Rättvisa* (1981) fastslogs att internationaliseringens dilemma var särskilt betungande ur en socialdemokratisk synvinkel, då de internationella beroendena i praktiken främjade starkt kapitalistiska handlings- och värderingsmönster. Sverige integrering i det internationella handelssystemet hade medfört många fördelar, kulturellt och socialt såväl som ekonomiskt. Man erinrade också om att socialdemokrater av tradition betraktat internationellt samarbete som ett viktigt medel för att verka för fred och jämlikhet mellan folken. Ändå var det nu tydligt att ”internationaliseringens krav och våra värderingar” inte lät sig sammanjämkas.[721]

> Efterkrigsperiodens strävan till snabb tillväxt, mätt i bruttonationalproduktstermer, tog sitt uttryck i en […] närmast oreserverad accept av den internationella arbetsfördelningens princip. Det var i världskonkurrensens kalla vatten som den svenska industrin skulle uppleva behoven av rationalisering och bevarad konkurrenskraft. Att internationaliseringen samtidigt minskade utrymmet för en självständig nationell politik – både beträffande ekonomin och i andra avseenden – var ett pris som man ansåg sig kunna betala. Idag ställs emellertid frågan om inte själva kärnan i den nationella bestämmanderätten börjar påverkas och priset bli för högt. Fortsatt internationalisering på det kapitalistiska systemets villkor kan kanske ge mer av ekonomisk tillväxt men samtidigt beskära möjligheterna att uppnå sådana mål som ökad jämlikhet och solidaritet mellan människorna, ekonomisk demokrati och arbete åt alla.[722]

I likhet med Anells synsätt i *Världsordningen och välfärdsstatens kris* betonade arbetsgruppen samtidigt behovet av realism. Man kunde beklaga sig så mycket man ville över det sena 70-talets kris som en konsekvens av en kapitalistisk världsordning, men denna världsordning var nu en realitet. I detta sammanhang riktades viss kritik mot miljö- och alternativrörelsen, de ’postmaterialister’ som Anell uppmärksammat även i sin egen delrapport, vilka tillskrevs uppfattningen att ”[a]lternativet till tillväxtmodellen är ett samhälle som med självförsörjning, småskalighet i produktionen och decentralisering skulle öka sysselsättningen och behovstillfredsställelsen samt förbättra miljön, trivseln i arbetet och de mänskliga relationerna”. [723] Denna kritik var i sig inte ny i framtidsstudiesammanhanget; vi har tidigare sett att Lars Ingelstam i *Teknikpolitik* protesterat mot delar av miljö- och alternativrörelsens tankegods, vilket enligt hans förmenande riskerade att slå över i

[721] *Handlingsutrymme Samhällsbalans Rättvisa* 1981, s. 17–18, citat på s. 18.

[722] *Handlingsutrymme Samhällsbalans Rättvisa* 1981, s. 25–26.

[723] *Handlingsutrymme Samhällsbalans Rättvisa* 1981, s. 42.

både människofientlighet och politisk passivitet.[724] AIC-gruppens invändningar var dock av en delvis annorlunda kaliber. Dels, skrev gruppen, bortsåg alternativets förespråkare från att ekonomisk tillväxt varit och alltjämt var en förutsättning för en rättvis fördelningspolitik.[725] Dels överskattade de den grad av politisk handlingsfrihet som förelåg och bortsåg från att ”[b]indningarna till det förhärskande ekonomiska systemet sätter snäva gränser för våra val”.

Detta innebar inte att all förändring var otänkbar, eller att de postmaterialistiska kraven nödvändigtvis var oberättigade i sig. Socialdemokratins stora framtidsuppgift bestod tvärtom i att ”balansera den traditionella utvecklingsmodellens krav på tillväxt inom en fortsatt internationaliserad ekonomisk miljö mot människornas behov av högre livskvalitet”.[726] För att åstadkomma en sådan balans krävdes enligt AIC-gruppen en omorganisering av det offentliga. Det var således på denna avgörande punkt som man anknöt till debatten om den offentliga sektorns framtid.

I likhet med de både borgerliga och socialdemokratiska ekonomer som lyfts fram i Agneta Hugemarks avhandling företrädde AIC-gruppen uppfattningen att det prekära ekonomiska läget nödvändiggjorde någon typ av grundläggande förändring. Den lösning man lanserade benämndes ”dualistisk” och menades vara ”i samklang med den reformistiska modellen för samhällsbygget”.[727] Anell betonade i en egen debattartikel i *Dagens Nyheter* vid samma tid att den dualistiska modellen utgjorde ”en möjlig färdriktning för välfärdssamhället […] avgjort mer attraktiv än de alternativ jag kan skymta”.[728] Dess ena del bestod i en storskalig, globalt eller regionalt konkurrensinriktad industrisektor, underkastad krav på lönsamhet och teknisk rationalisering. Staten hade här ett stort ansvar för utvecklingen, både vad gällde att rusta upp basindustrierna och att satsa på högteknologisk, kunskapsintensiv produktion.[729] Den andra delen var en ”gemensam sektor”, fredad från lönsamhetskrav och utländsk konkurrens. Denna sektor bestod dels av det offentliga, dels av olika former av ideellt kooperativt arbete som företrädesvis organiserades på lokal nivå. Som exempel nämndes bland annat fastighetsunderhåll, barntillsyn, fritidsverksamhet, tomtarbete och reparationer av bilar och kapitalvaror. I motsats till de ”skyddade verksamheter” som föreslogs av Marian Radetzki tillskrevs denna gemensamma sektor en viktig produktiv funktion i välfärdssamhället. Människor skulle rotera mellan sektorerna, vars relation alltså

---

[724] Ingelstam 1978, s. 142–144, 148–149. Se även kapitel 4, delkapitel Teknikens verkningar och drivkrafter, avsnitt ”Att formulera en teknikpolitik”.

[725] *Handlingsutrymme Samhällsbalans Rättvisa* 1981, s. 26, 55, 83.

[726] *Handlingsutrymme Samhällsbalans Rättvisa* 1981, s. 41–42, citaten på s. 42. Se även Anell 1980, s. 163–166, 172–175.

[727] *Handlingsutrymme Samhällsbalans Rättvisa* 1981, s. 83. Se även Hugemark 1994.

[728] Lars Anell, ”Kan vi legalisera den svarta ekonomin?”, *Dagens Nyheter* 3/11 1980.

[729] *Handlingsutrymme Samhällsbalans Rättvisa* 1981, s. 43–50.

skulle vara symbiotisk. Ett visst antal ideella arbetstimmar per månad var att betrakta som en skatt in natura. Genom rationaliseringar kunde arbetstiden i industrisektorn förkortas, vilket frigjorde arbetstimmar till det gemensamma. Samtidigt innebar en expansion av det ideella eller kooperativa arbetet en växande marknad för de producerande företagen, samtidigt som en redan hårt ansträngd offentlig sektor avlastades. Därtill menade arbetsgruppen att det i en sådan samhällsmodell fanns en social, kompensatorisk effekt, som knöt an till den förlorade men för välfärdssamhället nödvändiga ”värdegemenskap” som Anell talat om i sin egen delrapport: i det organiserade gemensamma arbetet ”kan de livskvalitativa värden, som den konkurrensutsatta sektorn riskerar att eftersätta, kanske lättare främjas”, skrev arbetsgruppen.[730]

Den dualistiska samhällsmodellen byggde således på tanken att det bortom både det offentliga och det privata trots allt fanns en möjlighet att förverkliga ett kommunitärt ideal som satts på undantag i det moderna välfärdssamhället. Termen ’dualistisk’ syftade som framgått på AIC-gruppens idé om hur den offentliga sektorn framgent skulle organiseras. Den kan emellertid också tillämpas på gruppens förhoppning om att, för att tala med Tore Frängsmyr, möjliggöra det goda livet inom det effektiva – och internationaliserade – samhällets ramar.[731]

Samtidigt illustrerar *Handlingsutrymme Samhällsbalans Rättvisa,* liksom framtidsstudien ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” i stort, hur utrymmet för att formulera alternativ till den rådande utvecklingen hade krympt jämfört med ett par år tidigare – i synnerhet vad gällde framtidsalternativ i global skala. AIC-gruppen tillstod mycket riktigt att den ”medvetet avstått från tjusiga tankar om radikalt annorlunda utvecklingsvägar och livsstilar”.[732] I den dualistiska framtidsbilden fanns en förväntan om att tillväxttakten för överskådlig framtid skulle vara väsentligt lägre än vad man vant sig vid fram tills för bara några år sedan, och om att Sveriges internationella beroenden samtidigt innebar att landet hade ytterst begränsade möjligheter att slå in på en annan väg. Det handlade således inte längre om att förändra världen, eller ens det svenska samhället i en alltför genomgripande mening, utan om att skydda åtminstone *en del av* detta samhälle från en internationell utveckling som i sig svårligen kunde påverkas. Den förskjutning i riktning mot en deterministisk framtidssyn som jag noterat tidigare i kapitlet ledde med andra ord också till ett ökat fokus på att freda och bevara, snarare än på att förändra. I det avslutande delkapitlet ska vi se att denna tendens inte endast exemplifierades av ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” utan också av flera samtidiga projekt.

---

[730] *Handlingsutrymme Samhällsbalans Rättvisa* 1981, s. 43, 63–69, citat på s. 43; Lars Anell, ”Kan vi legalisera den svarta ekonomin”?”, *Dagens Nyheter* 3/11 1980. Jfr Radetzki 1981, s. 92.

[731] Frängsmyr 1980.

[732] *Handlingsutrymme Samhällsbalans Rättvisa* 1981, s. 83.

”Ett välfärdssamhälle i en orolig värld”

Den svenska modellen och den ordinarie framtiden

I både ”Sveriges internationella villkor” och ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” diskuterades alltså globala utvecklingsriktningar som antogs krympa det svenska handlingsutrymmet väsentligt. I denna avslutande del av kapitlet analyserar jag ett antal framtidsstudiearbeten från åren kring 1980, vilka precis som *Handlingsutrymme Samhällsbalans Rättvisa* utgick från dessa förutsättningar. Det rör sig främst om två framtidsstudier: ”Prognoser och politisk framtidsplanering” och ”Omsorgen i samhället”. Den förstnämnda står i fokus för detta och nästa avsnitt, den senare i de två avsnitten därefter. Jag uppmärksammar där också en mindre, fristående framtidsstudiepublikation, Rita Liljeströms *Kultur och arbete*.[733] I ett femte och sista avsnitt analyseras en kulturdebatt i *Dagens Nyheter* på sommaren och hösten 1982, vilken tog sin utgångspunkt i ett förslag i ”Omsorgen i samhället”.

”Prognoser och politisk framtidsplanering” och ”Omsorgen i samhället” var inte lika explicit förankrade i en internationell eller global kontext som de båda framtidsstudier som stått i fokus tidigare i kapitlet. Däremot anknöt båda – och i synnerhet den senare – till den debatt om den offentliga sektorn som jag lyfte fram i föregående avsnitt, vilken kommer att kontextualiseras ytterligare längre fram. Utan att föregripa min egen analys allt för mycket kan redan här påpekas att den offentliga sektorn i detta sammanhang problematiserades på ett sätt som påminde om hur man inom framtidsstudierna tidigare kritiserat den ekonomiska tillväxten eller den tekniska utvecklingen, det vill säga med hänvisning till att den undergrävde de syften den var satt att tjäna. Det hade därför funnits visst fog för att tala om ett ’välfärdsstatens dilemma’ eller ’den offentliga sektorns dilemma’. Men den internationella ekonomiska krisen och Sveriges behov av att anpassa sig till omvärlden var likväl en central förutsättning för båda de framtidsstudier som avhandlas i det följande, vilket särskilt framgår av slutpublikationen från respektive projekt.[734] Jag finner det därför befogat att trots allt infoga dem i samma meningssammanhang som ”Sveriges internationella villkor” och ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”.

”Prognoser och politisk framtidsplanering” var ett mindre omfångsrikt projekt än övriga framtidsstudier i mitt källmaterial. Det pågick under en något kortare

[733] Rita Liljeström, *Kultur och arbete*, Stockholm: LiberFörlag 1979.

[734] Lars Ingelstam, *Arbetets värde och tidens bruk – en framtidsstudie*, Stockholm: LiberFörlag 1980; Mårten Lagergren, Lena Lundh, Minga Orkan & Christer Sanne, *Tid för omsorg: Slutrapport för projektet ”Omsorgen i samhället”*, Stockholm: LiberFörlag, Sekretariatet för framtidsstudier 1982.

period, 1977 – 1980.[735] Projektgruppen utgjordes till att börja med endast av Lars Ingelstam och Patrik Engellau – senare anslöt även Simon Andersson, byrådirektör på statskontoret, och Mac Murray, tjänsteman på utbildningsdepartementet. Någon regelrätt slutrapport författades inte. Den mest omfattande skriften från projektet var Ingelstams bok *Arbetets värde och tidens bruk* (1980), vilken dock förhöll sig tämligen fri till framtidsstudiens inriktning i övrigt.[736] Till denna bok återkommer vi längre fram.

”Prognoser och politisk framtidsplanering” skilde sig dessutom från samtidiga framtidsstudier genom sitt metaperspektiv: syftet var att analysera hur och under vilka förutsättningar prognoser, främst samhällsekonomiska prognoser, påverkade politiskt beslutsfattande. Tonvikten skulle således ligga på den beslutsmiljö som utgjordes av regering, riksdag och utredningsväsende. Ämnet befanns viktigt eftersom ”[d]et råder stor enighet om att de politiska beslutsfattarna måste skaffa sig vidgade kunskaper och bättre styrmedel för att vi skall kunna välja framtid.”[737] Denna utgångspunkt påminde som synes om den som väglett Myrdalgruppens framtidsstudieutredning ett antal år tidigare, vars betänkande mycket riktigt citerades flera gånger om i Ingelstams och Engellaus projektpresentation.[738] I en senare skrift konstaterades emellertid att krisstämningarna kring Sveriges ekonomiska framtid och internationella beroenden inspirerat till ett ökat fokus på en annan aspekt, nämligen hur den ekonomiska planeringens förutsättningar förändrades ”när andan och stämningarna i samhället växlar från självsäkerhet till tvekan”. Sålunda fanns vissa överlappningar med den parallellt pågående ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”. Ingelstam tackade i sitt förord till *Arbetets värde och tidens bruk* Lars Anell, Staffan Laestadius och Birgitta Nygren för synpunkter och kritik under arbetets gång, och han hänvisade återkommande till olika delrapporter från deras framtidsstudie.[739] Även tematiskt fanns beröringspunkter, framför allt såtillvida att även ”Prognoser och politisk framtidsplanering” kom att kretsa kring den deterministiska tanken om att Sverige stod inför ett val mellan två mer eller mindre problematiska anpassningsstrategier. Precis som i den parallella, mer omfattande framtidsstudien aktualiserade detta i sin tur frågan huruvida erfarenheterna av välfärdssamhällets uppbyggnad och expansion alls kunde ge någon vägledning inför framtiden.

---

[735] En inledande projektpresentation publicerades dessutom inte förrän 1979. Se *Prognoser och politisk framtidsplanering – en projektpresentation: En delrapport från projektet ”Prognoser och politisk framtidsplanering”*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1979.

[736] Ingelstam 1980. Boken var med andra ord inte lika tydligt förankrad i projektets övergripande frågeställning som Bertelman et al 1977, Huldt et al 1978 eller Lönnroth, Johansson & Steen 1978. Inte heller var den en sammanfattning av projektet i stil med Link 1982.

[737] *Prognoser och politisk framtidsplanering* 1979, s. 1.

[738] *Prognoser och politisk framtidsplanering* 1979, s. 3. Se även SOU 1972:59; Odén 1972. Se även kapitel 2.

[739] ”Projektgruppens förord”, i Ingelstam 1980, s. 7–9, citat på s. 8.

Detta exemplifieras av ett seminarium om ”den svenska modellen” – citationstecknen var arrangörens – på hösten 1979, med just Laestadius som seminarieledare.[740] Ett antal ministrar, riksdagsledamöter och tjänstemän bidrog med uppsatser: CH Hermansson, riksdagsledamot och före detta partiledare för vänsterpartiet kommunisterna; Erik Höök, nationalekonom och VD för Jernkontoret, tidigare planeringschef vid finansdepartementet; Bertil Olsson, före detta generaldirektör för Arbetsmarknadsstyrelsen; Gunnar Sträng, socialdemokratisk finansminister 1955–1976 och Nils G. Åsling, centerpartistisk industriminister. Det bör noteras att seminariets huvudbegrepp här användes i en bred bemärkelse; för Laestadius själv var den svenska modellen snarast en tidsanda, ”ett speciellt politiskt klimat”, som präglat välfärdssamhällets framväxt fram till 60-talets slut.[741] Uppsatsförfattare och övriga seminariedeltagare gjorde liknande tolkningar, samtliga utifrån ett mer eller mindre kritiskt och distanserat perspektiv. Den mest avvisande hållningen intog Hermansson, som ansåg att modellen blott utgjort en expansiv fas i den västerländska kapitalismens utveckling – ’svensk’ endast i den meningen att den här fått en viss färg av socialdemokratins anmärkningsvärt långa regeringsinnehav.[742] Han föreslog att seminariet främst borde uppehålla sig vid sambanden ”mellan den beprisade ’svenska modellen’ och alla de negativa företeelser som nu framträder med stor styrka på olika områden av samhällslivet.” Här framhölls utarmningen av landsbygden, miljöförstöringen, försämrade arbetsmiljöer, utslagning, byråkratisering. På det internationella området kunde noteras allt mer ojämlika relationer till u-länderna, transnationaliseringen av svenska företag och ett växande beroende av utlandet. Det rörde sig kort sagt om minusposter ”som rimligen borde innebära att en ny period av denna modell är otänkbar i Sverige.”[743] Vid seminariet beskrev statsvetaren Ingemar Elander på ett liknande sätt den svenska modellen som en socialliberal ”tillväxtideologi”, som under framför allt 60-talet hade förenat Socialdemokraterna

[740] Arkivvolymer från både ”Prognoser och politisk framtidsplanering” och ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” rymmer hänvisningar till och material från seminariet i fråga, som alltså möjligen var någon form av samarrangemang. Jag väljer som synes att analysera det i anslutning till den förstnämnda studien.

[741] Se Laestadius förord i Ingemar Elander, *”Den svenska modellen”: Recept även för 80-talet?*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1979, s. i.

[742] CH Hermansson i *Återblick på den svenska modellen – om den fanns: Uppsatser av CH Hermansson, Erik Höök, Bertil Olsson, Gunnar E Sträng och Nils G Åsling,* Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1979, s. 1–2.

[743] CH Hermansson i *Återblick på den svenska modellen* 1979, s. 10–13, citaten på s. 10 respektive 13.

och de borgerliga partierna.[744] Ideologin hade knappast framtiden för sig, givet de ”legitimitetsproblem” den kommit att anfäktas av under 70-talet.[745]

Hermanssons och Elanders inlägg hade mycket gemensamt med den tillväxtkritik som lyftes fram i kapitel 3, inte minst under framtidsstudiesymposiet *Livskvalitet*. Övriga uppsatsskrivare förhöll sig mindre avfärdande än så, men var eniga med Hermansson och Elander såtillvida att samtliga i stort sett förpassade seminariets huvudbegrepp till det förgångna. Skillnaden bestod i att de främst motiverade detta med de förändrade ekonomiska förutsättningarna, inte med eventuella legitimitetsproblem. Den svenska modellen gjordes liktydig med en förfluten samhällsutveckling då internationell frihandel och tillväxt för en begränsad tid kunnat gå hand i hand med ett nationellt projekt, det vill säga välfärdsstatens uppbyggnad. Detta alltså tack vare lyckosamma omständigheter, snarare än långsiktiga överväganden eller politiska förtjänster: det hade hela tiden varit ”realiteterna och inte de politiska ideologierna som angav färdriktningen”, påpekade till exempel Nils G. Åsling.[746] Därav följde också att modellen av nödvändighet uppvisat samma vikande konjunktur som den ekonomiska tillväxten under 70-talet. Den uppsatssammanställning Sekretariatet för framtidsstudier senare lät trycka hette följdriktigt *Återblick på den svenska modellen – om den fanns*. Begreppet tjänade här alltså snarast till att belysa utlandsberoendets eller interdependensens helt avgörande betydelse för Sverige – i ett samtidshistoriskt såväl som ett framåtblickande perspektiv.

Samtliga föreföll dessutom eniga med Hermansson och Elander om att den svenska modellen vilat på en motsättning mellan mål och medel som blev uppenbar i ekonomiskt kärvare tider. I ett försök till sammanfattning av uppsatserna framhöll Staffan Laestadius att författarna, trots skilda utgångspunkter, konvergerade i uppfattningen ”att den svenska efterkrigsutvecklingen kan karakteriseras som en kombination av extrem tilltro till marknadskrafterna å den ena sidan, och uppbyggandet av en omfattande omsorgsapparat å den andra”.[747] Erik Höök, vars avhandling i början av 60-talet hade befattat sig med just den offentliga sektorns expansion, betonade också att de båda ”motsatta delar” det här var fråga om varit ”ovanligt starkt markerade” i en svensk kontext jämfört med i andra västländer – endast i denna mening föreföll det motiverat att tala om en *svensk* modell.[748]

---

[744] Elander 1979, s. 2–5. Elander drev för övrigt en liknande tes i sin avhandling året innan, *Det nödvändiga och det önskvärda*. Avhandlingen var en kritisk analys av Socialdemokraternas regionalpolitik, som bland annat betonade att tillväxten därvidlag kommit att bli ett mål mer än ett medel. Se Elander 1978.

[745] Elander 1979, s. 20–27.

[746] Nils G. Åsling i *Återblick på den svenska modellen* 1979, s. 46.

[747] Staffan Laestadius i *Återblick på den svenska modellen* 1979 (onumrerad sida).

[748] Erik Höök i *Återblick på den svenska modellen* 1979, s. 16–17, citaten på s. 16. Se även Erik Höök, *Den offentliga sektorns expansion: En studie av de offentliga civila utgifternas utveckling åren 1913–58*, Stockholm: Almqvist & Wiksell 1962.

Laestadius konklusion av uppsatserna inalles var att ”en sådan utveckling leder in i en återvändsgränd, där ettdera av dessa bägge måste ge vika”.[749]

Handelsekonomen Jan Valdelins bidrag var en exposé över den internationella ekonomisk-politiska debatten, vilken bland annat uppmärksammade ”den nya liberalismen”. Likt Laestadius bedömde Valdelin att Sverige stod inför ”ett vägskäl i den ekonom-politiska utvecklingen”, där någon form av brott med den svenska modellen behövde ske. Detta kunde bli antingen i riktning mot mer statsinterventionism och satsningar på att upprätthålla en omfattande omsorgsapparat, eller i riktning mot ökad marknadsstyrning och sänkta ambitioner vad gällde välfärdsåtaganden. Valet föreföll honom än så länge öppet.[750]

Två andra arbeten inom projektet, ekonomihistorikern Svante Beckmans uppsats *Långt borta och nära – 1900-talets svenska politiska framtider i ekonomisk-historisk belysning* (1980) och Lars Ingelstams och Patrik Engellaus tidigare nämnda projektpresentation, angrep frågan om ett nära förestående ekonomiskt-politiskt vägval ur en annan infallsvinkel. Om man vid seminariet om den svenska modellen främst uppehållit sig vid ekonomiska aspekter handlade dessa båda arbeten om hur Sveriges val- och handlingsmöjligheter påverkades av ’mjuka’ faktorer, såsom tidsanda, kultur och idéer. Båda utgör ytterligare exempel på att den utopiska framtidssyn som varit central för framtidsstudierna i början av 70-talet problematiserades i slutet av samma decennium.

Beckmans uppsats var en exposé över de förväntningshorisonter som enligt författaren hade väglett ekonomiskt-politiskt beslutsfattande i Sverige sedan industrialiseringen. Han postulerade, och får därmed faktiskt sägas ha föregripit mycket av den senare framtidshistoriska forskningen, att förväntningar och uppfattningar om framtiden i sig hade en antingen mobiliserande eller passiviserande inverkan på politiken. Undersökningen gav vid handen att åtminstone den *långsiktiga* framtiden i det moderna Sverige genomgående hade uppfattats som ljus och hoppingivande, präglad av stigande materiellt välstånd. Denna föreställning, som Beckman kallade den ”’ordinarie’” framtiden och ”den industriella kulturens bakgrundsframtid”, hade möjliggjort politisk enighet och handlingskraft, även under perioder då krisstämningar och pessimism av ett mer omedelbart slag gjort sig gällande.[751] Kännetecknande för 70-talet var emellertid att denna ordinarie framtid hade försvagats avsevärt, inte minst eftersom flera av decenniets mest omfattande debatter, och då särskilt den om kärnkraften, hade kretsat kring just långsiktiga risker och hot. Detta hade skapat en besynnerlig och illavarslande situation. Beckman talade här själv om framtiden i påtagligt deterministiska termer: den ekonomiska politiken ställdes i samtiden ”inför krav

[749] Staffan Laestadius i *Återblick på den svenska modellen* 1979 (onumrerad sida).

[750] Jan Valdelin, *Ekonomisk politik i omvandling?*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1979, s. 28–29, citat på s. 28.

[751] Citaten återfinns i Beckman 1980, bl.a. s. 76 respektive s. 73. Se även baksidestexten.

som innebär omfattande omorienteringar", i riktning mot antingen marknadskapitalism eller centralstyrning. Det fanns från politiskt håll en uppenbar olust inför båda perspektiven. Men utan den ordinarie framtiden som ledstjärna inträdde en slags politisk handlingsförlamning, en oförmåga att vare sig satsa helhjärtat på endera alternativet, eller att ens försöka föreställa sig andra utvecklingsriktningar.. Beckmans egen bedömning var att landet trots allt obönhörligen gled i den förstnämnda riktningen, det vill säga mot en statskontrollerad, tillväxtorienterad utveckling.[752]

Ingelstams och Engellaus perspektiv var delvis annorlunda. Till skillnad från Beckman ansåg de att handlingsfriheten sannolikt *ökade* när framtiden uppfattades som osäker, dyster eller krisdrabbad, i alla fall i den meningen att den allmänna öppenheten för alternativ blev större och bundenheten vid det invanda och etablerade mindre. Men detta krävde att sådana alternativ verkligen artikulerades på ett trovärdigt och genomslagskraftigt sätt, vilket i samtiden inte kunde sägas vara fallet – oljekrisen några år tidigare hade varit en unik men, som det visat sig, i stort sett outnyttjad möjlighet därvidlag. På 80-talets tröskel fanns det istället från politiskt håll en oroväckande tendens till att försöka återupprätta "rekordårens framstegstro", eller åtminstone den tillväxt- och utvecklingsfixering som denna varit förknippad med. Ett sådant "återfall i gamla tankemönster" kunde ge ett intryck av stabilitet och trygghet, men "[s]å småningom måste verkligheten tränga igenom och kräva något annat slags anpassning […] I så fall kan stora delar av det organiserade Sverige vara stadd på kollisionskurs med ekonomiska realiteter, möjligen också med många människors dröm om det goda samhället."[753]

Observationen är intressant att jämföra med flera av de arbeten som jag analyserat i tidigare kapitel, i synnerhet framtidsstudieutredningen och energiframtidsstudien. I båda dessa fanns en spänning mellan en utopisk och en deterministisk framtidssyn: för att man skulle kunna forma framtiden på lång sikt krävdes beslut, planering och reformer redan i nuet. Ingelstam och Engellau utgick själva från detta synsätt, med hänvisning till just energiframtidsstudien. I frånvaron av sådana beslut intecknades nämligen framtiden: "Under tiden verkar de små besluten. Den underförstådda framtiden förverkligas. Blixtlåset dras ihop."[754] I deras projektpresentation till "Prognoser och politisk framtidsplanering" föreföll denna situation hotande nära: "verkligheten", framför allt i form av "ekonomiska realiteter", trängde sig på med krav på "anpassning".

[752] Beckman 1980, s. 68–77, citat på s. 74.

[753] *Prognoser och politisk framtidsplanering* 1979, s. 60–61.

[754] *Prognoser och politisk framtidsplanering* 1979, s. 55–56, citat på s. 55.

”Av-internationalisering” som alternativ

Ingelstams egen bok inom projektet, *Arbetets värde och tidens bruk*, var dock ett försök att formulera en annan utvecklingsriktning och en annan form av anpassning till omvärlden. I mångt och mycket byggde den vidare på de resonemang som fördes i hans och Engellaus projektpresentation. Det är också noterbart att både ”den svenska modellen” och ”den ordinarie framtiden” var bärande begrepp även i Ingelstams bok, i vilken de fick en tydligare koppling till den internationella kontexten och till internationaliseringens dilemma.

Ingelstam vägde nämligen två framtidsalternativ mot varandra, där det ena förstods som ett uttryck för ”strävan att återigen få kontakt med den ’ordinarie framtiden’ i svensk politik: ett fullföljande av de huvuddrag i ’den svenska modellen’ som kan sammanfattas i begreppet ’exportledd tillväxt’, kompletterad med offentliga välfärdsåtaganden”.[755] Det spelade för honom mindre roll huruvida ökad statsinterventionism eller ökad marknadsstyrning angavs som den bästa strategin för att uppnå en sådan tillväxt. Det var här inte fråga om ett egentligt vägskäl, utan om två parallella vägar mot samma mål.[756]

Hans alternativ påminde istället om det som lanserats av AIC-gruppen i *Handlingsutrymme Samhällsbalans Rättvisa*. Dels krävdes en robust och allsidig industrisektor för att möta framtidens krav. Det handlade således inte bara om att satsa på högteknologisk spetskompetens, utan också om att rusta upp basindustrierna, exempelvis via offentliga beställningar. Dels skulle industrisektorn och den offentliga sektorn kompletteras av en omfattande, gemensam sektor, vars arbetsuppgifter framför allt bestämdes på kommunal nivå och utfördes på än mer lokal nivå: i grannskap, stadsdelar eller inom olika föreningar.

Ingelstams framtidsbild var på flera sätt mer offensivt formulerad än AIC-gruppens. Där den senare framhållit att deras tanke om en gemensam sektor var i linje med välfärdsstatens traditioner och ”den reformistiska modellen för samhällsbygget”[757] betonade Ingelstam att hans idéer åtminstone i viktiga avseenden syftade till en omstöpning av detta samhällsbygge. Han anknöt här till den kritik mot offentlig sektor som i samtiden hördes från framför allt borgerligt men till dels också socialdemokratiskt håll. På den egna frågan om inte en gemensam, decentraliserad sektor trots allt måste ses som ”ett raserande av ett

---

[755] Ingelstam 1980, s. 172.

[756] Diskussionen utgick här från fyra aktuella utredningar om Sveriges ekonomiska framtid: Boston Consulting Groups *A Framework for Swedish Industrial Policy*, Särskilda näringspolitiska delegationens *Vägar till ökad välfärd*, 1978 års långtidsutredning samt sysselsättningsutredningens *Sysselsättningspolitik för arbete åt alla*. Trots olika uppfattningar om statens respektive marknadens roll fanns i dessa utredningar, menade Ingelstam, en påfallande samsyn gällande behovet av exportledd tillväxt, budgetbalans, hög sysselsättning och social trygghet. Se Ingelstam 1980, s. 173–184.

[757] *Handlingsutrymme Samhällsbalans Rättvisa* 1981, s. 83. Se även föreliggande kapitel, delkapitel Sinande tillväxt och krympande handlingsfrihet, avsnitt ”En dubbelt dualistisk framtidsbild”.

mödosamt erövrat välfärdssystem", svarade han delvis instämmande. Men kritiken mot välfärdssamhällets centralistiska, byråkratiska tendenser hade sina poänger, fortsatte han. Det fanns fog för att hävda att den offentliga sektorn var både för liten, i det att exempelvis barnomsorgen och vården behövde utvidgas, *och* för stor, på så sätt att dess övergripande organisation "tenderar att skapa överbelastning och byråkrati och därmed allmän olust i befolkningen".[758] Denna ståndpunkt skulle återkomma i framtidsstudien "Omsorgen i samhället", som analyseras i de båda följande avsnitten.

Vidare var Ingelstams framtidsbild tydligare rotad i en utopisk framtidssyn på så sätt att han underströk att den inte enbart var ett sätt att anpassa sig till ekonomiska realiteter. Därtill utgick den från en strävan att finna "*samhällsordningar där verksamhetslust, ansvar, noggrannhet, fantasi, kombinationstalanger och inlevelseförmåga kan utnyttjas bättre än idag*". Det främsta motivet hade således "att göra med förhoppningar snarare än med farhågor".[759]

Samtidigt formulerades framtidsbilden mot bakgrund av samma oroliga internationella kontext, vilken ägnades betydande plats i *Arbetets värde och tidens bruk*. Den "'ordinarie'" framtiden beskrevs här på samma sätt som i Lars Anells *Världsordningen och välfärdsstatens kris*, det vill säga som en förlängning och förstärkning av internationaliseringens dilemma. Så länge som den exportdrivna tillväxten prioriterades skulle den nationella handlingsfriheten kringskäras allt mer, samtidigt som välfärden, politikens legitimitet och medborgarnas förväntningar gjordes avhängiga en oförutsägbar internationell utveckling. Detta innebar att även måttliga inbromsningar i tillväxten fick potentiellt katastrofala konsekvenser: "'den svenska modellen' skulle innebära ett högt spel med betydande risker", skrev Ingelstam.[760] Ett avsnitt ägnades Uruguay som ett varnande exempel: från stabil välfärdsstat under 1900-talets första hälft, via tilltagande utlandsberoende och utlandsskulder under 50- och 60-talet till militärdiktatur på 70-talet. Även om "[e]tt sammanbrott av *vårt* sociala system" skulle se annorlunda ut visade exemplet att "ett välfärdssamhälle i en orolig värld inte är osårbart. 'Utvecklingen' kan faktiskt gå baklänges och göra det hisnande fort."[761]

Därtill kom ett annat argument: ju öppnare ekonomin var gentemot omvärlden "desto svårare blir det att avvika från en allt anonymare och allt mera utslätad multinationell produktions- och marknadskultur". Detta var som synes en aspekt av internationaliseringens dilemma som tidigare berörts av Bo Huldt och Rune Johansson i framtidsstudien "Sveriges internationella villkor". Framtidsbilden i *Arbetets värde och tidens bruk* syftade alltså först och främst till oberoende, främst ekonomiskt men i viss mån också kulturellt; Ingelstam benämnde själv strategin

[758] Ingelstam 1980, s. 240–241, citaten på s. 240.

[759] Ingelstam 1980, s. 198.

[760] Ingelstam 1980, s. 185–193, citat ur baksidestexten.

[761] Ingelstam 1980, s. 193–195, citat på s. 195.

”*av-internationalisering*”.[762] Därmed visade boken på samma perspektivförskjutning som ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”: det handlade inte längre om hur man från svenskt håll kunde påverka omvärlden, utan om hur man skulle skydda sig från omvärldens påverkan. Även ”Omsorgen i samhället” brottades med den frågan.

Välfärdens sociala kostnader

Omsorgsframtidsstudien inleddes 1977 under ledning av vårdforskaren Mårten Lagergren. I projektgruppen ingick även vårdforskaren Lena Lundh, civilingenjören och samhällsplaneraren Christer Sanne och Minga Orkan från socialstyrelsens äldreomsorgsenhet.[763] För slutrapporten *Tid för omsorg* bar Lagergren och Sanne huvudansvaret.[764] Liksom den till stor del parallellt pågående ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” handlade omsorgsframtidsstudien i mångt och mycket om välfärdssamhällets framtid i skuggan av en riskfylld och till synes tvingande internationell utveckling. I det senare fallet fokuserades vård- och omsorgssektorn specifikt och den internationella situationen avhandlades relativt kortfattat.[765] Sveriges behov av att anpassa sig till omvärlden, framför allt ekonomiskt, var emellertid en helt avgörande förutsättning för det scenario som tecknades i *Tid för omsorg*.[766] Mer om detta i nästa avsnitt. I enlighet med Reinhart Kosellecks tanke om en ständig växelverkan mellan erfarenhet och förväntan byggde detta scenario på en i många avseenden kritisk tillbakablick på hur vården och omsorgen utvecklats i välfärdssamhället.

I slutrapporten fastslogs nämligen att den offentliga sektorns expansion under efterkrigstiden varit beroende av ekonomisk tillväxt i en slags dubbel bemärkelse. För det första – givetvis – såtillvida att den därigenom tillförts de nödvändiga resurserna. Redan den internationellt avstannande tillväxten var därför ett vägande skäl till att ompröva den offentliga sektorns framtid, men det fanns ytterligare en typ av skäl. För det andra konkluderade författarna nämligen att expansionen av det offentliga varit ett sätt att betala tillväxtens sociala kostnader.[767] Vården och

[762] Ingelstam 1980, s. 228–232, citaten på s. 229.

[763] Under en första period ingick även psykologen Birgitta Johansson-Hedberg i gruppen. Se Birgitta Johansson-Hedberg, Mårten Lagergren, Lena Lundh, Marianne Parmsund & Christer Sanne, *Omsorgen i samhället – programskrift för en framtidsstudie om vård och vårdbehov. En delrapport från projektet ”Omsorgen i samhället”*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1978.

[764] Lagergren et al 1982, s. 9.

[765] Lagergren et al 1982, s. 82–86.

[766] Lagergren et al 1982, s. 287–331.

[767] Lagergren et al 1982, s. 17–23.

omsorgen hade ”tilldelats rollen som ’städgumma’ […] som bl a förväntas ta hand om dem som drabbats av samhällsförändringens avigsidor”.[768]

Citatet illustrerar att omsorgsframtidsstudien knöt an till en drygt tio år äldre debatt som mest ingående har analyserats i Jenny Anderssons avhandling om den socialdemokratiska socialpolitiken under efterkrigstiden. Det är sålunda intressant att läsa den förra bredvid den senare. Andersson pekar på att relationen mellan de båda socialpolitiska nyckelbegreppen tillväxt och trygghet flera gånger förändrades under perioden. Under 50- och en stor del av 60-talet ansågs de förstärka varandra ömsesidigt: väl utbyggda välfärds- och trygghetssystem fordrade ekonomisk tillväxt men skapade samtidigt också nöjda och produktiva medborgare, vilket i sig var en förutsättning för fortsatt tillväxt. Från och med slutet av 60-talet riktades emellertid uppmärksamhet mot hur strukturrationaliseringar, flyttlasspolitik och ett stressande arbetsliv påverkade människors hälsa och välbefinnande negativt. I periodens främst vänsterpräglade kritik mot välfärdssamhället anfördes därför att tillväxten snarast var ett hot mot tryggheten.[769]

Den ekonomiska krisen i slutet av 70-talet gav i sin tur upphov till en ny förskjutning, noterar Andersson. Även många ledande socialdemokrater pekade nu på att avstannande och utebliven tillväxt knappast tycktes göra människor lyckligare, friskare eller mindre stressade. Ekonomisk tillväxt kom därmed återigen att ses som en förutsättning för social trygghet, men i motsats till på 50-talet talades inte om det omvända sambandet. Istället fastslogs att den internationella ekonomiska situationen nödvändiggjorde besparingar och effektiviseringar i offentlig sektor. Andersson framhåller att det fanns en slags oavsiktlig koppling mellan dessa båda socialpolitiska skiften, för redan i samband med vänsterkritiken kring 1970 hade välfärden som synes upphört att ses som en produktiv investering. Denna tankemässiga separation av trygghet och tillväxt innebar ”en betydelsefull öppning” för den företrädesvis högerpräglade socialpolitiska diskurs som slog igenom ett tiotal år senare, vilken alltså handlade om trygghetens ekonomiska kostnader snarare än tillväxtens sociala kostnader.[770]

Omsorgsframtidsstudien bar spår av båda de diskurser som Andersson identifierar.[771] Som redan nämnts, och ska utvecklas i nästa avsnitt, var å ena sidan just förväntan om en fortsatt krympande tillväxt och likaledes krympande handlingsfrihet visavi de internationella omständigheterna en viktig utgångspunkt för studien. Även här ansågs att den offentliga sektorn mycket riktigt hade blivit för kostsam och därför måste förändras. Å andra sidan motiverades en sådan förändring *också* med hänvisning till en bakåtblickande kritik mot välfärdssamhället.

---

[768] Lagergren et al 1982, s. 223.

[769] Andersson 2003b, s. 32–83.

[770] Andersson 2003b, s. 84–119, citat på s. 85.

[771] Vilket också gäller de relaterade arbeten som berörts i det föregående: *Handlingsutrymme Samhällsbalans Rättvisa* 1981 och Ingelstam 1980.

Denna senare argumentationslinje i omsorgsframtidsstudien skilde sig dock från det tidiga 70-talets tillväxtkritik i så måtto att den inte enbart, eller ens huvudsakligen, handlade om den samhällsutveckling som vårdsektorn satts att hantera eller kompensera för, utan om vård- och omsorgsapparaten som sådan. Problemet, enligt författarna, var nämligen inte bara att resurserna utnyttjades eller fördelades felaktigt inom vårdapparaten, eller att socioekonomiskt förfördelade grupper hade sämre tillgång till vård. Istället riktades den främsta kritiken mot vårdsektorns ”professionalisering” i välfärdsstaten. Denna process hade inneburit att byråkratiska och vetenskapliga institutioner övertagit och monopoliserat uppgifter som i tidigare samhällen hanterats inom familjen, släkten eller bygemenskapen. Det sistnämnda hade många gånger varit bättre, billigare och därtill positivt för den sociala sammanhållningen.[772] Med professionaliseringen var också förknippad framväxten av vad författarna kallade ”den teknologiska vårdideologin”, vilken marginaliserade icke-vetenskapliga kunskapsformer, objektifierade och passiviserade den vårdsökande och gav ständigt företräde åt tekniska eller medicinska lösningar, på bekostnad av att angripa sjukdomars ofta sociala eller socialpsykologiska orsaker.[773] Sålunda framhöll Göran Bäckstrand från Sekretariatet för framtidsstudier i en tidig promemoria att projektet borde belysa ”nödvändigheten av att avprofessionalisera en stor del av åtgärderna som har med omsorgen i samhället att göra. Vi vet att så oerhört mycket av våra hälsoproblem, barn- och ungdomsproblem har med vårt samhälles kontaktlöshet att göra.”[774]

Delvis parallellt med omsorgsframtidsstudien framfördes denna kritik med än mer emfas i sociologen och jämställdhetsdebattören Rita Liljeströms *Kultur och arbete* (1979), vilken gavs ut i Sekretariatet för framtidsstudiers skriftserie ”Framtidsbilder”.[775] Boken var en i vissa stycken nostalgisk modernitetskritik, riktad mot hur ”marknadskrafternas framväxt” och industrisamhällets arbetsliv brutit sönder vad som varit ett gemensamt, transcendent normsystem.[776] Den offentliga sektorns expansion under efterkrigstiden sågs som ett led i processen. Liljeström anslöt sig till uppfattningen att denna expansion *skapade* artificiella behov hos medborgarna och samhället, snarare än att tillgodose reella sådana. I viss

[772] Lagergren et al 1982, s. 186–187.

[773] Lagergren et al 1982, s. 180–181.

[774] Göran Bäckstrand, ”Några funderingar kring samhällsomsorgen II”, promemoria daterad 1976–10–29, s. 3, Forskningsrådsnämndens arkiv, Delegationen för framtidsstudier, volym *Omsorgen i samhället, 1978–1982, F 2 1:15*.

[775] Liljeström hade ursprungligen varit projektledare för framtidsstudien ”Arbetslivet i framtiden”. Som tidigare har framgått inleddes denna parallellt med ”Sveriges internationella villkor”, ”Resurser och råvaror” och ”Energi och samhälle”, men avbröts i motsats till dessa på ett tidigt stadium. Se Wittrock 1980, s. 142; Alm 2008, s. 11. Se även kapitel 1, delkapitel Metod, avsnitt ”Källmaterial”. Vad som skulle ha varit ett av Liljeströms bidrag till framtidsstudien publicerades alltså istället i ett senare skede som den fristående *Kultur och arbete*. Se Liljeström 1979.

[776] Liljeström 1979, citat på baksidan.

mån var detta ett resultat av en annan av välfärdssamhällets dubiösa triumfer, nämligen utbildningsexpansionen: blotta ”förekomsten av välutbildade grupper” innebar ”en stark press på den offentliga marknaden att skaffa fram sysselsättning i befattningar som ännu icke existerar”. I likhet med sociologen Mats Friberg, vars bidrag till framtidsstudien ”Det sårbara samhället” belystes i föregående kapitel, menade Liljeström vidare att det offentliga hade försvagat samhället i den meningen att det effektivt tagit bort det äldre samhällets solidaritet och mellanmänskliga beroenden. Bland allmänheten fanns inte längre vare sig vilja eller beredskap att hjälpa vänner, släktingar eller grannar då det behövdes.[777] Socialdemokratin var för Liljeström huvudsakligen skyldig, inte bara för att den stått vid rodret i de senaste decenniernas samhällsutveckling utan också för att den gjort så under falsk flagg. Till skillnad från liberalismen eller kapitalismen hade socialismen alltid ställt i utsikt en slags utopisk kompromiss mellan modernitet och gemenskap. I den dialog mellan Liljeström och en föreställd samtalspartner som gick som en röd tråd genom boken uttrycktes saken på följande vis:

- Socialismens glimt av genialitet ligger i att dess sekulariserade lära lovar det bästa ur två världar, den lovar den moderna tidens välsignelser och att avskaffa dess kostnader – först och främst känslan av främlingskap i samhället […].
- Fruktansvärt träffande! Har inte arbetarrörelsen i Sverige valt moderniteten och övergivit gemenskapen som livsform.
- Hur det nu gick till så blev det service i stället.[778]

Även i flera av omsorgsframtidsstudiens publikationer frilades ett erfarenhetsrum tydligt präglat av en förmodad skiljelinje mellan en förmodern *Gemeinschaft* och ett modernt *Gesellschaft*. Därmed inte sagt att en genomgående pessimistisk historieskrivning som Liljeströms var allenarådande – tvärtom fanns i framtidsstudien vissa ansatser att problematisera den sortens synsätt. I en delrapport om ”informella relationer förr, nu och i framtiden” konkluderade Gerdt Sundström från Socialhögskolan i Stockholm att man inte utan vidare kunde ”ställa en ’ihålig’ materiell välfärd mot förlorade sociala (och andra) värden i ’det gamla samhället’.” Sundström hänvisade till kärnkraftsdebatten – folkomröstningen hölls samma år som hans delrapport publicerades – där de som förfäktade den typen av förenklingar enligt honom fick allt för stort utrymme.[779] Anna-Lisa Thelander, från Sociologiska

[777] Liljeström 1979, s. 118–125, citat på s. 125.

[778] Liljeström 1979, s. 113–115, citat på s. 115.

[779] Gerdt Sundström, *Omsorg oss emellan – omsorg i informella relationer förr, nu och i framtiden. En delrapport från projektet ”Omsorgen i samhället”,* Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1980, s. 3: ”mot deras sol, noll-tillväxt och gemenskap ställs de andra som anses vara för uran och social isolering”.

institutionen i Lund bidrog å andra sidan med uppsatsen ”Omsorg och människosyn i svensk välfärdspolitik: En översikt från förr till nu”, vars perspektiv låg desto närmre Liljeströms. Den offentliga sektorns allt mer uppenbara brister var inga olycksfall i arbetet utan logiska konsekvenser av en ideologi i vilken staten från första början tilldelats den avgörande rollen:

> 1970-talets samhällspolitik fullföljer de välfärdspolitiska målsättningarna så som de formulerades i efterkrigstidens folkhemstankar. Samhällets ansvar för sina medborgares materiella livssituationer garanteras med ett ökande antal åtgärder, som administreras av ett flertal stora institutioner. Länkarna mellan dem kan vara svåra att uppfatta både för den enskilda människan och för yrkesutövare inom institutionerna.

Thelander varnade sålunda för en ”vårdapparatens tillväxt”, som för gemene medborgare kommit att framstå som svåröverskådlig, opåverkbar och skrämmande. Därvid noterades att den rent materiella trygghet som apparaten möjligen garanterade kunde komma i konflikt med andra värden: ”Man måste vara medveten om att institutioner kan göras så effektiva att de blir omänskliga. Tillgodoseendet av den enskildes trygghet kan ske på bekostnad av hennes integritet och frihet.”[780] Det var, som vi har sett, framför allt detta perspektiv som gjorde sig gällande i projektets slutrapport.

Med ovanstående som utgångspunkt kan vi göra två iakttagelser i förhållande till Jenny Anderssons undersökning. Först och främst visar både omsorgsframtidsstudien och Liljeströms bok på en förändring i kritiken mot välfärdssamhället: om den kring 1970 handlat om tillväxtens sociala kostnader handlade den ett tiotal år senare likafullt om *välfärdens* eller trygghetens sociala kostnader. Slutmeningen i ovanstående citat ur Thelanders uppsats belyser detta särskilt tydligt. Problemet var således inte bara att vården blivit en ”’städgumma’” utan också att denna städgumma gjort ett dåligt jobb, och till och med skräpat ned en hel del själv.[781] Vidare kompletterar detta bilden av hur den socialpolitiska debatten förändrades under perioden. Både omsorgsframtidsstudien och Liljeström indikerar som synes att de offentliga trygghetssystemen inte endast kritiserades för att de blivit för kostsamma, utan också för att de motverkade sina egna syften.

Kring 1980 var denna diskussion om välfärdens sociala kostnader i samklang med en frambrytande borgerlig eller marknadsliberal kritik mot välfärdsstaten och

---

[780] Thelanders text ingick tillsammans med fem andra uppsatser i en delrapport på det övergripande temat ”omsorg och människosyn”. Se Kåre Berglund, Inge Dahn, Bo Hansson, Ebba Lyttkens, Anna-Lisa Thelander & Ruth Wächter, *Omsorg och människosyn: 6 uppsatser om människosyn i omsorg och samhälle. En delrapport från projektet ”Omsorgen i samhället”*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1980, s. 91.

[781] Lagergren et al 1982, s. 223. Se även Liljeström 1979.

dess trygghetssystem.[782] Jag har tidigare berört de ekonomisk-politiska argumenten mot den offentliga sektorns expansion som hastigast, men ska i de båda följande avsnitten också ta upp den mer idépolitiska dimensionen. Jag visar då också att även om man inom olika politiska läger ofta utgick från likartade erfarenheter av hur den offentliga sektorn kommit att fungera hade man lika ofta olika syn på hur framtiden borde utformas. Min utgångspunkt är den framtidsbild som skisserades i *Tid för omsorg*.

År 2006

I *Tid för omsorg* var den kritiska omprövningen av välfärdssamhällets erfarenheter en upptakt till ett scenario som upptog en försvarlig del av slutrapporten: ”År 2006 – ett Sverige med omsorg”. Scenariot gick till stor ut på att via föreställda tillbakablickar skildra sina egna tillkomstbetingelser, med utgångspunkt från det tidiga 80-talet. Tillsammans med Sol-Sverige i energiframtidsstudien var År 2006 sannolikt den mest detaljrika och utvecklade framtidsbild som tecknades inom svenska framtidsstudier under den aktuella perioden. Samtidigt vittnade *Tid för omsorg*, precis som ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”, om en förskjutning i riktning mot en deterministisk framtidssyn. Om en grundläggande teknologisk-politisk förändring setts som fullt tänkbar i *Sol eller uran*, om än också komplicerad av olika skäl, handlade det i År 2006 snarast om anpassning till en internationell utveckling som inte gick att påverka, men vars avigsidor man hoppades kunna avhjälpa eller kompensera för på nationell och lokal nivå.[783]

Internationaliseringens dilemma var således en avgörande bakgrundsfaktor i omsorgsframtidsstudiens scenarioskapande. I År 2006, där de kommande tjugofem årens samhällsutveckling alltså avhandlades i preteritum, förutsattes att den hårdnande internationella konkurrensen fortgått under perioden, med krav på långtgående rationaliseringar inom näringslivet. Omfattande arbetslöshet, strukturrationaliseringar och folkomflyttningar mer omfattande än på 60- och 70-talet följde således under 80- och 90-talet. En nyckelroll i scenariot tillskrevs emellertid ”Omsorgskommissionen”, som tillsattes i slutet av 80-talet. Författarna jämförde denna med 30-talets befolkningskommission, även om det grundläggande problemet denna gång gällde de sociala effekterna av internationaliseringens dilemma: ”*Nu* såg man som det stora problemet istället den upplösning av familjebanden och den lokala sociala strukturen som pågått en längre tid och som nu drevs till sin spets av den snabba befolkningsomflyttningen.” Kommissionens uppfattning hade dock varit ”att den geografiska rörligheten inte kunde undvaras.

[782] Hugemark 1994, s. 86–97; Andersson 2003b, s. 99–119. Se även föreliggande kapitel, delkapitel Sinande tillväxt och krympande handlingsfrihet, avsnitt ”En dubbelt dualistisk framtidsbild”. Se även nästa avsnitt.

[783] Jfr. Lönnroth, Johansson & Steen 1978.

Den var nödvändig för att klara omvandlingen av näringslivet.” Istället hade målet blivit att hantera följderna: ”*Kommissionens viktigaste budskap var att man från samhällets sida energiskt och medvetet måste stödja de faktorer som gynnar en snabb uppbyggnad av en fast lokal social struktur*.” Den bredare samhällsutvecklingen framträdde endast fläckvis i scenariot, men innefattade uppenbart en rörelse i riktning mot decentralisering och självförvaltning, vad gällde bland annat skolor, bostäder och vård och omsorg. En väsentlig del av vården och omsorgen delegerades till medborgarna själva, vilka alltså gavs ansvaret för att vårda familjemedlemmar och anhöriga. Även stora delar av den professionella vården utfördes inom ramarna för en gemensam sektor, i kooperativ och liknande sammanslutningar.[784]

År 2006 formulerades som sagt i en kontext där missnöjet med den offentliga sektorn växte och blev mer utbrett. 1983, året efter *Tid för omsorg*, gav Timbro ut Staffan Burenstam Linders *Den hjärtlösa välfärdsstaten*. Burenstam Linder var professor i internationell ekonomi vid Handelshögskolan och hade suttit som handelsminister i de borgerliga trepartiregeringarna 1976–78 och 1979–81. Den socialdemokratiska välfärdsstaten anklagades i boken för att ha genomfört en dubbel social nedrustning: först hade man brutit ned de privata skyddsnäten, liksom därmed även människors ansvars- och samhörighetskänsla. Befolkningen hade gjorts helt beroende av de offentliga institutionerna. Sedan framtvingades, med hänsyn till det ekonomiska läget, en nedmontering även av de senare. ”Resultatet är brutalt”, skrev Burenstam Linder.[785] Som botemedel förordade han en rad åtgärder, däribland sänkta skatter parat med ett större utrymme för valfrihet och privata initiativ inom vård och omsorg. Marknadsekonomiska principer måste ges åtminstone ett visst spelrum på det som hittills varit det offentligas domäner, för endast så kunde man tillse ”att de olika delarna, individer och företag, när de i frihet försöker nå sina mål, samtidigt verkar i en riktning som befrämjar helheten”.[786]

Som idéhistorikern Anders Frenander har visat stod den offentliga sektorn också i centrum för en samtidig idé- och kulturpolitisk debatt. Frenander noterar att Socialdemokraternas ekonomisk-politiska omprövning efter valet 1979 motsvarades av en mer övergripande ”idékris” inom arbetarrörelsen. Detta var i sig inget nytt: vi har tidigare sett att många socialdemokrater även ett tiotal år tidigare ägnat sig åt självkritik och omprövningar, och detta alltså under mer gynnsamma opinionsmässiga omständigheter. Men nu handlade självkritiken inte om kapitalismens eller den ekonomiska tillväxtens negativa konsekvenser, utan om själva statsinterventionismens.[787] Liknande frågor fick vid samma tid genomslag på de stora kultursidorna. Frenander lägger särskild vikt vid den mycket omfattande så

[784] Lagergren et al 1982, s. 287–293, citaten på s. 290.

[785] Burenstam Linder 1983, s. 28.

[786] Burenstam Linder 1983, s. 56.

[787] Frenander 1999, s. 203–204.

kallade ”mediavänsterdebatten” sommaren 1980, där författare som Lars Gustafsson, Jan Myrdal, Sven Delblanc och Sven Fagerberg alla gick till angrepp mot vad de såg som ett etablissemang av vänsterintellektuella som vuxit ihop med statsmakten. Han gör en poäng av det här rörde sig om skribenter med skiljaktiga, och vissa fall diffusa, ideologiska utgångspunkter, vilka dock var rörande eniga åtminstone i det de tog ställning *mot*: ”den offentliga sektorn, som sågs som inbegreppet av socialdemokraternas samhällsmodell, utmärkt av uppifrånstyrning och likriktning, ett system där byråkratiska regler förkvävde individernas fantasi och kreativitet.” Debatten blev enligt Frenander startskottet för en successiv opinionsförskjutning i riktning mot anti-etatistiskt, individualistiskt och – så småningom – marknadsliberalt tankegods. Förhållandet mellan staten och individen och välfärdsstatens förmenta demokratiska brister ställdes i förgrunden.[788]

I relation till ovanstående framstår År 2006 som en ambivalent framtidsbild. Å ena sidan byggde den uppenbart på en likartad kritik mot hur individen förtrampades i de stora systemen, av byråkrati, överstatlighet och så vidare. Den gemensamma, decentraliserade sektorn skulle, hoppades man, fungera som en motvikt mot dessa tendenser, samtidigt som den också skulle garantera Sverige ett större mått av handlingsfrihet gentemot omvärlden. Å andra sidan var den gemensamma sektorn *också* avsedd som ett alternativ till den typ av förslag om privatiseringar eller avgiftsbeläggningar som exempelvis Burenstam Linders bok var en exponent för. Statens räckvidd och möjligheter att forma den mer generella samhällsutvecklingen förstods visserligen som begränsade. Men i scenarioskrivningen var det icke desto mindre staten som tillskrevs ansvaret för att identifiera bristerna i samhällsutvecklingen och initiera den nödvändiga förändringsprocessen. Jämförelsen mellan den tänkta omsorgskommissionen och 30-talets befolkningskommission avsåg rimligen tydliggöra just detta.

Dessutom lades i *Tid för omsorg* viss vikt vid ett förslag om vad författarna omväxlande kallade samhällsplikt och samhällstjänst. Lars Ingelstam hade mer kortfattat funderat i liknande banor i *Arbetets värde och tidens bruk*, då han noterat att ett potentiellt problem med hans framtidsbild var hur människor skulle förmås att arbeta oavlönat i en gemensam sektor, sannolikt ett antal timmar per vecka. Förvisso tänkte han sig att sådant arbete säkert skulle uppskattas av många, men medgav också att frågan om arbetsmotivation inte var utan komplikationer. Något slags styrmedel, belöningar såväl som sanktioner, torde bli nödvändiga.[789] Omsorgsframtidsstudien var mer explicit på den punkten. I framtidsscenariot betonades vikten av att man i Sverige anno 2006, i enlighet med omsorgskommissionens förslag, hade ålagt varje arbetsför medborgare att arbeta ett par timmar per vecka med någon form av äldre-, handikapp- eller barnomsorg. För ungdomar utgjorde en längre period av samhällstjänst också ett alternativ till den

[788] Frenander 1999, s. 213–228, citat på s. 225.

[789] Ingelstam 1980, s. 240–241.

ordinarie värnplikten.[790] Trots detta mått av tvång var tanken alltså att samhällstjänst inte bara skulle vara ett sätt att möjliggöra en fortsatt välfungerande och ambitiös vårdsektor, trots sviktande ekonomiska förutsättningar, utan också att samhällstjänsten skulle bygga gemenskap och samhällssolidaritet. Dessa värden skulle i sin tur fungera som ett värn mot precis den typen av problem som dagens vård belastades så hårt av: utslagning, stress, depressioner, alkoholism, missbruk och så vidare. Redan i denna grundläggande mening skulle morgondagens vård alltså vara förebyggande snarare än reaktiv.[791]

Liksom i *How much is enough?* och *Sol eller uran* fanns här det bakomliggande antagandet att vissa inskränkningar av individens frihet var motiverade med hänsyn till andra, mer kollektivt orienterade värden. Ett sådant värde var samhällsgemenskapen, ett annat den relativa politiska och ekonomiska handlingsfrihet gentemot omvärlden som den gemensamma sektorn antogs garantera. Diskrepansen mellan detta synsätt och den mer liberala eller högerorienterade kritiken mot den offentliga sektorn blev uppenbar i den debatt som följde på *Tid för omsorg*.

”Är Sverige totalitärt?”

Debatten fördes på *Dagens Nyheters* kultursida under sensommaren och hösten 1982 och hade sin utgångspunkt i det nämnda förslaget om samhällsplikt. Upprinnelsen var en recension av *Tid för omsorg* som socionomen och journalisten Kerstin Vinterhed publicerade i tidningen i juni. I den förvisso delvis positiva recensionen invände hon att samhällsplikt i själva verket byggde på en slags ojämlikhetstanke, fjärran från välfärdssamhällets ideal. Efter decennier av progressiva sjukvårdsreformer, där man successivt och mödosamt omfamnat tanken om vård som en rättighet på lika villkor, ville framtidsstudien enligt hennes läsning återupprätta den förmoderna kristna barmhärtighetstanken: ”en omsorg som alla friska utan betalning skulle ge till alla behövande i samhället”. Ur en rent samhällsekonomisk synvinkel var detta en fullt tänkbar, kanske till och med nödvändig lösning, tillstod Vinterhed, som i likhet med rapportförfattarna motsatte sig att lösa vårdens ekonomiska utmaningar med privatiseringar eller avgiftsbeläggningar. Men att samhällsplikten också skulle främja jämlikhet och gemenskap, vilket hon uppfattade som själva ”knäckfrågan”, var däremot fel. I åtminstone det avseendet var faktiskt den byråkratiska och professionaliserade vårdapparat som hudflängdes i framtidsstudien betydligt bättre lämpad.[792]

---

[790] Lagergren et al 1982, s. 300–305, 312–317. En förutsättning för samhällstjänsten var i scenariot att en successiv och allmän arbetstidsförkortning skett, mycket tack vare automatisering.

[791] Lagergren et al 1982, s. 223.

[792] Kerstin Vinterhed, ”Nej tack till tvångsmässig barmhärtighet”, *Dagens Nyheter* 11/6 1982.

För Vinterhed representerade som synes idén om samhällsplikt en *avvikelse* från den svenska modellen och de gångna decenniernas samhällsutveckling. För framtidsstudiens senare kritiker förhöll det sig tvärtom. Drygt en månad senare skrev filosofen Germund Hesslow i samma tidning en kort och skarpt kritisk text om *Tid för omsorg*, där han delvis också tog spjärn mot Vinterheds recension. Hesslow inlemmade rapporten i vad han såg som en olycksbådande samhällsutveckling där staten förgrep sig på individen. Ur det perspektivet bestod Vinterheds misstag i att ha diskuterat idén om samhällsplikt utifrån rent pragmatiska synpunkter, det vill säga med fokus på huruvida den verkligen kunde antas främja gemenskapen i samhället. I själva verket måste tanken avvisas kategoriskt, inskärpte Hesslow: ”När vi tar ställning till slaveri eller arbetsläger är det en helt sekundär fråga i vilken utsträckning slavarna sjunger under arbetet eller huruvida det finns en djup gemenskap mellan de tvångskommenderade arbetarna.” Att förslaget överhuvudtaget luftades var för honom ett skrämmande bevis på förekomsten av ”rent totalitära idéer” i det svenska samhället. Att det bemöttes så pass respektfullt även av en i övrigt ganska kritisk recensent indikerade i sin tur en lika skrämmande aningslöshet inför denna utveckling.[793]

Hesslows artikel blev startskottet för en serie replikskiften på det tillspetsade temat ”Är Sverige totalitärt?”.[794] Det var en yvig debatt som nästan omedelbart kom att röra sig från den ursprungliga frågan till en mer övergripande nivå. Som vi ska se i det följande väckte omsorgsframtidsstudiens förslag associationer till bland annat den samtidiga debatten om löntagarfonder, till det moderna Sveriges kulturella särdrag, liksom till en mer filosofisk diskussion om frihetens väsen. Vissa debattörer lyfte även in de aspekter av internationalisering och interdependens som stått i fokus tidigare i detta kapitel. Bortsett från Hesslows inlägg, två till antalet, gjordes i själva verket få direkta referenser till *Tid för omsorg*, eller till vård och omsorg överhuvud. Men även utöver att debatten trots allt tog avstamp i en framtidsstudie är den av flera skäl värd att uppmärksamma i det följande. Ett första skäl är att den naturligtvis kan ses som en indikator på den större ”högersväng” som skedde i samhällsdebatten i början av 80-talet.[795] Anders Frenander har i sin avhandling beskrivit ”Är Sverige totalitärt?” som ett tidigt steg i en gradvis utvecklad diskurs om statens legitimitet och individens rätt; en efterföljare till den tidigare nämnda medievänsterdebatten, som i sin tur skulle få ytterligare efterföljare under de kommande åren. Den tematiska mångfalden och de bitvis oprecisa begreppen berodde, menar han, på att man här ännu famlade efter ett språk på vilket välfärdsstaten och de gångna decenniernas samhällsutveckling kunde omvärderas och kritiseras. Kritiken skulle sedermera tillföras filosofisk och teoretisk skärpa, inte

[793] Germund Hesslow, ”’Samhällstjänst’ = slaveri”, *Dagens Nyheter* 21/7 1982.

[794] Rubriken introducerades med det femte debattinlägget, räknat från Hesslows nyss refererade text. Se Anderz Harning, ”Det nya frälset tar över”, *Dagens Nyheter* 8/9 1982.

[795] Frenander 1999, s. 195.

minst genom begrepp som *det civila samhället*.[796] Denna lite längre linje ska jag återkomma till, i synnerhet i kapitel 6 men i viss mån också i slutet av detta avsnitt.

Därtill har ”Är Sverige totalitärt?”-debatten relevans för avhandlingens begrepp framtidssyn. Den handlade nämligen inte bara om vad den svenska staten hade eller inte hade *rätt* att göra, vilket alltså är den aspekt som Frenander huvudsakligen uppmärksammat. På ett mer implicit plan kretsade den också kring frågan om vad staten hade *möjlighet* att göra, och vilket inflytande den alls hade över samhällsutvecklingen.

Huvudspåret gällde alltså till att börja med huruvida välfärdssamhället gått för långt i riktning mot byråkrati, överstatlighet och centralisering, och huruvida statens makt över individen vuxit sig allt för stark, vilket Hesslow höll för obestridligt. Även i detta sammanhang kom Lars Anell att framträda som en välfärdssamhällets försvarare – än mer så än vad som varit fallet i hans bidrag till ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”. Anell bemötte i slutet av augusti Hesslows text, tillsammans med en likalydande understreckare i *Svenska Dagbladet* som författaren Sven Delblanc skrivit tidigare under våren. Delblanc hade varnat för att makt höll på att trumfa rätt i det tidiga 80-talets Sverige. En svällande, politiserad byråkrati styrde och ställde, bemyndigad därtill av hovsamma massmedier och undfallande och fega intellektuella: ”Vad vi upplever är stadier i en utveckling mot en totalitär stat”, skrev Delblanc, även om han inte uteslöt att ”de makthavande” säkert handlade ”i god tro på sitt ädla uppsåt”.[797]

Anells replik innehöll inga referenser till ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”, som avslutades samma år. Däremot bottnade den i resonemang som förts i både *Världsordningen och välfärdsstatens kris* och *Handlingsutrymme Samhällsbalans Rättvisa*. Debattinlägget kombinerade således väsentligen positiva erfarenheter av de gångna decennierna med bekymrade förväntningar inför framtiden. Anell argumenterade i två inlägg för att friheten i Sverige i själva verket hade ökat ofantligt i takt med välfärdsstatens expansion, oavsett om man använde materiella förutsättningar eller medborgarinflytande som måttstock. Dagens problem bestod snarast i att allt fler grupper ställde allt mer motstridiga krav på politiken, och detta i ett läge där förutsättningarna för välfärdspolitik ”undergrävts på ett sätt som inte lovar gott inför åttitalet”. Sinande ekonomisk tillväxt och en eroderande värdegemenskap varslade förvisso om en obehaglig samhällsutveckling, men i anarkistisk snarare än totalitär riktning.[798] Journalisten och författaren Anders Isaksson drev en liknande tes. Kritiken mot välfärdssamhället, ansåg han, var i första hand ett resultat av att man i Sverige lyckats så väl i sitt jämlikhets- och demokratiuppdrag. Politiker och tjänstemän var ingen maktfullkomlig, ljusskygg

[796] Frenander 1999, s. 228–233.

[797] Sven Delblanc, ”Människans rättskänsla är evig”, *Svenska Dagbladet* 30/3 1982.

[798] Lars Anell, ”Friheten aldrig större än nu”, *Dagens Nyheter* 25/8 1982. Se även Lars Anell, ”Sverige – ett av världens friaste länder”, *Dagens Nyheter* 5/10 1982.

elit utan stod numera på förhållandevis jämlik fot med medborgarna, åtminstone jämfört med hur det sett ut i äldre samhällen.[799] Författaren Sven Lindqvist hänvisade i sin tur till samma hotbild som Anell. Bara under de allra senaste åren tyckte han sig ha noterat att förtroendet för politikens förmåga att lösa samhällsproblem hade urholkats, vilket debatten om det ”totalitära” Sverige i sig exemplifierade. Urholkningen berodde dock inte på statsmakternas utbredning och övertramp, utan tvärtom på den impotens som följde av den ekonomiska krisen: ”Vem som helst kan ju se […] att politikerna skapat en situation som de inte längre är herrar över, som de inte vet hur de skall kunna ta sig ur.”[800]

Anell fick mothugg av både Hesslow och Delblanc, liksom av författaren och poeten Anderz Harning. De båda förstnämnda drev totalitariseringstesen utifrån delvis olika utgångspunkter. Hesslow noterade att Anell nöjt sig med att diskutera hans första inlägg i allmänna ordalag och undvikit själva huvudsaken, det vill säga frågan om samhällsplikt. Tydligare än i den första artikeln betonade han här också att denna fråga, liksom förslaget om löntagarfonder, blott var uttryck för en mycket mer allmän tendens: ”den totalitära demokratins ideologi, föreställningen att individen och allt hon skapar egentligen är kollektivets egendom, idén att kollektivets rättigheter alltid går före individens”.[801] Delblanc hade samma syn på löntagarfonderna, men lade därutöver tonvikten på politikens professionaliseringsprocess under de gångna decennierna, vilken skapat en växande klyfta mellan folket och de folkvalda. Däri låg den verkliga orsaken till politikerförakt och borttynande medborganda, skrev han.[802] Harning varnade på ett liknande sätt, fast i mer tillspetsade ordvändningar, för ”Det Nya Frälset”, en allt mäktigare klass av byråkrater och tjänstemän som vuxit fram i välfärdsstatens hägn. Anells debattinlägg gav en upplysande bild av frälsets psykologi och idéer, menade Harning.[803]

Journalisten och författaren Maciej Zaremba angrep frågan ur en annan synvinkel. Stödd på sina erfarenheter från det kommunistiska Polen konstaterade han att Sverige i dagsläget naturligtvis inte var ”totalitärt”, men varnade å andra sidan för att vägen till ett sådant tillstånd var kortare än vad många trodde. Paradoxalt nog tycktes den i sig lyckosamma svenska samhällsutvecklingen, präglad av ”långvarig fred, demokrati, välfärd, utvecklingsoptimism, tilltro till den starka staten”, gått in i ett skede där den riskerade att underminera sig själv, just eftersom den skapat en slags politisk liknöjdhet och aningslöshet. Den allmänna

---

[799] Anders Isaksson, ”Politikerna är i underläge”, *Dagens Nyheter* 12/9 1982. Se även Bengt Göransson, ”De verkligt totalitära är de som skyr kollektivet”, *Dagens Nyheter* 8/10 1982.

[800] Sven Lindqvist, ”Vi måste återställa tilltron till demokratin”, *Dagens Nyheter* 17/9 1982.

[801] Germund Hesslow, ”Den svenska friheten – en demokratisk despotism”, *Dagens Nyheter* 31/8 1982.

[802] Sven Delblanc, ”Medborgarandan sviktar”, *Dagens Nyheter* 1/9 1982.

[803] Anderz Harning, ”Det nya frälset tar över”, *Dagens Nyheter* 8/9 1982.

frihetskänslan och den grundläggande respekten för den enskildes suveränitet och värdighet tycktes honom ovanligt försvagad i just Sverige. Här fanns en allmän övertro på statens förmågor, tillika en utbredd tendens att låtsas som att friheten var fullt kompatibel med alla andra uppburna värden. Att Anell i sin artikel antog att utbyggandet av välfärdssystemen i Sverige hade ökat människors sociala trygghet *och* deras frihet var ett exempel så gott som något på detta ”harmoniskt enkelspåriga tänkande”. Zaremba antydde också att en del av problemet låg i det svenska välfärdssamhällets ytterst långt drivna modernisering och sekularisering; tanken om individens frihet och okränkbarhet hade ju sin grund i kristendomen.[804]

Så långt kan alltså konstateras att debatten aktualiserade två vitt skilda erfarenheter av de gångna decenniernas samhällsutveckling. För Hesslow med flera rörde det sig om en dunkel resa mot despotismens avgrund. För Anell och Isaksson var det väsentligen en framgångssaga. Folkligt missnöje i samtiden var i mångt och mycket symptom på välfärdsstatens framgångar, inte på dess misslyckanden eller missgrepp. Vi kan också notera att Anell drog en lans för ett ’positivt’ frihetsbegrepp som socialdemokrater förfäktat även i den tidiga efterkrigstidens planhushållningsdebatt, det vill säga ett som ställde individens frihet i relation till dennes materiella omständigheter, istället för att betrakta frihet som en frånvaro av statligt tvång.[805]

Vad istället gällde det mer framåtblickande perspektivet uttryckte bägge läger däremot pessimism, om än av olika skäl; vi kan här tala om två olika varianter av en deterministisk framtidssyn. Enligt Hesslow, Delblanc och Harning formades framtiden av en liten, statlig elit. Huruvida de egentliga drivkrafterna låg i de styrandes illasinnade intentioner eller i välfärdsstatens själva struktur var inte alltid tydligt; att döma av referaten ovan tycktes Harning luta åt det förra, Delblanc möjligen åt det senare. Men i vilket fall som helst var samhällsutvecklingen ur detta perspektiv något som *påtvingades* en maktlös och grundlurad befolkning. Anells och Lindqvists försvar för välfärdsstaten utgick däremot från att denna inte alls var maktfullkomlig eller totalitär, utan numera tvärtom nästan lika hjälplös inför yttre omständigheter som befolkningen i stort. Särskilt framgår detta av Lindqvists varning för att ”politikerna skapat en situation som de inte längre är herrar över, som de inte vet hur de skall kunna ta sig ur.”[806]

I ett senare skede av debatten, som dominerades av kritik mot totalitariseringstesen, var denna negativt formulerade försvarslinje den mer framträdande. Noterbart är också att den ofta förfäktades med hänvisning till hotbilder som var förknippade med internationaliseringens dilemma. Att diskutera eventuella totalitära tendenser inom den svenska statsapparaten eller byråkratin var enligt detta synsätt missriktat eftersom de verkliga hoten mot frihet och demokrati

---

[804] Maciej Zaremba, ”Vägen till despoti är inte lång”, *Dagens Nyheter* 25/9 1982.

[805] Jfr. Lewin 1967. Se även Frenander 1999, s. 230–231.

[806] Sven Lindqvist, ”Vi måste återställa tilltron till demokratin”, *Dagens Nyheter* 17/9 1982.

kom utifrån. Att den nationella handlingsfriheten kraftigt beskars av den ekonomiska krisen och utrikesberoendet var, som vi har sett tidigare i detta kapitel, en huvudtes i framtidsstudierna ”Sveriges internationella villkor” och ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”, och inte minst i Anells bidrag till den senare. I sina båda inlägg i ”Är Sverige totalitärt?”-debatten hänvisade Anell endast antydningsvis till denna större kontext, men andra gjorde det desto mer explicit. Ekonomen Hans Engman och sociologen Thomas Söderqvist kritiserade i varsitt inlägg framför allt Anderz Harnings tes om att välfärdsstaten avlat ett allsmäktigt politiskt ”frälse”. Med de transnationella företagens växande makt respektive informationsteknologiernas utveckling som exempel påpekade Engman och Söderqvist att morgondagens verkliga teknokratiska elit var global, och befann sig betydligt längre bort från allmänhetens insyn och inflytande än Harnings jämförelsevis oförargliga byråkrater och tjänstemän.[807] På samma sätt menade *Dagens Nyheter*s kulturredaktör Arne Ruth att nationalstaten mycket väl kunde vara på väg att vittra sönder i den globala kapitalismens tidevarv. I så fall skulle också grunden för den parlamentariska demokratin försvinna, och diskussionen om enskilda länders eventuella totalitära tendenser vara obsolet.[808] Författaren och poeten Tobias Berggren, vars inlägg avrundade debatten i slutet av oktober, menade att svenskarnas frihet snarast hotades av ”den mycket bistra framtid som den industrialiserade världens teknologiska och ekonomiska strategier ställer oss i utsikt”. Det fanns i förlängningen två sätt på vilka den hårdnande internationella konkurrensen kunde hanteras, skrev Berggren – båda känner vi för övrigt igen från ”Sveriges internationella villkor”, ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” och ”Prognoser och politisk framtidsplanering”. Det ena alternativet var en statskapitalistisk utveckling, där staten tog ett allt större ansvar över produktion och export. Det andra var, vilket ju också Hans Engman hade varnat för, en utveckling i riktning mot en avnationaliserad privatkapitalism. I båda scenarierna torde ingå omfattande strukturrationaliseringar och arbetslöshet. Ingetdera scenariot var gynnsamt för vare sig demokrati, frihet eller politisk stabilitet. Ingetdera hade emellertid särskilt mycket att göra med de gångna decenniernas samhällsutveckling, och definitivt inte med välfärdssamhällets eventuella inneboende tendenser till totalitarism eller despoti. Båda var tvärtom sprungna ur de allra senare årens internationella utveckling.[809]

För att slutligen återkoppla till den större idépolitiska kontexten kan vi konstatera att det naturligtvis finns fog för att, med Anders Frenander, se ”Är Sverige totalitärt?”-debatten som en del av en begynnande ”högersväng” i svensk samhällsdebatt. Jämfört med tidigare framtidsstudiedebatter möttes omsorgs-

---

[807] Hans Engman, ”De stora världsföretagen tar makten”, *Dagens Nyheter* 14/9 1982; Thomas Söderqvist, ”Det gäller makten över informationen”, *Dagens Nyheter* 21/9 1982.

[808] Arne Ruth, ”Det offentliga samtalet hotas”, *Dagens Nyheter* 19/9 1982.

[809] Tobias Berggren, ”Det enorma slöseriet med jordens resurser”, *Dagens Nyheter* 31/10 1982.

framtidsstudiens förslag om samhällsplikt av en typ av kritik som vi inte sett exempel på tidigare. Visserligen hade enstaka projekt från Sekretariatet för framtidsstudier även tidigare beskyllts för att uttrycka planhushållningssympatier och rent diktatoriska idéer. Men dessa idéer hade inte avfärdats som symptomatiska för en allmänt förkastlig samhällsutveckling. Inte heller hade den svenska befolkningen i stort därvid kritiserats för att stillatigande eller aningslöst acceptera en sådan utveckling. Dessa var emellertid implikationerna då Hesslow, Delblanc, Harning och Zaremba tog till orda. Framtidsstudien och välfärdssamhället hade sina tillskyndare i debatten, men de senares argument var påfallande ofta defensiva och negativt formulerade. I detta avseende vittnar ”Är Sverige totalitärt”-debatten om förändring.

Samtidigt är det viktigt att betona beröringspunkterna mellan den kritik mot välfärdssamhället som formulerades i *Dagens Nyheter* på sommaren och hösten 1982 och den som under 70-talet framförts av socialdemokrater eller andra vänsterdebattörer, en kritik som ju även framtidsstudierna ofta varit en exponent för. Dylika linjer av kontinuitet påpekades för övrigt också av två deltagare i den aktuella debatten. Per Kraulis från *Liberal Debatt*s redaktion tyckte att Anderz Harnings konspiratoriskt anstrukna tanke om ”Det Nya Frälset”, som duperade folkflertalet till att blunda för att de levde i ett samhälle med totalitära drag, var förvirrande lik Herbert Marcuses samhällsanalys i *Den endimensionella människan* (1968), även om de politiska förtecknen nu var annorlunda.[810] Anders Isaksson anmärkte att Sven Delblancs etablissemangskritik knappast var originell, utan förfäktats av miljö- och alternativrörelser i gott och väl ett decennium.[811]

På samma sätt kan konstateras att Harnings, Delblancs, Hesslows och Zarembas kritik mot välfärdssamhället hade många beröringspunkter med den som under 70-talet artikulerats inom framtidsstudierna. I flera avseenden liknade den också den som framförts i *Tid för omsorg*, vilket förstås kan tyckas ironiskt. Framtidsstudiens förslag om samhällsplikt, som från första början provocerade Hesslow till att fatta pennan i *Dagens Nyheter*, föregicks, som vi såg i det förrförra avsnittet, av en ingående analys av hur centralisering, professionalisering och byråkratisering hade utarmat vården på mänskligt innehåll, brutit ned gemensamma värde- och normsystem, skapat en klyfta mellan de som vårdade och de som vårdades, och därtill gjort vården mer kostsam och ineffektiv än vad den hade behövt vara. Denna analys av en specifik samhällssektors problem skiljer sig knappast allt för radikalt från Hesslows, Delblancs eller Harnings mer allmänna resonemang, där inte minst just centralisering, professionalisering och byråkratisering togs till intäkt för att Sverige befann sig på ett sluttande plan mot ett totalitärt tillstånd.

---

[810] Per Kraulis, ”Det behövs två sorters frihet”, *Dagens Nyheter* 16/9 1982. Se även Herbert Marcuse, *Den endimensionella människan: Studier i det avancerade industrisamhällets ideologi*, Stockholm: Aldus/Bonnier 1968.

[811] Anders Isaksson, ”Politikerna är i underläge”, *Dagens Nyheter* 12/9 1982.

Sammanfattning

Vilka framtidsbilder och vilken framtidssyn formulerades inom och i anslutning till de svenska framtidsstudierna? Vilka dilemman avsåg de lösa? Vilka kritiska respektive affirmativa perspektiv på välfärdssamhället uttryckte de? Jag ska i det följande besvara dessa frågor utifrån kapitlets källmaterial, dock som vanligt i en något annorlunda ordning.

Det dilemma jag belyst i föreliggande kapitel handlade om internationalisering och internationella beroenden. Det jag har kallat internationaliseringens dilemma bestod i att Sverige under efterkrigstiden bundit sig vid ett frihandelsbaserat internationellt system som varit en förutsättning för välfärdssamhället uppbyggnad, men som i samtiden tycktes borga för tilltagande ekonomisk och politisk instabilitet och krympande nationell handlingsfrihet. Detta indikerar en ny syn på omvärlden och på Sveriges roll i denna omvärld. Som jag noterade i början av kapitlet hade efterkrigstiden sett framväxten av en global medvetenhet, delvis till följd av kärnvapenhotet och insikten om miljöförstöringens gränsöverskridande konsekvenser, men också präglad av utopiska idéer om en enad mänsklighet och en gemensam global framtid. Tidigare forskning har pekat på att denna globala medvetenhet gav viktiga impulser till framtidsforskningen, samtidigt som den senare blev en inflytelserik exponent för globala framtidsbilder. Därtill har poängterats att svenska framtidsstudier sprang ur en socialdemokrati som under efterkrigstiden odlat en internationalistisk identitet. Men om 60-talets aktiva utrikespolitik och ”neutraliteten som självförståelse” utgått från en optimistisk tro på Sveriges möjligheter att påverka sin omvärld kan det konstateras att de projekt och publikationer som stått i fokus i det föregående snarast vände på det perspektivet.

I anslutning till internationaliseringens dilemma skedde således en förskjutning bort från den utopiska framtidssynen. I ”Sveriges internationella villkor” kretsade samtliga framtidsbilder kring utrikes- och inrikespolitiska hot och risker, vilka Sverige möjligen kunde anpassa sig till men inte väsentligen styra över. Det var också framför allt denna ovisshet och relativa maktlöshet som ledarskribenter och recensenter uppfattade som framtidsstudiens centrala budskap. ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” tog avstamp i det tidiga 70-talets NIEO-debatt och frågan om hur Sverige kunde bidra till att forma mer rättvisa globala handelsförhållanden. Under projektets gång kom man emellertid till konklusionen att den ekonomiska tillväxten var på väg att sina, att de långsiktiga effekterna av detta var ett värre problem för den svenska befolkningen än tillväxtens eventuella sociala kostnader, och att internationaliseringen i alla händelser medförde att Sveriges möjligheter att forma sin egen framtid – för att inte tala om omvärldens – var högst begränsade. Göran Rosenbergs bidrag till samma projekt visar dessutom, liksom även Svante Beckmans bidrag till ”Prognoser och politisk framtidsplanering”, hur en sådan förväntan kunde tjäna som utgångspunkt för en

slags uppgörelse den optimistiska, utopiska framtidssyn som från första början kännetecknat de svenska framtidsstudierna.

Förskjutningen i riktning mot en mer deterministisk framtidssyn var således märkbar i samtliga framtidsstudier som analyserats i detta kapitel. Den exemplifieras inte minst i att samtiden här återkommande tolkades som ett vägskäl mellan två utvecklingsriktningar som mer eller mindre framtvingades av yttre omständigheter: en där staten skärpte sin kontroll över produktion och export, eller en där det privata näringslivet och marknadskrafterna tilläts bestämma. Fokus flyttades därmed från en förändringsstrategi till en anpassningsstrategi, för att låna två begrepp som statsvetaren Hans Lödén tillämpat i ett annat sammanhang.[812] Detta framgår särskilt av de framtidsbilder som analyserades i föregående delkapitel: AIC-gruppens ”dualistiska” samhällsmodell, Lars Ingelstams förslag till ”*av-internationalisering*” och omsorgsframtidsstudiens framtidsbild av den svenska vårdsektorn år 2006. Förvisso rörde det sig här inte om något absolut skifte från det ena till det andra; anspråk på att förändra samhället fanns otvivelaktigt kvar och alla tre framtidsbilderna framställdes i alla fall i någon mån som alternativ till de ovan nämnda utvecklingsvägarna. Alla byggde på tanken om en gemensam sektor som komplement till den offentliga och den privata. I samtliga tre artikulerades förhoppningar om att en sådan förändring skulle främja värden som länge satts på undantag i det moderna välfärdssamhället, såsom gemenskap, solidaritet och medborgarinflytande. Men framför allt motiverades de som varandes *nödvändiga* givet den internationella ekonomiska utvecklingen. Möjligen var de också, åtminstone i Ingelstams fall, ett sätt minska de internationella beroendena och återvinna ett mått av politisk handlingsfrihet längre fram.

Jämfört med de tidigare kapitlen kan vi därmed även se att själva framtidsstudieobjektet avgränsades och krympte. De svenska framtidsstudierna hade från första början en koppling till socialdemokratins internationalistiska profil och aktiva utrikespolitik. De skulle således bedrivas ”för oss och för vår omvärld […] med uttalade krav på internationell solidaritet”, som Olof Palme yttrade i samband med Sekretariatet för framtidsstudiers bildande.[813] Göran Bäckstrands och Lars Ingelstams *How much is enough?* vilade på en förhoppning om att ett annorlunda Sverige åtminstone långsiktigt skulle vara mönsterbildande för en större global utveckling. I energiframtidsstudien hade funnits anspråk på att forma framtiden åtminstone på nationell nivå. De framtidsbilder som analyserats i detta kapitel tog istället sikte på en specifik del av det svenska samhället, det vill säga den gemensamma sektorn. Denna del framställdes, särskilt av AIC-gruppen och omsorgsframtidsstudien, som en slags kompensation för ett samhällssystem och en ekonomisk utveckling som i övrigt antogs fortsätta som vanligt. Dessa nedtonade anspråk avspeglades också i hur framtidsbilderna presenterades: ”Några nya djärva

[812] Som vi såg i kapitlets inledning har Lödén alltså använt begreppsparet för att beskriva ett skifte i svensk utrikespolitik under 60-talet, fast då i omvänd riktning. Se Lödén 1999, s. 203.

[813] Citerad i SOU 1972:59, s. 8. Se även kapitel 2, delkapitel Mellan politik och vetenskap.

mål finns det inte utrymme för", konstaterade Lars Anell, medan AIC-gruppen betonade att den "medvetet avstått från tjusiga tankar om radikalt annorlunda utvecklingsvägar och livsstilar".[814]

I linje med denna förändrade framtidssyn kan vi också notera vissa förändringar i synen på välfärdssamhällets förflutna. I tidigare kapitel har vi sett ett otal exempel på en långtgående kritik mot efterkrigstidens samhällsutveckling, ofta mer eller mindre tydligt riktad mot socialdemokratin. Framtidsstudierna i föreliggande kapitel är inget undantag i det avseendet, men de uppvisar vissa nya tendenser. För det första menar jag att dessa framtidsstudier i större utsträckning än tidigare behandlade efterkrigstidens samhällsutveckling som ett avslutat kapitel. Detta kan jämföras med *Resurserna, samhället och framtiden,* i vilken välfärdssamhällets inriktning på ekonomisk tillväxt, teknisk utveckling och materiell välfärd antogs kunna bestå för överskådlig framtid – att projektgruppen i fråga ansåg att Sverige av *moraliska* skäl borde göra vissa justeringar och uppoffringar för att främja samma processer i utvecklingsländer var en annan sak. Det kan också jämföras med "Energi och samhälle", där en förlängning av dessa tendenser (framtidsbilden Uran-Sverige) visserligen sågs som oönskvärd men inte otänkbar eller osannolik. I "Sveriges internationella villkor", "Sverige i en ny ekonomisk världsordning" och "Prognoser och politisk framtidsplanering" fanns däremot en kritisk *distans* till vad man uppfattade som en förfluten epok med tillhörande tidsanda, fångad i begrepp som "de tre decennierna efter 1945", "'den svenska modellen'" och "den 'ordinarie' framtiden".[815] Denna epok förstods i sammanhanget som en produkt av lyckosamma yttre omständigheter som – och detta var det mest centrala – inte längre existerade. Även när Lars Anell, både i *Världsordningen och välfärdsstatens kris* och i "Är Sverige totalitärt?"-debatten, skred ut till försvar för den svenska välfärdsstaten avsågs framför allt dess historiska landvinningar. Han var samtidigt så tydlig som någon med att dess guldålder var förbi och att kärvare tider väntade. Detta gällde också flera av hans meningsfränder i nämnda debatt: ett av de vanligare argumenten till den svenska välfärdsstatens försvar var, som vi har sett, att denna var alltför bakbunden av sin internationella omgivning för att alls kunna anamma totalitära tendenser.

För det andra har vi, framför allt i kapitlets avslutande del, kunnat notera en kritik mot välfärdssamhället som var mer långtgående än den vi sett i tidigare kapitel. Den handlade nu inte endast om detta samhällets förmenta fixering vid ekonomisk tillväxt eller teknisk utveckling, utan om välfärdsstatens institutioner som sådana: "Man måste vara medveten om att institutioner kan göras så effektiva att de blir omänskliga. Tillgodoseendet av den enskildes trygghet kan ske på bekostnad av hennes integritet och frihet", skrev Anna-Lisa Thelander i sitt bidrag till "Omsorgen

[814] Anell 1980, s. 166; *Handlingsutrymme Samhällsbalans Rättvisa* 1981, s. 83.

[815] Huldt et al 1978, s. 139; *Återblick på den svenska modellen* 1979; Beckman 1980, s. 76.

i samhället”.[816] Denna kritik återfanns även hos AIC-gruppen och än mer hos Ingelstam. Deras framtidsbilder syftade således i någon mån till att staten skulle dra sig tillbaka, genom att överlåta vissa nyckelfunktioner från det offentliga till vad man tänkte sig skulle bli den mer decentraliserade, flexibla och lokalt anpassade gemensamma sektorn. Ingelstam medgav utan omsvep att detta till dels skulle innebära ”ett raserande av ett mödosamt erövrat välfärdssystem”.[817]

I dessa framtidsbilder var det dock alltjämt staten som skulle ansvara för att initiera de förändringsprocesser som trots allt antogs vara möjliga, med planering och reformarbete som medel. Framtidsstudieobjektet förblev således detsamma som i tidigare kapitel. Det var detta som signalerades då AIC-gruppen betonade att deras dualistiska framtidsbild var ”i samklang med den reformistiska modellen för samhällsbygget”, eller då man i *Tid för omsorg* skildrade den framtida omsorgskommissionen som en parallell till 30-talets befolkningskommission.[818]

Även en sådan framtidsbild var emellertid oacceptabel för de borgerliga eller liberala kritiker av välfärdsstaten som vädrade morgonluft i början av 80-talet. ”Är Sverige totalitärt?”-debatten, som skildrades sist i detta kapitel, indikerar att storskaligt statligt reformarbete, och kanske i synnerhet själva idén att ett visst mått av individuell frihet kunde offras för att uppnå andra, kollektiva värden, var mer kontroversiellt vid denna tidpunkt än vad det varit bara några år tidigare. Flera tidigare framtidsstudier hade, som vi har sett i de föregående kapitlen, utgått från samma antaganden men inte avfärdats lika hårdhänt som nu. I vilken utsträckning 70-talets framtidsdebatt mer allmänt kan sägas ha förebådat 80-talets ”högersväng” är en central fråga för nästa kapitel.

[816] Berglund et al 1980, s. 91.

[817] Ingelstam 1980, s. 240.

[818] *Handlingsutrymme Samhällsbalans Rättvisa* 1981, s. 83; Lagergren et al 1982, s. 289–290.

6 Avslutning

> Hur skall man förstå att 1980-talet blev nyliberalt om 1960- och 1970-talen var radikala?
>
> Bo Stråth, 1998.[819]

Framtidens fragmentering

Denna avslutning består av två delkapitel. Det första av dessa är kopplat till studiens frågeställningar, vilka som bekant är tre till antalet. Den första frågeställningen har jag tidigare delat upp i ett antal delfrågor. Dessa har varit vägledande för vart och ett av de empiriska kapitlen och besvarats i respektive kapitels sammanfattning. Den andra frågeställningen gäller hur framtidsstudiernas framtidsbilder och framtidssyn förändrades över tid och den tredje hur vi med denna förändring i fokus ska förstå övergången från ett 70-tal präglat av radikalism, kollektivism och statsinterventionism till ett 80-tal präglat av marknadsliberalism, anti-etatism och individualism. Dessa båda frågor står i blickpunkten i föreliggande delkapitel, varvid jag också sammanfattar den första frågeställningen längs vägen.

Avhandlingens övergripande historiska problem knöts inledningsvis till den nederländske historikern Duco Hellemas periodisering det långa 1970-talet. Perioden inleds hos Hellema med en (främst i västvärlden men delvis också globalt) allmänt omfattad tilltro till 'den starka staten', storskaliga reformer och långsiktig politisk planering och slutar med lika utbredd skepsis gentemot samma styrningsfilosofi, till förmån för marknadsliberala, decentralistiska och individualistiska alternativ. Hellema ställer själv frågan varför denna förändring skedde, men utan att riktigt besvara den. Det bör dock erinras om att jag i forskningsläget om Sverige och socialdemokratin under 70- och 80-talet lyfte fram ett antal kontinuitetsperspektiv, det vill säga forskning som framhållit vissa idémässiga överlappningar mellan respektive decenniums samhällskritiska strömningar. Detta i kontrast till förändringsperspektiven, vilka snarare tolkat 80-talets ekonomiska och idépolitiska förändringar som en anpassning till en hastigt skiftande ekonomisk verklighet, alternativt som ett resultat av att socialdemokratin

[819] Stråth 1998, s. 135.

lagt sig platt inför den nyliberala högerns mobilisering. Min utgångspunkt har varit att framtidsstudierna kan kasta nytt ljus över ämnet.

Grundbulten i min analys i det följande är begreppet *fragmentering*, som jag hämtar från den amerikanske historikern Daniel T. Rodgers *Age of Fracture* (2011), en idéhistorisk studie av USAs 70- och 80-tal. Som tidigare nämnts finns för amerikanskt vidkommande ett flertal arbeten om denna period. Fokus har många gånger legat på nationella trauman (Watergate och Vietnam) på 70-talet och Reaganeran på 80-talet. Åtminstone den senare aspekten är förvisso central även i Rodgers analys, men där andra fokuserat på polarisering visar han själv på övergripande beröringspunkter, dels mellan olika politiska läger, dels mellan politik, vetenskap och populärkultur. Rodgers tes är att de föregående decenniernas *grand narratives* om modernisering och framsteg förlorade sin dragningskraft under 70-talet. I deras ställe skedde en långtgående fragmentering i hur man såg på samhället. Det marknadsliberala genombrottet var en del av denna process, vilken dock alltså representerade något större än ett ekonomiskt paradigmskifte. Till både höger och vänster försvagades tidigare kampbegrepp som staten, samhället, nationen eller medborgarskapet till förmån för mindre analysenheter eller gemenskaper: jaget, individen, den rationellt handlande konsumenten, familjen, den lokala gemenskapen, etniskt eller identitärt definierade kollektiv. Postmodernism, mikroekonomiska modeller, libertarianism, kommunitarism, individualism och identitetspolitik sammanfogas här således i en och samma idéhistoriska berättelse. Fragmenteringen var inte en orsak till 80- och 90-talets marknadsliberala omorientering, framhåller Rodgers, men däremot en förutsättning för densamma. Genom diskurser, metaforer och teorier som ställde mindre enheter i centrum undergrävdes förtroendet för den typ av storskaliga politiska åtgärder som kännetecknat exempelvis Roosevelts eller Johnsons, och för den delen även Nixons, presidentskap. En viktig poäng är således att förändringen *föreställdes* i teorin innan den skedde i praktiken.[820] I denna mening kan *Age of Fracture* läsas som ett stycke framtidshistoria.

Rodgers gör inga direkta anspråk på att uttala sig om annat än en amerikansk kontext och några av de fenomen och tankeströmningar han tar upp förefaller tämligen platsbundna. I stora drag är hans resonemang dock väl värda att applicera även på min egen undersökning, särskilt som fragmenteringen så tydligt sätts i samband med en ekonomisk-politisk omvandling som hade motsvarigheter i Sverige och Västeuropa. Rodgers positionerar också sin tes gentemot samma typ av förklaringsmodeller som jag själv diskuterade i avhandlingens forskningsläge, och kortfattat berörde även tidigare i detta avsnitt. Som redan framgått menar han att 70-

[820] Daniel T. Rodgers, *Age of Fracture*, Cambridge, London: Belknap 2011. Delvis liknande slutsatser återfinns i Bruce J. Schulman, *The Seventies: The Great Shift in American Culture, Society, and Politics*, New York: Free Press 2001; Thomas Borstelmann, *The 1970s: A New Global History from Civil Rights to Economic Inequality*, Princeton: Princeton University Press 2012.

talets ekonomiska kris i sig inte är en tillräcklig förklaring till senare samhällsförändringar:

> the notion that economic structures moved first, carrying ideas in their wake, does not adequately explain the age. Economies are rooted not only in structures of exchange but also, and just as fundamentally, in ideas, practices, norms, and conventions. The victory of the new models of market action that reconstituted economic theory for the age was already an accomplished fact by the end of the 1970s, well before anyone clearly discerned the new shape of the economy.

På samma sätt påpekar han att den amerikanska högerns mobilisering mot *big government*, bland annat via välfinansierade stiftelser och tankesmedjor, måste ses i samband med en bredare diskursiv och idémässig förändring.[821]

Mycket riktigt har historikern Niklas Olsen hänvisat till fragmenteringstesen i sin studie om nyliberalismens genombrott i Danmark under 80- och 90-talet, i vilken han också betonar betydelsen av den ”välfärdsstatskritik” som växte fram på allvar i samband med 70-talets ekonomiska kris. I linje med Rodgers noterar Olsen att kritiken i grund och botten gällde statens möjligheter att lösa krisen, men också att forma den långsiktiga samhällsutvecklingen överhuvud. Vidare pekar han på att den sträckte sig över stora delar av det politiska fältet. 60-talsvänsterns kritik rörde sig successivt från att främst riktas mot kapitalismen till att också gälla välfärdsstaten, vilken pekades ut som maktfullkomlig och teknokratisk, och som ett hot mot individens frihet och självbestämmande. Proto-nyliberalerna inom *Venstre*, liksom i viss mån det stats- och skattefientliga *Fremskrittspartiet*, tog snart rygg på dessa individualistiska och decentralistiska ideal, som de kombinerade med argument om välfärdsstatens ekonomiska ineffektivitet. Således fanns i 70-talets danska samhällsdebatt ”a broader ideational convergence […] a shared idea of the welfare state as a deeply problematic enterprise run by an elite of public employees in control of the public sector, against the interests of the population at large”.[822]

I detta delkapitel argumenterar jag sålunda för att även min egen empiri kan tolkas i termer av en successiv fragmentering, och att detta i sin tur är viktigt för att förstå varför synen på statens möjligheter att forma framtiden förändrades under 80-talet. I följande avsnitt appliceras Rodgers begrepp på framtidsstudiernas framtidsbilder och framtidssyn under undersökningsperioden. Således menar jag att det i detta avseende finns skäl för att tala om en kvalitativ förändring i synen på omvärlden och välfärdssamhällets framtid i slutet av 70-talet. I avsnittet därefter visar jag att framtidens fragmentering också hängde samman med den kritik mot välfärdssamhället som hela tiden varit en integrerad del av framtidsstudierna. Jag prövar här också Olsens tanke om en bredare idémässig konvergens mellan 70-talets företrädesvis vänsterpräglade kritik mot välfärdssamhället – för vilken

[821] Rodgers 2011, s. 7–9, citat på s. 9.

[822] Olsen 2020, s. 111–126, citat på s. 114. Se även Olsen 2019, s. 185–226.

framtidsstudierna var en exponent – och 80-talets liberalt präglade motsvarighet. Således ligger tonvikten här istället på kontinuitet och överlappningar. I ett tredje avsnitt sammanfattar jag avhandlingens slutsatser och relaterar dem till tidigare forskning. I det andra och sista delkapitlet görs därefter några friare framåt- och utåtblickar med 70-talets framtidsstudier som utgångspunkt.

Framtidsbildernas och framtidssynens förändring

Rodgers *age of fracture* framträder i kontrast till de föregående decennierna, präglade av holistiska förklaringsanspråk och stora berättelser om samhället, historien och framtiden.[823] De svenska framtidsstudierna utgick i någon mån från en sådan kontext. I kapitel 2 frilades en framtidssyn som jag menar utgjorde en utgångspunkt för både Myrdalgruppens framtidsstudieutredning och det som sedan blev Sekretariatet för framtidsstudier. Framtiden sågs som formbar och framtidsstudier, följaktligen, som ett medel för att påverka den långsiktiga samhällsutvecklingen. Detta var inte liktydigt med odelad framtids- eller framstegsoptimism. Tvärtom har jag pekat på att utredningen var påtagligt präglad av oron från det tidiga 70-talets miljö-, resurs- och teknikdebatt. Likaså motiverades behovet av framtidsstudier med hänvisning till att den nuvarande utvecklingsriktningen måste förändras och att möjligheterna att göra detta successivt krympte – jag har i detta avseende talat om en spänning mellan en utopisk och en deterministisk framtidssyn i utredningen. Men grundtonen var likväl förhoppningsfull: framtidsstudierna tillskrevs, med sin tvärvetenskapliga och långsiktiga inriktning, synnerligen goda möjligheter att skapa helhetsperspektiv på både samhället Sverige och planeten jorden. Därmed skulle framtidsstudierna också ge de folkvalda ”möjligheter att fatta äkta beslut om att välja den ena eller andra framtiden”.[824] Därtill ansågs de kunna vara till gagn även för jordens fattiga och förfördelade länder, vilka riskerade att marginaliseras ytterligare om framtidsforskningen blev ett privilegium för stormakter och storföretag.

Denna utopiska framtidssyn med globala anspråk var inte endast en initialt proklamerad förhoppning, utan får sägas ha präglat de symposier och projekt som analyserades i kapitel 3. Överhuvudtaget bekräftar detta kapitel tidigare forskning om att det sena 60- och tidiga 70-talet kännetecknades av ett växande globalt medvetande, och att inte minst miljö- och resursfrågornas genombrott aktualiserade tanken om en global ödesgemenskap.[825] Kapitlet visar också på ytterligare en viktig

[823] Kontrasteringen har också gjorts på annat håll. I en studie om amerikansk samhällsvetenskap under de första efterkrigsdecennierna har vetenskapshistorikern Hunter Heyck, med hänvisning till Rodgers tes, talat om denna period som en ”age of system”. Se Hunter Heyck, *Age of System: Understanding the Development of Modern Social Science*, Baltimore: Johns Hopkins University Press 2015.

[824] SOU 1972:59, s. 58–60, citat på s. 60.

[825] Se t.ex. Sluga 2013; Höhler 2015; Selcer 2018; Andersson 2018; Sluga 2021.

dimension, nämligen på samspelet mellan dylika föreställningar och den samtidiga, mer nationellt orienterade debatten om ”tillväxtens sociala kostnader”. Genom att tillskrivas sina egna ”utvecklingsproblem” och en ”överflödssamhällets fattigdom”, fördes Sverige in i samma meningssammanhang som utvecklingsländerna.[826]

Samtidigt fanns alltså en påtaglig optimism inför tanken på en annorlunda framtid. Vid symposiet om livskvalitet 1974 var avsikten att ”förse samhällsplaneringen med kunskap syftande till att förbättra människans levnadsförhållanden”, vid det om bistånds- och utvecklingsfrågor året därpå handlade snart sagt alla anföranden om Sveriges potentiellt betydelsefulla roll i skapandet av en ny ekonomisk världsordning.[827] I Göran Bäckstrands och Lars Ingelstams uppsats *How much is enough?* tecknades en framtidsbild av ett annorlunda Sverige, vilken byggde på att Sverige och jämförbara länder skulle minska det egna materiella försprånget i förhållande till utvecklingsländerna genom resurshushållning, långsiktig planering och reformarbete. Poängen var inte endast att detta skulle gagna utvecklingsländerna eller den globala rättvisan, utan också att Sverige därigenom skulle bli ett bättre land att leva i. På sikt antogs Sverige kunna bli mönsterbildande i en större internationell utveckling – fler länder och delar av världen skulle helt enkelt vilja följa det svenska exemplet.

Jag har pekat på att denna typ av framtidsbilder var en kombination av de båda framåtblickande tanketraditioner som Tore Frängsmyr har benämnt det effektiva samhället och det goda livet i den meningen att det förra sågs som ett medel för att uppnå det senare. Med utgångspunkt från tidigare forskning har jag också inordnat denna typ av framtidsbilder, och den bakomliggande utopiska framtidssynen, i en längre linje av socialdemokratiska försök att överbrygga gapet mellan den moderna välfärdsstaten å ena sidan och vad som ofta kallats ”kommunitarism” å den andra. Denna dubbelhet fanns ofta hos de som utformade och argumenterade för välfärdsstatens expansion under mellan- och den tidiga efterkrigstiden: ”[p]lanering, vetenskaplighet och rationella lösningar” sågs här som kungsvägen till genuin ”samhällssolidaritet”, som Ulla Ekström von Essen har noterat.[828] I denna mening är det alltså fullt rimligt att, med Jenny Andersson och Gustaf Johansson, se framtidsstudierna som ett led i en längre svensk eller socialdemokratisk tradition av socialreformism eller social ingenjörskonst, med tillägget att de förhoppningar på *global* förändring som kännetecknade de tidiga framtidsstudierna var förhållandevis nya och tidstypiska.[829]

---

[826] Bäckstrand & Ingelstam 1976, s. 18; Jungen, Ds Ju 1974:9, s. 38.

[827] ”Förord”, Ds Ju 1974:9 (onumrerad sida, den andra av två); Ds Ju 1975:20.

[828] Ekström von Essen 2003, s. 74 respektive 135. Se även t.ex. Karlsson 2001; Berman 2006; Etzemüller 2014.

[829] Andersson 2006a, s. 279, 286, 294; Andersson & Westholm 2019, s. 45–46; Johansson 2018, s. 143, 188–191, 210–211.

Denna utopiska framtidssyn utgör i viss mening en konstant i min undersökning: i så gott som samtliga framtidsstudier under perioden var det i sista hand staten som antogs kunna genomföra de förändringar eller reformer man pläderade för, i förmodat samråd med medborgarna och med det goda livets värden och ideal som mål. Däremot kan vi tala om en fragmentering av denna framtidssyn i så måtto att de aspekter av samhällsutvecklingen som antogs kunna påverkas politiskt successivt avgränsades och krympte. Framtidsstudiernas tänkta helhet blev mindre och mindre; spänningen mellan utopism och determinism allt mer framträdande.

För det första kan vi tala om en fragmentering av det svenska samhället, sådant det föreställdes i framtidsstudierna. Detta framgår av kapitel 4, vilket analyserade de framtidsstudier och framtidsstudieprojekt som på olika sätt befattade sig med den tekniska utvecklingen. En viktig aspekt av teknikens dilemma var att teknisk utveckling tenderade att få oförutsedda och svårkontrollerade konsekvenser både i människors vardagsliv och på en mer övergripande nivå. Intressant i sammanhanget är inte minst den inom framtidsstudierna fortlöpande diskussionen om de komplex och strukturer som den tekniska utvecklingen gav upphov till i frånvaron av en genomtänkt teknikpolitik. Denna diskussion fördes på ett allmänt plan i Lars Ingelstams *Teknikpolitik* och i framtidsstudien ”Det sårbara samhället”, medan den i ”Energi och samhälle” applicerades på kärnkraftsdebatten. Det fundamentala problem som identifierades här var just bristen på samordning, helhetssyn, planerbarhet och allmän insyn. Det var i sammanhanget inte tydligt var den övergripande makten eller ansvaret fanns. Energiframtidsstudiens framtidsbild Sol-Sverige byggde icke desto mindre på den utopiska framtidssynen, då den utgick från att det åtminstone på nationell nivå gick att genomföra en grundläggande förändring av det svenska samhället via långsiktig planering och målmedvetet reformarbete; genom en mer aktiv teknik- och energipolitik kunde även sociala, politiska och kulturella förhållanden påverkas på djupet. Det var emellertid en framtidsbild som omgavs av reservationer, vilka framför allt pekade på att framtiden åtminstone på kort sikt redan var intecknad av förhärskande utvecklingstendenser.

För det andra kan vi tala om en fragmentering också i synen på den globala omgivningen. Glenda Sluga har noterat att det offentliga samtalet om internationalisering under 70-talets lopp rörde sig från en ekologiskt präglad diskurs om ömsesidiga beroenden till en ekonomiskt präglad diskurs om föränderlighet och konkurrens. Detta är en intressant aspekt av ”fragmenteringens tidsålder” som Daniel Rodgers själv i stort sett förbigår, men som mitt eget källmaterial rymmer många exempel på. Ett sådant är framtidsstudien ”Resurser och råvaror”. Denna utgick från samma debatter om global resursfördelning och ekonomisk utjämning som exempelvis *How much is enough?* och flera av de tidiga framtidsstudiesymposierna. Jag analyserade den därför i samma kapitel (3) som dessa. Studien visar emellertid också på en perspektivförskjutning. Slutrapporten fastslog att resurs- och råvarufrågorna inte var ”fullt så gemensamma som ett globalt perspektiv och motton i stil med ’en enda värld’ och ’i samma båt’ kan låta antyda”, liksom att samhällsförändringar i Sverige likt de som förespråkats i *How much is*

enough? (även om Bäckstrands och Ingelstams uppsats inte nämndes) sannolikt skulle ha en obetydlig, om något kontraproduktiv, inverkan om målet var att förbättra utvecklingsländernas situation.[830]

I kapitel 5 avhandlades två framtidsstudier med internationalisering och interdependens som huvudämne, ”Sveriges internationella villkor” och ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”. Dessa utgjorde än tydligare indikationer på fragmentering i ovanstående mening, det vill säga en rörelse bort från tanken om världen som en helhet med gemensamma dilemman som fordrade gemensamma lösningar. Slutrapporten från ”Sveriges internationella villkor” byggde på ett antal globala framtidsbilder som hade det gemensamt att de alla skildrade framtider som formades av stormakter, storföretag eller globala strukturer – kort sagt utvecklingsriktningar som Sverige kunde förbereda sig för och anpassa sig till, men inte råda över. ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” belyste frågan om hur Sverige kunde anpassa sig till en framtid som tyckes oundviklig, om än också fjärran från tidigare idéer om global rättvisa och samhörighet. Detta mer deterministiska synsätt förfäktades med hänvisning till Sveriges allt mer ansträngda ekonomiska läge, men också utifrån en kritik av själva idén om en ny ekonomisk världsordning, sådan den ursprungligen formulerats.

Inför en sådan förväntningshorisont handlade det om att ”förstå” och ”anpassa” sig till och i bästa fall ”dra nytta av” utvecklingen, inte om att i grunden påverka den.[831] I kapitel 5 lyfte jag sålunda också fram ett flertal framtidsstudier och relaterade arbeten som alla befattade sig med frågan om hur det som vunnits under de gångna decennierna kunde skyddas gentemot ”internationaliseringens krav”.[832] Särskilt berördes den offentliga sektorns framtid i en situation präglad av sinande ekonomisk tillväxt och krympande nationell handlingsfrihet. Framtidsbilderna i AIC-gruppens bidrag till ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”, Lars Ingelstams *Arbetets värde och tidens bruk* och omsorgsframtidsstudiens slutrapport *Tid för omsorg*, förde alla fram idén om en ”gemensam” sektor som ett såväl kostnadseffektivt som demokratiskt och solidaritetsfrämjande komplement till den tungrodda och kritiserade offentliga sektorn. I detta sammanhang fanns således alltjämt förhoppningar om att kunna förverkliga värden som redan från första början skrivits fram som en central del av framtidsstudiernas syfte och existensberättigande. Samtidigt antogs dessa värden nu endast kunna förverkligas inom *en tydligt avgränsad del* av det svenska samhället. Utanför denna skyddade zon förväntades den ekonomiska utvecklingen fortgå som vanligt. Internationaliseringens dilemma medförde således inte bara en fragmentering av den globala omgivningen, sådan den föreställdes i framtidsstudierna kring 1980, utan också ytterligare fragmentering av det egna samhället.

---

[830] Bertelman et al 1977, s. 118–119, citat på s. 119.

[831] Wentzel et al 1980, s. 188.

[832] *Handlingsutrymme Samhällsbalans Rättvisa* 1981, s. 18.

Rodgers resonemang är applicerbara på ytterligare ett sätt i detta sammanhang. Flera av det sena 70- och tidiga 80-talets framtidsstudier visar nämligen hur utvecklingsriktningar som historiker ofta har förlagt något längre fram i tiden, och gärna framställt som abrupta men närmast oundvikliga reaktioner på externa omständigheter, redan tidigare uppträdde som *förväntningar*. Ett exempel är neutralitetens och den aktiva utrikespolitikens minskade betydelse för svensk del. Sten Ottosson har i rapporten *Svensk självbild under kalla kriget* (2003), publicerad inom ramarna för det omfattande forskningsprogrammet ”Sverige under kalla kriget” (SUKK), pekat på att 70-talet var ”höjdpunkten i den aktiva utrikespolitiken”, liksom att i synnerhet decenniets första hälft såg ”en radikalisering av argumentet om Sverige som internationellt föredöme”. Först i början av 80-talet skönjer Ottosson en markant förändring i form av en avsevärt nedtonad självbild och utrikespolitisk profil: trots Socialdemokraternas återkomst till makten 1982 lades inte längre samma vikt vid neutralitetens möjligheter eller välfärdsstatens förträfflighet. Detta ses som en följd av dels förnyade spänningar mellan stormaktsblocken, dels Sveriges allt mer ansträngda ekonomiska läge.[833] Bo Stråth betonar i sin tur den senare aspekten, i kombination med det internationella paradigmskiftet ”till ett nyliberalt marknadsspråk” som främsta skäl till att ”neutraliteten som självförståelse” omprövades och underminerades.[834]

”Sveriges internationella villkor” rymmer dock flera exempel på hur denna förändringsprocess föreställdes flera år innan dessa mer konkreta omvärldsfaktorer till fullo uppenbarade sig. Särskilt Bo Huldt dödförklarade, som vi har sett, neutraliteten och den aktiva utrikespolitiken. Dessa hade enligt honom varit helt avhängiga omständigheter som var på väg att förändras i grunden, dels efterkrigstidens ekonomiska uppsving, dels polariseringen mellan öst och väst. Sverige skulle framgent inte kunna balansera mellan vare sig stormakterna eller nord och syd, utan skulle istället behöva inordna sig mer officiellt och otvetydigt i den västerländska gemenskapen. Här föregrep han den svenska ”omsvängningen” i Europafrågan med över ett decennium, och själva EU-inträdet med ytterligare några år.[835]

Ett annat exempel är att vi i det sena 70-talets framtidsstudier ser tidiga tecken på en diskurs om en ’tredje väg’, som under 90-talet blev officiell socialdemokratisk politik i bland annat Sverige, Tyskland och Storbritannien. Den tredje vägen byggde på optimism inför socialdemokratins framtid, dock utifrån en i grunden deterministisk syn på omvärlden och framtiden. Den globala ekonomin förändrades

---

[833] Ottosson 2003, s. 32–46, citat på s. 32 respektive 35. Det är också värt att notera periodiseringen i forskningsprogrammets avslutande skrift, där 1979 utgör slutpunkten för vad som här kallas ”den aktiva utrikespolitikens framväxt”. Även i detta sammanhang ses förändringar i omvärlden, och då främst Sovjetunionens invasion av Afghanistan, som avgörande. Se Bjereld, Johansson & Molin 2008.

[834] Stråth 2001, s. 174.

[835] För den citerade formuleringen, se Stråth 1992, s. 23.

i en sådan hastighet och på ett sådant sätt att mycket av den egna idétraditionen behövde mönstras ut och långtgående nationella anpassningar var av nöden. Först genom att överge ”den gamla socialdemokratin av traditionellt snitt” kunde man bli ett reellt alternativ till ”nyliberalismen”, försäkrade exempelvis den brittiske sociologen Anthony Giddens i en välkänd plädering för den tredje vägen.[836]

Inom både ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” och ”Prognoser och politisk framtidsplanering” talades om samtiden som ett vägskäl, där valet tycktes stå mellan en statskapitalistisk eller en marknadsliberal anpassning till internationaliseringens krav. Samtidigt fanns framför allt inom den förstnämnda studien, och då inte minst hos Lars Anell och dennes AIC-grupp, en uttrycklig önskan att finna ett alternativ bortom dessa båda, som man såg det, mer eller mindre oattraktiva vägval. Den nyss nämnda gemensamma sektorn spelade här en central roll. Detta alternativ ska givetvis inte likställas med hur den tredje vägen sedermera kom att formuleras. Dock är det värt att notera att Anell återkom till tanken i skriften *Individens frihet och framtidens välfärdssamhälle*, som han senare skrev tillsammans med dåvarande vice statsministern och framtidsministern Ingvar Carlsson inför riksdagsvalet 1985. Den gemensamma sektorn figurerade även här som ett lovvärt framtidsalternativ, men med något större tonvikt på den individuella frihet och valfrihet som titeln pekade på. Den socialdemokratiska strategi som förordades avslutningsvis benämndes just ”den tredje vägen”. Strategin menades vara avhängig ”vår förmåga att förena marknadsekonomins krav på effektivitet och duglighetspremier och den demokratiska socialismens löfte om solidaritet, trygghet och broderskap”.[837]

I detta avseende visar framtidsstudierna på en tydlig förändring i slutet av 70- och början av 80-talet. Jag menar nämligen att vi här står inför ett avläsbart brott i framtidsstudiernas framtidssyn. Det finns en kvalitativ skillnad mellan å ena sidan den relativa utopism och de holistiska anspråk som formulerades i det tidiga 70-talets framtidsstudieutredning, och åtminstone till stor del fanns närvarande i flera senare arbeten, å andra sidan den relativa determinism och den fragmenterade samhälls- och omvärldssyn som framträdde i merparten av de arbeten som analyserades i mitt sista empiriska kapitel. I flera fall avspeglades denna förändring inom ramarna för en och samma framtidsstudie: vi har noterat att både ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” och ”Prognoser och politisk framtidsplanering” efterhand bytte inriktning till förmån för ett fokus på just Sveriges krympande handlingsfrihet och eventuella anpassningsmöjligheter. Det är också talande att själva den krismedvetna men handlingsorienterade och jämförelsevis optimistiska

[836] Anthony Giddens, *Tredje vägen: Om förnyelsen av socialdemokratin*, Stockholm: Atlas 1999 (1998), s. 35.

[837] Lars Anell & Ingvar Carlsson, *Individens frihet och framtidens välfärdssamhälle – en diskussion av de två alternativen i svensk politik*, Stockholm: LO 1985, s. 31.

tidsanda som format det tidiga 70-talets framtidsstudier ställdes i kritisk, historiserande belysning i båda dessa projekt.[838]

I linje med Daniel Rodgers menar jag att detta i sin tur är betydelsefullt för de både ekonomisk-politiska och idépolitiska förändringar som skedde i Sverige under 80-talet. Framtidsstudiernas delvis förändrade inriktning var framför allt en förändring i synen på statens möjligheter att forma samhällsutvecklingen självständigt och på ett för folkflertalet önskvärt sätt; beprövade metoder för att bedriva politik var inte längre giltiga. Då ska vi ha i åtanke att framtidsstudierna, som jag pekade på tidigare i avsnittet, ändå var jämförelsevis optimistiska därvidlag. I de debatter som vissa framtidsstudier genererade har vi kunnat notera att deras framtidssyn ständigt bröts mot konkurrerande bud på vem som hade mandat och möjlighet att forma utvecklingen. I debatterna om *How much is enough?* och energiframtidsstudien ställdes statens ansvar mot individens eller de mindre kollektivens. I den debatt som följde på omsorgsframtidsstudien några år senare ansåg kritikerna att alla försök att styra samhällsutvecklingen uppifrån var ett uttryck för totalitarism – och även välfärdsstatens tillskyndare i debatten var uppenbart tveksamma inför möjligheten att bedriva sådan styrning framgent.

Utöver dessa debatter är det givetvis svårt att dra mer generella slutsatser utifrån mitt källmaterial. Men det är likväl intressant att den typ av fragmentering som beskrivits skedde inom en organisation som hade till specifik uppgift att reflektera över just den långsiktiga framtiden och politikens möjligheter att påverka densamma, tillika en organisation som var stöpt i ”ett i vid mening socialdemokratiskt idéarv” och från början avsett föra detta vidare in i framtiden.

Dilemman och konvergerande kritik

Den utopiska framtidssynens fragmentering ska inte endast sättas i samband med förändringar i omvärlden under 70-talets sista och 80-talets första år, utan också med den kritik mot välfärdssamhället som hela tiden varit en komponent i framtidsstudierna, och för den delen också kan spåras till den mer allmänna radikalisering av samhällsdebatten som tog sin början under 60-talet.[839] I det följande hävdar jag dessutom att denna kritik är viktig att ha i åtanke för att förstå de större förändringar välfärdssamhället genomgick under 80-talet. I detta avseende går det alltså att tala om kontinuitet snarare än hastig förändring.

Jag har i de föregående kapitlen analyserat framtidsstudiernas samhällskritik med hjälp av begreppet dilemma. Tillväxtens dilemma stod framför allt i fokus under Sekretariatet för framtidsstudiers tidiga år, och var påtagligt präglat av det tidiga 70-talets debatter om globala miljö- och resursproblem, NIEO och

[838] Se Rosenberg 1979 respektive Beckman 1980.

[839] Se t.ex. Andersson 2003b; Malm Lindberg 2014. Se även kapitel 1, delkapitel Forskningsläge, avsnitt ”Mellan den starka statens radikalisering och dess fall”.

”tillväxtens sociala kostnader”. Dilemmat var en konflikt mellan å ena sidan ekonomisk tillväxt, å andra sidan miljöhänsyn, global jämlikhet och verklig välfärd för den egna befolkningen (vanligen kallad ”livskvalitet” eller liknande). Teknikens dilemma handlade om den tekniska utvecklingens oförutsedda och oönskade konsekvenser, både i vardagslivet och på samhälls- eller systemnivå. Internationaliseringens dilemma handlade om att Sverige under efterkrigstiden gjort sig beroende av en – som det visat dig – nyckfull omvärld. Detta fick negativa konsekvenser, främst ekonomiskt och politiskt, men också kulturellt och socialt, samtidigt som det också innebar ett krympande nationellt handlingsutrymme.

Var då denna kritik väsensskild från den som senare uttalades på ”det nyliberala marknadsspråket”, eller finns det möjligen likheter, kontinuiteter och överlappningar? Jag tangerade denna fråga i slutet av föregående kapitel, särskilt i samband med ”Är Sverige totalitärt”-debatten, men ska nu angripa den mer direkt. En intressant utgångspunkt i sammanhanget är Francis Sejersteds observation att 70-talets vänstervåg och 80-talet högervåg var olika i många avseenden men likväl uttryck för samma ”mentalitetsskifte” riktat mot ”centrala aspekter av det socialdemokratiska samhället”.[840] En annan är Niklas Olsens nyss diskuterade tanke om en idékonvergens mellan vänster och höger i den danska samhällsdebatten under 70- och 80-talet. Olsens studie visar förvisso att konsensus kring välfärdsstaten redan från början var svagare i Danmark än i Sverige, och krackelerade tidigare. 1973 valdes det då nybildade *Fremskrittspartiet* in i *folketinget* som andra största parti, på en utpräglat statskritisk plattform. Samma år vann de svenska Socialdemokraterna ännu ett riksdagsval. Inte heller det borgerliga maktskiftet tre år senare medförde någon omedelbar ekonomisk-politisk kursändring eller omprövning av den svenska modellen. Likväl är tanken om en gradvis ”idékonvergens”, eller ett övergripande ”mentalitetsskifte”, värd att pröva även på mitt eget källmaterial.

Till att börja med bör vi då klargöra de fundamentala skillnaderna mellan den kritik mot välfärdssamhället som framträder i mitt källmaterial och den som förknippats med 80-talets ”högersväng”, för att tala med Anders Frenander. En styrka med det framtidshistoriska perspektivet är just att det kan visa på att aktörer eller grupper vars samhällskritik uppvisar betydande likheter också kan ha vitt skilda synsätt på hur eventuella lösningar och alternativ bör utformas. Frenander och andra som undersökt 80-talets idé- och kulturdebatt har noterat att stat–individ här var den ständigt återkommande konfliktdimensionen, där det blev allt mer populärt att ta ställning för den senare mot den förra.[841] 70-talets framtidsstudier rymmer däremot få exempel på detta. Som jag pekade på i föregående avsnitt var ett genomgående drag i framtidsstudierna under hela min undersökningsperiod tvärtom att staten tillskrevs en mer eller mindre betydelsefull roll i att förverkliga

[840] Sejersted 2005, s. 357, 360, 365–368, 512–515, citat på s. 360.

[841] Frenander 1999, s. 195–283. Se även Sejersted 2005, s. 512; Wiklund 2006, s. 371–376.

alternativa utvecklingsriktningar och framtider. Detta är särskilt tydligt i anslutning till tillväxtens dilemma och teknikens dilemma, vilka ju i mångt och mycket härleddes till att den svenska staten gjort för *lite*, och låtit en förhastad framstegsoptimism överskugga mänskliga behov. Omvänt menades lösningen bestå i ett starkare statligt engagemang vad gällde exempelvis handel, teknikutveckling och energiförsörjning. I källmaterialet talades förvisso understundom om individer som kom i kläm i tillväxtens hårda samhälle, eller i tekniksamhällets stora system. Men den individuella friheten framstår inte som ett prioriterat värde i 70-talets framtidsstudier. De värden som ansågs hotade och viktiga att slå vakt om eller återupprätta var mestadels utpräglat kollektiva: gemenskap, solidaritet, delaktighet och inte minst den kollektiva, politiska handlingsfrihet som staten främjade snarare än undergrävde. Den sistnämnda, medgav man, kunde mycket väl komma på kollisionskurs med just det som vanligen uppfattades som den enskildes frihet.[842] ”Är Sverige totalitärt?”-debatten i början av 80-talet illustrerade tydligt skillnaden mellan denna hållning och ett mer individualistiskt perspektiv. I detta sammanhang ska också poängteras att de svenska framtidsstudierna därmed avvek från det internationella fältets samtidiga utveckling. Jenny Andersson har pekat på att organisationer som World Futures Studies Federation under 70-talets lopp genomgick en process av avpolitisering och individualisering som föregrep nyliberalismens genombrott. Framtidsforskarnas visioner av förändring handlade i tilltagande utsträckning om självförverkligande och personlig utveckling, inte om att verka via de traditionella politiska arenorna. Någon motsvarande ”turn from system to self” skedde alltså inte i Sverige, åtminstone inte under min undersökningsperiod.[843]

Med det sagt finns det ändå, menar jag, flera skäl till att tala om en viss idékonvergens mellan 70-talets framtidsdebatt, sådan den kom till uttryck i och i anslutning till framtidsstudierna, och 80-talets idépolitiska och ekonomisk-politiska omorientering. På ett allmänt plan är framtidsstudierna i sig en indikation på att välfärdssamhällets erfarenhetsrum började förändras under 70-talet, och att man i offentligheten började ompröva sådant som tidigare setts som oproblematiskt. Än tydligare blir detta naturligtvis om vi också beaktar de debatter som vissa framtidsstudier gav upphov till. I debatten om Göran Bäckstrands och Lars Ingelstams *How much is enough?* instämde många i de båda författarnas uppfattning att ”det välfärds- och konsumtionssamhälle som vi lever i och som vi anser vara den bästa av världar”, som en journalist sarkastiskt uttryckte det, saknade existensberättigande och behövde förändras.[844] I framför allt ett senare skede av debatten handlade replikskiftena om hur det skulle göras, inte om huruvida det

[842] Se t.ex. Bäckstrand & Ingelstam 1976; Cronberg & Sangregorio 1978; Ingelstam 1978; Lönnroth, Johansson & Steen 1978. Om den individuella frihetens marginella roll i framtidsstudierna, se även Landgraf 2016, s. 199–207.

[843] Andersson 2018, s. 184–196.

[844] ”Praktisk politik – eller moget för papperskorgen”, *Trollhättans Tidning* 19/7 1975.

behövde göras. Många kärnkraftskritiker såg energiframtidsstudiens framtidsbild Uran-Sverige, ”det expansiva, högteknologiska, hårda energisamhället”, som en direkt förlängning av Socialdemokraternas samhällsbygge under efterkrigstiden.[845] Den andra framtidsbilden Sol-Sverige tolkade man i sin tur som en småskalig, decentraliserad motsats till allt detta. I den debatt om det ”totalitära” Sverige som följde på omsorgsframtidsstudien några år senare beskrevs välfärdssamhällets utveckling i flera inlägg som en berättelse om byråkrati, teknokrati och krympande individuell frihet. Intressant nog överensstämde denna berättelse, som jag har pekat på, i mångt och mycket med den som tecknats i själva framtidsstudien. Och precis detta är sannolikt en än mer anmärkningsvärd indikation på ett skifte i välfärdssamhällets erfarenhetsrum under 70-talet: att även det statliga sekretariat, med en bakgrund i nära anslutning till socialdemokratin, så pass genomgående gav uttryck för uppfattningen att väsentliga aspekter av de senaste decenniernas samhällsutveckling varit negativa och motverkat sina egna syften.

Just omsorgsframtidsstudien, och flera av de arbeten som jag analyserade i nära anslutning till denna, pekar också vidare mot en annan viktig aspekt. För precis som Niklas Olsen har noterat för den danska vänsterns vidkommande har vi i de föregående kapitlen kunnat se en gradvis förändring av kritiken mot välfärdssamhället. I kapitel 3 och 4 riktades kritiken mot en ekonomisk respektive en teknisk utveckling som den svenska staten förvisso anklagades för att acceptera, understödja och möjliggöra, men inte ansågs vara en fundamental *del av*. Givet det sistnämnda blev det också möjligt att förorda ett starkare statligt engagemang som en lösning. I delar av kapitel 4 och 5 har vi emellertid kunnat se att kritiken mot välfärdssamhället också kom att gälla själva de åtgärder och institutioner som var avsedda att kompensera för tillväxtens, teknikens och internationaliseringens konsekvenser, det vill säga själva välfärdsstaten och den offentliga sektorn. Handlar det här om en grad- eller en artskillnad? Jag lutar åt det förra. Uppfattningen att välfärdssamhället rymde komplexa och självdestruktiva motsättningar går trots allt som en röd tråd genom mitt källmaterial – själva dilemmabegreppet har varit ett sätt att understryka detta förhållande. Vi kan också notera en linje av kontinuitet mellan å ena sidan den diskussion om teknoindustriella komplex och ”teknovetenskapernas frammarsch” som förts av Lars Ingelstam i *Teknikpolitik* respektive Mats Friberg i *Industrisamhällets sociala sårbarhet*, å andra sidan den kritik mot den moderna vårdsektorn som formulerades i ”Omsorgen i samhället”, Rita Liljeströms *Kultur och arbete* och Ingelstams *Arbetets värde och tidens bruk*.[846] I båda fallen riktades fokus mot en liten elit som växte sig stark inom välfärdssamhällets ramar, bortom allmänhetens kontroll eller insyn, driven av egenintresse såväl som av en snävt

[845] Tommy Hammarström, ”Marschen mot Uran-Sverige (1). Energihökarna driver på”, *Expressen* 26/9 1978.

[846] Ingelstam 1978; Wentzel et al 1980. Se även kapitel 4, delkapitel Teknikens verkningar och drivkrafter, avsnitt ”Teknikens systemkaraktär”, respektive delkapitel Det sårbara välfärdssamhället, avsnitt ”Välfärdsstaten som teknoindustriellt komplex”.

rationalistisk ideologi. Att Ingelstam i den senare boken konstaterade att även den offentliga sektorn ”tenderar att skapa överbelastning och byråkrati och därmed allmän olust i befolkningen” torde inte ha varit en blixt från klar himmel för den som läst föregångaren.[847]

I Olsens studie framträder kraven på *decentralisering* som en gemensam nämnare kring vilken olika aktörer och grupper konvergerade i den danska samhällsdebatten under 70-talet. Med reservation för att en sådan term kunde fyllas med olika innehåll kan något liknande också sägas i föreliggande fall. Vi har visserligen sett flera exempel på att man inom framtidsstudierna intog en viss kritisk distans till framtidsbilder som lågenergisamhället och lokalsamhället, vilka annars var populära i 70-talets svenska miljö- och alternativrörelse. Vi har också sett att många av framtidsstudiernas egna framtidsbilder tvärtom förutsatte ett betydande mått av centralisering och statsinterventionism. Men i takt med att kritiken mot välfärds*staten* och tvivlen på statens handlingsfrihet tilltog inom framtidsstudierna tilltog även här intresset för mindre enheter och gemenskaper. I framtidsbilder som Sol-Sverige och – i synnerhet – År 2006 ser vi således en viss ambivalens: staten tillskrevs här alltjämt en viktig roll, men dess funktion bestod just i att göra en partiell reträtt från vad som dittills setts som nyckelområden. I den förstnämnda studien skulle politisk centralisering bana väg för teknologisk decentralisering, en process som i sig antogs ha sociala, kulturella och politiska implikationer. I den senare skulle staten överlåta delar av vården och omsorgen på den tänkta gemensamma sektorn, byggd på medborgarinflytande, lokalt engagemang och ideellt arbete.

Därmed går det också att konstatera att 70-talets framtidsstudier, och dess framtidsdebatt mer allmänt, på några punkter föregrep diskurser, tankefigurer och framtidsbilder som sedermera kommit att förknippas med senare liberala tankeströmningar. Den gemensamma sektorn har uppenbara beröringspunkter med idén om *civilsamhället*, eller *det civila samhället*, som vid 90-talets början framträdde som det kanske tydligast utmejslade liberala eller liberalkonservativa alternativet till välfärdsstaten. Som Henrik Berggren och Lars Trägårdh har visat åberopades begreppet understundom som ett slagord av marknadsorienterade nyliberaler, som därmed ville frammana bilden av ett samhälle där frivilliga sammanslutningar och entreprenörskap utgjorde grundstenarna. Men med utgångspunkt från sociologen Hans Zetterberg, som förde in ”det civila samhället” i Moderaternas partiprogram 1990, noterar Berggren och Trägårdh också en annan, konservativt och modernitetskritiskt anstruken begreppsanvändning, som ställde organiska gemenskaper som familj, släkt och vänner i centrum. Även Zetterbergs civilsamhälle formulerades i polemik med socialdemokratin, men i viss mån också med nyliberalernas marknadstänkande och individualism. Berggren och Trägårdh skriver:

[847] Ingelstam 1980, s. 240–241, citat på s. 240.

> Hos Zetterberg och andra kommunitära tänkare finns en socialkonservativt färgad längtan efter en inte bara mindre dyr utan framförallt mer human social gemenskap […] Här kritiseras inte främst de ekonomiska konsekvenserna av ”socialstatens” regim, utan det handlar i första rummet om en oro över de sociala följderna av den opersonliga institutionaliserade omsorgen.

Viktig inspiration hämtades från den samtidiga kommunitära tankeströmningen i USA.[848] Utifrån mitt eget källmaterial kan vi emellertid också konstatera att denna variant av civilsamhället var besläktad med den gemensamma sektorn, och med 70-talets kritik mot välfärdssamhället överhuvud.

Ett annat exempel är den offentliga uppgörelse med socialdemokratins och folkhemmets förmodade historiska försyndelser som pågick delvis parallellt med att diskursen om civilsamhället fick sitt genombrott. En viktig exponent för denna uppgörelse var maktutredningen, som tillsattes av regeringen Palme 1985 och publicerade sin slutrapport fem år senare.[849] Särskilt omdebatterat blev historikern Yvonne Hirdmans bidrag *Att lägga livet till rätta* (1989). Boken var en vidräkning med folkhemmets, och i synnerhet Alva och Gunnar Myrdals, socialpolitik. Hirdman kritiserade den så kallade sociala ingenjörskonsten för dess kyliga rationalism och dess kommunitaristiska drag. Här framträdde bilden av ett paternalistiskt och repressivt folkhem som utifrån en föreställning om det allmänna goda förgripit sig på såväl individer som marginaliserade samhällsgrupper.[850] Den här typen av kritik har ibland uppfattats som tidstypisk för åren kring 1990; som ett utslag av ett nyvaknat historieintresse, som i sin tur hängde samman med kalla

---

[848] Berggren & Trägårdh 2006, s. 348–355, citat på s. 352. Vi kan också notera att begreppet civilsamhälle först lanserades 1980 av marxisterna Håkan Arvidsson och Lennart Berntson, då utan att väcka större uppmärksamhet. Tio år senare återvände Arvidsson och Berntson, nu liberala konvertiter, till begreppet i Timbro-antologin *Det civila samhället*, där de gav det en innebörd som låg nära Zetterbergs. Se Berggren & Trägårdh 2006, s. 337, 350; Håkan Arvidsson & Lennart Berntson (red.), *Det civila samhället*, Stockholm: Timbro 1990. Se även t.ex. Mats Dahlkvist, ”’Det civila samhället’ i samhällsteori och samhällsdebatt: En kritisk analys”, i Lars Trägårdh (red.), *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*, Stockholm: SNS förlag 1995, s. 153–230; Hans L. Zetterberg, ”Civila samhället, demokratin och välfärdsstaten”, i samma antologi, s. 62–93. Se även t.ex. Lars Trägårdh, ”Från SSU:s folkrörelser till Timbros civilsamhälle”, i Håkan A. Bengtsson (red.), *I rörelse: En bok om folkrörelserna och demokratin*, Stockholm: Premiss förlag 2006, s. 228–253. Det tidiga 90-talets debatt om civilsamhället finns samlad i Antman 1993, s. 21–80.

[849] Se *Demokrati och makt i Sverige: Maktutredningens huvudrapport*, SOU 1990:44, Stockholm: Allmänna förlaget 1990. Utredningens ledamöter var Olof Peterson (ordförande), Yvonne Hirdman, Inga Persson och Johan P. Olsen. Huvudsekreterare var Anders Westholm. Om utredningen, se t.ex. Carl Marklund, ”From the Swedish Model to the Open Society: The Swedish Power Investigation and the Power to Investigate Power, 1985–1990”, *Journal of Contemporary European Studies* 2013:3, s. 357–371. Se även Norbert Götz, “Introspective Performance: The Scandinavian Power Investigation as Politico-Cultural Practice”, s. 341–356, i samma nummer.

[850] Hirdman 1989. Se även t.ex. Broberg & Tydén 1991; Runcis 1998; Maciej Zaremba, *De rena och de andra: Om tvångssteriliseringar, rashygien och arvsynd*, Stockholm: Bokförlaget Dagens Nyheter 1999. Hirdmans bok, och kritiken mot den, har jag tidigare berört i en fotnot. Se kapitel 1, delkapitel Teori, avsnitt ”Framtidsbilder”.

krigets slut och Sveriges begynnande orientering mot Europa.[851] Likaså har den kopplats till det tidiga 90-talets ekonomiska kris och till att periodens debatter om invandring väckte nya frågor om nationell identitet.[852] Föreliggande avhandling visar emellertid att uppgörelsen med folkhemmets förflutna också hade en förhistoria i 70-talets kritik mot välfärdssamhället, för vilken framtidsstudierna var en av många exponenter. En skillnad är möjligen att inlägg som Hirdmans var så tydligt orienterade mot just det förflutna, medan 70-talets debatter i större utsträckning handlade om välfärdssamhällets samtida dilemman. Det historiska perspektivet saknades förvisso inte, men det syftade sällan eller aldrig till att framhäva specifika aktörer eller perioder som särskilt skyldiga. Likväl är det fullt möjligt att se det tidiga 90-talets debatt som en vidareutveckling av 70-talets, snarare än som ett nytt fenomen.

Vad gäller just maktutredningen finns också en annan koppling som slutligen är värd att accentuera. Efter Socialdemokraternas återkomst till makten 1982 lät Olof Palme och hans vice statsminister (tillika framtidsminister) Ingvar Carlsson nämligen tillsätta en ”framtidsgrupp” – formellt kallad ”enheten för politisk planering” – i statsrådsberedningen under ledning av Carlssons statssekreterare Kjell Larsson. I ett *Dagens Nyheter*-reportage om gruppen från våren 1984 noterades att intentionen möjligen var att återskapa något av den funktion som Sekretariatet för framtidsstudier haft under sin allra första fas i kanslihuset, fast i ”blygsammare” skala.[853] Om inte annat fanns en kontinuitet på så sätt att både Lars Anell och Måns Lönnroth rekryterades till den lilla gruppen, som under de närmast följande åren gavs relativt fria händer att författa promemorior om långsiktigt relevanta frågor. Från denna position var det just Lönnroth som föreslog och skrev direktiven till maktutredningen. Han har själv senare framhållit att utredningen, med sin tvärvetenskapliga och tematiskt vittfamnande inriktning, påminde mycket om en framtidsstudie av 70-talssnitt.[854] Även vad gällde teman och frågeställningar fanns tydliga beröringspunkter.[855]

---

[851] Se Johan Stenfeldt, *Dystopiernas seger: Totalitarism som orienteringspunkt i efterkrigstidens svenska idédebatt*, Höör: Agerings bokförlag 2013, s. 230–237.

[852] Se Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider: Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund: Nordic Academic Press 2001, s. 455–456.

[853] Anders Mellbourn, ”Blygsam framtidsgrupp. Spårar trender och Palmes fel”, *Dagens Nyheter* 12/3 1984.

[854] Intervju med Måns Lönnroth 9/11 2022. Se även intervju med Lars Anell, 31/10 2022. Om Lönnroths roll i maktutredningen, se även Marklund 2013, s. 359–363. Se även Måns Lönnroth, ”Makt och maktutövning under 1990-talet”, i Lars Niklasson (red.), *Lärdomar av maktutredningen*, Stockholm: Carlssons 1992, s. 120–126.

[855] Se särskilt kapitlet ”I de yttre krafternas våld?” i SOU 1990:44, s. 359–388.

Slutsatser

En skiljelinje i forskningen om efterkrigstidens internationella framtidsforskning rör, som vi har sett, hur den senares idéutveckling över tid ska förstås. Bland andra Elke Seefried har noterat ett skarpt brott i framtidsstudiernas historia kring 1970. Med miljölarmen, oljekrisen och den ekonomiska krisen ebbade entusiasmen inom och för framtidsforskningen ut. När framtiden inte längre framstod som en horisont av positiva möjligheter, som kunde förutsägas och i någon mån kontrolleras vetenskapligt, upphörde den att intressera. Såtillvida stod och föll fältet med ”den korta drömmen om den styrbara framtiden”.[856] Mot detta har bland andra Jenny Andersson invänt att framtidsforskningen under hela efterkrigstiden var en mångsidig och ambivalent företeelse, där optimism och pessimism och ”öppna” och ”slutna” framtider ofta återfanns sida vid sida. Hon noterar också att det tidiga 70-talets krisstämningar snarast ökade intresset för den långsiktiga framtiden, och för att planera densamma. Denna meningsskiljaktighet bottnar också i en större diskussion om decenniets kultur-, idé- och framtidshistoriska betydelse, vilken delvis förts utifrån Reinhart Kosellecks teoretiska och begreppsmässiga utgångspunkter. Min egen undersökning rymmer två slutsatser som är relevanta därvidlag.

En första slutsats är, å ena sidan, att de svenska framtidsstudierna förvisso formades av precis de krisstämningar som Seefried tar upp, men också av en utopisk framtidssyn och en tilltro till statens förmåga att forma den långsiktiga samhällsutvecklingen. Redan Sekretariatet för framtidsstudiers roll som en gränsorganisation mellan vetenskap och politik var ett uttryck för denna framtidssyn. Den kom också till uttryck i det tidiga 70-talets framtids-studieutredning och därefter i framtidsbilder som alla byggde på tanken om statsinterventionism, planering och reformarbete som garanter för värden som gemenskap, solidaritet och medborgerligt inflytande. Debatterna kring exempelvis *How much is enough?* och energiframtidsstudien visar därtill på en mer allmän öppenhet inför utopier och alternativa framtider, även andra än de som formulerades inom framtidsstudierna. Så långt har Andersson rätt.

En andra slutsats är, å andra sidan, att vi under min undersökningsperiod kan notera en gradvis förskjutning från en utopisk till en deterministisk framtidssyn. På så sätt finns det skäl för att, med Seefried, tala om en kvalitativ förändring, om än i ett senare skede och av delvis andra skäl. Den tekniska utvecklingen och i synnerhet Sveriges tilltagande internationella beroenden medförde föreställningar om en krympande nationell handlingsfrihet i slutet av decenniet. Detta avspeglade sig i framtidsbilder där själva det objekt som antogs kunna påverkas med traditionella politiska medel successivt krympte. Sammantagna visar mina fyra empiriska kapitel på en rörelse från framtidsbilder i vilka Sverige antogs kunna påverka omvärlden (*How much is enough?*), via framtidsbilder med ett huvudsakligen nationellt

[856] Seefried 2017a.

perspektiv (”Energi och samhälle”), till framtidsbilder som väsentligen handlade om omvärldens påverkan på Sverige, vars handlingsfrihet antogs inskränka sig till avgränsade delar av det egna samhället (samtliga framtidsstudier i kapitel 5). Jag har i detta avslutningskapitel talat om en fragmentering av framtiden.

Dessa slutsatser har viss relevans också för den ovan nämnda diskussionen om 1970-talets mer allmänna idé- och framtidshistoriska betydelse. Dels indikerar de vikten av att vara uppmärksam på kronologi: det som sades eller skrevs 1972 skiljer sig från det som sades 1975, vilket i sin tur skiljer sig från det som sades 1979. Detta framgår bland annat av att några av de framtidsstudier som jag analyserade i det sista empiriska kapitlet ändrade inriktning och frågeställningar allt eftersom de fortskred, och producerade slutrapporter som anlade distanserade, närmast samtidshistoriska perspektiv på sin egen inledningsfas. Detta innebär inte att jag nödvändigtvis motsätter mig att använda ”1970-talet” som en historievetenskaplig kategori – mer om detta lite längre fram.

Vidare visar mina slutsatser på det vanskliga i att tillämpa Kosellecks teori om en expanderande förväntningshorisont och ett krympande erfarenhetsrum på det sena 1900-talet. Sett till mitt källmaterial är det istället tydligt att välfärdssamhällets dilemman genererade ett intresse för framtiden *och* för det förflutna. Det mest uppenbara exemplet på det sistnämnda är kopplingarna mellan Sekretariatet för framtidsstudier och historikerna i Lund. Som vi har sett rekryterades professor Birgitta Odén till Myrdalgruppens framtidsstudieutredning och hennes kollega Sven Tägil några år senare till att leda framtidsstudien ”Sveriges internationella villkor” – vars projektgrupp även i övrigt dominerades av historiker från samma institution. Men även därutöver utgick snart sagt alla de framtidsstudier som här har undersökts från ett mer eller mindre uttalat historiskt perspektiv. Detta perspektiv syftade framför allt till att ställa efterkrigstidens samhällsutveckling i kritisk belysning, men understundom också till att söka positiva exempel i exempelvis den socialdemokratiska idétraditionen.

De båda ovanstående slutsatserna utmynnar också i en tredje slutsats. I linje med Daniel Rodgers och Niklas Olsen menar jag att de idépolitiska och ekonomiskpolitiska förändringar Sverige genomgick under 80-talet måste ses mot bakgrund av framtidens fragmentering under 70-talet. För det första inbegrep fragmenteringen alltså en förväntan om minskande handlingsfrihet för det svenska välfärdssamhällets del, som på olika sätt föregrep senare politiska vägval: neutraliteten och den aktiva utrikespolitiken var en lyx man inte skulle kunna kosta på sig fortsättningsvis; Sverige måste anpassa sin ekonomi till omvärlden, antingen via plankapitalism eller marknadsstyrning, och även om detta i någon grad kunde kompenseras både socialt och ekonomiskt med politiska medel (den gemensamma sektorn) var behovet av anpassning likväl en realitet. Och så vidare. För det andra inbegrep fragmenteringen en kritik mot välfärdssamhället, som under 70-talets sista och 80-talets första år allt mer kom att rikta sig mot några av välfärdsstatens grundläggande institutioner. Förutom att den typ av storskaliga åtgärder eller reformprogram som föreslagits i tidiga framtidsstudier inte längre framstod som effektiva framstod de sålunda heller

inte som legitima. Man gick således från uppfattningen att staten gjort för lite åt samhällsutvecklingen till uppfattningen att den gjort för mycket. Det rörde sig emellertid inte om någon helomvändning, vilket en sådan formulering kan ge sken av. Snarare har jag tolkat det som en kontinuerlig expansion av en kritik mot välfärdssamhället, i vilken besvikelsen över socialdemokratin och efterkrigstidens samhällsutveckling hela tiden varit en röd tråd. Först i en sådan kontext blir Duco Hellemas tanke om ett ”långt” 70-tal verkligt meningsfull: välfärdssamhällets dilemman formulerades inom ramarna för ett statsinterventionistiskt, handlingsorienterat reformparadigm i vilket man sökte brister att åtgärda med beprövade metoder, men kritiken kom efterhand också att riktas mot själva metoderna. När den ekonomiska krisen sedermera fördjupades var dessa därmed än svårare att åberopa. I förhållande till forskningen om socialdemokratins historia kan på motsvarande sätt sägas att vi här ser en viktig länk mellan partiets ”radikalisering” kring 1970 och dess marknadsliberala ”lärprocesser” ett decennium senare[857], eller mellan ”det nya jämlikhetsspråket” och ”det nyliberala marknadsspråket”.[858]

Ett sådant synsätt medför att framtidsstudierna görs till subjekt i en berättelse där de annars varit ett objekt; tidigare forskning har, som vi har sett, gärna förklarat ”de svenska framtidsstudiernas uppgång och fall” som resultat av en föränderlig tidsanda, utan att se framtidsstudierna som en medskapare av en sådan tidsanda.[859] Som jag argumenterade för redan i kapitel 1 är Sekretariatet för framtidsstudier emellertid värda att lyfta fram i den egenskapen – inte nödvändigtvis för att de var särskilt originella i sina ämnesval (det var de, som framgått, oftast inte och det var heller inte avsikten), och inte heller för att de var mer inflytelserika eller genomslagskraftiga än andra aktörer i exempelvis tillväxt-, teknik- eller energidebatten. Däremot är sekretariatet, med sin anknytning till statsapparaten och socialdemokratin och sin uppgift att systematiskt analysera den långsiktiga framtiden och Sveriges handlingsfrihet, en mycket intressant indikator på 70-talets förväntningshorisont.

Jag vill slutligen relatera mina iakttagelser i det förrförra stycket till ett resonemang som Bo Stråth för i sin studie om LO, löntagarfonderna och den svenska modellen. Han menar att de förändringar Sverige genomgick under 70- och 80-talet bör förstås i termer av ”en gradvis skalömsning” hellre än två abrupta skiften. Vänster- och högerdebattörers samhällskritik överlappade på vissa punkter och båda läger hämtade dessutom argument och inspiration från sina respektive idétraditioner. Men framför allt betonar Stråth, med vad jag förmodar är ett uttryck för en mer allmän historiesyn, att tolkningar som starkt betonar förändring tenderar att bortse från att de historiska aktörernas intentioner och förväntningar ofta är mer

[857] Malm Lindberg 2014 respektive Malm Lindberg & Ljunggren 2014.

[858] Stråth 1998.

[859] Tiberg 1995. Se även SOU 1986:3.

anspråkslösa. Deras utsagor och handlingar syftar i regel till vad de ser som ”den gällande ordningens förfining och förbättring”, mer sällan till dess upphävande. Brytpunkterna framträder först inför historikerns blick, skriver Stråth: ”Det är viktigt att ha denna skillnad mellan vad vi vet i efterhand och vad den tidens aktörer visste och trodde om framtiden klar för sig. Annars blir det svårt att alls förstå samhällsdebatten kring 1970.”[860]

Generellt finner jag denna tanke övertygande och fruktbar – den har ju i viss mån varit en utgångspunkt för mig i denna avhandling. Men tanken om samhällsförändring som en kontinuerlig skalömsning bör kompletteras av insikten att de historiska aktörerna mycket väl också *kan* uppleva samtiden som just en brytningstid där rådande erfarenheter och målsättningar måste omprövas eller förkastas. Likaså bör vi ha i åtanke att om den upplevelsen präglar förväntningshorisonten mer allmänt får detta konsekvenser för huruvida den gällande ordningen förblir gällande. Annars blir det svårt att alls förstå samhällsdebatten kring 1980.

Framåt- och utåtblickar

Den tidsperiod som stått i fokus för denna avhandling tycks ha fått förnyad aktualitet. Alldeles i början hänvisade jag till en *Svenska Dagbladet*-intervju med Tage Erlander från 1979, i vilken Erlander gjorde både hoppingivande och olycksbådande liknelser mellan sin egen samtid och det likaledes turbulenta 1920-talet.[861] På samma sätt har man i början av 2020-talet dragit paralleller ett halvsekel bakåt i tiden, det vill säga till den period som den pensionerade statsministern försökte få grepp om. När den borgerliga trepartiregering som tillträdde i oktober 2022 ville försäkra svenska folket om att ”vi lär […] av Sveriges historia” tog den avstamp i just 70-talet och oljekrisen.[862] Historikern och vetenskapsjournalisten Henrik Höjer skrev några månader dessförinnan en krönika där han menade att 70-talet gick igen: ”inflation och energikris, pessimism och rymdålder, kärnkraftsdebatt och kallt krig” – beröringspunkterna var många.[863] Jag har själv slagits av sådana

[860] Stråth 1998, s. 290–291, 297–298, 301, citaten på s. 291.

[861] Gunnar Andrén, “– Framtidstron måste tillbaka!”, *Svenska Dagbladet* 15/12 1979.

[862] Regeringsförklaringen 18 oktober 2022

https://www.regeringen.se/4ae1e1/contentassets/d6ad6308cc984aa1903d9a542ce1421c/regeringsforklaringen-2022.pdf, s. 18 (hämtning utförd den 12/12 2022).

[863] Henrik Höjer, ”Glöm 1930-talet – det är 70-talet som är här”, *Kvartal*, publicerad 22/5 2022, https://kvartal.se/artiklar/glom-1930-talet-det-ar-1970-talet-som-ar-har/

(hämtning utförd den 12/12 2022).

tankar till och från under avhandlingsarbetet. Vi bör emellertid notera att det inte endast handlar om likheter mellan då och nu, utan i vissa fall också om kopplingar eller samband.

Framför allt menar jag, i linje med Daniel Rodgers, att framtidens fragmentering var en tidig del av en mycket större process som vi fortfarande befinner oss i. David Larsson Heidenblad har nyligen påpekat att en av de verkligt betydande skillnaderna mellan det sena 60-talets miljödebatt och dagens miljödebatt är att det då men inte nu ”fanns en stark tilltro till politikers makt och kollektiva lösningar”.[864] Den förändring detta implicerar har stått i huvudfokus för denna bok. Den skulle kunna undersökas på olika områden och ur olika perspektiv. Mitt eget tillvägagångssätt har varit framtidshistoriskt, koncentrerat till den statliga framtidsstudieverksamheten. När denna grundades i början av 70-talet var just en stark tilltro till politikers makt och kollektiva lösningar en central utgångspunkt. Ett tiotal år senare hade denna tilltro minskat betänkligt.

Detta ska inte tolkas som att framtidstron eller framtidsoptimismen i största allmänhet upphörde. Strax efter min undersökningsperiod började tvärtom en ny typ av optimistiska framtidsbilder låta höra om sig i svensk offentlighet, liksom i många andra delar av världen, då ’informationssamhället’ och sedermera ’kunskapssamhället’ utlovade framsteg, dynamik och ekonomisk tillväxt – i synnerhet för ett land med teknologisk spetskompetens och en hög utbildningsnivå. Möjligen kan vi se antydningar till sådana förväntningar redan i några av de framtidsstudier som analyserats i det föregående, exempelvis i Svante Igers bidrag till ”Sveriges internationella villkor”.[865] Men 80- och 90-talets bilder av informations- och kunskapssamhället var ofta deterministiska på ett sätt som avvek från det långa 70-talets framstegstro. De frambesvärjde intrycket av en framåtrusande informationsteknisk utveckling där man antingen kunde anpassa sig och hänga med eller lämnas hopplöst på efterkälken. Näringslivets innovationsförmåga och internationella slagkraft blev avgörande faktorer, liksom individens flexibilitet och kreativitet. Detta hängde i sin tur ihop med en annan viktig aspekt av dessa framtidsbilder, nämligen att de i grunden var konkurrensinriktade, både på global och nationell eller samhällelig nivå. Statens och de traditionella politiska arenornas funktion bestod här snarast i att skapa förutsättningar, inte i att styra utvecklingen i en mer övergripande mening.[866] Detta bekräftar vad Duco Hellema tidigare har konstaterat: det långa 70-talets slut var inte slutet för utopier överhuvud, men väl

[864] Larsson Heidenblad 2021, s. 204.

[865] Även om de här inte nödvändigtvis framställdes positivt och även om Igers ”plankapitalistiska” scenario uppenbart förutsatte ett betydande mått av statlig inblandning. Se Huldt et al 1978, s. 75–79. Se även Iger 1977. Se även kapitel 5, delkapitel Globala scenarier, avsnitt ”Välfärdssamhällen för 2000-talet”.

[866] Se t.ex. Skovdahl 2008; Andersson 2010.

för den typ av utopier som utgått från välfärdsstaten och dess organ för planering och reformarbete.[867]

Välfärdsstaten har förvisso levt kvar i modifierad form. Även som idé eller samhällsideal har den uppenbart bibehållit mycket av sin attraktionskraft. Socialdemokraterna har suttit i regering under lejonparten av de fyra decennier som förflutit sedan slutet av min undersökningsperiod. Den tredje vägens politik under 90- och början av 00-talet, som nämndes tidigare i detta kapitel, medförde vissa ideologiska omprövningar, vilka dock aldrig blev så radikalt nydanande för den svenska socialdemokratin som för exempelvis brittiska Labour.[868] Den svenska borgerlighetens hittills mest framgångsrika period sedan 70-talet var alliansåren 2006–2014, då man högst medvetet tonade ned 80- och 90-talets marknadsliberala kritik mot välfärdsstaten. Inte heller Sverigedemokraterna, som fick sitt parlamentariska genombrott under denna period, har varit en ideologisk utmanare i det avseendet – tvärtom har partiets strategi varit att framställa sig som mer trovärdiga förvaltare av välfärdsstaten och folkhemsarvet än Socialdemokraterna själva.

Likväl har något väsentligt förändrats, för både socialdemokratin och välfärdsstaten fungerar idag på helt andra premisser än under 70-talet och decennierna dessförinnan.[869] Den maktförskjutning från stat till marknad som inleddes under min undersökningsperiod har förblivit bestående, oavsett vilka partier som för tillfället suttit vid makten. På vissa områden kan den sägas ha gått längre i Sverige än i något annat jämförbart land. Inte heller finanskraschen 2008 ledde till någon förändring därvidlag. Vi kan med Sheri Berman konstatera att *the primacy of economics* i mångt och mycket har ersatt *the primacy of politics*, precis som var fallet före socialdemokratins parlamentariska etableringsfas.[870] Själva det faktum att traditionella välfärdsfrågor som skola och omsorg har en så pass framskjuten roll i samhällsdebatten är kanske mer än något annat ett symptom på denna förändring, snarare än ett egentligt styrkebesked för socialdemokratin.

Jag vill understryka att detta inte behöver uppfattas negativt, i alla fall inte entydigt så. Som vi har sett var 70-talet enligt många samtida betraktare en period då pessimism, kriser och ovisshet härskade mer eller mindre oinskränkt. Som forskare behöver vi naturligtvis upprätthålla en kritisk distans till sådana utsagor, och inte utan vidare behandla dem som berättande källor. Det är min förhoppning att denna avhandling i någon mån har visat att periodens framtidsdebatt också rymde annat; en legitim kritik mot upplevda missförhållanden, absolut, men också positiva visioner och, vill jag hävda, en påfallande stor öppenhet inför att utforska och diskutera alternativa utvecklingsriktningar. Förvisso har min huvudpoäng varit just

[867] Hellema 2019, s. 219.

[868] Andersson 2010.

[869] Se t.ex. Altermark & Dahlstedt 2022.

[870] Berman 2009. Se även Berman 2006.

att tillförsikten och öppenheten avtog under decenniets lopp, och i så måtto kan även avhandlingen sägas reproducera bilden av 70-talet som "an age of […] lost illusions and reduced expectations".[871] Men även en sådan förskjutning kan ses i olika ljus. En kritisk tolkning är att regeringar runt om i västvärlden sedan slutet av 70-talet gradvis har abdikerat på samhällsområden där andra handlingsalternativ varit möjliga – den tänkta 'gemensamma sektor' som stod i fokus för flera av de framtidsbilder som diskuterades i kapitel 5 är ett exempel på ett sådant handlingsalternativ. Detta har medfört negativa konsekvenser som idag är högst påtagliga, bland annat i form av ökande ekonomisk ojämlikhet och ett växande demokratiskt underskott. 70-talet har därmed också framställts som själva upprinnelsen till sentida populistiska strömningar.[872] En välvilligare tolkning är att ovanstående var en nödvändig eller ofrånkomlig anpassning till en förändrad verklighet, där det nationella handlingsutrymmet helt enkelt inte längre *var* detsamma som under efterkrigstidens första decennier. Än mer försonligt kan man också se förändringen som en tillnyktring från en problematisk övertro på statens möjligheter och befogenheter, och som en förutsättning för ett mer pluralistiskt och mindre konformistiskt samhälle. Vilket perspektiv man än föredrar rör det sig emellertid, som redan framhållits, om en långsiktigt betydelsefull förändring.

Långsiktigt är ett ord värt att betona i föregående mening, för som jag noterade inledningsvis har det växande historievetenskapliga intresset för 70-talet ofta kretsat kring dess eventuella ställning som en av 1900-talets verkliga 'brytpunkter' eller 'vändpunkter'. Men redan det faktum att man därvid ofta talar om just decenniet i dess helhet, hellre än att peka på enskilda årtal eller nyckelhändelser, låter antyda att den sortens termer kanske inte är de bäst lämpade i sammanhanget.[873] De ekonomiska, politiska och kulturella förändringar som lyfts fram i litteraturen, och som jag själv har berört direkt eller indirekt, var ofta av processuell, successiv natur. De var inte direkt kopplade till omfattande krig eller krigsslut, inte heller till revolutioner eller imperiers sammanbrott. På så sätt är de svåra att jämföra med vad som hände 1917, 1918, 1945 eller 1989. Kanske är det därför rimligare att tala om 70-talet som en övergångstid eller, med den tyske historikern Hartmut Kaelbles ord, en "'tyst revolution'" eller en "mjuk vändpunkt". Sådana benämningar, betonar

[871] Judt 2010, s. 477–478.

[872] Simon Reid-Henry, *Empire of Democracy: The Remaking of the West Since the Cold War, 1971–2017*, London: John Murray 2019.

[873] Undantag finns förvisso. Som tidigare noterats har 1979 lyfts fram som ett särskilt betydelsefullt årtal i framför allt geopolitisk och globalhistorisk bemärkelse. Se Caryl 2013; Bösch 2019. Se även kapitel 5, delkapitel Sinande tillväxt och krympande handlingsfrihet, avsnitt "Från NIEO till internationaliseringens dilemma". Även oljekrisen 1973 framställs ibland som en nyckelhändelse framför andra, om inte annat symboliskt.

Kaelble, förtar inte periodens långsiktiga betydelse på något vis. Däremot framhäver de dess egenart.[874]

Även i flera andra, mer konkreta avseenden kan vi notera både likheter och kopplingar mellan 70-talets framtidsdebatt och dagens. Ett uppenbart exempel, som ju också Henrik Höjer var inne på i den ovan nämnda krönikan, är att energifrågan återigen befinner sig högt uppe på den politiska dagordningen. Dagens kärnkraftsdebatt skiljer sig visserligen från 70-talets. De antiteknokratiska argument mot kärnkraft som var centrala då, inte minst i energiframtidsstudien, har inte längre samma betydelse. Sol- och vindkraft förknippas inte heller på samma sätt med alternativa framtider och samhällsformer. Icke desto mindre hänger dåtid och nutid samman. 70-talets kärnkraftsdebatt och 1980 års folkomröstning medförde en inbromsning av Sveriges dessförinnan mycket ambitiösa kärnkraftsprogram, och istället en satsning på bland annat förnyelsebar energi. Idag ifrågasätts detta vägval, på ekonomiska, klimatmässiga och säkerhetspolitiska grunder, och det finns intressanta likheter mellan hur dagens kärnkraftsanhängare argumenterar och hur Måns Lönnroth, Thomas Johansson och Peter Steen argumenterade för förnyelsebara energikällor i slutet av 70-talet. Nu är det kärnkraften som påstås ha missgynnats systematiskt av rådande regelverk, subventioner och energiöverenskommelser. En likvärdig behandling av kärnkraft och förnybart måste således i praktiken innebära en positiv särbehandling av den förra, menar man.[875] I grund och botten illustrerar situationen faktiskt precis det som energiframtidsstudien optimistiskt hävdade, det vill säga att stora tekniska system ytterst är en fråga för mänskliga, politiska överväganden. Men det visar också att omständigheterna för sådana överväganden kan förändras hastigt och dramatiskt.

Energiframtidsstudien var otvivelaktigt den framtidsstudie som träffade mest rätt i samtiden. I andra fall var Sekretariatet för framtidsstudier snarare före sin tid, om inte i fråga om ämnesval så i alla fall i själva scenarioarbetet. Klimatförändringar lyftes exempelvis fram som en betydelsefull aspekt att ta hänsyn till både i ”Energi och samhälle” och ”Sveriges internationella villkor”, även om osäkerhetsfaktorn betonades. Det går att fråga sig om de statliga framtidsstudiernas eftermäle hade varit ett annat idag om man redan på detta stadium gjort klimatförändringar till huvudämne för ett separat projekt. Vidare kan noteras att Marianne Frankenhaeusers specialarbete till framtidsstudieutredningen 1972, och det därtill relaterade symposiet *Människan i framtidens kommunikationssamhälle* följande år, föregrep

[874] Kaelble 2010, s. 18. Se även Hartmut Kaelble, ”The 1970s: What Turning Point?”, *Journal of Modern European History* 2011:1, s. 18–20.

[875] Se t.ex. Joakim Broman, *Kärnkraft och förnuft: Hur den svenska energimodellen kan lösa klimatkrisen*, Stockholm: Timbro 2019.

en kritisk debatt om informationsteknikens samhällseffekter som skulle följa under 80- och 90-talet.[876]

Ett annat exempel gäller de diskussioner om morgondagens världsordning, och Sveriges plats i densamma, som upptog två framtidsstudier under min undersökningsperiod. Både i ”Sveriges internationella villkor” och ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning” konceptualiserades världen, ett tiotal år före kalla krigets slut, som instabil, föränderlig och multipolär. Kulturens, religionens och nationalismens betydelse i morgondagens värld betonades, liksom risken för omfattande internationella konflikter. Det påpekades att Sverige, givet sådana omständigheter, skulle behöva överge rollen som neutralt världssamvete och inordna sig fullt ut i de ekonomiska och säkerhetspolitiska arrangemang på överstatlig nivå som man i praktiken redan stod nära. Ett annat spår som belystes, framför allt i Lars Anells delrapport *Världsordningen och välfärdsstatens kris*, var internationaliseringen och interdependensen som ett hot mot demokratin; där nationella regeringar framstod som allt mer bakbundna eller handlingsförlamade ökade det folkliga missnöjet och politikerföraktet. Demokratins legitimitet och hållfasthet kunde på sikt inte tas för given, varnade Anell.

En hel del av detta skulle snart komma att framstå som överdrivet. *Globaliseringen* trängde successivt ut interdependensen som tolkningsram, och framträdde för många mer som ett löfte än ett hot. 70-talets ekonomiska omvälvningar visade sig i förlängningen vara hanterbara för demokratierna på den västra sidan om järnridån, men däremot inte för diktaturerna på den östra. 1989 föddes hoppet om att historien nått sitt slut i form av ett globalt segertåg för det demokratiska styrelseskicket.[877] Men om 70-talets farhågor vid det laget framstod som väl svartsynta förefaller de från andra sidan millennieskiftet snarare ha varit förutseende. 2000-talet har kantats av exempel på att religiösa och etniska identiteter är kraftfulla politiska mobiliseringsmedel. Vi har också sett framväxten av nationalistiska, populistiska och illiberala partier och rörelser som inte sällan har en särskilt kritisk udd riktad mot just ’globalismen’. Det svenska närområdet har återigen blivit mer oroligt, vilket påverkar förutsättningarna för att upprätthålla neutralitetens principer. Oavsett om vi sedan Rysslands invasion av Ukraina rör oss mot ett kalla kriget 2.0 eller mot en mer diffus, multipolär världsordning står Sverige nu på tröskeln till ett NATO-medlemskap. Kriget i öster har därtill, liksom coronopandemin och relationerna mellan västvärlden och Kina, aktualiserat frågor

[876] Se t.ex. Jonas Johansson, *Du sköna nya tid? Debatten om informationssamhället i Riksdag och Storting under 1990-talet*, Linköping: Institutionen för Tema, Linköpings universitet 2006, s. 249–255.

[877] Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, London: Hamish Hamilton 1992. Se även t.ex. Daniel Strand, *No Alternatives: The end of ideology in the 1950s and the post-political world of the 1990s*, Stockholm, Institutionen för kultur och estetik, Stockholms universitet 2016, s. 187–273.

som diskuterades även i ”Resurser och råvaror”, ”Energi och samhälle” och ”Det sårbara samhället”.

Vad beträffar själva framtidsstudiefältet är det däremot svårt att tala om något större mått av kontinuitet över tid. Som tidigare har framgått flyttades framtidsstudierna redan 1980 från regeringen till Forskningsrådsnämnden och ytterligare några år senare ombildades Sekretariatet för framtidsstudier till Institutet för desamma. Det fristående institutet finns som bekant kvar än idag och producerar mig veterligen samhällsforskning av god kvalitet. En annan aspekt, intressant att spekulera i men svår att undersöka, är att 70-talets statliga framtidsstudier säkerligen genererade en och annan ring på det akademiska vattnet, både kort- och långsiktigt. Vi kan till exempel betänka att Lars Ingelstam, efter att han lämnat sekretariatet 1980, var med och startade det likaledes tvärvetenskapliga men betydligt mer långlivade Tema Teknik och social förändring vid Linköpings universitet. Att *Teknikpolitik* och energiframtidsstudien, och kanske mer allmänt erfarenheterna av att leda sekretariatet, inverkade på detta förefaller troligt. Historikern Rune Johansson i ”Sveriges internationella villkor”, vars reflektioner kring etnicitetens och nationalismens växande betydelse i en internationaliserad värld måste ha varit en pionjärgärning i den aktuella historievetenskapliga kontexten, blev så småningom något så ovanligt som professor i just etnicitet. Energiframtidsstudien formade forskningsintressen och karriärvägar hos alla dess tre huvudförfattare. För Måns Lönnroth blev den också en språngbräda till en internationell karriär.[878]

Men framtidsstudiernas koppling till politiken och regeringsarbetet, som varit så central före 1980, har aldrig återupprättats. Det förefaller också tveksamt om erfarenheterna från den perioden överhuvudtaget satt något större avtryck på politisk nivå, trots att behovet av en sådan koppling erkänts även på senare dagar. Som Ingelstam själv nyligen har påpekat har åtminstone två utredningar under 00-talet, ansvarskommittén och globaliseringsrådet, framhållit vikten av att permanent förstärka det långsiktiga perspektivet i regerings- och riksdagsarbetet, dock utan att nämna, och möjligen utan att känna till, de försök som tidigare gjorts i precis den riktningen.[879]

Rimligen vore dessa erfarenheter dock värda att ta bättre vara på. Man kan anse vad man vill om de framtidsbilder som stått i fokus i det föregående, eller om 70-talets statliga framtidsstudier överhuvud. Men i denna verksamhet fanns ett antal grunddrag som det är lätt att sympatisera med, oaktat utgångspunkter i övrigt. Hit räknar jag inte minst en intellektuell nyfikenhet och en genuin vilja att sammanföra

---

[878] Intervju med Måns Lönnroth 9/11 2022. Se även t.ex. William Walker & Måns Lönnroth, *Nuclear Power Struggles: Industrial Competition and Proliferation Control*, London: Allen & Unwin 1983.

[879] Lars Ingelstam, ”Därför borde 20-talet bli framtidens årtionde”, *Svenska Dagbladet* 30/12 2019. Se även *Hållbar samhällsorganisation med utvecklingskraft: Slutbetänkande av Ansvarskommittén*, SOU 2007:10, Stockholm: Fritzes 2007; *Bortom krisen: Om ett framgångsrikt Sverige i den nya globala ekonomin. Globaliseringsrådets slutrapport*, Ds 2009:21, Stockholm: Utbildningsdepartementet, Regeringskansliet 2009.

både skilda forskningstraditioner och skilda samhällssektorer kring gemensamma, långsiktiga problem. Jag kan inte se annat än att behovet av detta föreligger ännu.

English summary

The fragmentation of the future: The Swedish Secretariat for futures studies and the dilemmas of welfare society during the long 1970s

Chapter 1 of the present thesis is dedicated to giving a brief historical background and present the purpose and research questions of my investigation. The chapter then goes on to discuss previous research, and outline the theoretical and methodological cornerstones of the thesis.

The post-war period saw the international rise of *futurology*, *future research*, and *futures studies*. The field had its roots in methods initially developed within the American military establishment during the Second World War and early Cold War, such as operations analysis and scenario planning. In the 1950s and 60s, however, it developed into a multi-faceted and cross-disciplinary field, encompassing a variety of ideological and epistemological approaches, united only by a set of methods and a profound interest in the long-term future. Importantly, the technocratic and positivistic tendencies of American Cold War futurology was countered by a utopian, left-leaning version, often called futurism or futures studies, which was intent to formulate alternatives to a future based on economic growth, environmental degradation, Western hegemony and Cold War conflict.

In Sweden, the Secretariat for futures studies was formed in 1973, following an initiative by the Social Democratic government, and a governmental commission led by party veteran and social scientist Alva Myrdal. Initially installed as a part of the Prime Minister's Office, the Secretariat was given the task of engaging with issues of long-term importance for Swedish welfare society. Futures studies, it was stipulated, would serve democracy by being oriented towards public debate, presenting views and perspectives that were normally absent from that context. At the same time, they were envisioned as a vital tool for policymaking. The present thesis examines the Secretariat from its beginnings up until about ten years later, when it was relocated to the Swedish Council for Planning and Co-ordination of Research (Forskningsrådsnämnden), thus losing its ties to the political planning process.

The overarching historical problem of the thesis is inspired by the Dutch historian Duco Hellemas periodization "the long 1970s". I situate the Secretariat for futures studies between two decisive phases in Swedish and Western European post-

war history: the political radicalization, welfare state expansion and planning optimism of the late 1960s on the one hand, and the breakthrough of neoliberal ideas and decline of the welfare state of the early 1980s on the other. These two phases mark the beginning and the end respectively of Hellemas narrative. The thesis thus relates to a question which Hellema himself only discusses briefly: why did this change take place? Why did the political paradigm of 'the strong state' give way to vastly different approaches to politics? In the Swedish case, the futures studies of the decade provide interesting perspectives on this question, given their proximity to both political power and public debate, and also given their engagement with the long-term future. I pose the following empirical questions: How was the future of Swedish welfare society imagined within and in connection to the Secretariat for futures studies? How did these images change over time? How do these changes relate to the larger economic-political and ideational shift that Sweden underwent in the 1980s? It should be observed that the first question is directly addressed in each of the empirical chapters (2–5), while the latter two are mainly intended for the concluding chapter (6).

Internationally, interest in the history of futures studies has been growing in recent years, manifesting itself in a number of comprehensive works on American, West German, French and Eastern European futures studies, as well as on futures studies as a transnational phenomenon. Combining this research with the comparatively limited research that exists on the Secretariat for futures studies, I note that the Secretariat was of course shaped by the international boom in futures studies, but also by its ideational and personal ties to Swedish Social Democracy. I also establish a dialogue with previous research on the political, economic and ideological changes in Sweden and within Social Democracy around 1980, i.e., the breakthrough of neoliberal ideas and the decline of 'the strong state' as a political paradigm. A distinction is made between perspectives stressing change and perspectives stressing continuity. More on this below.

Theoretically, the thesis mainly draws on the emerging field of *the history of the future*. A tenet of the field is that, from the historian's point of view, the ideas about the future expressed by actors of the past are vital for grasping their cultural and historical context. At the same time, as stated by historians of science Michael D. Gordin, Helen Tilley and Gyan Prakash, they also have the potential to mobilize for action. Hence, they contribute to historical change. Applying this to the present context, the visions, hopes and fears of the future debates of the 70s are important to understand the changes of the 80s. In my study of the Secretariat, I thus focus on the *images of the future* (framtidsbilder) and the *view of the future* (framtidssyn) expressed in the projects of the Secretariat. The former concept refers to particular visions, utopias and scenarios, the latter to more fundamental, and often implicit, ideas about the possibilities and means of influencing the future. A further distinction is made between a utopian and a deterministic view of the future; that is, the notion that man and society can influence the future to a significant degree versus the notion that the future is essentially shaped by external factors. A third

concept is *dilemma*, developed by scholars in political science and international relations, which I employ to contextualize the projects of the Secretariat, relating them to contemporary issues such as economic growth, technological change and internationalization. In this context, a dilemma is a conflict, expressed in discourse, between different ideas, goals or phenomena within welfare society. A dilemma is productive in the sense that it points to the need for change, thereby giving rise to new images of the future.

Methodologically, the thesis uses a number of different source materials, the most important of which are the larger projects (futures studies) initiated by the Secretariat between the early 70s and early 80s. Furthermore, the investigation includes other reports, books, articles and press debates related to the Secretariat. It also includes archival sources and (to a limited degree) interviews. The empirical investigation stretches from chapter 2 to chapter 5. With the exception of chapter 2, all of the chapters have been arranged in accordance with the aforementioned dilemma concept. At the same time, they have a chronological element to them as well. Chapter 2 covers the early 70s, chapters 3 and 4 the mid and late 70s, and chapter 5 the late 70s and early 80s.

Chapter 2 ("Choosing futures studies") focuses on the work of the aforementioned governmental commission of the early 70s, whose final report *Att välja framtid* (*To choose a future*) led to the founding of the Secretariat. This somewhat shorter empirical chapter identifies a utopian view of the future which can justly be seen as the ideological basis of Swedish futures studies. To be sure, the commission stressed the importance of observing the *limits* of human and societal influence on the future, thereby creating a certain tension between a utopian and a deterministic view. This tension would become more central later on, as chapters 4 and 5 will show. However, *Att välja framtid*, and the contemporary Swedish debate on futures studies in general, expressed the belief that the future could be shaped by political planning and decision making, nourished by a mixture of ideological visions and scientific knowledge. In other words, futures studies, owing to its cross-disciplinary, forward-looking approach, was a powerful tool for policymaking and social change. This notion made the question of the financial and institutional arrangements of futures studies all the more urgent. Furthermore, people around the commission, most notably Prime Minister Olof Palme, clearly expected Swedish futures studies to be valuable in an international context as well, not least in helping the Third World fight off multinational corporations and the lingering yoke of colonialism.

Chapter 3 ("The dilemma of growth") takes off in this context. It focuses on a number of futures studies dealing with the global consequences of economic growth. These projects were influenced by the international growth debate of the early 70s, especially The Club of Rome's famous report *The Limits to Growth* (1972) on the one hand, and the UN-centered debate on the New International Economic Order (NIEO) on the other. Drawing particularly on *How much is enough?* (1975), an essay written in English by the Secretariat's Göran Bäckstrand

and Lars Ingelstam, I demonstrate that growth, in this context, was conceptualized as a *common* dilemma in a global sense. However, it was also pointed out that the dilemma could be solved, and that industrialized countries like Sweden had bigger responsibilities than others in this regard. On the basis of this utopian view of the future, Bäckstrand and Ingelstam thus sketched an image of the future in which the Swedish government, adopting legal and fiscal measures, would drastically reduce the national consumption of resources in a number of key areas. It was hoped that this "different" (*annorlunda*) Sweden would pave the way for similar measures in other countries, and for a new set of social values, less oriented towards consumption and materialism. I also analyze the fairly intense debate which followed *How much is enough?* in Swedish newspapers and magazines. My analysis points to a larger degree of sympathy for Bäckstrand and Ingelstam than has been implied by previous research, especially with regards to their critique of contemporary welfare society. The chapter then goes on to analyze "Resurser och råvaror" ("Resources and raw materials"), one of the first major futures studies initiated by the Secretariat. Starting in 1975, the study grew out of the same context as *How much is enough*, dominated by *The Limits to Growth* and NIEO. Yet, its final report, published in 1977, distanced itself from several of the tenets of this context, most importantly the holistic idea of growth as a common, global dilemma which necessitated common solutions.

Chapter 4 ("The Dilemma of Technology") analyzes a number of futures studies dealing with the social and political impacts of technological change. I observe that this impact was discussed on two levels, roughly corresponding to German sociologist and philosopher Jürgen Habermas' distinction between the *life world* and the *system world*. In other words, Swedish futures studies tended to highlight technology's impact on everyday life on the one hand, in the form of stress, alienation and isolation, and on the political system on the other, in the form of creating complex, semi-autonomous power structures, and therefore, in the long run, a more undemocratic and vulnerable society. These dimensions were discussed at length in Lars Ingelstam's book *Teknikpolitik* (1978, "Politics of technology"). They were also addressed in the future study "Energi och samhälle" ("Energy and society"). The latter, it should be pointed out, was the Secretariat's contribution to the intense Swedish energy debate, which started in the early 70s and culminated with the referendum on nuclear power in 1980. Both of these studies stressed the need for firmer political control on technology, while also pointing out that such control was not only highly desirable but also possible. Ingelstam listed a number of political measures to be taken. "Energi och samhälle" was largely focused on an image of the future called "Sol-Sverige" ("Solar Sweden"), in which nuclear power had been replaced by solar energy. In this image of the future, technological change carried various social and political changes in its wake. In this sense, both studies expressed the same utopian view of the future as has been identified in the two previous chapters. However, it was also clearly understood in this context that large-

scale technologies like nuclear power imposed limits on this view, precisely because of their long-term social and political impacts.

Analyzing the role of this future study in the larger energy debate, I show that the image of Solar Sweden was often somewhat changed as it was picked up and used by opponents of nuclear power. The authors of the study essentially saw Solar Sweden as a project carried out from above, by means of a large-scale reform program. They stressed that the technological decentralization associated with solar energy would have to go hand in hand with political centralization. In the media debate, on the other hand, Solar Sweden was often imagined as a more radically decentralized alternative to contemporary society. By the same token, the image of the future was linked to a more radical critique of this society, and of Social Democracy.

The chapter finally also analyzes the future study "Det sårbara samhället" ("The vulnerable society"). This was a thematically more diverse project, yet one that was also largely focused on vulnerability caused by technological systems. The final report, published in 1980, had many perspectives and arguments similar to *Teknikpolitik* and "Energi och samhälle". However, it also displayed a critique of welfare society that went further than that of the predecessors. In several contributions of the report, some of the core institutions of the welfare state (the institutions of care and education) were dismissed with the same arguments that had been previously applied to large-scale technological structures. The former, just like the latter, were seen as overtly complex, undemocratic and essentially dangerous. More on this aspect below.

Chapter 5 ("The dilemma of internationalization") examines two futures studies which addressed the growing importance of internationalization and global interdependence: "Sveriges internationella villkor" ("Sweden's international conditions") and "Sverige i en ny ekonomisk världsordning" ("Sweden in a new economic world order"). These were carried out in the second half of the 70s, with the latter one stretching into the early 80s. In comparison with *How much is enough?*, and several other earlier publications from the Secretariat, they took a different view on the international context and Sweden's future role therein. Internationalization and interdependence were, to a large extent, analyzed in terms of risks and uncertainties. During the post-war period, according to this analysis, the economy of Swedish welfare society had become increasingly dependent on the surrounding world. While this process undoubtedly had carried with it many advantages, it was now clear that interdependence was a threat, not just to economic and political stability but also to Sweden's possibilities of shaping its own future. This perspective was particularly patent in "Sverige i en ny ekonomisk världsordning". Beginning in the mid 70s, this future study set out to explore the then still hotly debated NIEO-theme, grappling with the question of how Sweden could contribute to bringing about a more just and equal world order. But as the project went on, several of its reports expressed a conviction that the world economy was moving towards rapid structural changes, steadily declining growth and harsher

competition. Its main purpose, instead, became to reflect on how Sweden could adjust to this world order, which was not necessarily just or equal, but seemed to be materializing anyway.

In this chapter, then, we can observe a shift from a utopian to a deterministic view of the future. After the projects on internationalization, the chapter goes on to analyze a number of futures studies from the same period, which were not concerned with internationalization per se, but nevertheless reflected on the future of Sweden in the light of economic crisis and interdependence. Here, I demonstrate that the shift towards a deterministic view of the future was also expressed in different images of the future. Whereas the image of the future in *How much is enough?* was international in scope, and the one in "Energi och samhälle" at least national in scope, the ones produced in the early 80s were limited to changing specific parts or aspects of welfare society. For example, I highlight the future study "Omsorgen i samhället" ("Care in society"), This related to an ongoing debate about the Swedish public sector, which, according to its critics, had become too large, expensive and inefficient. In the scenario presented in the study, the problem was solved by relocating key areas of the public sector to a "common" sector, based on unpaid work on a small-scale, decentralized basis. A central premise of this image of the future, however, was that international economic developments would continue unchanged. The common sector, it was hoped, would take some of the economic pressure off the public sector. On a more social level, it would compensate for the negative effects of internationalization and economic competition.

This scenario was also justified with reference to a far-reaching critique of the institutions of the public sector itself, similar to that of "Det sårbara samhället" (see above). The public sector, it was argued, was not only economically inefficient, but also too large, overtly bureaucratic and essentially counter-productive, creating more problems than it could ever hope to solve. The chapter ends by discussing a media debate in the latter half of 1982, in which such points of view were highly prevalent. The debate was concerned with the presumably "totalitarian" tendencies of Swedish welfare society, and was initially provoked by the futures studies' idea of a sector of unpaid, mandatory labor.

The concluding chapter 6 takes its point of departure in the American historian of ideas Daniel T. Rodgers, and his study of American political and intellectual culture of the 1970s and 80s. Applying some of Rodgers' arguments to a contemporary, Swedish context, I claim that the changes identified in chapters 2–5 can be described as a gradual *fragmentation of the future*; a shift from a utopian view of the future, according to which Sweden had the means of shaping its own destiny, and perhaps even influencing that of the world, to a more deterministic view, focusing on processes and developments which Sweden could *adjust to* in a more or less successful way, but not avoid, and much less control. In the images of the future, traditional political means of change, such as planning and large-scale reform, were highlighted throughout the entire period. Using the terminology of another historian of ideas, Tore Frängsmyr, every image of the future analyzed in

the present study can be described as a combination of *the efficient society* (utopias based on science, centralization and rationalization) and *the good life* (utopias based on decentralization and communitarian, non-materialistic values), in which the former was seen as necessary to realize the latter. As I also observe in several of the empirical chapters, these images of the future can be seen in contrast to the ones formulated by contemporary representatives of the environmental movement, or the so-called alternative movement, which had a much stronger emphasis on the good life. However, in the works of the Secretariat for futures studies, the imagined object of change gradually shrank, until only a limited part of welfare society was deemed possible to control or influence using traditional political measures. Thus, the fragmentation of the future was a fragmentation of the national as well as the global context. Moreover, I argue that this was an important precondition for the political-economic changes associated with neoliberalism. What political scientists Johannes Lindvall and Bo Rothstein have called "the fall of the strong state" was *imagined* in theory, in the future debates of the 70s, before it happened in practice, in the following decades.

In part, this was of course conditioned by rapid international developments. Returning to the distinction between change and continuity presented in chapter 1 (see above), I conclude that the fragmentation of the future represented change in this regard. However, it was also related to a critique of welfare society which had been expressed all throughout the 70s, futures studies being merely one of many arenas for such perspectives. Thus, the state-oriented utopian view of the future, which was a cornerstone of the Secretariat for futures studies, was not only seen as increasingly inefficient (in the light of technological and international change), but also as increasingly illegitimate. At first, this critique was directed towards what was seen as an exaggerated focus on economic growth and technological development, among other things. Around 1980, as we have seen, it was also aimed at the welfare state and its core institutions. Yet, I argue that this was a gradual expansion of arguments which, in each and every case, were based on a general disillusionment with welfare society and Social Democracy. Borrowing a term from the Danish historian Niklas Olsen, there was a certain *ideational convergence* between the predominantly left-wing critique of the 70s and the predominantly liberal or right-wing critique of the 80s. In this sense, the fragmentation of the future represented continuity. Furthermore, this points to a connection between the beginning and the end of Duco Hellema's long 1970s, thus making it more meaningful as a periodization and historical narrative.

Referenser

Källor

Arkivmaterial

Sekretariatet för framtidsstudiers arkiv, Riksarkivet, Stockholm, depå Marieberg.
Forskningsrådsnämndens arkiv, Riksarkivet, Stockholm, depå Arninge.
Sigtunastiftelsens klipparkiv, Sigtunastiftelsens bibliotek och arkiv, Sigtuna.

Tryckta källor, tidningar och tidskrifter

Affärsvärlden
Aftonbladet
Alingsås Tidning
Arbetarbladet
Arbetaren
Arbetet
Att bo
Blekinge Läns Tidning
Bohuslänningen Skaraborgs Läns Tidning
Borås Tidning
Dagen
Dagens Nyheter
Elfsborgs Läns Tidning
Enköpings-Posten
Eskilstuna-Kuriren
Expressen
Gotlands Allehanda
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning
Göteborgs-Posten
Göteborgs-Tidningen

Hallandsposten
Internationella Studier
Karlshamns Allehanda
Kristianstadsbladet
Kristet Forum
Liberal debatt
Lilla Edet-Posten
LO Tidningen
Länstidningen Södertälje
Nordvästra Skånes Tidningar
Norra Skåne
Norra Västerbotten
Norrbottens-Kuriren
Norrköpings Tidningar
Ny teknik
Skaraborgs Läns Annonsblad
Skaraborgs Läns Tidning
Skånska Dagbladet
Smålandsposten
Socialistiskt forum
Strengnäs Tidning
Svenska Dagbladet
Svensk Politik
Sveriges Natur
Sydsvenska Dagbladet Snällposten
Sydöstran
Södermanlands Nyheter
Sölvesborgstidningen
Tiden
Trelleborgs Allehanda
Trollhättans Tidning
Ung Center
Upsala Nya Tidning
Vestmanlands Läns Tidning
Vi
Vår Kyrka
Vår Lösen
Västerbottens Kuriren

Wermlands-Tidningen
Ystads Allehanda
Örebro Kuriren
Örnsköldsviks Allehanda
Östgöta-Correspondenten

Tryckta källor, övriga

Ahlander, Dag Sebastian & Kjellén, Bo, *Sverige sett utifrån: Reflexioner från några svenskar i utrikestjänst*, Stockholm: Projektgruppen Sveriges internationella villkor, Sekretariatet för framtidsstudier 1976.

Ahlander, Dag Sebastian, *Kulturer och kriser*, Stockholm: LiberFörlag 1982.

Anell, Lars & Nygren, Birgitta, *U-länderna och världsordningen: En delrapport från projektet ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”,* Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1978.

Anell, Lars, Laestadius, Staffan & Nygren, Birgitta, *Om morgondagens ekonomiska världsordning: En delrapport från projektet ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1980.

Anell, Lars, *Världsordningen och välfärdsstatens kris: En delrapport från projektet ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1980.

Beckman, Svante, *Långt borta och nära – 1900-talets svenska politiska framtider i ekonomisk-historisk belysning,* Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1980.

Berglund, Kåre, Dahn, Inge, Hansson, Bo, Lyttkens, Ebba, Thelander, Anna-Lisa & Wächter, Ruth, *Omsorg och människosyn: 6 uppsatser om människosyn i omsorg och samhälle. En delrapport från projektet ”Omsorgen i samhället”*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1980,

Bertelman, Tomas, Hollander, Ernst, Sohlman, Staffan, Olsson, Carl-Erik, Parmsund, Marianne & Svedin, Uno, *Resurserna, samhället och framtiden: Slutrapport från resurs- och råvarustudien*, Stockholm: LiberFörlag 1977.

Bäckstrand, Göran & Ingelstam, Lars, ”Hur mycket är lagom?”, i *1995 är nära: Idérörelser ser på svenska framtidsstudier*, Stockholm: Informationstjänst 1976.

Cronberg, Tarja & Sangregorio, Inga-Lisa, *Innanför den egna tröskeln: Ny teknik och dess konsekvenser för livsstilen – Boendet som exempel*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier, STUs Konsumenttekniska forskningsgrupp 1978.

Elander, Ingemar, *”Den svenska modellen”: Recept även för 80-talet?*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1979.

Engellau, Patrik & Nygren, Birgitta, *Lån utan gränser – om den internationella långivningen och u-länderna*, Stockholm: LiberFörlag 1979.

Frankenhaeuser, Marianne, *Synpunkter på forskning om människan i framtidens samhälle*, Ds Ju 1972:24, Stockholm: Justitiedepartementet 1972.

Friberg, Mats, *Industrisamhällets sociala sårbarhet: Några systemprinciper och deras tillämpning*, Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 1979.

Grenholm, Carl-Henric, Lindberg, Erik, Wahlström, Per-Åke & Wall, Håkan, *En solidarisk u-landspolitik: Ett bidrag till Sekretariatet för framtidsstudiers projekt ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”*, Uppsala: Ekumeniska u-veckan 1981.

Gustafsson, Bengt, Kihlberg, Mats & Sundberg, Gunnar, *Ambassadör med tjänstecykel: Tankar om Sveriges roll i den ekonomiska världsordningen*, Stockholm: LiberFörlag 1981.

Huldt, Bo, *Sverige och Förenta Nationerna – historia och framtidsperspektiv,* Stockholm: Projektgruppen Sveriges internationella villkor, Sekretariatet för framtidsstudier 1976.

Huldt, Bo, Hörberg, Thomas, Iger, Svante, Niléhn, Lars & Tägil, Sven, *Sverige i världen – tankar om framtiden. Slutrapport från projektgruppen ”Sveriges internationella villkor”*, Stockholm: LiberFörlag, Sekretariatet för framtidsstudier 1978.

Hägerstrand, Torsten, *Om en konsistent, individorienterad samhällsbeskrivning för framtidsstudiebruk*, Ds Ju 1972:25, Stockholm: Justitiedepartementet 1972.

Iger, Svante, *Den svenska ekonomins internationalisering – Drivkrafter och utvecklingsmönster,* Stockholm: Projektgruppen Sveriges internationella villkor, Sekretariatet för framtidsstudier 1977.

Ingelstam, Lars, *Teknikpolitik: En bok om tekniken, människan och socialismen*, Stockholm: Tiden 1978.

Ingelstam, Lars, ”Att välja teknikframtid: Valet mellan Sol-Sverige och Uran-Sverige illustrerar ett dilemma”, *Vårt ekonomiska läge* 1979.

Ingelstam, Lars, *Arbetets värde och tidens bruk – en framtidsstudie*, Stockholm: LiberFörlag 1980.

Johansson, Rune, *Kulturella beroenden: Sverige – världen – framtiden,* Stockholm: Projektgruppen Sveriges internationella villkor, Sekretariatet för framtidsstudier 1976

Johansson, Thomas B., *Om kärnbränslecykeln*, Stockholm: Projektgruppen Energi och samhälle, Sekretariatet för framtidsstudier 1976.

Johansson-Hedberg, Birgitta, Lagergren, Mårten, Lundh, Lena, Parmsund, Marianne & Sanne, Christer, *Omsorgen i samhället – programskrift för en framtidsstudie om vård och vårdbehov. En delrapport från projektet ”Omsorgen i samhället”*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1978.

Laestadius, Staffan, *Den internationella arbetsfördelningen och frizonerna,* Stockholm: LiberFörlag 1979.

Lagergren, Mårten, Lundh, Lena, Orkan, Minga & Sanne, Christer, *Tid för omsorg: Slutrapport för projektet ”Omsorgen i samhället”*, Stockholm: LiberFörlag, Sekretariatet för framtidsstudier 1982.

Liljeström, Rita, *Kultur och arbete*, Stockholm: LiberFörlag 1979.

Link, Ruth, *Gränslös utveckling: Sverige i en transnationaliserad värld. En sammanfattning av projektet ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1982.

Lundgren, Lars J., *Energipolitiken i Sverige 1890–1975*, Stockholm: Projektgruppen Energi och samhälle, Sekretariatet för framtidsstudier 1976.

Lönnroth, Måns, Johansson, Thomas B. & Steen, Peter, *Energi och handlingsfrihet*, Stockholm: Projektgruppen Energi och samhälle, Sekretariatet för framtidsstudier 1976.

Lönnroth, Måns, Johansson, Thomas B. & Steen, Peter, *Sol eller uran: Att välja energiframtid. Slutrapport från projektet Energi och samhälle*, Stockholm: LiberFörlag 1978.

Nygren, Birgitta, *Långa vågor – en översikt över studier av långa konjunkturcykler*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1980.

Odén, Birgitta, *Planering, värdestruktur och demokratisk participation*, Ds Ju 1972:27, Stockholm: Justitiedepartementet 1972.

Radetzki, Marian, *Sverige avskärmat: En samhällsekonomisk analys av en svensk avskärmning från den internationella ekonomin*, Stockholm: Studieförbundet näringsliv och samhälle 1981.

Rodhe, Henning, *Ekologiska beroenden: Några aspekter på Sveriges ekologiska beroende av omvärlden*, Stockholm: Projektgruppen Sveriges internationella villkor, Sekretariatet för framtidsstudier 1976.

Rosenberg, Göran, *70-talet och framtiden – en genomgång av studier om världens framtid. En delrapport från projektet ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”,* Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1979.

Royal Ministry for Foreign Affairs in cooperation with the Secretariat for Future Studies, *To Choose a Future: A Basis for Discussion and Deliberations on Future Studies in Sweden*, Stockholm: Swedish Institute 1974.

Sundström, Gerdt, *Omsorg oss emellan – omsorg i informella relationer förr, nu och i framtiden. En delrapport från projektet ”Omsorgen i samhället”,* Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1980.

Valdelin, Jan, *Ekonomisk politik i omvandling?*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1979.

Wentzel, Ann-Kristin, Svensson, Ola, Friberg, Mats, Arman, Kjell, Göransson, Gert, Hedenborg, Maj-Lene, Jansson, AnnMari, Palme, Jakob, Persson, Leif, Thelander, Jan, Wallensteen, Peter, *Hur sårbart är Sverige? Slutrapport från projektarbetet kring ”Det sårbara samhället”*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1980.

Wetterberg, Gunnar, *Fjärde världen, världsordningen och framtiden*, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1980.

Att upptäcka konsekvenser: Föredrag och diskussioner vid ett seminarium om teknikbedömning. Norrtälje den 5–6 april 1976, Stockholm: Forskningsrådsutredningen, Sekretariatet för framtidsstudier 1976.

Att välja framtid: Ett underlag för diskussion och överväganden om framtidsstudier i Sverige, SOU 1972:59, Stockholm: Allmänna förlaget 1972.

Debatten kring ”Tillväxtens gränser”: En översikt av några väsentliga inslag i debatten kring den av Romklubben initierade rapporten om vissa globala resursfrågor, Stockholm: Statsrådsberedningen, Sekretariatet för framtidsstudier 1974.

Det sårbara samhället 1. Introduktion: Sociala och socialpsykologiska perspektiv, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1978.

Det sårbara samhället 2. Tekniska och ekologiska perspektiv, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1978.

Energi och samhälle: Idéskiss i inledningen till en framtidsstudie, Stockholm: Projektgruppen Energi och samhälle, Sekretariatet för framtidsstudier 1975.

Fyra framtidsstudier: En programpresentation från Sekretariatet för framtidsstudier, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1975.

Handlingsutrymme Samhällsbalans Rättvisa, Stockholm: Arbetarrörelsens internationella centrum 1981.

Islamseminariet 1: 1979–09–07, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier, Framtidsstudien Sverige i en ny ekonomisk världsordning 1980.

Islamseminarium 2: 1980–03–13, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier, Framtidsstudien Sverige i en ny ekonomisk världsordning 1980.

Livskvalitet – människans levnadsvillkor i ett framtidsperspektiv: Föredrag och diskussioner från ett symposium arrangerat av Sekretariatet för framtidsstudier, Statsrådsberedningen, den 9–10 maj 1974 på Vallmangården, Ljusterö, Ds Ju 1974:9, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier, Statsrådsberedningen 1974.

Långsiktig planering och folkstyre: Föredrag och diskussioner från ett symposium kring framtidsstudier och planeringsmetoder i ett demokratiskt samhälle arrangerat av Sekretariatet för framtidsstudier, Statsrådsberedningen, den 6–7 juni 1974 på Biskops-Arnö, Ds Ju 1974:10, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier, Justitiedepartementet 1974.

Människan i framtidens kommunikationssamhälle: Föredrag och diskussioner från ett symposium arrangerat av Sekretariatet för framtidsstudier, Statsrådsberedningen, den 29–30 november på Rönneberga kursgård, Lidingö, Ds Ju 1973:23, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier, Statsrådsberedningen 1973.

Människan i tekniksamhället: Föredrag och diskussioner vid Vitterhetsakademiens konferens 25–27 januari 1977, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Almqvist & Wicksell International 1977.

Prognoser och politisk framtidsplanering – en projektpresentation: En delrapport från projektet ”Prognoser och politisk framtidsplanering”, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1979.

Resurser och råvaror: Några utgångspunkter för en framtidsstudie, Stockholm: Projektgruppen Resurser och Råvaror, Sekretariatet för framtidsstudier 1975.

Sverige i en ny ekonomisk världsordning – en projektpresentation: En delrapport från projektet ”Sverige i en ny ekonomisk världsordning”, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1977.

Sverige i världen: Sverige och de internationella resursfrågor som formulerats under FN: s sjätte extra generalförsamling och 1974 års konferenser rörande befolkning och livsmedel, Ds Ju 1975:20, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier, Statsrådsberedningen 1975.

Sveriges internationella villkor: Program för framtidsstudie om Sveriges roll i det internationella systemet, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1975.

Technology Assessment in Sweden: 9 Case Studies, Stockholm: Statsrådsberedningen, Sekretariatet för framtidsstudier 1973.

Teknikbedömning: En lägesrapport och några förslag rörande studiet av teknikens roll i samhället, Ds Ju 1975:12, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier, Statsrådsberedningen 1975.

”Uran- eller Solsverige? Debatt vid Tekniska Högskolan i Stockholm 13 april 1978”, Stockholm: Kungliga Tekniska Högskolan 1978.

”What Now: Another Development. The 1975 Dag Hammarskjöld report on Development and International Cooperation. Prepared on the occasion of the Seventh Special Session of the United Nations General Assembly”, *Development Dialogue* 1975:1/2.

Återblick på den svenska modellen – om den fanns: Uppsatser av CH Hermansson, Erik Höök, Bertil Olsson, Gunnar E Sträng och Nils G Åsling, Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier 1979.

Intervjuer

Göran Bäckstrand och Lars Ingelstam, i Stockholm, 12/12 2019.

Lars Anell, via telefon, 31/10 2022.

Sven Tägil, i Lund, 2/11 2022.

Lars Ingelstam, via Zoom, 9/11 2022.

Måns Lönnroth, via Zoom, 9/11 2022.

”Svar och underlag: från Lars Ingelstam till Karl Haikola 14 nov 2022” (komplement till intervju 9/11 2022).

Litteratur

Tryckt litteratur

Adam, Barbara, *Timewatch: The Social Analysis of Time*, Cambridge: Polity Press 1995.

Adam, Barbara & Groves, Chris, *Future Matters*, Amsterdam: Brill 2005.

Agar, Jon, ”What Happened in the Sixties?”, *The British Journal for the History of Science* 2008:4.

Allard, Birgita & Lindholm, Stig, *Lagom? Pressdebatten kring förslaget om ett annorlunda Sverige,* Stockholm: Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet 1976.

Allardt, Erik, *Att ha, att älska, att vara: Om välfärd i Norden*, Lund: Argos 1977 (1975).

Alm, Susanne & Palme, Joakim (red.), *Fjorton perspektiv på framtiden: Samhälls- och humanvetenskapliga framtidsstudier*, Stockholm: Institutet för framtidsstudier 2008.

Alm, Susanne, ”Arbete och framtid: En idéhistorisk analys av svenska framtidsstudier om arbete från 1970-tal till 1990-tal”, i Alm, Susanne & Palme, Joakim (red.), *Fjorton perspektiv på framtiden: Samhälls- och humanvetenskapliga framtidsstudier*, Stockholm: Institutet för framtidsstudier 2008.

Alm, Susanne, Palme, Joakim & Westholm, Erik (red.), *Att utforska framtiden: Valda perspektiv*, Stockholm: Institutet för framtidsstudier, Dialogos 2012.

Almqvist, Kurt & Glans, Kay (red.), *Den svenska framgångssagan?*, Stockholm: Fischer & Co 2001.

Altermark, Niklas & Dahlstedt, Magnus (red.), *Bortom systemskiftet: Mot en ny gemenskap*, Stockholm: Verbal förlag 2022.

Altermark, Niklas & Dahlstedt, Magnus ”Inledning”, i Altermark, Niklas & Dahlstedt, Magnus (red.), *Bortom systemskiftet: Mot en ny gemenskap*, Stockholm: Verbal förlag 2022.

Andersson, Jenny, “Alvas framtider: Alva Myrdal och svenska framtidsstudier 1967–1972”, i Florin, Christina & Lundqvist, Torbjörn (red.), *Historia – en väg till framtiden? Perspektiv på det förflutnas roll i framtidsstudier*, Stockholm: Institutet för framtidsstudier 2003a.

Andersson, Jenny, *Mellan tillväxt och trygghet: Idéer om produktiv socialpolitik i socialdemokratisk socialpolitisk ideologi under efterkrigstiden*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala universitet 2003b.

Andersson, Jenny, ”Choosing futures: Alva Myrdal and the Construction of Swedish Futures Studies, 1967–1972”, *International Review of Social History* 2006a:2.

Andersson, Jenny, *Between growth and security: Swedish social democracy from a strong society to a third way*, Manchester: Manchester University Press 2006b.

Andersson, Jenny, *The Library and the Workshop: Social Democracy and Capitalism in the Knowledge Age*, Stanford: Stanford University Press 2010.

Andersson, Jenny, “The Great Future Debate and the Struggle for the World”, *American Historical Review* 2012a:5.

Andersson, Jenny “En vetenskap för framtiden: Om futurologins uppkomst”, i Alm, Susanne, Palme, Joakim & Westholm, Erik (red.), *Att utforska framtiden: Valda perspektiv*, Stockholm: Institutet för framtidsstudier, Dialogos 2012b.

Andersson, Jenny & Keizer, Anne-Greet, ”Governing the future: science, policy and public participation in the construction of the long term in the Netherlands and Sweden”, *History and Technology* 2014: 1–2.

Andersson, Jenny & Rindzeviciute, Egle (red.), *The Struggle for the Long-Term in Transnational Science and Politics: Forging the Future*, New York, Abingdon, Oxon: Routledge 2015.

Andersson, Jenny & Rindzeviciute, Egle, ”Introduction: Toward a New History of the Future”, i Andersson, Jenny & Rindzeviciute, Egle (red.), *The Struggle for the Long-Term in Transnational Science and Politics: Forging the Future*, New York, Abingdon, Oxon: Routledge 2015.

Andersson, Jenny, ”Midwives of the Future: Futurism, Futures Studies and the Shaping of the Global Imagination”, i Andersson, Jenny & Rindzeviciute, Egle (red.), *The Struggle for the Long-Term in Transnational Science and Politics: Forging the Future*, New York, Abingdon, Oxon: Routledge 2015.

Andersson, Jenny & Duhautois, Sibylle, “Futures of Mankind: The emergence of the global future”, i van Munster, Rens & Sylvest, Casper (red.), *The Politics of Globality since 1945: Assembling the Planet*, Abingdon, New York: Routledge 2016.

Andersson, Jenny, *The Future of the World: Futurology, Futurists, and the Struggle for the Post-Cold War Imagination*, Oxford: Oxford University Press 2018.

Andersson, Jenny & Westholm, Erik, *Slaget om framtiden: Forskningens roll i konflikten mellan tillväxt och miljö*, Stockholm: Santérus 2019.

Andersson, Jenny, “The future of the Western world: the OECD and the Interfutures project”, *Journal of Global History* 2019:1.

Andersson, Jenny, ”Drivkrafterna bakom nyliberaliseringen kom från många olika håll”, *Respons* 2020a:1.

Andersson, Jenny, ”Neoliberalism against Social Democracy”, *The Tocqueville Review* 2020b:2.

Andrén, Nils & Möller, Yngve, *Från Undén till Palme: Svensk utrikespolitik efter andra världskriget*, Stockholm: Norstedts 1990.

Andry, Aurélie Dianara, *Social Europe, the Road not Taken: The Left and European Integration in the Long 1970s*, Oxford: Oxford University Press 2022.

Anell, Lars, *Det andra samhället: Studie i kapitalistisk mytologi och socialistisk nödvändighet*, Stockholm: Bokförlaget PAN/Norstedts 1969.

Anell, Lars & Carlsson, Ingvar, *Individens frihet och framtidens välfärdssamhälle – en diskussion av de två alternativen i svensk politik*, Stockholm: LO 1985.

Annerstedt, Jan & Dencik, Lars, ”Koloniseringen av framtiden”, *Ord & Bild* 1971:6.

Anshelm, Jonas, *Socialdemokraterna och miljöfrågan: En studie av framstegstankens paradoxer*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion 1995.

Anshelm, Jonas, *Mellan frälsning och domedag: Om kärnkraftens politiska idéhistoria i Sverige 1945–1999*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion 2000.

Anshelm, Jonas, *Det vilda, det vackra och det ekologiskt hållbara: Om opinionsbildningen i Svenska naturskyddsföreningens tidskrift* Sveriges natur *1943–2002*, Umeå: Umeå universitet 2004.

Antman, Peter (red.), *Systemskifte: Fyra folkhemsdebatter*, Stockholm: Carlsson 1993.

Arvidsson, Håkan & Berntson, Lennart (red.), *Det civila samhället*, Stockholm: Timbro 1990.

Asplund, Johan, *Teorier om framtiden*, Stockholm: LiberFörlag 1979.

Assman, Aleida, *Ist die Zeit aus den Fugen? Aufstieg und Fall des Zeitregimes der Moderne*, München: Carl Hanser Verlag 2013.

Axell, Cecilia, *Barnlitteraturens tekniklandskap: En didaktisk vandring från Nils Holgersson till Pettson och Findus*, Linköping: Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet 2015.

Beck, Ulrich, Giddens, Anthony & Lash, Scott, *Reflexive Modernization: Politics, Traditions and Aesthetics in the Modern Social Order*, Oxford: Polity Press 1994.

Beck, Ulrich, *Risksamhället: På väg mot en annan modernitet*, Göteborg: Daidalos 2000.

Beckett, Andy, *When the Lights Went Out: What Really Happened to Britain in the Seventies*, London: Faber and Faber 2010.

Bell, Daniel, *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, New York: Basic Books 1999 (1973).

Bell, Daniel, *The Cultural Contradictions of Capitalism*, New York: Basic Books 1996 (1976).

Bell, Wendell & Mau, James (red.), *The Sociology of the Future: Theory, Cases, and Annoted Bibliography*, New York: Russell Sage 1973 (1971).

Bell, Wendell, *Foundations of Futures Studies: Human Science for a New Era Vol.1: History, Purposes, and Knowledge*, New Brunswick: Transaction Publishers 2003.

Bell, Wendell, *Foundations of Futures Studies: Human Sciences for a New Era vol. 2: Values, Objectivity, and the Good Society*, New Brunswick: Transaction Publishers 2004.

Bengtsson, Håkan A. (red.), *I rörelse: En bok om folkrörelserna och demokratin*, Stockholm: Premiss förlag 2006.

Bengtsson, Jesper, *Det måttfulla upproret: Lindh, Sahlin, Wallström och 20 år av politisk förnyelse*, Stockholm: Norstedts 2004.

Benner, Mats, "Vetenskap och politik som gränsarbete", i Salö, Linus (red.), *Humanvetenskapernas verkningar: Kunskap, samverkan, genomslag*, Stockholm: Dialogos 2021.

Bennesved, Peter, "Katastrofen i Barsebäck och radioaktivitet som informationsproblem 1952–1973", i Norén, Fredrik & Stjernholm, Emil (red.), *Efterkrigstidens samhällskontakter*, Lund: Mediehistoriskt arkiv 2019.

Berg, Annika, Lundberg, Urban & Tydén, Mattias, *En svindlande uppgift: Sverige och biståndet 1945–1975*, Stockholm: Ordfront 2021.

Berger, Mark T. & Weber, Heloise, *Rethinking the Third World: International Development and World Politics*, Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2014.

Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars, *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*, Stockholm: Norstedts 2006.

Bergom-Larsson, Maria, *Rädda livet! Kvinnor mot kärnkraft*, Stockholm: Kvinnor mot kärnkraft och Maria Bergom-Larsson 1980.

Bergström, Asta, *Åtstramning och Expansion: Den ekonomiska politiken i Sverige 1971–1982*, Lund: Lund University Press 1995.

Berman, Sheri, "Folkhemmet var en framgångssaga", i Almqvist, Kurt & Glans, Kay (red.), *Den svenska framgångssagan?*, Stockholm: Fischer & Co 2001.

Berman, Sheri, *The Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century*, Cambridge, New York: Cambridge University Press 2006.

Berman, Sheri, ”The Primacy of Economics versus the Primacy of Politics: Understanding the Ideological Dynamics of the Twentieth Century”, *Perspectives on Politics* 2009:3.

Berner, Christer & Thorén, Mats, *Samhällets tekniska sårbarhet*, Stockholm: Försvarsdepartementet 1978.

Bevir, Mark, *The Logic of the History of Ideas*, Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press 1999.

Bevir, Mark & Rhodes, R.A.W., *Interpreting British Governance*, London: Routledge 2003.

Bjereld, Ulf, Johansson, Alf W. & Molin, Karl, *Sveriges säkerhet och världens fred: Svensk utrikespolitik under kalla kriget*, Stockholm: Santérus 2008.

Björck, Henrik, ”Den sociale ingenjören på intressekontoret: En studie i svensk välfärdshistoria”, *Lychnos* 2002.

Björck, Henrik, *Folkhemsbyggare*, Stockholm: Atlantis 2008.

Björklund, Stefan, ”Fascismen som ett sluttande plan”, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 2009:2.

Black, Jeremy, *Europe since the Seventies*, London: Reaktion 2009.

Black, Lawrence, Pemberton, Hugh & Thane, Pat (red), *Reassessing 1970s Britain*, Manchester: Manchester University Press 2013.

Bladh, Mats, “Spårbundenhet: Från fysik till historia”, *Historisk Tidskrift* 2008:4.

Blomdahl, Eva, ”Vad är teknik?”, i Gyberg, Per & Hallström, Jonas (red.), *Världens gång – teknikens utveckling*, Lund: Studentlitteratur 2009.

Blomkvist, Pär, ”Ny teknik som politisk ideologi?”, *Arbetarhistoria* 1999:4.

Blyth, Mark, ”The Transformation of the Swedish Model: Economic Ideas, Distributional Conflict, and Institutional Change”, *World Politics* 2001:1.

Blyth, Mark, *Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century*, New York: Cambridge University Press 2002.

Bockman, Johanna, ”Socialist Globalization against Capitalist Neocolonialism: The Economic Ideas behind the New International Economic Order”, *Humanity* 2015:1.

Boréus, Kristina, *Högervåg: Nyliberalismen och kampen om språket i svensk debatt 1969–1989*, Stockholm: Tiden 1994.

Borowy, Iris & Schmelzer, Matthias (red.), *History of the Future of Economic Growth: Historical Roots of Current Debates on Sustainable Growth*, London, New York: Routledge 2017.

Borowy, Iris & Schmelzer, Matthias, “Introduction: The end of economic growth in long-term perspective”, i Borowy, Iris & Schmelzer, Matthias (red.), *History of the Future of Economic Growth: Historical Roots of Current Debates on Sustainable Growth*, London, New York: Routledge 2017.

Borstelmann, Thomas, *The 1970s: A New Global History from Civil Rights to Economic Inequality*, Princeton: Princeton University Press 2012.

Brady, Andrea & Butterworth, Emily (red.), *The Uses of the Future in Early Modern Europe*, London: Routledge 2010.

Brick, Howard, “Optimism of the Mind: Imagining Postindustrial Society in the 1960s and 1970s”, *American Quarterly* 1992:3.

Brissman, Henrik, *Framtidens historia*, Stockholm: Natur & Kultur 2021.

Broberg, Gunnar & Tydén, Mattias, *Oönskade i folkhemmet: Rashygien och steriliserings i Sverige*, Stockholm: Gidlund 1991.

Broberg, Gunnar & Dunér, David (red.), *Beredd till bådadera: Lunds universitet och omvärlden*, Lund: Lunds universitet 2017.

Brolin, David, *Omprövningar: Svenska vänsterintellektuella i skiftet från 70-tal till 80-tal*, Lund: Celanders förlag 2015.

Broman, Joakim, *Kärnkraft och förnuft: Hur den svenska energimodellen kan lösa klimatkrisen*, Stockholm: Timbro 2019.

Brown, Nik, Rappert, Brian & Webster, Andrew (red.), *Contested Futures: A Sociology of Prospective Techno-Science*, Aldershot: Ashgate 2000.

Brown, Nik & Michael, Mike, ”A Sociology of Expectations: Retrospecting Prospects and Prospecting Retrospects”, *Technology Analysis & Strategic Management* 2003:1.

Burenstam Linder, Staffan, *Den hjärtlösa välfärdsstaten*, Stockholm: Timbro 1983.

Burke, Peter, ”Foreword: The History of the Future, 1350–2000”, i Brady, Andrea & Butterworth, Emily (red.), *The Uses of the Future in Early Modern Europe*, London: Routledge 2010.

Burman, Anders & Lennerhed, Lena (red.), *Tillsammans: Politik, filosofi och estetik på 1960- och 1970-talen*, Stockholm: Atlas 2014.

Burman, Anders & Lennerhed, Lena, ”Inledning”, i Burman, Anders & Lennerhed, Lena (red.), *Tillsammans: Politik, filosofi och estetik på 1960- och 1970-talen*, Stockholm: Atlas 2014.

Bury, John B., *The Idea of Progress: An Inquiry into its Origin and Growth*, Honolulu: University Press of the Pacific 2004 (1920).

Bösch, Frank, “Umbrüche in die Gegenwart: Globale Ereignisse und Krisenreaktionen um 1979”, *Zeithistorische Forschungen* 2012:1.

Bösch, Frank, *Zeitenwende 1979: Als die Welt von heute begann*, München: C.H. Beck Verlag 2019.

Carlsson, Anders, ”Tekniken – politikens frälsare? Om matematikmaskiner, automation och ingenjörer vid mitten av 50-talet”, *Arbetarhistoria* 1999:4.

Caryl, Christian, *Strange Rebels: 1979 and the Birth of the 21st Century*, New York: Basic Books 2013.

Champion, Matthew S., “The History of Temporalities: An Introduction”, *Past & Present* 2019:1.

Christiansen, Christian Olaf & Jensen, Steven L.B (red.), *Histories of Global Inequality: New Perspectives*, London: Palgrave 2019.

Christiansen, Christian Olaf & Jensen, Steven L.B., “Histories of Global Inequality: Introduction”, i Christiansen, Christian Olaf & Jensen, Steven L.B (red.), *Histories of Global Inequality: New Perspectives*, London: Palgrave 2019.

Christiansen, Christian Olaf, “The Making of *Global Inequality*: A Conceptual History, 1945–1980”, *Contributions to the History of Concepts* 2021:2.

Connelly, Matthew, *Fatal Misconception: The Struggle to Control World Population*, Cambridge: Belknap Press 2008.

Conway, Martin, *Western Europe’s Democratic Age, 1945–1968*, Princeton, Oxford: Princeton University Press 2020.

Cooper, Richard N. & Layard, Richard (red.), *What the Future Holds: Insights from Social Science*, Cambridge, London: The MIT Press 2003.

Cornish, Edward, *The Study of the Future: An Introduction to the Art and Science of Understanding and Shaping Tomorrow’s World*, Washington D.C.: World Future Society 1977.

Cronqvist, Marie, Sturfelt, Lina & Wiklund, Martin (red.), *1973: En träff med tidsandan*, Lund: Nordic Academic Press 2008.

Crozier, Michel, Huntington, Samuel P. & Watanuki, Joji, *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*, New York: New York University Press 1975.

Dahlkvist, Mats, ”’Det civila samhället’ i samhällsteori och samhällsdebatt: En kritisk analys”, i Trägårdh, Lars (red.), *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*, Stockholm: SNS förlag 1995.

David, Paul A., ”Clio and the Economics of QWERTY”, *American Economic Review* 1985:2.

Dietrich, Christopher R.W., *Oil Revolution: Anticolonial Elites, Sovereign Rights, and the Economic Culture of Decolonization*, Cambridge, New York, Melbourne, Delhi, Singapore: Cambridge University Press 2017.

Doering-Manteuffel, Anselm & Raphael, Lutz, *Nach dem Boom: Perspektiven auf die Zeitgeschichte seit 1970*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2010 (2008).

Doering-Manteuffel, Anselm, Raphael, Lutz & Schlemmer, Thomas (red.), *Vorgeschichte der Gegenwart: Dimensionen des Strukturbruchs nach dem Boom*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2016.

Eberspächer, Achim, *Das Projekt Futurologie: Über Zukunft und Fortschritt in der Bundesrepublik 1952–1982*, Paderborn: Ferdinand Schöningh, Brill Deutschland 2019.

Edge, David, ”Reinventing the Wheel”, i Jasanoff, Sheila, Markle, Gerald E., Petersen, James C. & Pinch, Trevor (red.), *Handbook of Science and Technology Studies*, Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications 1995.

Edling, Nils, ”The Primacy of Welfare Politics: Notes on the language of the Swedish Social Democrats and their adversaries in the 1930s”, i Haggrén, Heidi, Rainio-Niemi, Johanna & Vauhkonen, Jussi (red.), *Multi-layered Historicity of the Present: Approaches to social science history*, Helsinki: University of Helsinki 2013.

Edling, Nils, ”Varifrån kommer välfärdsstaten? Om ett modernt nyckelbegrepps långa historia”, *Socialvetenskaplig tidskrift* 2018:2.

Edling, Nils (red.), *The Changing Meanings of the Welfare State*, New York, Oxford: Berghahn Books 2019.

Edling, Nils, ”The Languages of Welfare in Sweden”, i Edling, Nils (red.), *The Changing Meanings of the Welfare State*, New York, Oxford: Berghahn Books 2019.

Egan, Michael, ”Survival Science: Crisis Disciplines and the Shock of the Environment”, *Centaurus* 2017:1–2.

Ehrensvärd, Gösta, *Före – efter: En diagnos*, Stockholm: Aldus 1971.

van Eijnatten, Joris & Huijnen, Pim, ”Something Happened to the Future: Reconstructing Temporalities in Dutch Parliamentary Debate, 1814–2018”, *Contributions to the History of Concepts* 2021:2.

Ekberg, Kristoffer, *Mellan flykt och förändring: Utopiskt platsskapande i 1970-talets alternativa miljö*, Lund: Historiska institutionen, Lunds universitet 2016.

Ekengren, Ann-Marie, *Olof Palme och utrikespolitiken: Europa och Tredje världen*, Umeå: Boréa 2005.

Eklöf, Jenny, *Gene technology at stake: Swedish governmental commissions on the border of science and politics*, Umeå: Institutionen för historiska studier, Umeå universitet 2007.

Ekström, Anders (red.), *Den mediala vetenskapen*, Nora: Nya Doxa 2004.

Ekström von Essen, Ulla, *Folkhemmets kommun: Socialdemokratiska idéer om lokalsamhället 1939–1952*, Stockholm: Atlas Akademi 2003.

Elander, Ingemar, *Det nödvändiga och det önskvärda: En studie av socialdemokratisk ideologi och regionalpolitik 1940–1972*, Lund: Arkiv avhandlingsserie 1978.

Elgán, Elisabeth, *Att ge sig själv makt: Grupp 8 och 1970-talets feminism*, Göteborg, Stockholm: Makadam 2015.

Eliaeson, Sven & Kalleberg, Ragnar (red.), *Academics as public intellectuals*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing 2008.

Ellul, Jacques, *The Technological Society*, New York: Vintage Books 1964 (1954).

Elmbrant, Björn, *Så föll den svenska modellen*, Stockholm: Atlas 2005 (1993).

Elzinga, Aant, Jamison, Andrew & Mithander, Conny, ”Swedish Grandeur: Contending Reformulations of the Great-Power Project”, i Hård, Mikael & Jamison, Andrew (red.), *The Intellectual Appropriation of Technology: Discourses on Modernity, 1900–1939*, Cambridge, London: The MIT Press 1998.

Emmelin, Lars, ”Att förvalta landskapet: Framtidens förvirrande mångfald och historiens skenbara begriplighet”, i Lundgren, Lars J. (red.), *Vägar till kunskap: Några aspekter på humanvetenskaplig och annan miljöforskning*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion 2003.

Engerman, David C., ”Introduction: Histories of the Future and the Future of History”, *American Historical Review* 2012:5.

Enocksson, Mike, *Kampen om Sverige: Från socialism till nyliberalism*, Stockholm: Premiss förlag 2021.

Erickson, Paul, Klein, Judy L., Daston, Lorraine, Lemov, Rebecca, Sturm, Thomas & Gordin, Michael D., *How Reason Almost Lost Its Mind: The Strange Career of Cold War Rationality*, Chicago: The University of Chicago Press 2013.

Erickson, Paul, *The World the Game Theorists Made: Game Theory and Cold War Culture*, Chicago: The University of Chicago Press 2015.

Eriksson, Björn, Ivarsson, Carl Gustaf, & Jungen, Britta, *”Lågenergisamhället” – En förstudie*, Göteborg: Centrum för tvärvetenskap, Göteborgs Universitet 1974.

Ers, Andrus, ”Kris, terror, besvikelse: 1970-talet efter utopierna”, i Burman, Anders & Lennerhed, Lena (red.), *Tillsammans: Politik, filosofi och estetik på 1960- och 1970-talen*, Stockholm: Atlas 2014.

Esping-Andersen, Gösta (red.), *“After the Golden Age”: Welfare States in Transition: National Adaptions in Global Economies*, London: Sage 1996.

Esping-Andersen, Gösta, “Welfare States without Work: The Impasse of Labour Shedding and Familialism in Continental European Policy”, i Esping-Andersen, Gösta (red.), *“After the Golden Age”: Welfare States in Transition: National Adaptions in Global Economies*, London: Sage 1996.

Esposito, Fernando (red.), *Zeitenwandel: Transformationen geschichtlicher Zeitlichkeit nach dem Boom*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2017.

Etzemüller, Thomas, *Alva and Gunnar Myrdal: Social Engineering in the Modern World*, Lanham: Lexington Books 2014.

Faulenbach, Bernd, ”Die siebziger Jahre – ein sozialdemokratisches Jahrzehnt?”, *Archiv für Sozialgeschichte* 2004.

Faulenbach, Bernd, *Das sozialdemokratische Jahrzehnt: Von der Reformeuphorie zur neuen Unübersichtlichkeit. Die SPD 1969–1982*, Bonn: Dietz J H 2011.

Ferguson, Niall, Maier, Charles S., Manela, Erez, Sargent, Daniel J. (red.), *The Shock of the Global: The 1970s in Perspective*, Cambridge: Belknap 2010.

Ferguson, Niall, “Introduction: Crisis, What Crisis? The 1970s and the Shock of the Global”, i Ferguson, Niall, Maier, Charles S., Manela, Erez, Sargent, Daniel J. (red.), *The Shock of the Global: The 1970s in Perspective*, Cambridge: Belknap 2010.

Finlayson, Alan, Bevir, Mark, Rhodes, R.A.W., Dowding, Keith & Hay, Colin, ”The Interpretive Approach in Political Science: a Symposium”, *The British Journal of Politics and International Relations* 2004:2.

Fioramonti, Lorenzo, “Gross domestic problem: How the politics of GDP shaped society and the world”, i Borowy, Iris & Schmelzer, Matthias (red.), *History of the Future of Economic Growth: Historical Roots of Current Debates on Sustainable Growth*, London, New York: Routledge 2017.

Fjaestad, Maja, ”Ingenjörerna och miljön: Profession och debatt i Svenska Teknologföreningen 1965–1972”, *Scandia* 2016:1.

Florin, Christina & Lundqvist, Torbjörn (red.), *Historia – en väg till framtiden? Perspektiv på det förflutnas roll i framtidsstudier*, Stockholm: Institutet för framtidsstudier 2003.

Freitag, Klaus & Groß, Dominik (red.), *Zurück in die Zukunft: Die Bedeutung der Diskursen über ”Zukunft” in der Wissenschaftsgeschichte*, Kassel: Kassel University Press 2017.

Frenander, Anders, *Debattens vågor: Om politisk-ideologiska frågor i efterkrigstidens svenska kulturdebatt*, Göteborg: Institutionen för idé och lärdomshistoria, Göteborgs universitet 1999 (1998).

Frevert, Ute (red.), *Das neue Jahrhundert: Europäische Zeitdiagnosen und Zukunftsentwürfe um 1900*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2000.

Freytag, Nils, "'Eine Bombe im Taschenbuchformat'? Die Grenzen des Wachstums und die öffentliche Resonanz", *Zeithistorische Forschungen* 2006:3.

Friman, Eva, "Domedagsprofeter och tillväxtpredikanter: Debatten om ekonomisk tillväxt och miljö i Sverige 1960–1980", *Historisk Tidskrift* 2001:1.

Friman, Eva, *No Limits: The 20th Century Discourse of Economic Growth*, Umeå: Institutionen för historiska studier, Umeå universitet 2002.

Fryxell, A R P, "Time and the Modern: Current Trends in the History of Modern Temporalities", *Past & Present* 2019:1.

Frängsmyr, Tore, *Framsteg eller förfall: Framtidsbilder och utopier i västerländsk tanketradition*, Stockholm: LiberFörlag 1980.

Fukuyama, Francis, *The End of History and the Last Man*, London: Hamish Hamilton 1992.

Fuller, R. Buckminster, *Operating Manual for Spaceship Earth*, Baden: Lars Müller Publishers 2008 (1969).

Galbraith, John Kenneth, *The Affluent Society*, Boston: Houghton Mifflin 1958.

Galbraith, John Kenneth, *The New Industrial State*, London: Hamish Hamilton 1967.

Galison, Peter, *Image and Logic: A Material Culture of Microphysics*, Chicago, London: University of Chicago Press 1997.

Garavini, Giuliano, *After Empires: European Integration, Decolonization, and the Challenge from the Global South, 1957–1986*, Oxford: Oxford University Press 2012 (2009).

Garavini, Giuliano, *The Rise & Fall of OPEC in the Twentieth Century*, Oxford: Oxford University Press 2019.

Garme, Cecilia, *Newcomers to Power: Socialists conquer France in 1981, non-socialists conquer Sweden in 1976*, Uppsala: Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet 2001.

Garnett, Marc, *From Anger to Apathy: The Story of Politics, Society and Popular Culture in Britain since 1975*, London: Vintage 2008.

Garrison, John S. & Nicosia, Marissa, "The Illusion of a Future: Early Modern Conceptions of the World to Come", *Explorations in Renaissance Culture* 2019:1.

Geddes, Marc, "The Explanatory Potential of 'Dilemmas': Bridging Practices and Power to Understand Political Change in Interpretive Political Science", *Political Studies Review* 2019:3.

Gerner, Kristian, Johansson, Rune, Karlsson, Klas-Göran, Nyström, Kerstin & Salomon, Kim (red.), *Stat Nation Konflikt: En festskrift tillägnad Sven Tägil*, Höganäs: Bra Böcker 1996.

Giddens, Anthony, *Modernitetens följder*, Lund: Studentlitteratur 1996.

Giddens, Anthony, *Tredje vägen: Om förnyelsen av socialdemokratin*, Stockholm: Atlas 1999 (1998).

Gienow-Hecht, Jessica C.E. & Schumacher, Frank (red.), *Culture and International History*, New York: Berghahn Books 2003.

Gieryn, Thomas F., ”Boundary-Work and the Demarcation of Science from Non-Science: Strains and Interests in Professional Ideologies of Scientists”, *American Sociological Review* 1983:6.

Gieryn, Thomas F., *Cultural Boundaries of Science: Credibility On the Line*, Chicago: University of Chicago Press 1999.

Gieryn, Thomas F., ”Boundaries of Science”, i Jasanoff, Sheila, Markle, Gerald E., Petersen, James C. & Pinch, Trevor (red.), *Handbook of Science and Technology Studies*, Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications 1995.

Gilman, Nils, *Mandarins of the Future: Modernization Theory in Cold War America*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press 2003.

Gilman, Nils, ”The New International Economic Order: A Reintroduction”, *Humanity* 2015:1.

Ginner, Thomas, *Den bildade arbetaren: Debatten om teknik, samhälle och bildning inom Arbetarnas bildningsförbund 1945–1970*, Linköping: Tema Teknik och social förändring, Linköpings universitet 1988.

Godhe, Michael, *Morgondagens experter: Tekniken, ungdomen och framsteget i populärvetenskap och science fiction i Sverige under det långa 1950-talet*, Stockholm: Carlssons 2003.

Gofas, Andreas & Hay, Colin (red.), *The Role of Ideas in Political Analysis: A portrait of contemporary debates*, London, New York: Routledge 2010.

Gofas, Andreas & Hay, Colin, ”The ideational turn and the persistence of perennial dualisms”, i Gofas, Andreas & Hay, Colin (red.), *The Role of Ideas in Political Analysis: A portrait of contemporary debates*, London, New York: Routledge 2010.

Gordin, Michael D., Tilley, Helen & Prakash, Gyan (red.), *Utopia/Dystopia: Conditions of Historical Possibility*, Princeton: Princeton University Press 2010.

Gordin, Michael D., Tilley, Helen & Prakash, Gyan, ”Introduction: Utopia and Dystopia beyond Space and Time”, i Gordin, Michael D., Tilley, Helen & Prakash, Gyan (red.), *Utopia/Dystopia: Conditions of Historical Possibility*, Princeton: Princeton University Press 2010.

Graf, Rüdiger, *Die Zukunft der Weimarer Republik: Krisen und Zukunftsaneignungen in Deutschland 1918–1933*, München: Oldenbourg 2008.

Graf, Rüdiger, ”Either–Or: The Narrative of ”Crisis” in Weimar Germany and in Historiography”, *Central European History* 2010:4.

Graf, Rüdiger, ”Totgesagt und nicht gestorben: die Persistenz des Fortschritts im 20. und 21. Jahrhundert”, *Traverse: Zeitschrift für Geschichte* 2016:3.

Graf, Rüdiger & Herzog, Benjamin, ”Von der Geschichte der Zukunftsvorstellungen zur Geschichte ihrer Generierung”, *Geschichte und Gesellschaft* 2016:3.

Graf, Rüdiger, ”Die Krise als epochmachender Begriff”, i Sabrow, Martin & WeiB, Peter Ulrich (red.), *Das 20. Jahrhundert vermessen: Signaturen eines vergangenen Zeitalters*, Göttingen: Wallstein Verlag 2017.

Graf, Rüdiger, *Oil and Sovereignity: Petro-Knowledge and Energy Policy in the United States and Western Europe in the 1970s*, Oxford, New York: Berghahn Books 2018.

Grafström, Erik *Energidilemmat: Bakgrund och möjligheter*, Stockholm: Arbetarnas bildningsförbund 1977.

Gullberg, Anders, *Det fängslande planeringstänkandet och sökandet efter en verklighetsutväg*, Stockholm: Plana 1986 (1984).

Gustafsson, Karin M. & Lidskog, Rolf, ”Boundary organizations and environmental governance: Performance, institutional design, and conceptual development”, *Climate Risk Management* 2018.

Gustavsson, Martin & Svanström, Yvonne (red.), *Metod: Guide för historiska studier*, Lund: Studentlitteratur 2018.

Guston, David H., ”Stabilizing the Boundary between US Politics and Science: The Role of the Office of Technology Transfer as a Boundary Organization”, *Social Studies of Science* 1999:1.

Guston, David H., *Between Politics and Science: Assuring the Integrity and Productivity of Research*, Cambridge: Cambridge University Press 2000.

Guston, David H., ”Boundary Organizations in Environmental Policy and Science: An Introduction”, *Science, Technology, & Human Values* 2001:4.

Gyberg, Per & Hallström, Jonas (red.), *Världens gång – teknikens utveckling*, Lund: Studentlitteratur 2009.

Gyberg, Per & Hallström, Jonas, ”Inledning”, i Gyberg, Per & Hallström, Jonas (red.), *Världens gång – teknikens utveckling*, Lund: Studentlitteratur 2009.

Götz, Norbert, ”Att lägga historien till rätta: Försöken att göra folkhemmet folkhemskt”, *Tvärsnitt* 2002:1.

Götz, Norbert, “Introspective Performance: The Scandinavian Power Investigation as Politico-Cultural Practice”, s. 341–356, *Journal of Contemporary European Studies* 2013:3.

Habermas, Jürgen*, Legitimation Crisis*, London: Heinemann 1976 (1973).

Haggrén, Heidi, Rainio-Niemi, Johanna & Vauhkonen, Jussi (red.), *Multi-layered Historicity of the Present: Approaches to social science history*, Helsinki: University of Helsinki 2013.

Haikola, Karl, “Historiska perspektiv på 1970-talet”, *Scandia* 2020a:1.

Haikola, Karl, “Objects, interpretants, and public knowledge: The media reception of a Swedish future study”, i Östling, Johan, Larsson Heidenblad, David & Nilsson Hammar, Anna (red.), *Forms of Knowledge: Developing the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press 2020b.

Hall, Ian, *Dilemmas of Decline: British Intellectuals and World Politics, 1945–1975*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press 2012.

Hamblin, Jacob Darwin, *Arming Mother Nature: The Birth of Catastrophic Environmentalism*, Oxford: Oxford University Press 2013.

Hansson, Gunnar, *Om samhällets omvandling: Wigforss och pragmatismens politiska filosofi*, Lund: Arkiv förlag 2011.

Hansson, Gunnar, *Reformism och utopism: Wigforss, efterkrigstid och socialdemokratins framtid*, Lund: Arkiv förlag 2018.

Hansson, Sven Ove, *Socialismen och industrisamhällets framtid*, Stockholm: Tiden 1978.

Hartmann, Heinrich & Vogel, Jakob (red.), *Zukunftswissen: Prognosen in Wirtschaft, Politik und Gesellschaft seit 1900*, Frankfurt am Main: Campus Verlag 2010.

Hartmann, Andreas & Murawska, Oliwia (red.), *Representing the Future: Zur kulturellen Logik der Zukunft*, Bielefeld: transcript 2015.

Hartog, Francois, *Regimes of Historicity: Presentism and the Experience of Time*, New York: Columbia University Press 2015.

Hedén, Anne, *Röd stjärna över Sverige: Folkrepubliken Kina som resurs i den svenska vänsterradikaliseringen under 1960- och 1970-talen*, Lund: Sekel 2008.

Helldén, Arne, *Ernst Wigforss: En idébiografi om socialdemokratins kultur- och samhällsideal*, Stockholm: Carlsson 1990.

Hellema, Duco, *The Global 1970s: Radicalism, Reform, and Crisis*, London, New York: Routledge 2019.

Hermansson, Jörgen, *Politik på upplysningens grund – om den demokratiska reformismens möjligheter och problem*, Malmö: Liber AB 2003.

Herrera, Amílcar O., Scolnik, Hugo D., Chichilnisky, Graciela, Gallopin, Gilberto C., Hardoy, Jorge E., Mosovich, Diana, Oteiza, Enrique, de Romero Brest, Gilda L., Suarez, Carlos E. & Talavera, Luis, *Catastrophe or New Society? A Latin American World Model*, Ottawa: International Development Research Centre 1976.

Heyck, Hunter, *Age of System: Understanding the Development of Modern Social Science*, Baltimore: Johns Hopkins University Press 2015.

Hill, Helena, *Revolutionärer: Kön, klass och kvinnokamp i svensk 1970-talsvänster*, Göteborg, Stockholm: Makadam 2017.

Hilson, Mary, *The Nordic Model: Scandinavia since 1945*, London: Reaktion 2008.

Hinnfors, Jonas, *Reinterpreting Social Democracy: A history of stability in the British Labour Party and the Swedish Social Democratic Party*, Manchester: Manchester University Press 2006.

Hirdman, Yvonne, *Att lägga livet till rätta: Studier i svensk folkhemspolitik*, Stockholm: Carlsson 1989.

Hirdman, Yvonne, *Det tänkande hjärtat: Boken om Alva Myrdal*, Stockholm: Ordfront 2010 (2006).

Hobsbawm, Eric J., *Ytterligheternas tidsålder: Det korta 1900-talet 1914–1991*, Stockholm: Prisma 1999 (1994).

Hockerts, Hans Günther (red.), *Koordinaten deutscher Geschichte in der Epoche des Ost-West-Konflikts*, München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH 2004.

Holmberg, Carl, *Längtan till landet: Civilisationskritik och framtidsvisioner i 1970-talets regionalpolitiska debatt*, Göteborg: Historiska institutionen, Göteborgs universitet 1998.

Holmberg, Gustav, ”Framtiden: Historikerna blickar framåt”, i Broberg, Gunnar & Dunér, David (red.), *Beredd till bådadera: Lunds universitet och omvärlden*, Lund: Lunds universitet 2017.

Holmberg, Rurik, *Survival of the Unfit: Path Dependence and the Estonian Oil Shale Industry*, Linköping: Tema teknik och social förändring, Linköpings universitet 2008.

Holmberg, Sören, Westerståhl, Jörgen & Branzén, Karl *Väljarna och kärnkraften*, Stockholm: LiberFörlag 1977.

Holmberg, Sören & Asp, Kent, *Kampen om kärnkraften: En bok om väljare, massmedier och folkomröstningen 1980*, Stockholm: LiberFörlag 1984.

Horowitz, Daniel, *The Anxieties of Affluence: Critiques of American Consumer Culture, 1939–1979*, Amherst: University of Massachusetts Press 2004.

Hugemark, Agneta, *Den fängslande marknaden: Ekonomiska experter om välfärdsstaten*, Lund: Arkiv förlag 1994.

Hughes, Agatha C. & Hughes, Thomas P. (red.), *Systems, Experts, and Computers: The Systems Approach in Management and Engineering, World War II and After*, Cambridge, London: The MIT Press 2000.

Hård, Mikael & Jamison, Andrew (red.), *The Intellectual Appropriation of Technology: Discourses on Modernity, 1900–1939*, Cambridge, London: The MIT Press 1998.

Hägerstrand, Torsten, ”The Domain of Human Geography”, i Chorley, Richard J. (red.), *Directions in Geography*, London: Methuen 1973.

Hägerstrand, Torsten, ”What about people in regional science?”, *Papers of the Regional Science Association* 1970:1 (vol. 24).

Hägg, Göran, *Välfärdsåren: Svensk historia 1945–1986*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 2005.

Höglund, Zeth, Sköld, Hannes & Ström, Fredrik (red.), *Det befästa fattighuset: Antimilitaristisk och socialistisk handbok*, Mölndal: Partisan 1971 (1913).

Höhler, Sabine, *Spaceship Earth in the Environmental Age, 1960–1990*, London, Brookfield: Pickering & Chatto 2015.

Hölscher, Lucian, *Die Entdeckung der Zukunft*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Vlg. 1999.

Hölscher, Lucian, ”Historische Zukunftsforschung – eine Besprechung der neueren Literatur”, *Neue politische Literatur* 2016:1.

Hölscher, Lucian (red.), *Die Zukunft des 20. Jahrhunderts: Dimensionen einer Historischen Zukunftsforschung*, Frankfurt am Main: Campus Verlag 2017.

Ilshammar, Lars, *Offentlighetens nya rum – Teknik och politik i Sverige 1969–1999*, Örebro: Örebro Universitet 2002.

Ingelstam, Lars, ”Därför borde 20-talet bli framtidens årtionde”, *Svenska Dagbladet* 30/12 2019.

Inglehart, Ronald, *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*, Princeton: Princeton University Press 1977.

Innset, Ola, *Markedsvendingen: Nyliberalismens historie i Norge*, Bergen: Fagbokforlaget 2020.

Iriye, Akira, *Global Community: The Role of International Organizations in the Making of the Contemporary World*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press 2002.

Iriye, Akira (red.), *Global Interdependence: The World after 1945*, Cambridge: Belknap 2014.

Iriye, Akira, "The Making of a Transnational World", i Iriye, Akira (red.), *Global Interdependence: The World after 1945*, Cambridge: Belknap 2014.

Ivarsson Westerberg, Anders, Waldemarson, Ylva & Östberg, Kjell (red.), *Det långa 1990-talet: När Sverige förändrades*, Umeå: Boréa Bokförlag 2014.

Jamison, Andrew, *The Making of the New Environmental Movement in Sweden*, Lund: Department of Sociology, Lund University 1987.

Jarausch, Konrad (red.), *Das Ende der Zuversicht? Die siebziger Jahre als Geschichte*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2008.

Jasanoff, Sheila, Markle, Gerald E., Petersen, James C. & Pinch, Trevor (red.), *Handbook of Science and Technology Studies*, Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications 1995.

Jasanoff, Sheila & Kim, Sang-Hyun, "Containing the Atom: Sociotechnical Imaginaries and Nuclear Power in the United States and South Korea", *Minerva* 2009:2.

Jasanoff, Sheila & Kim, Sang-Hyun (red.), *Dreamscapes of Modernity: Sociotechnical Imaginaries and the Fabrication of Power*, Chicago, London: The University of Chicago Press 2015.

Jasanoff, Sheila, "Future Imperfect: Science, Technology, and the Imaginations of Modernity", i Jasanoff, Sheila & Kim, Sang-Hyun (red.), *Dreamscapes of Modernity: Sociotechnical Imaginaries and the Fabrication of Power*, Chicago, London: The University of Chicago Press 2015.

Jenkins, Philip, *Decade of Nightmares: The End of the Sixties and the Making of Eighties America*, New York: Oxford University Press 2006.

Jerneck, Magnus, *SAFs framtidssyn: Förutsägelser, målsättningar och dilemman. En studie av programarbete och planeringsverksamhet inom Svenska Arbetsgivareföreningens kansli*, Stockholm: SAFs förlag 1986.

Johansson, Alf W., "Socialisten vid skiljovägen: Debatten om Tage Lindboms *Efter Atlantis*", i Torbacke, Jarl (red.), *Studier i modern historia: Tillägnade Jarl Torbacke den 18 augusti 1990*, Stockholm: Militärhistoriska förlaget 1990.

Johansson, Alf W. (red.), *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*, Stockholm: Prisma 2001.

Johansson, Alf W., "Inledning: Svensk nationalism och identitet efter andra världskriget", i Johansson, Alf W. (red.), *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*, Stockholm: Prisma 2001.

Johansson, Gustaf, *När man skär i nuet faller framtiden ut: Den globala krisens bildvärld i Sverige under 1970-talet*, Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala Universitet 2018.

Johansson, Jan, *Det statliga kommittéväsendet: Kunskap, kontroll, konsensus*, Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet 1992.

Johansson, Jonas, *Du sköna nya tid? Debatten om informationssamhället i Riksdag och Storting under 1990-talet*, Linköping: Institutionen för Tema, Linköpings universitet 2006.

Johansson, Rune & Salomon, Kim, ”Samtida historia – Sven Tägil och det svenska historikersamhället”, i Gerner, Kristian, Johansson, Rune, Karlsson, Klas-Göran, Nyström, Kerstin & Salomon, Kim (red.), *Stat Nation Konflikt: En festskrift tillägnad Sven Tägil*, Höganäs: Bra Böcker 1996.

Jonsson, Kjell & Larsson [Eklöf], Jenny, ”Mellan vetenskap och vers: Ärftlighetsforskare som publika vetenskapsmän 1940–1960”, i Ekström, Anders (red.), *Den mediala vetenskapen*, Nora: Nya Doxa 2004.

Jonung, Christina & Lars (red.), *Ingemar Ståhl: A Market Liberal in the Swedish Welfare State*, Stockholm: Dialogos Förlag 2020.

Jonung, Lars, ”Ingemar Ståhl 1938–2014: A Portrait”, i Jonung, Christina & Lars (red.), *Ingemar Ståhl: A Market Liberal in the Swedish Welfare State*, Stockholm: Dialogos Förlag 2020.

Jordheim, Helge, ”Against Periodization: Kosellecks Theory of Multiple Temporalities”, *History and Theory* 2012:2.

Judt, Tony, *Postwar: A History of Europe since 1945*, London: Vintage 2010 (2005).

Jönsson, Jimmy, *Den biologiska vändningen: Biologi och skogsvård, 1900–1940*, Lund: Lund Studies in Arts and Cultural Sciences, Lunds universitet 2019.

Kaelble, Hartmut, “The 1970s in Europe: A Period of Disillusionment or Promise?”, *Annual Lecture of the German Historical Institute London* 2010.

Kaelble, Hartmut ”The 1970s: What Turning Point?”, *Journal of Modern European History* 2011:1.

Kahn, Herman, Brown, William & Martel, Leon *The next 200 years: A scenario for America and the world*, New York: Morrow 1976.

Kaijser, Arne & Tiberg, Joar, ”From Operations Research to Futures Studies: The Establishment, Diffusion, and Transformation of the Systems Approach in Sweden, 1945–1980”, i Hughes, Agatha C. & Hughes, Thomas P. (red.), *Systems, Experts, and Computers: The Systems Approach in Management and Engineering, World War II and After*, Cambridge, London: The MIT Press 2000.

Kaijser, Arne & Nilsson, Lars (red.), *Teknik i samhällets tjänst: Första hundra åren*, Stockholm: Kungliga Ingenjörsvetenskapsakademin 2019.

Karlsohn, Thomas, *Teknik– retorik–kritik: Om it-bubblan och datoriseringen av den svenska skolan*, Stockholm: Carlssons 2009.

Karlsson, Birgit, *Att handla neutralt: Sverige och den ekonomiska integrationen i Västeuropa 1948–1972*, Göteborg: Ekonomisk-historiska institutionen, Göteborgs universitet 2001.

Karlsson, Sten O., *Det intelligenta samhället: En omtolkning av socialdemokratins idéhistoria*, Stockholm: Carlsson 2001.

Kern, Stephen, *The Culture of Time and Space 1880–1918*, Cambridge: Harvard University Press 1983.

Killen, Andreas, *1973 Nervous Breakdown: Watergate, Warhol and the Birth of Post-Sixties America*, New York: Bloomsbury 2006.

Koch, Stefan, *Höger om! En svensk historia 1968–98*, Stockholm: Ordfront 1999.

Koselleck, Reinhart, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, Cambridge: The MIT Press 1985.

Koselleck, Reinhart, *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*, Stanford: Stanford University Press 2002.

Koselleck, Reinhart, *Erfarenhet, tid och historia. Om historiska tiders semantik,* Göteborg: Daidalos 2004.

Kreibich, Rolf, Canzler, Weert & Burmeister, Klaus (red.), *Zukunftsforschung und Politik in Deutschland, Frankreich, Schweden und der Schweiz*, Weinheim: Belz 1991.

Kuchenbuch, David, "'Eine Welt'. Globales Interdependensbewusstsein und die Moralisierung des Alltags in den 1970er und 1980er Jahren", *Geschichte und Gesellschaft* 2012:1.

Kuosa, Tuomo, "Evolution of futures studies", *Futures* 2011:43.

Kupper, Patrick, "'Weltuntergangs-Vision aus dem Computer': Zur Geschichte der Studie 'Die Grenzen des Wachstums' von 1972", i Uekötter, Frank & Hohensee, Jens (red.), *Wird Kassandra heiser? Die Geschichte falscher Ökoalarme*, Stuttgart: Steiner 2004.

Kylhammar, Martin, "Teknikdebattens grammatik", i Sundin, Bosse (red.), *I teknikens backspegel: Antologi i teknikhistoria*, Stockholm: Carlssons 1987.

van Laak, Dirk, "Planung: Geschichte und Gegenwart des Vorgriffs auf die Zukunft", *Geschichte und Gesellschaft* 2008:3.

Lagergren, Sören, Palmlund, Kerstin & Sundberg, Göran (red.), *Tillväxten ifrågasatt*, Stockholm: Carlssons 2001.

Laginder, Marie, *Framtidsbilder i offentligt utredande: Teknik, utbildning och samhällsutveckling*, Linköping: Tema, Linköpings universitet 1989.

Landgraf, Svante, *Fångenskap och flykt: Om frihetstemat i svensk barndomsskildring, reseskildring och science fiction decennierna kring 1970*, Linköping: Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur, Linköpings universitet 2016.

Larsson, Anna, *Det moderna samhällets vetenskap: Om etableringen av sociologi i Sverige 1930–1955*, Umeå: Institutionen för historiska studier, Umeå universitet 2001.

Larsson, Bengt, Letell, Martin & Thörn, Håkan (red.), *Transformations of the Swedish Welfare State: Social Engineering, Governance, and Governmentality*, New York: Palgrave Macmillan 2012.

Larsson Heidenblad, David, "Framtidskunskap i cirkulation: Gösta Ehrensvärds diagnos och den svenska framtidsdebatten, 1971–1972", *Historisk Tidskrift* 2015:4.

Larsson Heidenblad, David, "Tillbaka till framtiden", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 2016:2.

Larsson Heidenblad, David, ”From content to circulation: Influential books and the history of knowledge”, i Östling, Johan, Sandmo, Erling, Larsson Heidenblad, David, Nilsson Hammar, Anna & Nordberg, Kari H. (red.), *Circulation of Knowledge: Explorations in the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press 2018.

Larsson Heidenblad, David, ”Miljöhumaniora på 60-talet? Birgitta Odéns miljöhistoriska initiativ och skissernas historiografi”, *Scandia* 2019a:1.

Larsson Heidenblad, David, ”Överlevnadsdebattörerna: Hans Palmstierna, Karl-Erik Fichtelius och miljöfrågornas genombrott i 1960-talets Sverige”, i Norén, Fredrik & Stjernholm, Emil (red.), *Efterkrigstidens samhällskontakter*, Lund 2019b.

Larsson Heidenblad, David, *Den gröna vändningen: En ny kunskapshistoria om miljöfrågornas genombrott under efterkrigstiden*, Lund: Nordic Academic Press 2021.

Lavelle, Ashley, *The Death of Social Democracy: Political Consequences in the 21 st Century*, Aldershot: Ashgate 2008.

Leigh Star, Susan &. Griesemer, James R, “Institutional Ecology, ‘Translations’ and Boundary Objects: Amateurs and Professionals in Berkeley’s Museum of Vertebrate Zoology, 1907–1939”, *Social Studies of Science* 1989:3.

Leslie, Stuart W., *The Cold War and American Science: The Military-Industrial-Academic Complex at MIT and Stanford*, New York: Columbia University Press 1993.

Lewin, Leif, *Planhushållningsdebatten*, Stockholm: Almqvist & Wiksell 1967.

Lindholm, Stig, *Appointment with the Third World. Experts and Volunteers in the Field: Their Work, Life and Thoughts*, Uppsala: The Dag Hammarskjöld Foundation 1974.

Lindquist, Per, *Det klyvbara ämnet: Diskursiva ordningar i svensk kärnkraftspolitik 1972–1980*, Lund: Sociologiska institutionen, Lunds Universitet 1997.

Lindvall, Johannes, *The Politics of Purpose: Swedish Macroeconomic Policy After the Golden Age*, Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet 2004.

Lindvall, Johannes, *Ett land som alla andra: Från full sysselsättning till massarbetslöshet*, Stockholm: Atlas 2006.

Lindvall, Johannes & Rothstein, Bo, ”Sweden: The Fall of the Strong State”, *Scandinavian Political Studies* 2006:1.

Linnér, Björn-Ola, *The World Household: Georg Borgström and the Postwar Population-Resource Crisis*, Linköping: Linköpings universitet 1998.

Linnér, Björn-Ola, *The Return of Malthus: Environmentalism and Post-war Population-Resource Crises*, Isle of Harris: White Horse Press 2003.

Linnér, Björn-Ola, *Att lära för överlevnad: Utbildningsprogrammen och miljöfrågorna 1962–2002*, Lund: Arkiv förlag 2005.

Ljunggren, Jens, *Inget land för intellektuella: 68-rörelsen och svenska vänsterintellektuella*, Lund: Nordic Academic Press 2009.

Ljunggren, Jens, *Den uppskjutna vreden: Socialdemokratisk känslopolitik från 1880- till 1980-talet*, Lund: Nordic Academic Press 2015.

Lorenz, Chris & Bevernage, Berber (red.), *Breaking up Time: Negotiating the Borders between Present, Past and Future*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2013.

Lundberg, Björn, ”The Galbraithian moment: Affluence and critique of growth in Scandinavia, 1958–1972”, i Östling, Johan, Olsen, Niklas & Larsson Heidenblad, David (red.), *Histories of Knowledge in Postwar Scandinavia: Actors, Arenas, and Aspirations*, London, New York: Routledge 2020.

Lundberg, Harald, *Broderskapsrörelsen (s) i svensk politik och kristenhet 1930–1980*, Stockholm: Broderskaps förlag 2004.

Lundberg, Urban & Åmark, Klas, ”Social Rights and Social Security: The Swedish Welfare State, 1900–2000”, *Scandinavian Journal of History* 2001:3.

Lundgren, Lars J. (red.), *Vägar till kunskap: Några aspekter på humanvetenskaplig och annan miljöforskning*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion 2003.

Lundin, Per, *Bilsamhället: Ideologi, expertis och regelskapande i efterkrigstidens Sverige*, Stockholm: Stockholmia 2008.

Lundin, Per, Stenlås, Niklas & Gribbe, Johan (red.), *Science for Welfare and Warfare: Technology and State Initiative in Cold War Sweden*, Sagamore Beach: Science History Publications 2010.

Lundin, Per & Stenlås, Niklas, ”Technology, State Initiative and National Myths in Cold War Sweden”, i Lundin, Per, Stenlås, Niklas & Gribbe, Johan (red.), *Science for Welfare and Warfare: Technology and State Initiative in Cold War Sweden*, Sagamore Beach: Science History Publications 2010.

Lödén, Hans, *”För säkerhets skull”: Ideologi och säkerhet i svensk aktiv utrikespolitik 1950–1975*, Stockholm: Nerenius & Santérus 1999.

Lönnroth, Måns, ”Makt och maktutövning under 1990-talet”, i Niklasson, Lars (red.), *Lärdomar av maktutredningen*, Stockholm: Carlssons 1992.

Macekura, Stephen J., *Of Limits and Growth: The Rise of Global Sustainable Development in the Twentieth Century*, New York: Cambridge University Press 2015.

Magnusson, Lars, *Håller den svenska modellen? Arbete och välfärd i en globaliserad värld*, Stockholm: Norstedts 2006.

Magnusson, Lars & Ottosson, Lars (red.), *The Evolution of Path Dependence*, Cheltenham: Edward Elgar 2009.

Maier, Charles S., “Consigning the Twentieth Century to History: Alternative Narratives for the Modern Era”, *American Historical Review* 2000:3.

Maier, Charles S., ”Two Sorts of Crisis? The ’long’ 1970s in the West and the East”, i Hockerts, Hans Günther (red.), *Koordinaten deutscher Geschichte in der Epoche des Ost-West-Konflikts*, München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH 2004.

Maier, Charles S., “’Malaise’: The Crisis of Capitalism in the 1970s”, i Ferguson, Niall,

Maier, Charles S., Manela, Erez, Sargent, Daniel J. (red.), *The Shock of the Global: The 1970s in Perspective*, Cambridge: Belknap 2010.

Malm Lindberg, Henrik, *Drömmen om jämlikhet: Socialdemokratins radikalisering och den svenska modellens fall*, Stockholm: Atlantis 2014.

Malm Lindberg, Henrik & Ljunggren, Stig-Björn, *Från jämlikhet till effektivitet: Om lärande socialdemokrati under 1980-talet*, Stockholm: Hjalmarson & Högberg 2014.

Marcuse, Herbert, *Den endimensionella människan: Studier i det avancerade industrisamhällets ideologi*, Stockholm: Aldus/Bonnier 1968.

Marien, Michael, ”The Two Visions of Post-Industrial Society”, *Futures* 1977:5.

Marklund, Carl, ”From the Swedish Model to the Open Society: The Swedish Power Investigation and the Power to Investigate Power, 1985–1990”, *Journal of Contemporary European Studies* 2013:3.

Marklund, Carl, ”Double Loyalties? Small-State Solidarity and the Debates on New International Economic Order in Sweden During the Long 1970s”, *Scandinavian Journal of History* 2020:3.

Mazover, Mark, *Governing the World: The History of an Idea*, New York: The Penguin Press 2012.

McCormick, John, *Reclaiming Paradise: The Global Environmental Movement*, Bloomington: Indiana University Press 1989.

McFarland, Victor, “The New International Economic Order, Interdependence, and Globalization”, *Humanity* 2015:1.

McNeill, John Robert, *Something New Under the Sun: An Environmental History of the Twentieth-Century World*, London: Allen Lane 2000.

Meadows, Donella H., Meadows, Dennis L., Randers, Jørgen & Behrens III, William W., *The Limits to Growth: A Report for The Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*, New York: Universe Books 1972.

Meyer, Henning & Rutherford, Jonathan (red.), *The Future of European Social Democracy: Building the Good Society*, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2011.

Meyer, Henning, “The Challenge of European Social Democracy: Communitarianism and Cosmopolitanism United”, i Meyer, Henning & Rutherford, Jonathan (red.), *The Future of European Social Democracy: Building the Good Society*, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2011.

Misgeld, Klaus, Molin, Karl & Åmark, Klas, *Creating Social Democracy: A Century of the Social Democratic Labour Party in Sweden*, University Park: The Pennsylvania State University Press 1988.

Misgeld, Klaus (red.), *Socialdemokratins program: 1897 till 1990*, Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek 2001.

Mitcham, Carl, *Thinking through Technology: The Path between Engineering and Philosophy*, Chicago: University of Chicago Press 1994.

Modig, Aron, ”Långtidsutredningarna: En spegelbild av efterkrigstidens svenska ekonomiska och politiska utveckling”, kandidatuppsats i nationalekonomi, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet 2009.

Moll, Peter, *From Scarcity to Sustainability: Futures Studies and the Environment. The Role of the Club of Rome*, Frankfurt am Main: Lang 1991.

Moschonas, Gerassimos, *In the Name of Social Democracy: The Great Transformation, 1945 to the Present*, London, New York: Verso 2002.

van Munster, Rens & Sylvest, Casper (red.), *The Politics of Globality since 1945: Assembling the Planet*, Abingdon, New York: Routledge 2016.

Niklasson, Lars (red.), *Lärdomar av maktutredningen*, Stockholm: Carlssons 1992.

Nilsson, Torbjörn, “Nyliberalismens spöke och Moderaternas politik”, i Ivarsson Westerberg, Anders, Waldemarson, Ylva & Östberg, Kjell (red.), *Det långa 1990-talet: När Sverige förändrades*, Umeå: Boréa Bokförlag 2014.

Nisbet, Robert A., *History of the Idea of Progress*, London: Heinemann 1980.

Nordström, Katarina, *Trängsel i välfärdsstaten: Expertis, politik och rumslig planering i 1960- och 1970-talets Sverige*, Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet 2018.

Norén, Fredrik & Stjernholm, Emil (red.), *Efterkrigstidens samhällskontakter*, Lund: Mediehistoriskt arkiv 2019.

Norén, Fredrik & Stjernholm, Emil, ”Efterkrigstidens samhällskontakter: En inledning”, i Norén & Stjernholm 2019, i Norén, Fredrik & Stjernholm, Emil (red.), *Efterkrigstidens samhällskontakter*, Lund 2019.

Nowotny, Helga, Scott, Peter & Gibbons, Michael, *Re-thinking Science: Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*, Cambridge, Maldon: Polity Press 2001.

Odén, Birgitta, ”Historia och framtid: Föredrag vid Lunds universitetshistoriska sällskaps årsmöte”, i Qvarsell, Roger & Sandin, Bengt (red.), *Den mångfaldiga historien: Tio historiker om forskningen inför framtiden*, Lund: Historiska Media 2000.

O’Hara, Glen, *From Dreams to Disillusionment: Economic and Social Planning in 1960s Britain*, New York: Palgrave Macmillan 2007.

Olsen, Niklas, *The Sovereign Consumer: A New Intellectual History of Neoliberalism*, Cham: Palgrave MacMillan 2019.

Olsen, Niklas, ”Welfare state criticism as elite criticism in 1970s Denmark”, i Östling, Johan Olsen, Niklas & Larsson Heidenblad, David (red.), *Histories of Knowledge in Postwar Scandinavia: Actors, Arenas, and Aspirations*, London, New York: Routledge 2020.

Ottosson, Sten, *Svensk självbild under kalla kriget: En studie av stats- och utrikesministrars bild av Sverige 1950–1989*, Stockholm: Utrikespolitiska Institutet 2003.

Palmstierna, Hans, under medverkan av Palmstierna, Lena, *Plundring, svält, förgiftning*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1967.

Panchasi, Roxanne, *Future Tense: The Culture of Anticipation in France between the Wars*, Ithaca, London: Cornell University Press 2009.

Pettersson, Karl-Henrik, *Det herrelösa industrisamhället*, Stockholm: Forum 1973.

Pettersson, Lennart, *Det sårbara samhället*, Stockholm: Folk och försvar 1977.

Price, David H., *Cold War Anthropology: The CIA, the Pentagon, and the Growth of Dual Use Anthropology*, Durham: Duke University Press 2016.

Qvarsell, Roger & Sandin, Bengt (red.), *Den mångfaldiga historien: Tio historiker om forskningen inför framtiden*, Lund: Historiska Media 2000.

Radkau, Joachim, *The Age of Ecology: A Global History*, Cambridge: Polity Press 2014.

Radkau, Joachim, *Geschichte der Zukunft: Prognosen, Visionen, Irrungen in Deutschland von 1945 bis heute*, München: Carl Hanser Verlag 2017.

Reid-Henry, Simon, *Empire of Democracy: The Remaking of the West Since the Cold War, 1971–2017*, London: John Murray 2019.

Reitmayer, Morten & Schlemmer, Thomas (red.), *Die Anfänge der Gegenwart: Umbrüche in Westeuropa nach dem Boom*, München: Oldenbourg Verlag 2013.

Rindzeviciute, Egle, ”Toward a Joint Future beyond the Iron Curtain: East-West Politics of Global Modelling”, i Andersson, Jenny & Rindzeviciute, Egle (red.), *The Struggle for the Long-Term in Transnational Science and Politics: Forging the Future*, New York, Abingdon, Oxon: Routledge 2015.

Rist, Gilbert, *The History of Development*: *From Western Origins to Global Faith*, London, New York: Zed Books 2006 (1996).

Roberts, Priscilla & Westad, Odd Arne (red.), *China, Hong Kong and the Long 1970s: Global Perspectives*, Cham: Springer International Publishing 2017.

Robertson, Thomas, *The Malthusian Moment: Global Population Growth and the Birth of American Environmentalism*, New Brunswick: Rutgers University Press 2012.

Rodgers, Daniel T., *Age of Fracture*, Cambridge, London: Belknap 2011.

Rohracher, Harald, ”Science and Technology Studies, History of”, i Wright, James D. (red.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioural Sciences*, Amsterdam: Esevier, Inc. 2015.

Rollén, Berit, *Vi kommer tillbaka!*, Stockholm: Pogo Press 1977.

Rosa, Hartmut, *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*, New York: Columbia University Press 2013.

Rothstein, Bo & Vahlne Westerhäll, Lotta (red.), *Bortom den starka statens politik?*, Stockholm: SNS Förlag 2005.

Rothstein, Bo & Vahlne Westerhäll, Lotta, ”Inledning”, i Rothstein, Bo & Vahlne Westerhäll, Lotta (red.), *Bortom den starka statens politik?*, Stockholm: SNS Förlag 2005.

Rothstein, Bo, *Den socialdemokratiska staten: Reformer och förvaltning inom svensk arbetsmarknads- och skolpolitik*, Lund: Arkiv förlag 2010 (1986).

Ruin, Olof, *I välfärdsstatens tjänst: Tage Erlander 1946–1969*, Stockholm: Tiden 1986.

Runciman, David, *The Confidence Trap: A History of Democracy in Crisis from World War 1 to the Present*, Princeton, Oxford: Princeton University Press 2013.

Runcis, Maja, *Steriliseringar i folkhemmet*, Stockholm: Ordfront 1998.

Rutherford, Jonathan, ”Dispossession”, i Meyer, Henning & Rutherford, Jonathan (red.), *The Future of European Social Democracy: Building the Good Society*, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2011.

Rydberg, Christian, *Didaktiska dilemman i undervisning utifrån samhällsdilemman*, Malmö: Fakulteten för lärande och samhälle, Malmö universitet 2018.

Ryner, J. Magnus, *Capitalist Restructuring, Globalization and the Third Way: Lessons from the Swedish model*, London, New York: Routledge 2002.

Sabrow, Martin & WeiB, Peter Ulrich (red.), *Das 20. Jahrhundert vermessen: Signaturen eines vergangenen Zeitalters*, Göttingen: Wallstein Verlag 2017.

Salomon, Kim, *En femtiotalsberättelse: Populärkulturens kalla krig i Folkhemssverige*, Stockholm: Atlantis 2007.

Salö, Linus (red.), *Humanvetenskapernas verkningar: Kunskap, samverkan, genomslag*, Stockholm: Dialogos 2021.

Samuel, Lawrence, *Future: A Recent History*, Austin: University of Texas Press 2009.

Sandbrook, Dominic, *Mad as Hell: The Crisis of the 1970s and the Rise of the Populist Right*, New York: Alfred A. Knopf 2011.

Schmelzer, Matthias, "The crisis before the crisis: the 'problems of modern society and the OECD, 1968–74", *European Review of History* 2012:6.

Schmelzer, Matthias, *The Hegemony of Growth: The OECD and the Making of the Economic Growth Paradigm*, Cambridge, New York, Melbourne, Delhi: Cambridge University Press 2016.

Schmidt, Vivien, "Taking Ideas and Discourse Seriously: Explaining Change Through Discursive Institutionalism as the Fourth 'New Institutionalism'", *European Political Science Review* 2010:1.

Schmidt-Gernig, Alexander, "Scenarios for Europe's Future – Western Future Studies of the Sixties and Seventies as an Example of a Transnational Public Sphere of Experts", *Journal of European Integration History* 2002:2.

Schmidt-Gernig, Alexander, "The Cybernetic Society: Western Future Studies of the 1960s and 1970s and Their Predictions for the Year 2000", i Cooper, Richard N. & Layard, Richard (red.), *What the Future Holds: Insights from Social Science*, Cambridge, London: The MIT Press 2003a.

Schmidt-Gernig, Alexander, "Forecasting the Future: Future Studies as International Networks of Social Analysis in the 1960s and 1970s in Western Europe and the United States", i Gienow-Hecht, Jessica C.E. & Schumacher, Frank (red.), *Culture and International History*, New York: Berghahn Books 2003b.

Schoijet, Mauricio, "*Limits to Growth* and the Rise of Catastrophism", *Environmental History* 1999:4.

Schulman, Bruce J., *The Seventies: The Great Shift in American Culture, Society, and Politics*, New York: Free Press 2001.

Schulz, Wendy "The History of Futures", *Infinite Futures: Foresight research and training* 2012.

Seefried, Elke, "Towards the limits to growth? The book and its reception in West Germany and Britain 1972–73", *German Historical Institute London Bulletin* 2011:1.

Seefried, Elke, "Steering the future: The Emergence of 'Western' futures research and its production of expertise, 1950s to early 1970s", *European Journal of Futures Research* 2014:2.

Seefried, Elke, *Zukünfte: Aufstieg und Krise der Zukunftsforschung, 1945–1980*, Berlin: De Gruyter Oldenbourg 2015a.

Seefried, Elke, "Rethinking progress: On the Origin of the Modern Sustainability Discourse, 1970–2000", *Journal of Modern European History* 2015b:3.

Seefried, Elke, ”Bruch im Fortschrittsverständnis? Zukunftsforschung zwischen Steurungseuphorie und Wachstumskritik”, i Doering-Manteuffel, Anselm, Raphael, Lutz & Schlemmer, Thomas (red.), *Vorgeschichte der Gegenwart: Dimensionen des Strukturbruchs nach dem Boom*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2016.

Seefried, Elke, ”Der kurze Traum von der steuerbaren Zukunft: Zukunftsforschung in West und Ost in den ’langen’ 1960er Jahren”, i Hölscher, Lucian (red.), *Die Zukunft des 20. Jahrhunderts: Dimensionen einer Historischen Zukunftsforschung*, Frankfurt am Main: Campus Verlag 2017a.

Seefried, Elke, ”Globalized Science: The 1970s Futures Field”, *Centaurus* 2017b: 1–2.

Sejersted, Francis, *Socialdemokratins tidsålder: Sverige och Norge under 1900-talet*, Nora: Nya Doxa 2005.

Selcer, Perrin, *The Postwar Origins of the Global Environment: How the United Nations Built Spaceship Earth*, New York: Columbia University Press 2018.

Selin, Cynthia, “The Sociology of the Future: Tracing Stories of Technology and Time”, *Sociology Compass* 2008:6.

Skovdahl, Bernt, *Framstegstankens förfall? En forskningsöversikt över 1900-talets framstegstanke*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion 1996.

Skovdahl, Bernt, *Den digitala framtiden: Om förutsagda informationssamhällen och framväxande IT-realiteter*, Stockholm: Institutet för framtidsstudier 2008.

Skovdahl, Bernt, *Förlorad kontroll: Den ifrågasatta framstegstanken*, Stockholm: Institutet för framtidsstudier, Dialogos förlag 2010.

Slagstad, Rune, *De nasjonale strateger*, Oslo: Pax 1998.

Slagstad, Rune, ”Shifting Knowledge Regimes: The Metamorphoses of Norwegian Reformism”, *Thesis Eleven* 2004:1.

Slobodian, Quinn, *Globalists: The End of Empire and the Birth of Neoliberalism*, Cambridge: Harvard University Press 2018.

Sluga, Glenda, *Internationalism in the Age of Nationalism*; Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2013.

Sluga, Glenda, ”’Sleepwalking’ from planetary thinking to the end of the international order”, EUI working paper, San Domenico di Fiesole: European University Institute 2021.

Solovey, Mark & Cravens, Hamilton (red.), *Cold War Social Science: Knowledge Production, Liberal Democracy and Human Nature*, New York: Palgrave Macmillan 2012.

Solovey, Mark & Dayé, Christian (red.), *Cold War Social Science: Transnational Entanglements*, Cham: Palgrave Macmillan 2021.

Son, Hyeonju, “The history of Western futures studies: An exploration of the intellectual traditions and three-phase periodization”, *Futures* 2015:66.

Stehr, Nico, *Knowledge Societies*, London: Sage 1994.

Steinmüller, Karlheinz, “Zukunftsforschung in Deutschland: Versuch eines historischen Abrisses (Teil 1)”, *Zeitschrift für Zukunftsforschung* 2012.

Stenfeldt, Johan, *Dystopiernas seger: Totalitarism som orienteringspunkt i efterkrigstidens svenska idédebatt*, Höör: Agerings bokförlag 2013.

Strand, Daniel, *No Alternatives: The end of ideology in the 1950s and the post-political world of the 1990s*, Stockholm: Institutionen för kultur och estetik, Stockholms universitet 2016.

Stråth, Bo, *Folkhemmet mot Europa: Ett historiskt perspektiv på 90-talet*, Stockholm: Tiden 1993.

Stråth, Bo, *Mellan två fonder: LO och den svenska modellen*, Stockholm: Atlas 1998.

Stråth, Bo, ”Neutraliteten som självförståelse”, i Almqvist, Kurt & Glans, Kay (red.), *Den svenska framgångssagan?*, Stockholm: Fischer & Co 2001.

Strömgren, Andreaz, *Samordning, hyfs och reda: Stabilitet och förändring i svensk planpolitik 1945–2005*, Uppsala: Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet 2007.

Sund, Bill, *Det långa 70-talet: En omvärldsanalys*, Stockholm: Agora 2002.

Sundin, Bosse (red.), *I teknikens backspegel: Antologi i teknikhistoria*, Stockholm: Carlssons 1987.

Sundin, Bosse & Göransdotter, Maria (red.), *Mångsysslare och gränsöverskridare: 13 uppsatser i idéhistoria*, Umeå: Institutionen för idé- och samhällsstudier 2008.

Sundqvist, Göran, ”Governing Unruly Technology: Swedish Politicians and Nuclear Power”, i Larsson, Bengt, Letell, Martin & Thörn, Håkan (red.), *Transformations of the Swedish Welfare State: Social Engineering, Governance, and Governmentality*, New York: Palgrave Macmillan 2012.

Sörlin, Sverker, ”På spaning efter den framtid som flytt”, i Kaijser, Arne & Nilsson, Lars (red.), *Teknik i samhällets tjänst: Första hundra åren*, Stockholm: Kungliga Ingenjörsvetenskapsakademin 2019.

Therborn, Göran, ”Förord: I systemskiftets avgångshall”, i Altermark, Niklas & Dahlstedt, Magnus (red.), *Bortom systemskiftet: Mot en ny gemenskap*, Stockholm: Verbal förlag 2022.

Thor Tureby, Malin, “Muntlig historia”, i Gustavsson, Martin & Svanström, Yvonne (red.), *Metod: Guide för historiska studier*, Lund: Studentlitteratur 2018.

Thullberg, Per & Östberg, Kjell (red.), *Den svenska modellen*, Lund: Studentlitteratur 1994.

Thullberg, Per & Östberg, Kjell, ”Inledning”, i Thullberg, Per & Östberg, Kjell (red.), *Den svenska modellen*, Lund: Studentlitteratur 1994.

Tiberg, Joar, “Vart tog framtiden vägen? Framtidsstudiernas uppgång och fall, 1950–1986”, *Polhem: Tidskrift för teknikhistoria* 1995:1–2.

Tillema, Linnea, *Övningar i frihet: Pedagogiseringen av känslolivet och mellanmänskliga relationer i 1970-talets Sverige*, Göteborg, Stockholm: Makadam 2021.

Tilton, Tim, ”The Role of Ideology in Social Democratic Politics”, i Misgeld, Klaus, Molin, Karl & Åmark, Klas, *Creating Social Democracy: A Century of the Social Democratic Labour Party in Sweden*, University Park: The Pennsylvania State University Press 1988.

Tilton, Tim, *The Political Theory of Swedish Social Democracy: Through the Welfare State to Socialism*, Oxford: Clarendon Press 1990.

Tinbergen, Jan, Dolman, Antony J. & van Ettinger, Jan (red.), *Reshaping the international order: A report to the Club of Rome*, New York: Dutton 1976.

Tingsten, Herbert, *Den svenska socialdemokratiens idéutveckling 1*, Stockholm: Tiden 1941.

Tingsten, Herbert, *Den svenska socialdemokratiens idéutveckling 2*, Stockholm: Tiden 1941.

Tingsten, Herbert, *Från idéer till idyll: Den lyckliga demokratien*, Stockholm: Norstedt 1966.

Tistedt, Petter *Visioner om medborgerliga publiker: Medier och socialreformism på 1930-talet*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion 2013.

Toffler, Alvin, *Future Shock*, New York: Random House 1970.

Tolon, Kaya, *The American futures studies movement (1965–1975); its roots, motivations, and influences*, Ames: Iowa State University 2011.

Tolon, Kaya, "Futures Studies: A New Social Science Rooted in Cold War Strategic Thinking", i Solovey, Mark & Cravens, Hamilton (red.), *Cold War Social Science: Knowledge Production, Liberal Democracy and Human Nature*, New York: Palgrave Macmillan 2012.

Tomlinson, Jim, "Thrice Denied: 'Declinism' as a Recurrent Theme in British History in the Long Twentieth Century", *Twentieth Century British History*, 2009: 2.

Tomlinson, Jim, "The politics of declinism", i Black, Lawrence, Pemberton, Hugh & Thane, Pat (red), *Reassessing 1970s Britain*, Manchester: Manchester University Press 2013.

Torbacke, Jarl (red.), *Studier i modern historia: Tillägnade Jarl Torbacke den 18 augusti 1990*, Stockholm: Militärhistoriska förlaget 1990.

Touraine, Alan, *The Post-Industrial Society: Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society*, New York: Random House 1971 (1969).

Trägårdh, Lars (red.), *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*, Stockholm: SNS förlag 1995.

Trägårdh, Lars, "Från SSU:s folkrörelser till Timbros civilsamhälle", i Bengtsson, Håkan A. (red.), *I rörelse: En bok om folkrörelserna och demokratin*, Stockholm: Premiss förlag 2006.

Trägårdh, Lars (red.), *State and Civil Society in Northern Europe: The Swedish Model Reconsidered*, New York, Oxford: Berghahn Books 2007.

Trägårdh, Lars, "Democratic Governance and the Creation of Social Capital in Sweden: The Discreet Charm of Governmental Commissions", i Trägårdh, Lars (red.), *State and Civil Society in Northern Europe: The Swedish Model Reconsidered*, New York, Oxford: Berghahn Books 2007.

Tägil, Sven, Gerner, Kristian, Henriksson, Göran, Johansson, Rune, Oldberg, Ingmar & Salomon, Kim, *Studying Boundary Conflicts: A Theoretical Framework*, Stockholm: Esselte 1977.

Tönnies, Ferdinand, *Gemeinschaft und Gesellschaft: Grundbegriffe der reinen Soziologie*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1979 (1887).

Uekötter, Frank & Hohensee, Jens (red.), *Wird Kassandra heiser? Die Geschichte falscher Ökoalarme*, Stuttgart: Steiner 2004.

Vacca, Roberto, *The Coming Dark Age: What will happen when modern technology breaks down?*, Garden City: Anchor books 1974.

Veysey, Laurence, ”A Postmortem on Daniel Bell’s Postindustrialism”, *American Quarterly* 1982:1.

Villaume, Poul, Mariager, Rasmus & Porsdam, Helle (red.), *The ‘Long 1970s’: Human Rights, East-West Détente, and Transnational Relations*, Abingdon, Oxon: Routledge 2016.

Voigt, Sebastian (red.), *Since the Boom: Continuity and Change in the Western Industrialized World after 1970*, Toronto: Toronto University Press 2021.

Voigt, Sebastian, ”Introduction”, i Voigt, Sebastian (red.), *Since the Boom: Continuity and Change in the Western Industrialized World after 1970*, Toronto: Toronto University Press 2021.

Wagar, Warren W., *Good Tidings: The Belief in Progress from Darwin to Marcuse*, Bloomington: Indiana University Press 1972.

Walby, Sylvia, *Globalization and Inequalitites: Complexity and Contested Modernities*, London: Sage 2009.

Walker, William & Lönnroth, Måns, *Nuclear Power Struggles: Industrial Competition and Proliferation Control*, London: Allen & Unwin 1983.

Ward, Barbara, *Spaceship Earth*, New York: Columbia University Press 1966.

Ward, Barbara & Dubos, René, *Only One Earth: The Care and Maintenance of a Small Planet. An unofficial report commissioned by the Secretary-General of the Unites Nations conference on the human environment*, London: Deutsch 1972.

Warde, Paul & Sörlin, Sverker, ”Expertise for the Future: The Emergence of Environmental Prediction c. 1920–1970”, i Andersson, Jenny & Rindzeviciute, Egle (red.), *The Struggle for the Long-Term in Transnational Science and Politics: Forging the Future*, New York, Abingdon, Oxon: Routledge 2015.

Warde, Paul, Robin, Libby & Sörlin, Sverker, *The Environment: A History of the Idea*, Baltimore: Johns Hopkins University Press 2018.

Wiklund, Martin, *I det modernas landskap: Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion 2006.

Wiklund, Martin, “1973 som prisma: 1970-talets tidsanda och dess innebörder”, i Cronqvist, Marie, Sturfelt, Lina & Wiklund, Martin (red.), *1973: En träff med tidsandan*, Lund: Nordic Academic Press 2008.

Wikman, Anders, *Att utveckla sociala indikatorer: En surveyansats belyst med exemplet arbetsmiljö*, Stockholm: Sociologiska institutionen, Stockholms universitet 1991.

Wikman, Pär, *Kulturgeografin tar plats i välfärdsstaten: Vetenskapliga modeller och politiska reformer under efterkrigstidens första decennier*, Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala universitet 2019.

Wisselgren, Per ”Vetenskap och/eller politik? Om gränsteorier och utredningsväsendets vetenskapshistoria”, i Sundin, Bosse & Göransdotter, Maria (red.), *Mångsysslare och gränsöverskridare: 13 uppsatser i idéhistoria*, Umeå: Institutionen för idé- och samhällsstudier 2008a.

Wisselgren, Per, ”Reforming the science-policy boundary: the Myrdals and the Swedish tradition of governmental commissions”, i Eliaeson, Sven & Kalleberg, Ragnar (red.), *Academics as public intellectuals*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing 2008b.

Wisselgren, Per, ”From Utopian One-worldism to geopolitical Intergovernmentalism: UNESCO’s Department of Social Sciences as an International Boundary Organization, 1946–1955”, *Serendipities: Journal for the Sociology and History of the Social Sciences*, 2017:2.

Wittrock, Björn, *Möjligheter och gränser: Framtidsstudier i politik och planering*, Stockholm: LiberFörlag 1980.

Wittrock, Björn & Lindström, Stefan, *De stora programmens tid: Forskning och energi i svensk politik*, Stockholm: Akademilitteratur 1984.

Worster, Donald, *Shrinking the Earth: The Rise and Decline of Natural Abundance*, New York: Oxford University Press 2018.

Wright, James D. (red.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Amsterdam: Esevier, Inc. 2015.

Zander, Ulf, *Fornstora dagar, moderna tider: Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund: Nordic Academic Press 2001.

Zaremba, Maciej, *De rena och de andra: Om tvångssteriliseringar, rashygien och arvsynd*, Stockholm: Bokförlaget Dagens Nyheter 1999.

Zetterberg, Hans L., ”Civila samhället, demokratin och välfärdsstaten”, i Trägårdh, Lars (red.), *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*, Stockholm: SNS förlag 1995.

Ågren, Maria, ”Synlighet, trovärdighet, vikt – och självkritik: Några synpunkter på källkritikens roll i dagens historieforskning”, *Historisk Tidskrift* 2005:2.

Östberg, Kjell, *1968 när allting var i rörelse: Sextiotalsradikaliseringen och de sociala rörelserna*, Stockholm: Prisma 2002.

Östberg, Kjell, *När vinden vände: Olof Palme 1969–1986*, Stockholm: Leopard förlag 2009.

Östh Gustafsson, Hampus, *Folkhemmets styvbarn: Humanioras legitimitet i svensk kunskapspolitik 1935–1980*, Göteborg: Daidalos 2020.

Östling, Johan & Larsson Heidenblad, David, ”Cirkulation – ett kunskapshistoriskt nyckelbegrepp”, *Historisk Tidskrift* 2017:2.

Östling, Johan, Sandmo, Erling, Larsson Heidenblad, David, Nilsson Hammar, Anna & Nordberg, Kari H. (red.), *Circulation of Knowledge: Explorations in the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press 2018.

Östling, Johan, Larsson Heidenblad, David & Nilsson Hammar, Anna (red.), *Forms of Knowledge: Developing the History of Knowledge*, Lund: Nordic Academic Press 2020.

Östling, Johan, Olsen, Niklas & Larsson Heidenblad, David (red.), *Histories of Knowledge in Postwar Scandinavia: Actors, Arenas, and Aspirations*, London, New York: Routledge 2020.

Östlund, David, *Det sociala kriget och kapitalets ansvar: Social ingenjörskonst mellan affärsintresse och samhällsreform i USA och Sverige 1899–1914*, Stockholm: Institutionen för litteraturvetenskap och idéhistoria, Stockholms universitet 2003.

ADB och samhällets sårbarhet: Överväganden och förslag. Betänkande av Sårbarhetskommittén, Stockholm: Liber/Allmänna förlaget 1979.

Att studera framtiden, del 1: Betänkande av Framtidsstudiekommittén, SOU 1986:3, Stockholm: Norstedts 1986.

Bortom krisen: Om ett framgångsrikt Sverige i den nya globala ekonomin. Globaliseringsrådets slutrapport, Ds 2009:21, Stockholm: Utbildningsdepartementet, Regeringskansliet 2009.

Demokrati och makt i Sverige: Maktutredningens huvudrapport, SOU 1990:44, Stockholm: Allmänna förlaget 1990.

"Dossier: Activist Times: Temporality and Political Action in Twentieth-Century Europe", *European Review of History* 2021:4.

Energipolitik för framtiden, Stockholm: Arbetarrörelsens kommitté för Linje 2 1980.

"Fascist Temporalities", *Journal of Modern European History* 2015:1.

Hållbar samhällsorganisation med utvecklingskraft: Slutbetänkande av Ansvarskommittén, SOU 2007:10, Stockholm: Fritzes 2007.

"Die 1970er Jahre in Westeuropa", *Geschichte und Gesellschaft* 2016:2.

"1970s: Turn of an Era in the History of Science?", *Centaurus* 2017:1–2.

"The 1970s and 1980s as a Turning Point in European History?", *Journal of Modern European History* 2011:1.

North–South: A Programme for Survival. Report of the Independent Commission on International Development Issues, London: Pan Books 1980.

"Politics and Time from the 1960s to the 1980s", *Journal of Modern European History* 2015:3.

Science, Growth and Society – A New Perspective: Report of the Secretary-General's Ad Hoc Group on New Concepts of Science Policy, Paris: Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD) 1971.

"Special Issue: Toward a History of the New International Economic Order", *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development* 2015:1.

The Stockholm Conference: Only One Earth – An Introduction to the Politics of Survival, London: Friends of the Earth 1972.

Svensk samhällsutveckling: Samhällets sårbarhet, Stockholm: Försvarsdepartementet, Sekretariatet för säkerhetspolitik och långsiktsplanering inom totalförsvaret, Referensgruppen för samhällets förändring 1976.

"Viewpoint: Temporalities", *Past & Present* 2019:1.

Internet

Höjer, Henrik, ”Glöm 1930-talet – det är 70-talet som är här”, *Kvartal*, publicerad 22/5 2022, https://kvartal.se/artiklar/glom-1930-talet-det-ar-1970-talet-som-ar-har/

(hämtning utförd den 12/12 2022).

Ingelstam, Lars, ”Lars Ingelstam on the beginnings of the Institute for Futures Studies in Sweden”, föreläsning/ljudfil publicerad 28/10 2013, https://www.iffs.se/kalendarium/iffs-play/lars-ingelstam-on-the-beginnings-of-the-institute-for-futures-studies-in-sweden-podcast/ (hämtning utförd den 8/12 2022).

Regeringsförklaringen 18 oktober 2022

https://www.regeringen.se/4ae1e1/contentassets/d6ad6308cc984aa1903d9a542ce1421c/regeringsforklaringen-2022.pdf, s. 18 (hämtning utförd den 12/12 2022).

Theorin, Maj Britt, Gadd, Arne & Lindkvist, Oskar, Motion 1974:1532, https://data.riksdagen.se/fil/40CE1DCF-5C9D-44DB-AC75-E1CDAE3EFA15 (hämtning utförd den 25/3 2022).

Personregister

Adam, Barbara
Agar, Jon
Ahlander, Dag Sebastian
Allard, Birgita
Allardt, Erik
Alm, Susanne
Andersson, Dan
Andersson, Jenny
Andersson, Simon
Anell, Lars
Anér, Kerstin
Annerstedt, Jan
Anshelm, Jonas
Arvidsson, Håkan
Asplund, Johan
Beck, Ulrich
Bell, Daniel
Bell, Wendell
Bellamy, Edward
Berger, Mark
Berggren, Christian
Berggren, Henrik
Bergom-Larsson, Maria
Bergström, Asta
Berman, Sheri
Berntson, Lennart
Bertelman, Tomas
Bevir, Mark
Biörck, Gunnar
Björck, Henrik
Björklund, Stefan
Black, Jeremy
Boréus, Kristina
Borgström, Georg
Brandt, Willy
Broberg, Gunnar
Brolin, David
Brøndum, Jens
Burenstam Linder, Staffan
Bäckstrand, Göran
Bösch, Frank
Campanella, Tomasso
Carling, Jan
Carlsson, Ingvar
Caryl, Christian
Commoner, Barry
Cronberg, Tarja
Crozier, Michel
Curry-Lindahl Kai
Dahl, Birgitta
David, Paul
De Geer, Caroline
Delblanc, Sven
Dencik, Lars
Dennis, Bengt
Doering-Manteuffel, Anselm
Duhautois, Sibylle
Eberspächer, Achim
Edberg, Rolf
Edling, Nils
Egnéus, Hans
Ehrensvärd, Gösta
Eisenhower, Dwight D.
Ek, Birgitta
Ekberg, Kristoffer
Ekström, Sören
Ekström von Essen, Ulla
Elander, Ingemar
Elmbrant, Björn
Elzinga, Aant
Engellau, Patrik
Engman, Hans

Engström, Arne
Engström, Odd
Enocksson, Mike
Erlander, Tage
Ers, Andrus
Etzemüller, Thomas
Fagerberg, Sven
Faulenbach, Bernd
Fehrm, Martin
Ferguson, Niall
Fichtelius, Karl-Erik
Fjaestad, Maja
Flechtheim, Ossip
Frankenhaeuser, Marianne
Fredriksson, Marianne
Frenander, Anders
Friberg, Mats
Friman, Eva
Frängsmyr, Tore
Fälldin, Thorbjörn
Galbraith, John Kenneth
Galison, Peter
Galtung, Johan
Garavini, Giuliano
Gardell, Bertil
Garme, Cecilia
Gerholm, Tor Ragnar
Gibbons, Michael
Giddens, Anthony
Gieryn, Thomas
Gilman, Nils
Ginner, Thomas
Gordin, Michael
Graf, Rüdiger
Grafström, Erik
Griesemer, James
Gustafsson, Lars
Guston, David
Gyllensten, Lars
Götz, Norbert
Habermas, Jürgen
Hall, Ian
Hallman, Katrin
Hambraeus, Birgitta
Hammarström, Tommy
Hansson, Sven Ove
Harning, Anderz
Hedborg, Anna
Hedlund, Gunnar
Hellema, Duco
Helmer, Olaf
Henriksson, Bibbi
Hermansson, CH
Hermansson, Jörgen
Herzog, Benjamin
Hesslow, Germund
Heyck, Hunter
Himmelstrand, Ulf
Hinnfors, Jonas
Hirdman, Yvonne
Hjärpe, Jan
Hobsbawm, Eric
Hollander, Ernst
Holmberg, Gustav
Holmberg, Rurik
Horowitz, Daniel
Hubendick, Bengt
Hugemark, Agneta
Huldt, Bo
Humble, Kristina
Huntington, Samuel
Hägerstrand, Torsten
Hägg, Göran
Höjer, Henrik
Hölscher, Lucian
Hörberg, Thomas

Höök, Erik
Iger, Svante
Ingelstam, Lars
Inglehart, Ronald
Innset, Ola
Iriye, Akira
Isaksson, Anders
Israelsson, Per
Jakobson, Max
Jamison, Andrew
Jasanoff, Sheila
Johansson, Alf W.
Johansson, Gustaf
Johansson, Ola
Johansson, Olof
Johansson, Rune
Johansson, Thomas B.
Jordheim, Helge
Judt, Tony
Jungen, Britta
Jungk, Robert
Kaelble, Hartmut
Kahn, Herman
Kaijser, Arne
Kallifatides, Theodor
Karleby, Nils
Kim, Sang-Hyun
King, Alexander
Klackenberg, Lennart
Koch, Stefan
Koselleck, Reinhart
Kraulis, Per
Kreisky, Bruno
Kristensen, Thorkil
Kuchenbuch, David
Kuhn, Thomas
Kylhammar, Martin
Kågesson, Per
Laestadius, Staffan
Lagercrantz, Olof
Lagergren, Mårten
Landell, Nils-Erik
Landgraf, Svante
Larsson, Anna
Larsson, Kjell
Larsson Heidenblad, David
Leigh Star, Susan
Leion, Anders
Lewin, Leif
Lidbom, Carl
Lidström, Gill
Liljeström, Rita
Lindbeck, Assar
Lindberg, Dag
Lindgren, Peter
Lindholm, Stig
Lindquist, Per
Lindqvist, Sven
Lindström, Stefan
Lindström, Ulla
Lindvall. Johannes
Link, Ruth
Ljunggren, Anders
Ljunggren, Stig-Björn
Lundberg, Björn
Lundgren, Lars J.
Lundgren, Sten
Lundh, Lena
Lundin, Per
Lödén, Hans
Lönnroth, Måns
Macekura, Stephen
Maier, Charles
Malm Lindberg, Henrik
Marcuse, Herbert
Marien, Michael

Marklund, Carl
Marx, Karl
Mattsson, Åke
Matz, Richard
Mau, James
McNeill, John Robert
Meadows, Donella
Meidner, Rudolf
Melander, Bo
Mill, John Stuart
Mithander, Conny
More, Thomas
Morris, William
Murray, Mac
Myrdal, Alva
Myrdal, Gunnar
Myrdal, Jan
Niblaeus, Kerstin
Niléhn, Lars
Nilsson, Sam
Nilsson, Torbjörn
Nordin, Svante
Nordström, Katarina
Nowotny, Helga
Nygren, Birgitta
Odén, Birgitta
Olsen, Niklas
Olsson, Bertil
Olsson, Carl-Axel
Orkan, Minga
Oscarsson, Bo
Ottosson, Sten
Palme, Olof
Palmstierna, Hans
Parmsund, Marianne
Peccei, Aurelio
Persson, Kristina
Peterson, Thage
Pettersson, Karl-Henrik
Prakash, Gyan
Pålsson, Roland
Radetzki, Marian
Raphael, Lutz
Reagan, Ronald
Rindzeviciute, Egle
Rodgers, Daniel
Rodhe, Henning
Roosevelt, Franklin D.
Rosenberg, Göran
Rothstein, Bo
Rousseau, Jean-Jacques
Runcis, Maja
Ruth, Arne
Ryner, Magnus
Samuel, Lawrence
Sangregorio, Inga-Lisa
Sanne, Christer
Schmelzer, Matthias
Schmidt-Gernig, Alexander
Scott, Peter
Seefried, Elke
Segerstedt Wiberg, Ingrid
Sejersted, Francis
Skovdahl, Bernt
Slagstad, Rune
Sluga, Glenda
Slobodian, Quinn
Sohlman, Staffan
Steen, Peter
Stenlås, Niklas
Stråth, Bo
Sträng, Gunnar
Strömgren, Andreaz
Ståhl, Ingemar
Sundström, Erland
Sundström, Gerdt

Svedin, Uno
Svenningsson, Levi
Svensson, Ola
Säve-Söderbergh, Bengt
Söderqvist, Thomas
Sörlin, Sverker
Tarschys, Daniel
Tengström, Emin
Thelander, Anna-Lisa
Thatcher, Margaret
Theorin, Maj-Britt
Thorsson, Inga
Thullberg, Per
Tiberg, Joar
Tillema, Linnea
Tilley, Helen
Tinbergen, Jan
Tingsten, Herbert
Tistedt, Petter
Toffler, Alvin
Tolon, Kaya
Trägårdh, Lars
Tydén, Mattias
Tägil, Sven
Tönnies, Ferdinand
Ullsten, Ola
Vacca, Roberto
Vahlne Westerhäll, Lotta
Valdelin, Jan
Vinterhed, Kerstin
Wahrén, Carl
Warde, Paul
Watanuki, Joji
Weber, Heloise
Weibull, Jörgen
Weinehall, Lars
Wentzel, Ann-Kristin
Westholm, Erik
Westin, Dan
Wigforss, Ernst
Wigforss, Harald
Wiklund, Martin
Wikman, Pär
Wingren, Gustaf
Wisselgren, Per
Wittrock, Björn
Xiaoping, Deng
Zaremba, Maciej
Zetterberg, Hans
Ågren, Maria
Åkerman, Nordal
Åkesson, Rolf
Åsling, Nils
Östberg, Kjell
Östlund, David

I denna avhandling undersöks det svenska Sekretariatet för framtidsstudiers verksamhet från dess bildande i början av 1970-talet till cirka tio år senare. Sekretariatet var under denna period en del av den svenska statsapparaten och förväntades bidra med underlag till såväl den politiska planeringsprocessen som den allmänna debatten. I ett antal uppmärksammade och omdebatterade projekt belystes ämnen som ekonomisk tillväxt, energiförsörjning och internationalisering i ett långsiktigt perspektiv. I avhandlingen analyseras verksamheten med en företrädesvis framtidshistorisk begreppsapparat. Fokus ligger sålunda på de framtidsbilder (visioner, utopier, scenarier etc.) och den framtidssyn (mer grundläggande antaganden om människans och samhällets möjligheter att påverka framtiden) som kom till uttryck i Sekretariatet för framtidsstudiers olika projekt. En slutsats är att en viktig förändring skedde därvidlag under 70-talets lopp. Denna förändring benämns avslutningsvis en fragmentering av framtiden. Den förklaras delvis som ett resultat av förändrade ekonomiska och internationella omständigheter i slutet av decenniet, men kopplas också till den kritik mot det svenska välfärdssamhället och socialdemokratin som hela tiden varit ett centralt drag i 70-talets framtidsdebatt. Framtidens fragmentering ställs således genomgående i relation till större förändringsprocesser i 70-talets välfärdssamhälle.

KARL HAIKOLA är verksam vid Historiska institutionen, Lunds universitet.

Printed by Media-Tryck, Lund 2023 NORDIC SWAN ECOLABEL 3041 0903

LUNDS UNIVERSITET

Joint Faculties of Humanities and Theology
Department of History

ISBN 978-91-89415-56-0